

# Cultura material i ideologia en l'arqueologia de la Península Ibèrica

Interpretacions sobre l'etnologia hispànica durant la primera meitat del segle XX

Jordi Closa i Cortada

TESI DOCTORAL UPF / 2017

DIRECTORS:

Dra. MARINA PICAZO GURINA i Dr. ENRIC UCELAY-DA CAL

INSTITUT D'HISTÒRIA JAUME VICENS I VIVES / DEPARTAMENT  
D'HUMANITATS





## AGRAÏMENTS

Hom podria pensar que elaborar una tesi doctoral és una tasca eminentment solitària i no aniria pas errat, especialment en el cas de no disposar de beca i no haver de fer “vida social” amb altres investigadors. Tanmateix, hi ha un seguit de gent sense la qual aquesta tesi no hauria estat possible i alguna altra que ha fet més agraït aquest llarg, llarguíssim, període de temps i de lluita aparentment en solitari.

En primer lloc, voldria esmentar un dels meus co-directors, el doctor Enric Ucelay-Da Cal, veritable pare putatiu d'aquesta tesi. D'ell, i només d'ell, va sortir la proposta del tema, que em va apassionar a l'instant, però això no és tot. Primer vaig gaudir de les seves classes durant la Llicenciatura i el Màster, molt abans de ni tan sols plantejar-me fer un doctorat. Ja durant la tesi, els seus suggeriments sempre han estat brillants i inspiradors i, sovint, m'han obert camins que no havia ni tan sols sospitat. A més, ha posat a la meva disposició la seva vastíssima biblioteca, que no he aprofitat tant com hauria pogut però que, només demanar-li un llibre, me n'ha deixat una dotzena, sempre útils i que sempre obrien més línies d'investigació de les que tancaven. Gràcies pels cafès que m'ha pagat, per les converses, tothora enriquidores, tant si parlàvem de la tesi com si no, per la paciència amb un investigador inexpert com jo i per moltes coses més que ja li he comentat en persona.

És obligatori, també, remerciar l'altra co-directora, la doctora Marina Picazo, la primera professora que vaig tenir quan vaig aterrar en aquesta universitat, aquell 2004 que ja cau tan lluny. A pesar dels meus silencis, sempre m'ha tractat amb una humanitat i una calidesa que són molt d'agrair, m'ha orientat en els passos que calia seguir i les seves observacions han estat sempre encertades. D'altra banda, les seves anècdotes de primera mà sobre arqueòlegs que, de prop o de lluny, apareixen a la tesi m'han fet prendre consciència que estava tractant sobre persones, més que sobre personatges.

Gràcies també a tota la gent que m'han ajudat en tot el procés d'investigació i redacció d'alguna manera o altra. Són molts però cal destacar l'Òscar González, que sempre sabia on buscar obres que jo no havia estat capaç de trobar. La Tatiana Piza, tot i no conèixer-me de res, em va solucionar alguns problemes d'ultimíssima hora amb molta amabilitat i amb tota la urgència que el cas requeria. Una amiga de tota la vida, la Raquel Codina, va remoure cel i terra cada cop que li vaig demanar, em va donar suport burocràtic, històric i

moral i, amb l'excusa, vam trobar temps per veure'ns després de tants anys; Dankeschön! També gràcies a la Joana Serra que, entre moscats, se li va acudir de dir-me que era néta de Josep de Calassanç Serra i Ràfols i em va posar en contacte amb la seva tieta, la doctora Eva Serra i Puig; una altra experiència molt enriquidora. La Josefina Llauredó, i la gent de Llibrenet en general, sempre m'han ofert el seu immens catàleg i m'han buscat, amb més o menys fortuna, tot allò que els he demanat amb la seva exquisida bonhomia i m'han tractat com si fos de la família. Gràcies també al professor Josep Pich i Mitjana per l'interès que ha mostrat sempre per la meva investigació i per les interessantíssimes converses sobre Almirall i el catalanisme del segle XIX. Ja de pas, als meus alumnes que, a més d'ajudar-me a sobreviure econòmicament, m'han fet reflexionar molt sobre les coses i, algunes d'aquestes reflexions han acabat reflectint-se a la tesi. Sobretot, però, moltes, moltes gràcies, a la doctora Mariona Lloret perquè, malgrat tot, els seus consells de veterana l'han convertit en el meu àngel de la guarda a l'hora de sobreviure a l'experiència doctoral.

Vull agrair també a tota la gent que han fet que m'apassionés per la història i la literatura i arribés fins aquí. Començant pel tiet Florenci, que em va ensenyar a llegir, i continuant pels professors de l'IES Francesc Ribalta de Solsona, especialment el Ramon Rafart, la Neus Mujal, l'Eugeni Barniol, el Rafa Pérez, la Roser Cuñat i el Jordi Carrera. Òbviament, hi tenen un paper molt rellevant els professors de la Universitat Pompeu Fabra. N'hi ha molts però em vénen sobretot al cap Enric Ucelay-Da Cal, Marina Picazo, Josep Pich i Mitjana, Maria Eugènia Aubet, Víctor Farías, Eloy Martín, Javier Aparicio, Fernando Pérez-Borbujo, Antonino Firenze... bàsicament, tots aquells que, un cop acabada la classe, em quedava amb ganes de continuar-ne parlant.

Gràcies, evidentment, a la família, sobretot als meus pares, que sempre m'han donat suport i m'han suportat sense entendre gaire què dimonis estava fent. També a la iaia, pel seu bon humor i les seves ganes de viure i de riure.

I, per acabar, gràcies, però moltes, als amics, que la majoria també són família. Xènia, Gerard, Ester, Gorki, Marc, Xus, Jordi, i als companys de pis, que també són amics i alguna cosa més; Pau, Carles, Elena, Ausiàs, Agnès i Solé, que ha esdevingut pràcticament la meva parella de fet. Tots hi han estat als moments bons, als dolents i als molt dolents i, sobretot, m'han obligat a ser persona abans que historiador, i això no té



preu.



## **RESUM**

A principis del segle XX, l'arqueologia hispànica, que fins al moment havia anat a càrrec d'aficionats, començà un procés professionalitzador de la mà d'investigadors de formació germànica. Així, la seva metodologia i la concepció que tenien dels pobles es corresponia amb les dels professionals alemanys del seu temps implantades, especialment, per Pere Bosch Gimpera, que les inculcà als seus deixebles de l'Escola de Barcelona. En aquest treball s'han llegit detalladament les principals obres de diversos investigadors del moment per tractar d'esbrinar quines implicacions ideològiques tenen les seves teories etnològiques; bàsicament, quina distribució territorial proposaven per a l'Estat espanyol en base a la seva composició ètnica. Aquest exercici serveix per posar de manifest que, malgrat l'aparença científicista i asèptica, les ciències socials no són alienes al context social i polític, ni a les passions dels seus professionals. Alhora, indirectament, pren el pols d'unes dècades molt convulses de la història hispànica.

## **ABSTRACT**

Until early 20th Century, Hispanic archaeology had only been studied by amateurs. It was at that time when it started a process to give professional status to the subject, carried on by German-formated researchers. Thus, their methodology and the conception that they had about the peoples corresponded with the ones introduced by German professionals and, specially, Pere Bosch Gimpera, who instilled this ideas to their disciples from the called "Escola de Barcelona". In this work we have read in detail the main works by various researchers of the moment to try to find out which ideological implications have their ethnologic theories; basically, what territorial distribution did they propose for the Spanish State in base of their ethnic composition. This exercise lays bare that, even with the scientist and aseptic appearance, social sciences are not unconnected to the social and political context nor the passions of their professionals. At the same time, indirectly, it helps clarifying some decades of upheaval of the Spanish history.



	Pàgina
Resum	xi
Llista d'imatges	xvii
Llista de mapes	xviii
Sigles	xix
<b>PERIODITZACIÓ DE LES CULTURES ESMENTADES A LA TESI</b>	<b>xx</b>
<b>INTRODUCCIÓ</b>	<b>1</b>
<b>CAPÍTOL 1: ELS ANTECEDENTS</b>	<b>15</b>
<b>1.1 Hugo Obermaier: mestre d'arqueòlegs</b>	<b>15</b>
1.1.1 Breu esbós biogràfic	15
1.1.2 <i>El hombre fósil</i> : guia per a futurs prehistoriadors	26
<b>1.2 Manuel Gómez Moreno i Martínez: entre el dilettantisme i la professionalitat</b>	<b>32</b>
1.2.1 Breu biografia de Manuel Gómez Moreno	32
1.2.2 <i>La Novela de España</i> : la visió típica i tòpica d'Andalusia	37
<b>CAPÍTOL 2: BIOGRAFIA DE PERE BOSCH I GIMPERA</b>	<b>53</b>
<b>2.1 Primers anys</b>	<b>53</b>
<b>2.2 Gir cap a la prehistòria</b>	<b>55</b>
<b>2.3 El naixement d'una nova figura</b>	<b>62</b>
<b>2.4 Guerra civil i entrada en política</b>	<b>76</b>
<b>2.5 La prehistòria espanyola sense Bosch</b>	<b>82</b>
<b>2.6 La vida a l'exili</b>	<b>86</b>
<b>2.7 La personalitat de Bosch</b>	<b>93</b>
<b>CAPÍTOL 3 L'OBRA CABDAL: ETNOLOGIA DE LA PENÍNSULA IBÈRICA</b>	<b>97</b>
<b>3.1 Gestació de l'obra</b>	<b>97</b>
<b>3.2 El mosaic ètnic</b>	<b>99</b>
<b>3.3 La recepció de l'Etnologia</b>	<b>124</b>
<b>CAPÍTOL 4: OBRES DE MADURESA DE PERE BOSCH GIMPERA</b>	<b>139</b>

<b>4.1 El poblamiento antiguo y la formación de los pueblos de España</b>	140
<b>4.2 Les darreres grans obres</b>	156
4.2.1 La América Prehispánica	158
4.2.2 Prehistoria de Europa. Las raíces prehistóricas de Europa	170
<b>CAPÍTOL 5: LA IDEOLOGIA DE BOSCH A TRAVÉS DE LES SEVES OBRES</b>	191
<b>5.1 Andalusia i el sud peninsular</b>	191
<b>5.2 Portugal</b>	318
<b>5.3 País Basc i Navarra</b>	200
<b>5.4 El llevant peninsular</b>	208
<b>5.5 Catalunya</b>	217
<b>5.6 La Meseta</b>	227
<b>CAPÍTOL 6: ADOLF SCHULTEN, BIOGRAFIA I METODOLOGIA</b>	237
<b>6.1 Ressenya biogràfica de Schulten</b>	237
6.1.1 Schulten, el filòleg discret	237
6.1.2 Anys de formació	238
6.1.3 Neix l'hispanista	240
6.1.4 Schulten i Bosch, punt àlgid de la seva carrera	244
6.1.5 Postguerra i caiguda en desgràcia	248
6.1.6 La soledat	254
<b>6.2 Sobre la metodologia de Schulten</b>	256
<b>CAPÍTOL 7: L'OBRA DE SCHULTEN I LA SEVA INTERPRETACIÓ IDEOLÒGICA</b>	267
<b>7.1 Hispania. Geografía, etnografía e historia</b>	267
<b>7.2 Historia de Numancia</b>	278
<b>7.3 Tartessos</b>	288
<b>7.4 Sertorio</b>	300
<b>7.5 Interpretació de l'obra de Schulten</b>	312
7.5.1 Andalusia i el sud peninsular	312
7.5.2 Portugal	318
7.5.3 País Basc i Navarra	322

7.5.4 Llevant peninsular	325
7.5.5 Catalunya	328
7.5.6 La Meseta	330
<b>CAPÍTOL 8: RESPOSTES POSITIVES A LES TEORIES DE BOSCH</b>	<b>339</b>
<b>8.1 Pericot: el conciliador</b>	<b>339</b>
<b>8.2 Interpretació de l'obra de Pericot</b>	<b>345</b>
8.2.1 Andalusia	345
8.2.2 Portugal	347
8.2.3 País Basc i Navarra	350
8.2.4 Llevant peninsular	352
8.2.5 Catalunya	356
8.2.6 La Meseta	358
<b>8.3 Tarradell: el deixeble que no va ser</b>	<b>362</b>
<b>8.4 Interpretació ideològica de <i>Les arrels de Catalunya</i></b>	<b>367</b>
<b>CAPÍTOL 9: RESPOSTES NEGATIVES A LES TEORIES DE BOSCH</b>	<b>381</b>
<b>9.1 Martín Almagro Basch: “führer” de l'arqueologia espanyola</b>	<b>381</b>
<b>9.2 Interpretació de les teories etnològiques d'Almagro</b>	<b>391</b>
9.2.1 Andalusia i el Sud Peninsular	393
9.2.2 Portugal	396
9.2.3 País Basc i Navarra	399
9.2.4 El Llevant peninsular	404
9.2.5 Catalunya	407
9.2.6 La Meseta	411
<b>9.3 Julio Martínez Santa Olalla: el contrapès d'Almagro</b>	<b>418</b>
<b>9.4 Interpretació ideològica de les teories de Santa Olalla</b>	<b>425</b>
9.4.1 Andalusia i el Sud peninsular	426
9.4.2 Portugal	430
9.4.3 País Basc i Navarra	431
9.4.4 Llevant peninsular	433
9.4.5 Catalunya	435
9.4.6 La Meseta	439

<b>CAPÍTOL 10: ALTRES ENFOCAMENTS</b>	445
<b>10.1 Antonio Tovar: el punt de vista filològic</b>	445
<b>10.2 Interpretació de l'obra de Tovar: el primitivisme lingüístic</b>	447
<b>10.3 Julio Caro Baroja: el punt de vista etnogràfic</b>	456
<b>10.4 <i>Los pueblos de España</i>: plurinacionalitat dins de la Nació</b>	470
10.4.1 Andalusia i el Sud peninsular	461
10.4.2 Portugal	463
10.4.3 País Basc i Navarra	465
10.4.4 Sobre el pes relatiu de celtas i ibers	470
<b>CAPÍTOL 11: ELS HISTORIADORS</b>	475
<b>11.1 Ramón Menéndez Pidal</b>	479
11.1.2 <i>Los españoles en la historia</i>	484
<b>11.2 Américo Castro</b>	499
11.2.1 <i>Los españoles: cómo llegaron a serlo</i>	502
<b>11.3 Claudio Sánchez-Albornoz</b>	511
11.3.1 <i>España. Un enigma histórico</i>	513
<b>CONCLUSIONES</b>	
<b>12.1 “L'escola alemanya”, dominant a Espanya durant més de mig segle</b>	537
<b>12.2 Etnicitat i ideologia</b>	540
<b>12.3 De la ideologia a la política</b>	558
<b>BIBLIOGRAFIA</b>	561



## LLISTA D'IMATGES

	Pàgina
Imatge 1. Hugo Obermaier	18
Imatge 2. Exemple de pintura franco-cantàbrica	27
Imatge 3. Manuel Gómez Moreno i Martínez	36
Imatge 4. Pere Bosch Gimpera	64
Imatge 5. Exemple de vas campaniforme	104
Imatge 6. Model d'enterrament de la Cultura "Urnenfelder"	105
Imatge 7. Detall del Vas dels Guerrers de Sant Miquel de Lliria	172
Imatge 8. Recreació del poblat de Millares	178
Imatge 9. Exemple de vas campaniforme	209
Imatge 10. Exemple de cranis braquicèfals i dolícocèfals	223
Imatge 11. Adolf Schulten	245
Imatge 12. Cara A del Plom de La Bastida	341
Imatge 13. Lluís Pericot	344
Imatge 14. Miquel Tarradell i Mateu	366
Imatge 15. Mostra de ceràmica cardial	371
Imatge 16. Martín Almagro Basch	387
Imatge 17. Julio Martínez Santa Olalla	424
Imatge 18. Antonio Tovar	447
Imatge 19. Julio Caro Baroja	456
Imatge 20. Ramón Menéndez Pidal	484
Imatge 21. Américo Castro	500
Imatge 22. Claudio Sánchez-Albornoz	512
Imatge 23. La Dama d'Elx	519

## LLISTA DE MAPES

	Pàgina
Mapa 1. La distribució racial a Europa al Paleolític Superior segons Obermaier	31
Mapa 2. Reductes de població franco-cantàbrica segons Bosch Gimpera	101
Mapa 3. Distribució racial de la Península Ibèrica segons Bosch Gimpera	103
Mapa 4. Aquitans i jacetans, reductes ibèrics als Pirineus	114
Mapa 5. Distribució ètnica a la Península Ibèrica a finals del Paleolític segons Bosch	143
Mapa 6. Model de les onades cèltiques a la Península Ibèrica segons Bosch	147
Mapa 7. La darrera proposta de Bosch sobre l'etnologia tartèssica	149
Mapa 8. Esquematzació de la distribució ètnica a Catalunya segons Bosch	150
Mapa 9. Cercles de cultura i filiacions ètniques a la Península Ibèrica segons Bosch	155
Mapa 10. Extensió dels franco-cantàbrics i capsians segons Bosch	172
Mapa 11. Extensió dels cercles de cultura a l'Eneolític segons Bosch	176
Mapa 12. Distribució ètnica de la Península Ibèrica segons Schulten	269
Mapa 13. Àrees de població lígur segons Schulten	276
Mapa 14. Dominis tirsens segons Schulten	291
Mapa 15. La distribució ètnica peninsular al segle III aEC segons Schulten	337
Mapa 16. Els cercles culturals peninsular al Neolític segons Pericot	354
Mapa 17. Cercles de cultura a la Península Ibèrica segons Pericot	360
Mapa 18. La distribució ètnica a la Península a l'Edat del Ferro segons Taradell	373
Mapa 19. La distribució ètnica a la Península al segle III aEC segons Tarradell	378
Mapa 20. Influències culturals en la població cèltica segons Almagro	415
Mapa 21. Vies d'expansió de la Cultura Ibero-Sahariana segons Santa Olalla	433
Mapa 22. La Península Ibèrica a l'Edat del Bronze segons Santa Olalla	437
Mapa 23. Zones de Cultura ibèrica cap al segle III aEC segons Santa Olalla	443
Mapa 24. Assaig d'aplicació de les teories lingüístiques de Tovar	452
Mapa 25. La distribució ètnica a la Península Ibèrica segons Caro Baroja	474

## **SIGLES**

ACR: Acció Catalana Republicana

aEC: Abans de l'Era Comuna

CEH: Centro de Estudios Históricos

CIPP: Consejo de Investigaciones Paleontológicas y Prehistóricas

CISPP: Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques

CNT: Confederació Nacional del Treball

CSIC: Consejo Superior de Investigaciones Científicas

EC: Era Comuna

ERC: Esquerra Republicana de Catalunya

EUA: Estats Units d'Amèrica

FAI: Federació Anarquista Ibèrica

FHA: Fontes Hispaniae Antiquae

IEC: Institut d'Estudis Catalans

ILE: Institución Libre de Enseñanza

IPH: Institut de Paléontologie Humaine

JAE: Junta de Ampliación de Estudios

NSDAP: Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Partit nacional-Socialista dels Treballadors Alemanys)

PNB: Partit Nacionalista Basc

PSC: Partit dels Socialistes de Catalunya

PSOE: Partido Socialista Obrero Español

PSPV: Partit Socialista del País Valencià

RAE: Real Academia Española

RAH: Real Academia de la Historia

SA: Sturmabteilung (Tropes d'assalt)

SIA: Servei d'Investigacions Arqueològiques

SS: Schutzstaffel (Escamots de protecció)

UB: Universitat de Barcelona

UISPP: Union International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques

UNAM: Universidad Nacional Autónoma de México

UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization



## PERIODITZACIÓ DE LES CULTURES ESMENTADES A LA TESI

<b>ÈPOCA</b>	<b>CULTURA</b>	<b>PERÍODE</b>
PALEOLÍTIC SUPERIOR	Solutrià (Franco-Cantàbric)	20.000 a 15.000 aEC
	Magdalenia (Franco-Cantàbric)	15.000 a 12.000 aEC
EPIPALEOLÍTIC	Azilia (Franco-Cantàbric)	12.000 a 7.500 aEC
	Capsià	6.800 a 4.500 aEC
NEOLÍTIC	Cultura dels sepulcres de fossa	4.200 a 3.300 aEC
	Cultura de les coves	4.000 a 3.000 aEC
	Cultura megalítica	3.700 a 2.300 aEC
CALCOLÍTIC	Cultura almeriana	3.000 a 2.000 a EC
EDAT DEL BRONZE	Cultura dels camps d'urnes (Urnenfelder, Hallstatt A i B)	1.250 a 750 aEC
EDAT DEL FERRO	Cultura ibèrica (celtibèrica)	750 a segle I aEC



## INTRODUCCIÓ

Moltes vegades la producció acadèmica i les teories d'un arqueòleg, com les d'altres científics socials, es veuen influïdes per la seva ideologia política; sovint, com en el cas extrem de Pere Bosch Gimpera, fins i tot per l'activitat política pròpiament dita. Així, la seva ideologia determina la visió que tenen de les societats prehistòriques; especialment, a l'hora d'establir les etnologies de les cultures antigues. Tanmateix, la influència ideològica no es deixa sentir només en aquest camp, encara que sigui en el qual es manifesta de forma més evident, sinó que traspua, potser de forma més subtil, però gairebé sempre present, en la majoria de les seves afirmacions i teories.

En aquest sentit, destaquen especialment les freqüents analogies amb aspectes del món clàssic, medieval o modern àmpliament familiars per la majoria de lectors. Aquestes analogies, destinades a fer més comprensibles certes actituds o situacions de la vida de les cultures de l'antiguitat, s'expliquen per comparació amb altres exemples més coneguts.<sup>1</sup> Aquests exemples sovint ens donen força informació tant de la valoració que l'autor fa d'aquestes circumstàncies com de la visió que tenia d'aquella època. De la mateixa manera, també es poden apreciar les connotacions positives o negatives que cada autor atribueix a certs pobles del passat, així com a alguns personatges destacats, especialment polítics i generals romans, però també de força més moderns.<sup>2</sup>

Tota aquesta construcció discursiva no seria possible, però, sense una determinada concepció dels pobles i de les cultures. Tant Bosch com Adolf Schulten, els dos autors principals i els dos més determinants per a l'arqueologia espanyola de principis del segle XX, entenien els pobles i les ètnies d'una manera força similar. Igualment, la majoria dels autors contemporanis a ells, o immediatament posteriors, compartien una idea força similar, ja fos perquè havien estat, en major o menor mesura, deixebles de Bosch, o perquè havien tingut una formació basada en la tradició etnològica i arqueològica germànica. Aquesta coincidència es veia facilitada, a més, perquè l'escola arqueològica

---

1 Vegeu, per exemple, la justificació que fa Bosch sobre l'ús de l'antropologia i l'etnologia en pobles actuals per establir paral·lelismes amb el Paleolític a: BOSCH-GIMPERA; Pere, *Prehistoria de Europa. Las raíces prehistóricas de las culturas de Europa*, Col. Colegio Universitario 5, Ediciones Istmo, Madrid, 1975, pàg. 50.

2 Destaquen, en aquest sentit, els treballs de Schulten sobre Viriat i Sertori i les contínues comparacions que estableix amb militars i cabdills de totes les èpoques de la història d'Espanya. Vegeu: SCHULTEN; Adolf, *Sertorio*, Bosch Editor, Barcelona, 1949 i SCHULTEN; Adolf, *Viriato*, Boletín de la biblioteca Menéndez Pelayo, n. 3, 1920, pp. 126- 279.

de Madrid, d'on van sortir, entre altres, Martín Almagro Basch o Antonio García i Bellido, seguia les directrius establertes per Hugo Obermaier, eminent prehistoriador alemany que, per tant, tenia una visió força semblant del fet arqueològic.

De la mateixa manera, molts dels autors, com Bosch, Almagro o Julio Martínez Santa Olalla, comptaren amb beques d'ampliació d'estudis al món germànic, ja fos Alemanya o Àustria, epicentre de la ciència prehistòrica europea fins a l'esclat de la Segona Guerra Mundial. Allà hi adquiriren també una actitud profundament germanòfila, més o menys declarada segons els moments i les circumstàncies, que es manifestaria amb més claredat abans de la Segona Guerra Mundial però que, d'una manera o altra, els acompanyaria durant tota la seva vida.<sup>3</sup>

Aquesta manera "alemanya" de veure les cultures dels temps antics, força característica, es coneixia com a Kulturkreise o teoria dels cercles de cultura, i era una evolució de les teories elaborades per l'arqueòleg i etnòleg africanista Leo Frobenius, que defensava unes tesis difusionistes, invasionistes i organicistes, de les de Fritz Graevner, encunyador del terme Kulturkreise i de les de Hubert Schmidt. A grans trets, des d'aquest punt de vista es tractava les cultures com si fossin un ésser viu que naixien, creixien, es desenvolupaven i morien. Alhora, se'ls atribuïa propietats o aspectes masculins o femenins segons les seves característiques.<sup>4</sup> Almenys, aquesta fou la manera com l'entengué Bosch i com la transmeté als seus deixebles. Schulten, per la seva banda, seguia aquestes teories en la seva obra d'una manera força més ortodoxa que la resta, però no és menyspreable la influència que aquest tractament organicista de les cultures exercí en la resta d'investigadors, especialment a l'hora d'explicar moments de canvis bruscos en la cultura material o en la reaparició de gustos i modes després d'un temps de decadència i arraconament.

Així mateix, des d'aquesta manera d'entendre el passat es considerava que les cultures naixien en un punt determinat i, a partir d'allà, les que posseïen més vitalitat anaven estenent-se, ampliant el seu cercle d'influència cultural. Aquest procés es podia portar a terme a partir d'invasions o desplaçaments massius de població, d'una banda i, de l'altra, a partir de la difusió de característiques culturals, que es transmetien a les cultures

---

3 Vegeu: DÍAZ ANDREU; Margarita, «Arqueólogos españoles en Alemania en el primer tercio del siglo XX. Los becarios de la Junta de Ampliación de Estudios» dins *Madrid der Mitteilungen*, 37, 1996, pp. 204-244.

4 BOSCH GIMPERA; Pere, *Memòries*, Edicions 62, Barcelona, 1980, pàg. 114.



veïnes, especialment a aquelles que compartien una major afinitat ètnica i racial. Tanmateix, aquesta no era l'única manera per la qual es podien estendre les influències culturals, ja que les cultures amb menys vigor també tendien a adoptar, gradualment i voluntària, aspectes d'aquelles cultures més desenvolupades o amb més prestigi en l'època. Aquest darrer mecanisme, per exemple, els fou molt útil als arqueòlegs estudiats per explicar la influència que els grecs exerciren a aquelles zones de la Península Ibèrica on s'havien instal·lat, fins i tot quan era evident que no hi havia hagut mai una conquesta hel·lènica ni un domini polític més enllà dels petits i poc nombrosos enclavaments costaners.

Igualment, a aquestes característiques racials i ètniques se'ls pot atribuir una llengua originària, que podia desaparèixer o modificar-se si se n'hi superposava una altra de més potent, i, fins i tot, s'hi podia associar una cultura material característica. Per més que un objecte de cultura material hagués aparegut en el sí d'una altra cultura, les diferents cultures podien adaptar-lo al seu geni propi i portar-lo al seu terreny, de manera que les troballes arqueològiques s'haurien de poder associar de manera gairebé immediata amb una cultura i una filiació ètnica determinada. Segons les característiques culturals de cada poble i les seves habilitats i preferències vitals, cada cultura desenvolupava uns aspectes o altres de les influències de la cultura material heretada d'altres cultures. Així, les cultures amb un geni artístic latent en el seu *Volkgeist*, o esperit del poble, tindrien una especial facilitat per adaptar les tècniques artístiques més avançades al seu fons cultural d'una manera més singular, de la mateixa manera que aquelles cultures més predisposades a la guerra adaptarien, perfeccionant-les, les innovacions bèl·liques d'altres cultures, fet que els ajudaria a adquirir una superioritat militar respecte altres veïns més pacífics.

Aquesta personalitat pròpia de cada cultura els conferia unes característiques específiques que es mantenien al llarg dels segles. Dit esperit dels pobles podia variar i adquirir matisos al llarg del seu trajecte vital, fins i tot diverses d'aquestes característiques podien canviar o desaparèixer, àdhuc alguna de tan important i distintiva com era la llengua però, mentre aquest poble era viu, l'esperit del poble pervivia. Així, ni que l'esperit del poble quedés momentàniament supeditat a un altre, fet que, com veurem, Bosch explicava a partir de la teoria de les superestructures, aquest ressorgia una i altra vegada tan bon punt s'afluixava el domini que el subjugava. Fins i tot, en el cas que una cultura desaparegués com a tal i es pogués considerar morta, sovint les seves successores

heretaven, pel simple fet de l'herència racial, algunes de les característiques anteriors i se les apropiaven per adaptar-les a la seva manera de ser. Tanmateix, en haver desaparegut la cultura mare, aquestes característiques culturals estaven destinades a esborrar-se si la cultura receptora no les inscrivía també en la seva manera de ser.

Aquest últim tret de la concepció alemanya de l'antiguitat és especialment rellevant a l'hora de veure revelada la ideologia de l'autor en les seves obres acadèmiques ja que, entenent-ho així, el poble del qual està parlant, de segles o mil·lennis enrere, és, en essència, el mateix que en l'actualitat o, com a mínim, un avantpassat directe que li ha llegat gran part del seu bagatge cultural. Així, cal tenir en compte que els prehistoriadors espanyols d'aquella època, en parlar de l'etnologia de l'antiguitat i les característiques dels diferents pobles, també eren molt conscients que estaven parlant de l'Espanya actual; independentment de si ho manifestaven de forma explícita o no. Fins i tot, en parlar d'aquesta antiguitat hispana, podien estar parlant d'una prefiguració futura d'Espanya, proposant, a partir de l'anàlisi històrica, solucions per a un futur exitós del seu país. És particularment en aquests fragments, o aquestes obres, on millor s'aprecia la ideologia subjacent en cadascuna de les obres dels diversos autors.

La versió d'aquesta manera d'entendre la investigació arqueològica que penetrà amb més força dins del món acadèmic hispànic, però, fou la que elaborà l'arqueòleg alemany Gustav Kossinna, de marcades tendències pangermanistes i un dels fonaments teòrics de les tesis racials i racistes del nazisme. Kossinna fou mestre de Bosch durant l'estada d'aquest segon a Berlín, així com, com més tard, també de Santa Olalla i, tant l'un com l'altre reconeixien la influència que el seu mestratge havia exercit sobre ells. Malgrat les crítiques constants que rep actualment la figura de Kossinna, no abunden els treballs que aprofundeixin en detall ni en la seva persona ni en la seva obra. Almenys al món hispànic, la influència del pensament kossinnista està totalment monopolitzada per la versió que en donà Bosch. Així, amb la seva tan lloada capacitat de síntesi, el prehistoriador català plantejava la pedra angular de la seva manera d'entendre la relació entre arqueologia, caràcter nacional i política: "L'origen dels pobles, el procés de llur formació, llur psicologia essencial tenen un interès primordial per a explicar-ne l'evolució històrica i les creacions culturals. [...] La Història esdevé, en part, una ciència biològica i posa de manifest cada vegada més la unió íntima entre el passat i nosaltres".<sup>5</sup>

---

5 BOSCH-GIMPERA; Pere, *Espanya*, Edicions 62, Barcelona, 1978, pàg. 17.

En aquest sentit, el cas de Bosch Gimpera és especialment diàfan ja que, paral·lelament a la seva obra científica, també té una abundant literatura política en la qual reflexiona, especialment, al voltant de l'organització territorial d'Espanya. Ell afirmava que Espanya s'havia de vertebrar d'una manera federal al voltant de les antigues unitats ètniques prerromanes. Alhora, aquestes havien de tenir cadascuna una forma de govern adequada a les seves característiques morals i espirituals. Tanmateix, s'oposava frontalment a qualsevol mena de separatisme o secessió de cap dels territoris, que havien viscut junts i compartit dinàmiques al llarg de segles, i això els predestinava a la unitat tant com els impedia fusionar-se o amalgamar-se.<sup>6</sup>

Malgrat que la majoria dels arqueòlegs contemporanis compartien la mateixa visió de la prehistòria que Bosch Gimpera, no opinaven el mateix sobre la manera com s'havia d'organitzar Espanya. Així, altres, entre els quals destaquen Almagro i Santa Olalla, però també Lluís Pericot, deixeble de Bosch, i Schulten defensaven una idea unitària d'Espanya. Com en el cas de Bosch, però, també ho feien en base a la composició ètnica anterior a la conquesta romana, per bé que diferien de la forma de govern i organització que aquesta havia de tenir.

En el cas de Schulten, a més, s'hi afegeix el fet de ser estranger. Això no li impedia, però, que la seva visió de l'antiguitat hispànica estigués condicionada per la seva ideologia. La seva concepció racista de les cultures europees el feia veure els pobladors peninsulars com a netament inferiors a la resta dels europeus, principalment per la seva filiació ètnica africana. De fet, la imatge que donava dels antics pobles hispànics era força semblant als retrats que es feien dels pobles primitius que s'estaven colonitzant en aquella època, especialment al continent africà. Simultàniament, Schulten ressaltava trets culturals de l'antiguitat que pervivien en els espanyols de l'actualitat i, alhora, els comparava constantment amb els pobles nord-africans, als quals considerava ètnicament germans dels hispànics.<sup>7</sup>

D'altra banda, Bosch i Schulten, tant com els altres autors esmentats, consideraven gairebé impossible la importació de formes polítiques estrangeres ja que, si no

---

<sup>6</sup> Per a una visió molt resumida de la teoria de Bosch sobre les superestructures en la història d'Espanya vegeu: BOSC-GIMPERA; Pere, *Espanya*, Edicions 62, Barcelona, 1978.

<sup>7</sup> Per a una breu síntesi de totes les seves teories vegeu: SCHULTEN; Adolf, *Hispania. Geografia, Etnologia e Historia*, (1920), Biblioteca Histórica, Renacimiento, 2004.

s'adaptaven en profunditat al caràcter espanyol, no podien garantir el bon govern de les seves gentes. Igualment, defensaven que les característiques culturals de cada raça, en tant que dictaven el comportament de cada poble, mostraven més afinitat amb unes races que amb unes altres. Així, les relacions internacionals, segons els autors estudiats, també venien marcades per les característiques culturals i ètniques de cada poble; deixant a part que els pobles amb majors afinitats racials tenien més possibilitats d'entendre's i portar-se bé entre ells, els trets racials de cadascun d'ells també els feia amics o enemics potencials d'altres cultures no tan afins.

D'aquesta manera, la naturalesa ètnica dels diferents pobles, segons ells, servia per explicar les enemistats i aliances seculars que s'havien donat entre les diferents cultures, especialment les europees. Tanmateix, en aquest punt també hi apareixia la ideologia de l'autor ja que, de l'adscripció ètnica de la Península depenia el fet de determinar quins havien de ser els principals socis de l'Espanya del futur. Aquesta interpretació adquiria especial rellevància en moments de tensió internacional com podien ser les dues guerres mundials o la Guerra Civil espanyola ja que uns i altres justificaven la seva opció política i ideològica per un dels dos bàndols adduint arguments referents als temps anteriors a la conquesta romana.

Cal tenir en compte, també, que els prehistoriadors, i més en moments de gran agitació com fou la primera meitat del segle XX a Europa, no vivien aliens a l'entorn que els envoltava. Així, els esdeveniments històrics que s'anaven succeint també determinaven la manera de veure les coses dels investigadors. Alhora, al llarg de la seva trajectòria vital es produïen canvis en la seva ideologia, fet que també es podia reconèixer en les seves teories i en les seves obres. És el cas, per exemple, d'Antonio Tovar, que va passar de ser falangista furibund durant la Guerra Civil espanyola a convertir-se en un destacat opositor al franquisme en anys posteriors. És per això que, abans de la interpretació de les obres acadèmiques de cada autor, s'hi ha inserit una breu ressenya biogràfica que, en certes ocasions, pot ajudar a clarificar algunes interpretacions de les seves obres que, des del punt de vista simplement científic i acadèmic, podrien resultar difícilment explicables.

Bosch Gimpera i Schulten, però, també destaquen en aquest aspecte ja que, mentre Bosch no va canviar la seva ideologia bàsica, especialment el que pensava respecte els pobles d'Espanya, però sí que va evolucionar força, i en diverses direccions, Schulten es

mantingué inamovible tant en les seves teories com en la seva ideologia. Això vingué propiciat per la profunda connexió del prehistoriador català amb el seu entorn i la seva societat, que el feia canviar i adaptar-se a aquesta, ni que només fos mínimament. De totes maneres, el món es modificava més de pressa que la seva manera d'entendre l'arqueologia, que acabà quedant-se força desfassada i superada pels nous corrents arqueològics sorgits arran de la Segona Guerra Mundial.

Schulten, per la seva banda, mai no arribà a involucrar-se en la societat espanyola més que el mínim per poder dedicar-se a les seves investigacions, alhora que tampoc no llegia la major part de les obres que publicaven els autors espanyols. El seu profund aïllament li impedí, també, modificar la seva visió sobre Espanya, per més que aquesta canvià profundament, tant a nivell polític com social, diverses vegades al llarg de la seva carrera; fet al qual Schulten no prestà gaire atenció ja que considerava que Espanya era quelcom immutable i etern.

Bosch i Schulten, doncs, foren els dos grans teòrics de l'arqueologia espanyola de principis del segle XX ja que introduïren les seves metodologies i fórmules interpretatives, que esdevindrien hegemòniques fins ben bé el darrer terç del segle passat; com es veurà, també aquells investigadors que arribaven a unes conclusions diametralment oposades a les de Bosch i Schulten en compartien la metodologia i, en molts casos, fins i tot en mantenien la terminologia, per més que després divergissin en la interpretació. A causa de la importància capital d'aquestes dues figures, se'ls dedica aproximadament un terç de l'espai d'aquesta tesi. Així, s'aprofundeix força més en la seva biografia que en la de la resta d'autors ja que, especialment en el cas de Bosch, aquesta fou determinant per a ell a l'hora d'establir les seves teories.

Igualment, també es referirà un resum força detallat de les principals obres etnològiques d'aquests dos autors, encara que no tinguin una importància directa per al propòsit principal d'aquesta tesi, cosa que no es farà amb els altres autors. Aquests resums, més o menys exhaustius, ajuden a fer-se una idea de la manera de treballar i d'entendre la prehistòria tant de Bosch com de Schulten, però es podrien fer totalment extensibles a la resta dels autors estudiats, que no diferien molt dels seus col·legues a l'hora de publicar els seus escrits. Àdhuc en publicacions aparentment tan poc relacionades amb la Península Ibèrica com *La América prehispanica* (1975), s'hi poden apreciar

característiques comunes amb aquelles obres que tracten sobre Europa i els paral·lelismes hi són constants. Fins i tot els patrons de comportament dels diferents pobles i els mecanismes d'etnogènesi que enuncia Bosch per a les cultures americanes reproduïen esquemes que ell mateix ja havia formulat en referència a la Península Ibèrica i, més en general, Europa i el món mediterrani.

És també per la gran influència que aquestes dues figures tingueren sobre l'estudi de l'antiguitat peninsular que les teories de la resta d'investigadors, en moltes ocasions, es posaran en relació amb les de Schulten i Bosch Gimpera. Per establir la comparació, sí, però també perquè aquestes teories sovint foren directament inspirades per les de Bosch o Schulten, moltes vegades amb la intenció de desmentir-les. Tanmateix, no es farà un resum de les seves principals obres etnològiques sinó que, simplement, ens limitarem a posar en relleu aquells fragments més significatius per a l'objectiu d'aquesta tesi. Alhora, en aquests fragments s'hi podrà apreciar que la manera de treballar, així com gran part de la terminologia i, sobretot, el concepte general sobre l'antiguitat més reculada, com a explicació del moment actual i legitimació de projectes polítics, són totalment coincidents.

*L'objectiu principal d'aquesta tesi, doncs, és fer una lectura a fons de les principals obres etnològiques de diversos investigadors, majoritàriament arqueòlegs i prehistoriadors, per mirar d'extreure'n i interpretar el contingut ideològic que contenen les seves afirmacions, molt sovint amagades sota una aparent asèpsia i científicitat.*

En tractar-se d'un treball eminentment historiogràfic, les principals fonts consultades han estat les publicacions etnològiques dels diferents investigadors estudiats; sobretot aquelles que tingueren més difusió i circulació al seu temps. El segon tipus de font més emprada han estat els treballs historiogràfics més recents al voltant dels personatges dels quals es parla en aquesta tesi, treballs que es referiran més endavant. També, pel fet de ser un treball eminentment historiogràfic, no s'ha cregut convenient la consulta d'arxius, que podien aportar molts detalls personals dels investigadors estudiats però que difícilment haguessin modificat el resultat final de la tesi; per elaborar els retrats personals dels prehistoriadors i arqueòlegs s'ha recorregut a les biografies ja publicades, algunes força extenses, i a les correspondències publicades. Òbviament, les obres que es tindran més en compte i s'analitzaran més a fons seran les de Bosch Gimpera i Schulten, pel seu paper bàsic en la investigació arqueològica durant la primera meitat del segle passat,

mentre que les d'altres autors seran objecte d'una anàlisi una mica menys exhaustiva i, molt sovint, posada en relació amb les dels dos principals protagonistes.

Tanmateix, els darrers dos capítols s'aparten d'aquesta pauta i amplien una mica més l'objectiu per fer entrar dins de l'enfocament altres camps de la recerca històrica que no són l'arqueologia en el sentit més estricte del terme. És el cas, per exemple, de l'etnòleg, antropòleg i folklorista Julio Caro Baroja, que no es podia definir com a arqueòleg però que compartia gran part de la metodologia d'investigació i fins i tot incloïa els treballs arqueològics dins les seves fonts, o el del lingüista Antonio Tovar que, des de la filologia, també publicà treballs sobre etnologia en els quals és relativament senzill veure-hi les implicacions ideològiques.

De la mateixa manera, el darrer capítol, dedicat als historiadors medievalistes més importants de l'Espanya del moment, és un exercici similar. Per més que l'ús de les fonts sigui diferent i que el punt de vista se centri més en l'època medieval que no pas en la prerromana, les obres d'aquests autors medievalistes, almenys les obres estudiades en aquesta tesi, comparteixen un objectiu amb les dels arqueòlegs: determinar la filiació ètnica del poble hispànic, o dels pobles hispànics, i descobrir, a partir de l'anàlisi del passat, quina era la millor forma d'organització territorial per a l'Espanya del seu temps. Fos quina fos la metodologia emprada, moltes de les fonts utilitzades, com les obres dels autors grecs i romans, eren totalment coincidents i, sovint, per a les èpoques més reculades, s'hi empraven referències als treballs dels arqueòlegs. Sobretot, però, la importància d'aquests capítols és que es vegi que el debat sobre l'organització d'Espanya i la filiació ètnica dels seus habitants no es produïa només dins el cercle reduït dels arqueòlegs, sinó que era un tema recurrent entre els científics socials i, com ja es veurà, també tenia un cert ressò entre la societat en general i pot acabar entrant dins els cercles polítics i institucionals fins a concretar-se en algunes polítiques concretes.

En aquest punt, cal entrar a puntualitzar que la terminologia emprada per definir els investigadors estudiats en la present tesi a l'hora de definir-los ha estat un dels camps de més difícil solució. Conceptes com arqueòleg, prehistoriador, etnòleg o historiador de l'antiguitat són molt difícils de delimitar i, sovint, s'empren com a sinònims. De fet, la multidisciplinarietat que implica la investigació històrica i, especialment, les redefinicions terminològiques que s'han fet en les darreres dècades, fan gairebé impossible l'ús

d'aquests termes d'una manera precisa i adequada. El criteri triat, doncs, ha estat la manera com s'autodefinien ells a nivell professional. D'aquesta manera, Bosch es considerava arqueòleg i prehistoriador, com Pericot, mentre que Almagro es definia exclusivament com a arqueòleg, Santa Olalla com a arqueòleg i etnòleg i Schulten com a filòleg clàssic que se servia de la cultura material per a les seves investigacions.

Així, aquesta lectura crítica de les obres de certs arqueòlegs d'una època i un lloc determinats esdevenen no tan sols un treball d'historiografia, que també, sinó que, a més, poden ajudar a prendre el pols de l'Espanya del moment, almenys de les investigacions acadèmiques. Fins i tot, a nivell secundari, la successió d'investigadors, ordenats, més o menys, per ordre cronològic, pot ajudar a entendre com evolucionà l'estudi de l'antiguitat al llarg de la primera meitat del segle XX, molt convulsa tant a Espanya com a Europa i a gran part del món. Caldrà comprovar com, de la mateixa manera que dins les obres acadèmiques dels arqueòlegs i altres estudiosos de l'antiguitat hi ha una gran part d'ideologia, la ideologia dominant de l'època, i la del règim polític de cada moment, també influeix sobre les obres d'aquests mateixos investigadors i sobre les seves carreres, sovint més a causa de motius ideològics o personals, o per una mescla indestriable de tots dos, que no pas per mèrits simplement acadèmics.

També cal remarcar que, malgrat que la majoria dels investigadors que apareixen en aquesta tesi es defineixin com a arqueòlegs, en ciències socials aquesta categorització és molt difícil d'establir d'una manera rotunda i les seves obres, almenys les que s'han tingut en compte i s'han pres com a font principal, van molt més enllà de la descripció i interpretació de les restes antigues que unes excavacions metòdiques hagin pogut deixar al descobert. De fet, malgrat que la majoria de publicacions curtes de tots els autors vagin en aquesta línia, les grans obres depassen de molt aquest camp i entren en el terreny de la història antiga, la història medieval, la filologia clàssica o, fins i tot, l'assaig polític.

En aquest sentit, és important tenir en compte especialment l'ús que alguns d'aquests investigadors, principalment Schulten però també Bosch, més que la resta, fan de les fonts clàssiques, gregues i llatines que parlen sobre els habitants de la Península Ibèrica d'aquell temps. La mirada d'aquells escriptors, quantitativament ben escassos, ha condicionat al llarg de dos mil·lennis la manera com s'han concebut les societats hispanes prerromanes i, igualment, han condicionat la feina dels arqueòlegs. Llibre en mà,



especialment l'*Ora marítima* del poeta llatí Ruf Fest Aviè, Adolf Schulten es creia capaç de discernir el caràcter dels espanyols actuals o de, a partir de les *Històries* de Polibi, trobar l'emplaçament de l'antiga Numància celtibèrica. Aquest lligam tan íntim entre arqueologia i filologia clàssica fa necessari tenir en compte aquests autors de l'antiguitat, i altres com Juli Cèsar o Apià.

De la mateixa manera, la influència de pioners de l'arqueologia com Friedrich Schliemann, el cèlebre i controvertit excavador de la suposada Troia homèrica, o la de Sir Arthur Evans, que donà a conèixer al món el palau de Knossos, a Creta, també inspiraren fins a un cert punt les carreres dels primers arqueòlegs professionals de l'Espanya del segle XX.<sup>8</sup> Tanmateix, ni la carrera de Schulten ni, molt menys, la dels altres investigadors que apareixen en aquesta tesi no es poden equiparar a les de Schliemann o Evans. Els primers no s'entenen sense els segons però, encertats o no, els mètodes i la concepció de la prehistòria i l'arqueologia dels Bosch, Schulten, Almagro i els altres tenen molt menys d'aventurerisme romàntic i molt més de rigorositat acadèmica.

Un investigador que ha publicat treballs amb un objectiu i una metodologia molt similars als d'aquesta tesi és Fernando Wulff. Especialista en historiografia i, més concretament, en l'estudi de la construcció de discursos sobre el passat i la legitimació d'idees polítiques en base a raons històriques, Wulff ha tractat molts dels temes que apareixeran a continuació. Sobretot, la seva atenció se centra en la figura d'Adolf Schulten, fins al punt que fou l'encarregat de portar a terme l'estudi previ de l'edició que l'editorial Urgoiti féu, el 2004, de l'obra magna de l'hispanista alemany; *Historia de Numancia*. El títol d'aquest estudi previ, *Historia antigua, arqueología y racismo en medio siglo de la historia europea*, ja resulta força revelador de l'opinió que li mereixia. Wulff, sempre en uns termes sarcàstics i força despectius, es mostra molt contundent amb Schulten i, en línia amb molts dels crítics que l'alemany tingué sempre a Espanya, gairebé arriba a negar-li tot reconeixement i mèrit en la seva feina.

Per ser justos, però, cap dels arqueòlegs de l'època no se salva de les ferotges crítiques de Wulff, tal i com s'aprecia en obres més genèriques com, per exemple, *Las esencias patrias. Historiografía e Historia Antigua en la construcción de la identidad española*

---

<sup>8</sup> Per a una aproximació a les figures de Schliemann i Evans, vegeu: WOOD; Michael, *In search for the Trojan War*, BBC Books, Londres, 1985. I: MACGILLIVRAY; Joseph Alexander, *El laberinto del Minotauro. Sir Arthur Evans, el arqueólogo del mito*, Edhasa, Barcelona, 2006.

(2003). En aquest llibre, l'autor dedica un capítol sencer a la figura de Schulten, en el to menyspreador que li era habitual, però també un altre a Bosch Gimpera. El capítol dedicat a Bosch, per cert, es titula molt significativament *Veleidades pirenaicas y nuevos nacionalismos*.<sup>9</sup> Els termes emprats són tan o més agressius que els que utilitza amb Schulten i gairebé també li nega al prehistoriador català, igual que a l'alemany, qualsevol mèrit acadèmic més enllà d'haver sabut construir un discurs agradable al poder establert. D'aquí, segons Wulff, vingué la seva fama.

Les dures crítiques envers les dues grans figures de l'arqueologia de la primera meitat de segle XX, doncs, es podrien interpretar com una crítica general de tota l'arqueologia de l'època, derivada de la metodologia d'arrel alemanya que els mestres, especialment Bosch, però també l'alemany, catedràtic d'Història Primitiva de l'Home, Hugo Obermaier, havien transmès als seus deixebles. Tanmateix, Wulff es mostra molt més crític amb la visió de Schulten, que presentava els ibers gairebé com una raça inferior, i amb la de Bosch, que justificava la naturalesa federal del caràcter hispànic des de la prehistòria, que no pas amb la d'altres arqueòlegs com Almagro o Santa Olalla. De totes maneres, els atacs de Wulff contra la manera de fer arqueologia a aquelles dècades són constants i, fins i tot, els nega qualsevol valor científic, més enllà d'un valor purament historiogràfic.<sup>10</sup>

Un altre dels investigadors que s'ha dedicat a l'estudi d'una matèria molt semblant al tema principal d'aquesta tesi és Jordi Cortadella i Morral. En termes força més moderats i menys agressius que els que utilitzava Wulff, Cortadella també es mostrava crític amb la metodologia emprada pels prehistoriadors de l'època i per les interpretacions polítiques que extreien de les seves teories. Tanmateix, accepta amb més naturalitat que aquella era la manera de treballar de l'època i que els discursos d'apropiació del passat s'han produït amb tots els discursos històrics, independentment de la metodologia o del paradigma historiogràfic predominant a cada moment.

Cortadella té nombroses publicacions al voltant de les connexions entre l'arqueologia i la ideologia, entre les quals destaquen alguns articles sobre les figures de Bosch i Almagro com *M. Almagro Basch y la idea de la unidad de España* o *Pere Bosch Gimpera: el més*

---

<sup>9</sup> WULFF ALONSO; Fernando, *Las esencias patrias. Historiografía e Historia Antigua en la construcción de la identidad española (siglos XVI-XX)*, Crítica, Barcelona, 2003, pàg. 203.

<sup>10</sup> WULFF; Fernando, *Adolf Schulten. Historia antigua, arqueología y racismo en medio siglo de la historia europea*. Dins: SCHULTEN; Adolf, *Historia de Numancia*, Urgoiti, Pamplona, 2004, pàg. CCXI.

*jove, vital i escandalós de la “Colla de l'Ateneu”.*<sup>11</sup> A més, també és remarcable el seu estudi previ a l'*Etnologia de la Península Ibèrica* de Bosch que portà a terme per a la reedició que l'editorial Urgoiti en féu el 2003. De totes maneres, mentre Wulff enfoca l'objectiu, i les crítiques, principalment sobre Schulten com a màxim representant de l'arqueologia de l'època, Cortadella ho fa sobre la figura de Bosch, de qui ofereix una imatge força neutra i moderada, estigui d'acord amb les seves tesis o no.

A un nivell no tant teòric, també destaquen els treballs de Francisco Gracia Alonso, sobretot al voltant de la figura de Pere Bosch Gimpera. Sempre dins de la historiografia, Gracia se centra més en les figures dels prehistoriadors, les seves vides i les seves carreres. En aquesta línia, cal remarcar la biografia que elaborà sobre Bosch, titulada *Pere Bosch-Gimpera: Universidad, política, exilio* (2011). En uns termes força elogiosos, l'autor repassa la vida del prehistoriador català, però sense aprofundir excessivament en les seves obres i les seves teories, de les quals no es fa gaire ressò.

Igualment, a *Arqueologia i política: La gestió de Martín Almagro Basch al capdavant del Museu Arqueològic Provincial de Barcelona (1939-1962)*, de l'any 2012, Gracia repassa el període que Almagro passà a Barcelona i, especialment, la seva tasca al capdavant del Museu Arqueològic, immediatament després de la Guerra Civil espanyola. Altra vegada, posa molt d'èmfasi en les relacions acadèmiques, personals i polítiques d'Almagro, més que fer un estudi a fons de les seves obres i les seves teories. Tanmateix, els seus estudis són molt valuosos per complementar l'anàlisi de l'obra dels diferents investigadors amb detalls de la seva vida i de la seva carrera que, en moltes ocasions, si es posen en relació amb les teories, ajuden a explicar algunes idees i afirmacions que, sense aquest complement, podrien resultar difícils de comprendre.

Altres investigadors també han publicat treballs destacables sobre aquesta utilització política del passat, com és el cas de Margarita Díaz-Andreu com, per exemple, *The archaeology of Identity*, de 2005, *Historia de la Arqueología* publicat l'any 2002, o *Cristalización del pasado: génesis y desarrollo del marco institucional de la arqueología en España*, aparegut el 1997). També Gonzalo Cruz Andreotti ha treballat sobre la matèria, per exemple a *Estrabón e Iberia: Nuevas Perspectivas de Estudio* de 1997, o el

---

<sup>11</sup>CORTADELLA MORRAL; Jordi, *Pere Bosch Gimpera: el més jove, vital i escandalós de la “Colla de l'Ateneu”*, Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics, 2011, pp 201-234.

més modern *Identidades étnicas-identidades políticas en el mundo prerromano hispano* que data del 2004. Igualment, Manuel Álvarez Martí-Aguilar ha publicat estudis al respecte entre els quals destaca *Identidades, culturas y territorios en la Andalucía prerromana* de l'any 2009. Tanmateix, en la majoria dels casos, se centren en algunes de les idees principals de les teories dels diferents arqueòlegs però no en fan un buidatge tan detallat. Més aviat, remarquen aquelles parts del discurs arqueològic que han estat utilitzades per al discurs ideològic i, especialment, reelaboren i defineixen conceptes com identitat, poble o ètnia, incloent-hi conceptes més d'actualitat com el gènere o els intercanvis culturals. En tot cas, són un bon exemple de la crítica a una metodologia i una manera d'entendre els temps antics que ja fa bastant de temps que han quedat bandejades de l'àmbit acadèmic majoritari però que segueixen arrelades amb força en els camp dels profans en la matèria.

Avui dia, però, l'atenció de la majoria dels arqueòlegs s'ha desviat cap a altres àrees d'investigació, de manera que l'interès d'aquests antics col·legues seus, que posaven com a objectiu últim de les seves investigacions arribar a discernir la filiació ètnica o racial de les poblacions antigues, és només de caire historiogràfic. En obres d'arqueologia estricta rarament se citen els treballs de cap dels autors que apareixen en aquesta tesi mentre que, en les que tenen un caire més historiogràfic, bàsicament se'ls critica tant la metodologia com les teories. Tanmateix, per més que des del camp de l'arqueologia ja hagin estat àmpliament superats i les seves aportacions siguin ben limitades, les seves obres són un reflex dels temps que els va tocar viure, així com de la seva manera de ser, de les seves fílies i fòbies, dels seus interessos i de la seva ideologia, del que sabien, del que ignoraven o, fins i tot, del que oblidaven voluntàriament.

És en aquest sentit que s'enfoca l'objectiu de la present tesi; extreure de les obres acadèmiques, aparentment asèptiques i desideologitzades, la influència que els seus autors rebien del món que els envoltava i, alhora, la que ells exercien sobre el seu entorn. No seria creïble que els arqueòlegs, com si fossin éssers angèlics en lloc d'éssers humans que vivien en un lloc i un moment determinats, s'haguessin mantingut impassibles i indiferents mentre, al seu voltant, se succeïen tres règims polítics molt diferents entre sí, dues guerres mundials i una cruentíssima guerra civil que significaria la caiguda per a alguns i l'encimbellament per als altres. En les seves obres acadèmiques, voluntàriament o involuntària, s'hi havien de reflectir per força les passions del seu temps.

## CAPÍTOL 1: ELS ANTECEDENTS

A principis del segle XX, l'arqueologia a l'Estat espanyol corria a càrrec, majoritàriament, d'aficionats que portaven a terme excavacions sense un mètode i una direcció clares i es limitaven a buscar objectes artístics o de valor material. Semblantment actuaren, també, els pioners estrangers de l'arqueologia moderna, com els germans belgues Henri i Louis Siret, enginyers de mines que portaren a cap una ingent tasca arqueològica a l'àrea d'Andalusia, el pintor britànic, afincat a Andalusia, George Bonsor, que inicià l'estudi i la recerca de Tartessos, o el francès Pierre Paris, que donà a conèixer l'escultura coneguda com la Dama d'Elx al món i portà a terme el primer intent de periodització de la cultura ibèrica.<sup>12</sup> Aquests actuaren de manera totalment independent i es finançaven amb capital de mecenes privats, normalment aristòcrates, o institucions dels seus països d'origen.

Uns dels primers a revertir aquesta tendència i sistematitzar el seu camp professional foren Hugo Obermaier i Manuel Gómez Moreno, que maldaren per convertir l'arqueologia, la prehistòria i la protohistòria en quelcom sistematitzat i fer que el seu ensenyament fos regulat i estandarditzat i deixés de dependre de la voluntat i la inspiració dels aficionats. Alhora, també foren dels pioners d'elaborar, a partir de les seves investigacions, teories etnològiques que seguien les directrius del sistema alemany, que esdevindria predominant a l'Espanya de la primera meitat del segle XX.

### 1.1 HUGO OBERMAIER: MESTRE D'ARQUEÒLEGS

#### 1.1.1 Breu esbós biogràfic

Hugo Obermaier nasqué a la ciutat bavaresa de Ratisbona el 21 de gener de 1877. El seu pare, Anton Obermaier, exercia d'inspector del Consell Reial de Baviera i de director i bibliotecari de la Biblioteca Reial de Ratisbona així com, de manera aficionada, de col·leccionista d'antiguitats, fet que contribuí a la futura vocació d'Hugo Obermaier.<sup>13</sup> Després de cursar tota la primària i la secundària a la seva ciutat natal, fou ordenat sacerdot catòlic l'any 1900, alhora que es doctorava en teologia. Tanmateix, mai no

---

<sup>12</sup> Per a un acostament a aquestes figures vegeu: SIRET; Louis, *Orientales y Occidentales en España en los tiempos prehistóricos*, Arráez Editores, Almería, 1994. També ENGEL; Arthur i PARIS; Pierre, *Una fortaleza ibérica en Osuna*, Editorial Universidad de Granada, Granada, 1999.

<sup>13</sup> ALMAGRO GORBEA; Martín, «Obermaier; Hugo» dins: GÓMEZ HIDALGO; Iciar (coord), *Diccionario Biográfico Español*, Real Academia Española, Madrid, 2009, vol. XXXVIII, pàg. 171.

exerciria a fons com a capellà ja que un dels seus deixebles, Antonio García i Bellido, assegurava que tan sols l'havia vist un cop amb hàbits de capellà; durant la missa que celebrà al Sant Sepulcre de Jerusalem durant l'arxifamós creuer arqueològic pel Mediterrani.<sup>14</sup>

Immediatament després, i a continuació d'un brevíssim pas per la Universitat de Munic, es traslladà a la Universitat de Viena per iniciar la seva formació en prehistòria, que s'allargaria de 1901 a 1904. Totes les matèries que estudià durant la seva carrera, entre les quals hi havia, a més de l'arqueologia, geografia física, geologia, paleontologia, etnologia, filologia alemanya i anatomia humana, l'encaminaven cap a l'estudi de la prehistòria més reculada tant com l'allunyaven del període clàssic. Entre els professors que més el marcaren es trobaven l'arqueòleg i prehistoriador Josef Szombathy, que el 1908 descobriria la famosa estàtua paleolítica anomenada Venus de Willendorf, i, especialment, qui esdevindria el seu mentor, Albrecht Penck, gran especialista en glaciariisme alpi.<sup>15</sup> Ja els seus primers treballs apuntaven en la direcció que seguiria la pràctica totalitat de la seva carrera; l'estudi de les poblacions paleolítiques europees. Així, es llicencià l'any 1904 amb el treball *Die Verbreitung des Menschen während des Eiszeitalters in Mitteleuropa* (L'expansió humana durant l'Edat del Gel a Europa Central) i, pràcticament de manera contemporània, aquell mateix any es doctorava amb un treball que encara s'enfocava més cap al seu futur hispànic; *Beiträge zur Kenntnis des Quartärs in den Pyrenäen* (Contribució al coneixement del Quaternari als Pirineus).<sup>16</sup>

Tot just obtingut el doctorat, l'any 1905, decidí optar a un plaça d'assistent, equivalent al càrrec alemany de *Privatdozent*, a la Universitat de Friburg, a Suïssa, però al final acabà per retirar la seva candidatura per tal de no perjudicar el seu amic, col·lega i col·laborador, també sacerdot, Henri Breuil, que també hi optava. Aquesta anècdota també queda consignada a la introducció que l'antic alumne d'Obermaier a Friburg, i també prehistoriador, Hans Georg Bandi, redactà per a la reedició de *El hombre fósil* de 1985. Tot i la fama de prepotent i la fama tenir un caràcter difícil que el precedia, en aquest cas s'imposà la seva amistat amb Breuil per davant de la seva carrera:

---

14 GRACIA ALONSO; Francisco, *La arqueología durante el primer franquismo (1939-1956)*, Bellaterra, Barcelona, 2009, pàg. 99.

15 ALMAGRO GORBEA, «Obermaier; Hugo», pàg. 171.

16 Íbid. ALMAGRO GORBEA, «Obermaier; Hugo», pàg. 171.

A punto estuvo entonces de producirse una competencia entre los dos jóvenes sacerdotes [Obermaier y Breuil] y prehistoriadores ya que ambos eran candidatos a un puesto de profesor privado en la Universidad de Friburgo en Suiza. En una evocación necrológica a su amigo Obermaier, cuenta Breuil cómo por este motivo trató al principio al invitado alemán con cierta reserva, hasta que éste cierto día le manifestó que renunciaba a su candidatura, pues la amistad con Breuil era para él más importante que el puesto de docente.<sup>17</sup>

També aquest mateix any, ambdós amics exerciren de secretaris del primer Congrés Internacional de d'Antropologia i Arqueologia Prehistòriques. Arran d'aquest esdeveniment, entraren en contacte amb el príncep Albert I de Mònaco, molt interessat en la prehistòria, i qui s'acabaria convertint en el seu mecenes a les excavacions de les coves paleolítiques de Grimaldi, a la Ligúria italiana. Durant aquest període començà la seva connexió hispànica, especialment a través del prehistoriador càntabre Hermilio Alcalde del Río, també protegit del príncep Albert i col·laborador de Breuil i especialista en les coves paleolítiques i, sobretot, en l'anomenat art franco-cantàbric. Tanmateix, aquesta primera presa de contacte amb la investigació hispànica resultà un punt abrupta, ja que les relacions amb Alcalde es deterioraren ràpidament: "Pronto Alcalde se sintió un tanto frustrado por la "omnipotencia" y protagonismo otorgado por el Príncipe [Albert de Mònaco] al padre Obermaier, con el que tendrá algún enfrentamiento dialéctico, y ya el primer año renunciará a colaborar con él por unas diferencias que el alemán, de carácter fuerte y no tan diplomático como Breuil, no supo o no quiso sortear."<sup>18</sup> Potser d'aquí arrencava la fama d'home difícil que sempre l'acompanyà, almenys entre la intel·lectualitat espanyola.

De totes maneres, la col·laboració amb *L'Abbé* Breuil continuà molt fructífera al llarg dels anys posteriors i, junts, visitaren moltes de les coves i estacions paleolítiques que es troben al sud de França, que el francès coneixia perfectament, així com altres de Centreeuropa, que l'alemany mostrà al seu col·lega. Amb ell i el també arqueòleg francès Émile Cartailhac, Obermaier començà el seu estudi de l'art rupestre de la Serralada Cantàbrica, alhora que començava a formular les seves teories sobre el glaciariisme a la Península Ibèrica, que continuava les investigacions de Penck als Alps. Fou el mateix

---

17 OBERMAIER; Hugo, *El hombre fósil*, (1925) Ediciones Istmo, Gijón, 1985, pàg. 021.

18 Íbid. OBERMAIER, *El hombre fósil*, pàg. 09.

Penck, també, qui li començà a donar l'oportunitat de participar en excavacions arqueològiques com, per exemple, les de Willendorf, on Szombathy descobrí, el 1908, la Venus de Willendorf. Igualment, Penck, que havia esdevingut mentor seu, el recolzà perquè el nomenessin assistent a la Universitat de Viena; càrrec al qual accedí el 1909 i on romangué fins a 1911.<sup>19</sup>

Arran de la creació de l'Institut de Paleontologia Humana (IPH) per part del príncep Albert I de Mònaco, Obermaier accedí a una càtedra de Geologia del Quaternari el 1911, alhora



*1. Hugo Obermaier durant les primeres dècades del segle XX. Font: commons.wikimedia.org.*

que aconseguí que aquest li sufragués l'excavació de la Cueva del Castillo, a Cantàbria, juntament amb Breuil i Alcalde del Río. Tanmateix, la relació existent entre l'alemany i l'espanyol propicià el trencament de l'equip de treball i que Obermaier quedés com a màxim responsable de l'excavació; Breuil i Alcalde foren substituïts pel jove alumne de d'Obermaier a l'IPH Paul Wernert. Sempre en col·laboració amb Breuil, dedicà els propers anys de la seva vida a l'estudi de l'art franco-cantàbric fins que, a partir d'una visita a les col·leccions arqueològiques de Louis Siret el 1912, l'atenció de tots dos es dirigí envers l'art rupestre llevantí, tan diferent del franco-cantàbric.<sup>20</sup>

L'esclat de la Primera Guerra Mundial l'any 1914 suposà un moment molt traumàtic a la vida d'Obermaier, alhora que marcà, de manera molt substancial, els seus anys posteriors. La primera conseqüència del conflicte sobre la vida i la carrera de l'arqueòleg fou la desaparició de les subvencions per a excavacions que procedien de l'IPH, de manera que hagué d'aturar les seves investigacions i l'equip de treball, així com la seva fructífera col·laboració amb Breuil, quedà desfet; alhora, pel simple fet de ser ciutadà alemany i, per tant, un enemic potencial de França, fou cessat de la seva càtedra. Un cop acomiadat, la seva primera intenció fou allistar-se com a capellà a l'exèrcit alemany però, com que es trobava a Espanya, per incorporar-se a files havia de creuar tota França, on ja havien demostrat que, tot i el seu currículum anterior, no se'l veia amb bons ulls, de

<sup>19</sup> ALMAGRO GORBEA, «Obermaier; Hugo», pàg. 171.

<sup>20</sup> Íbid. ALMAGRO GORBEA, «Obermaier; Hugo», pàg. 172.



manera que el viatge resultava molt arriscat. Vistes les circumstàncies, doncs, Obermaier decidí romandre a Espanya tot i que, privat de subvencions, se li presentava un futur ben poc esperançador. Més encara si es té en compte que, des de l'altra banda, ni els germanòfils espanyols ni els alemanys mateixos no aprovaven la seva estreta relació amb un francès com Breuil ni el fet que hagués passat tants anys a París i, fins i tot, arribaren a acusar-lo d'espia i col·laborador dels francesos.<sup>21</sup>

Tanmateix, Obermaier trobà una sortida en la plaça que li oferí la recentment creada Junta de Ampliación de Estudios com a professor agregat al Museu de Ciències Naturals de Madrid. Des d'allà, pogué accedir, també, a la Comisión de Investigaciones Paleontológicas y Prehistoricas (CIPP), des d'on va poder prosseguir les investigacions que havien quedat aparcades arran de l'esclat de la Primera Guerra Mundial. Aquesta institució, creada precisament per evitar que tota la investigació prehistòria de l'Estat anés a càrrec d'institucions estrangeres, es beneficià enormement de la incorporació d'un arqueòleg de tanta anomenada i prestigi a nivell europeu com era Obermaier. Tot i la impossibilitat de consultar totes les obres i materials que havia deixat a París, l'alemany pogué seguir els seus estudis de manera que, l'any 1916, al bell mig del desenvolupament de la Gran Guerra, Obermaier podia publicar, en espanyol, la que es considera la seva gran obra; *El hombre fósil*.

Alhora, gràcies a la mediació de Jacobo Fitz-James Stuart, duc d'Alba i un dels grans mecenes de la investigació històrica a Espanya, Obermaier s'anà introduint dins els cercles acadèmics i intel·lectuals espanyols i fou acollit de manera força favorable i amistosa, entre altres, pel filòsof José Ortega y Gasset, el filòleg i historiador Ramón Menéndez Pidal o el també arqueòleg Manuel Gómez Moreno. Igualment, el duc d'Alba el nomenà el seu capellà personal, càrrec des del qual es podia ocupar perfectament de les seves investigacions, i, fins i tot, sufragà i prologà la publicació, l'any 1935, de l'estudi que Obermaier havia fet sobre les coves d'Altamira.<sup>22</sup>

L'ajuda del duc d'Alba, doncs, arribà en un moment fonamental ja que, ben aviat, la seva posició al CIPP quedà en una situació ben compromesa a causa del deteriorament de les relacions entre Obermaier i l'altre gran arqueòleg de la institució, l'aragonès Juan Cabré,

---

21 OBERMAIER, *El hombre fósil*, pàg. 027.

22 ALMAGRO GORBEA, «Obermaier; Hugo», pàg. 172.

de qui el biògraf de Bosch Gimpera, Francisco Gracia Alonso, considera que era l'"arqueòleg feudal del Baix Aragó".<sup>23</sup> Arran de les greus desavinences amb Cabré, que acabaren degenerant en una franca enemistat, aparentment per divergències de caràcter científic, Obermaier abandonà el seu càrrec al CIPP, alhora que perdia la seva principal font de finançament i de recursos per seguir amb les seves investigacions. Fins i tot, per subsistir es veié obligat a exercir com a capellà per al Col·legi del Pilar de Madrid.<sup>24</sup> Potser l'enemistat amb Cabré propicià el suport obert d'Obermaier a Bosch Gimpera quan aquest s'enfrontà amb el prehistoriador aragonès per les excavacions del Servei d'Investigacions Arqueològiques de l'Institut d'Estudis Catalans al Baix Aragó durant aquesta època. De fet, al llarg d'aquests anys, ja fos per l'antipatia que l'un i l'altre tenien a Cabré o per la coincidència de les seves respectives teories sobre el caràcter paleolític de les pintures rupestres llewantines, Bosch i Obermaier, tot i el suposat caràcter difícil d'aquest últim, entaularen una bona amistat i col·laboració que els portà, per exemple, a repartir-se les excavacions prehistòriques a l'Estat. Fet, aquest, que posa de manifest, amb una certa estranyesa, José María Gómez Tabanera, autor de la introducció de *El hombre fósil*: "La llamada Escuela de Madrid [d'Obermaier], un tanto centralista, "amigablemente" se reparte con la denominada Escuela de Barcelona, que acaudillaba el Prof. P.[sic] Bosch Gimpera, la prospección del Reino."<sup>25</sup>

Alhora, les seves bones relacions amb els cercles acadèmics de Madrid el portaren, a la mort de l'escriptora gallega Emilia Pardo Bazán, a heretar la seva càtedra de fundació especial de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Madrid que, des d'aquell moment, passaria a anomenar-se Càtedra d'Història Primitiva de l'Home.<sup>26</sup> Tanmateix, per bé que el nomenament es produí l'any 1922, les reticències de la Facultat de Ciències, que qüestionava la validesa científica de la disciplina i les teories d'Obermaier, força contradictòries amb les ensenyances bíbliques, impediren que l'arqueòleg pogués desenvolupar la seva càtedra amb normalitat fins a 1928. Des d'aquesta plaça de catedràtic, que ocupà fins a l'esclat de la Guerra Civil espanyola l'any 1936, fundà el Seminari d'Història Primitiva, un dels principals planters d'arqueòlegs de l'Estat en aquella època, juntament amb l'anomenada Escola de Barcelona de Bosch Gimpera, i pel qual

---

23 GRACIA ALONSO; Francisco, *Pere Bosch-Gimpera. Universidad, política, exilio*, Marcial Pons Historia, Madrid, 2011, pàg. 105.

24 ALMAGRO GORBEA, «Obermaier; Hugo», pàg. 172.

25 OBERMAIER, *El hombre fósil*, pàg. 013.

26 Íbid. OBERMAIER, *El hombre fósil*, pàg. 013.

passaren futurs arqueòlegs de renom com Martín Almagro Basch, Julio Martínez Santa Olalla o Antonio García Bellido.<sup>27</sup>

Foren els millors anys acadèmics del prehistoriador alemany ja que el seu prestigi i reconeixement augmentaren de forma ininterrompuda. Així, el 1924 se li concedí la ciutadania espanyola i, l'any següent, fou nomenat acadèmic de la Real Academia de la Historia. Amb els nous recursos als quals tenia accés, s'encarregà de restaurar la cova d'Altamira, que corria un greu perill d'esfondrament, així com de redactar una versió rere l'altra dels seus treballs a Altamira fins a la gran monografia definitiva, apareguda el 1935. Alhora, també publicava de manera regular a la *Revista de Occidente*, de José Ortega y Gasset, fet que contribuí a incrementar el seu prestigi social, i, segons Martín Almagro Gorbea, el seu biògraf al *Diccionario Biográfico Español* de la Real Academia Española, el seu prestigi i la seva condició de sacerdot contribuïren de manera determinant a la millora de la imatge de la ciència prehistòrica entre certs sectors catòlics, que l'havien blasmat de manera furibunda al llarg del segle XIX i principis del XX.<sup>28</sup>

L'any 1933 fou un dels principals organitzadors del creuer d'estudis pel Mediterrani que havia organitzat la Universitat de Madrid, en el qual participà la plana major dels arqueòlegs espanyols del moment, com Obermaier o Bosch, així com els que dominarien l'arqueologia les dècades següents com Lluís Pericot, Martín Almagro Basch o Julio Martínez Santa Olalla. Alhora, el seu prestigi internacional, recuperat després del final de la Primera Guerra Mundial, propicià que se li oferís la càtedra vacant a la Universitat de Berlín des de la mort, l'any 1929, del prehistoriador especialitzat en els territoris bàltics Max Ebert; càtedra de gran importància i que comportava un gran honor. Tanmateix, Obermaier hi renuncià, en part, perquè ja tenia la seva vida acadèmica i personal establerta a Espanya i, d'altra banda, perquè desconfiava del caire que estaven prenent les coses a l'Alemanya de 1933, tant a la vida pública com en els cercles acadèmics.<sup>29</sup>

De la mateixa manera, també s'havia d'encarregar de la part del Paleolític de la Història d'Espanya que havia de dirigir Menéndez Pidal abans de la Guerra Civil, però acabà

---

27 GRACIA ALONSO; Francisco, *Arqueología i política. La gestió de Martín Almagro Basch al capdavant del Museu Arqueològic Provincial de Barcelona (1939-1962)*, Publicacions i Edicions UB, Barcelona, 2012, pàg. 84.

28 ALMAGRO GORBEA, «Obermaier; Hugo», pàg. 172.

29 GRACIA, *La arqueología durante el primer franquismo*, pàg. 98.

renunciant-hi. Segons consigna Bosch a les seves *Memòries*, aquesta renúncia es produí per les diferències d'opinió d'Obermaier amb la resta d'historiadors que havien de participar a la col·lecció; especialment amb Cabré i els altres encarregats de la part de prehistòria. Podria ser una de les mostres del caràcter difícil d'Obermaier, i que feia complicat col·laborar-hi:

Aquesta diversitat d'orientacions es reflectia en la Història d'Espanya que Menéndez Pidal anava a publicar en la casa Espasa-Calpe [...] Obermaier no hi va voler col·laborar, perquè l'art rupestre l'havia de fer en Cabré, que també pensava diferent d'ell [...] per tot això el volum no tirà endavant i sols després de la Guerra Civil sortí convertit en tres volums dirigits per Almagro, que féu una vertadera revolució en la Prehistòria espanyola i que s'esforçava a dir el contrari del que jo havia dit.<sup>30</sup>

De fet, en aquell temps, especialment des dels respectius enfrontaments de Bosch i Obermaier amb Cabré, la col·laboració entre l'un i l'altre havia esdevingut molt fluïda fins al punt que gairebé es podia qualificar d'aliança estratègica. A part de les qüestions més burocràtiques, com la repartició dels jaciments entre les respectives escoles, els unia a tots dos el fet considerar totes les pintures rupestres de la Península Ibèrica com a paleolítiques i contemporànies, tant les franco-cantàbriques com les llevantines mentre, per exemple, el seu adversari Juan Cabré considerava que les llevantines eren posteriors.

Així les coses, l'esclat de la Guerra Civil espanyola el sorprengué a Oslo, on havia anat per assistir al II Congrés Internacional d'Arqueologia, Prehistòria i Protohistòria i ell optà per no tornar a l'Estat mentre durés el conflicte, per més que tant les autoritats republicanes com, més tard, les del bàndol nacional, reclamaven que es reincorporés a les seves funcions. Així les coses, tot i la insistència del duc d'Alba, antic mecenes seu, Obermaier decidí, l'any 1938, acceptar una càtedra a la Universitat Catòlica de Friburg, a Suïssa i, per tant, no reincorporar-se a la de Madrid.

La raó d'aquesta negativa a tornar a l'Espanya de Franco no és del tot clara, per bé que sembla que el motiu principal estava relacionat amb la nova situació política espanyola. Així, d'una banda, Bosch Gimpera, a les seves *Memòries*, explica que Obermaier era obertament antinazi, alhora que antifranquista, i que li era impossible treballar i viure en un

---

30 BOSCH GIMPERA; Pere, *Memòries*, Edicions 62, Barcelona, 1980, pàg. 164.

país amb un règim d'aquestes característiques. Bosch, que es negava a tornar a posar un peu a Espanya mentre Franco romangués al poder, considerava que el seu amic Obermaier havia decidit exiliar-se, i romandre a l'exili encara que ja li fos permès tornar, de manera voluntària:

També vaig tenir notícies d'Obermaier, qui havia passat la guerra espanyola a l'estranger i que havia per fi acceptat una càtedra de Prehistòria a Friburg de Suïssa, ja que l'ambient de Madrid, on va fer una curta visita per recollir els seus llibres i efectes personals, li havia semblat irrespirable; ell, que no havia acceptat la càtedra de Berlín que li havien ofert poc abans de l'adveniment de Hitler, prevenient el que seria l'Alemanya nazi, no podia tampoc viure a l'Espanya de Franco.<sup>31</sup>

Tanmateix, aquesta opinió no la comparteix plenament el biògraf de Bosch, Francisco Gracia Alonso, qui no afirma que Obermaier fos antifranquista sinó, simplement, que rebé l'adveniment de Franco al poder amb tebior i que, precisament, aquesta tebior, en un moment en el qual tan sols s'acceptava l'adhesió inquebrantable, el forçà a exiliar-se. Així doncs, segons ell, l'exili d'Obermaier no fou voluntari, sinó forçat.<sup>32</sup> Alhora, Martín Almagro Gorbea, també s'inclina per un exili voluntari d'Obermaier i, als motius polítics, n'hi afegeix un de personal; la traïció del seu antic alumne, Julio Martínez Santa Olalla, que s'oposava al seu retorn per poder ocupar la seva càtedra:

Al acabar la guerra, a pesar de su prestigio y de que no tenía problemas para volver, no quiso quedarse, dolido de la brutalidad de lo que representaba la Guerra Civil, en la que no se había querido comprometer con ningún bando, a pesar de su lógica afinidad con la zona Nacional [per la seva condició de sacerdot]. La guerra supuso la pérdida de sus documentos de trabajo, pero más doloroso fue que su Cátedra la reclamó públicamente su discípulo, J. Martínez Santa-Olalla. Obermaier renunció a ella, por pundonor, al no querer disputas sin altura, además de que su mala salud le hacía desconfiar de su pensión de vejez en España.<sup>33</sup>

Potser aquesta consideració, a càrrec del fill de Martín Almagro Basch, no és totalment innocent però, fos com fos, el cas és que Obermaier no retornà a Espanya després de la guerra, la seva càtedra restà vacant, i es desencadenà una guerra oberta per ocupar-la

---

31 Íbid. BOSCH, *Memòries*, pàg. 306.

32 GRACIA, *Arqueologia i política*, pàg. 369.

33 ALMAGRO GORBEA, «Obermaier; Hugo», pàg. 173.

entre dos dels seus antics deixebles; Julio Martínez Santa Olalla i Martín Almagro Basch. Un i altre, doncs, instrumentalitzaren la figura del seu antic mestre per als seus propis interessos i prengueren posicions diverses respecte al seu retorn. Així, Santa Olalla, juntament amb el també antic deixeble d'Obermaier José Pérez de Barradas, arqueòleg americanista gadità, emprengué una bel·licosa campanya per evitar que el seu antic mestre, que no havia acudit a les files del bàndol nacional des del principi del conflicte, reprengués la seva càtedra. Santa Olalla, amb la ferocitat que el caracteritzava en aquella època, l'acusava de jugar a dues bandes i voler tenir tractes amb els sublevats i els republicans alhora i l'anomenava "el tío Higo".<sup>34</sup> De l'altra banda, Almagro i Antonio García Bellido es decantaren pel retorn del catedràtic alemany, alhora que el mateix Almagro es postulava per ocupar el seu lloc en el cas, no desitjat, que el mestre no retornés i denunciava la intenció de Santa Olalla d'usurpar-ne el lloc.<sup>35</sup>

La disputa s'enverinà fins a tal punt que Almagro, més monàrquic que falangista, abandonà, el desembre de 1939, la seva col·laboració amb el diari *Solidaridad Nacional* adduint, com a motiu principal, que el falangista Santa Olalla s'oposava al retorn d'Obermaier a Espanya. L'enfrontament a causa de l'exili i possible retorn d'Obermaier s'allargà, fins i tot, fins més enllà de la mort de l'arqueòleg alemany ja que la postura que s'hi prenia al respecte acabava emmascarant altres diferències i interessos personals.

Mentrestant, a la seva nova càtedra de Suïssa, Obermaier continuà amb les seves ensenyances i les seves investigacions i formant alumnes com, per exemple, Hans Georg Bandi. Tanmateix, hi vivia doblement exiliat; de l'Espanya de Franco, a la qual no podia o no volia retornar, i de la seva Alemanya natal, que vivia immersa en la Segona Guerra Mundial i la dictadura nazi, envers la qual l'arqueòleg i sacerdot no sentia cap simpatia. Alhora, malalt d'arterioesclerosi, la seva salut s'anava deteriorant progressivament fins que, a finals de 1945, patí una hemiplexia, que acabà per produir-li la mort l'any següent.

El principal llegat que deixà l'alemany a l'arqueologia espanyola és la introducció de l'arqueologia professional en un país en el qual, fins al moment, l'arqueologia s'assemblava, o gairebé es confonia, amb l'antiquarisme i el col·leccionisme de restes antigues. Alhora, formà una fornada d'arqueòlegs destinada a dominar, juntament amb els

---

34 GRACIA, *La arqueología durante el primer franquismo*, pàg. 101.

35 GRACIA, *Arqueología i política*, pàg. 84.

antics alumnes de l'Escola de Barcelona de Bosch, l'arqueologia espanyola al llarg de gairebé tot el segle XX. Fins i tot, aquests mateixos alumnes es beneficiaren dels contactes d'Obermaier a Alemanya i Àustria per obtenir, a través de la Junta de Ampliación de Estudios, beques de formació en aquells països.<sup>36</sup> Així, a Obermaier se li podria atribuir, juntament amb Bosch, la introducció de la metodologia arqueològica alemanya, tant potent durant el període d'entreguerres i que a Espanya, a causa de la formació dels seus arqueòlegs, es mantingué durant unes quantes dècades més.

El seu llegat, però, també fou un debat gairebé interminable sobre la seva figura i la reivindicació de les seves ensenyances. Així, Almagro es presentà sempre com el seu únic i veritable continuador mentre que Santa Olalla deixà d'esmentar-lo a les seves obres i féu tot el que va poder per esborrar la memòria de l'arqueòleg alemany. També Bosch Gimpera, des de l'exili, entrà en aquesta disputa, ja que maniobrà per evitar que, un cop represos els Congressos Internacionals de Ciències Prehistòriques i Protohistòriques després de la Segona Guerra Mundial, Santa Olalla ocupés la plaça que la mort d'Obermaier havia deixat vacant per Espanya. Com que Bosch tampoc no volia, de cap manera, que Almagro gaudís de cap èxit professional, aconseguí que, com a mal menor, el nomenament fos per a Antonio García Bellido. Almagro, per la seva banda, es presentava com l'únic continuador real d'Obermaier, tal i com es posa de manifest en les notes biogràfiques que, significativament, escrigué el seu fill Martín Almagro Gorbea:

De Obermaier a través de sus discípulos y, muy en especial, de Martín Almagro Basch, procede casi el 90 por ciento de los especialistas españoles en Prehistoria, aunque no todos a la altura de sus enseñanzas. Entre éstos cabe señalar a J. Carandell Pericay, con el que trabajó el glaciario de montaña, J. Pérez de barradas, que se especializó en Antropología y estudió las terrazas del Manzanares, A. García Bellido, con el que reeditó *El hombre prehistórico y los orígenes de la humanidad*, J. Martínez Santa-Olalla, que fue su discípulo pero acabó disputándole la cátedra, M. Almagro Basch, que continuó su obra a partir de 1956, Julio Caro Baroja, dedicado a la Antropología.<sup>37</sup>

Aquest enfrontament es posà de manifest, encara, a la nota necrològica que Antonio Gracia Bellido, un altre dels seus deixebles i estret col·laborador d'Almagro, redactà per al seu mestre en uns termes totalment enverinats: "Fuimos muchos los que pasamos por su

---

36 Íbid. GRACIA, *Arqueología i política*, pàg. 56.

37 ALMAGRO GORBEA, «Obermaier; Hugo», pàg. 174.

cátedra, y no pocos los que seguimos más o menos de cerca por su propio sendero, y si entre «Los Doce» hubo un Judas, ¿Qué extraña que entre docenas haya otro? Y ello, ¿qué importa si los demás no perdimos nunca el respeto debido al maestro, respeto que va implícito entre las exigencias del cuarto mandamiento?”<sup>38</sup>

### 1.1.2 El hombre fósil: guía per a futurs prehistoriadors

La gran obra d'Hugo Obermaier, si més no la que tingué més influència entre els seus col·legues i deixebles, és *El hombre fósil*. En aquesta, a partir de les restes arqueològiques trobades a Europa, planteja la seva teoria sobre la història de la raça humana, centrant-se sobretot a l'Europa Occidental i Central. Com a apunt metodològic, cal destacar que, a diferència de molts dels seus col·legues contemporanis, descarta la validesa de la comparació entre les societats paleolítiques i les societats que, a principis del segle XX mantenien un estil de vida similar. Segons Obermaier, tot i que és possible establir certs paral·lelismes entre uns i altres, els pobles primitius contemporanis mai no han arribat a mostrar unes capacitats mentals i artístiques tan desenvolupades com les societats prehistòriques. Gent com Bosch o Santa-Olalla recorrien sovint a aquestes comparacions per explicar certs trets del caràcter o la cultura de pobles de l'antiguitat, i Schulten ho considerava una eina metodològica més, del mateix nivell que la filologia o l'arqueologia. Tanmateix, Obermaier opinava que:

Si bien es cierto que entre los pueblos primitivos y el hombre del Paleolítico superior, hay un marcado paralelismo psicológico, y aun cuando es verdad que las lanzas enmangadas, los instrumentos de madera tallada, los escudos multicolores, los extraños ídolos, las pinturas rupestres, los extraordinarios adornos y las máscaras raras que se ven en las colecciones etnológicas, recuerdan en cierto modo los productos de la civilización y del arte europeo del Paleolítico superior, no es menos evidente, sin embargo, que esta época demuestra por su industria y por su arte, tal grado de perfección que en vano trataremos de buscar un equivalente tan desarrollado entre los pueblos primitivos actuales.<sup>39</sup>

Gran proporció del llibre, especialment la seva part central, està enfocada en l'art rupestre, sobretot el de la Península Ibèrica, i la interpretació de les condicions en què

---

38 GARCÍA i BELLIDO; Antonio, *Necrológica. Hugo Obermaier*, Boletín de la RAH, XX, pàg. 290.

39 OBERMAIER, *El hombre fósil*, pàg. 135.



vivien els seus autors. Alhora, també una part important dels arguments van destinats a defensar una cronologia alta per a les anomenades pintures llewantines, gairebé, segons l'autor, contemporànies de les franco cantàbriques. Per a ell, la cultura capsiana data del Paleolític Superior i corre de manera gairebé paral·lela a la cultura aurinyaciana que es trobava més al nord.<sup>40</sup> En opinió d'Obermaier, les pintures rupestres llewantines revelen un món completament paleolític, de caçadors i recol·lectors, sense cap rastre d'agricultura, ramaderia ni ceràmica. Tanmateix, l'autor sí que establí una clara diferència entre els mitjans de subsistència dels capsians llewantins i els dels franco-cantàbrics. Així, mentre aquests últims vivien especialment de la caça de grans mamífers gregaris, els primers subsistien especialment en base a la recol·lecció de fruits i mol·luscs, les restes dels quals es troben en els grans amuntegaments de closques que es coneixen com a *escargotières*.<sup>41</sup> Per a Obermaier, que havia dedicat gran part de la seva carrera a estudiar les variacions climàtiques i el glaciariisme durant les glaciacions, aquestes diferències en l'estil de vida obeïen a les diferències climàtiques i, per conseqüència, faunística, entre les zones per on s'estenia l'art franco-cantàbric i aquelles on trobem l'art capsità: "La lista de fauna de España [al quaternari] comprende casi exclusivamente representantes de un clima moderado o cálido. La fauna fría, que en otras regiones alcanza tan preponderante papel, existe únicamente en el Norte de la Península."<sup>42</sup>

Segons ell, però, les diferències climàtiques no eren causades per una diferència temporal sinó per una diferència geogràfica. Aquest era, doncs, el motiu pel qual a tota Europa, tret del Levant peninsular, s'hi estengué l'art franco-cantàbric, reflex de les condicions de vida que comportava el clima glacial, mentre que l'art capsità, producte de l'ambient que es derivava d'un clima més càlid, es produí a l'est de la Península Ibèria, així com a tot el nord d'Àfrica entre l'Atlas i la desembocadura del Nil.<sup>43</sup> Teoria, aquesta, que també defensava el



*Exemple de pintura Franco-Cantàbrica. Font: commons.wikimedia.org.*

40 Íbid. OBERMAIER, *El hombre fósil*, pàg. 127.

41 Íbid. OBERMAIER, *El hombre fósil*, pàg. 127.

42 Íbid. OBERMAIER, *El hombre fósil*, pàg. 166.

43 Íbid. OBERMAIER, *El hombre fósil*, pàg. 127.

seu col·lega i amic, l'etnòleg africanista Leo Frobenius.<sup>44</sup> Recorrent, per un cop, a la comparació amb pobles contemporanis, Obermaier explicava les similituds artístiques a una similitud de condicions climàtiques i de disponibilitat d'aliment, que donaven lloc a societats de mentalitat similar:

Sorprende la coincidencia estilística del arte del Levante español con las pinturas y grabados de la zona ocupada por los Bosquimanos en el Sur de África. Aunque ambos grupos artísticos estén separados por un enorme espacio de tiempo y una considerable distancia que impide toda clase de relaciones algo inmediatas, existen entre ambos tan grandes analogías, que muchas escenas de combate y caza parecen debidas a la mano de los mismos artistas. Hemos de admitir que viviendo los Bosquimanos hasta hace poco tiempo en condiciones semejantes a los de los nómadas cuaternarios de Europa, se desarrolló en ellos una mentalidad muy similar, que se tradujo también en un arte rupestre casi idéntico.<sup>45</sup>

L'autor, doncs, considera que les diferents condicions de vida van donar lloc a dos tipus d'art tan diferenciats; mentre el franco-cantàbric representava només animals i amb un estil molt naturalista, el llevantí apostava gairebé per tot el contrari: “Estamos en presencia de una provincia etnológica [de l'art llevantí] con ideas y manifestaciones de arte especialísimas, ya que no sólo se rehuía la representación gráfica de la figura humana, sino que, por el contrario, se le otorgó lugar preferente en sus concepciones artísticas.”<sup>46</sup> De totes maneres, Obermaier no considerava que aquestes diferències haguessin estat sempre tan marcades sinó que, al contrari, després d'uns inicis molt similars, havien sofert una evolució divergent a mesura que les condicions climàtiques anaven canviant a la zona de predomini de l'art llevantí. Ell ho resumia en aquests termes:

Ambas provincias artísticas son grupos hermanos, lo cual, aparte de ciertas particularidades regionales, no ofrece la menor duda por lo que se refiere a las figuras de animales [...] Aun resalta más este parentesco considerando el grado sorprendente de evolución paralela de ambos círculos de arte paleolítico [...] En el Norte nos hallamos al principio frente a figuras rudimentarias de animales, que evolutionan [sic] paulatinamente hacia pinturas más perfeccionadas monóchromas, pero exclusivamente lineares. En

---

44 GRACIA, ALONSO; Francisco, «Las investigaciones de Leo Frobenius y el Forschungsinstitut für Kulturmorphologie sobre arte rupestre en España (1934-1936) dins *Pyrenae. Revista de prehistòria i antiguitat de la Mediterrània Occidental*, 40-1, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2009, pàg. 175.

45 Íbid. OBERMAIER, *El hombre fósil*, pàg. 296.

46 Íbid. OBERMAIER, *El hombre fósil*, pàg. 275.

Levante la capa más antigua está constituida por figuras humanas toscas y hasta con tendencia de esquematización primitiva, siguiendo inmediatamente dibujos mejores, naturalistas, y también puramente lineares. [...] Todo el marco escénico de las pinturas levantinas es típicamente paleolítico, pues representan en su mayor parte composiciones de cacerías y combates.<sup>47</sup>

Així doncs, Obermaier considerava que les diferències culturals i estilístiques eren fruit de l'ambient i el clima en què vivien les diferents societats de l'època. Descartava, per tant, que hi hagués cap mena de diferència racial entre uns grups i altres o, almenys, no prou significativa com perquè justificués, des de l'inici, les diferències en la representació artística. Com a mínim, no observava aquestes diferències a partir de l'anàlisi de pintures que representessin la figura humana; “Sería [...] erróneo el fundar, basándonos en estos dibujos, hipótesis sobre caracteres somáticos y raciales. Lo que puede decirse, en general, es que representan en muchos casos cazadores muy robustos, pero esbeltos, con piernas de hercúlea musculatura, esculpidas con verdadero clasicismo merced al constante entrenamiento”.<sup>48</sup>

Per contra, observava una certa unitat en els trets racials a tota la Península Ibèrica, sempre dins de la de la variabilitat de caràcters que es trobaven en aquella època. Igualment, Obermaier observava aquesta unitat racial a la pràctica totalitat del territori europeu, i ell identificava aquesta raça, pràcticament única a tota Europa, amb la raça de Cromanyó: “Las diferencias [osteològiques a Europa] son de poca importancia y pueden calificarse de variaciones individuales. Por consiguiente, los reuniremos bajo el nombre de **«raza de Cro-Magnon»** [en negreta en l'original] [...] que tendría bastante semejanza con los esquimales orientales del Labrador y Groenlandia”.<sup>49</sup>

Dins d'aquesta uniformitat racial a tota Europa, Obermaier hi trobava un parell d'excepcions que, tanmateix, ocupaven un territori força reduït. D'una banda, considerava l'existència de l'anomenada raça de Grimaldi, per la cova de Grimaldi on se'n trobaren les primeres restes. Aquestes restes, que l'autor havia pogut estudiar en profunditat mentre gaudia del mecenatge del príncep Albert de Mònaco, presentaven, en opinió seva, certes característiques molt diferents de les de la raça de Cromanyó. A partir de l'estructura òssia

---

47 Íbid. OBERMAIER, *El hombre fósil*, pàg. 283.

48 Íbid. OBERMAIER, *El hombre fósil*, pàg. 279.

49 Íbid. OBERMAIER, *El hombre fósil*, pàg. 339.

i la forma del crani, Obermaier considerava que la raça de Grimaldi havia de tenir trets negroides, per bé que no descartava de manera categòrica que pogués ser de pell clara. El seu territori, segons l'autor, s'estendria per les estribacions meridionals dels Alps, des del Roine al Po, passant per l'actual Ligúria.<sup>50</sup>

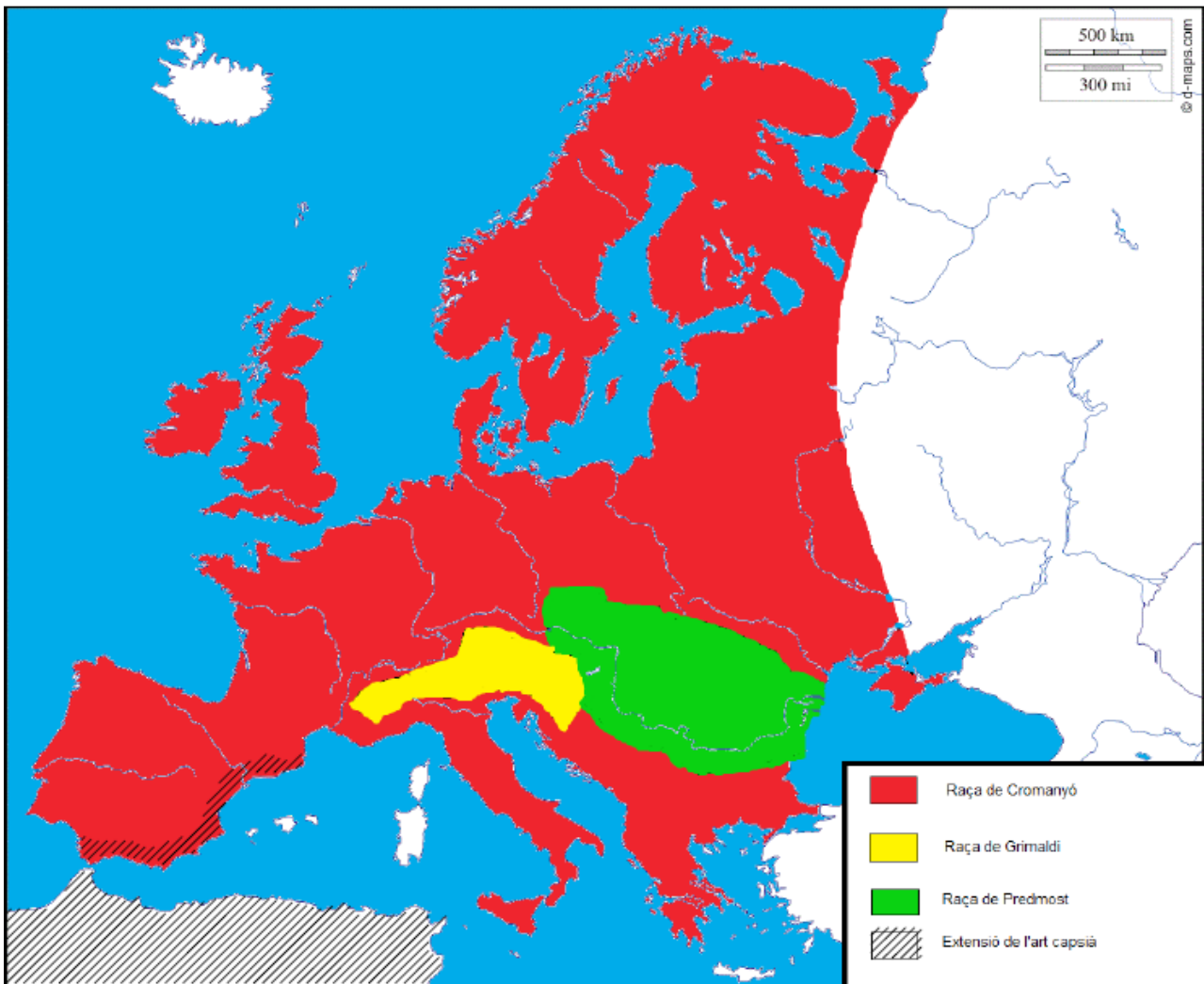
L'altra excepció a la uniformitat de la raça de Cromanyó, Obermaier la trobava adjacent a la de Grimaldi, al nord i a l'est, ocupant gairebé tota l'Europa central i fins a la desembocadura del Danubi, de manera que s'estenia per part de les actuals Suïssa, Àustria, Baviera, Polònia, Bulgària i Romania, aproximadament. Segons ell, aquesta raça, anomenada raça de predmost, era molt més propera a la raça de Cromanyó que no ho era la de Grimaldi. Tanmateix, conservava més trets neandertaloides, especialment a la part superior del crani i oferia, en general, un aspecte més primitiu, per més que l'autor no aclareix si és a causa d'un major mestissatge entre les poblacions de cromanyons i de neandertals o perquè en aquesta zona la població es mantingué sempre en un nivell inferior d'evolució.<sup>51</sup>

Al mapa següent, s'hi pot veure la distribució racial que Obermaier creia que es trobava a l'Europa del Paleolític Superior. Òbviament, cal tenir en compte que els territoris emergits són els actuals i no els de l'època ja que, llavors, a finals de l'última glaciació, el nivell del mar era més baix i àmplies àrees del nord del continent estaven cobertes de gel. Així, un passadís de terra, permanentment glaçat, connectava Europa amb les Illes Britàniques a través del que avui dia és el Canal de Mànega. Igualment, àmplies zones del Mar del Nord i del Bàltic també estaven cobertes de gel, de manera que permeteren el pas per terra i feien innecessària la navegació per al seu poblament.

---

50 Íbid. OBERMAIER, *El hombre fósil*, pàg. 339.

51 Íbid. OBERMAIER, *El hombre fósil*, pàg. 340.



Mapa 1. La distribució racial a Europa al Paleolític Superior segons Obermaier. (Elaboració pròpia)

Les tesis d'Obermaier són difícils d'interpretar en clau ideològica a no ser que, com a màxim, es considerés que l'existència de l'anomenada raça de Predmost a la zona d'Àustria i la seva Baviera natal s'entengués com que ell pensava que corresponia a la regió el poblament primigeni d'Europa i la població més genuïna. Tanmateix, d'una banda, significaria forçar molt la interpretació i, de l'altra, és una qüestió que s'escapa al tema d'aquesta tesi. El fet que no passés, en les seves investigacions, més enllà del Paleolític, també dificulta aquesta interpretació, que esdevé més fàcil a mesura que s'avança en el temps.

La gran importància de les tesis d'Obermaier, i que justifica la seva inclusió, rau en la seva influència respecte molts dels arqueòlegs que, al llarg de les dècades següents, havien de dominar l'arqueologia espanyola. Per començar, el seu coneixement del glaciariisme

europèu, un tema que cap dels seus successors arqueològics no dominarien gaire, convertiria els seus treballs gairebé en el text canònic per al Paleolític hispànic. Alhora, amb els matisos i esmenes que, lògicament, hi afegia cada investigador, el plantejament de l'alemany esdevenia, de manera gairebé inevitable, el punt de partida per a les interpretacions de períodes posteriors.

Així, per exemple, Bosch s'agafà a les tesis d'Obermaier de manera gairebé literal per portar a terme les seves investigacions sobre el Paleolític que, val a dir-ho, no eren, ni de bon tros, la part principal del seu corpus teòric. Alhora, també es recolzà sempre en l'autoritat d'Obermaier per defensar el caràcter paleolític de les pintures llewantines; tesi que defensà fins a la seva mort, quan ja feia dècades que era acceptat de manera majoritària que eren d'una cronologia més baixa, mesolítica o, fins i tot, neolítica. L'única gran divergència entre les tesis de l'un i les de l'altre es trobava, precisament, en el fet que Bosch sí que considerava que la diferència racial era un element clau per explicar l'aparició d'un art tan propi i diferenciat del de la resta de la Península Ibèrica i d'Europa. Almagro, en canvi, tot i divergir amb el seu mestre respecte la cronologia de les pintures llewantines, en prengué la idea de la unitat racial gairebé pan-europea i l'estengué gairebé a tota la història d'Europa.

Sigui com sigui, la figura d'Obermaier, tant per la seva tasca docent com per les seves investigacions, és clau per entendre l'arqueologia espanyola de la primera meitat del segle XX o, fins i tot, de les primeres set o vuit dècades ja que, com a exemple, fins a la seva mort, als anys setanta i vuitanta del segle passat respectivament, tant Bosch com Almagro continuaren citant les tesis de l'alemany per defensar la seva visió dels períodes més reculats de la història. La seva importància, doncs, especialment de *El hombre fósil*, raïa en que es transformà en el llibre de capçalera dels grans prehistoriadors espanyols del segle XX per al Paleolític; la base sobre la qual assentaren les seves interpretacions per a èpoques posteriors.

## **1.2 MANUEL GÓMEZ MORENO I MARTÍNEZ: ENTRE EL DILETANTISME I LA PROFESSIONALITAT**

### **1.2.1 Breu biografia de Manuel Gómez Moreno**

Manuel Gómez Moreno i Martínez nasqué a Granada l'any 1870, i era el primer dels vuit

fills que tingueren Manuel Gómez Moreno i González i Dolores Martínez i Almirón. Com a curiositat, ja que seria massa exagerat veure-hi res més que una curiositat, nasqué a la plaça de Benalúa en una casa del segle XVI, construïda just damunt dels fonaments i les restes d'una casa d'època àrab. Justament, dos dels períodes, juntament amb l'època prerromana, en els quals més foaclitzaria la seva atenció.<sup>52</sup> Des dels temps del seu besavi, José Manuel Gómez Moreno, un liberal afrancesat, la seva família s'havia dedicat a la professió d'impressors i llibreters, alhora que cultivaven, de manera professional o aficionada, a altres camps de les arts i la literatura.

Variant lleugerament la tradició familiar, Manuel Gómez Moreno pare optà per dedicar-se a la pintura i, precisament per això, el seu primogènit nasqué a Granada, on els seus progenitors s'havien traslladat perquè el pare havia guanyat una plaça de professor de dibuix al col·legi de San Bartolomé i Santiago. Els primers contactes del jove Manuel Gómez Moreno amb les restes de l'antiguitat, doncs, s'havien de produir, gairebé forçosament, per la via familiar. Més encara quan el seu pare, que havia organitzat el Museu Arqueològic de Granada, ostentà el càrrec de secretari de la Comissió Provincial de Monuments entre 1870 i 1878, i era freqüent que es fés acompanyar pel seu fill a les excursions i visites a jaciments.<sup>53</sup> Entre 1878 i 1880, la família Gómez Moreno-Martínez es traslladà a Roma, on el pare havia rebut una beca de la Diputació de Granada per estudiar Història de l'Art i pintura. Com no podia ser d'altra manera, Manuel fill tingué l'oportunitat de veure molts dels museus i monuments antics de la ciutat del Tíber, pels quals reconeix que quedà fortament impactat.<sup>54</sup>

Amb aquest bagatge, l'any 1886, començà la carrera de Filosofia i Lletres a Granada. Tot i que la seva intenció inicial era estudiar Arquitectura a Madrid, la situació econòmica de la seva família no li permetia assumir el cost del trasllat del fill a la capital. Tanmateix, la seva formació es veié complementada, l'any 1886, per la possibilitat de convertir-se en ajudant d'Emil Hübner, el cèlebre epigrafista i arqueòleg alemany Catedràtic de Filologia Clàssica a la Universitat de Berlín, que en aquells temps estava elaborant el segon volum del *Monumenta Linguae Ibericae*. Com en tantes altres ocasions, fou el seu pare qui, a través dels seus contactes, el presentà a Hübner i li obrí les portes a la col·laboració. Fos com

---

52 MEDEROS MARTÍN; Alfredo, «Gómez-Moreno Martínez; Manuel», dins: GÓMEZ HIDALGO; Iciar, *Diccionario Biográfico Español*, XXIII, Real Academia Española, Madrid, 2009, pàg. 483.

53 Íbid. MEDEROS, «Gómez-Moreno Martínez; Manuel», pàg. 483

54 Íbid. MEDEROS, «Gómez-Moreno Martínez; Manuel», pàg. 483.

fos, Manuel Gómez Moreno tingué l'oportunitat de començar la seva formació pràctica com a epigrafista amb una celebritat en el camp com era el catedràtic alemany.<sup>55</sup>

Immediatament després d'acabar la carrera decidí entrar al seminari diocesà de Granada però, en no tenir del tot clara la seva vocació, el seu pas per la institució fou brevíssim i començà, amb tot just dinou anys, el seu currículum com a professor. Primer, impartí classes d'Arts Decoratives a l'Escola d'Arts i Oficis de Granada, alhora que col·laborava amb el seu pare en la còpia i restauració de quadres a la mateixa escola on havia aconseguit, per oposició, una plaça de professor de Composició Decorativa. La c'estreta col·laboració amb el seu pare s'estendria, encara, uns anys més, aquest cop ajudant-lo amb les seves classes de pintura al Centre Artístic de Granada.<sup>56</sup>

Per la seva part, des de 1895, el futur arqueòleg, historiador i epigrafista havia aconseguit una plaça de professor al seminari del Sacromonte que li donava prou ingressos com per fer excursions per tota Andalusia i visitar-ne la major part dels seus jaciments i monuments. Les assignatures que impartia, Arqueologia Sagrada, Dibuix, i Grec, ja donaven una idea de la seva vessant més polifacètica que, més tard també deixaria veure com a investigador.

Per fi, l'any 1898, pogué deixar d'aplaçar el seu trasllat a Madrid, on s'instal·là per preparar les oposicions per a la Càtedra d'Història de l'Art de l'Escola Central d'Arts i Oficis de Madrid, però l'aventura li durà poc ja que, poc temps després les oposicions quedaren anul·lades. No li quedà més remei, doncs, que tornar a Granada i la seva Escola d'Arts i Oficis, on ara el seu pare exercia de director. Ja fregant la trentena, treballà amistat amb els amics del seu pare, gairebé tots pertanyents als cercles artístics i acadèmics granadins i, en especial, amb el membre de la Real Academia de la Historia i catedràtic d'Àrab a la Universitat de Granada, Juan Facundo Riaño. Aquest, a més de convidar-lo amb assiduitat a les tertúlies que organitzava a casa seva, el posà en contacte amb un dels personatges que més marcarien la seva carrera, Francisco Giner de los Ríos.<sup>57</sup>

---

55 MEDEROS, «Gómez-Moreno Martínez; Manuel», pàg. 483.

56 MEDEROS, «Gómez-Moreno Martínez; Manuel», pàg. 483.

57 Per a una primera aproximació a la figura de Francisco Giner de los Ríos i la seva importància en el camp de l'educació vegeu: COLMENAR; Carmen, RABAZAS; Teresa i RAMOS; Sara, *Francisco Giner de los Ríos y su legado pedagógico*, Universidad Complutense de Madrid, Madrid, 2015.



Entre el 1900 i el 1903, gràcies a la recomanació de Riaño, el Ministeri de Foment li encomanà l'elaboració dels Catàlegs Monumentals d'Àvila, Salamanca i Zamora, feina que no acabaria de ser publicada fins el 1905 quan publicaria, alhora, la seva primera obra referent a la Prehistòria; *Arquitectura tartesia: la necrópoli de Antequera*. Entremig, encara trobà temps per casar-se amb Elena Rodríguez Bolívar i López, filla de l'antic president de la Diputació de Granada i, alhora, neboda de Francisco Giner de los Ríos.<sup>58</sup>

Per iniciativa de Giner de los Ríos, el 1907 es creà la Junta de Ampliación de Estudios (JAE), que presidia el metge aragonès Santiago Ramón i Cajal i tres any més tard, el 1910, el Centro de Estudios Históricos (CEH) que encapçalaria Ramón Menéndez Pidal, de qui es parlarà a bastament més endavant.<sup>59</sup> Gómez Moreno s'incorporà a ambdues institucions per recomanació de Giner de los Ríos, a la secció d'Art i, després del desdoblament d'aquesta el 1914, passà a ser l'encarregat de la secció d'Arqueologia mentre que l'historiador de l'art valencià, i diputat del Partit Conservador, dirigia la secció d'Art pròpiament dita. Allà, per exemple, fou professor del futur historiador Claudio Sánchez-Albornoz qui, en motiu dels noranta anys de l'arqueòleg, el recordava en aquests termes afectuosos i un pèl sarcàstics:

Mi maestro [Eduardo Hinojosa, pedagog i polític i catedràtic d'Història del Dret] semejaba un patriarca, el arqueólogo vecino [Gómez Moreno] tenía la estampa de un moro de Granada; y lo era. Lo era por su origen, por su estampa física y por su temperamento. Mayor aún que su temperamento apasionado era su saber. [...] No era precisamente un almibarado diplomático, pero compensaba el no serlo con la generosidad de su maestrazgo, su cálida amistad, su ardiente corazón, su jerarquía científica y su extrema sencillez de maneras.<sup>60</sup>

La seva tasca d'investigador paral·lela a la que desenvolupava a la JAE, se centrà, durant aquests anys, en l'estudi de l'arquitectura mossàrab. Estudis, aquests, que li serviren per aconseguir, el juny de 1913, la recent creada Càtedra d'Arqueologia Àrab de la Universitat Central de Madrid.<sup>61</sup>

---

58 MEDEROS, «Gómez-Moreno Martínez; Manuel», pàg. 484.

59 Sobre la tasca portada a terme per la JAE i els noms més rellevants que hi estaven vinculats, vegeu: CABALLERO; Ernesto i AZCUÉNAGA; M. Carmen, *La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas. Historia de sus centros y protagonistas (1907-1939)*, Ediciones Trea, Gijón.

60 MARTÍN; José Luis, *Claudio Sánchez-Albornoz*, Junta de Castilla y León, Valladolid, 1986, pàg. 93.

61 MEDEROS, «Gómez-Moreno Martínez; Manuel», pàg. 484.

El 1917, avalat per l'epigrafista Jesuïta Fidel Fita, que el coneixia a través de la seva estreta col·laboració amb Hübner, entrà a la Real Academia de la Historia. Un dels principals mèrits que se li atribuïren, fou el desxiframent de l'alfabet ibèric que portà a terme a través de l'anomenat plom d'Alcoi. Tot i la importància d'aquest fet, no aconseguí assolir gaire renom internacional per diversos motius; el primer, la manca d'explicació del procediment seguit per a la transcripció dels signes ibèrics. El segon, el rebuig frontal que les seves tesis reberen per part d'Hugo Schuchardt, l'especialista en lingüística comparada i llengua basca més influent de tota Europa, i un fervent partidari de les tesis bascoiberistes.<sup>62</sup> El darrer, potser no tan influent però no negligible, el menyspreu que li professava Bosch que, si bé encara no tenia la rellevància que assoliria més tard, sí que ja mantenia bones relacions amb molts dels arqueòlegs alemanys més preeminents i el presentava com poc més que un arqueòleg d'àmbit local i amb una capacitat molt limitada, gairebé un aficionat.<sup>63</sup>

Malgrat tot, el seu prestigi dins de l'Estat espanyol continuava intacte i, aquest fet, es traduïa en accessos a càrrecs. Així, el 1929 se li encarregà l'organització de la secció artística de l'exposició Universal de Barcelona i, de manera gairebé immediata, Elías



*Retrat de Manuel Gómez Moreno. Font: commons.wikimedia.org*

Tormo, en aquells temps ministre d'Instrucció Pública, el nomenà director general de Belles Arts. Exercint aquest càrrec, la seva principal preocupació fou la regularització de les excavacions arqueològiques mitjançant la creació de zones monumentals, sota la supervisió d'un arquitecte. Així mateix, quan ja havia dimitit, participà activament en la redacció de nombrosos esborranys de lleis de regulació de les excavacions arqueològiques i de conservació de monuments històrics.<sup>64</sup>

Acabats de complir els seixanta-cinc anys, a principis de 1935, s'acollí a la jubilació anticipada a causa del trasllat de la Universitat

62 *Ibid.* MEDEROS, «Gómez-Moreno Martínez; Manuel», pàg. 484.

63 GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 92.

64 MEDEROS, «Gómez-Moreno Martínez; Manuel», pàg. 485.

Central de Madrid a la Ciutat Universitària de la Moncloa, amb la dificultat de desplaçament que això li suposava i la manca de materials de treball que hi havia a la nova universitat. Tanmateix, no abandonà la investigació ni el seu càrrec al CEH i, en esclatar la Guerra Civil espanyola, després de la fugida de Ramón Menéndez Pidal i Elías Tormo, ell romangué fidel a la República i encapçalà la Junta de Incautación, Salvamento i Catalogación del Tesoro Artístico. Acabat el conflicte, sense patir conseqüències greus per la seva col·laboració amb les institucions republicanes, ingressà com a acadèmic de número a la Real Academia Española de la Lengua, on prosseguí les seves investigacions sobre la llengua ibèrica, per bé que tampoc no assolí el reconeixement internacional que buscava.<sup>65</sup>

Manuel Gómez Moreno fou un dels darrers grans representants de les ciències humanes al segle XIX. La seva formació tan genèrica, i fins a cert punt autodidacta i fora dels canals oficials, es traduí en una carrera variada i polifacètica. Sense especialitzar-se en una matèria en concret, portà a terme investigacions sobre art mossàrab, art romànic, epigrafia romana, llengua ibèrica o arquitectura prerromana. Tanmateix, més que les seves tesis, més enllà de la tan discutida transcripció de l'alfabet ibèric, la seva influència es notà especialment en els càrrecs institucionals, des dels quals marcà la pauta de les excavacions arqueològiques i, fins i tot, dels exàmens d'oposicions, tal i com posava de manifesta Pere Bosch Gimpera, amb el menyspreu que sempre li professà:

A Madrid hi havia dues escoles oposades: la d'Obermaier i els seus deixebles – que coincidia en molts casos amb la nostra Escola de Barcelona – i la de Gómez Moreno, el qual, amb la seva influència, era l'àrbitre de l'Arqueologia en les oposicions a Arxius, Biblioteques i Museus. El tribunal que les jutjava, en sa majoria no arqueòlegs, tenia uns apunts que corresponien a les teories de Gómez Moreno. Aquest volia canviar tota la terminologia de les cultures i, així, a la cultura del vas campaniforme l'anomenava «cultura ibèrica» i a la ibèrica del sud-est d'Espanya «cultura mastiena». Si algun opositor no coneixia el secret de tot això i se li escapava la nostra terminologia, el tribunal li posava mala qualificació.<sup>66</sup>

### **1.2.2 La Novela de España: la visió típica i tòpica d'Andalusia**

---

65 MEDEROS, «Gómez-Moreno Martínez; Manuel», pàg. 485.

66 BOSCH, *Memòries*, pàg. 163.

*La Novela de España*, que es publicà per primera vegada l'any 1926, és la més curiosa de totes les aportacions etnològiques que es tindran en compte en aquest estudi. La forma novel·lada, tan diferent de la resta d'obres, plagades de notes al peu i referències a altres autors, li confereix una major amenitat de lectura però, alhora, podria afectar la seriositat amb què se la preien els seus col·legues a l'hora de tenir-la en compte com una eina de treball vàlida a nivell metodològic.<sup>67</sup> Tanmateix, la formació de Gómez Moreno, un pèl heterodoxa i, per dir-ho d'alguna manera, més lliure i multidisciplinària que la dels seus col·legues més joves, li permetia entendre l'obra com a quelcom tan sòlid i treballat com les obres acadèmiques més àrides. Fins i tot, conscient de les crítiques que fàcilment podria rebre, l'autor afegí uns anomenats "apéndices eruditos" en els quals contextualitzava els diferents capítols i els contrastava amb els coneixements, encara molt incipients, que es tenien en aquella època de les cultures dels temps més reculats. De totes maneres, l'autor mai no va deixar de reivindicar que aquesta era la seva gran aportació general al debat etnològic del moment i, amb les reserves pertinents, ja ho justificava a la introducció i, alhora, s'excusava del fet d'haver-ho fet en forma de novel·la al·legant que, de cert manera, es podia entendre com a quelcom no gaire premeditat: "Yo estaba componiendo un libro de Historia casi absolutamente en serio; era cosa honorable, pero marcada ya con cierto estigma de malicia, por no responder a ninguno de mis compromisos profesionales".<sup>68</sup> De la mateixa manera, en aquesta introducció hi explicita una declaració d'intencions, també en el seu estil més heterodox i provocador, que sintetitza el propòsit de l'obra i les seves característiques: bàsicament, mostrar que les arrels de l'Espanya actual es troben profundament ancorades al passat més remot i que es pot tractar el tema d'una manera fonamentada, alhora que lleugera i amena:

Bienaventurado, si alcanzaste a gustar de ciencia sin aparato; si crees que el sentido común es algo no despreciable; si humilde recelas de que, aun con radio, fútbol y bolcheviques, podemos ser inferiores en capacidad espiritual al hombre de las cavernas, y

---

67 Fou, aquest de Gómez Moreno, un exercici molt semblant, i amb un relat molt semblant pel fet de ser inspirat en les mateixes fonts, al que, dècades més tard, faria Fernando Sánchez Dragó a: SÁNCHEZ DRAGÓ; Fernando, *Gárgoris y Habidis. Una historia mágica de España*, (1985), Planeta, Barcelona, 2001. També un de molt més contemporani al de Gómez Moreno, portat a terme per un autor rus anti-bolxevic exiliat a França que, el 1930, ofería una imatge de la desapareguda Atlàntida similar a la Tartesis de l'arqueòleg andalús: MEREJKOVSKY; Dimitri, *Atlántida- Europa. El misterio de las dos humanidades*, (1930), Círculo Latino, Barcelona, 2005. Un altre creient fervorós en l'existència de l'antiga Atlàntida, en aquest cas per justificar la supremacia de la fusió de races obrada a l'Amèrica Llatina i, especialment, a Mèxic, era el filòsof, polític i escriptor mexicà José Vasconcelos. Per a una síntesi del seu pensament racial vegeu: VASCONCELOS; José, *La raza cósmica. Misión de la raza iberoamericana. Notas de viajes al América del Sur*, (1925), Agencia Mundial de Librería, Barcelona, 1930.

68 GÓMEZ- MORENO; Manuel, *La Novela de España*, (1926) , Ed. Júcar, Madrid, 1974, pàg. 8.

adviertes que a un tiempo y con igual aprendizaje hubo un Alejandro a la cabeza de la humanidad y un Diógenes poniéndosela por montera. [...]Dando vueltas al mundo acabarás por convencerte de la vejez que enmascara lo nuevo y de nuestro vivir inmanente a través de generaciones.<sup>69</sup>

*La Novela de España*, una mena d'història antiga d'Espanya des dels primers pobladors fins a l'Edat Mitjana en forma novel·lada, presenta les terres andaluses com una mena de paradís terrenal. Ja els primers pobladors peninsulars hi arribaren seguint un àngel que els havia guiat des d'Àfrica fins a Europa a través de l'Estret de Gibraltar. Aquests primers pobladors no eren, com cabria pensar, de pell fosca:

Era una hermosa raza, hombres corpulentos y ágiles, de tez blanca y cabellos oscuros, que cubrían sus caderas con ceñidores de palma entretejida y llevaban en las manos varas de acebuche aguzadas al fuego. [...] Conejos y lagartos huían asustados ante ellos, y en el cielo grandes aves de alas hendidas parecían otear, recelosos, al nuevo señor del continente europeo, que desde las playas andaluzas tomaba posesión de su nueva patria.<sup>70</sup>

Era l'entrada d'una nova raça a Europa que havia arribat per quedar-s'hi i per estendre's per tot el continent, segons el punt de vista de l'arqueòleg andalús. Aquesta població es quedaria en aquesta regió i no seria desplaçada per cap altra a pesar de totes les invasions que aniria sofrint gradualment per part de lígurs, celtes, fenicis, cartaginesos i romans. Aquestes modificarien substancialment la cultura d'aquella àrea però en cap cas la base ètnica i racial de la població de manera que, en essència, els andalusos actuals continuaven sent els mateixos que van arribar-hi al principi del Paleolític Superior.

A partir d'aquest moment, tota la història peninsular quedaria decantada cap a la regió andalusa i, en menor proporció, cap a la costa llewantina. Tanmateix, la zona andalusa apareix sempre com l'àrea amb una cultura més desenvolupada i on apareixen tots els avenços tecnològics i culturals; del Neolític a l'escriptura. Fins i tot el lèxic es decanta també cap a conceptes pròpiament andalusos destacant, per exemple, que totes les explotacions agrícoles, començant per la primera al Neolític, són anomenades "cortijos".

---

<sup>69</sup> Íbid. GÓMEZ MORENO, *La Novela*, pàg. 13.

<sup>70</sup>Íbid. GÓMEZ MORENO, *La Novela*, pàg. 34.

Òbviament, un dels moments de més esplendor fou l'època tartèssia. Gómez-Moreno admetia la tesi que l'origen de Tartessos era forà i, de forma novel·lada, ho explicava dient que havia aparegut un naufrag, no se sabia d'on però d'un punt indeterminat de l'Orient, anomenat Hergoris que els havia dictat les lleis que havien de seguir per instaurar una societat justa i pròspera. Els advertí, també, contra exportar els metalls preciosos que es trobaven al riquíssim subsòl andalús ja que, si bé els farien immensament rics, també serien el detonant de la seva destrucció.

L'encarregat de portar a terme aquesta societat ideal, però, no fou un estranger oriental sinó un indígena que havia seguit els ensenyaments d'Hergoris; Habides, l'Habis del qual tant parla Schulten. Seguint les seves directrius, fundarien un gran imperi basat en l'establiment de colònies al llarg de tota la costa atlàntica de manera que pràcticament monopolitzarien les àrees productores de coure i estany de l'occident europeu. Segons Gómez-Moreno, aquest imperi, aconseguit no per conquesta sinó per la fundació pacífica d'assentaments d'acord amb els indígenes, s'estenia nord enllà fins a les terres dels Hiernes i els Albions; çò és, Irlanda i Gran Bretanya. Aconseguirien, a tot arreu on havien establert el seu domini, una societat pròspera, pacífica i justa, gairebé una mena de paradís terrenal que tenia l'epicentre a Andalusia i que l'autor resumia en un lapidari: "Porque en Tartesis no hay ricos ni pobres".<sup>71</sup>

No és que Gómez-Moreno fos un membre de l'esquerra radical, ni que tingués simpatia pel comunisme, però sí que al llarg de tota l'obra, dota d'unes connotacions més positives aquelles societats pacífiques i igualitàries, sempre i quan haguessin assolit un cert nivell de prosperitat material. Per contra, les descripcions de les societats més desiguals o bel·licoses, independentment del nivell econòmic que haguessin aconseguit, sempre adquirien matisos negatius. Per exemple, Gómez-Moreno destacava que amb l'arribada del Neolític s'havia desenvolupat una mena de societat ideal; un matriarcat on no mancaven les possibilitats de subsistència i amb una riquíssima vida social ja que les dones havien canalitzat les ànsies competitives masculines cap a la cacera i les activitats artístiques com el cant i la dansa per evitar els daltabaixos que comportaven les guerres. Tanmateix, aquest primer estadi de societat ideal neolítica que, segons l'autor, hauria hagut de perdurar eternament, no va durar:

---

<sup>71</sup>Ibid. GÓMEZ-MORENO, *La Novela*, pàg. 82.

La historia del mundo no tendría más que contar, si otros países no hubiesen desvirtuado con innovaciones peligrosas aquella organización tan prudente. El espíritu malo hizo presa del hombre; colaboró con él en este proceso demoledor; la ambición se remontó sobre el bienestar para amargarlo, y ya el mundo entero fue pequeño para satisfacer codicias que a la postre se encerraban, no en dos varas de hoyo, sino en menos, porque ni para dormir ni para morirse estiraban el cuerpo los hombres.<sup>72</sup>

Serà una constant al llarg de tota la *Novela* aquesta exaltació de les societats més o menys igualitàries i, especialment, d'aquelles que dediquen una gran part del temps a l'oci, destacant que no es preocupen massa dels béns materials, més enllà d'assegurar una subsistència acomodada, i es dediquen a gaudir de la vida. Curiosament, sempre que es donà aquesta circumstància a l'Espanya de l'antiguitat fou en territori andalús, on es combinaven a la perfecció el clima, la fertilitat de les terres i el tarannà de les gents, que eren profundament hedonistes, espirituals i alegres i no els preocupava excessivament la riquesa material.

Gómez-Moreno, d'altra banda, també defensava, potser per la seva profunda religiositat que el portà, fins i tot, a passar per un seminaria, ni que fos de forma breu, una omnipresència de la divinitat, especialment de la bondat de Déu. Al llarg de tota la història espanyola, almenys a la zona andalusa, els pobladors indígenes havien mantingut un culte monoteïsta des de l'època neolítica, en què es pintaven o s'esculpien dos ulls oberts com a símbol de la presència permanent de Déu en tots els àmbits de la vida humana.<sup>73</sup>

Aquesta divinitat, a qui els indígenes anomenaven "El Señor", mantingué la seva primacia fins a la conquesta romana, que no fou sols una invasió estrangera de persones sinó que, sobretot, comportà una invasió de déus estrangers.<sup>74</sup> En aquest sentit, el monoteïsmes estava profundament ancorat en la naturalesa dels andalusos, als quals la dominació romana sempre va resultar incòmode i aliena. D'aquesta manera, l'arribada del cristianisme no fou sinó un retorn a la seva forma primigènia de ser de la població autòctona. De fet, durant l'època romana, Gómez-Moreno ja troba pistes de la profunda pietat dels andalusos i afirma que alguns personatges nascuts a la regió com Sèneca, el governador de la Bètica del segle III, Publi Dacià, conegut pels seus rígids valors

---

<sup>72</sup>Íbid. GÓMEZ-MORENO, *La Novela*, pàg. 67.

<sup>73</sup>Íbid. GÓMEZ-MORENO, *La Novela*, pàg. 87.

<sup>74</sup>Íbid. GÓMEZ-MORENO, *La Novela*, pàg. 230.

molars, o el filòsof neopitagòric Moderat de Gades: “prepararon el camino al cristianismo y contuvieron la depravación de costumbres.”<sup>75</sup>

Aquests filòsofs i polítics, coneguts especialment per la seva rectitud moral, tingueren tant d'èxit, segons Gómez-Moreno, perquè basaven les seves actuacions en les ensenyances hergorianes, que encara es mantenen profundament vives en la memòria col·lectiva andalusa. Així, el cristianisme penetrà primer per la zona meridional peninsular perquè les ensenyances i els valors morals del cristianisme coincidien pràcticament al peu de la lletra amb la moralitat hergariana. Així, afirma l'arqueòleg granadí, els andalusos l'encertaven de ple ja que considerava que l'existència d'un Déu únic era una veritat completament demostrada i la mateixa història de l'evolució de la raça humana n'era la prova més fefaent. El pas mateix dels neandertals als homes de cromanyó, tanta sofisticació en tant poc temps, creu Gómez-Moreno, al primer dels “reversos eruditos”, que és l'argument més definitiu en favor del creacionisme i en contra de l'evolucionisme materialista. De la mateixa manera, defensava que aquesta vida tan pacífica i ordenada, alhora que senzilla, dels andalusos primitius era fruit del coneixement de Déu i, concretament, d'aquella visió alegre i senzilla de la vida que tan bé sabé explicar Sant Francesc d'Assís molts segles després: “La solidaridad humana dentro de la creación tiene su panegirista en San Francisco de Asís, mucho más convencido y sutil que los darwinianos”.<sup>76</sup>

Pel que fa a la manera de ser dels andalusos, la visió que oferia Gómez-Moreno era força similar a la que Schulten tenia d'ells, especialment dels tartèssics. Tant l'un com l'altre ho presentaven en uns termes molt similars als que emprava l'arqueòleg britànic Sir Arthur John Evans per descriure la cultura minoica; pacífica, igualitària, amant dels jocs amb toros i amb un culte gairebé monoteïsta cap a un déu (o deessa en el cas d'Evans) creador i bondadós.<sup>77</sup> Així, entre les seves característiques principals destacaven l'alegria i la vivacitat, una joia de viure que es combinava amb una certa indolència propera al *Dolce far niente*. En un estat originari, la seva pròpia bondat els feia excessivament innocents, tal i com van demostrar en acceptar el veïnatge del violents keftis, procedents del Mar Jònic, concretament de Creta, i que acabarien esdevenint els mastiens històrics, i, sobretot, entrant en un comerç totalment desigual i desfavorable amb els fenicis que: “aguzan mejor el ingenio [que els tartèssics] para hacer valer lo propio e incautarse de lo

<sup>75</sup>Ibid. GÓMEZ-MORENO, *La Novela*, pàg. 221.

<sup>76</sup>Ibid. GÓMEZ-MORENO, *La Novela*, pàg. 413.

<sup>77</sup> MACGILLIVRAY, *El laberinto del Minotauro*, pàg. 22.



ajeno como al descuido".<sup>78</sup>

Caldria destacar, en aquest punt, la profunda antipatia que destil·la el discurs de Gómez-Moreno contra tot allò semític, ja fos fenici o cartaginès, per bé que sí que reconeix que l'alfabet tartèssic l'aprengueren els indígenes dels comerciants fenicis i que, tot i que la major part del benefici del comerç entre ambdós pobles se l'enduien els fenicis, arran d'aquest comerç els autòctons també visqueren un gran període d'esplendor material i cultural, encara que no moral.

Però encara més mal tractament que els fenicis reberen els cartaginesos. Segons Gómez-Moreno, la seva arribada es produí perquè els tartèssics els demanaren ajuda per defensar-se dels seus propis mercenaris celtas, que estaven assetjant la ciutat. Els cartaginesos arrasaren la ciutat i s'apoderaren de tot el territori tartèssic, foragitant, a més dels assetjants, també gran part de la població autòctona. A canvi d'aquesta destrossa, a més, els cartaginesos no havien aportat res de bo a la zona d'Andalusia ja que simplement s'havien limitat a explotar intensivament les riqueses del subsòl.

Per contra, com és força habitual entre els investigadors de l'època, Gómez-Moreno sí que veia amb bons ulls l'actuació dels grecs a la Península, i especialment al sud. Així, els indígenes s'hel·lenitzen profundament de manera voluntària, posant noms grecs als seus fills i, les classes altes, contractant grecs per a la seva instrucció.<sup>79</sup> De fet, la tradició hergòrica, basada en uns valors morals força estrictes que intentaven assegurar el recte comportament de la gent, el seu benestar i la igualtat social, que tant havia marcat la manera de ser dels habitants de la regió provenia de la zona de l'Egeu i també havia influït força en la cultura hel·lènica. Així, Gómez-Moreno emparenta des de molt antic les dues cultures, establint uns lligams que faran molt més fàcils les relacions i els intercanvis entre ells. Alhora, això li permetia afirmar que l'alta cultura no arribava a la Península amb els grecs sinó que, des de feia gairebé dos mil·lennis, la cultura autòctona ja tenia molt elements que recordaven i anticipaven la cultura grega.

Tanmateix, les cultures eren semblants però no idèntiques així que, mentre els grecs, tot i el seu alt nivell cultural, també podien ser uns grans guerrers: "La federación tartesia no

---

<sup>78</sup>GÓMEZ-MORENO, *La Novela*, pàg. 117.

<sup>79</sup>Íbid. GÓMEZ-MORENO, *La Novela*, pàg. 149.

estaba hecha para guerrear, sino que era un organismo de orden, trabajo e intercambio de producciones”.<sup>80</sup> Altre cop, com veurem després que afirmava Schulten, es destaca la manca absoluta de talent bèl·lic dels andalusos tot i que, a diferència del que creia l'alemany, Gómez-Moreno creia que sí que tenien prou energia com per liderar políticament tota la Península. De totes maneres, aquesta innocència tan idiosincràtica i la tendència dels andalusos a la bona vida van fer que preferissin viure una vida senzilla i explotar el seu talent per a l'art que no pas esforçar-se a dirigir la Península per convertir-la en la gran potència mediterrània que, per potencial, li pertocaria.<sup>81</sup>

A causa de la gran inclinació que tenien els andalusos cap a l'oci i la vida plaent, els habitants de la regió, tant els antics com els moderns, haurien assolit, segons Gómez-Moreno, un altíssim nivell cultural. Una de les distraccions més antigues vindria, com la pràctica totalitat dels principals elements culturals més arrelats a la zona, de l'època d'Hergoris: “enseñó a domesticar toros y hacerlos mansos, pero también indujo a ver en ellos una fuerza de acometida contra enemigos temibles y el toro fue su enseña parlante, marca del poder que emanaba de su doctrina”.<sup>82</sup>

Un altre dels elements d'oci que s'havia perpetuat al llarg dels segles era el cant i la dansa que, com tantes altres coses, també provenia dels temps d'Hergoris, que havia elaborat el seu codi legal en forma cantada; es cantava de forma coral i amb acompanyament rítmic picant amb les mans.<sup>83</sup> Després, ja quan els fenicis havien fet acte de presència a la Península, les noies gaditanes havien adquirit un gran renom com a animadores de les festes dels grans potentats tiris i la seva presència hi era gairebé imprescindible. Destacaven especialment per les seves exhibicions de cant i de ball però el seu paper anava més enllà del de simples cantants i ballarines de manera que les gaditanes, amb el seu talent i la seva àmplia cultura, desenvolupaven un paper bastant semblant al de les hetaires gregues.<sup>84</sup> Al llarg dels segles, aquest paper dels turdetans, especialment de les turdetanes, s'anà mantenint, de manera que en època romana, igual que en la musulmana i en l'actual, el cant i el ball de les andaluses continuaven sent un element essencial de totes les celebracions.

---

<sup>80</sup>Íbid. GÓMEZ-MORENO, *La Novela*, pàg. 102.

<sup>81</sup>Íbid. GÓMEZ-MORENO, *La Novela*, pàg. 169.

<sup>82</sup>Íbid. GÓMEZ-MORENO, *La Novela*, pàg. 77.

<sup>83</sup>Íbid. GÓMEZ-MORENO, *La Novela*, pàg. 83.

<sup>84</sup>Íbid. GÓMEZ-MORENO, *La Novela*, pàg. 119.

Segons Gómez-Moreno, aquesta personalitat tan arrelada i basada en l'oci s'havia convertit en un crisol que tot ho fonia, ho assimilava i ho incorporava a la personalitat andalusa, tal i com també afirmava Bosch Gimpera. Així, els invasors cèltics acabaren per sucumbir i adaptar-se al pes de la civilització culta i ociosa d'Andalusia com també ho feren, per més que els pesés a les seves autoritats de la metròpoli, els romans: “Romano que allí cae [a la Turdetània], romano perdido, y no le hables ya de República ni de leyes; que con una naranja [sic], una taza de vino blanco y una muchacha da por clavada la rueda de su fortuna”.<sup>85</sup>

De totes maneres, l'assimilació de tantes influències i poblacions estrangeres, la majoria força més rudes i menys refinades que els indígenes andalusos, havia iniciat un procés de desgast que amenaçava la seva supervivència cultural. Tanmateix, com ja havia passat anteriorment amb Hergoris i amb els grecs, la salvació arribaria de l'Orient en forma d'una altra cultura culta i profunda que revitalitzaria les passions i les maneres de ser autòctones. En aquests termes explicava Gómez-Moreno la invasió àrab: “Purgadas las heces de romanismo, en su lugar el Oriente inexhausto esparció raudales de fe, de orden, de humanidad, de poesía que enardecieron otra vez a la sociedad española. [...] El árabe había plantado ahora sus tiendas a orillas del Betis; con horror se estremecía el Occidente bárbaro, pero la reacción sobrevino: estaba salvado”.<sup>86</sup> Veiem, doncs, que, a diferència de molts dels seus contemporanis, l'arqueòleg granadí veia en uns termes clarament positius la dominació musulmana, cosa que no passa amb la romana, molt més plena de clarobscur, tal i com es veurà més endavant i, sobretot, totalment aliena a la personalitat andalusa.

Com es veu en la cita, els valors que aportaren els musulmans foren, ni més ni menys, els mateixos que havien destacat en la població andalusa des dels temps d'Hergoris: la fe, l'ordre, la humanitat i la poesia. Així, fins als nostres dies, Andalusia havia continuat sent, en essència, la mateixa que gairebé al llarg de tota la seva història. Gómez-Moreno presentava la seva terra com una mena de paradís terrenal amb una població culta i pacífica que vivia una vida dedicada a l'oci, dins el qual destacaven especialment els espectacles taurins i el cant i la dansa, però també el cultiu d'una refinada poesia, que s'aprecia, com deia Bosch Gimpera, tant en els poetes romans de la Bètica com en la

---

<sup>85</sup>Íbid. GÓMEZ-MORENO, *La Novela*, pàg. 199.

<sup>86</sup>Íbid. GÓMEZ-MORENO, *La Novela*, pàg. 219.

poesia de l'època del califat passant per Béquier o Juan Ramón Jiménez.

Així, la *Novela de España* del granadí Manuel Gómez Moreno està pràcticament tota ambientada a Andalusia, amb molt poques incursions a les diferents àrees culturals peninsulars en moments molt destacats que no li era possible explicar des d'Andalusia o per establir una comparació, sempre favorable a les terres meridionals, entre els cultes i civilitzats andalusos i les cultures més bàrbares de les zones més septentrionals. Igual que passa amb Portugal, Gómez-Moreno també passa de llarg dels territoris bascos, on no troba res d'interès. De fet, fora de la culta i civilitzada Andalusia, tot el que trobava a la Península no eren més que terres salvatges, amb habitants igualment salvatges que vivien de les expedicions de saqueig i rapinya als territoris més rics i fèrtils. Els bascos actuals, deia, eren descendents dels ibers històrics que havien persistit a romandre en l'estat de barbàrie i s'havien resistit a l'avenç cultural que havia significat la romanització. Així, per a ell, el País Basc, igual que la resta de regions peninsulars de l'antiguitat, no era més que unes terres salvatges que s'havien de sotmetre al govern d'aquelles gents més cultes i capaces per avançar pel camí de la pau i la civilització.

Sí que esmentà, en canvi, la zona catalana, i que fos una una sola vegada. Tanmateix, aquestes breus tres línies tenen un efecte evocador molt poderós si s'aplica a l'època en què ell vivia. Sobre els indígenes de l'actual Catalunya a l'època immediatament anterior a la conquesta romana, l'arqueòleg andalús feia afirmar a un dels personatges del seus contes, un mercader efesi establert a Empúries: “Son pacíficos y muy trabajadores, pero arrogantes en su barbarie, teniéndose por muy superiores a todos, y esto mismo les hace ser muy hospitalarios y mansos cuando se les trata bien”.<sup>87</sup>

Aquesta consideració que Gómez Moreno tenia sobre els indígenes prerromans es podria estendre també, sense gaire problemes, a la que tenia dels habitants de Catalunya contemporanis a ell. De fet, el to i els arguments emprats són pràcticament els mateixos que esgrimia en una carta dirigida a Bosch Gimpera per expressar el seu malestar perquè el prehistoriador català no s'havia referit tant com ell hauria volgut a les seves obres a l'hora d'escriure l'*Etnología*, tal i com es veurà més endavant.

Val a dir, per contra, que la relació entre Gómez Moreno i l'altre gran arqueòleg català del

---

<sup>87</sup>Ibid, GÓMEZ-MORENO, *La novela*, pàg. 151.

moment, Lluís Pericot, fou sempre força menys tibant a causa, sobretot, del tarannà de Pericot, ben diferent del del seu mestre i del que Gómez Moreno atribuïa als indígenes catalans. De fet, sempre parlà d'ell en termes elogiosos, posant-lo al mateix nivell que Bosch i Obermaier pel que feia a la seva tasca arqueològica i acadèmica i referint-s'hi d'aquesta manera a la introducció de la seva *España primitiva*:

Realmente la aventura de la Humanidad primitiva merecería que un genio literario la contara en una «novela» a la que no le faltara el apoyo oculto de la erudición. Ya hubo un intento de ello. Un maestro genial, don Manuel Gómez Moreno, erudito como pocos en todo el campo de la Arqueología, escribió en 1928 la Novela de España, conjunto bellissimo de cuadros de nuestro pasado.<sup>88</sup>

Amb tot, el retrat que Gómez Moreno feia dels habitants de la zona catalana en l'antiguitat corresponia més al que feia de Bosch Gimpera en la carta anterior que no pas a la mansuetud de Pericot, per bé que també hi feia una certa al·lusió. Feia la impressió que s'havia basat en la personalitat de Bosch Gimpera a l'hora d'elaborar la personalitat dels antics habitants de l'àrea catalana o, al contrari, que Bosch havia heretat el caràcter d'aquells que, "arrogantes en su barbarie", es tenien per molt superiors a tots els altres. Era, però, un retrat molt similar al que Gómez Moreno esbossava de la resta de pobles septentrionals de la Península, presentats indefectiblement com a bàrbars i ignorants, per oposició als civilitzats, refinats i pietosos habitants que havien ocupat l'actual Andalusia al llarg de tota la història.

La imatge que Manuel Gómez Moreno, en un dels seus escassíssims excursos fora de l'àrea andalusa, donava dels celtibers de la Meseta era força semblant a la que havia oferida Schulten, i força contemporània a la primera edició en castellà de les seves *Hispania, Historia de Numancia i Tartessos*, a les quals no estalvià les crítiques. Al Mesolític, a la Meseta hi trobava la mateixa raça de pell blanca i cabells foscos que, temps abans, havia creuat l'Estret de Gibraltar procedent d'Àfrica. En el seu estil alegòric, explicava que una parella pertanyent a aquesta raça, als quals fins i tot atribueix un nom propi, Icerta i Belesia, de clares ressonàncies ibèriques, havia estat menyspreada i marginada pel seu propi poble. El motiu era que eren diferents de la majoria de la població; més menuts, menys forts i amb la pell més fosca.

---

<sup>88</sup> PERICOT; Lluís, *La España primitiva*, Ed. Barna, Barcelona, 1950, pàg. 9.

Tanmateix, segons Gómez Moreno, també eren més intel·ligents, més astuts i amb més sensibilitat i predisposició per a les arts i la cultura. Farts de ser arraconats i menyspreats, abandonaren la Meseta i fugiren cap al sud, a les terres andaluses, on, amb la seva intel·ligència privilegiada i l'ajuda d'un clima més propici i unes gents més acollidores, iniciaren el primer Neolític europeu, sense cap mena d'influència estrangera. Els habitants de la Meseta, per la seva banda, continuaren amb el seu estil de vida primitiu, basat en la caça, la recol·lecció i, a partir d'aquell moment, les expedicions de saqueig a les terres d'aquells primers agricultors. Aquesta raça indígena tan primitiva romandria al seu territori durant força segles, fins i tot després de les invasions bàrbares indoeuropees, que rebrien amb hostilitat, tot i que els seu escàs nombre li impedí fer-hi front de manera adequada.<sup>89</sup>

A *La novela de España*, redactada sempre des del punt de vista de la regió andalusa, els caçadors indígenes de la Meseta no eren una amenaça seriosa per als primers agricultors i ramaders, anomenats “cortijeros” per Gómez Moreno. Tanmateix, una primera invasió bàrbara, que l'autor atribuïa als bebrices, de raça lígur, arribà per fer trontollar la vida en aquella mena de paradís terrenal que era Andalusia durant des del Neolític. Els termes en què són presentats aquests invasors no poden ser més antagònics als que s'empraven per descriure els pre-tartèssics menuts, morenos i tan amants de les arts i la bona vida: “Son gentes altas, de tez rojiza y cabello largo de matiz oscuro pero rubio en los niños; todos sucios, pestíferos, enseñando sus blanquísimos dientes que se limpian con orines, poco locuaces y con frecuencia amodorrados, a fuerza de engullir un líquido nauseabundo, que sacan de fruta, de grano, de cualquier cosa fermentada.”<sup>90</sup> Eren la viva imatge del bàrbar poderós físicament, indolent i brutal, molt semblant a com els romans d'època imperial representaven els pobles germànics o com Schulten descrivia els ibers, oposats, paradoxalment, a com descrivia els celtes, més refinats fins al punt de resultar reblanits i efeminats, tot i que no més civilitzats.

Pel seu caràcter nomàdic, el seu gran nombre i la seva brutalitat, gairebé ratllant l'animalitat, aquests primers bàrbars sí que suposaren una preocupació seriosa per als tartèssics que, a aquestes alçades de la història, ja en plena Edat del Bronze, havien desenvolupat un Estat gairebé idíl·lic, amb un codi legal escrit, una organització

---

<sup>89</sup> GÓMEZ MORENO, *La Novela*, pàg. 63.

<sup>90</sup> Íbid. GÓMEZ MORENO, *La Novela*, pàg. 99.

econòmica basada en el benestar de la població, igualtat legal i econòmica, la potenciació de l'oci i les arts i el consum social del vi, dolç i delicat, oposat a l'embriaguesa constant dels fermentats que consumien els bebrices. Aquest estil de vida paradisiàc es veié greument amenaçat ja que els pacífics tartèssics eren incapaços, no ja d'enfrontar-se, sinó tan sols d'entendre la manera com es comportaven els nouvinguts: "Sin temor a nada y despreocupándose de ceremonias, cogen rebaños, registran las chozas, atropellan mujeres, desnucan niños y matan, queman y destrozan sin alterarse, sin necesidad, por gusto y costumbre; luego se trata de comer y de beber, bailan y cantan al son de instrumentos, hacen ejercicios gimnásticos con airoso aplomo, engrasándose antes el cuerpo; sacan augurios de todo lo que observan, hacen sacrificios humanos en trances difíciles y así pasan días mientras apuran las subsistencias".<sup>91</sup>

Altra vegada, eren l'antítesi dels tartèssics; davant el respecte per la propietat privada dels segons, els primers es delien per la rapinya a gran escala; en lloc de tractar els altres com a iguals, els convertien en objectes; en comptes de banquets, organitzaven desenfrenades orgies; cultivaven el seu cos en comptes de la ment i les arts i, davant l'igualitari i universal codi legal, heretat d'Hérgoris, amb què es regien els tartèssics, els bebrices seguien els arbitraris dictats dels auguris i confiaven en el favor dels déus que suposadament els proporcionaven els sacrificis humans.

Aquests primers bàrbars que arribaren a la Península, pel seu estil de vida, no volgueren instal·lar-se a les terres andaluses on, a més de no ser benvinguts pels indígenes, es trobaven incòmodes per l'alta densitat de població de la regió, quan ells preferien les vastes extensions despoblades; la seva relació amb el que després seria Andalusia es limitava a les sovintejades ràtzies que hi practicaven. Tanmateix, la Meseta tampoc no la trobaren despoblada, ja que era habitada per aquell poble primitiu que havia arribat a la Península a través de l'Estret de Gibraltar feia mil·lennis i que, en aquella àrea tan agresta, s'havia mantingut gairebé inalterable en el seu estil de vida.

De totes maneres, aquest modus vivendi, basat en la caça i la recol·lecció, no els havia permès una expansió demogràfica anàloga a la que havien experimentat els agricultors andalusos i, per més que fossin més forts i agressius que aquests, el seu reduït nombre no els permeté foragitar els invasors, que arribaren a la Meseta de manera massiva i se la

---

<sup>91</sup> Íbid. GÓMEZ MORENO, *La Novela*, pàg. 100.

feren seva. Tot i ser uns nouvinguts i la molèstia que els suposava la ferotgia dels indígenes, els bebrices trobaren a la Meseta una terra que s'adeia perfectament a la seva manera de ser i que potenciava plenament els dos pilars de la seva existència; la ramaderia i la guerra: “El país [la Meseta] era bueno para ejercitarse en la ganadería, único medio de vida suyo, fuera de la rapiña, y le tomaron apego, encastillándose en muchos sitios contra las acechanzas de los indígenas, cazadores fieros con quienes se entendían mal y tampoco por la fuerza lograban mucho”.<sup>92</sup>

L'ètnia celtibèrica històrica, segons Gómez Moreno, no tingué el seu origen a la Meseta, com era comunament acceptat, sinó que també aparegué a Andalusia. La seva emergència no fou el resultat de la interacció natural entre celtas, als quals ell anomenava bebrices, i ibèrics, els seus cortijeros. Conscients de la seva inferioritat bèl·lica, els governants tartèssics, que a la *Novela* Gómez Moreno personifica en Dubertis, fill del semillegendari rei Argantoni, contractaren una tribu sencera de bebrices, els gletes, i els oferiren terres prop de Tartessis per tal que es convertissin en el seu exèrcit defensor i alliberar així els indígenes de la obligació d'anar a la guerra, que tan poc els agradava i per a la qual tan poc valien. Tot i que la convivència fou complicada, arribant fins i tot a assetjar i assaltar la mateixa ciutat que havien jurat protegir, el contacte entre els gletes i els cortijeros indígenes acabà per suavitzar aquests primers que, amb el nom de cempsis, foren la primera tribu considerada celtibèrica.

El procés de celtiberització que descriu Gómez Moreno mostrava que aquests cempsis, arran de la conquesta de Tartessos per part dels cartaginesos, foren foragitats de l'àrea andalusa i tornaren a les seves terres natal·ls de la Meseta, on prengueren el nom de calaics. Aquest poble mestís, fruit de la mescla de tota la saviesa tartèssica i l'energia bebrice, irradià una poderosa influència entre els bàrbars purament bebrices, entre els quals difongué les influències tartèssiques, iniciant així el camí dels bàrbars de la Meseta cap a la civilització.<sup>93</sup> Tanmateix, aquesta mescla no es féu en termes igualitaris ja que, tot i adoptar tècniques i coneixements dels avançats tartèssics, el desmesurat orgull dels bebrices acabà per imposar-se i esdevenir l'element dominant; adaptaren les tècniques i certs coneixements, cert, però no l'organització política ni les estructures socials i jurídiques tan avançades dels tartèssics: “prosperaban en grande la cría de ganado e

---

92 Íbid. GÓMEZ MORENO, *La Novela*, pàg. 101.

93 Íbid. GÓMEZ MORENO, *La Novela*, pàg. 135.



industrias derivadas suyas, en manos de hábiles y ricos pastores de origen glete, que se habían impuesto sobre los indígenas íberos y constituían una especie de aristocracia patriarcal de corte antiguo”.<sup>94</sup>

Per a Gómez Moreno, doncs, tota forma de cultura i de civilització a la Península emanava directament d'Andalusia, tant pel clima i la fertilitat de les terres, que ho facilitaven, com pel geni de les seves gents, molt més aptes per a aquestes qüestions que la resta d'habitants peninsulars i que, a més, al llarg de la història havien estat molt més oberts al món i a les influències culturals estrangeres. De totes maneres, els tartèssics tenien una debilitat intrínseca en el seu caràcter; estaven totalment incapacitats per a la guerra i la seva predisposició els inclinava més a la bona vida, dedicada a l'oci i les arts, que al govern. Aquest fet era una llàstima, segons Gómez Moreno, ja que Espanya, sota la direcció dels hàbils tartèssis, havia de ser indefectiblement una gran potència mundial. De fet, proposava una distribució tripartita d'aquesta societat que recordava a la que plantejava Plató en la seva *República*.

Per a ell, la societat hispànica ideal havia de mantenir la unitat peninsular que havia determinat la geografia o, en la seva manera d'entendre-ho, “El Señor”, aïllant la Península de la resta de territoris europeus envoltant-la de mar i alçant la barrera dels Pirineus. Solució, aquesta, que compartia Blas Infante, el gran teòric del regionalisme adalús i amic personal de Gómez Moreno, que considerava que Espanya havia d'esdevenir: “libre de la influencia colonial de un continente extraño, bárbaro y fracasado como el europeo”.<sup>95</sup> De fet, la visió que un i altre mostraven d'Andalusia i la relació que la regió havia de tenir amb la resta de regions hispàniques era, a grans trets, força coincident.<sup>96</sup>

Els seus governants més preparats eren els tartèssics que, al seu tarannà hàbil i intel·ligent, hi unien els mil·lennis d'experiència a l'hora de regir un Estat pròsper i de legislar i jutjar amb universalitat i imparcialitat. Per contra, els guardians d'aquest Estat ideal havien de ser els celtibers forts, agressius i valents que, un cop dominats els seus instints i posats al servei de la societat, havien de constituir-se en unes tropes temibles. Per acabar, la base de la població, els treballadors d'aquest Estat idíl·lic, havien de ser els

94 Íbid. GÓMEZ MORENO, *La Novela*, pàg. 170.

95 INFANTE; Blas, *El ideal andaluz*, (1915), Tucar Ediciones, Madrid, 1975, pàg. 21.

96 Per a establir la comparativa vegeu, per exemple: Íbid. INFANTE, *El ideal andaluz*.

bebrices, la força física i resistència dels quals quedava fora de tot dubte però que necessitaven que se'ls marquessin unes directrius per conduir la seva vida i algú que les fes complir per tal d'evitar les seves tendències a l'anarquia.<sup>97</sup>

Malgrat ser aquesta la distribució ideal de la societat, a la realitat aquesta piràmide havia fallat per la cúspide ja que els tartèssics, eludint la seva major responsabilitat, que els corresponia com a governants, preferiren desentendre's del destí de la Península i abandonar-se al seu estil de vida indolent, culte i refinat. Aquesta tendència Gómez Moreno l'observà cada cop que, al llarg de la història, s'obrí la possibilitat de portar a terme aquest projecte. Però, tot i que aquesta idea quedà avortada cada cop abans de néixer, no tot s'havia perdut i, encara que calia prendre-ho només com un mal menor, l'herència tartèssica acabà per infiltrar-se en el que havia de ser Espanya en el futur. I aquesta solució que permetia evitar el desastre provenia, paradoxalment, de la Meseta, d'on només n'havien pervingut problemes i conflictes per als tartèssics. La instal·lació dels gletes a Tartessos, on s'empaparen d'influències tartèssiques, i el posterior retorn a la Meseta, on escamparen aquestes influències entre els seus veïns, fou providencial per al futur d'Espanya.

Una imatge, aquesta, que també denunciaria Schulten, que la unificació d'Espanya no havia de sorgir de la cultíssima i refinada Andalusia sinó de la salvatge Meseta celtibèrica; diferien, però, en el grau d'influència tartèssica que hi havia en aquests celtibers als quals corresponia la unificació d'Espanya. Mentre per a Schulten, com ja es veurà, seria el triomf de l'Espanya brutal i inculta, amb tints d'animalitat, que ell veia encara en els seus dies, per a Gómez Moreno, tot i no ser la situació ideal, era el menys dolent dels destins factibles ja que, a l'hora d'emprendre la unificació, és a partir que: “Al fin el espíritu recobraría su predominio, y el bárbaro cederá ante la civilización [...] dotándola del elemento de fuerza necesario para que la tensión vital se restablezca. Únicamente quizá los pueblos que experimentaron este revulsivo son aptos para la lucha, son propulsores eficaces del genio”.<sup>98</sup> Ni que fos a costa de perdre la innocència d'aquella edat d'or tartèssia, tan generosa i alegre.

---

97 GÓMEZ MORENO, *La Novela*, pàg. 169.

98 Íbid. GÓMEZ MORENO, *La Novela*, pàg. 111.

## CAPÍTOL 2: BIOGRAFIA DE PERE BOSCH I GIMPERA

Pere Bosch i Gimpera, a part de ser l'eix vertebrador de tota aquesta tesi, fou un dels arqueòlegs més importants a l'Espanya de la primera meitat del segle XX. Alhora, la seva influència es posà de manifest també entre aquells arqueòlegs i prehistoriadors que, havent rebut el seu mestratge de forma directa o no, el prenien com a referent, tant a ell com a les seves teories. La seva trajectòria, tant acadèmica com política, el marcà profundament, a ell i a aquells que l'envoltaven, de manera que, per tal d'entendre plenament el significat de les seves obres, cal conèixer els detalls de la seva biografia. És per això que queda plenament justificada la inserció d'un capítol sencer per referir-la.

### 2.1 PRIMERS ANYS

Pere Bosch i Gimpera va néixer a Barcelona el 22 de març del 1891 en el sí d'una família benestant i il·lustrada originària de la costa empordanesa. Ja des de ben jove tingué relació amb gent del món de la investigació i la cultura com, per exemple, el poeta Jacint Verdaguer, que vivia al mateix edifici que ell a la Portaferriça i, en comentar-li el jove Bosch que li agradava llegir, sobretot en català, el sacerdot li regalà diversos exemplars de les seves obres entre les quals destacaven *Idil·lis i cants místics*, *Canigó* i *l'Atlàntida*; o almenys això recorda Bosch Gimpera a les seves *Memòries*.<sup>99</sup>

No era, però, l'única gran personalitat de la cultura catalana que vivia en aquell edifici ja que també s'hi trobava el músic i compositor, especialment, de la versió moderna d'*Els Segadors*, Francesc Alió i Brea (1861-1908) el qual, davant la insistència de la mare del futur prehistoriador perquè aprengué música, li féu classes de piano durant una temporada.<sup>100</sup> D'aquesta influència materna, segons ell, en sorgí una melomania que li duraria tota la vida. Mostraria gust, especialment, per Wagner, molt d'acord amb la moda de la burgesia barcelonina de l'època i que concordaria també amb l'afinitat amb la cultura germànica que mostraria també més endavant.<sup>101</sup>

Ja a la secundària, a l'Institut Balmes de Barcelona, Bosch rebé unes noves influències

---

<sup>99</sup>BOSCH, *Memòries*, pàg. 23.

<sup>100</sup>Íbid. BOSCH, *Memòries*, pàg. 18.

<sup>101</sup>GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 35.

que l'encaminarien cap a la seva manera de ser futura. Bosch, en les seves memòries recorda especialment que el seu catalanisme es va veure molt reforçat per l'amistat d'infància i joventut amb Manuel Carrasco i Formiguera qui, amb el temps, seria un dels cofundadors d'Acció Catalana d'on, juntament amb altres membres del sector catòlic, fou expulsat i d'on passaria a militar a Unió Democràtica de Catalunya. En plena Guerra Civil, fou afusellat a Burgos el 1938 per l'exèrcit sublevat.<sup>102</sup> D'altra banda, afirma que el seu professor de filosofia, Hermenegildo Giner de los Ríos, amic del seu veí Joan Maragall, va ser qui va veure en ell les potencialitats per a les ciències humanes i el convencé per matricular-se a la Universitat de Barcelona en la doble especialitat de Dret i Filosofia i Lletres, com tants altres joves d'aquella època que tenien vocació per a les lletres. Vinculat al krausisme i a la Institución Libre de Enseñanza, germà del també pedagog Francisco Giner de los Ríos.<sup>103</sup> Mentre la titulació en dret li havia de donar els mitjans econòmics per mantenir la seva posició social, Filosofia i Lletres havia de formar el seu esperit.<sup>104</sup>

Malgrat aquesta preparació, les notes obtingudes no foren especialment brillants per la poca implicació de Bosch en els seus estudis, ja que ell estava més interessat en les relacions socials i les comptades assignatures que li interessaven. Entre aquestes destacaven especialment les assignatures de literatura impartides per l'historiador i hel·lenista Antoni Rubió i Lluch i, sobretot, les de llengua grega a càrrec del catedràtic Lluís Segalà, filòleg i hel·lenista i traductor al castellà i al català d'obres com *La Il·líada* o *L'Odissea*. Fou tal l'interès que el jove Bosch mostrà per la llengua i la literatura gregues, que arribà a traduir els *Himnes Homèrics* al català per a què Joan Maragall els versifiqués.<sup>105</sup>

Per contra, la seva formació en història, especialment antiga, fou molt deficient. A pesar de la gran admiració que sentia per Juli Cèsar des de ben jove, i que l'havia portat a escriure'n una reconstrucció novel·lada de l'assassinat, en clau laudatòria<sup>106</sup>, els

---

102Per a una breu semblança biogràfica de Manuel Carrasco i Formiguera vegeu: RAGUER; Hilari, *El cristià Carrasco i Formiguera*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1989.

103Per a un resum de les idees krausistes i la seva implantació a través de la ILE vegeu: UREÑA; Enrique, «Krause y los krausistas alemanes y españoles» dins GARCÍA-VELASCO; José i MORALES MOYA (eds.); Antonio, *La Institución Libre de Enseñanza y Francisco Giner de los Ríos: Nuevas perspectivas*, Fundación Francisco Giner de los Ríos, Madrid, 2015, vol. 2, pp. 236- 258.

104BOSCH, *Memòries*, pàg. 26.

105Íbid, BOSCH, *Memòries*, pàg. 39.

106GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 37.

professors d'història que tingué a la Universitat de Barcelona gairebé aconseguiren que perdés l'interès per aquesta matèria. Destaca en aquest punt el catedràtic d'Història Universal Antiga i Mitjana Martiniano Martínez Ramírez, sacerdot i historiador que, arran de l'esclat de la Guerra Civil, fou cessat de la seva càtedra l'agost de 1936 per decret del govern d'Azaña, i acabà per quedar incorporat com a agregat a la Universitat de Valladolid el 1937, dins la zona nacional. Tal i com recorda Bosch, Martiniano Martínez passava per alt tot allò referent a la prehistòria afirmant que era quelcom propi d'heretges i que tot allò que se'n sap amb certesa cabia en un paper de fumar i la qualificava directament de: “ciencia creada para atentar contra la religión”.<sup>107</sup>

Més enllà dels temes estrictament acadèmics, el pas de Bosch per la universitat li serví per continuar conreant el seu cercle d'amistats, amb amics que li durarien tota la vida com els ja esmentats Antoni Rubió i Lluch i Lluís Segalà, que més tard serien col·legues seus, igual que Martiniano Martínez. Entre els seus companys destacà especialment l'amistat que nasqué amb Lluís Nicolau d'Olwer, amb qui coincidiria després, arran de la seva entrada en política.

## **2.2 GIR CAP A LA PREHISTÒRIA**

Acabada la llicenciatura, l'any 1910, inicià una estada a Madrid per realitzar els cursos de doctorat i la seva tesi doctoral sobre els poemes del poeta líric grec de Baquilides de Ceos, autor a cavall entre els segles VI i V aEC i del qual resten, sobretot, himnes als déus i epinicis als atletes. Per començar, a Madrid forjà la seva amistat amb futurs historiadors com Francesc Martorell i Trabal, Ferran Valls i Taberner o Ramon d'Abadal i de Vinyals, la correspondència entre els quals es conserva en un recull publicat l'any 1991.

D'altra banda, també a Madrid aprenqué a moure's en allò que ell anomenava la “picaresca universitària”, ço és, assistir a les tertúlies que oferien certs catedràtics amb els quals convenia mantenir bona relació, entre altres coses. A partir d'aquí, entrà en contacte amb la Institución Libre de Enseñanza de Francisco Giner de los Ríos i, gràcies a la Junta de Ampliación de Estudios, li fou concedida una beca d'ampliació d'estudis a Berlín.

---

<sup>107</sup>Íbid, GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 196.

Els seus dos períodes d'estada a Berlín, entre 1911 i 1914, marcaren profundament el jove Bosch fins al punt que, en marxar, tenia pensat convertir-se en un filòleg clàssic i hel·lenista, especialista en mitologia mentre que, a la tornada, ja estava plenament decidit a convertir-se en prehistoriador i arqueòleg. Aquest canvi es degué, principalment, al filòleg i hel·lenista Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf, catedràtic de Filologia Clàssica i Història Antiga a la Universitat de Berlín, gendre del també cèlebre historiador Theodor Mommsen. Bosch afirmava que Wilamowitz, un dels classicistes més influents de l'època, el convencé que en filologia clàssica ja estava gairebé tot investigat mentre que l'arqueologia era una ciència en ascens i, concretament, l'arqueologia espanyola estava encara a les beceroles.<sup>108</sup> Miquel Tarradell, al pròleg sobre l'edició de 1978 de la conferència *Espanya*, pronunciada a la Universitat de València el febrer de 1938, també confirmava els motius d'aquest canvi d'orientació: "El gran hel·lenista Wilamowitz-Moellendorf [...] li va fer veure que un professor més de grec a Barcelona no resolia gran cosa a nivell de ciència internacional i que, en canvi, calia urgentment algú ben format que fos capaç de renovar i d'estructurar el coneixement de la prehistòria i de la història del món antic a la Península Ibèrica".<sup>109</sup>

Un altra versió, però, la donava Francisco Gracia Alonso a la biografia sobre Bosch Gimpera, afegint-hi un matís interessant ja que afirmava que el que Wilamowitz li havia dit era que havia de millorar força el seu nivell de grec i adquirir uns coneixements sobre arqueologia que li mancaven del tot abans de dedicar-se a la mitologia tal i com ell volia.<sup>110</sup> A les cartes que enviava als seus amics, també reconeixia que el seu nivell de grec no era el suficient per seguir les seves classes: "A la classe d'en wilamowitz hi vaig sols per a què no sigui dit y [sic] perquè és sols una vegada per semana. En primer lloc no se l'entén y, per altre part, resulta molt general y [sic] molt oratori. En cambi [sic] unes cuantes visites a casa seva valen tot un imperi y [sic] recorden aquells diumenges de cal Menéndez [Marcelino Menéndez i Pelayo, a qui va tractar mentre feia els cursos de doctorat a Madrid]".<sup>111</sup>

---

108BOSCH, *Memòries*, pàg. 61.

109BOSCH, *Espanya*, pàg. 6.

110GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 60.

111SOBREQUÉS i CALLICÓ; Jaume, PELÁEZ i ALBENDEA; Manuel J., VILANOVA I VILA-ABADAL; Francesc i SORIANO i MARÍN; Maria, *Epistolari de Francesc Martorell i Trabal i de Pere Bosch i Gimpera amb Ramon d'Abadal i de Vinyals i amb Ferran Valls i Taberner: 1908-1931*, Col·lecció d'Epistolari Catalans del s. XX, Promocions Publicacions Universitàries (PPU), Barcelona 1991. Carta 35, Bosch-Abadal, Berlín, 9- XII-1911.

De la mateixa manera, tot i mantenir la mateixa versió, la que deia que Wilamowitz li havia dit que es dedicés a l'arqueologia perquè hi havia més camp per córrer, a les seves *Memòries* també assegurava que: “Vaig anar unes quantes vegades al seminari de Wilamowitz, però em vaig convèncer que no sabia prou grec per seguir-lo, malgrat el que havia après amb en Segalà. En canvi, vaig assistir al Publikum, o sigui el curs general de Wilamowitz sobre Homer, que era excel·lent i al qual anava molta gent, fins i tot no estudiants”.<sup>112</sup>

Així, al llarg de tota la seva vida sostingué que el canvi d'orientació decisiu a la seva carrera fou degut especialment gràcies a Wilamowitz i August Frickenhaus, arqueòleg clàssic especialitzat en la ceràmica grega d'Empúries, en aquell temps encarregat dels seminaris de prehistòria i sobre els quals Bosch afirmava, amb familiaritat, que: “En cambi [sic] els meus estudis d'arqueologia y de literatura [A diferència dels de mitologia] van pipudament, gràcies a què he anat a parar ab [sic] dos fulanos [sic] que en saben la mar: en Wilamowitz i en Frickenhaus. Sobretot aquest últim és el que grapejo més, doncs és jove y [sic] molt amable; fins hem dinat plegats algunes vegades. A fi d'any acabaré un estudi general a grans rasgos [sic] que estic fent per a enterar-me [sic] de les tendències cabdals en arqueologia y [sic] literatura y [sic], si Déu vol, hauré fet un bon tros de la cultura micènica [sic], crètica y d'Homer que he començat”.<sup>113</sup>

Amb Frickenhaus, Bosch començà els seus estudis de classificació de ceràmica als seminaris, amb els quals s'entusiasmà fins al punt que, en obtenir la plaça de catedràtic, els instaurà immediatament. Frickenhaus, però, obtingué una càtedra a la Universitat d'Estrasburg el 1912 de manera que abandonà el seu lloc als seminaris. La relació de Bosch amb els seminaris de classificació de ceràmica, però, no acabà ni empitjorà amb la marxa de Frickenhaus ja que aquest fou substituït per un altre arqueòleg que acabaria, amb el temps, mantenint una amistat més profunda amb Bosch de la que havia mantingut amb aquell. El substitut de Frickenhaus, que més tard acabaria sent un fervorós partidari del nazisme, era l'arqueòleg especialitzat en arqueologia grega Gerhart Rodenwaldt, qui entrà a la universitat com a assistent del professor Kossinna, partidari d'un pangermanisme basat en la superioritat de la raça nòrdica, i el posà en contacte amb

---

112BOSCH, *Memòries*, pàg. 61.

113SOBREQUÉS, PELÁEZ..., *Epistolari*, Carta 35, Bosch-Abadal, Berlín, 9- XII-1911.

Bosch. Tanta fou la implicació de Rodenwaldt amb el règim nazi que, cap a finals de la Segona Guerra Mundial, quan començava a ser evident i imminent la derrota alemanya, se suïcidà, fet que Bosch Gimpera lamentà profundament, a pesar de la gran diferència ideològica que el separava del seu antic mestre i amic.<sup>114</sup>

Kossinna fou l'altre gran referent acadèmic de Bosch, i l'influí molt, especialment a nivell teòric. Així, li transmeté la teoria dels cercles de cultura, de la mateixa manera que també la identificació entre cultura material, raça i llengua, que Bosch adoptaria només en part i cada cop aniria matisant de manera més profunda, especialment a partir de la Segona Guerra Mundial sense, però, abandonar-la mai del tot com a base metodològica. A grans trets, Jordi Cortadella, un investigador que ha dedicat part de la seva carrera a l'anàlisi dels discursos d'apropiació del passat, resumia el pensament de Kossinna amb aquests termes:

El kossinisme no va ser simplement una transposició d'algunes idees polítiques a la prehistòria, sinó un fenomen més complex basat en una sèrie de tesis fonamentals. En primer lloc, un mètode de recerca per a conèixer l'origen dels pobles i els grups lingüístics basat en la interpretació ètnica de les cultures arqueològiques, les relacions tipològiques i la continuïtat cultural i l'atribució ètnica de tipus d'objectes particulars, així com l'assimilació de pobles i civilitzacions amb races. Un cop valorats els resultats obtinguts, invocava el «dret històric» per a la legitimitat territorial i els precedents arqueològics com a justificació dels plans d'agressió dels estats contemporanis, unit a la doctrina segons la qual els pobles que havien romàs en la seva llar tradicional conservaven millor la seva puresa i l'herència dels avantpassats.<sup>115</sup>

De Kossinna, Bosch adoptà l'interès per establir en primer lloc la filiació ètnica de les restes prehistòriques que anava analitzant i els desplaçaments dels pobles que les havien deixades, per damunt d'altres aspectes com els socio-econòmics, etc. El mateix Bosch, a *La Universitat i Catalunya*, parlava de la influència que el professor alemany havia tingut en el seu enfocament de la prehistòria: “Kossinna, arqueòleg teòric sobretot, era un professor excel·lent i va fundar una vertadera escola amb el seu mètode de la *Siedlungsarchaeologie* o arqueologia del poblament. A ell dec també molt en la meua

---

<sup>114</sup>GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 471.

<sup>115</sup>CORTADELLA MORRAL; Jordi, *Pere Bosch Gimpera: el més jove, vital i escandalós de la “Colla de l'Ateneu”*, Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics, 2011, raco.cat pàg. 212.



formació, especialment en el fet de rastrejar la formació dels pobles amb l'evolució i extensió dels cercles de cultura, la qual cosa adquireix ple sentit històric quan les cultures es poden ja filiar amb les notícies dels geògrafs i historiadors antics".<sup>116</sup>

Tanmateix, també posava de manifest i, fins a cert, punt, denunciava, que les tesis kossinnistes havien resultat una gran base teòrica per al racisme nazi. Com a mínim, aquesta visió tenia el 1971, data de la publicació del llibre *La Universitat i Catalunya*: "Ara, l'exageració de Kossinna en valorar la prehistòria nòrdica i les seves tendències pangermanistes que, juntament amb les dels antropòlegs que exaltaven les excel·lències dels indoeuropeus, temps després havien de construir al racisme".<sup>117</sup>

En una carta al seu amic, el futur medievalista Raimon d'Abadal i Vinyals, Bosch exemplifica aquest nou enfocament de les seves investigacions amb una reflexió sobre la cultura grega però que anticipa perfectament el que després trobarem en les seves grans obres teòriques com *l'Etnologia*: "L'ànima grega me sembla cada volta més complexe [sic] y [sic] al mateix temps més una, y [sic] la seva evolució crec que es deu seguir des de el [sic] principi fins a la fi, y [sic] en tots els temes. Estudiar sols la gramàtica, la literatura o l'art aïslats [sic] és resignar-se a no entendre [sic] mai res y [sic] a mirar-ho amb ulls de dilettante [sic]. Y [sic] no és això lo que es busca. És terrible com això és el tancar-se en especialisacions [sic] estèrils [sic] per falta d'amples arrels".<sup>118</sup>

D'aquí, junt amb l'interès per la cartografia, nasqué la típica metodologia de Bosch a l'hora d'escriure la seva bibliografia general, que dóna als seus manuals un aspecte de "mapa escrit". Alhora, aquesta vinculació del prehistoriador català amb la prehistòria i amb els mètodes de Kossinna l'apartà encara més de la seva idea inicial de dedicar-se al món estrictament clàssic. Josep Pla considerava, com la major part dels catalans d'aquella època, que:

La vinculació a la prehistòria realitzada per Bosch Gimpera [...] evità que caigués en el perill de l'arqueologia clàssica massa ortodoxa- aquella arqueologia que no passa gaire més enllà de descriure amb tot detall els plecs de la roba de les estàtues gregues – la vella herència de Winckelmann, de la qual la ciència alemanya no ha aconseguit mai de desfer-

---

116BOSCH GIMPERA; Pere, *La Universitat i Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1971, pàg. 98

117Íbid. BOSCH, *La Universitat*, pàg. 98.

118Op. Cit. 11. SOBREQUÉS, PELÁEZ..., *Epistolari*, Carta 38. Bosch-Abadal. Berlín. 14-II-12, pàg. 129.

se del tot: l'arqueologia del detall i la punyeta (passi la paraula) [sic] que quan al segle XVIII era més viva emplenà les il·lusions de la gent cultivada, però que en el segle XX és arqueologia de l'arqueologia- gairebé tot fictici.<sup>119</sup>

Bosch, en certa manera, es convertí en una espècie de *rara avis* dins del món universitari alemany, ja que compaginava la seva formació en filologia i arqueologia clàssiques amb la vessant més prehistòrica i “etnològica” dels seus estudis. El mateix Bosch, a les seves *Memòries*, destacava aquest fet com a quelcom remarcable:

[Kossinna] Era un gran professor, sobretot en arqueologia nòrdica. D'ell vaig aprendre el que eren els cercles de cultura i la seva relació amb els pobles, i vaig començar a interessar-me pel problema dels indoeuropeus. Kossinna estava barallat amb els del museu i tenia mala fama a la facultat, on els amos eren els classicistes. Crec que vaig ser l'únic estudiant que va aconseguir anar a la vegada als cursos de Kossinna i de Schmidt [prehistoriador i arqueòleg, especialista en ceràmica i en relacionar l'arqueologia amb les fonts clàssiques]. Kossinna tenia un gran menyspreu pels classicistes, com aquests per ell. Li censuraven el seu pangermanisme i per això mai no va ésser professor «ordinari»; de Schmidt deia que «no era professor universitari» ja que sols era privatdozent.<sup>120</sup>

Bosch, doncs, rebia influències d'ambdues bandes; l'extensió dels cercles de cultura de fervents pangermanistes com Kossinna o Rodenwaldt per una banda i, per l'altra, la teoria i la metodologia més clàssiques, en tots els sentits, de Wilamowitz, Frickenhaus o Schmidt. Aquesta diferència no significa, però, que tots aquests mestres no compartissin un profund nacionalisme alemany, per bé que no tots eren pangermanistes ni creien en una suposada superioritat de la raça nòrdica o alemanya. Així, Schmidt, en començar la Primera Guerra Mundial, per patriotisme, s'apuntà com a voluntari per ajudar en la campanya de la sega, bo i deixant Bosch al càrrec de les seves tasques de classificació de ceràmica del Museu de Berlín.<sup>121</sup> També fou amb Schmidt, precisament, amb qui s'inicià en la classificació de ceràmica ibèrica. A nivell anecdòtic, les mostres ceràmiques amb les quals portà a terme les seves pràctiques eren les còpies que Schulten havia fet fer per a la Universitat de Berlín dels objectes desenterrats a Numància i algun dels que

---

<sup>119</sup>PLA; Josep, *Homenots*, Segona sèrie, obra completa, Destino, Barcelona, 1981, 1a edició de 1970, pàg. 18.

<sup>120</sup>BOSCH, *Memòries*, pàg. 65.

<sup>121</sup>GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 82.

no havien estat retornats.<sup>122</sup>

Per acabar-lo d'orientar definitivament en les seves investigacions, encaminades especialment a l'etnologia de la Península Ibèrica i a la dels pobles indoeuropeus, Bosch va entrar en contacte, també a Alemanya, amb Adolf Schulten, qui també compartia els mateixos interessos acadèmics, si bé no exactament la mateixa naturalesa. Bosch resumia aquesta primera trobada amb l'hispanista alemany amb les següents paraules:

Vaig passar una setmana a Erlangen, amb Adolf Schulten d'hoste i parlàrem molt de Numància, d'història romana, dels íbers, dels celtes, etc., i em regalà el primer volum de la seva publicació monumental de Numància que acabava de sortir, on hi ha el prefaci sobre fonts històriques dels pobles d'Espanya. Les converses i el llibre foren l'inici del que després he fet sobre història i etnologia d'Espanya.<sup>123</sup>

Cal destacar aquesta deferència de Schulten cap a Bosch, gairebé excepcional, ja que sempre fou força reticent a compartir les seves investigacions amb prehistoriadors espanyols, els tenia en poca vàlua i, a excepció de Bosch Gimpera i Lluís Pericot, els menyspreava clarament. Almenys la conclusió que Bosch treia d'aquesta setmana de convivència, deixava entreveure que la relació entre tots dos havia de ser diferent de la que mantenia amb la resta d'investigadors espanyols: “Quedamos muy amigos, quedando que yo tenía que salvar la arqueología española y organizarla decentemente”.<sup>124</sup>

Cal tenir en compte que en aquella època l'arqueologia espanyola es trobava encara en una fase molt inicial i les principals troballes havien corregut a càrrec d'estrangers com Obermaier, Schulten, Pierre Paris o els germans Siret. Aquest fet implicava unes sistematitzacions desiguals i que sovint eren utilitzades més per comparació amb altres àrees que en una perspectiva diacrònica. Bosch també era conscient d'aquestes deficiències: “A Espanya el sistema era molt deficient, el paleolític a part, i va ser cosa nostra sobretot, estenent la sistematització al paleolític [sic] francès”.<sup>125</sup>

Així, encara a Alemanya, Bosch inicià la seva sistematització de la ceràmica ibèrica

---

<sup>122</sup>CORTADELLA, *Pere Bosch Gimpera*, pàg. 207.

<sup>123</sup>BOSCH, *Memòries*, pàg. 62.

<sup>124</sup>GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 78.

<sup>125</sup>BOSCH, *Memòries*, pàg. 72.

seguint els mètodes de la classificació de la ceràmica apresos amb Frickenhaus i Rodenwaldt i aplicant-hi la formació teòrica rebuda de Kossinna, i publicà aquest primer estudi tot just tornar de la seva segona estada a Berlín, el 1915. A Espanya aquesta primera classificació sistemàtica de la ceràmica ibèrica no fou vista amb bons ulls, tant per la metodologia com per les conclusions. Especialment el que més discrepàncies provocà fou l'afirmació que la cultura ibèrica no era la branca més occidental de la cultura mediterrània creto-micènica sinó una adaptació autòctona de la ceràmica jònia.<sup>126</sup> Per a Gómez Moreno, igual que per a Schulten, era innegable la profunda influència que els antics minoics havien exercit sobre els antics habitants de la Península ibèrica, especialment al sud on, encara avui dia se'n podia, segons ells, rastrejar els trets culturals.

A Alemanya, en canvi, aquesta síntesi de Bosch assolí un gran èxit, tant pel fet que era elaborada seguint el mètode germànic, com perquè desmuntava la visió hegemònica, d'escola francesa, d'autors com Pierre Paris o Salomon Reinach. El mateix Obermaier, un dels principals experts en prehistòria de la Península Ibèrica, afirmava que Bosch era, si se'l llegia en alemany, l'únic veritable expert en cultura ibèrica.<sup>127</sup> Fins i tot, tants anys després, quan tant la cronologia establerta per Bosch com la metodologia emprada ja han quedat totalment obsoletes, Francisco Gracia Alonso li atribueix un cert mèrit a aquesta primera sistematització de la ceràmica ibèrica i considera que, per més errors geogràfics i cronològics que tingui, va ser: "la primera aproximación positivista a un corpus de material para extraer conclusiones históricas".<sup>128</sup>

### 2.3 EL NAIXEMENT D'UNA NOVA FIGURA

L'esclat de la Primera Guerra Mundial va significar el final de la segona estada de Bosch a Alemanya i el seu retorn a Barcelona, ja amb els estudis acabats i amb un incipient prestigi que no trigaria a consolidar-se i a expandir-se. Les seves estades a Alemanya, el seu domini de l'alemany i la seva afinitat amb la universitat alemanya li valgueren, en un ambient especialment francòfil i, per tant, partidari de les potències de la Triple Entesa, l'etiqueta de germanòfil al llarg de tota la Primera Guerra Mundial i ben bé fins a l'ascens

---

126GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 98.

127Íbid. GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 98.

128Íbid. GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 97.

dels nazis al poder i l'esclat de la Segona Guerra Mundial.<sup>129</sup> Tot i no amagar en cap moment la seva simpatia per la cultura alemanya, o per amplis aspectes d'aquesta, molts anys després de la Primera Guerra Mundial, a les seves *Memòries*, quan ja feia temps que seguia la deriva gairebé germanòfoba que adoptaria arran de la Segona Guerra Mundial, intentava convèncer els seus lectors que ell no havia estat mai partidari de la victòria alemanya i, millor, de la Triple Aliança, sinó de la neutralitat.:

Se suposava que jo era «germanòfil». Com sempre, hom jutjava malament els qui mantenien una posició imparcial. [...] A Espanya [...] sempre havia molestat el militarisme alemany i els poc diplomàtics recursos del kàiser. La formació més aviat francesa dels intel·lectuals els feia francòfils, fins a molts que havien estudiat a Alemanya. El mateix succeïa amb els republicans i liberals, així amb tants com aprofitaren l'aprovisionament de França per enriquir-se. Germanòfils, ho eren els reaccionaris, sobretot els carlins, el clergat i els conservadors.<sup>130</sup>

Paral·lelament a la Gran Guerra, que Bosch i la resta de germanòfils vinculats a la universitat catalana seguien amb un interès vivíssim, tot i que amb la tranquil·litat que confereix la neutralitat, començà la seva carrera com a prehistoriador. En aquest sentit, entrà a formar part del Servei d'Investigacions Arqueològiques, organisme dependent de l'Institut d'Estudis Catalans que s'havia d'encarregar, en paraules de Francisco Gracia Alonso, d'investigar restes arqueològiques a Catalunya:

Y todos aquellos lugares en los que pudieran encontrarse elementos que ayudasen a solucionar los problemas arqueológicos de Cataluña sin que dicha afirmación constituya una referencia implícita al pannacionalismo, sino una constatación de que las realidades históricas superan las fronteras administrativas.<sup>131</sup>

Perspectiva, però, no compartida per altres especialistes en l'arqueologia de l'època com, per exemple, Fernando Wulff, un dels més importants experts sobre historiografia de l'arqueologia a Espanya i, especialment, en la figura d'Adolf Schulten. Aquest considera que el SIA, com la resta de seccions de l'IEC, no era altra cosa que una eina del projecte

---

<sup>129</sup>Per a un breu resum de les relacions entre la intel·lectualitat espanyola i alemanya a finals de la Primera Guerra Mundial vegeu: PRESAS I PUIG; Albert, *“Germania docet”: On a lecture trip to Spain. The scientific relations between Germany and Spain during the Entente Boycott (1919-1926)*, Max-Planck-Institut für Wissenschaftsgeschichte, Berlín, 2005.

<sup>130</sup>BOSCH, *Memòries*, pàg. 78.

<sup>131</sup>GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 113.

imperialista i pancatalanista de Prat de la Riba.<sup>132</sup> La seva època dins del SIA vingué marcada per les contínues controvèrsies amb un antic amic íntim seu, l'historiador i pedagog Francesc Martorell i Trabal, en aquell temps secretari de la Secció Històricoarqueològica de l'IEC. Els motius eren tant perquè es trepitjaven les competències l'un a l'altre com per diferents desavinences personals. Bosch, en una carta a un amic comú de tots dos, Ferran Valls i Taberner, també membre de la Secció Històricoarqueològica i membre de la Lliga Regionalista, per bé que acabaria renegant explícitament del catalanisme, es queixava que Martorell no deixava d'immiscir-se en les seves tasques i que pretenia saber més arqueologia que ell.<sup>133</sup>

Al final, el mateix president de l'IEC, Josep Puig i Cadafalch, amb qui Bosch també mantingué constants enfrontaments, nomenà Valls i Taberner com a àrbitre i mediador per intentar acostar les posicions entre Bosch i Martorell o, com a mínim, delimitar correctament les funcions de cadascú. Tot i ser amic de Bosch, Valls i Taberner era més



*Pere Bosch Gimpera en una fotografia presa el 1927. Font: commons.wikimedia.org*

proper a Martorell i Trabal i, per tant, l'elecció de Puig i Cadafalch no era gens innocent. Més encara quan de tothom era sabut que Puig i Cadafalch i Bosch mai no havien congeniat; enfrontament que, segons Gracia Alonso, era inevitable: "Eran sin duda dos concepciones de la ciencia [Bosch i Puig i Cadafalch dins de l'IEC] abierta y transnacional una e instrumento de afirmación nacionalista la otra, que no podían sino enfrentarse".<sup>134</sup>

Temps més tard, Bosch i Puig tornaren a topiar, aquest cop de manera definitiva, així com amb l'historiador i periodista, que més tard acabaria essent president del Parlament a l'exili, Antoni Rovira i Virgili l'any 1927, arran de l'assumpte de les suposades troballes paleolítiques de Glozel. Dites troballes a la localitat

---

132WULFF; Fernando, «Adolf Schulten. Historia antigua, arqueología y racismo en medio siglo de la historia europea» dins: SCHULTEN; Adolf, *Historia de Numancia*, Urgoiti, Pamplona, 2004. pàg. CCXI.

133SOBREQUÉS, PELÁEZ..., *Epistolari*, Carta 133. Bosch-Valls. Barcelona. 22-X-1930, pàg. 280.

134GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 225.

francesa de Glozel, prop de Vichy, entre les quals destacaven diverses inscripcions que, barrejades amb objectes paleolítics o neolítics primerencs, feien pensar en un inici de l'escriptura a Europa mil·lennis abans del que escreia fins al moment. Entre els principals defensors de l'autenticitat de les troballes de Glozel es comptava Salomon Reinach, el cèlebre historiador i crític d'art parisenc, d'origen jueu. En general, els historiadors es decantaren a favor de l'autenticitat mentre que els prehistoriadors s'hi mostraren força més escèptics, però el debat era molt encès i, per això, es decidí formar una comissió d'experts, entre els quals figurava Bosch, per determinar-ne l'autenticitat. Ell recordava aquest episodi amb certa profusió: “Les opinions es dividien perquè les troballes eren desconcertants amb arpons fòssils, palets amb gravats d'animals, com els de l'art mobiliari paleolític, i unes rajoles de terra cuita amb inscripcions. Hom es preguntava si tot això provaria la tesi de Salomon Reinach que l'escriptura havia començat a Europa ja al paleolític. Els signes d'escriptura de Glozel, alguns, semblaven fenicis, com els de la inscripció d'Eshmunazar de Sidó”.<sup>135</sup>

Bosch, juntament amb altres col·legues seus com Henri Breuil, arqueòleg i prehistoriador francès conegut com a “Abbé Breuil”, per la seva condició de sacerdot, i especialista en pintures rupestres, o Raymond Lantier, prehistoriador especialitzat en l'època paleolítica a l'Occident europeu i bon amic de Bosch, defensaven que tot el que s'havia trobat en el suposat jaciment era una falsificació mentre que un dels arqueòlegs més reputats del moment, Salomon Reinach, creia que les troballes eren autèntiques, la qual cosa significaria que l'escriptura havia nascut a Occident abans que a Orient. Per a Puig i Cadafalch, que les troballes de Glozel haguessin estat autèntiques hauria significat també que la cultura europea havia desenvolupat un altíssim grau de civilització, aparegut de manera totalment autònoma de l'oriental, des del Paleolític i això hauria satisfet plenament la vanitat d'un fervent noucentista com ell. Des de llavors, però, Bosch reconegué que la relació amb Salomon Reinach es refredà força mentre que la relació entre ell i Puig i Cadafalch, ja molt malmesa des de les seves topades a l'IEC, es trencà definitivament.<sup>136</sup> Malgrat això, Bosch obtingué la direcció de les excavacions que el SIA estava portant a terme en aquells moments al Baix Aragó, als jaciments ibèrics de Calaceit i Maçalió. En aquell moment, part de les excavacions corrien a càrrec del Consejo de Investigaciones Paleontológicas y Prehistóricas (CIPP) i eren dirigides per l'arqueòleg i iberista Juan

---

<sup>135</sup>BOSCH, *Memòries*, pàg. 118.

<sup>136</sup>Íbid. BOSCH, *Memòries*, pàg. 121.

Cabré.

En aquell moment, el CIPP era un organisme poc eficient i els pagaments, a més de ser escassos, arribaven tard. Així, Cabré intentà posar-se sota la protecció de l'Institut d'Estudis Catalans i convertir-se en l'home de l'Institut al Baix Aragó i, per a aquest fi, recorre a Bosch. La solució de compromís, en la qual Bosch i Cabré codirigien les excavacions, gestionant conjuntament el pressupost que rebien, enverinà la situació de manera que els conflictes entre tots dos esdevingueren constants. Així, mentre Cabré intentava desprestigiar Bosch, aquest, a les memòries d'excavació, articles i informes que feia per a l'IEC, obviava sistemàticament les contribucions i descobertes que havien fet Cabré i els arqueòlegs del CIPP.<sup>137</sup>

Cabré comptava amb la seva més àmplia experiència, especialment a la zona del Baix Aragó fins al punt que Gracia Alonso el considerava "arqueòleg feudal del Baix Aragó", la qual cosa equivalia, segons ell, a ser l'amo absolut de la protohistòria espanyola. Bosch, per la seva banda, tenia darrere la relativament ben organitzada estructura de l'IEC, que es prenia les coses força més seriosament i amb més eficiència que el CIPP. Alhora, el jove Bosch, tot i haver-se hagut d'enfrontar amb la majoria dels arqueòlegs pertanyents a l'Escola de Madrid per aconseguir la primacia al Baix Aragó, aconseguí un suport importantíssim per als seus objectius, el d'Hugo Obermaier. Cal recordar que, en aquells moments, Obermaier era un dels experts en prehistòria hispànica més respectats de l'Estat i d'Europa i que apreciava la sòlida formació de Bosch i la manera com aplicava, gairebé al peu de la lletra, la metodologia apresada en les seves dues etapes a Alemanya. Es podria considerar, doncs, que aquest suport d'Obermaier acabà per decantar la balança en favor de Bosch i li permeté passar per sobre de Cabré, convertint-se en el veritable director de les excavacions.<sup>138</sup>

Durant la seva estada al Baix Aragó, sovintejaren també les escapades de Bosch a Madrid per veure la seva promesa, i després esposa, Josefina García i Díaz, en un trajecte en carro i tren que durava gairebé dotze hores. Josefina, per la seva banda, era cunyada del diplomàtic català i polític de la Lliga Regionalista Carles Badia i Malagrida. La futura dona de Bosch, descendent d'una família de la baixa noblesa andalusa,

---

<sup>137</sup>GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 105.

<sup>138</sup>Íbid. GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 108.



l'acompanyaria al llarg de tota la seva vida, tant en els viatges com els congressos de prehistòria, fent-li de transcriptora i controlant la sempre delicada salut del seu marit durant els últims anys de la seva vida. El fet d'haver-se casat amb una andalusa, però, també li comportà problemes a un Bosch molt inserit entre l'elitista burgesia nacionalista catalana. Això, juntament amb la seva entrada a la Universitat de Barcelona, que era considerada un símbol de l'Espanya decadent i opressora per gran part del catalanisme lligaire, féu que els més radicals com Puig i Cadafalch el veiessin com a poc catalanista i col·laboracionista amb l'Estat.<sup>139</sup> Val a dir, però, que Puig, a qui el filòleg mallorquí Antoni Maria Alcover, amb qui també havia tingut agres enfrontaments, definia com “el cacic major de Catalunya”, era un home autoritari i de caràcter difícil i que no dubtava a blasmar tot aquell que no compartia la seva visió de com s'havia de moure el catalanisme.<sup>140</sup>

Paradoxalment, però, les excavacions del Baix Aragó van ser les úniques que Bosch dirigí personalment i sobre el terreny al llarg de tota la seva dilatada carrera i d'ara endavant esdevindria un arqueòleg purament de gabinet, abandonant per sempre més el treball de camp. Foren diverses les circumstàncies que li impediren tornar a portar a terme excavacions; primer les oposicions per aconseguir una càtedra universitària, després les seves responsabilitats oficials, primer com a degà de la Facultat de Filosofia i Lletres, després com a rector de la Universitat Autònoma i, finalment com a Conseller de Justícia de la Generalitat republicana el tingueren massa ocupat com per desaparèixer temporades senceres per treballar en excavacions.

Més tard, ja a l'exili, no tingué prou estabilitat ni arribà a establir els contactes necessaris com per dirigir alguna excavació que s'adequés al seu prestigi i, finalment, a Mèxic, la política del govern mexicà era molt restrictiva respecte l'accés dels estrangers a la direcció d'excavacions dins el territori nacional, ni que fossin nacionalitzats com era el cas de Bosch.<sup>141</sup>

De totes maneres, no estar directament vinculat al treball de camp no li impedí forjar-se el seu prestigi. Essencialment, la seva metodologia no requeria el treball de camp ni un extens coneixement i classificació de materials arqueològics, allò que Santa Olalla, amb

<sup>139</sup>GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 128.

<sup>140</sup>Per a una impressió de la relació de Puig i Cadafalch amb l'Institut d'Estudis Catalans vegeu: UCCELAY Da CAL; Enric, «*La Diputació i la Mancomunitat*» dins RIQUER, Borja De, *Història de la Diputació de Barcelona*, vol. II, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1987, pp. 36-139.

<sup>141</sup>Íbid, GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 470.

sarcasme, definia com a “cacharrologia”. Especialitzat com estava en el treball eminentment teòric i el desplaçament dels pobles i llurs cultures, Bosch en tenia prou amb un ampli domini de la bibliografia relativa a aquest tema que s'anava publicant combinat, això sí, amb un ampli domini de les fonts antigues, herència de la seva antiga formació com a hel·lenista.<sup>142</sup>

Tot i que els assentaments del Baix Aragó, sobretot Calaceit i Maçalió, eren els més importants, el SIA començà excavacions sistemàtiques a altres llocs que podien ser d'interès per conèixer la prehistòria i la protohistòria catalanes. Així, són arqueòlegs d'aquesta institució els que excavaren el poblat ibèric del Castellet de Banyoles, a Tivissa i, a partir que Pericot obtingué la càtedra a València, al País Valencià també es progressà força en aquest sentit, amb l'excavació de les coves de la Bastida de Mogent i la cova Parpalló. La joia de la corona, però, eren les excavacions de les ruïnes d'Empúries, a càrrec de l'arqueòleg i museògraf valencià Emili Gandia, tot i que nominalment foren dirigides primer per Josep Puig i Cadafalch de 1908 a 1916 i després per Pere Bosch Gimpera, director d'excavacions del SIA.

Immediatament després de la seva estada al Baix Aragó, Bosch encarà les seves oposicions per obtenir la càtedra d'Història Antiga a la Universitat de Barcelona. En una primera convocatòria, tot i ser el més preparat dels aspirants i l'únic especialista en història antiga, no aconseguí la plaça. Segons la seva versió, el tribunal li recalquè que havia publicat certs articles en català i, per tant, era sospitós de separatisme. D'altra banda, també li van retreure que havia obtingut una beca d'ampliació d'estudis a Alemanya per part de la Institución Libre de Enseñanza, molt mal vista des dels estaments universitaris oficials. Fins i tot, afirma Bosch, l'acusaren d'aprofitar que el tribunal no sabia alemany per inventar-se bibliografia ja que, degut a la seva formació, la meitat de la bibliografia esmentada era alemanya destacant, com a anècdota, que un membre del tribunal li digué que no existia el cognom Wilamowitz.<sup>143</sup>

Tanmateix, en la segona convocatòria, Bosch assegurava que havia après la lliçó. Deia al seu deixeble, col·lega i amic, Lluís Pericot, que, acostumat a la universitat alemanya, creia que sent l'aspirant que fes millor els exercicis en tindria prou per obtenir la plaça i no

---

<sup>142</sup>BOSCH GIMPERA; Pere, *Etnologia de la península Ibèrica*, Urgoiti, Pamplona, 2003, pàg. CXXVI.

<sup>143</sup>GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 153.

s'havia recordat d'allò que ell anomenava la “picaresca universitària”. Aquesta vegada, a més de preparar-se els temes de les oposicions en sí, indagà quins dels membres del tribunal eren més propers a ell i quins més propers a altres aspirants. Fins i tot tingué la sort que, entre els membres del tribunal, s'hi trobava el general Altolaguirre, amic de la família de la seva dona Josefina García, la qual parlà amb la seva mare perquè convencés el general que Bosch no era un separatista ni una maçó.<sup>144</sup> Així, el 1916 obtingué la càtedra d'Història Antiga a la Universitat de Barcelona i, immediatament, començà la seva batalla personal per la modernització de la universitat i, especialment, per assolir l'autonomia universitària. Primer ho intentà sota el règim alfonsí, i havia posat les seves esperances en el projecte d'autonomia universitària de 1919 del ministre César Silió, proposat durant el govern de Maura, que preveia una descentralització de la universitat vuitcentista i, fins a un cert punt, una certa catalanització, com s'afirmava a l'article 33: “La lengua oficial de la Universidad será la catalana [...] podrán darse enseñanzas en cualquier otra lengua, ya porque lo requiera la naturaleza de la materia o ya porque sea la propia del profesor o, en casos excepcionales y de acuerdo con la Junta Universitaria, la de la mayoría de los alumnos”.<sup>145</sup>

Això era totalment inacceptable a l'Espanya de la Restauració i, de totes maneres, quedà completament avortat amb el cop d'Estat de Primo de Rivera. Tanmateix, Bosch no es rendí i, com tants altres conciutadans, rebé amb certes expectatives el canvi de règim i les promeses de modernització d'Espanya a tots nivells. De fet, la impressió que Bosch tenia del general Miguel Primo de Rivera no era tan dolenta, ni als temps de la dictadura ni vist amb perspectiva:<sup>146</sup> “Ja hauríem volgut que la [dictadura] d'en Franco fos com aquella [la de Primo] d'un general xiroi i simpàtic, que s'enamorà com un quinto d'una senyoreta aristocràtica i parlava d'ella en els seus discursos, i que celebrava els consells de ministres en la rerelotja dels teatres, i fins en una certa casa ben coneguda on feia tertúlia amb les «pupil·les»”.<sup>147</sup>

---

144GRACIA; Francisco, FULLOLA; J.M., VILANOVA; Francesc, *58 anys i 7 dies. Correspondència de Pere Bosch Gimpera a Lluís Pericot (1914-1974)*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2002, Carta 27 18-IX-22 pàg. 140.

145GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 170.

146Per a una visió molt amable del dictador, força semblant a la que en tenia Bosch Gimpera, vegeu: PRIMO DE RIVERA; Rocío, *Los Primo de Rivera. Historia de una familia*, La esfera de los libros, Madrid, 2003, pp. 112- 243.

147OLIVAR BERTRAND; Rafel, *Correspondència 1969-1974. P. Bosch-Gimpera i R. Olivar-Bertrand*, Ed. Proa, Barcelona, 1978, carta 70 Bosch Gimpera-Olivar Bertrand, 3-XI-72, pàg. 151.

Fins i tot, s'animà a enviar una carta al dictador per recordar-li les seves promeses de modernització universitària, especialment la concessió de l'autonomia a les universitats. Confiava en la promesa de Primo respecte al “robustecimiento de los organismos regionales”.<sup>148</sup> De totes maneres, en aquesta carta no esmenta en cap moment el projecte de catalanitzar la universitat, cosa que li costarà un nou enfrontament amb Puig i Cadafalch, que l'acusaria de col·laboracionista amb el règim.<sup>149</sup> De fet, durant els anys de la dictadura primorriverista, el sector del catalanisme catòlic que encapçalava l'antic president de la Mancomunitat abogava per la creació d'uns estudis universitaris alternatius a l'estatal i vinculats a algun organisme regional. La Universitat, per contra, passava a ser dominada per elements pertanyents a l'esquerra positivista tradicional, entre els quals es podia comptar Bosch, tant per formació com per convicció.<sup>150</sup>

Per assolir la tan ansiada autonomia, però, hauria d'esperar fins a 1933, quan ell ja havia estat nomenat primer rector de la universitat autònoma. El camí per arribar-hi havia estat llarg i difícil, i el debat s'havia enverinat encara més perquè s'havia mesclat amb el debat sobre l'Estatut d'Autonomia de Catalunya. Així, de la mateixa manera que Bosch creia que la publicació de *Etnologia* seria una aportació útil per al debat de l'Estatut, el polític dretà Gil Robles opinava quelcom semblant sobre l'autonomia universitària: “No es para nadie un secreto que esa universidad autónoma que hoy se va a conceder no será más que un instrumento de catalanización, mejor podríamos decir de desespañolización, que acabaría con todo germen de cultura española dentro del ámbito que abarcara la actividad de la universidad catalana”.<sup>151</sup>

Tot just prendre possessió, el nou catedràtic emprengué la colossal tasca que s'havia proposat, tasca que Josep Maria Fullola Pericot, nét del prehistoriador Lluís Pericot, defineix en aquestes paraules: “El novell catedràtic [Bosch] havia aconseguit entrar a la Universitat després d'un fracàs sonat, però a partir d'aquest moment, i durant més de vint anys, seria el monolític guia de la prehistòria en particular i de l'arqueologia en general a casa nostra, des de la Universitat i des de les diferents administracions que hi hagués en el país durant aquells anys”.<sup>152</sup>

---

148GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, Carta 35 14-IX-23 pàg 152.

149GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 183.

150UCELAY Da CAL; Enric, «*La diputació durant la dictadura: 1923- 1930*,» dins Riquer, Borja De, *Història de la Diputació de Barcelona*, vol. II, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1987, pàg. 223.

151Íbid, GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 260.

152GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, pàg. 48.

De les seves classes en parlaven, amb entusiasme, els germans Serra i Ràfols i, pel que sembla, la manera com eren impartides, especialment el protagonisme que Bosch conferia als mapes, record recurrent en tots els seus antics alumnes, no havia de canviar al llarg de tota la seva vida. El retrat que els estudiants en fan és força viu i coherent amb la manera de ser del jove catedràtic: “El que més m'agrada dels catedràtics -escriu Elies- [sic] és el de les històries: Bosch i Gimpera. Va dir que com que els títols d'aquestes assignatures seves són absurds avui dia explicaria història antiga general en una càtedra i en l'altre [sic] prehistòria, matèria de la qual sembla és una autoritat. Té un 27 o 30 any [sic] només i com que sempre explica amb uns mapes històrics que són lluny de la taula s'asseu en un banc amb nosaltres i ens explica d'un modo tan persuasiu [sic] que sense cap esforç s'aprèn moltíssim”.<sup>153</sup>

Bosch defensava l'autonomia universitària com un instrument de modernització. A més de la gestió autònoma de la universitat, aquest projecte de modernització global incorporava una reforma del sistema d'exàmens, eliminant el memorisme, i l'abandó del sistema francès de classes magistrals, substituint-lo pel sistema anglo-saxó, que complementava les classes plenàries amb seminaris.<sup>154</sup> Alhora, també afavorí la repatriació de professors joves i que compartien la seva mateixa metodologia acadèmica com, per exemple, Lluís Pericot.<sup>155</sup>

El Seminari de Prehistòria fou instaurat poc després de l'accés a la plaça del nou catedràtic, el 1919. Bàsicament comprenia el treball pràctic en classificació de ceràmica i altres restes arqueològiques, de manera semblant al que Bosch havia experimentat a Berlín amb Frickenhaus i Rodenwaldt. Alhora, al treball pràctic s'hi sumaven les sessions específiques amb diferents especialistes entre els quals destaquen noms de prestigi reconegut com Adolf Schulten, Hugo Obermaier, Pierre Paris, comprador de la Dama d'Elx, el prehistoriador francès Raymond Lantier, Manuel Gómez Moreno o l'epigrafista italià, i exdirector de les excavacions de Pompeia, Ettore Pais.

En aquests seminaris, s'hi trobaven els principals membres de la que després s'anomenaria Escola de Barcelona com ara, en un principi, Lluís Pericot, els germans

---

153SERRA i PUIG; Eva, *Josep de C. Serra i Ràfols. Semblança biogràfica*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2013, pàg. 10.

154GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 248.

155GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, Carta 94 16-V-33 pàg 216.

Elies, futur historiador, i Josep de Calassanç Serra Ràfols, futur arqueòleg, i Alberto del Castillo, fill del catedràtic de dret Gonzalo del Castillo, i, més tard, Joan Maluquer de Motes i Pere de Palol. Posteriorment s'afegirien al grup un jove Jaume Vicens Vives, qui acabaria sent un dels historiadors i polítics més destacats a la Catalunya de mitjan segle XX, l'etnòleg August Panyella i, sobretot, l'arqueòleg Miquel Tarradell que, si bé no foren mai deixebles directes de Bosch, en comparteixen plenament els principis metodològics, encara que el seu principal mestre i valedor havia estat Martín Almagro.<sup>156</sup> Fins i tot, en certes publicacions apareixeria el nom de Julio Martínez Santa Olalla com a vinculat a l'Escola de Barcelona, com, per exemple, un estudi sobre el vas campaniforme aparegut el 1938 sobre el qual Santa Olalla es queixava en aquests termes a Bosch en una carta el març de 1938:

No quiero ocultar el profundísimo disgusto y el dolor que me causa ver mi nombre en una publicación que tiene por pie de imprenta “Barcelona 1937” pues ello podría significar mi adhesión y conformidad a lo que ese nombre y esta fecha significan. Antes se uniría el fuego y el agua que ese pie de imprenta con mi nombre! Por medio está España, la sangre de mi hermano asesinado y nuestra trayectoria familiar.<sup>157</sup>

Aquest seminari estaria dedicat, la major part de la seva existència, a l'estudi i classificació del vas campaniforme, especialment a partir de 1921. Alberto del Castillo, sobretot, s'especialitzaria en aquest tema, sobre el qual faria la tesi doctoral i diverses publicacions. Tanmateix, els interessos de Del Castillo en l'àmbit de la prehistòria es restringien al vas campaniforme i els seus anys de maduresa els dedicà a l'aplicació de la metodologia arqueològica que li havia ensenyat transmès Bosch a la investigació de jaciments medievals. Malgrat que al seu antic mestre no era partidari que els seus alumnes dispersessin llurs camps d'estudi i es fixessin en èpoques posteriors a la romana, a Del Castillo se'l considera el veritable fundador de l'arqueologia medieval espanyola, període que fins al moment s'estudiava gairebé exclusivament a partir de documentació escrita.<sup>158</sup> Ressentit amb ell després de la Guerra Civil i el conseqüent exili, Bosch el recordava amb aquestes paraules:

---

<sup>156</sup>GRACIA, *Arqueologia i política*, pàg. 194.

<sup>157</sup>GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 337.

<sup>158</sup>Per a una valoració de la tasca d'Alberto del Castillo com a arqueòleg, especialment medievalista, vegeu: VIDAL; Jordi, «*Alberto de Castillo y la arqueología medieval*», *Revista de Historiografía*, número 24, Instituto de Historiografía Julio Caro Baroja, Madrid, 2016, pp. 291- 308.

No m'estranya el que em va dir del Dr. Albert Del Castillo, que és un altre número. Deixeble meu, fill del Dr. Gonzalo Del Castillo, que fou regidor de Barcelona i governador civil de Ciudad Real en temps de la Dictadura. Sempre havia parlat en castellà, el fill, quan de sobte, estudiant amb mi, va demanar-me que li parlés en català, perquè ell era «catalanista» [...] De tots els meus deixebles és l'únic que mai no m'ha escrit, ço que no va impedir una gran abraçada que em donà en el Congrés d'Hamburg. De Prehistòria només ha fet la seva tesi doctoral sobre el vas campaniforme, la qual va repetir en la Història d'Espanya d'en Menéndez Pidal.<sup>159</sup>

Tot i els èxits obtinguts pel Seminari, a partir de mitjan anys 20, la direcció per part de Bosch fou cada vegada més nominal i la seva presència hi fou cada cop més rara. Així, els membres del Seminari actuaven cada cop de manera més autònoma mentre el seu director s'ocupava d'altres tasques. Tampoc ajudà a la implicació de Bosch amb el Seminari els seus successius càrrecs primer com a degà de la Facultat de Filosofia i Lletres i després com a rector de la Universitat Autònoma, que li ocupaven força temps i impedièn que hi dedicés les atencions que requeria.

De totes maneres, l'activitat del Seminari es mantingué de manera més o menys ininterrompuda, ni que fos de manera esporàdica, fins al principi de la Guerra Civil, en què les activitats quedaren suspeses. La dissolució formal del Seminari de Prehistòria es produí, però, ja un cop acabada la guerra i amb Bosch a l'exili, per part de Martín Almagro, fet que Bosch aprofità per acusar el seu successor del desmantellament del Seminari, per més que aquest ja feia temps que s'esllanguia.<sup>160</sup>

Immediatament abans de l'adveniment de la República, a nivell acadèmic, Bosch encara estigué vinculat a un nou projecte que li havia de restar temps de dedicació a la docència i el Seminari. Junt amb altres col·legues europeus, proposà la creació de congressos internacionals de prehistòria, a part dels que ja es feien on es combinaven l'antropologia, l'etnologia i l'arqueologia clàssica. Aquest grup d'arqueòlegs i prehistoriadors designà, el 1930, cinc investigadors, coneguts com a "Comitè dels Cinc", perquè establissin les bases per a la creació d'aquests congressos. Aquest "Comitè dels Cinc" el componien Pere Bosch Gimpera i Hugo Obermaier d'Espanya, Raymond Lantier de França i Gerhard

---

<sup>159</sup> OLIVAR, *Correspondència*, Carta 37 Bosch-Olivar 27-IV-72, pàg. 73.

<sup>160</sup> GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 205.

Bersu, director de l'Institut Arqueològic Alemany, que posteriorment seria destituït del seu càrrec per no complir amb les normes de puresa de sang ària requerides pels nazis, i l'especialista en arqueologia romano-germànica Wilhelm Unverzagt d'Alemanya.<sup>161</sup>

Fruit de la tasca d'aquest "Comitè dels Cinc", nasqué el CISPP o Congrés Internacional des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques, que més tard acabaria convertint-se en Union International des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques. Cal destacar que, d'aquests cinc prehistoriadors, quatre eren de formació alemanya, per més que dos treballessin a l'Estat Espanyol. El cinquè, Lantier, era francès, i destaca l'absència de cap investigador britànic. Aquest fet era quelcom totalment impensable després de la Segona Guerra Mundial. De fet, ja abans de la contesa, aquestes diferències havien provocat una debacle en la convocatòria dels congressos; a l'edició de 1935, d'Espanya només hi acudí Julio Martínez Santa Olalla, ja que a Bosch tothom el veia com un esquerranós recalcitrant. De la mateixa manera, tampoc no hi participà cap anglès, mentre que de francès només hi assistí Lantier.<sup>162</sup>

A tot això, arribà l'adveniment de la República i, amb ella, la vida de Bosch féu un tomb radical. Per començar, Bosch, a qui es considerava proper a la Lliga Regionalista per la seva pertinença a la Unió Catalana d'Estudis Polítics i Econòmic-Socials, fundada el 1930, decidí desvincular-se'n definitivament a causa de la tebior del catalanisme conservador davant el nou règim republicà. Bosch, que volia treballar activament per a la República, a més de per a la Universitat, que per a ell era una mateixa cosa, decidí afiliar-se a Acció Catalana, també relativament dretana i catòlica, però favorable al nou sistema polític.<sup>163</sup>

Amb el canvi de règim, a més, es repregué el vell projecte de l'autonomia universitària, que finalment seria concedida el 1933. En aquesta nova organització, el claustre perdia poder de decisió, que anava a parar pràcticament tot al Patronat, format per cinc membres escollits pel govern estatal, cinc per a la Generalitat i el rector de la Universitat; fet que seria criticat pels antiautonomistes en argumentar que la Universitat quedava fiscalitzada pel poder polític. Bosch, ja com a nou rector, acceptà plenament la solució i l'aprofità per depurar i prejubilar els membres del claustre més hostils a tota mena d'innovació i

---

161 GRACIA, *La arqueología durante el primer franquismo*, pàg. 69.

162 GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 296.

163 BOSCH, *Memòries*, pàg. 155.



imposant noves reformes modernitzadores.<sup>164</sup> Josep Pla que, a pesar de la dura controvèrsia que havia tingut amb ell a *La Publicitat* a principis dels anys 20, li dedicà un retrat dins la seva sèrie *Homenots*, descrivia l'arribada de Bosch al rectorat en els termes següents: “De seguida es convertí [a la UB] – ben a pesar seu- en l'enfant terrible de la casa, perquè sovint, davant la inèrcia de la institució i de l'immobilisme general dels seus companys de claustre s'hagué de valer de procediments dràstics i no dubtà pas d'utilitzar-los”.<sup>165</sup>

A través del programa de modernització general de la Universitat, a més, Bosch pretenia que aquesta servís per a la formació de les futures elits tècniques i polítiques, que havien d'assegurar el correcte desenvolupament d'aquest. La seva concepció del paper dels estudis universitaris, i de la investigació científica en general, tenia unes profundes implicacions polítiques; l'intel·lectual havia d'assegurar de donar als administradors les eines necessàries per saber gestionar correctament el territori. Jordi Cortadella, expert en la figura de Bosch, ho defineix amb aquestes paraules:

En el pensament de Bosch, l'intel·lectual estaria cridat a l'alta missió de descobrir i mostrar a la classe dirigent el component ètnic que es troba inconscientment en el poble perquè l'elit pugui actuar sense contradir «l'ànima del poble» [sic]. No parar esment al substrat ètnic, per Bosch, equival al desastre de tota acció política o cultural de volada. [...] Es tractava de regenerar espiritualment la massa (la base ètnica) [sic] des de dins, mitjançant una cultura superior (el classicisme) [sic] gestionada per l'elit.<sup>166</sup>

Opinió, aquesta que mantenia Bosch, molt similar a la sostinguda per l'elit cultural en aquells temps i a la que impulsava la mateixa Generalitat que dirigia Esquerra Republicana de Catalunya. Tot i que restaven un lleu protagonisme a la influència de la cultura clàssica en favor dels pobles més antics, a nivell conceptual les idees de Bosch estven plenament inserides dins la dinàmica del catalanisme republicà del moment, que pretenia estendre els valors noucentistes (equilibri entre tradició i modernitat, món rural i món urbà, catalanitat i mediterraneïsmes, unitat nacional i comarcalisme) a tots els estrats de la població, bo i transcendint les classes socials. És una actitud, general a les institucions catalanes del període republicà, que Enric Ucelay Da Cal defineix com a

---

164 GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera* pàg. 270.

165 PLA, *Homenots*, pàg. 39.

166CORTADELLA, *Pere Bosch Gimpera*, pàg. 228.

“Noucentisme de masses”.<sup>167</sup>

En l'àmbit polític destaca el fet que Bosch, juntament amb altres membres del Patronat de la UB, Bosch escoltà el discurs en què el president de la Generalitat Lluís Companys proclamava l'Estat Català dins de la República Federal Espanyola des del despatx del mateix president. Aquest fet, junt amb la militarització de Palestra, provocà que acabés detingut el 27 d'octubre de 1934 i que fos empresonat al vaixell-presó *Ciudad de Cádiz*, junt amb els altres encausats en els Fets d'Octubre. El llavors alcalde en funcions José Martínez Herrera, coronel i pare de Julio Martínez Santa Olalla, intercedí a favor de Bosch tant perquè l'alliberessin com perquè la seva dona, Josefina García, el pogués visitar.<sup>168</sup> També en aquesta època publicà la seva primera gran obra, i potser la més influent de totes les que publicà al llarg de la seva dilatada carrera, *Etnologia de la Península Ibèrica*, que ja s'analitzarà més endavant.

## 2.4 GUERRA CIVIL I ENTRADA EN POLÍTICA

El cop d'Estat que originà la Guerra Civil espanyola enxampà el rector de la Universitat a les excavacions d'Empúries, de les quals continuava sent el director. Immediatament, el Patronat dimití en bloc, almenys els membres que fou possible trobar a ple juliol, de manera que tot el poder de decisió quedà en mans de Bosch en qualitat de rector. Més encara quan el 25 de juliol, el conseller de cultura Ventura Gassol el nomenà comissari de la Universitat Autònoma i Comissari General dels Museus Arqueològics de Catalunya, el dia 31 del mateix mes.<sup>169</sup>

Durant aquests primers temps de la guerra, Bosch es dedicà a assegurar el correcte funcionament de les classes a partir del setembre, de la mateixa manera que continuava treballant en la seva tasca arqueològica i complint amb les seves obligacions acadèmiques. Aquesta recerca de la normalitat s'aprecia amb els llargs tràmits que ha de realitzar per poder sortir del país a finals de 1936 per realitzar unes conferències a Edimburg que ja tenia planificades amb antel·lació. En tornar, però, es veié obligat, davant la insistència dels rumors, a aparèixer parlant per la ràdio per dir que havia tornat al país i

---

167 UCELAY Da CAL; Enric, *La Catalunya populista. Imatge, cultura i política en l'etapa republicana (1931-1939)*, Edicions la Magrana, Barcelona, 1982, pp. 121-134.

168 GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 287.

169 GRACIA, *La arqueología durante el primer franquismo*, pàg. 52.

no havia desertat.<sup>170</sup>

De la mateixa manera, el febrer de 1938, ja conseller, tornant d'una visita al Madrid assetjat per l'exèrcit insurrecte, fou convidat pel rector de la Universitat de València, José Puche, a pronunciar-hi una conferència sobre art ibèric. Per vincular la seva tasca acadèmica a la política, Bosch canvià el tema de la seva conferència que, com recordava a les seves memòries, s'havia convertit en una de les més importants de la seva vida: “En aquella conferència vaig desenrotllar la meua teoria de les superestructures de la història d'Espanya. [...] A més s'hi exposà la continuïtat des dels temps prerromans dels pobles espanyols que, malgrat els dominis forasters i les superestructures, queden sempre vius i reneixen constantment, en divorci freqüent amb les estructures postisses de l'Estat”.<sup>171</sup> I, encara, Carles Riba havia llegit la seva tesi doctoral davant del rector-conseller el maig de 1938.

Simultàniament, però, hagué de dedicar molts esforços a protegir tot allò relatiu a la universitat de la violència i el saqueig dels comitès revolucionaris. Així, arribà a un acord amb la CNT d'Empúries, que s'havien convertit en els veritables amos del poble, perquè protegissin el patrimoni històric i arqueològic, que no sofrí cap dany al llarg de tota la Guerra.<sup>172</sup> La seva relació amb la CNT, des del seu punt de vista de catòlic, fou sempre complicada i ambigua i d'ells en deia que eren una barreja de: “buena fe, locura, ingenuidad y un cierto gangsterismo”.<sup>173</sup>

També sembla que dedicà gran part dels seus esforços a salvar professors de la universitat manifestament de dretes o a fer gestions per alliberar o evitar l'afusellament de coneguts seus. Així, a petició de Julio Martínez Santa Olalla, intercedí en favor del seu pare, José Martínez Herrera, perquè aquest no fos afusellat, de la mateixa manera que ajudà el catedràtic de Llatí i membre del Patronat, Joaquim Balcells, de qui el diari *El Diluvio*, de tendència republicana i anticlerical, infiltrat per la CNT, deia que era: “destacado miembro de la Lliga y del derecho semítico”.<sup>174</sup> Balcells s'exilià a Suïssa, on morí d'un infart aquell mateix any 1936.

---

170BOSCH, *Memòries*, pàg. 218.

171Íbid. BOSCH, *Memòries*, pàg. 220.

172Íbid. BOSCH, *Memòries*, pàg. 189.

173GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg.554.

174GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, 58 anys i 7 dies, pàg. 63.

Alhora, Bosch també s'oposava frontalment al decret de depuració de funcionaris que s'havien pronunciat a favor del cop d'Estat o que havien fugit o s'havien amagat durant els primers dies de la guerra. Així, es beneficiaren d'aquesta protecció Gonzalo del Castillo, pare del deixeble de Bosch Alberto del Castillo. Del Castillo, condemnat a mort pels comitès revolucionaris, es mantingué ocult durant el primer any de guerra i Bosch li facilità, el 1937, la fugida cap a la zona nacional, on entrà de professor a la Universitat de Salamanca fins al final de la guerra, quan retornà a la seva càtedra de Barcelona. El mateix cas es produí amb els també catedràtics Martiniano Martínez, d'Història, i amb Blas Pérez González, de Dret, antic degà de la Facultat de Dret fins que fou deposat per la seva oposició al règim republicà i ministre de Governació entre 1942 i 1957. Aquest últim, després de ser empresonat i condemnat a mort, fou alliberat per alumnes seus afiliats a la Federació Anarquista Ibèrica (FAI) i s'amagà. Bosch Gimpera i el president Companys l'ajudaren a passar la frontera cap a França després que aquest jurés solemnement no passar-se al bàndol nacional, cosa que no complí.<sup>175</sup>

En la remodelació del govern posterior als Fets de Maig de 1937, Companys volgué incorporar-lo al Govern com a conseller sense cartera per explotar el seu prestigi internacional i aprofitar-lo per a les relacions externes de la Generalitat. Alhora, en la nomenclatura oficial hi apareixia com a independent, no com a militant d'Acció Catalana Republicana.<sup>176</sup> Malgrat aquesta suposada independència política, la CNT es negava a l'entrada d'un catòlic confés, militant d'Acció Catalana Republicana, al Govern, alhora que l'ACR protestava per la suposada manca de militància política de Bosch, cosa a la qual Companys i Bosch respongueren que simplement havia estat un "descuit".<sup>177</sup> Cal recordar que, en els seus orígens, Acció Catalana havia estat una entitat política catalanista vinculada a la Joventut Nacionalista, les joventuts de la Lliga Regionalista, i criticava tant les tendències oligàrquiques de la Lliga com les postures maximalistes i socialitzants de cert catalanisme radical. Després de diverses escissions que posaven l'accent, cada vegada més, en el republicanisme, de sonats fracassos electorals i nombroses desercions, tant cap a la Lliga com cap a ERC, l'any 1933 Lluís Nicolau d'Olwer acabà per agrupar les restes en un nou partit, Acció Catalana Republicana, i inicià una tendència cada cop més clara cap a la col·laboració, des del centre, amb el partit hegemònic a la

---

<sup>175</sup>Ibid, GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, pàg. 64.

<sup>176</sup>Per a una interpretació del que van significar els Fets de Maig de 1937 vegeu: MARTÍN RAMOS; José Luis (ed.), *Els Fets de Maig*, El Viejo Topo, Barcelona, 2010.

<sup>177</sup>BOSCH, *Memòries*, pàg. 254.

Generalitat. L'entrada del prehistoriador barceloní, antic company d'estudis de Nicolau, al govern de Lluís Companys en plena Guerra Civil, fou la culminació d'aquest procés de col·laboració.<sup>178</sup>

Finalment, tot i l'oposició de la CNT, Bosch acabà entrant al Govern, però no com a Conseller sense cartera, una mena de portaveu de la Generalitat a l'estranger, sinó com a Conseller de Justícia en substitució del comunista Joan Comorera, càrrec que ocuparia fins a la dissolució del Govern de la Generalitat acabada la Guerra. De les seves tasques de govern, ell en destacava els esforços que féu per salvaguardar el patrimoni artístic de Catalunya tant dels atacs a què es veia sotmès per part dels anarquistes com, després, quan ja era clar que la guerra estava perduda, del saqueig de l'exèrcit nacional. Així, en marxar cap a l'exili, s'emportà les principals peces arqueològiques catalanes, entre les quals destacava l'estàtua d'Esculapi trobada a les excavacions d'Empúries, cap a Ginebra.<sup>179</sup>

Alhora, a les seves *Memòries*, Bosch també posava molt èmfasi a les males relacions existents entre el govern de la Generalitat i l'estatal, des del seu punt de vista de nexa entre ambdues institucions. Especialment, les seves crítiques es dirigien cap al president del Govern, Juan Negrín, a qui acusava de dirigir la República de forma dictatorial: "El Consell de Ministres [de la República l'any 38 després de les dimissions d'Irujo i Aiguader] es reunia poques vegades i es vivia una dictadura personal del seu president; fins era difícil als ministres de veure'l i parlar-hi".<sup>180</sup>

A Negrín, segons ell un personatge "d'infausta memòria", l'acusava de tenir la mateixa idea de l'Espanya indivisible que els seus enemics de l'exèrcit anomenat nacional:<sup>181</sup> "L'Azaña va dir que Espanya és un país heredohistòric com hi ha individus heredosifilítics i la sífilis d'Espanya és la idea imperial i unitària (vegi's experiència Negrín)".<sup>182</sup> La relació es deteriorà fins a tal punt que, davant les diferències en el tractament de presoners i, segons Bosch, per tal d'evitar els afusellaments sense judici, la Generalitat es va veure

---

178MOLAS; Isidre (ed.), *Diccionari dels Partits Polítics de Catalunya. Segle XX*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 200, pàgs. 2 i 3.

179GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 393.

180BOSCH, *Memòries*, pàg. 270.

18140, GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, Carta 162, París, 5-V-52, pàg. 310.

182VILANOVA I VILA-ABADAL; Francesc (editor), *Viure el primer exili: Cartes britàniques de Pere Bosch Gimpera a Carles Pi i Sunyer, 1939-1940*, Quaderns de l'Arxiu Pi i Sunyer, Núm. 2, Fundació Carles Pi Sunyer d'Estudis Autonòmics i locals, 1a edició 1998, Barcelona, 2004, 14-XII-39, pàg. 96.

obligada a obrir les seves pròpies presons, separades de les del Govern estatal.<sup>183</sup> Bosch es veié tan superat per la situació que el President de la República, Manuel Azaña, amb qui sempre havia tingut una bona relació, afirmava a les seves memòries que: “diríase que el ambiente político de la Generalidad se va tragando a Bosch, y que este hombre, tan firme, tan claro, tan seguro de sus opiniones, hace poco tiempo se va desligando, quizá sin darse cuenta, hacia la turbiedad, indecisa, desconfiada y desconfiable, de la táctica dominante en Barcelona. [...] Deseo que Bosch-Gimpera no acabe así”.<sup>184</sup>

Els seus enemics, per contra, l'acusaven del robatori i venda del patrimoni artístic, així com l'expoli tant de les troballes d'Empúries com del Museu Arqueològic de Barcelona. En aquest sentit destaca l'article que li dedicà Miguel Utrillo i Vidal, fill de l'artista modernista i bohemí Miquel Utrillo i Morlius, vinculat al catalanisme noucentista. El fill, també pintor i periodista, per contra, falangista aferrissat, renegà de tot allò que li recordava al catalanisme o a les esquerres. A *Solidaridad Nacional* el 19 de juliol de 1939, amb el títol de *Perot lo lladre*, dins la sèrie d'articles *Fantasmones rojos*, que escrivia ell mateix, carregava duríssimament contra Bosch Gimpera, igual que ho faria contra el violoncelista Pau Casals, el poeta Carles Riba, l'expresident de la Generalitat Francesc Macià o l'enginyer i filòleg Pompeu Fabra.<sup>185</sup> L'atenció d'Utrillo sobre Bosch, però, no s'acabà aquí ja que, poc temps després, a l'article *Nacimiento y muerte de un Museo*, l'autor explicava com el “majadero separatista” s'havia endut tant els objectes de valor com altres que només tenien valor científic però gens de material pel simple plaer de boicotejar l'Espanya vencedora. I sort, encara, de l'arribada de Martín Almagro al capdavant del Museu, que, amb la seva actuació, fou capaç de redreçar tot allò que els rojos havien destruït.<sup>186</sup>

De la mateixa manera, els seus enemics també l'acusaren de crims de guerra comesos durant el seu mandat com a Conseller de Justícia de la Generalitat. Així, Manuel Tarín, a *Los años rojos*, en diu: “como consejero de Justicia de la Generalidad, siendo presidente don Luis Companys, ejercía de carnicero firmando la tramitación de decenas de sentencias de muerte”.<sup>187</sup> A aquesta llegenda negra hi contribuï, a més, un antic deixeble

---

<sup>183</sup>BOSCH, *Memòries*, pàg. 262.

<sup>184</sup>Íbid, BOSCH, *Memòries*, pàg. 259.

<sup>185</sup> Per a un estudi dels articles de la sèrie «*Fantasmones Rojos*», apareguda al diari *Solidaridad Nacional*, vegeu: PÉREZ i VALLVERDÚ; Eulàlia, *Fantasmones rojos. La venjança falangista contra Catalunya (1939-1940)*, A Contra Vent Editors, Barcelona, 2009.

<sup>186</sup>GRACIA, FULOLLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies...* pàg. 80.

<sup>187</sup>TARÍN IGLESIAS; Manuel, *Los años rojos*, Planeta, Barcelona, 1985, pàg. 74.

seu com Julio Martínez Santa Olalla, qui l'acusà repetidament d'haver enfonsat el vaixell-presó Uruguay, o del Villa de Madrid, segons les versions, amb 1400 presoners franquistes a dins. Argument, aquest, que repetí i divulgà entre diversos prehistoriadors.

També Utrillo destacava aquesta faceta macabra de Bosch com a Conseller de Justícia, simultània a la tendència cleptòmana ja que, mentre seguia: “sus funestos instintos de ladrón vulgar, continúa enviando a la cárcel a las personas decentes y firmando sentencias de muerte”.<sup>188</sup> I a més, no només els falangistes convençuts posaven èmfasi en els crims comesos per Bosch i la resta del Govern de la Generalitat ja que antics catalanistes de dretes com el capellà i escriptor Lluís de Carreras posaven el dit a la nafra parlant, a més, amb coneixement de causa. Carreras publicà el llibre *Grandeza cristiana de España*, finançat per Cambó a través d'Estelrich, tal i com ho havia estat també *l'Etnologia de la Península Ibèrica*, del mateix Bosch. Del que Bosch entengué com una traïció tant a la República com al catalanisme, en nasqué l'odi visceral que sentia tant cap a Cambó com cap a Estelrich, a qui anomenava “el f. d. p. Número 1 de Catalunya”.<sup>189</sup>

El llibre de Carreras és un recopilatori amb pèls i senyals de les atrocitats comeses pels republicans, especialment contra membres i béns de l'Església catòlica per acabar fent una apologia del general Franco com a restaurador de la tradició catòlica espanyola. Evidentment, el llibre fou emprat immediatament com a propaganda per part dels franquistes i Bosch reconeixia que havia fet força mal a la imatge que els antics dirigents republicans tenien a l'estranger. Així valorava el llibre en una carta a Carles Pi i Sunyer: “el grandíssim f. de. P [sic] d'en Carreras [...] dóna detalls molt concrets i generalment veritat, però com és natural no diu que ell i altres varen ésser salvats per en Gassol i per la Generalitat i que els va faltar temps per anar-se'n a Can Franco”.<sup>190</sup>

Tanmateix, tot i reconèixer que s'havien comès barbaritats, es queixava que ningú deia que s'havien comès per part dels dos bàndols, i no precisament de la mateixa naturalesa: “Cal tenir present que en el costat republicà les *atrocities* [sic] les feien paisans espitregats, mentre que a l'altra banda les organitzaven els falangistes uniformats o els militars. Dels que fan els primers se'n diu assassinats, mentre que ço dels segons se'n diu

188UTRILLO VIDAL; Miguel, «Perot lo lladre, dins la sèrie Fantasmones Rojos», *Solidaridad Nacional*, Barcelona, 19-VII-39.

189VILANOVA i VILA-ABADAL, *Viure el primer exili*, carta 25-I-1940, pàg. 121.

190Íbid. VILANOVA i VILA-ABADAL, *Viure el primer exili*, 18-X-39, pàg. 79.

«restablir l'ordre»".<sup>191</sup>

## 2.5 LA PREHISTÒRIA ESPANYOLA SENSE BOSCH

En el terreny professional, la seva vinculació amb les institucions republicanes també li passà factura. Per començar, es va veure obligat a exiliar-se, de manera que hagué d'abandonar les seves obligacions acadèmiques. D'altra banda, les noves autoritats franquistes no es van limitar a depositar-lo del seu càrrec polític sinó que també el van fer fora de tots els seus llocs professionals, començant pel rectorat de la Universitat de Barcelona, que també deixaria de ser Autònoma, continuant per la càtedra que ostentava en aquesta mateixa universitat i acabant per la direcció del Museu Arqueològic i les excavacions d'Empúries. Fins i tot, després de ser jutjat en absència, li fou retirada la nacionalitat espanyola i embargats tots els seus béns, des de la casa fins als diners que tenia al banc.<sup>192</sup> Força anys després, aquests, igual que les seves propietats, li foren retornats a causa de la petició d'indult tramesa per Pericot però l'indult no fou total i, igualment, Bosch es negava a tornar a l'Estat mentre fos governat per Franco.

Els arqueòlegs que des del primer moment s'havien posat al costat dels sublevats, especialment Martín Almagro Basch i Julio Martínez Santa Olalla, aprofitaren el favor de les noves autoritats per ocupar les posicions de privilegi i, per aconseguir-ho, havien de posar distància entre ells i els antics estaments universitaris republicans.

Destaca sobretot el cas de Santa Olalla, qui, havent estat alumne directe de Bosch, i havent mantingut força bones relacions amb ell fins al punt de realitzar els tràmits perquè la seva dona pogués visitar-lo quan estava pres al vaixell-presó *Ciudad de Cádiz*, hagué de fer un gir de cent-vuitanta graus. Per començar, l'acusava d'haver ordenat enfonsar el vaixell-presó *Uruguay*, que estava ple de presoners franquistes i s'encarregà de difondre tant com pogué aquesta història, de manera que la llegenda negra acompanyà Bosch durant gran part de la seva vida. Alhora, Santa Olalla també s'esforçà tant com pogué per distanciar-se del seu antic mestre, almenys durant els primers temps posteriors a la guerra. Així, es negava que se l'inclogués entre els membres de l'anomenada Escola de Barcelona d'Arqueologia, com ja hem vist anteriorment, de la mateixa manera que intentà,

---

<sup>191</sup>OLIVAR, *Correspondència*, Carta 70 Bosch Gimpera-Oliver Bertrand, 3-XI-72, pàg. 152.

<sup>192</sup>BOSCH, *Etnologia*, pàg.26.



també metodològicament i teòrica, apartar-se tant com pogué de les obres de Bosch.

Durant l'etapa republicana, Bosch havia estat, juntament amb Hugo Obermaier, la figura més eminent de la prehistòria hispànica. Tan bon punt tots dos mestres hagueren partit a l'exili, s'inicià una cursa desenfrenada per ocupar el seu lloc al capdavant de les investigacions prehistòriques i arqueològiques i els principals protagonistes d'aquest enfrontament pel poder foren dos antics amics; Martín Almagro Basch i Julio Martínez Santa Olalla. La batalla que mantingueren tots dos s'inicià gairebé immediatament després del final de la Guerra Civil i fou certament acarnissada, de manera que pràcticament la prehistòria espanyola quedà dividida en els dos blocs enfrontats capitanejats pels dos grans adversaris.

De fet, un dels primers motius de la disputa entre tots dos fou, precisament, la marxa d'Hugo Obermaier i la rebuda de la seva reacció davant l'adveniment del franquisme. Les diferents postures respecte la suposada reincorporació del professor alemany a la seva càtedra de Madrid feren saltar espurnes entre dos dels seus principals deixebles mentre que Bosch, des de l'altre bàndol, explicava així la postura del mestre, a qui gairebé presentava com un antifranquista:

També vaig tenir notícies d'Obermaier, qui havia passat la guerra espanyola a l'estranger i que havia per fi acceptat una càtedra de Prehistòria a Friburg de Suïssa, ja que l'ambient de Madrid, on va fer una curta visita per recollir els seus llibres i efectes personals, li havia semblat irrespirable; ell, que no havia acceptat la càtedra de Berlín que li havien ofert poc abans de l'adveniment de Hitler, prevenient el que seria l'Alemanya nazi, no podia tampoc viure a l'Espanya de Franco.<sup>193</sup>

Així, Mentre Almagro i García i Bellido es mostraren favorables a la reincorporació del savi alemany a la seva càtedra, Santa Olalla s'hi oposà frontalment, tant perquè havia entès la seva sortida d'Espanya com una falta d'adhesió imperdonable envers el nou règim com perquè, si no tornava a ocupar la seva plaça, ell podria substituir-lo. Aquesta actitud de Santa Olalla, però, aconseguí que la major part dels prehistoriadors espanyols el veiés amb mals ulls, tant perquè havia maniobrat contra un dels més respectats experts en prehistòria que hi havia a l'Estat, com pel grau de poder que anava assumint si sumava, al

---

<sup>193</sup>BOSCH, *Memòries*, pàg. 306.

seu càrrec de comissari general d'excavacions, la càtedra d'Història Primitiva de l'Home de la Universitat Complutense de Madrid.

En certa manera, es podria dir que Santa Olalla havia quedat aïllat dins del món acadèmic espanyol o, com a mínim, sense el suport dels prehistoriadors més respectats, entre els quals només comptava amb Josep de Calassanç Serra i Ràfols, qui sempre fou el seu home de confiança a Catalunya, especialment per la seva mala relació amb Almagro. Serra i Ràfols, qui es referia a Almagro com “El Virrei” per la seva ànsia de poder i el control gairebé absolut que exercia sobre la prehistòria a Catalunya, era un dels pocs noms influents de la prehistòria espanyola que continuaren al costat de Santa Olalla.<sup>194</sup>

De totes maneres, Santa Olalla no estava, ni molt menys, desamparat. Comptava amb el suport del poder polític ja que la seva adhesió havia estat incondicional des del moment mateix de la sublevació militar. Alhora, en aquests primers temps del franquisme, en plena puixança del nazisme, també comptava amb les bones relacions que tenia amb l'organisme alemany Das Ahnenerbe, la secció de les SS encarregades de la recerca arqueològica. Un dels membres d'aquesta organització i amic personal de Heinrich Himler, Herbert Jankuhn, especialista en arqueologia nòrdica i víking, explicava aquesta rivalitat en termes, no tant de conflicte d'interessos i lluita pel poder, com polítics: “En este juicio de Santa Olalla [molt negatiu] por sus colegas españoles debe tenerse en cuenta que además de la oposición personal también juega la política. Olalla parece ser el único investigador de la prehistoria que pertenece a Falange, mientras que los otros, como dice Menghin, tienen una orientación monárquica”.<sup>195</sup>

Almagro, per la seva banda, buscà enfortir la seva posició a l'interior de l'Estat, tenint un bon amic i home de confiança a Madrid, com era Antonio García i Bellido, però enrocant-se, principalment, al voltant dels prehistoriadors de l'Escola de Barcelona, els antics deixebles de Bosch que, de grat o per força, es van convertir en els seus col·laboradors principals. Conscient que en depenia totalment, Martín Almagro intentà entrar de bon peu al seu nou feu barceloní. Per començar, procurà no mostrar-se especialment agressiu drant el procés de depuració immediatament posterior a la guerra; ans al contrari, la seva actitud fou especialment conciliadora. Així: “En general, tot i que la normativa oficial era

---

<sup>194</sup>GRACIA, *Arqueologia i política*, pàg. 96.

<sup>195</sup>Íbid. GRACIA, *Arqueologia i política*, pàg. 93.

bastant estricta, pot afirmar-se que la Diputació va ser molt laxa amb el personal del Museu i del SIA, molt més, en qualsevol cas, que amb altres col·lectius que també en depenien, com ara els mestres o els professors de l'Escola Industrial, i es van donar per bons expedients amb avals molt febles”.<sup>196</sup>

En aquesta permissivitat, segurament, hi influí molt l'actitud d'Almagro, que es limitava a assegurar que ell no tenia “antecedentes” per poder jutjar sobre els seus nous subordinats tant al Museu com al SIA. Aquesta actitud la mantingué, fins i tot, amb noms tan coneguts com Serra Ràfols, de reconeguda lleialtat a Santa Olalla. De fet, l'únic treballador del Museu que hi era abans de la Guerra i acabà sent represaliat fou el geòleg i arqueòleg Josep Colominas, que en aquells moments n'era el conservador. Colominas fou denunciat per uns visitants del Museu que l'havien sentit fent una visita guiada en català. Tanmateix, la sanció no fou especialment greu ja que només el suspengueren de sou i feina durant vuit mesos, a la qual cosa també contribuí segurament la declaració d'Almagro, especialment benèvola: “no puedo dar entecedentes del expedientado por no haberle conocido sino después de terminada la guerra cuando me hice cargo de la Dirección del Museo, y que su conducta y comportamiento en actos de servicio, son inmejorables”.<sup>197</sup>

Tanmateix, no tots els prehistoriadors reberen el nou “capo” de l'arqueologia a Barcelona amb la mateixa hostilitat o fredor. Per exemple Lluís Pericot, l'home més influent de la prehistòria catalana després de la marxa a l'exili de Bosch Gimpera, no mostrà cap mena d'animadversió envers el seu antic alumne i el rebé amb els braços oberts o, almenys, així ho expressava en sengles cartes a Lantier el 29 d'octubre de 1939 i el 12 d'agost del mateix any:

Martín Almagro, que fue alumno mío en Valencia y luego de Obermaier, ha tenido un gran éxito; se ha portado muy bien y con gran nobleza: ha sido una suerte para el museo su nombramiento.<sup>198</sup> I seguia: [sobre la revista *Ampurias*] será continuación de las publicaciones de la Escuela de Barcelona [...] queremos hacer una que esté bien y muestre como la nueva España se preocupa por estos estudios.<sup>199</sup>

---

196Íbid, GRACIA, *Arqueologia i política*, pàg. 98.

197Íbid. GRACIA, *Arqueologia i política*, pàg. 103.

198GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 418.

199Íbid, GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 418.

Pericot, doncs, quedava en una posició relativament complicada ja que, per una banda, s'havia convertit en subordinat d'Almagro tant a la Universitat com al Museu i, de l'altra, depenia de Santa Olalla, comissari general d'excavacions, per mantenir el monopoli de les excavacions a la província de Girona, on feia i desfeia amb total llibertat. De tota manera, això no comportà cap gran problema per a Pericot, que sempre s'havia sabut adaptar bé a qualsevol tipus de circumstàncies, fossin quines fossin les autoritats del moment, sense comprometre's gaire amb ningú i quedant bé amb tothom. D'aquí que Rafael Olivar Bertrand, l'historiador i professor de Civilització Hispànica a la City University of New York, i amic de Bosch, el qualificqués com a “perejil de todas las salsas” i que les experiències que havia tingut amb ell eren “tristes i rèptils”.<sup>200</sup>

Per la seva banda, Bosch, que mantingué l'amistat i la correspondència amb Pericot al llarg de tota la seva vida, tampoc no acceptava de gaire bon grat les bones relacions existents entre el seu antic alumne i un dels seus enemics més aferrissats. Tot i que en la seva correspondència no li retragué mai, sí que reconeixia la seva facilitat per canviar de jaqueta: “De l'Almagro també en sé moltes coses, i alguna també d'en Pericot, que em dolen, perquè va ser el meu primer deixeble, i realment li tenia afecte, que veig que li hauré de retirar. Ja a Barcelona vaig tenir algunes experiències amb ell. És home que vol quedar bé amb tothom i acaba quedant-hi malament pel seu «pasteleig»”.<sup>201</sup>

Assentades les bases del poder de tots dos contendents, la batalla per la supremacia en la prehistòria espanyola continuaria aferrissada durant dècades, sota diversos motius i, fins i tot, involucrant-hi Bosch pel mig. Així, el 1948, en la represa dels congressos del CISPP després de la Segona Guerra Mundial, la representació espanyola estava formada per Blas Taracena, en aquells moments encarregat de les excavacions de Numància, i Serra Ràfols, que ja hi eren abans de la interrupció bèl·lica, i Pericot, que substituï l'exiliat Bosch. El quart membre, que ocupà la plaça del difunt Obermaier, acabà sent Antonio García i Bellido, un dels tres alumnes estrella del paleontòleg alemany, a causa de les maquinacions de Bosch que, des de l'estranger, havia influït sobre els seus antics col·legues i deixebles perquè deixessin de banda Santa Olalla, que també aspirava a representar la nova Espanya a nivell internacional.<sup>202</sup>

---

200OLIVAR, *Correspondència*, Carta 16 Olivar Bertrand- Bosch Gimpera, 24-X-69, pàg. 24.

201Íbid. OLIVAR, *Correspondència*, Carta 17 Bosch Gimpera- Olivar Bertrand, 2-XII- 69, pàg. 25.

202GRACIA, *Arqueologia i política*, pàgs. 299-300.

Els congressos del CISPP acabaren resultant un camp de batalla ideal durant els primers anys del franquisme, especialment a partir de l'augment de prestigi que suposà per als investigadors espanyols l'organització del congrés a Madrid l'any 1951. Almagro, que tot i no ser un membre del Comité Permanent tingué una activíssima participació en les sessions, aventatjà el seu rival Santa Olalla, menys diplomàtic. Aquest, desairat per no haver estat escollit com a substitut d'Obermaier, ni tan sols es dignà a presentar-se a Congrés.

Un nou episodi es visqué l'any següent, el 1952, a Zuric. Blas Taracena havia mort recentment i tant Almagro com Santa Olalla començaren a posicionar-se per ocupar la seva plaça. Dels tres membres supervivents, un, Josep de Calassanç Serra Ràfols, era favorable a la incorporació del seu amic Santa Olalla tant com contrari a l'entrada d'un Almagro a qui no podia veure ni en pintura. Un altre, García i Bellido, abogava perquè el substitut fos el seu amic Almagro, de la mateixa manera que detestava la idea que Santa Olalla, amb qui havia tingut un dur enfrontament arran de la possible reincorporació d'Obermaier a la seva càtedra després de la Guerra Civil, fos l'escollit. El tercer membre, Pericot, amb la seva manera tan característica de no mullar-se per ningú, es negà a triar-ne cap dels dos i delegà la decisió en els membres del CISPP reunits a Zuric. Almagro, amb moltes més dots diplomàtiques que el seu contrincant, havia assistit al congrés i establert els contactes adequats, de manera que acabà sent ell el quart representant de la prehistòria hispànica.

Bosch, per la seva banda, havia pretès que el seu darrer deixeble a Barcelona, Joan Maluquer de Motes, també es presentés com a candidat a ocupar la vacant que havia deixat Taracena. Per una banda, volia que l'Escola de Barcelona comptés amb tres dels quatre representants als congressos del CISPP, però també influí força en les pressions perquè Maluquer presentés la seva candidatura el fet de poder frustrar les aspiracions de dos dels seus principals rivals. Maluquer, al seu torn, preferí no ficar-se en problemes i en veure que no hi tenia res a fer davant dels seus ambiciosos rivals, decidí no presentar-se.<sup>203</sup>

Veiem, doncs, que Bosch, tot i estar exiliat, continuà sent un dels eixos principals al voltant del qual girava la ciència prehistòrica espanyola. Després de la seva marxa, van

---

<sup>203</sup>GRACIA, *Arqueologia i política*, pàg. 302.

canviar moltes coses, començant pel règim polític i acabant per les teories principals sobre l'etnologia peninsular prerromana, passant, també, per les relacions de poder en el món acadèmic. Abans de la guerra, Bosch definia aquestes relacions de poder com tripolars; hi havia la seva Escola de Barcelona i dues a Madrid; la d'Obermaier i la de Gómez Moreno, que ell analitzava en aquests termes:

A Madrid hi havia dues escoles oposades: la d'Obermaier i els seus deixebles – que coincidia en molts casos amb la nostra Escola de Barcelona – i la de Gómez Moreno, el qual, amb la seva influència, era l'àrbitre de l'Arqueologia en les oposicions a Arxius, Biblioteques i Museus. El tribunal que les jutjava, en sa majoria no arqueòlegs, tenia uns apunts que corresponien a les teories de Gómez Moreno. Aquest volia canviar tota la terminologia de les cultures i, així, a la cultura del vas campaniforme l'anomenava «cultura ibèrica» i a la ibèrica del sud-est d'Espanya «cultura mastiena». Si algun opositor no coneixia el secret de tot això i se li escapava la nostra terminologia, el tribunal li posava mala qualificació.<sup>204</sup>

Acabada la guerra, aquests grups de poder havien canviat. Almagro, des de Barcelona, era un dels grans capitosts, comptava amb la direcció del museu arqueològic de Barcelona, rebatejat com a Museu Arqueològic Provincial, la direcció de les excavacions d'Empúries en les quals basava el seu prestigi internacional, i la seva plaça docent a la Universitat de Barcelona, des de la qual formà deixebles. Entre aquests, destaquen els arqueòlegs Miquel Tarradell, August Panyella i Pere de Palol, l'arqueòleg i professor universitari Antoni Arribas Palau, l'historiador de l'art Carlos Cid Priego o l'arqueòleg i professor universitari Eduardo Ripoll, qui acabaria sent la seva mà dreta a a Barcelona. A Madrid, Almagro hi tenia també un important bastió en la figura d'Antonio Gracia i Bellido.

Santa Olalla, per la seva banda, comptava amb el càrrec de comissari general d'excavacions arqueològiques, que li conferia poder per atorgar o denegar permisos per portar a terme qualsevol mena d'excavació arqueològica, igual que la seva lleial militància a Falange. Alhora, en uns primers moments, ocupava la plaça que havia deixat vacant Obermaier a la Universitat Complutense de Madrid tot i que, en sortir a oposició, aquesta fou guanyada per Almagro.

Cal no perdre de vista, però, que els antics deixebles de Bosch, els que constituïen

---

<sup>204</sup>BOSCH, *Memòries*, pàg. 163.

l'anomenada Escola de Barcelona, també es van situar en un o altre bàndol; Pericot i Tarradell, especialment, per bé que aquest últim mai no va ser deixeble directe de Bosch, es decantaren del cantó d'Almagro mentre que Serra Ràfols romangué fidel a Santa Olalla. Amb tot, aquests antics integrants de l'Escola de Barcelona mantingueren sempre la relació amb el seu antic mestre i una certa autonomia respecte les dues grans figures de l'Espanya del moment. Així, per bé que no ostentaven llocs de poder, sí que tenien prou pes específic i prestigi professional com perquè les seves opinions haguessin de ser tingudes en compte i potser caldria entendre en aquest context els intents que tant Almagro com Santa Olalla portaren a terme per aproximar-se al professor exiliat.

Aquestes lluites internes i les disputes pel poder i la influència podria ser que es veiessin reflectides també en les obres acadèmiques que escrivien, ja que la biografia dels autors, sovint, influïa en les redaccions finals o, com a mínim, en el judici que feien de les teories dels seus amics o dels seus rivals.

## **2.6 LA VIDA A L'EXILI**

Immediatament després de la derrota bèl·lica i la fugida a l'exili, Bosch s'instal·là, en primera instància, a Perpinyà i, poc després, a Oxford, on li havien ofert una plaça de professor associat. Allà, anecdòticament, convisqué durant un cert temps a la mateixa casa amb la família del metge pioner en el tractament de les ferides de guerra Josep Trueta que, poc temps després d'exiliar-se, acabà esdevenint catedràtic d'Ortopèdia de la Universitat d'Oxford. Fou precisament a Oxford on pronuncià una altra de les seves conferències més importants de la seva vida, en motiu de la *Sir John Rhys Memorial Lecture*. El títol era *Two Celtic Waves in Spain* i hi exposava la seva teoria de les diferents onades cèltiques a la Península Ibèrica, que aniria desenvolupant al llarg de tota la seva carrera.

Tanmateix, aquesta nova situació no durà gaire temps ja que, arran de l'esclat de la Segona Guerra Mundial, Bosch, qui encara tenia la ciutadania espanyola, passà a ser considerat ciutadà d'un Estat enemic o, com a mínim, sospitós de ser-ho. Així, fou obligat a abandonar el país amb l'agreujant que, en repassar-li la documentació, trobaren la seva llibreta de contactes i li fou requisada pel gran nombre de noms alemanys que hi

figuraven, de manera que no li fou retornada mai més.<sup>205</sup>

En principi, el seu destí era Colòmbia però, després d'una breu estada en què valorà les diferents possibilitats que tenia, es decidí per Mèxic, donat el bon tracte que rebien els republicans espanyols exiliats i a la possibilitat de trobar una plaça de professor associat a la UNAM. Finalment, després de trenta anys al seu país d'acollida, adoptà la ciutadania mexicana, de la qual sempre més se serví en els seus viatges al llarg del planeta ja que no volia utilitzar la ciutadania espanyola mentre Franco en continués sent el cap d'Estat.<sup>206</sup>

D'altra banda, Bosch fou nomenat cap de la Division of Philosophy and Humanistic Studies de la UNESCO, càrrec que ostentà entre els anys 1948 i 1952. Durant l'elaboració de l'informe per al seu nomenament, un dels punts més controvertits i que més féu dubtar els membres del comitè fou, altre cop, la seva actuació com a Conseller de Justícia de la Generalitat durant la Guerra Civil espanyola, especialment les acusacions que se li feien des de l'Espanya franquista sobre els crims de guerra i el robatori de patrimoni artístic i arqueològic.

Així, arqueòlegs com l'eminent arqueòleg britànic Gordon Childe, de tendències marxistes, o el paleontòleg i teòleg Teilhard de Chardin, qui pretenia conciliar la ciència amb el catolicisme, es pronunciaren contra el nomenament de Bosch, tant perquè consideraven que les seves teories arqueològiques eren “deplorables” i “de segona fila” com perquè desconfiaven d'un home al qual se l'acusava de crims de guerra. Segons Francisco Gracia Alonso, aquestes opinions havien estat influïdes per Martínez Santa Olalla, qui havia repetit amb insistència les suposades atrocitats portades a terme per Bosch i mantenia una estreta relació amb Gordon Childe.<sup>207</sup>

D'aquesta època en destaca, a part de la seva més que intensa activitat en congressos i reunions associades al seu càrrec, el constant estira-i-arrotonsa burocràtic amb el cap del seu departament, Jean Thomas, el qual pretenia eliminar el càrrec de Bosch. Amb tot, segons ell, les diferències no obeïen a arguments relacionats amb la tasca sinó a les desavinences personals: “Un altre capítol que també és força pintoresc és el de la maçoneria del «jotos» com els diuen aquí (alias mariques) [sic]. A la UNESCO abundaven,

---

205Íbid. BOSCH, *Memòries*, pàg. 306.

206OLIVAR, *Correspondència*, Carta 102 Bosch Gimpera-Olivar Bertrand, 17-VII-73.

207GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 482.



i les dificultats que jo vaig tenir amb el cap del meu departament, que ho era, venien probablement perquè jo no tinc sex appeal per a aquest bestiar”.<sup>208</sup>

Pel que fa a la resta de la seva vida, Bosch compaginà la seva feina a la UNAM i a l'Escuela Nacional de Arqueología amb l'assistència contínua a congressos, trobades i visites a excavacions arreu del món, especialment a Europa, on tornà sempre que pogué tant per l'interès que tenien per a ell a nivell acadèmic com per retrobar els seus antics col·legues i deixebles, amb els quals s'envià cartes tota la vida. Gent com Lluís Pericot, Miquel Tarradell o Raymond Lantier mantingueren una fluïda correspondència amb ell i, tot i afirmar que: “La pàtria no és un absolut metafísic, jo crec que em puc sentir alhora català, espanyol, mexicà i internacional”<sup>209</sup> sempre se sentí més còmode entre els seus vells amics europeus que entre els mexicans, i americans en general, de qui no tenia gaire bon concepte ja que deia: “Molt bona la frase [sobre Amèrica], bé la fusta i malament l'home. Realment l'home americà és una cosa molt complicada a voltes i molt mediocre altres. Els intel·lectuals, sovint ultramoderns, són sovint molt pedants, i altres no poden deslliurar-se d'un complex colonial amb oposició a la colònia, i volen tenir l'herència de les cultures indígenes”.<sup>210</sup>

Per contraposició, i malgrat totes les viciscituds viscudes, opinava d'Europa que: “Europa encara és una cosa seriosa. Malgrat que hi hagi peluts que no es banyen”.<sup>211</sup> Seriosa tant per la seva gent, que ja hem vist què opinava dels americans, com entesa com a lloc de treball: “Realment és una llàstima de no poder treballar a Europa, que encara és el rovell de l'ou per a moltes coses científiques, sobretot per a humanitats, les quals a Amèrica queden ofegades per la ciència i la tècnica”.<sup>212</sup>

A nivell personal, a part de la immensa passió per la prehistòria i la vida acadèmica en general, Bosch també vivia apassionadament les relacions personals amb els seus amics, amb la majoria dels quals mantingué el contacte tota la seva vida. Així, mantingué l'amistat d'antics companys d'universitat com Lluís Nicolau d'Oliver, de col·legues com Schulten, Obermaier i Lantier, d'antics deixebles que després esdevindrien col·legues com

---

208 OLIVAR, *Correspondència*, Carta 75 Bosch Gimpera-Oliver Bertrand, 3-XII-72, pàg. 167.

209 Íbid. OLIVAR, *Correspondència*, Carta 96 Bosch Gimpera-Oliver Bertrand, 20-V-73, pàg. 224.

210 Íbid. OLIVAR, *Correspondència*, Carta 60 Bosch Gimpera-Oliver Bertrand, 15-IX-72, pàg. 131.

211 Íbid. OLIVAR, *Correspondència*, Carta 62 Bosch Gimpera-Oliver Bertrand, París, 24-IX-72, pàg. 134.

212 Íbid. OLIVAR, *Correspondència*. Carta 66 Bosch Gimpera-Oliver Bertrand, 19-X-72, pàg. 142.

Lluís Pericot o Serra i Ràfols o prehistoriadors que durant la seva formació no havien arribat a coincidir amb ell però que se'n consideraven plenament deixebles com és el cas de Miquel Tarradell. Tarradell explicava d'aquesta manera com havia conegut el mestre i com havia començat la seva amistat, que havia continuat a partir de llavors:

Li vaig poder escriure amb tota llibertat [des de Nova York], li deia en la primera carta que la gent de la meva generació el consideràvem una espècie de personatge mitològic. El judici el degué colpir o li féu gràcia, perquè en converses posteriors me l'ha recordat diverses vegades, i sempre amb el seu somriure.<sup>213</sup>

Tanmateix, Tarradell semblava oblidar que no havia estat mai alumne de Bosch sino que ell s'havia format, i col·laborat al llarg de tota la seva carrera, amb Martín Almagro Basch. Arran del trasllat d'Almagro a Madrid, quan havia guanyat la càtedra de prehistòria al seu enemic Julio Martínez Santa Olalla, Tarradell fou dels primers a oblidar tot el que havia fet Almagro i, fins i tot, a deixar de citar-lo fins al punt de negar-li tot valor com a arqueòleg clàssic i entès en el món romà, a pesar de les seves excavacions a Segóbriga i, especialment, a Empúries. Afirmava que era eminentment un prehistoriador però que el seu treball no tenia interès més enllà d'aquest camp de coneixement.<sup>214</sup>

De fet, aquesta actitud fou seguida per part de la majoria dels membres de l'Escola de Barcelona, que, malgrat col·laborar amb Almagro i no portar-li gaire problemes, iniciaren un acostament a Bosch i deixaren de tractar amb Almagro i, fins i tot, de citar-lo en les seves obres com a màxima referència, passant la figura de Bosch a ocupar els llocs de privilegi. De la mateixa manera, la reivindicació de la figura de Bosch arribà també a la tasca que havia fet al capdavant del Museu Arqueològic, tot i que no se'n reivindicà, per raons òbvies, la seva tasca política. Aquesta negació de la figura d'Almagro no fou només per part de Tarradell, sinó que també la portaren a terme la resta dels membres de l'Escola de Barcelona, tal i com ho explica Francisco Gracia Alonso:

S'ha indicat que Almagro va ser el continuador principal de l'Escola de Barcelona «acogiendo a cuantos quisieron colaborar con él», i efectivament va aglutinar entorn seu un nombre considerable de deixebles com ara Maluquer de Motes, Arribas, Tarradell, Ripoll, Cid Priego o Trías, que es van proclamar en la seva correspondència seguidors del

---

213PLA, *Homenots*, pàg. 13.

214CORTADELLA, *Pere Bosch Gimpera*, pàg. 204.

seu mestratge, però que tan bon punt van poder es van deslliurar del que consideraven una situació imposada en un moment de manca de llibertats, van negar la relació d'escola, mestratge o equip de treball en relació amb Almagro, i van proclamar la tasca feta com a obligada.<sup>215</sup>

De totes maneres, aquesta negació de la figura d'Almagro no fou totalment unànime, tal i com es veu en el diccionari biogràfic de la RAH on diu que: “con él se formaron los componentes de la llamada Escuela de Barcelona de la segunda mitad del siglo XX que conforman una generación muy representativa de la prehistoria y arqueología españolas al aplicar en sus cátedras el modelo de trabajo de Martín Almagro Basch, que a su vez procedía de Obermaier”.<sup>216</sup>

És cert que aquesta ressenya biogràfica és escrita pel seu fill, però és un bon exemple de com aquesta revisió de les figures de Bosch i Almagro no s'ha operat de manera total sinó que una part important dels prehistoriadors espanyols segueix considerant que l'Escola de Barcelona fou una creació d'Almagro i que la seva tasca, titànica, consistí a tornar a posar en funcionament tot allò que els “rojos” havien espatllat des dels temps de la República.

## 2.7 LA PERSONALITAT DE BOSCH

Els darrers anys de la seva vida, Bosch continuà amb el seu ritme frenètic de vida, impartint les seves classes a la UNAM i a l'Escuela Nacional de Antropologia, així com assistint a congressos, especialment a Europa, sempre que la seva delicada salut li permetia. Mostra clara d'aquesta vitalitat són les seves obres pòstumes; tant *La España de todos*, que reflecteix la seva vessant més política, com la monumental *Prehistoria de Europa. Las raíces prehistóricas de las culturas de Europa*. Aquest últim, que ja tenia acabat de redactar el 1972, no arribà a veure'l publicat pel seu afany d'acabar de perfilar la bibliografia, que ell qualificava d: “embrutidora” pel seu volum i que acabaria omplint 140 pàgines en les quals hi apareixien publicacions molt recents incorporades a última hora”.<sup>217</sup>

Aquesta actitud la mantingué fins al moment mateix de la seva mort, esdevinguda el 9

<sup>215</sup>GRACIA, *Arqueología i política*, pàg. 369.

<sup>216</sup>ALMAGRO GORBEA; Martín, «Almagro Basch; Martín» dins: GÓMEZ HIDALGO; Iciar, *Diccionario Biográfico Español*, III, Real Academia Española, Madrid, 2009, pàg. 35.

<sup>217</sup>OLIVAR, *Correspondència*, Carta 72 Bosch Gimpera-Olivar Bertrand, 24-XI-72, pàg. 156.

d'octubre de 1974, tal i com posa de manifest la seva dona, Josefina García, en una carta a Olivar Bertrand: “No entendía de la vida nada, y ya vistéis qué poco caso me hacía en su vivir diario. [...] El régimen al demonio y su prehistoria al día. Y el hígado no lo pudo resistir. [...] No hacía caso de nada, trabajaba igual, volvió a fumar escondiéndose de mí, y al final el hígado se paró poco a poco y su intestino siguió, como otros órganos, su mismo camino”.<sup>218</sup>

Aquest final era totalment coherent amb la resta de la seva vida. Bosch visqué sempre intensament, amb una frenètica activitat tant acadèmica com social, implicant-se plenament en tot allò que feia i amb tothom qui es relacionava. Aquesta intensitat amb què vivia les coses el portà, entre altres coses, a no voler tornar mai a Espanya mentre fos governada per Franco a pesar de la insistència dels seus amics com Lluís Pericot o Blas Taracena, qui havia arribat a tramitar-li el visat perquè pogués assistir a un congrés de prehistòria que estava organitzant.<sup>219</sup> Aquesta intensitat justificava plenament la profunda implicació que tingué amb tot allò en què intervingué; ja fos la seva tasca purament acadèmica, la part més burocràtica en els temps en què fou rector de la Universitat Autònoma o quan fou cap de la Divisió de Filosofia i Ciències Humanes de la UNESCO, o en la seva vessant més política quan esdevingué Conseller de Justícia de la Generalitat en plena Guerra Civil.

I tot això amb una bonhomia que tothom qui l'havia conegut destaca i que també posa de manifest el seu biògraf, Francisco Gracia Alonso, qui el definia com un epicuri en tota regla.<sup>220</sup> Bosch mateix insistí diverses vegades en la necessitat de compaginar la vida acadèmica amb la real. Així, ja quan era a Alemanya amb la beca d'ampliació d'estudis, explicava al seu amic Ramon d'Abadal i de Vinyals que, tan interessants com eren les classes i seminaris als quals estava assistint, ho eren també les festes al qual el convidaven, en una de les quals havia ballat amb la filla de Wilamowitz i néta de Mommsen, cosa impensable entre els acadèmics espanyols.<sup>221</sup> De fet, destacava que alguns dels arqueòlegs més admirats com Mommsen, Wilamowitz o Eduard Meyer no eren només “rates d'arxiu” sinó que sabien viure la vida per poder-la explicar després.<sup>222</sup>

---

218Íbid. OLIVAR, *Correspondència*, Carta Josefina García- Olivar Bertrand, 1-XI-74, pàg. 342.

219Íbid. OLIVAR, *Correspondència*, Carta 68 Bosch Gimpera-Olivar Bertrand, 20-X-72, pàg. 148.

220GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 58.

221SOBREQUÉS, PELÁEZ..., *Epistolari*, Carta 88. Bosch-Abadal. Berlín. 17-IV-14, pàg. 196.

222OLIVAR, *Correspondència*, Carta 54 Bosch Gimpera-Olivar Bertrand, 26-VII-72, pàg. 126.

Més endavant, en una resposta a l'article a *La Publicitat* que Josep Pla havia publicat el 7 d'octubre de 1923 amb el títol *Torneu-nos el bon humor* i en el qual qualificava la ciència prehistòrica d'"excrement germànic", Bosch afirmava que la prehistòria, a més d'una ciència, també podia ser un esdeveniment lúdic: "Ens interessa garantir als llegidors de l'article del Sr. Plà [sic] i a n'ell mateix, que la Prehistòria, ara per ara, no sembla que faci perdre el bon humor; al menys [sic] nosaltres el tenim bastant acceptable. No hi ha com una excursió prehistòrica per fomentar amistosament l'alegria del riure, i la bona gana i la satisfacció de saborejar un bon got de ví [sic] (a condició de que sigui verament bó) [sic]".<sup>223</sup>

El mateix Pla, després de conèixer Bosch, acabaria reconeixent, amb la seva prosa tan característica, que desmuntava totes les idees que tenia sobre els prehistoriadors; és, potser, el millor retrat breu que s'ha fet de la personalitat de Bosch:

Des del punt de vista tradicional, d'estudiós no en tenia pas gaire l'aspecte. No estava flac ni tenia un aspecte trist, ni era pàl·lid, ni portava ulleres, ni tenia la reticència de l'habitual estira-cordetes. El seu aspecte físic era el d'un jove d'una gran vitalitat, que es projectava sobre tots els aspectes de la vida, sobre els llibres, sobre l'entregant, sobre la taula i tota la resta... L'equip del doctor Bosch no es caracteritzà mai per aquella enravenada seriositat i per l'austeritat monàstica que la majoria de la gent es pensa que és inevitable i consubstancial en el món de la investigació. Conten que, als locals del Servei d'Arqueologia, s'hi solien organitzar, sovint, berenars magnífics, que els assistents devoraven amb molta gana. S'empescaren un argot de la casa, un llenguatge convencional i pintoresc fet amb frases i mots que provenien d'anècdotes viscudes per la gent del grup.<sup>224</sup>

---

<sup>223</sup>GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, pàg. 154.

<sup>224</sup>18, PLA, *Homenots*, pàgs. 20 i 25.



## CAPÍTOL 3 L'OBRA CABDAL DE BOSCH: *ETNOLOGIA DE LA PENÍNSULA IBÈRICA*

*Etnologia de la Península Ibèrica*, publicada l'any 1932, fou l'obra més influent en la carrera acadèmica de Pere Bosch Gimpera, especialment en el context espanyol. Més enllà de la importància que el llibre tingué al seu moment, i de la controvèrsia que generà, l'*Etnologia* representa també la plasmació, gairebé definitiva, de la major part de les teories del seu autor, que mantindrà gairebé inalterables, o amb molts pocs canvis substancials, fins als finals, coincidents, de la seva vida i de la seva carrera.<sup>225</sup> D'aquí que les seves tesis s'anessin classificant progressivament com a desfasades per la comunitat científica de manera pràcticament unànime. Durant gran part de la seva carrera, però, havien gaudit de certa importància i cert ressò en ser publicades, o almenys havien estat tingudes en compte per negar-les.<sup>226</sup>

### 3.1 GESTACIÓ DE L'OBRA

En un principi, estava previst que l'*Etnologia* fos un llibre introductor sobre l'art prehistòric a Catalunya, que havia d'aparèixer en diferents volums i recopilar la totalitat de l'art prehistòric trobat a Catalunya, amb reproduccions fotogràfiques o il·lustrades. El projecte, encàrrec de la Fundació Bernat Metge, havia de comptar amb el finançament de Francesc Cambó a través de la seva mà dreta, el polifacètic Joan Estelrich, qui dirigia la fundació.<sup>227</sup> Tanmateix, l'enteniment entre el prehistoriador i els seus mecenes no fou l'esperat. Així, els volums que havien de seguir a l'*Etnologia* van quedar sense aparèixer, i el llibre va quedar publicat de forma aïllada. Fins i tot abans de publicar l'*Etnologia*, Estelrich transmetia a Bosch les queixes de Cambó respecte al retard en l'entrega dels originals escrits mentre que Bosch es lamentava al secretari de Cambó sobre els retards constants en els pagaments.<sup>228</sup> Tampoc no va influir gens perquè aquesta obra projectada arribés a bon port el deteriorament progressiu de les relacions polítiques entre l'autor i els seus mecenes, iniciada amb la desvinculació de la Lliga per part de Bosch Gimpera i el seu progressiu acostament a Acció Catalana Republicana i, després, a través d'aquesta, a

---

225 BOSCH GIMPERA, *Etnologia*, pàg. CXXVI.

226 Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. CXXVI.

227 GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 213.

228 Íbid. GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 213.

Esquerra Republicana de Catalunya <sup>229</sup>. Arran de l'esclat de la Guerra Civil espanyola, on van anar a parar a bàndols diferents, la relació va quedar definitivament malmesa fins al punt que, en una carta dirigida a Carles Pi i Sunyer el 25 de gener de 1940, parlava de Cambó en els termes següents:

En quant a en Cambó i els nostres burgesos de la Lliga no hi crec i cada vegada els crec menys catalanistes i que no els hi interessa més que la seva butxaca i el seu orgull. És una gent amb els que mai farem res, que tornaran a cometre els mateixos errors [sic], que en definitiva són els més responsables del que ha passat.<sup>230</sup>

Més perjudicat en sortia encara Estelrich, a qui, com a Cambó, no perdonava haver finançat obres propagandístiques a favor del bàndol nacional durant la Guerra Civil i al qual, com a tota definició, Bosch qualificava, com ja hem vist, de “el f. d. p. Número 1 de Catalunya”.<sup>231</sup>

Deixant de banda les primeres disputes i el que passés després, la relació entre Bosch Gimpera i els seus mecenes va durar prou com perquè l'*Etnologia* sortís a la llum. El que havia de ser una introducció a la formació dels pobles que van crear l'anomenat art ibèric<sup>232</sup>, es va acabar publicant de manera aïllada l'any 1932, coincidint amb l'època de debats més acarnissats sobre l'Estatut d'Autonomia de Catalunya.<sup>233</sup> Coincidència, aquesta, que no serà totalment arbitrària o, com a mínim, desaprofitada, tal i com es veurà més endavant.

A les seves *Memòries*, Bosch Gimpera ajuda a precisar les dates en què va acabar la redacció de l'*Etnologia* d'una manera que, si bé és anecdòtica, ajuda a formar una idea de la forma de treballar del prehistoriador alhora que també mostra que, a l'hora d'entendre la seva vida, un cop més, la professió; la prehistòria, sigui indestriable de la política. Bosch explica que: “Quan s'acabava de formar el govern Aznar [el govern de l'almirall Juan Bautista Aznar, successor de l'anomenada *Dictablanda*, de Dámaso Berenguer, es constituí oficialment el 18 de febrer de 1931], amb Serra-Ràfols i Latorre [el medievalista granadí, Antonio de la Torre y del Cerro, en aquells temps Catedràtic d'Història Medieval a

---

229 Íbid. GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 243.

230 VILANOVA, *Viure el primer exili*, pàg. 120.

231 Íbid. VILANOVA, *Viure el primer exili*, pàg. 121.

232 GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 213.

233 BOSCH, *Etnologia*, pàg. XII.



la Universitat de Barcelona] féiem una excursió als límits de les províncies de Lleida, Tarragona i Saragossa per estudiar la topografia de la batalla de Lleida i els límits de les tribus dels ilergets, ilercavons i edetans per a l'Etnologia, la redacció de la qual ja estava acabant".<sup>234</sup> Així doncs, la redacció del llibre estava acabada coincidint pràcticament amb l'adveniment de la República i el procés d'edició es va allargar durant la segona meitat de 1931, com les disputes amb Estelrich i Cambó per les entregues i els pagaments, fins arribar a la publicació a principis de 1932.

### 3.2 EL MOSAIC ÈTNIC

A l'*Etnologia de la Península Ibèrica*, Pere Bosch Gimpera estableix la "línia evolutiva" que condueix des dels primers pobladors de la Península fins a la distribució ètnica que trobem al moment de la conquesta romana, del qual ofereix una mena de foto instantània. Metodològicament, segueix la teoria dels cercles de cultura, apresada durant les seves estades d'ampliació d'estudis a Alemanya, especialment del seu admirat Gustav Kossinna, qui l'havia introduït en la teoria dels cercles de cultura i conegut per les seves idees pangermanistes. Amb tot, no segueix al peu de la lletra la identificació entre cultura material, raça, poble i llengua; especialment difereix del rígid sistema del seu mestre a l'hora d'incorporar la llengua al trinomi cultura material-raça-poble, que sí que manté intacte.

El resultat final, doncs, és una mena de mapa de la Península Ibèrica on Bosch col·loca els diferents pobles de la història antiga de la Península i dels quals es creu capaç d'establir una detallada filiació genètica a partir de les seves creacions materials i artístiques, així com de les seves característiques morals i de comportament. De fet, Jordi Cortadella, especialista en història de la historiografia i de l'arqueologia i l'autor de l'estudi previ a l'edició de l'*Etnologia* que Urgoiti va publicar el 2003, afirma que el llibre és molt més acumulatiu que sintètic.<sup>235</sup> Alhora, en un altre estudi també afirma, de manera força contundent que: "En el pensament de Bosch, l'intel·lectual estaria cridat a l'alta missió de descobrir i mostrar a la classe dirigent el component ètnic que es troba inconscientment en el poble perquè l'elit pugui actuar sense contradir «l'ànima del poble». No parar esment

---

<sup>234</sup> BOSCH, *Memòries*, pàg. 147.

<sup>235</sup> BOSCH, *Etnologia*, pàg. CII.

al substrat ètnic, per Bosch, equival al desastre de tota acció política o cultural de volada”.<sup>236</sup>

Això és el que, en altres paraules, Bosch deia sobre que la Prehistòria: “s’havia de concebre no sols com l’estudi de les pedres si no com una veritable Història”.<sup>237</sup> Ço és, deduir de les restes materials trobades a les excavacions; quina cultura havia produït aquelles restes i quins valors posseïa, de quina raça era i quina era la seva “filiació ètnica”. D’aquí que el llibre s’estructuri en base a les cultures existents en una zona determinada en una època determinada, l’extensió dels cercles de cultura, més que en base als períodes temporals caracteritzats per uns certs artefactes de cultura material, més propis de l’arqueologia francesa.

L’*Etnologia* comença amb els inicis del poblament de la Península Ibèrica, al Paleolític Inferior.<sup>238</sup> Bosch hi distingeix dues races originàries; la pirinenca i la capsiana. La primera havia evolucionat a partir de les poblacions indígenes que havien quedat aïllades a la Península durant l’última glaciació i tenia un origen comú amb les altres poblacions sud-europees de caçadors que s’havien refugiat de la glaciació a la Península Itàlica, als Balcans i la Grècia continental. Tot i l’aïllament relatiu, aquestes poblacions quaternàries europees constituïen, ja al Paleolític Superior, una gran unitat cultural, que ell anomena cultura franco-cantàbrica i que donarà origen a la raça pirinenca<sup>239</sup>.

L’única excepció a aquesta continuïtat racial i cultural la conforma, a partir de les fases finals de la darrera glaciació, el sud i l’est de la Península Ibèrica, on Bosch diu que predominava la denominada cultura capsiana de les coves, que s’estenia des de l’actual Kenya a la costa mediterrània espanyola passant per tot l’est i nord d’Àfrica. Segons Bosch, aquesta es va formar de manera paral·lela i independent a l’aurinyacià europeu obeint a les diferents qualitats i habilitats de les dues races que originaren una i altra cultura.<sup>240</sup>

---

236CORTADELLA, *Pere Bosch Gimpera*, pàg. 228.

237BOSCH, *Memòries*, pàg. 71.

238Per a una síntesi moderna de l’època paleolítica a Europa vegeu, per exemple: GAMBLE; Clive, *El poblamiento paleolítico de Europa*, (1986), Crítica, Barcelona, 1990.

239BOSCH, *Prehistoria de Europa*, pàg. 55.

240Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 61.

Aquestes dues races, amb les característiques culturals que els eren inherents, les identifica a través dels fòssils amb la presència de braquicèfals entre els pirinencs i de trets “pigmoïdes” entre els capsians.<sup>241</sup> De totes maneres, ambdues races es van mesclar i des de molt antic resulta molt complicat establir separacions ètniques i culturals clares a molts indrets de la Península.<sup>242</sup>

Malgrat aquesta barreja, Bosch considera que sí que es pot deduir quins elements racials predominaven a cada zona, especialment a partir del seu art i cultura material i, en aquella



*Reductes de població franco-cantàbrica segons Bosch Gimpera. Elaboració pròpia*

època, la manifestació artística més explícita que tenim són les pintures rupestres. Així, el geni franco-cantàbric, que acabaria derivant en la posterior raça pirinenca, es decantava per un art naturalista, sense figures humanes i al fons de les coves, comú a tota l'Europa sud-occidental.<sup>243</sup> La cultura capsiana, per la seva banda, expressava el seu art en coves menys profundes, balms o esplugues, de manera molt més esquemàtica i expressionista

<sup>241</sup>BOSCH, *Etnologia*, pàg. 76.

<sup>242</sup>Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 57.

<sup>243</sup>Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 41.

i amb presència de figures humanes, com també trobem en moltes estacions saharianes.<sup>244</sup>

Bosch, doncs, considera que els dos estils pictòrics, anomenats per ell franco-cantàbric i llevantí respectivament, responen a dues cultures i dues races diferents que tenen, de manera natural, dues formes diferents i molt pròpies d'expressió artística. De la mateixa manera, considera que ambdós tipus de pintura són totalment contemporanis, del Paleolític Superior, afirmació que se situava en el context de la polèmica, molt encesa en aquella època, sobre la datació de les pintures rupestres peninsulars. Aquesta polèmica, però, es tractarà més endavant.

Durant el Neolític, una nova raça humana, que Bosch anomena "Cultura Sahariana de les Coves", creuà l'Estret de Gibraltar després d'obrir-se pas entre els altiplans algerians i va ocupar la zona d'Almeria, on prengué el nom de Cultura d'Almeria. Des d'allà, es va anar estenent per la Península a partir del quart mil·lenni aEC., relegant els capsians i franco-cantàbrics a les zones perifèriques de la Península. Com a fòssil-guia per determinar la presència de la cultura almeriana, Bosch es fixa en les restes de ceràmica cardial.

Aquest nou poble, a qui el prehistoriador atribueix una filiació camítica, emparentada amb els pobles de pell negra del nord i l'est d'Àfrica, tenia tendència a establir-se en turons fàcils de fortificar i defensar. Segons ell, aquest fet demostra un caràcter relativament guerrer i bel·licós, que Bosch defineix com: "En adaptar-se a les variades necessitats dels llocs que ocupen [...] esdevenen successivament pastors, agricultors i miners però conserven sempre una certa rudesia".<sup>245</sup>

---

244BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 91.

245BOSCH, *Etnologia*, pàg. 155.

Així, per aquesta rudesia, s'imposaren sobre els capsians i franco-cantàbrics que ocupaven el sud i l'est de la Península, dels quals Bosch deixa de trobar indicis a partir de l'arribada de la cultura almeriana. Molt poc temps després de la seva irrupció, doncs, els almerians ja controlaven, a grans trets, el territori que dos mil·lennis després es consideraria iber i Bosch afirmaria que els ibers eren descendents directes d'aquests almerians.<sup>246</sup> D'aquesta manera, i significativament, Bosch Gimpera situava una cultura pre-ibèrica dominant el Llevant hispànic i la Meseta força temps abans de trobar-hi cap rastre de cultures pre-cèltiques.<sup>247</sup>

Els capsians i franco-cantàbrics, per la seva banda, quedaren acorralats a les zones perifèriques: per una banda, la cultura capsiana quedà fragmentada en dos nuclis principals, a la zona de Galícia-Portugal i a la zona de Catalunya-Aragó respectivament, aïllada l'una de l'altra per la infiltració almeriana.<sup>248</sup> Els franco-cantàbrics, veieren el seu



*Distribució racial a la Península Ibèrica al Neolític segons Bosch Gimpera. Elaboració pròpia.*

*cercle de cultura* reduït a la zona pirinenca, on s'anclaren fermament i desenvoluparen un cultura pròpia que, per a Bosch, condueix directament a la raça basca històrica. A aquesta raça li és inherent la resistència a tots els alts i baixos de la història; també mostra una

246Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 154.

247Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 168.

248Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 99.

capacitat per mantenir la personalitat pròpia fins i tot després de segles de dominació de manera que el seu caràcter i els seus trets ressurgeixen, d'una manera o altra, cada cop que s'afluixa una mica la pressió rebuda per part dels invasors.<sup>249</sup>



*Exemple de vas campaniforme, molt característic d'una llarga època del Neolític europeu. Font: commons.wikimedia.org*

Dins la seva àrea d'influència, la cultura d'Almeria es transforma en la cultura de El Argar que, passant per la cultura de Millares i barrejant-se amb els romanents de població capsiana, ja al Neolític, acabarà ocupant l'extensió que es podria considerar la definitiva en èpoques posteriors. Llevat, és clar, de la Meseta, on els almerians es barrejaren amb les poblacions autòctones i foren desplaçats per les invasions cèltiques. Les formacions ètniques posteriors responien, segons Bosch, a la barreja dels conqueridors almerians amb les antigues

poblacions capsianes i franco-cantàbriques. De les diferents proporcions en les barreges ètniques, se'n diferenciaren dos grans grups; l'ibèric, al sud-est i est de la Península, i el tartèssic, al sud, que un mil·lenni després aconseguiria el grau màxim d'esplendor.<sup>250</sup>

Paral·lelament a la Cultura d'Almeria que es desenvolupa a El Argar, a l'actual Portugal, les restes de població capsiana donen lloc a l'anomenada "Cultura del vas campaniforme", sorgida en ple Neolític a l'oest de la Península Ibèrica. Amb matisacions, el vas campaniforme fou adoptat per la resta de poblacions d'origen capsia que es trobaven arreu d'Europa i que, en el pensament de Bosch, estaven genèticament predisposats per arribar a adquirir aquest tipus de tècnica i gustos estètics. D'aquesta manera, partint de l'oest peninsular, l'extensió del vas campaniforme permetria establir on havien perviscut en aquella època les poblacions capsianes a Europa seguint dos eixos: el Mediterrani, que s'estén de Catalunya a la Península Itàlica passant pel sud-est de França i Suïssa; i l'Atlàntic, que estén el vas campaniforme fins al nord de França.<sup>251</sup>

<sup>249</sup>BOSCH, *Memòries*, pàg. 220.

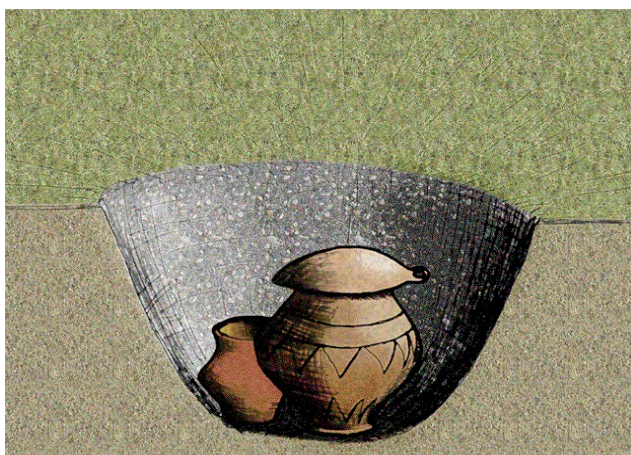
<sup>250</sup>BOSCH, *Etnologia*, pàg. 188.

<sup>251</sup>Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 102.



Per la seva banda, la cultura pirinenca de les coves, els antics franco-cantàbrics, fent gala de la seva facilitat per adoptar i adaptar influències estrangeres als seus gustos i personalitat espiritual, també van començar a fabricar vasos campaniformes *sui generis*, sense perdre, però, la seva particular idiosincràcia.<sup>252</sup>

Amb l'arribada de la cultura sahariana, que un cop a la Península es transformà en la Cultura d'Almeria, la base del mapa ètnic de la Península Ibèrica queda pràcticament establerta i invariable durant gairebé un mil·lenni, quan la primera onada cèltica sacsegi de nou els pobles peninsulars. Aquesta tendència, la que els períodes d'estabilitat poblacional i ètnica es veuen alterats per l'entrada de pobles estrangers, és una constant en l'etnogenèsi de la Península Ibèrica. En paraules de Bosch: "Els pobles de la península semblen tenir llurs grans crisis de formació amb l'entrada de nous al·luvions".<sup>253</sup>



*Model d'enterrament en urnes cineràries típic de l'anomenada Cultura dels Camps d'Urnas o "Urnenfelder". Font: commons.wikimedia.org*

Aquesta primera onada de pobles d'estirp indoeuropea irrompé a la Península pels passos centrals i orientals dels Pirineus i on més es nota la seva influència és a la costa septentrional catalana. Tanmateix, algunes tribus de més cap a l'interior, com els ausetans i bergistans citats pels autors clàssics, també adaptaran aquesta cultura d'origen centreeuropeu al seu peculiar gust artístic mantenint

sempre, però, el substrat de la cultura de les coves.<sup>254</sup>

Bosch anomena aquest nou al·luvió de població *primera onada cèltica* i la data de finals de l'Edat de Bronze, d'aproximadament cap a l'any 1000 aEC. Tanmateix, a pesar del nom, Bosch recalca que aquestes gents no eren celtes pròpiament dits sinó que els atorga el qualificatiu de pre-cèltics. Aquest poble, d'origen hallstàtic, al qual denomina "Cultura de les Urnes" o, més sovint, emprant la terminologia alemanya, *Urnenfelder*,

<sup>252</sup>BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 228.

<sup>253</sup>BOSCH, *Etnologia*, pàg. 7.

<sup>254</sup>Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 127.

literalment, dels “Camps d'Urnes”, és considerat netament indoeuropeu tot i que encara no plenament cèltic, sinó pertanyent al tronc comú que, en ramificar-se, donarà lloc als grups cèltics, vènets i il·liris.<sup>255</sup>

Tot i aquesta primera onada invasora, el mapa ètnic de la Península només es va veure alterat en molt petita mesura. Els grups que havien travessat per l'Albera es van establir al llarg de la costa septentrional catalana, barrejant-se amb els indígenes i generant una variant local de la cultura hallstàtica dels invasors.<sup>256</sup> Els grups pre-cèltics que havien forçat els passos centrals dels Pirineus, especialment Roncesvalles, a pesar d'alguns assentaments aïllats a Navarra i la Meseta, desapareixen sense deixar més rastre, fruit del caràcter nòmada de les seves hordes.<sup>257</sup> Travessant pràcticament tota la Península, Bosch descobreix una població indoeuropea, o una cultura que ell defineix com a cèltica: els conis del sud de l'actual Portugal. Segons ell, es van establir allà perquè fou l'únic assentament on pogueren establir-se, empesos a aquell racó de la costa atlàntica pels bel·licosos post-almerians de la Meseta i les poblacions pre-tartèssiques de la zona del Guadalquivir.<sup>258</sup>

Aquesta primera onada cèltica, però, a part de la forta implantació a la costa septentrional catalana, les influències a l'interior de Catalunya i un romanent aïllat de població, no implicà cap canvi substancial en l'etnologia de la Península Ibèrica i estava destinada a desaparèixer sense deixar gaire més rastre si no hagués estat per l'arribada, segles després, d'una segona onada cèltica. De totes maneres, sempre segons Bosch, aquesta primera onada significà la connexió de la costa catalana amb el centre d'Europa, iniciant una via de relacions que, a través de les afinitats racials i culturals, facilitarà i prepararà la segona onada cèltica.

En el moment que comencem a trobar fonts escrites, ni que siguin indirectes, Bosch, seguint encara la seva formació filològica, introdueix l'anàlisi de fonts escrites, primer gregues i després llatines, a les dades arqueològiques, en els casos que existeixen. L'exemple paradigmàtic d'aquesta metodologia és el cas de Tartessos, que es tracta gairebé íntegrament a través de les fonts gregues a causa, també, de la manca de

---

255 Per una primera versió completa de la teoria vegeu: BOSCH GIMPERA; Pere, *Two Celtic Waves in Spain*, Sir John Rhys Memorial Lecture, British Academy, Ed. Humphrey Milford, Londres, 1939.

256 BOSCH, *Etnologia*, pàg. 124

257 Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 575.

258 Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 116.



restes arqueològiques pertanyents a la cultura tartèssica; especialment, al fet de no haver trobat la llegendària ciutat de Tartessos.<sup>259</sup>

En aquest punt, Bosch cedeix la veu a les fonts antigues, les mateixes en les quals ja s'havia recolzat Schulten per a la seva publicació sobre Tartessos: el *Periple* d'Aviè, principalment, però també altres fonts encara més dubtoses com ara l'*Atlàntida* de Plató. La conclusió que acaba oferint sobre Tartessos és que no era una ciutat, tal i com afirmaven les fonts gregues antigues, sinó un empori, a la desembocadura del Guadalquivir, on s'establien els contactes comercials entre la població indígena i els colonitzadors fenicis instal·lats a Gades.<sup>260</sup>

Pel que fa a la cultura tartèssica, li atribueix un origen totalment indígena, resultant de la unió de les antigues poblacions capsianes amb els al·luvions almerians. Tartessos, doncs, fou per a Bosch el resultat de l'evolució pròpia de les cultures que ja havien convergit en l'anomenada "Cultura de Millares". Així doncs, el prehistoriador descarta que la fundació de Tartessos fos deguda a causa d'una invasió estrangera, ja fos lígur, etrusca o de qualsevol altra índole, com creia Schulten, entre altres.<sup>261</sup> Amb tot, fou la colonització fenícia i el tracte amb les influències orientals el que "despertà" el geni artístic propi de la raça capsiana. Combinat amb el militarisme propi de la raça sahariana-almeriana, la cultura tartèssica acabà convertint-se en el gran estat de l'antiguitat hispànica fins a la batalla d'Alàlia, al segle VI aEC., que significà el final de l'aliança amb els grecs i el principi del domini cartaginès.<sup>262</sup>

A partir de la supremacia cartaginesa al sud de la Península, Tartessos desaparegué, fragmentat en una munió de petites tribus sotmeses totes a la influència púnica, que inicià un segon període orientalitzant a la zona però totalment supeditat a la dominació estrangera.<sup>263</sup> És una situació totalment diferent de la que s'havia donat en l'època de comerç amb els fenicis i que es posa de manifest amb la gran quantitat de materials púnics que es troben a les sepultures indígenes de l'època i que van més enllà que els simples objectes de luxe de l'època fenícia.<sup>264</sup>

---

259 GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, Carta 267, 29-V-72, Pàg. 449.

260Íbid. GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *48 anys i 7 dies*, pàg. 449.

261BOSCH, *Etnologia*, pàg. 279.

262Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 337.

263Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 297.

264Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 299.

La costa atlàntica de la Península, per la seva banda, seguia les seves dinàmiques pròpies, dictades per les seves afinitats racials i geogràfiques amb tota la costa atlàntica europea, especialment amb Bretanya, Irlanda i Escòcia, ja des del Neolític.<sup>265</sup> Bosch veu diferents intercanvis de població i colonitzacions al llarg de tot l'Eneolític i l'Edat de Bronze entre aquestes àrees i, amb les poblacions, un intercanvi també constant d'influències i similituds culturals. Aquesta connexió racial, de base eminentment capsiana sorgida de les colonitzacions que al Neolític es van produir amb inici als actuals Portugal i Galícia i final a Escòcia, es va anar repetint al llarg de tot aquest període. Així doncs, les mateixes poblacions que al Neolític havien donat lloc a la cultura megalítica, a l'Edat de Bronze conformaran la denominada "Cultura del Bronze Atlàntic", identificada per la producció a gran escala d'unes espases molt característiques que es troben al llarg de tota l'anomenada ruta de l'estany.<sup>266</sup>

Bosch atribueix aquestes manifestacions de cultura material al poble que les antigues cròniques gregues, especialment el *Periple*, denominaven Oestrimnis. De totes maneres, l'autor nega la suposada filiació ligúrica d'aquests oestrimnis, a diferència d'altres autors com Schulten o Gómez Moreno. Més taxatiu encara, afirma que: "Cal doncs prescindir del lígurs com a element ètnic de la Península Ibèrica que és un invent dels grecs".<sup>267</sup> En resum, Bosch considerava que els lígurs eren estrictament els pobles que vivien a la costa ligúrica de la Península Itàlica i que el fet que els textos grecs omplissin l'Europa Occidental de lígurs és un error de percepció. El qualificatiu va acabar per resultar un equivalent de poble de pell i cabell relativament foscos i endarrerit culturalment, tal i com passava amb el qualificatiu "celta" amb les poblacions més endarrerides del nord, sovint sense cap base arqueològica.<sup>268</sup>

Pel que fa als ibers, situats al llarg de la costa mediterrània de la Península, Bosch afirma que, en general, presentaven la mateixa base ètnica que els tartèssics; és a dir, un fons essencialment capsità amb moltes influències saharianes-almerianes. De fet, a pesar d'admetre profundes diferències regionals, considerava els tartèssis i els ibers com d'un mateix poble. D'aquesta manera, un cop desaparegut el gran estat tartèssic, addueix que

---

265Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 216.

266Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 120.

267Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 587.

268 CARO BAROJA; Julio, *Los pueblos de España*, (1981), Ediciones Istmo, Madrid, 1987. Pàg. 139.

els autors clàssics eren incapaços de diferenciar entre uns i altres, mentre que sí que eren capaços de distingir i emfasitzaven la diferència amb els celtas.<sup>269</sup>

Així, a part de les evidents diferències regionals, l'element clau que Bosch utilitza per distingir entre ibers i tartessis és l'origen dels colonitzadors orientals que es van establir a les seves terres durant la primera meitat del primer mil·lenni aEC. D'aquesta manera, mentre els tartessis eren els indígenes que havien rebut la influència cultural fenícia, els ibers eren aquells indígenes entre els quals s'hi havien establert colònies gregues, especialment de l'Àsia Menor.

Tanmateix, Bosch puntualitza que els ibers més purs, o els ibers pròpiament dits, es trobaven al sud-est de la Península, entre les actuals Múrcia i Almeria. Era també on la influència almeriana es deixava sentir i on es va originar la cultura ibèrica de poblats amb habitatges de planta quadrada i adossats, situats en turons, seguint el model de la ciutat-estat tan típic del món grec i amb la bel·licositat pròpia de la cultura almeriana.<sup>270</sup> Com a nucli central d'aquesta cultura ibèrica hi situa les tribus dels mastiens o bastetans, ja citats al *Periple* d'Aviè, que reberen les influències positives de les colònies gregues de la zona com ara Mainaké i Hemeroskopeion. Així, aquesta simbiosi entre els ibers "purs" i la cultura grega, acabà estenent-se pel territori comprès entre les actuals províncies de Màlaga i Alacant.<sup>271</sup>

El tret més característic que defineix la cultura ibèrica, però, és la ceràmica, que adopta les tècniques de la ceràmica hel·lenística adaptades al gust i al geni ibèrics. Així, Bosch afirma que com més influència grega han rebut les diferents tribus ibèriques, més qualitat acaben adquirint aquestes ceràmiques, per bé que mai no es queden en la simple imitació bàrbara de l'art hel·lènic sinó que les adapten al seu gust personalíssim.<sup>272</sup>

Des d'aquest nucli originari, el prehistoriador troba ibers també més cap al nord, tot al llarg de l'actual País Valencià i la província de Tarragona i remuntant la vall de l'Ebre fins a l'actual província de Saragossa. Emprà força pàgines a delimitar els diferents límits i fronteres entre tribus a partir de les anotacions de les fonts clàssiques, sovint comprovant-

---

269BOSCH, *Etnologia*, pàg. 317.

270Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 331.

271Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 331.

272Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 347.

ho *in situ*, com ja hem vist anteriorment quan Bosch, a les seves *Memòries*, consignava com havia anat d'excursió amb Serra i Ràfols i Antonio de la Torre per establir sobre el terreny les antigues fronteres de diferents pobles prerromans.

Tot i el gran interès que tenia per establir els límits de les fronteres, troba força més problemàtic aquest punt que no pas dirimir-ne el caràcter ètnic, cosa que creia que podia fer a través de la seva cultura material, seguint el mètode i les idees de Kossinna que identificaven cultura material, poble i llengua. D'aquesta manera, admet que no pot aportar proves arqueològiques dels límits tribals que dedueix a partir de les fonts clàssiques.<sup>273</sup> En aquest sentit, dóna preeminència a les fonts arqueològiques per damunt de les fonts escrites tot i que, davant la manca d'evidències arqueològiques, no dubta a donar credibilitat, si no validesa, a allò que s'extreu dels autors clàssics.

Capítol a part mereix, per a Bosch, el mosaic ètnic de la zona de l'anomenada Catalunya Vella, que constitueix l'excepció al caràcter ibèric dominant a la resta de la costa mediterrània de la Península encara que se situa dins el mateix radi d'influència, tant geogràficament com pels trets compartits a través de la colonització grega. Aquest territori presentava, al llarg dels darrers segles abans de la colonització romana, una gran complexitat tant ètnica com cultural. De fet, seguint el pensament de Pere Bosch Gimpera, encara avui dia presentaria la mateixa composició racial i ètnica, per bé que matisada per les posteriors superestructures romana, visigòtica, àrab i franca.

Així, només ilerjavons i ilergets haurien estat plenament ibers mentre que les tribus de la costa havien resultat només lleument iberitzades de resultes d'un domini ibèric temporal que havia exercit com a superestructura però no havia modificat excessivament les cultures dominades.<sup>274</sup>

Pel que fa a les principals tribus costaneres, indigets i laietans, eren el romanent de la que Bosch anomenava "primera onada cèltica", considerada per ell pre-cèltica, encara no cèltica, per bé que ja plenament indoeuropea. Havien mantingut i desenvolupat la seva pròpia cultura a partir de la "Cultura de les Urnes" que havien portat del centre d'Europa.

---

<sup>273</sup>Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 320.

<sup>274</sup>Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 353.

De la mateixa manera, s'havien mantingut en contacte amb els pobles cèltics de l'altra banda del Pirineus per afinitats racials i culturals i aquest fet també hauria estat clau per tal d'establir la connexió entre Massalia i Emporion. Alhora, cap al segle III aEC., els laietans de la costa, els *laletanii* del *Periple*, penetraren cap a la Catalunya central seguint el curs mitjà del Llobregat i del Cardener, desplaçant l'antiga població indígena, que estava emparentada amb els grups de la raça pirinenca i adoptant el nom de lacetans de l'època de la conquesta.<sup>275</sup> Aquesta nova població indoeuropea va acabar dominant, doncs, la Catalunya central a l'època que els autors de l'antiguitat documenten l'existència de la tribu dels lacetans a la zona.

De la mateixa manera, les tribus dels ausetans i ceretans, que poblaven les actuals Osona i Cerdanya, tampoc no eren ibers sinó que eren una resta aïllada de poblacions de la cultura de les coves barrejats amb la població pirinenca autòctona, que s'estenia al llarg de tots els Pirineus fins al Cantàbric.<sup>276</sup> Per a Bosch, ambdues tribus constituïen una única unitat ètnica, la dels ausoceretes, que es caracteritzava per una cultura especialment conservadora i un gust innat per a l'art.

El fòssil-guia emprat per establir aquestes diferències, seguint la metodologia kossinnista, és la ceràmica que, junt amb la fabricació d'espases, considera que és la manifestació artística on millor es manifesta la personalitat ètnica. Així, els pobladors de la costa catalana, amb les seves extensions cap a la Catalunya central, havien experimentat una evolució pròpia en les tècniques decoratives de la ceràmica que partia de la ceràmica hallstàtica i que, a mesura que passava el temps i es mantenia el contacte amb les poblacions cèltiques i lígurs de més enllà del Pirineu, anava adoptant i adaptant les influències de l'estil anomenat de "La Tène".<sup>277</sup>

La ceràmica dels anomenats ausoceretes, per la seva banda, es caracteritzava per unes formes artístiques més conservadores que ja sorgiren a l'Eneolític i que recordaven, ja mil·lennis després, a la ceràmica cardial neolítica sense pintar i amb decoració amb incisions de la cultura de les coves.<sup>278</sup> Alhora, per reforçar la teoria de l'origen pirinenc d'aquestes entitats ètniques, Bosch es remet als estudis filològics que emparentaven

---

275Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 368.

276Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 357.

277Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 357.

278Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 357.

l'etnònim ausetans amb el d'*ausci* o èuscars i que a través dels topònims estenien les llengües proto-basques per tot el territori pirinenc.<sup>279</sup>

Amb tot, aquesta barreja de tantes ètnies distintes dins un territori tan petit, va veure com es reduïen les diferències que els separaven entre ells a partir d'un fet cabdal esdevingut durant la primera meitat del primer mil·lenni aEC, com és la fundació de la colònia grega d'Emporion, segurament cap al segle VI aEC. Com ja havia passat amb els ibers autèntics del sud-est de la Península, les diferents ètnies del nord-est entren en un intercanvi comercial constant amb els emporitans i n'adopten les tècniques artístiques i altres parts de la cultura hel·lènica. Això es deu al fet que reconeixen la superioritat cultural dels nous colons i a que, racialment, tant els capsians com els pirinencs estaven dotats d'una gran sensibilitat i obertura de mires a l'hora d'adoptar influències externes i transformar-les segons el seu geni personalíssim.<sup>280</sup> Així, les poblacions autòctones estaven totalment capacitades per desenvolupar un art propi, que és el que van acabar fent però gràcies sempre a la influència grega, que va significar l'espurna que va encendre la flama del geni indígena. Com diu ell: "A aquests grecs, sortits del millor de Grècia jònica, caldria atribuir el llevat de la civilització que, tot i la humilitat de la nostra colònia, feren possible que hi arribés un reflex claríssim del millor art grec".<sup>281</sup>

Així es veu doncs que, per a Bosch, tot i les facultats innates dels indígenes de la zona de Catalunya, sense aquesta influència d'un poble oriental més avançat en tots els aspectes de la cultura no hauria estat possible el desenvolupament d'un art autòcton ja que les tècniques necessàries per portar-lo a terme van haver de ser adquirides a través de la imitació de pobles que ja les dominaven.

Alhora, la presència hel·lènica va contribuir també a unificar aquesta mescla cultural tan heterogènia, creant un *cercle de cultura* grega que, amb l'epicentre a Empúries, irradiava la seva influència per tot el territori de l'actual Catalunya i, seguint el territori ilerget, s'endinsava cap a les actuals províncies d'Osca i Saragossa. D'aquesta manera, l'element cultural hel·lènic va aportar una *unitat espiritual* que ajudà a superar les barreres culturals preexistents i que desaparegué amb la conquesta romana; aquesta, exercint com a superestructura merament política i administrativa, no va fer si no propiciar el posterior

---

279Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 369.

280Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 591.

281Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 308.

renaixement de les antigues ètnies indígenes a l'alta Edat Mitjana, un cop debilitada la superestructura romana. Alhora, l'administració romana utilitzà l'ètnia majoritària de la zona, la ibèrica, per dominar tots els pobles que hi havia buscant: "la unificació ètnica sobre la base dels elements ibèrics en la que van perdent llur personalitat les tribus de tots els pobles peninsulars sota l'administració romana".<sup>282</sup>

De totes maneres, el mateix Bosch aclareix que aquest propòsit no arribà a complir-se o, almenys, no del tot ja que el caràcter dels antics capsians, com el dels antics pirinencs, ha tingut la capacitat de sobreviure, fins i tot en estat larvari, i anar aflorant al llarg de la història cada cop que s'han anat afluixant els diferents dominis estrangers, ja fossin ibers, cèltics, romans o visigots.<sup>283</sup>

Fora de la Península Ibèrica, Bosch troba una regió que, ni que geogràficament, en teoria, no hagués de ser compresa a l'*Etnologia*, sí que considerà que les afinitats ètniques i racials requerien que es tractés com si en formés part. Aquesta regió és l'Aquitània, al sud-oest de l'actual França, i que, tant per la filiació genètica de la seva població com per la seva cultura material i la seva xarxa de connexions, estava integrada dins les dinàmiques peninsulars. La població indígena de l'Aquitània pertanyia a la raça pirinenca, estretament emparentada amb els protobascos, i fou arraconada pels dominadors ibers que hi arribaren en la seva fase expansiva del segle IV aEC. Així, l'Aquitània es convertí en un territori cada cop més iberitzat i estretament lligat amb els ibers de la vall de l'Ebre sense perdre mai, però, els contactes amb els seus parents pirinencs.<sup>284</sup>

Alhora, des d'Aquitània, aquests ibers barrejats amb l'ètnia pirinenca protobasca, poblaren també una part del Pirineu, on aparegué la tribu històrica dels jacetans, que Bosch explica etimològicament com a *i-aquitani*, és a dir que, de la mateixa manera que als aquitans, els situa dins de l'àmbit cultural ibèric, més que en el dels pirinencs protobascos. En aquest cas, els ibers d'Aquitània no foren només una superestructura passatgera sinó que modelaren i influïren profundament la base pirinenca.<sup>285</sup>

De fet, al nord dels Pirineus, Bosch no hi troba més ibers que els aquitans però sí que hi

---

282Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 580.

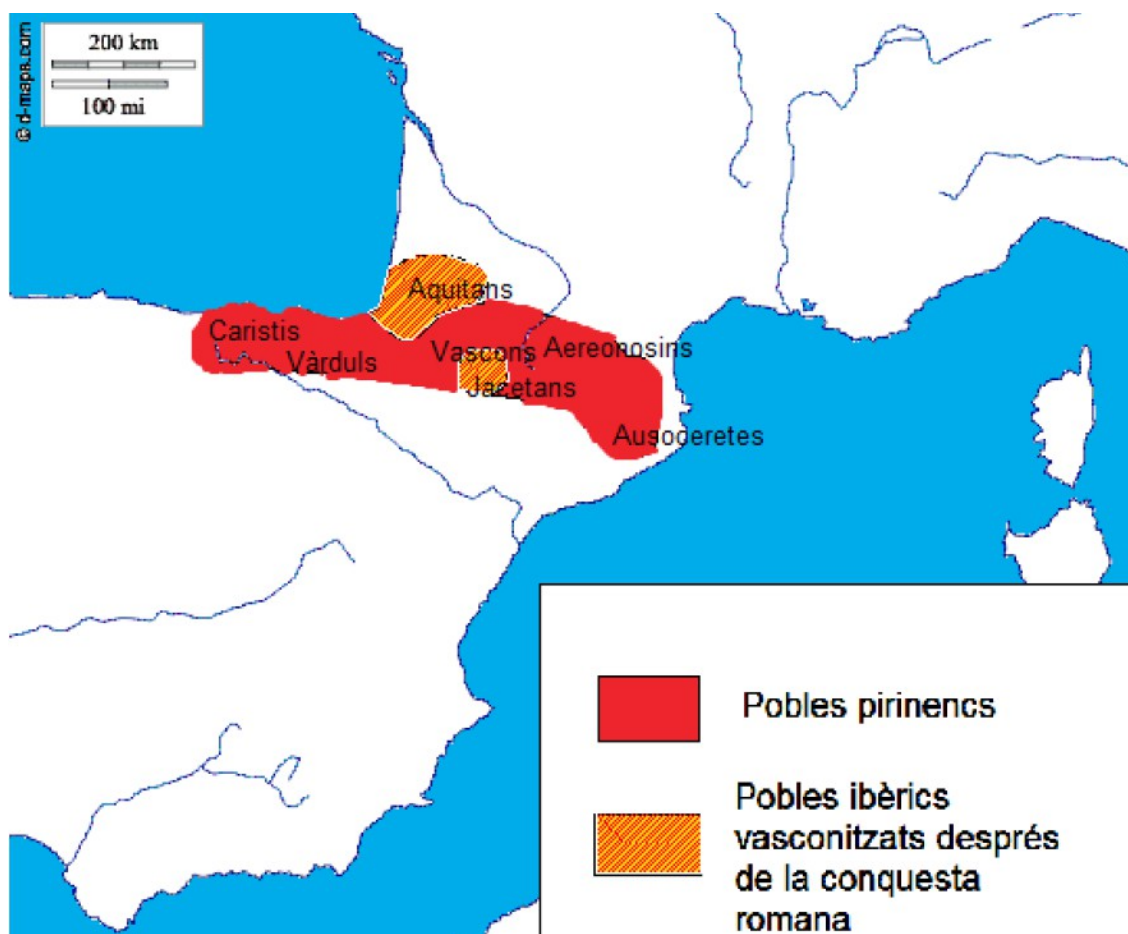
283Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 592.

284Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 378.

285Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 572.

veu profundes influències ibèriques, com també cèltiques, que havien anat modelant profundament la població ligúrica originària. Aquestes influències ibèriques Bosch les fa arribar, en l'època de màxim apogeu, fins al Roine. Tanmateix, el caràcter ibèric de la zona tenia data de caducitat, i es trobava al segle III aEC, amb els moviments gals de l'època, que van acabar poblant la zona i incloent-la netament dins l'àrea d'influència cèltica força més propera, culturalment i racial, a la ligúrica original.<sup>286</sup>

D'aquesta manera, els aquitans quedaren aïllats de la resta d'ibers al sud-oest de França i desenvoluparen una cultura pròpia, fortament lligada a la de l'altra banda dels Pirineus, com ja es va adonar i va posar de manifest Juli Cèsar als seus comentaris sobre la guerra



*Aquitans i jacetans, reductes ibèrics als Pirineus abans de la conquesta romana segons Bosch Gimpera. Elaboració pròpia.*

de les Gàl·lies.<sup>287</sup> Per la seva banda, la tribu dels jacetans, el nucli de la qual era Iacca, actual Jaca, va romandre ibèrica fins a època romana, quan els vascons van ocupar aquest territori i pràcticament tot el Pirineu fins a Andorra. Segons Bosch, el fet que els vascons haguessin estat els aliats tradicionals dels romans en les guerres cel·tibèriques

<sup>286</sup>Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 386.

<sup>287</sup>CÉSAR; Gai Juli, *Guerra de las Galias*, (segle I aEC), Editorial Gredos, Madrid, 2000.



ajudà a aquesta expansió, però el factor dominant fou el racial ja que els habitants de la zona pirinenca pertanyien tots a la raça pirinenca i l'expansió vascona no fou tant una conquesta com un "retorn als orígens".<sup>288</sup>

Pel que fa a la zona de la Meseta, Bosch n'elabora un mapa amb la distribució de les diferents tribus, partint de l'arqueologia però recolzant-se força en les fonts clàssiques i també en les etimologies, especialment en els etnònims i la comparació d'aquests amb els de les zones clarament cèltiques com la Gàl·lia. Deixa clar, també, que no es pot considerar els celtes com un poble unificat, amb una sola llengua originària (*Ursprache*) i una sola zona concreta d'origen (*Urheimat*). Per a ell, allò que tradicionalment s'ha atribuït al poble cèltic en general s'ha d'entendre com una aglutinació de diversos elements indogermànics de procedència diferent i elements indígenes preindoeuropeus de zones molt heterogènies d'Europa.<sup>289</sup>

Així doncs, Bosch considerava que l'estudi i classificació dels diferents pobles cèltics era quelcom molt complicat i que requeria de molts estudis comparats i noves investigacions. Ja cap al final de la seva carrera hi prestà especial atenció a les seves obres *Prehistoria de Europa. Las raíces prehistóricas de las culturas de Europa* i, especialment, a *Les indo-européens. Problèmes archeologiques*.<sup>290291</sup> En aquestes dues obres amplià i desenvolupà la teoria apuntada per primera vegada a *Two Celtic Waves in Spain*, l'any 1939.<sup>292</sup>

Pel que fa a la Península Ibèrica, Bosch considera que igualment els celtes hi són quelcom problemàtic a l'hora d'estudiar-los ja que no representen un tot unitari sinó que apareixen en diferents *onades*, barrejats en major o menor mesura amb un gran nombre d'elements germànics i de procedències diferents segons l'època i la zona on s'estableixen. Alhora, també irromperen diferents branques cèltiques, tant goidèliques com britòniques, sovint al mateix temps i desplaçant altres pobles cèltics establerts amb anterioritat.<sup>293</sup>

La primera arribada dels celtes a la Península, segons Bosch Gimpera, data del segle X aEC, quan la Cultura dels Camps d'Urnes o *Urnfelder* penetrà pels passos més

---

288BOSCH, *Etnologia*, pàg. 572.

289Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 410.

290BOSCH, *Prehistoria*.

291BOSCH GIMPERA; Pere, *Les indo-européens. Problèmes archeologiques*, Payot, París, 1961.

292BOSCH, *Two Celtic waves*.

293BOSCH, *Etnologia*, pàg. 402.

orientals dels Prineus i s'establí al llarg de la costa catalana. Bosch fou el primer a afirmar aquesta primera onada cèltica, que fou força controvertida a l'època, i pràcticament desmentida avui dia, per bé que afirmés que aquests *Urnenfelder* no eren encara cèltics sinó proto-cèltics provinents del sud de l'actual França.<sup>294</sup>

Tot i assentar-se durant gairebé sis segles a la zona costanera compresa entre l'Empordà i el Barcelonès i desenvolupar una cultura pròpia diferenciada de la resta de pobles del voltant a partir de la ceràmica típica de la Cultura dels Camps d'Urnes, aquesta primera població d'estirp cèltica no arribà a consolidar-se. Se li perd la pista, almenys en base a la cultura material, arran de l'expansió ibèrica del segle IV aEC, per més que aquesta iberització hagués estat només superficial.<sup>295</sup> Tanmateix, la gran importància d'aquest primer assentament ibèric de la Península rau en que ajudaren a l'establiment de la colònia grega d'Empúries ja que, el fet d'estar ètnicament emparentats amb la població celto-lígur de Massàlia, facilità l'establiment d'un cap de pont i contribuí a fer les connexions més fluïdes.<sup>296</sup>

Bosch considera que la gran penetració cèltica de la Península, la de tradició post-hallstàtica que poblarà la Meseta i l'oest hispànic fins al punt de modificar-ne el mapa etnològic de manera cabdal, fou la que al segle VI aEC entrà pels Pirineus centrals i occidentals, especialment per Roncesvalles.<sup>297</sup> A diferència de la primera onada, aquests nous pobles cèltics, que tampoc no formaven una unitat ètnica unificada sinó que eren una amalgama de pobles en els quals predominava l'element cèltic però altament mesclat amb elements germànics i d'altres d'indoeuropeus de filiació diversa, provenien de la zona del Rin, no del sud de França. Per la seva situació més nòrdica, aquest nou al·livió de pobles no havia tingut encara un contacte gaire estret amb les grans civilitzacions mediterrànies, de manera que tenia un caràcter, tant anímic com artístic, més rude i conservador que els seus parents de la costa catalana. Caràcter, a més, que tampoc no van contribuir a suavitzar el clima i l'orografia inhòspits de la Meseta castellana.<sup>298</sup>

A partir d'aquí, el doctor Bosch es dedicà a buscar evidències, ja fossin arqueològiques, literàries o de qualsevol altra índole, per intentar esbrinar el nom de les diferents tribus

294Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 433.

295Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 394.

296Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 386.

297Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 394.

298Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 433.

cèltiques i el territori que ocupaven. Així, afirmà coses com: “El folklore de les serps a Galícia és un argument de pes a favor de l’extensió dels sefes [celtes] fins allà”.<sup>299</sup> Fet, aquest, que no hauria d’estranyar ja que va en plena consonància amb les seves opinions al respecte: “No podremos decir que habremos agotado todas las fuentes de conocimiento hasta que se hayan estudiado con la misma amplitud y criterio histórico otros grupos de materiales que necesitan con frecuencia de la comparación con sus equivalentes modernos, y que por ello representan una técnica de investigación muy diferente, como la antropología, la etnografía, el folklore y la filología”.<sup>300</sup>

Malgrat això, en la majoria de localitzacions se serveix sobretot de la ceràmica, que classifica com a enterament cèltica per les decoracions geomètriques, oposades a les escenes principalment antropomòrfiques de les ceràmiques ibèriques i a la ceràmica amb incisions sense pintar propi de les cultures pirinenques. A part d’això, se serveix també de la toponímia i l’etnonímia per establir els límits dels diferents pobles. Així, estableix que els berons i turmòdics assentats a l’actual Rioja eren clarament cèltics, ja que tant els topònims majors com els menors de la zona presenten una etimologia netament cèltica.<sup>301</sup>

Dins aquesta classificació de tots els pobles cèltics de la Meseta, amb un predomini de l’element cèltic cada cop més accentuat, destaquen alguns casos particulars. Un exemple n’és el dels oretans, situats a l’est de l’actual Castella la Manxa, els oretanii que les fonts clàssiques tracten de germanii, és a dir, germànics, no cèltics. Per a Bosch, aquesta excepció respon a un poble d’estirp germànica que es va veure arrossegat, com tants altres, en l’al·luvió on predominaven els elements cèltics. En ser més nombrós i estar més consolidat que la resta de poblacions germàniques presents en aquesta onada cèltica, encara en formació, aconseguiren mantenir inicialment una personalitat diferenciada que, a la llarga, s’acabaria constituint en el matís que distingiria la tribu històrica dels oretans.<sup>302</sup>

Respecte a les classificacions més controvertides, destaca la catalogació dels carpetans de la Meseta sud com a purament ibèrics, quan tradicionalment s’havien considerat de base cèltica o, com a mínim, celtibèrica.<sup>303</sup> De la mateixa manera, eliminà la separació que tradicionalment s’establí entre les tribus dels arevacs i dels vacceus, a la Meseta nord, i

299Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 445.

300GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 212.

301BOSCH, *Etnologia*, pàg. 477.

302Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 468.

303Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 492.

que ell, basant-se en raons filològiques, etiquetà com la mateixa tribu. El motiu esgrimit és que are-vacs significa vacceus orientals i no era més que una extensió cap a l'est de la tribu dels vacceus. Un altre motiu esgrimit per aquesta equiparació tribal, tanmateix, resulta més pintoresc i arriscat ja que es basa en el fet que, durant les interminables guerres celtibèriques i les diferents aliances tribals, vacceus i arevacs lluitaren sempre junts colze a colze ja que, de fet, no podia ser de cap altra manera ja que no eren dues tribus sinó una de sola.<sup>304</sup>

Quan als límits orientals dels celtibers, a l'*Etnologia* es ressalta el fet que la frontera entre els edetans, plenament ibèrics, i els beribraces, considerats cèltics per ell tant per la cultura material com per l'etnònim, coincideix avui dia gairebé exactament amb la frontera lingüística entre la part catalanoparlant del País Valencià i la de parla castellana.<sup>305</sup>

Pel que fa al problema tan discutit sobre si la filiació ètnica dels celtibers, si eren celtes al país ibèric o ibers al país cèltic, ell s'inclina per la segona opció. Considera que el substrat ètnic del centre de la Península era majoritàriament cèltic, constituint, així, l'excepció a l'estabilització ètnica de la resta de territoris que, segons ell, havien adquirit la seva etnicitat gairebé definitiva a l'Edat de Bronze.

Tanmateix, Bosch admet una certa barreja racial entre celtes i ibers, barreja produïda en dues èpoques. La base de la població històrica era hereva de la població almeriana, és a dir, força semblant a la ibèrica del sud i l'est. Amb tot, l'onada cèltica del segle VI aEC havia pràcticament esborrat tot rastre d'aquesta antiga població almeriana, que només va acabar matisant el caràcter del poble en forma de substrat. Com a influència d'aquest substrat almerià adoptat per la població majoritària cèltica, es destaca especialment la bel·licositat, que es tradueix en la resistència a ultrança en la batalla, si cal fins al suïcidi col·lectiu, i la guerra de guerrilles. De totes maneres, aquest fet Bosch el considera gairebé anecdòtic davant la majoria de la cultura material, que és bàsicament d'arrel cèltica.<sup>306</sup>

Un nou període de barreja i d'interacció entre celtes, ja celtibers, i ibers purs es produí cap al segle III aEC amb l'expansió de tribus ibèriques seguint la vall de l'Ebre i escampant-se

---

304Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 486.

305Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 451.

306Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 549.

per la Meseta nord. Amb tot, Bosch considera que aquesta segona superposició no va suposar gran cosa més que una lleugera influència, distingible per exemple en la ceràmica dels arevacs a l'època de la conquesta, sense que deixin de ser considerats un poble totalment cèltic.<sup>307</sup>

Aquesta dominació ibèrica dels celtibers, arran de la fase expansiva del segle III aEC, no va arribar, però, a influir de manera decisiva en la cultura de la Meseta, més enllà de lleugeres influències puntuals en la ceràmica i altres elements de la cultura material. Aquesta ceràmica, però, addueix Bosch, mai no va arribar a ser més que l'adopció de les formes i motius de la ceràmica ibèrica, una simple imitació basta de la ceràmica ibèrica. El mateix succeí també amb l'alfabet, que els celtibers prengueren del model ibèric. La conquesta romana del món ibèric, però, iniciada arran de la segona guerra púnica, va impedir una hipotètica *re-iberització* de la Meseta ja que la superestructura ibèrica assentada damunt la població celtibèrica no va exercir prou temps el seu domini per recuperar els trets del substrat ibèric, ja molt difusos, i imposar-los per damunt del cèltic.<sup>308</sup>

Pel que fa a Portugal i el cas dels lusitans, Bosch els atribueix una filiació ibèrica basant-se en la filologia ja que admet una etimologia ibèrica tant per a l'etnònim lusons com per al de lusitans però també admet una forta barreja i celtització dels mateixos, ja sigui a causa del substrat o del superstrat, pel fet que les seves ciutats tenen noms d'arrel cèltica.<sup>309</sup> A partir d'aquí, considerarà que els lusitans eren ibers, per tant de tradició almeriana, desplaçats cap a l'oest a causa de l'arribada de l'onada cèltica del segle VI aEC. Al seu torn, aquests lusons, que més tard es convertirien en els lusitans històrics, provocaren un desplaçament cap al sud de la població cèltica que vivia a la zona i que no havia entrat amb aquesta segona onada cèltica, sinó que era un romanent de la primera, la que havia portat la Cultura dels Camps d'Urnes.

Si bé el gruix de població s'havia assentat al llarg de la costa catalana, altres grups s'havien establert en altres punts de la Península i s'havien diluït entre la població majoritària almeriana i només n'havien quedat poblacions significatives al llarg de la costa atlàntica, on ja apareixen citats al *Periple* d'Aviè. Així, aquesta població lusona, d'arrel ibèrica, va desconnectar els celtes del sud de la Península dels galaics del nord, aquests

---

307Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 544.

308Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 536.

309Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 524.

sí, arribats amb la segona onada cèltica, no amb la primera. Desplaçats al llarg dels segles VI – V aEC, els lusitans viurien arraconats pels celtibers de la Meseta fins als temps de Viriat, durant els quals coneixerien una expansió important en sentit contrari, establint, fins i tot, aliances puntuals amb els seus veïns.<sup>310</sup>

Malgrat aquestes precisions i conjectures, Bosch també destacà que en aquell moment (1932) les dades i les investigacions que s'havien fet eren encara insuficients per establir una etnologia precisa de la Meseta i que calia prosseguir amb les excavacions sistemàtiques, fixant-se especialment en la ceràmica ja que: “Sols l'arqueologia amb la seva successió de cultures ben datades pot donar la clau del problema celtibèric”.<sup>311</sup>

Per acabar aquest mapa etnològic de la Península, Bosch es remeté a la seva zona nord, de la qual afirma que hi ha molt poca informació tant arqueològica com literària. La manca d'una gran civilització a la regió que pogués aportar troballes espectaculars, amb el descobriment de grans ciutats o obres d'art, havia evitat fins al moment que els arqueòlegs s'interessessin sistemàticament per l'arqueologia del lloc. Per la mateixa raó i per l'aïllament en què havien viscut els seus habitants, les referències escrites són pràcticament nul·les ja que els indígenes no van deixar escriptura pròpia, o no s'ha trobat, i tampoc per part dels seus veïns ens n'han arribat notícies escrites i, ni que haguessin arribat, no s'haguessin pogut desxifrar. El silenci dels autors clàssics sobre la zona també és total fins al moment final de les cultures que hi vivien, amb la conquesta romana, i es refereixen a poc més que al salvatgisme i l'animalitat dels autòctons.

Quant als càntabres, a manca d'altres fonts, Bosch es basa en el que diuen les fonts clàssiques sobre ells. Per la manera de viure que tenen, especialment per la manera de lluitar i la seva tendència a la lluita suïcida i a la resistència a ultrança, els catalogà com a ibers, igual que els aquitans de l'altra banda del Pirineus i els jacetans dels Pirineus centrals.<sup>312</sup>

Per la seva banda, a la zona del País Basc i Navarra fou per on es produí l'entrada de la segona onada cèltica i els primers assentaments cèltics, especialment a la província actual de Guipúscoa i l'oest de Navarra, com es pot apreciar en l'abundància de topònims

---

310Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 533

311Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 524.

312Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 579.

cèltics. De totes maneres, i basant-se en criteris antropològics, Bosch addueix que a l'època de la conquesta havia quedat pràcticament esborrada tota influència cèltica en favor de la cultura pirinenca, que en aquella zona es trobava més pura que a qualsevol altre lloc de la Península. De fet, una de les característiques principals d'aquesta *raça pirinenca* del doctor Bosch Gimpera era aquesta capacitat de sobreviure a tota mena d'invasions i dominis i ressorgir, gairebé sense canvis, una vegada el domini estranger havia afluixat els seus llaços.<sup>313</sup> Aquesta resistència es manifestaria, com ja hem vist, al moment final de la dominació romana, quan aquests pirinencs, o protobascos, ressorgiren a tots els territoris que ja havien ocupat anteriorment, al llarg dels Pirineus. On més forts esdevingueren fou, precisament, on la raça era més pura, ço és el País Basc i Navarra, on es troben encara en l'actualitat i donaren lloc als bascos actuals.

Anant encara més lluny en aquesta equiparació de la raça pirinenca, més pura com més a l'oest dels Pirineus, amb els bascos històrics, Bosch Gimpera recorre als arguments filològics barrejats amb les fonts clàssiques per a la localització i classificació dels diferents pobles existents. Així, situa els vascons a l'actual Navarra, els vàrduls a la província de Guipúscoa i els caristis a Biscaia. Tal i com ja havia fet a l'hora d'establir la separació entre edetans i beribraces, ibers i celtibers, Bosch assegura que aquests pobles corresponen a la separació actual de les diferents províncies basques i Navarra. En concret, afirma que els límits tribals s'han mantingut, no en la divisió provincial administrativa però sí en les separacions dialectals de la llengua basca, que s'hauria mantingut gairebé inalterable des de llavors. D'aquesta manera, compartint una llengua basca, o protobasca, els antics vascons haurien donat lloc al dialecte navarrès, els vàrduls al guipuscoà i els caristis al biscaí.<sup>314</sup>

Pel que fa al tema de la filiació lingüística, Bosch no descarta del tot que la llengua basca pogués ser una variant dialectal de la llengua ibèrica o, com a mínim, que l'hagués influït en gran mesura. Aquest era un debat molt viu a l'època i la teoria basco-ibèrica comptava entre els seus defensors, capitanejats pel lingüista, especialitzat en llengües romàniques i llengua basca Hugo Schuchardt, homes com l'arqueòleg granadí Manuel Gómez-Moreno o el primer deixeble de Bosch, Lluís Pericot, que defensaven que el parentesc lingüístic es traduïa, a més, en un parentesc ètnic i racial.<sup>315</sup> Bosch, per la seva banda, admetia un alt

<sup>313</sup>Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 562.

<sup>314</sup>Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 560.

<sup>315</sup>TOVAR; Antonio, *El euskera y sus parientes*, Minotauro, Madrid, 1959. Pàg. 38.

grau d'intercanvi d'influències lingüístiques entre ambdues llengües i, fins i tot, no descartava que totes dues no descendissin d'un tronc comú o que fossin dues formes cada cop més diferenciades d'una mateixa llengua, com ja havia afirmat respecte a les llengües ibèrica i tartèssica. Malgrat això, el que no estava disposat a acceptar de cap manera és que els pobles protobascos fossin ibers ètnicament i racial ja que, per a ell, els ibers eren una mescla de raça capsiana amb elements almerians mentre que aquestes poblacions de l'àrea d'influència basca pertanyien a la raça pirinenca, gairebé genuïna i sense mescla.<sup>316</sup>



*Detall de l'anomenat Vas dels guerrers, trobat al jaciment de Sant Miquel, a Llíria, considerada una de les grans manifestacions de l'art ibèric. Font: commons.wikimedia.org.*

Elaborat aquest mapa etnològic de la Península Ibèrica, Bosch acabà l'*Etnologia* amb un capítol dedicat al resum i les conclusions. La conclusió general a la qual arriba és que la major part de la Península està poblada per una mescla de poblacions capsianes i pirinenques, amb predomini d'una o altra depenent de la zona. Segons les proporcions d'aquesta barreja, la cultura resultant acabarà adoptant unes característiques o altres.

Alhora, tant el poble o pobles tartèssics com els ibèrics, reberen la influència dels al·luvions de població sahariana, que havia donat lloc a l'anomenada Cultura d'Almeria.

Aquestes tres poblacions acabaren conformant el caràcter de les cultures posteriors. Així, Tartessos fou el resultat de la mescla d'aquestes tres bases ètniques que va rebre la influència fenícia i va acabar resultant en una cultura amb un fort component orientalitzant, iniciat amb la colonització fenícia i amb un punt culminant amb la conquesta cartaginesa i el domini bàrquida.

El mateix succeí amb la cultura denominada ibèrica, que substituï l'element semític oriental pel grec com a dinamitzador del geni artístic dels indígenes. Aquest esperit

<sup>316</sup> BOSCH, *Etnologia*, pàg. 568.



artístic, que portaria els ibers i tartèssics a realitzar obres d'art tan valorades com la Dama d'Elx o els vasos de Sant Miquel de Lliria, prové del substrat poblacional capsità i pirinenc, els quals tenien una facilitat innata per adaptar les tècniques artístiques de civilitzacions més avançades al seu propi gust i als seus interessos.

En canvi, el caràcter bel·licós dels ibers, tan ressaltat pels autors clàssics, Bosch l'atribueix a la base de població almeriana, molt inclinat a la guerra, com ho demostra la tendència a construir els assentaments en turons elevats dominant el paisatge. Aquest poble, molt poc dotat per a les arts i a adoptar i adaptar influències culturals estrangeres, aportà a la base mescla de capsians i pirinencs la força militar necessària per conèixer moments d'expansió i domini territorial i conquerir grans parts de la Península.<sup>317</sup> Aquesta tendència expansiva extreta dels descendents de la Cultura d'Almeria va portar els ibers a esdevenir cada cop més l'element dominant de la Península, en detriment de les poblacions capsianes i pirinenques originàries sense aportacions almerianes. Fins i tot, al segle III aEC havien conquerit la Meseta i començaven a exercir una forta influència sobre la població celtibèrica que hi havia anteriorment, procés que va estroncar la conquesta romana.<sup>318</sup>

La zona pirinenca va quedar al marge, però, d'aquesta població ibèrica i, als Pirineus, amb diferents aportacions d'altres pobles, hi romangué més o menys pura l'anomenada raça pirinenca, que ja hi habitava des de l'època quaternària i descendia de l'antiga població de caçadors-recol·lectors que s'havia estès per tot Europa durant la darrera glaciació.

La Meseta constituïa l'excepció ja que, si bé Bosch hi admet un substrat remot igual que el de la resta de la Península, la puixança de la cultura cèltica instal·lada allà al segle VI aEC havia esborrat pràcticament del tot els elements de la cultura anterior. Aquests celtes d'estirp indoeuropea entraren amb tanta força que pràcticament conqueriren tota la Península, però la resistència natural de les ètnies originàries, mesclades amb la bel·licositat almeriana, aconseguí frenar-ne l'expansió i confinar-los a la Meseta.

Aquesta hipòtesi Bosch la mostra a *l'Etnologia* com a molt real i d'aquí que ressalti, una i

---

317Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 591.

318Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 591.

altra vegada, que els celtes no eren, ni molt menys, l'element bàsic de l'etnologia peninsular, com defensarien més tard Martín Almagro Basch i, sobretot, Julio Martínez Santa Olalla. Tanta importància dóna a desmentir aquesta opinió que, si al principi de l'*Etnologia* afirmava que: "Els celtes representen en l'arqueologia peninsular un mer episodi".<sup>319</sup> També acabà el llibre fent referència a aquest fet i reiterava, en una de les darreres frases, que: "Aquest és el mosaic dels pobles peninsulars que estigué a punt de ser unificat pels celtes entrats amb dues etapes que hem exposat".<sup>320</sup>

### 3.3 LA RECEPCIÓ DE L'ETNOLOGIA

Com ja s'ha esmentat anteriorment, l'*Etnologia* havia de ser el primer volum introductori per a una publicació, en diversos volums il·lustrats, on es recopilés tot el corpus artístic prehistòric recollit a Catalunya. Les ja explicades diferències, tant ideològiques com d'índole crematística i organitzativa, entre Bosch i els seus mecenes Cambó i Estelrich evitaren la publicació de cap altre volum a part de l'*Etnologia*, que es publicà de manera individual el 1932, durant el moment més encès del debat sobre l'Estatut d'autonomia de Catalunya. En aquest sentit, Jordi Cortadella, autor de l'estudi previ a l'edició de l'obra de Bosch Gimpera que Urgoiti publicà el 2003, afirma que: "La Etnología fue recibida en Cataluña no sólo como una gran contribución a la arqueología y la etnología peninsulares sino especialmente como una muy útil aportación al debate político".<sup>321</sup>

També José Luis Lorenzo, autor de l'estudi previ a la seva obra *El poblamiento antiguo y la formación de los pueblos de España*, s'adonà d'aquesta connexió entre l'obra arqueològica i el catalanisme del prehistoriador, com posà de manifest dient que: "La lucha creativa, insistente, conducida a lo largo de años, buscando plasmar el sentido histórico de la arqueología, fue su guía tanto desde el punto de vista de la integración cultural de la Península, de donde surgió su obra de 1932,- Etnología de la Península Ibérica- [sic], como el sentido catalanista, demostrado en múltiples publicaciones en su vernáculo catalán, que parece manejó con galantura".<sup>322</sup>

---

319Íbid. BOSCH, Etnologia, pàg. 19.

320Íbid. BOSCH, Etnologia, pàg. 590.

321Íbid. BOSCH, Etnologia, pàg. XII.

322BOSCH GIMPERA; Pere, *El poblamiento (Antiguo) y la Formación de los Pueblos de España*, Instituto de Investigaciones Históricas, (1995), UNAM, Mèxic, 1945. Pàg. XIII.

Tot i que el nacionalisme català no es basava en una suposada superioritat racial, com sí que ho era el basc que partia del pensament netament etnicista del fundador del Partit Nacionalista Basc, Sabino Arana, el mapa ètnic elaborat per Bosch a l'*Etnologia* conferia una base històrica, àdhuc prehistòrica, al poble català i el diferenciava de la resta de pobles peninsulars. Si bé Catalunya no configurava una unitat racial i cultural a la Prehistòria, sinó que era un dels territoris més fragmentats i amb més diversitat, la influència que la colònia grega d'Empúries irradià pel seu *hinterland* exercí d'element unificador de les diferents ètnies i cultures del territori.

Aquest procés d'amalgama iniciat a mitjan primer mil·lenni aEC hauria quallat de manera força general i conferit una personalitat molt idiosincràtica al territori, i aquesta s'havia mantingut, més o menys present, amb alts i baixos dependent de la força de les superestructures superposades a la cultura autòctona, al llarg de la història. Així doncs, la Catalunya actual no tenia dret a l'autonomia només per motius polítics, econòmics i culturals sinó que "necessitava" ésser una entitat autònoma per motius purament genètics i ètnics, els mateixos que el diferenciaven de la resta dels pobles d'Espanya. És per això que, fora de l'àmbit estrictament arqueològic, o acadèmic, *l'Etnologia* adquirí una notorietat pública gens corrent en obres tan especialitzades.

Aquesta pervivència del substrat preromà de Catalunya fou també acceptada per altres investigadors de l'època o immediatament posteriors que prengueren les idees de Bosch. Així, historiadors especialitzats en l'època medieval com Ferran Valls i Taberner, que no era posterior sinó totalment contemporani i, a més a més, amic íntim de Bosch des de la joventut i fins a la seva mort, el 1942<sup>323</sup>, o Antoni Rovira i Virgili<sup>324</sup> destacaven les reminiscències ibèriques que es trobaven a la Catalunya medieval. Rovira i Virgili, a més, prengué de Bosch el concepte de la raça pirinenca, estenent-la a tot el territori català, tot i que deixava de banda el gran conservadorisme que li atribuïa Bosch; al contrari, la feia susceptible d'ésser modificada per la història per adaptar-se a les diferents situacions.<sup>325</sup>

---

323SOLDEVILA; Ferran i VALLS I TABERNER; Ferran, *Història de Catalunya*, (1922-1923), Ed. Selecta Catalònia, Barcelona, 1989.

324ROVIRA I VIRGILI; Antoni, *Història Nacional de Catalunya*, Edicions Pàtria, Barcelona, 1922-1934.

325BOSCH, *Etnologia*, pàg. CXXXI. Per a la teoria dels dialectal de Sanchis Guarnier vegeu: SANCHIS GUARNER; Manuel, «Factores históricos de los dialectos catalanes», dins: AAVV, *Estudios dedicados a Menéndez Pidal*, vol. I, Patronato Marcelino Menéndez y Pelayo, Madrid, 1950, pp. 151-186.

De la mateixa manera, el lingüista valencià Manuel Sanchis Guarner acceptà a grans trets les separacions ètniques i racials que Bosch assenyalà a *l'Etnologia* per explicar les diferències i les transicions en els diferents dialectes catalans, especialment en la formació dels dos grans blocs dialectals: l'oriental i l'occidental.<sup>326</sup> Justificació a la qual el mateix Bosch ja havia recorregut, com hem vist, a l'hora d'explicar la frontera entre els països Valencià catalanoparlant i el de parla castellana.<sup>327</sup> El mateix va fer respecte els diferents dialectes de la llengua basca.<sup>328</sup>

Encara el 1970, Josep Pla, en el capítol d'*Homenots* dedicat a Pere Bosch Gimpera, es referia a *l'Etnologia* com l'obra cabdal en la carrera del prehistoriador català, bo i afirmant que les publicacions posteriors no havien assolit, ni de bon tros, el mateix ressò. Alhora, deia també que fou l'obra que l'ajudà a formar-se el seu prestigi internacional, cosa que no succeí amb les obres publicades durant el seu exili mexicà.<sup>329</sup> Sobre el llibre en si, Pla es limità a escriure que: “malgrat el títol, és un llibre fet més amb mentalitat de prehistoriador que d'etnòleg”.<sup>330</sup>

Pla es referia a la metodologia seguida per establir el mapa etnològic de la Península Ibèrica; metodologia a la qual no donava cap mena de validesa i que no acceptava fins al punt que havia arribat a afirmar que l'arqueologia no era més que un “excrement germànic”.<sup>331</sup> Amb tot, per poc respecte que li mereixés la disciplina arqueològica, i tenint sempre en compte que *Homenots* era una sèrie d'articles amb una intenció més o menys laudatòria, Pla sí que reconeixia que dins el seu camp Bosch destacava poderosament i que la seva formació havia anat a càrrec dels principals pilars de la ciència de l'època:

Al costat de Wilamowitz-Moellendorf pogué trobar el mestratge d'una altra gran figura dels estudis d'història antiga: Eduard Meyer. L'arqueologia clàssica la seguí amb Frickenhaus, Loeschke [Georg Loeschke, arqueòleg alemany especialista en ceràmica micènica] i Rodenwaldt. Qualsevol que estigui una mica al corrent – només una mica, i aquest és el meu miserable cas- dels estudis clàssics en el primer quart de segle sap que davant aquests cinc grans noms no es pot demanar més.<sup>332</sup>

---

326Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. CXVIII.

327BOSCH, *Etnologia*, pàg. 451.

328Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 560.

329PLA, *Homenots*, 46.

330Íbid. PLA, *Homenots*, pàg. 29.

331GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, carta 35, pàg. 154.

332Íbid. GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, pàg. 17.

Entre els seus col·legues arqueòlegs i prehistoriadors, els principals deixebles i companys de Bosch donaren per bones les tesis de Bosch, discrepant-ne només en algunes qüestions de detall o de matís o, com en el cas de Pericot, d'enfocament; mentre el mestre posava l'accent en el mosaic ètnic i els moments de ressorgiment de les antigues ètnies, el deixeble se centrava més en aquells moments que tendien a la unificació dels diferents pobles hispànics (l'època romana, la visigòtica o l'àrab).<sup>333</sup>

L'altre gran prehistoriador a Espanya en aquella època era el paleontòleg alemany, nacionalitzat espanyol, Hugo Obermaier, autor de *El hombre fósil* i per a qui es creà especialment la càtedra d'Historia Primitiva del Hombre a la Universidad Central de Madrid. Bosch sempre hi mantingué una bona relació i, tot i algunes diferències teòriques, coincidien en els principals punts clau de la interpretació de les restes arqueològiques hispàniques i, sobretot, en la metodologia emprada, hereva de l'escola d'arqueologia alemanya. Els comentaris d'Obermaier sobre l'*Etnologia* també obeeixen a aquestes bones relacions tant personals com professionals ja que Obermaier afirmà que era l'únic expert en cultura ibèrica a nivell europeu i que, a més, havia seguit els ensenyaments de l'escola d'arqueologia alemanya.<sup>334</sup>

Per la seva banda, Bosch també apuntava a les seves *Memòries* que aquest bon enteniment i aquestes bones crítiques d'Obermaier obeïen a les profundes semblances teòriques i metodològiques que unien l'anomenada Escola d'Arqueologia de Barcelona, formada per Bosch Gimpera i els seus deixebles, i la madrilenya d'Obermaier. Alhora, afirma que ambdues eren oposades a l'anomenada Escola hispànica de Manuel Gómez-Moreno, que considerava que els habitants de la Península immediatament abans de la dominació romana eren hereus directes, a pesar dels diversos aluvions poblacionals posteriors, dels primers pobladors peninsulars, arribats al Paleolític. Alhora, desestimava la utilització del terme "ibèric", per referir-se a aquest poble i la seva cultura, ja que el considerava aplicable estrictament a la façana llevantina, i preferia l'ús del mot "hispànic".<sup>335</sup>

Tant a les seves *Memòries* com a les correspondències, Bosch Gimpera sempre parla

---

333BOSCH, *Etnologia*, pàg. CXXX.

334GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 98.

335BOSCH, *Memòries*, pàg. 63.

d'Obermaier en termes respectuosos i positius i la seva col·laboració, si bé puntual i discontinua, fou sempre fructífera. Amb tot, per destacar la bonhomia de Bosch Gimpera, Pla al·ludeix al caràcter complicat d'Obermaier, tal i com ja s'ha consignat al capítol anterior. Per complicada que fos la personalitat del prehistoriador alemany, doncs, la relació entre tots dos fou sempre bona i, com es veié en diferents episodis de les seves carreres, les aliances entre ells davant de pràcticament tota la resta de prehistoriadors foren freqüents. Alhora, l'especialització d'Obermaier en l'època paleolítica, mentre que Bosch es dedicava principalment a èpoques posteriors, dificultà la possibilitat d'una topada per raons teòriques.<sup>336</sup>

Altres prehistoriadors, en canvi, reaccionaren de manera menys positiva a la publicació de l'*Etnologia*, entre els quals destaca poderosament el cas de Manuel Gómez-Moreno, que s'ho prengué gairebé com un atac personal. Gómez-Moreno havia publicat, pocs anys abans, *La novela de España*, un equivalent de l'*Etnologia*, en forma novel·lada i amb un apèndix on explicava el context històric de cada capítol. Era també un intent d'establir un mapa etnològic de la Península Ibèrica, però les conclusions a les quals havia arribat eren força diferents de les que apuntava Bosch a la seva obra, conclusions que es compararan més endavant en un altre apartat.

L'arqueòleg andalús se sentí ofès perquè Bosch contradeia la majoria de les seves teories però, sobretot, perquè pensava que no tingué en compte la seva obra, a la qual troba que hi ha massa poques referències mentre que n'hi ha moltes a obres d'autors estrangers. Així ho posa de manifest en una carta que li envià a Bosch el gener de l'any 1933, pocs mesos després de la publicació de l'*Etnologia*. En aquesta carta, Gómez-Moreno li retreu que es basi més en les publicacions i les teories arqueològiques dels autors estrangers que en les dels seus compatriotes i creu que és per motius interessats. Tot i la seva extensió, val la pena reproduir la pràctica totalitat d'aquesta carta:

Mi querido amigo: Acabo de hojear con algún detenimiento su último y magnífico libro sobre la "Etnología de la Península Ibérica". Enhorabuena! Y dispenseme que acuse recibo del general menosprecio que sin reserva alguna hace de toda mi pequeña labor arqueológica: el absoluto silencio de mi nombre casi hasta el final del libro y la nota que a la postre me dedica, son, por omisión y por comisión, una prueba contundente. Hasta ni siquiera se

---

<sup>336</sup>PLA, *Homenots*, pàg. 44.

toma trabajo en desechar lo que yo ¡pobre tonto iluso! Creía labor científica en mi “Los iberos y su lengua”. En fin, esta es una lección que recojo y que me llama al interior para ser menos presumido y satisfecho de mí de o que siempre he sido. Gracias a que, fuera del capo en que V es juez, aun tengo donde espigar y que me queda una poquita presunción de haber hecho y hacer algo útil en pro de esta Historia de España tan querida y tan trabajada por nosotros. ¡ Y quería V que fuese a esa Universidad a que conociera más de cerca lo que soy! Iba a hacer una cosita muy pequeña sobre cerámica primitiva y se me quitan las ganas y se me cae la pluma¡. Y conste que no son honores hoy ni nunca lo que yo he deseado -no digo pedido- pero siquiera entrar en turno entre las miles de citas que llenan el pie de la páginas de V. Es curioso. Dispéñeme este desahogo, pero de no hacerlo quizá me tomaría V por más cobarde y torpe de lo que soy, no dándome por enterado de lo que me atañe. Queda V amo y señor de la Historia de España, con una aureola envidiable, pero que no le envidio; sólo sé, en aras de una amistad que por mi parte mantendré siempre, le felicito *cordialmente*. Tuve ilusión, lo confeso, en otros tiempos de ayudar a hacer una prehistoria *española*, sin ir mirando lo que nos cuentan de afuera para contarlo y merecer sus aplausos: sencillísima pero patriótica y desinteresada!! [sic].

Y me vuelvo a mi románico, donde tenía los nervios más en equilibrio de lo que ahora se me han puesto y un abrazo de M. Gómez Moreno.<sup>337</sup>

Més endavant es veuran i analitzaran les diferències teòriques i ideològiques entre aquests arqueòleg, però per il·lustrar que les discrepàncies entre ambdós anaven més enllà de l'àmbit acadèmic, és força revelador el comentari que Bosch Gimpera féu sobre l'autor de *La novela de España*, força abans de la publicació de les dues obres en qüestió. Segurament influeix en el sentiment d'ofensa de Gómez-Moreno en llegir l'*Etnologia* que, ja quan era a Alemanya amb la beca d'ampliació d'estudis a càrrec de la Junta de Ampliación de Estudios, es referís a ell com a: “arqueólogo local, de mucha fama por aquí y más tonto que una acémila”.<sup>338</sup>

Deixant a part el capítol Gómez-Moreno, altres grans figures de la prehistòria espanyola també van reaccionar negativament a la publicació de l'*Etnologia*, per bé que no de manera immediata. A l'època en què es publicà l'obra de Bosch, ni Martín Almagro Basch ni Julio Martínez Santa Olalla no eren encara personalitats importants ni de prestigi reconegut, fet que no els impedí, un cop aconseguit aquest, respondre de manera especialment violenta a l'*Etnologia*.

---

337GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 216.

338Íbid. GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 92.

El primer a respondre fou Martínez Santa Olalla. Antic deixeble de Bosch Gimpera a la Universitat de Barcelona, membre de l'Escola Arqueològica de Barcelona, i la seva resposta aparegué en forma de llibre. Així, l'any 1941 es publicà l'*Esquema Paletnològic de la Península Hispánica*, que només pel títol ja recorda l'obra de Bosch Gimpera. Com l'*Etnologia*, pretén elaborar un mapa ètnic de la Península Ibèrica abans de la conquesta romana i la metodologia seguida és pràcticament la mateixa; no en va havia estat alumne de Bosch.

El contingut del llibre serà discutit més endavant, en l'apartat d'anàlisi d'obres acadèmiques. Aquí només es pretén destacar que l'*Esquema paletnològic...* apareix com a resposta directa a l'*Etnologia* ja que, al prefaci, l'autor escriu: "La inactualidad de nuestras conclusiones en materia paletnológica se ofrecía ya con caracteres acusados en los últimos años, en que por parte de algunos pocos investigadores se retocaba el sistema base de la reconstrucción prehistórica hispana, el de P. [sic] Bosch Gimpera (progresivamente retocado por su propio sistematizador) [sic], sin atreverse nadie a reconocer lo insostenible de ya periclitados criterios".<sup>339</sup>

Aquest inici del llibre ja significa una declaració d'intencions pel que fa al seu contingut que, sense entrar en detall, pretén desmentir i revertir la majoria de tesis anunciades per Bosch a l'*Etnologia*. Els motius d'aquesta resposta tan contundent es tractaran més endavant, però el que queda clar és que l'*Esquema* és una resposta tardana a l'*Etnologia*, concretament nou anys després, tot i que Santa Olalla afirmava que tenia el manuscrit pràcticament enllestit l'estiu de 1938 i que l'ha publicat: "sin añadir o quitar punto ni coma".<sup>340</sup>

Afirma que si no es publicà immediatament fou a causa de la Guerra Civil espanyola i la revolució, arribant-se fins i tot a perdre el manuscrit.<sup>341</sup> Amb tot, aquesta informació, apareguda al pròleg de la segona edició, l'any 1946, ha de ser posada en dubte a causa del rentat d'imatge que el mateix Santa Olalla es féu a sí mateix durant i després de la conflagració. De totes maneres, no és especialment rellevant si Santa Olalla va redactar la

---

339MARTÍNEZ SANTA-OLALLA; Julio, *Esquema Paletnològic de la Península Hispánica*, Publicaciones del Seminario de Historia Primitiva del Hombre, Madrid, 1946, pàg. 20.

340Íbid. SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 14.

341Íbid. SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 13.



seva resposta a l'*Etnologia* sis o nou anys després de l'obra de Bosch, però sí que adquireix força rellevància el fet que aquesta resposta arribés després de l'esclat del conflicte, quan un i altre ja s'havien decidit i implicat de manera irreversible en un dels dos bàndols enfrontats. Abans, Martínez Santa Olalla difícilment s'hagués atrevit a contradir de manera tan oberta les teories del seu mestre i, encara menys, a llançar una diatriba tan dura i en uns termes tan contundents.

Un cas semblant és el de Martín Almagro Basch, que abans de la guerra tampoc no ocupava un lloc rellevant dins el panorama arqueològic espanyol però que després del conflicte es convertí, en les amargues paraules de Bosch, en el "führer de l'arqueologia espanyola".<sup>342</sup> Amb l'adveniment del franquisme, Almagro havia anat ocupant progressivament molts dels càrrecs que ostentava Bosch Gimpera fins al final de la Guerra com, per exemple, el de director del Museu Arqueològic de Barcelona o el de director de les excavacions d'Empúries, així com la càtedra de Prehistòria a la Universitat de Barcelona.<sup>343</sup> Tot i que no havia estat directament alumne de Bosch, Almagro s'havia format seguint més o menys la mateixa metodologia; primer a València amb Lluís Pericot, després a Madrid amb Hugo Obermaier i, finalment, a Alemanya.<sup>344</sup>

A pesar de no formular-ho de forma tan explícita com en el cas de Martínez Santa Olalla, Almagro Basch també es dedicà de manera gairebé sistemàtica a contradir les tesis anunciades per Bosch a l'*Etnologia*. La resposta es féu esperar més que la de Santa Olalla, ja que no publicà un compendi sistemàtic de la distribució ètnica a la Península Ibèrica de l'antiguitat fins a 1952. Aquesta publicació aparegué dins la col·lecció *Historia de España*, dirigida per Ramón Menéndez Pidal, dins la qual Almagro s'encarregà del primer tom del segon volum, corresponent a l'època protohistòrica.

Tot i no redactar un pròleg on s'afirmi explícitament que es pretenia negar les hipòtesis i les teories de Bosch Gimpera, la majoria de les asseveracions que fa en aquest document comparen, i contraposen, allò que deia Bosch amb el que creu Almagro. En aquest sentit, sí que es reitera explícitament una i altra vegada que Bosch s'equivocava. Bàsicament, i sense entrar en detall amb el contingut, que també es tractarà més endavant, es resta

---

342GÓMEZ-MORENO, *La Novela*, pàg. 31.

343ALMAGRO; Martín i GARCÍA BELLIDO; Antonio, «La España de las invasiones célticas y el mundo de las colonizaciones» dins: *España protohistórica, tom I, vol. II*, Espasa Calpe, Madrid, 1952, pàg. 156.

344GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 418.

importància a l'element ibèric fins a gairebé negar-ne l'existència. Per contra, s'hi potencia el caràcter cèltic de la Península, i l'indoeuropeu en general, de manera que, segons Almagro, el que trobaren els romans en arribar fou un territori totalment celtitzat.<sup>345</sup>

També Bosch Gimpera es prengué aquesta publicació com una resposta a l'*Etnologia*, tal i com explica a les seves *Memòries*. Hi explica, també que la *Historia de España* de Menéndez Pidal havia de sortir abans de la Guerra Civil però que el conflicte bèl·lic ho va anar endarrerint fins a la publicació definitiva, als anys cinquanta. Alhora, la guerra i les diferències entre arqueòlegs dificultaren també l'agilitat en la publicació d'aquesta col·lecció:

Aquesta diversitat d'orientacions es reflectia en la Història d'Espanya que Menéndez Pidal anava a publicar en la casa Espasa-Calpe. [...] Obermaier no hi va voler col·laborar, perquè l'art rupestre l'havia de fer en Cabré, que també pensava diferent d'ell [...] per tot això el volum no tirà endavant i sols després de la Guerra Civil sortí convertit en tres volums dirigits per Almagro, que féu una vertadera revolució en la Prehistòria espanyola i que s'esforçava a dir el contrari del que jo havia dit.<sup>346</sup>

Per reafirmar-se en les seves tesis, sis anys després Almagro les publicà en un llibre independent, *Origen y formación del pueblo hispano*<sup>347</sup>, on bàsicament explicava el mateix, tot i que entrava en una anàlisi més profunda de manera monogràfica. En aquest llibre, es prescindia de la part més arqueològica i de cultura material i l'atenció es focalitzava exclusivament en el mosaic ètnic peninsular de manera voluntària i ja s'explicita aquesta intenció al pròleg, de manera que l'obra no va destinada al públic expert sino que pretenia arribar a un tipus de lector més generalista. Tot i que les referències als errors de Bosch no són tan constants ni explícites com en el volum de la *Historia de España* de Menéndez Pidal, les tesis d'Almagro són gairebé totes contràries a les de Bosch fins al punt que les coincidències són gairebé nul·les o molt puntuals.

Tot i admetre certs matisos ètnics regionals, Almagro considera que no es pot parlar de l'existència de més d'un poble a tota la Península, inclòs Portugal, ja que les diferents zones han estat íntimament relacionades al llarg de tots els períodes històrics i la

---

345SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 256.

346BOSCH, *Memòries*, pàg. 164.

347ALMAGRO BASCH; Martín, *Origen y formación del pueblo hispano*, Vergara, Madrid, 1958.

circulació d'influències ha estat constant. És interessant destacar que aquest recorregut pel procés de formació del poble hispà arrenca, evidentment, amb els primers pobladors peninsulars però s'allarga fins al final de la Reconquesta, en època dels Reis Catòlics, quan Almagro considera que ha quedat completa la fusió de les diferents ètnies hispàniques en un conjunt indivisible; si més no a nivell ètnic i racial.

En la mateixa direcció s'expressava un amic molt proper d'Almagro en aquells temps, el lingüista i historiador Antonio Tovar, que en aquella època era encara un aferrissat falangista i íntim amic del també falangista Dionisio Ridruejo, per bé que ben aviat començaria a criticar el règim franquista fins al punt que es va haver d'exiliar l'any 1960. Sense afirmar que el llibre era una resposta directa a l'*Etnologia*, perquè no ho era, sino que era un repàs per la trajectòria imperial espanyola. Tanmateix, sí que nega de forma explícita la pràctica totalitat de les tesis de Bosch Gimpera, per més que no hi faci al·lusió directament. Tampoc no desmenteix les conclusions arqueològiques a les que Bosch arriba a l'*Etnologia*, sino que només refuta que aquestes tinguessin efecte més enllà de la conquesta romana i que les característiques dels pobles preromans de la Península Ibèrica es van extingir amb ells.<sup>348</sup> Tovar, doncs, per més influït que pogués estar per la seva postura tant propera a Falange en aquells temps, no desqualificava el treball arqueològic de Bosch Gimpera però sí que negava que les conclusions es poguessin traslladar als pobles de l'Espanya actual. Més encara en una època en què des del discurs oficial es negava l'existència de diferents pobles a Espanya i s'exigia que els intel·lectuals anessin en la mateixa línia.

Pel que fa a la recepció a l'estranger, l'*Etnologia* es rebé de manera força positiva, especialment al món germànic, almenys així ho afirmava Bosch Gimpera a les seves *Memòries*: "El 1932 aparegué l'*Etnologia* de la Península Ibèrica que tingué un gran èxit. Se'n publicaren recensions molt elogioses a l'estranger, sobretot a Alemanya. A l'Escola Alemanya de Roma varen comprar un diccionari català per poder-la utilitzar".<sup>349</sup>

En part, aquesta bona recepció es devia també a la rivalitat entre l'escola francesa d'arqueologia, principal sistematitzadora de l'arqueologia ibèrica a l'època, i la germànica. Bosch, que ja havia iniciat el camí amb la seva tesi doctoral sobre ceràmica ibèrica,

---

348GRACIA, *Arqueologia i política*, pàg. 121.

349BOSCH, *Memòries*, pàg. 162.

continuà aplicant la metodologia de l'escola alemanya en la seva *Etnologia*, aportant un contrapunt a la visió hegemònica del moment, que era la dels francesos Pierre Paris i Salomon Reinach.<sup>350</sup>

Bosch era totalment conscient que la seva metodologia de treball corresponia a la de l'escola germànica, la qual en el moment d'escriure l'*Etnologia* considerava netament superior: "Abans de la guerra del 14 [sic], excepte en Breuil i en Cartailhac [...] la Prehistòria [a França] estava molt tronada, i l'Antiguitat també. Sabien bé grec i llatí, però la història estava suada, i els alemanys els eren infinitament superiors. Una mica passava el mateix a Anglaterra. Però després de la guerra del 14 han tingut molt bona gent, i això mateix passà a Anglaterra".<sup>351</sup>

En gran part per aquest mateix motiu, l'obra rebé bones crítiques per part de la majoria d'arqueòlegs alemanys, tant per la metodologia com pel fons. Així, fou vist amb bons ulls que Bosch afirmés que les diferents cultures de l'Edat del Bronze i del Ferro que envaïren la Península Ibèrica tinguessin el seu punt d'origen a la zona de l'actual Alemanya, especialment per aquells arqueòlegs més propers al nazisme com el seu íntim amic Gerhart Rodenwaldt o el catedràtic de Prehistòria i Història Antiga de la Universitat de Kiel, Ernst Sprockhoff, futur membre de les SA, les Sturmabteilung, l'ala paramilitar del Partit Nacional Socialista Alemany.<sup>352</sup>

De totes maneres, no només els prehistoriadors germànics en feren crítiques positives sinó que altres figures de l'arqueologia europea també en parlaren en termes elogiosos. Així, francesos com Raymond Lantier, també força amic de Bosch, i traductor d'*El problema indoeuropeu* al francès, o el que posteriorment seria el gran arqueòleg europeu de mitjan de segle, el voluble Vere Gordon Childe, també en farien recensions elogioses.<sup>353</sup> Malgrat això, l'opinió de Childe canviaria ràpidament, com es posa de manifest en l'afirmació que Bosch fa a les seves *Memòries*, fent referència a finals de l'any 1936, tot just començada la Guerra Civil espanyola: "A Edimburg era hoste de Gordon Childe. Als matins jo redactava un resum de la conferència del dia, que es publicaria al diari «The Scotsman» i ell en corregia l'anglès. No sempre estàvem d'acord en les meves

---

350GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 98

351OLIVAR, *Correspondència*, Carta 113 de Bosch Gimpera a Olivar Bertrand, 19-X-73, pàg. 263.

352GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 215.

353Íbid. GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 215.

teories i sovint la feina, amb això de la discussió, durava tot el matí”.<sup>354</sup> Més taxatiu encara era el prehistoriador britànic dotze anys després, quan la UNESCO recollia informes per nomenar Bosch director de la *Division on Philosophy and Humanistic Studies*: “conocí a Bosch Gimpera hace mucho tiempo y lo aprecio como persona aunque sus teorías arqueológicas son deplorables”.<sup>355</sup>

Malgrat tot, en opinió de Francisco Gracia Alonso, biògraf de Pere Bosch Gimpera, aquest canvi d'opinió de Gordon Childe es deu a la influència constant sobre ell de Julio Martínez Santa Olalla, qui fou l'introductor a Espanya de les teories del cèlebre prehistoriador britànic.<sup>356</sup> Bosch, però, no té tant en compte aquesta relació entre Martínez Santa Olalla i Childe sinó que ho atribueix exclusivament al caràcter del prehistoriador, molt donat als canvis sobtats de paradigma i a un excés de presència de la seva ideologia marxista en les seves teories, que el feien entendre la història com a quelcom lineal que avançava a força de revolucions econòmiques i tecnològiques, com explicava anys més tard a Olivar Bertrand:

Hi ha investigadors que davant un descobriment nou, obliden tota la resta i fan “revolucions” [sic]. Un d'aquests era en Gordon Childe, que cada dos o tres anys, davant una nova troballa, ho trastocava tot. Un temps tot ho explicava per l'economia marxista, i les cultures no tenien res a veure amb els pobles i eren diferents, perquè tenien una economia diferent. Ens ho va col·locar en un Congrés a Brussel·les, i jo li vaig discutir dient-li que per molt que inclogués l'economia, els pobles existien i es manifestaven en la cultura, que tot seguit d'arribar es veia que Anglaterra no era França ni Espanya Itàlia, etc., [sic] malgrat que la civilització tendia a unificar aspectes de la cultura, i que sempre havia estat així, fins i tot a la Prehistòria. Encara que se les donava de políglot, com que li ho vaig dir en francès, perquè la majoria eren belgues o francesos, no es va assabentar del que jo deia i va contestar amb vaguetats. El que cita el diari que tot ho volia fer sortir d'Orient i, amb això, es civilitzava els “bàrbars” [sic] d'Europa, és un cas. Part del que deia Childe era veritat: que hi havia coses que, d'Orient, passaven a Europa; però desconeixia excessivament l'esperit creatiu d'algunes cultures europees.<sup>357</sup>

De totes maneres, fos pel que fos, el concepte mateix que un i altre investigador

---

354Íbid. GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 212-213.

355Íbid. GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 481.

356Íbid. GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 482.

357OLIVAR, *Correspondència*, Carta 145 de Bosch Gimpera a Olivar Bertrand, 2-VIII-74, pàg. 325.

defensaven de la naturalesa humana i de la història eren tan diferents que resultava impossible que, a nivell teòric i més enllà de filies i fòbies personals, acabessin posant-se d'acord. La concepció que sostenia l'arqueòleg britànic, segons la qual les diferents cultures havien sorgit com a adaptació al medi, gairebé en termes darwinians però, a mesura que anés avançant el progrés de la humanitat, aquestes estaven destinades a anar-se unificant, és a dir, desapareixent, era totalment contrària a la que Bosch havia après i mantindria al llarg de tota la seva vida. Childe, marxista empedreït, es burlava d'aquesta manera “alemanya” de concebre la història que ell considerava, a més de falsa, reaccionària i que tranquil·lament es podria aplicar a Bosch:<sup>358</sup>

En nuestros días, se advierte una actitud pesimista o mística en los escritos de autores muy leídos, en el campo de la historia como en el de la ciencia natural. Algunos se inclinan, como los antiguos griegos y romanos, a buscar ansiosamente en el pasado un «edad de oro»[sic] de primera simplicidad. La «escuela histórica»[sic] alemana de misioneros católicos y sus maestros en arqueología y antropología ha resucitado la doctrina medieval de la «caída del hombre»[sic] por haber probado el fruto del árbol del saber, revistiéndola con términos científicos.<sup>359</sup>

Anant més endavant en el temps, les teories que Bosch Gimpera defensava a l'*Etnologia*, i que en les seves línies mestres va continuar defensant fins a la seva mort, anaren perdent acceptació entre els arqueòlegs de primera fila internacional, així com entre els espanyols.<sup>360</sup> Fins i tot els que es consideraven els seus alumnes i deixebles com Lluís Pericot, Miquel Tarradell o Joan Maluquer de Motes, manifestant sempre fervorosament el respecte que sentien envers el mestre, anaren distanciant-se de les seves teories i, fins i tot, de la seva metodologia. De totes maneres, mai no deixaren d'alabar la seva tasca tant en el terreny arqueològic com en el docent i destacaren sempre el seu paper de mestre fundador d'una escola arqueològica.

També a nivell internacional, l'acceptació de les teories i la metodologia emprada per Bosch han anat caient en l'oblit, per bé que no la seva persona i la seva tasca docent i política durant l'època republicana. Com a exemple, cabria destacar que un dels

---

358Per a una anàlisi de la concepció marxista de Childe i com l'aplicava a l'arqueologia vegeu: MC NAIRN; Barbara; *The Method and Theory of V. Gordon Childe*, Edinburgh University Press, Edimburg, 1980.

359CHILDE; Vere Gordon, *Los orígenes de la civilización*, Fondo de Cultura Económica, Mèxic DF, 1954, pàgs. 9 i 10.

360BOSCH, *Etnologia*, pàg. CXXVI.

especialistes més influents en estudis cèltics del darrer terç del segle XX, especialment pel que fa a cultura, religió i llengües cèltiques, el catedràtic alemany de la universitat de Bonn Bernhard Maier, no cita ni l'*Etnologia* ni cap altra obra de Bosch Gimpera a la seva obra general *The Celts. A History from the earliest times to the present*.<sup>361</sup> Potser no seria estrany que un llibre publicat per primera vegada en alemany l'any 2000 no en cités un altre publicat als anys trenta del segle XX si no fos perquè cita, com una de les màximes autoritats en el tema dels celtibers, Adolf Schulten, de la mateixa època i les teories del qual gaudiren sempre de bastant menys acceptació que les de Bosch.

Paradoxalment, Schulten, a qui els seus contemporanis ignoraven contínuament, fins i tot a Alemanya, apareix com una de les autoritats de referència sobre el tema dels celtibers. De totes maneres, Maier demostra que no coneix l'obra de Schulten de primera mà ja que afirmava que Schulten utilitzava el terme: "Celtiberians [...] for the Celtic inhabitants of the Iberian peninsula".<sup>362</sup>

Cal ressaltar que l'opinió de Schulten era la contrària, ja que considerava que els celtibers eren els ibers que havien conquerit aquella part de la Península que abans era habitada pels celtas, no a l'inrevés. Aquesta opinió, acceptada generalment des que es descobrí que la llengua parlada pels celtibers era una variant cèltica, era ja la que defensava Bosch Gimpera, així com, encara amb menys matisacions, Martín Almagro Basch i Julio Martínez Santa Olalla, entre altres, però no precisament la de Schulten.<sup>363</sup>

---

<sup>361</sup>MAIER; Bernhard, *The Celts. A history from the earliest times to the present*, Edinburgh University Press, Edimburg, 2003.

<sup>362</sup>Íbid. MAIER, *The Celts*, pàg. 75.

<sup>363</sup>WULFF, «Adolf Schulten», pàg. CCIV.





## CAPÍTOL 4: OBRES DE MADURESA DE PERE BOSCH GIMPERA

Després de la publicació de l'*Etnologia de la Península Ibèrica* l'any 1932, la dedicació de Bosch Gimpera a la investigació davallà considerablement o, almenys, no tornà a publicar una obra de l'envergadura de l'*Etnologia* fins força temps més tard, ja a l'exili mexicà.

En primer lloc, les seves ocupacions burocràtiques i de política acadèmica, primer com a degà de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona i després, amb la Universitat Autònoma, com a rector de la mateixa Universitat, afectaren en major o menor mesura les seves possibilitats de publicació. De la mateixa manera, també l'afectaren les seves maniobres per refermar el seu prestigi internacional, especialment la seva tasca amb l'anomenat "Comité dels Cinc" (Bosch, Obermaier, Bersu, Unversagt i Lantier), amb els quals acabà organitzant el CISPP (Congrès International des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques) i que acabà resultant l'embrió de la futura UISPP (Union Internationale des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques). Tot seguit, amb l'esclat de la Guerra Civil, evidentment, el seu volum de publicació descendí moltíssim ja que les seves tasques de rector barrejades amb les de conseller de Justícia del Govern de la Generalitat a partir del 29 de juny de 1937 li impediren.

Tanmateix, Bosch sovint aprofitava els viatges oficials per pronunciar conferències arqueològiques, algunes de les quals esdevingueren molt famoses, o al revés, aprofitava els viatges acadèmics per fer gestions en nom del President Companys. D'aquesta època, per exemple, són dues de les seves conferències més famoses, que foren posteriorment editades. Així, el cèlebre discurs inaugural del curs 1937-1938 a la Universitat de València, on formulà per primera vegada les seves teories sobre la influència de les superestructures en la història d'Espanya, fou pronunciat el febrer de l'any 1938 aprofitant que tornava d'una visita al Madrid republicà assetjat per les tropes nacionals.<sup>364</sup>

De la mateixa manera, una altra de les seves conferències més famoses, *Two Celtic Waves in Spain*, on desenvolupava els dos moments d'entrada cèltica a la Península Ibèrica que ja havia apuntat a l'*Etnologia*, la pronuncià aprofitant els seus primers mesos d'exili a Oxford, demostrant així que ni durant la guerra civil no s'havia desconnectat

---

<sup>364</sup> Op. Cit. 10, BOSCH, *Memòries*, pàg. 220.

completament de la seva vinculació amb la prehistòria més teòrica.

De totes maneres, aquestes publicacions, com altres articles acadèmics o els diferents articles i llibres que va publicar justificant l'acció del govern de la Generalitat o de la Universitat Autònoma durant la guerra, no eren grans obres de síntesi teòrica o manuals. Per més influència que tinguessin aquestes noves petites publicacions gairebé de divulgació, quedaven lluny de la monumental *Etnologia* i no eren més que el desenvolupament d'alguna idea concreta que ja havia estat tractada d'una manera o altra en l'*Etnologia*.

La primera gran obra teòrica que publicà a l'exili fou *El poblamiento antiguo y la formación de los pueblos de España*, on aproximadament desenvolupà les mateixes idees que a l'*Etnologia*; que els pobles actuals de la Península Ibèrica arrenquen de l'època prehistòrica i protohistòrica i que continuen sent els mateixos mentre que les diferents invasions i superposicions posteriors no han fet sinó matisar el patrimoni racial i cultural ja existent.<sup>365</sup>

#### **4.1 EL POBLAMIENTO ANTIGUO Y LA FORMACIÓN DE LOS PUEBLOS DE ESPAÑA**

*El poblamiento antiguo y la formación de los pueblos de España*, aparegut el 1945 a l'exili mexicà, tracta el mateix tema que ja s'havia tractat a l'*Etnologia*; els diferents pobles de l'Espanya actual responen a l'època prerromana i les superestructures dominants des de llavors hi han aportat matisos, però no han alterat la naturalesa profunda d'aquestes poblacions.

L'autor del pròleg de l'edició de 1995, José Luis Lorenzo, arqueòleg madrileny nacionalitzat mexicà que arribà a cap de Departament de Prehistòria de l'Instituto Nacional de Antropología e Historia de Mèxic, qui havia estat alumne de Bosch Gimpera a la Universidad Nacional Autónoma de México, també destacava aquesta coincidència en les dues obres, en la breu semblança biogràfica que en feia: "El que ahora aparece fue un libro fundamentado en otro de 1932, *Etnología de la Península Ibérica*".<sup>366</sup> Semblança, aquesta, purament laudatòria, com solia passar en aquests casos; Lorenzo, tanmateix, no

---

<sup>365</sup>BOSCH, *El poblamiento*, pàg. X.

<sup>366</sup>Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. X.

entra en la validesa de les tesis de Bosch en aquest cas, per bé que més endavant, durant els últims anys de la vida del seu antic mestre, les desmentiria gairebé íntegrament. Així, Bosch, en carta a Pericot deia sobre ell que: “Suposo que deu pensar que jo no sé res de Prehistòria i queestic «periclitado» o sigui que repapiejo com va descriure en Santolla una vegada”.<sup>367</sup>

Tanmateix, no tot són coincidències i Bosch no es limità a repetir punt per punt el que havia dit a l'*Etnologia* ja que, si bé els arguments i les conclusions sí que es repeteixen, l'enfocament és lleugerament diferent. Així, si Josep Pla sobre l'*Etnologia* deia que: “malgrat el títol, és un llibre fet més amb mentalitat de prehistoriador que d'etnòleg”,<sup>368</sup> en aquesta nova publicació es capgirà aquesta mentalitat i es posà força més l'accent en el component etnològic que permetia establir els cercles de cultura. D'aquesta manera, els títols dels diferents capítols no fan al·lusió a una zona a un temps concrets sinó que es refereixen a pobles (Per exemple: Capítol IV. *Las oleadas célticas*, Capítol V. *Los pueblos no célticos de la Península: tartesios e iberos*, Capítol VI. *Los fenicios*).

De la mateixa manera, a partir del moment que es troben fonts escrites, ni que siguin indirectes com les que fan referència a Tartessos, Bosch desenvolupà una història recolzant-se sobretot en les fonts escrites, més que en les troballes arqueològiques. Aquestes quedaven relegades en un apartat al final de cada capítol que explicava els principals trets arqueològics relacionats amb el grup poblacional sobre el qual es tractava i els principals jaciments de la península pertanyents a aquella cultura. Cal dir, també, que en les notes al final de cada capítol, com era habitual en Bosch, es trobava una àmplia bibliografia on predominaven, de llarg, les obres purament arqueològiques.

És cert que és un llibre més curt que l'*Etnologia*, per bé que en ambdues obres predominen les síntesis, però no és el factor determinant per a aquest enfocament diferent. De totes maneres, aquest esperit sintètic i aquesta visió més etnològica i cultural que purament arqueològica, el fa més amè de lectura i en facilita la difusió, tal i com pretenia Bosch.

El primer capítol és una descripció de la geografia de la Península, força més detallada i a

---

<sup>367</sup>GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, Carta 260, 25-III-71, pàg. 439.

<sup>368</sup>PLA, *Homenots*, Pàg. 46

la qual s'atribueix més importància que a l'*Etnologia*. En aquest sentit, salvant les distàncies, es podria considerar que, metodològicament, el *Poblamiento*, és més proper a la *Hispania* de Schulten, en la qual es dóna molt més relleu a les fonts escrites i a la geografia que a l'arqueologia pròpiament dita. Així, Bosch afirma que:

Ésta [la geografia] determina la infinidad de sus matices y mezclas [de la Península], las evoluciones locales diferenciadas y su persistencia tenaz que actúa en forma retardataria, muchas veces, de la evolución y de su asimilación al ritmo de la historia general europea, imprimiendo a todo su sello de primitivismo y de tradicionalismo, que dificulta la consolidación de las grandes superestructuras que han intentado repetidamente abarcar toda la Península y que, al romperse o fracasar, dejan al descubierto, de nuevo, la variedad hispánica.<sup>369</sup>

Aquesta insistència en la geografia no és en va ja que el mateix Bosch Gimpera justifica això dient que: “De esa configuración geográfica [...] han resultado las grandes regiones actuales geográfico-políticas”.<sup>370</sup>

La primera qüestió, i una a les quals dedica més pàgines, és una de les que més polèmiques li va comportar al llarg de la seva carrera i sobre les quals ell insistí una vegada i una altra. Aquesta és la catalogació de l'anomenat art rupestre llevatí com a paleolític, quan la majoria dels seus adversaris professionals defensaven el seu caràcter mesolític. Cal dir que aquesta és l'opinió que s'ha anat generalitzant amb el pas del temps però en aquesta època el debat encara era força equilibrat. Ell justificava que aquest art llevatí era paleolític, i no mesolític, girant un dels grans arguments dels que opinaven el contrari; la inexistència, en les pintures, de la fauna quaternària tan característica del Paleolític, que era la protagonista de l'art rupestre de les pintures anomenades franco-cantàbriques. Així, afirmava que:

El este y sur de España hasta ahora no ha proporcionado en las representaciones artísticas más que especies indiferentes al clima y apropiadas para la caza como ciervos, cabras monteses, jabalíes, toros, caballos salvajes y, además, alces, gamos, asnos salvajes (hemión) [sic], cánidos, aves, peces y aun arañas, moscas y abejas.<sup>371</sup>

---

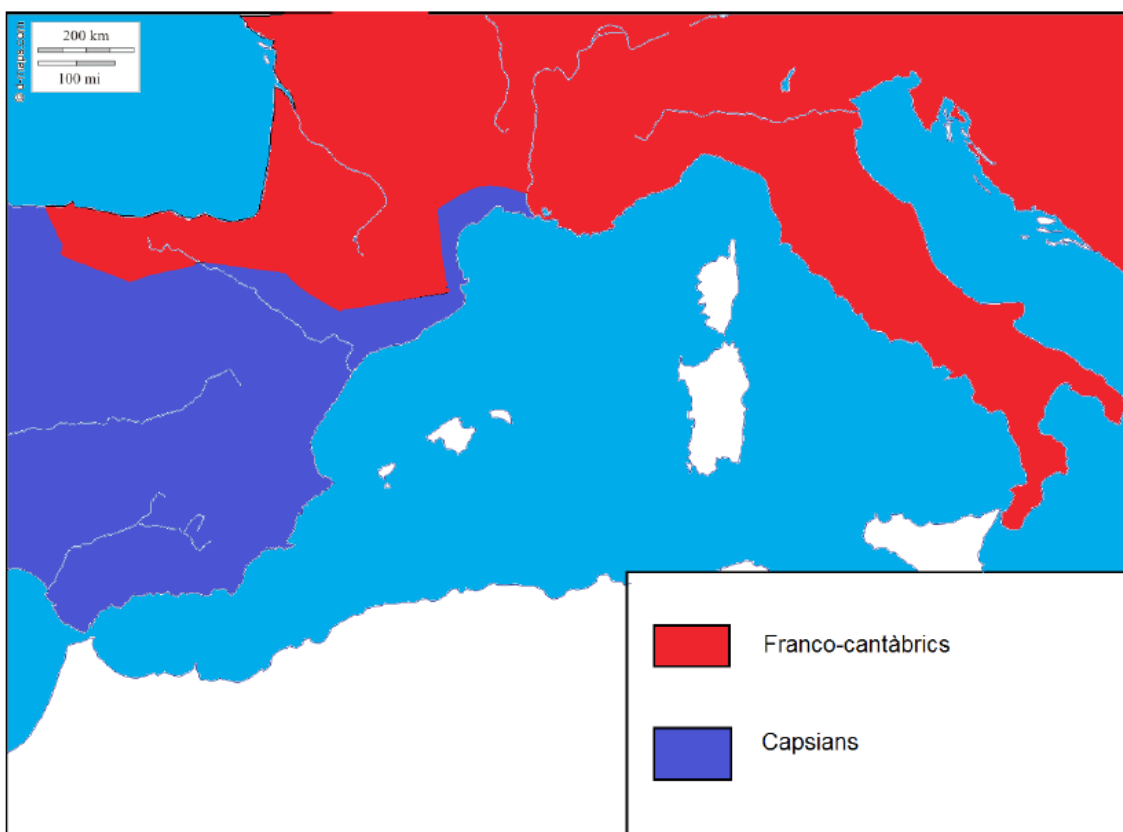
369BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 1.

370Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 12.

371Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 27.

Amb tot, introdueix un matís respecte al que havia publicat fins al moment, ja que reconeix que l'art levantí és posterior al franco-cantàbric, per bé que seguia atribuint les diferències a dues cultures diferents: “Cabía pensar que el arte “expresionista”, tanto el levantino español como el africano, se hubiese desarrollado después de los impulsos recibidos en la propagación del arte naturalista franco-cantábrico hasta el sureste y sur de España”.<sup>372</sup>

Tanmateix, aquest lleu desfassament temporal no negava les dues cultures existents a la Península a finals del Paleolític i que s'havien d'acabar convertint en: “los dos *grupos fundamentales de la población peninsular* [sic] que habían de ser el punto de partida para la evolución ulterior”.<sup>373</sup> Aquests dos grups eren els franco-cantàbrics paleolítics autòctons, que a partir del Mesolític Bosch anomenarà “raça pirinenca”, i els capsians, d'origen africà, arribats a la Península a finals del Paleolític a través del Sàhara, procedents de l'est d'Àfrica i que aportaren trets “pigmoïdes” a l'etnologia peninsular.<sup>374</sup>



*Distribució ètnica a la Península Ibèrica a finals del Paleolític Superior segons Bosch Gimpera. Elaboració pròpia.*

372Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 43.

373Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 45.

374Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 52.

És al Mesolític quan aparegué un altre poble, també provinent del nord d'Àfrica, concretament del sud de Tunísia i els altiplans algerians, que modificaria la pauta cultural de la Península. Era l'anomenada *Cultura Sahariana*, que en travessar el Mediterrani i establir-se a la zona sud-est de l'actual Espanya, Bosch començà a anomenar *Cultura d'Almeria*.

El prehistoriador justificava aquesta nova onada de població africana, relativament poc nombrosa però amb una naturalesa molt més bel·licosa i expansiva que els antics pobladors peninsulars, fonamentant-se tant en la cultura material, que ell trobava idèntica a la de l'altra banda del Mediterrani, com en l'antropologia. En aquest sentit, destacava que en els jaciments de la Cultura d'Almeria es trobava una pràctica totalitat de cranis dolícocèfals, que contrastaven poderosament amb la gran heterogeneïtat que es trobava en la cultura de les coves anterior i de la resta de territori peninsular.<sup>375</sup>

A la banda occidental d'Andalusia, en canvi, Bosch hi situava el naixement de l'anomenada *Cultura del vas campaniforme*, associada també a la construcció de megàlits. Des d'aquest punt inicial, tant el megalitisme com el vas campaniforme s'estengueren per tota Europa Occidental, arribant a zones tan llunyanes com les Illes Britàniques, Escandinàvia o l'actual Alemanya. Tanmateix, Bosch Gimpera negava la possibilitat, en contra del que era habitual en ell, que l'extensió del vas campaniforme suposés també l'extensió del poble que l'havia creat per tots els territoris on es trobava i afirmava, per contra, que s'havia estès a través de contactes comercials. Intentava explicar el que podia semblar una contradicció de la seva forma de treballar habitual amb aquesta reflexió:

No se debe creer, sin embargo, en una migración de pueblos que lleven el vaso campaniforme a través de Europa. [...] Los pueblos de Andalucía y de la cultura de las cuevas de España no se movieron. Tan sólo los pirenaicos han podido recorrer en sus movimientos de pueblos pastores, los territorios entre los Pirineos y los Alpes y la Borgoña, infiltrándose entre los indígenas de la cultura de las cuevas del sur de Francia.<sup>376</sup>

Aquests petits grups de pastors transhumants, insignificants en relació als autòctons,

---

<sup>375</sup>Ibid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 73.

<sup>376</sup>Ibid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 67.

segons Bosch acabaren dissolent-se entre les poblacions locals dels llocs on arribaren, i és per això que no se'n troba altre rastre que el vas campaniforme. De la mateixa manera, aquests pastors pirinencs semi-nòmades també haurien estès les puntes de fletxa de tipus almerià per Europa, especialment cap a la costa atlàntica, en un corredor força rectilini: “como si buscara el contacto con la Bretaña, con cuya cultura megalítica, formada con fuertes influencias llegadas por mar desde Portugal, mantiene activas relaciones”.<sup>377</sup> Negant qualsevol tipus de colonització o invasió, posava força l'accent en aquesta mena de “connexió atlàntica”, que es mantindria al llarg de molts segles i arribant fins al punt d'afirmar que: “Se creería en la existencia de *emporía* portuguesas o gallegos en Irlanda y aun en Escocia, perdidos más tarde entre las poblaciones indígenas”.<sup>378</sup>

Després de l'Eneolític i al llarg de tota l'Edat del Bronze, considerà que els diferents nuclis de població de la Península havien quedat estabilitzats i sense canvis significatius fins a l'Edat del Ferro, amb l'arribada de les diverses onades cèltiques defensades per Bosch.<sup>379</sup> Coincidint amb aquest període de calma, la tan característica geografia peninsular exercí la seva influència sobre tots els grups de pobles que l'habitaven produint, segons Bosch, efectes retardataris. Així, tots aquests pobles enfortiren llur personalitat i reforçaren els seus trets identitaris més primitius i idiosincràtics. Així, la descripció que el prehistoriador ofería dels antics almerians els presentava ens uns termes força semblants als que emprava Adolf Schulten en les seves obres, recalcant la rudesia, l'austeritat i el poc sentit artístic de la seva cultura:

Pasadas las «modas» forasteras del eneolítico, la antigua cultura de Almería parece volver a lo más simple de sus tradiciones con los mismos tipos de poblados y de sepulturas (cistas no megalíticas y sin túmulo casi siempre, cerámica de color pardusco y de superficie alisada, sin decoración, con formas estereotipadas evolucionadas de las viejas almerienses) y con pocos aditamentos (sepultura en jarras) si no es el florecimiento de nuevos tipos de metal (alabarda, puñales, espadas y objetos de adorno, especialmente diademas).<sup>380</sup>

Pel que fa a les onades cèltiques, se'n segueixen destacant dues de principals, com fins al moment, però aquestes se subdivideixen en altres, començant a prefigurar la versió

---

377Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 90.

378Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 97.

379Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 101.

380Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 102.

posterior de la teoria de Bosch de les successives onades cèltiques a la Península Ibèrica, entre les quals n'acabaria distingint tres o quatre. La primera, tan indiscutible per a ell com discutida per d'altres prehistoriadors i arqueòlegs, s'hauria produït a principis de l'Edat del Ferro, cap al 900 aEC aproximadament i hauria entrat pels passos orientals del Pirineu. Eren els que Bosch anomenava, en aquella època, *Celtes dels Camps d'Urnes* o *Urnenfelder*, sorgits de la zona de l'actual Alemanya meridional.

És destacable assenyalar que a l'*Etnologia* Bosch qualificava aquesta primera onada com a indoeuropea proto-cèltica, encara no cèltica del tot. En canvi, tretze anys després ja la considerava plenament cèltica i diferenciada del tronc il·liri, del qual encara no els distingia a l'*Etnologia*.<sup>381</sup> Aquesta primera onada hauria penetrat també pels passos occidentals dels Pirineus, però la seva influència hauria estat molt menor que a la zona de l'actual Catalunya, on el seu domini es perllongà fins a l'època de l'expansió ibèrica cap a la costa francesa a mitjan segle VII aEC.<sup>382</sup>

La segona onada cèltica coincidiria cronològicament amb el reflux iber i la desaparició de la superestructura cèltica a la zona de la costa catalana. Així, entrant per Roncesvalles i els passos més occidentals dels Pirineus, aquesta segona onada cèltica s'hauria concentrat i establert a la zona central de la Península, on s'hauria convertit en la cultura predominant d'una Meseta molt poc poblada anteriorment. El matís respecte al que afirmava tant a l'*Etnologia* com a la conferència *Two Celtic Waves in Spain*, és que subdividia molt clarament aquesta onada en dues de diferents, les dues procedents de les zones de l'actual Bèlgica i Westfalia. La primera corresponia a la del conglomerat dels cempsos, cimbris, germans i eburons i hauria entrat a la Península cap al 650 aEC, que haurien obert el camí cap al sòl hispànic i iniciat una conquesta militar de la seva meitat nord.

Poc després, però, cap a finals del segle VII i principis del VI, un nou conglomerat de pobles cèltics entrà a la Península, establint-s'hi de forma permanent com a superestructura. Dins aquest conglomerat de pobles, que Bosch anomenava conglomerat dels sefes, hi trobava des del punt d'origen els sefes, turons, lemacein, nemetates, lingons i eburons. Alhora, pel camí haurien arrossegat altres pobles que havien de jugar un paper

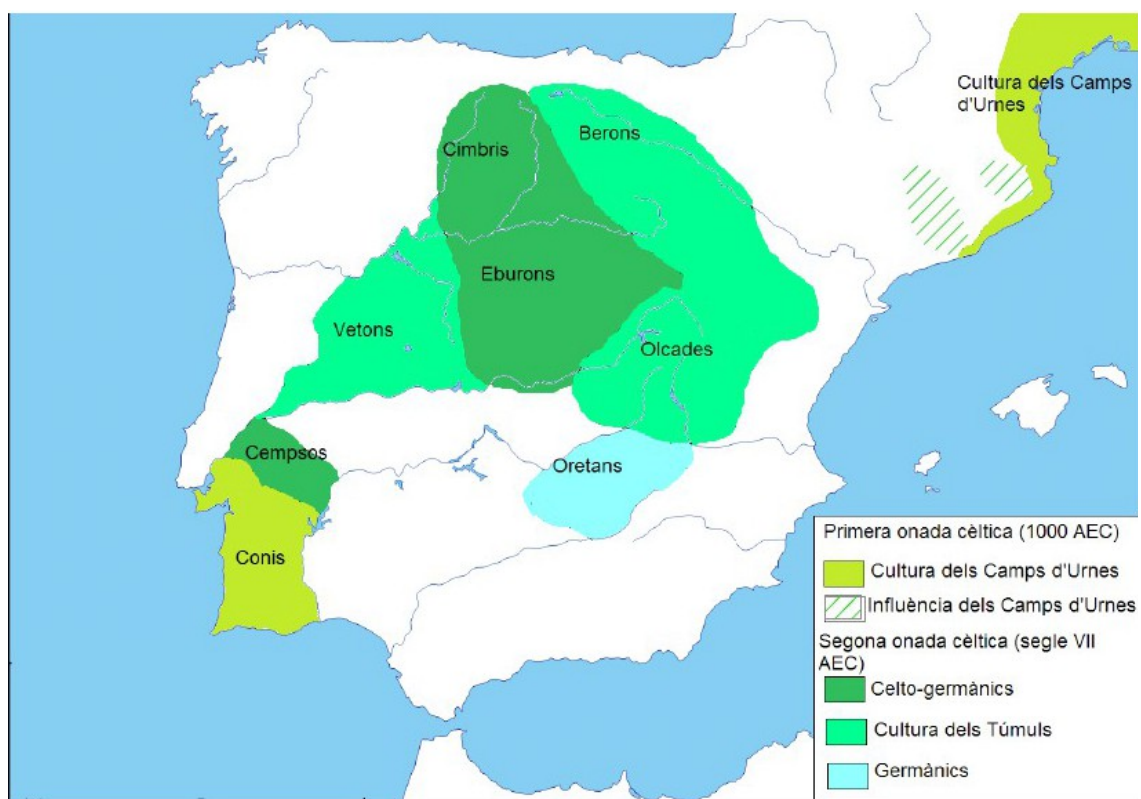
---

381Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 123.

382Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 124.



important als segles següents com els berons, vetons i olcades, o volcos.



*Model de les onades cèltiques a la Península Ibèrica segons Bosch Gimpera. Elaboració pròpia.*

Pel fet que la Península estava poc poblada, especialment la zona central, on s'establiren els celtes preferentment, aquesta conquesta, que per a Bosch tenia un clar caràcter violent, es considerà acabada cap a l'any 570 aEC.<sup>383</sup> Per aquest mateix caràcter bel·licós i expansiu, els diferents pobles celtes haurien intentat apoderar-se de tota la Península. Tanmateix, no els fou possible tant per la particular configuració geogràfica del territori com per l'existència d'altres pobles que els podien fer front. Així és com ho sintetitzava l'autor:

El apogeo de la dominación cèltica en la Península fué el tiempo entre el siglo VI y el II a. de J.C. Entonces, después de haber fracasado en su intento de apoderarse de toda ella, por la resistencia de los tartesios en el sur y de los iberos en la costa oriental, pudieron mantener su poderío en casi todo el centro, en el oeste y en el norte, mezclándose con los indígenas, de los que aparentemente desapareció todo rastro. Estos continuaron, con alguna personalidad sólo en las zonas marginales. Así, los lusitanos, aunque habían

<sup>383</sup>Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 131.

experimentado una fuerte influencia de los celtas vecinos, consiguieron, por fin, romper su dominación y extenderse, dominando a su vez la mayor parte de Portugal y la Extremadura española en el siglo II.<sup>384</sup>

Acabada la seva fase expansiva, els celtes passaren per una fase d'estancament, o de retrocés, segons les zones. Als llocs on hi havia una massa indígena més o menys potent, aquesta tornava a aflorar, com exemplifica Bosch amb el cas de Numància, a la qual atribuïa una massa poblacional ibero-capsiana.<sup>385</sup> “Los celtíberos se confundieron a la larga con los vencidos y se mezclaron con el extremo de los pueblos ibéricos, como lo denota su nombre y lo confirma su cultura[...] para, en el siglo II, hasta la caída de Numancia en 133, tener una cultura con fuerte sabor ibérico”.<sup>386</sup>

De la mateixa manera, Bosch descrivia un procés força similar a la zona més occidental: “A pesar de la celtización cultural, los pueblos de Portugal y Galicia [...] debieron mantener gran parte de su población indígena intacta bajo el dominio céltico y que, a la larga, en estos territorios, aquélla debió predominar, no siendo sus habitantes tan celtas como generalmente se supone”.<sup>387</sup> Alhora, els territoris de cultura pirinenca acabaren per espolsar-se el domini cèltic, que a la zona sempre hi havia estat només militar, forjant una aliança pràcticament inquebrantable amb els romans des de la seva entrada a la Península.<sup>388</sup>

Al poble tartessi, Bosch el considerava descendent directe de la població capsiana anterior, amb moltes influències culturals de l'antiga cultura d'Almeria però menys que a les zones pròpiament ibèriques, on els almerians s'infiltraren més en totes les capes de la societat. Així, segons el prehistoriador, la diferència entre els ibers i els tartessis era la diferent proporció d'elements ètnics i culturals capsians i almerians entre uns i altres. D'aquí el fet que alguns cronistes grecs, al principi, fossin capaços de distingir entre uns i altres però els acabessin confonent poc temps després, vista la relativa semblança que presentaven per comparació amb els cèltics de l'interior. Alhora, també influí en l'atenuació de les diferències la dominació cartaginesa, que influí força en la cultura tartèssica (ja

---

384Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 134.

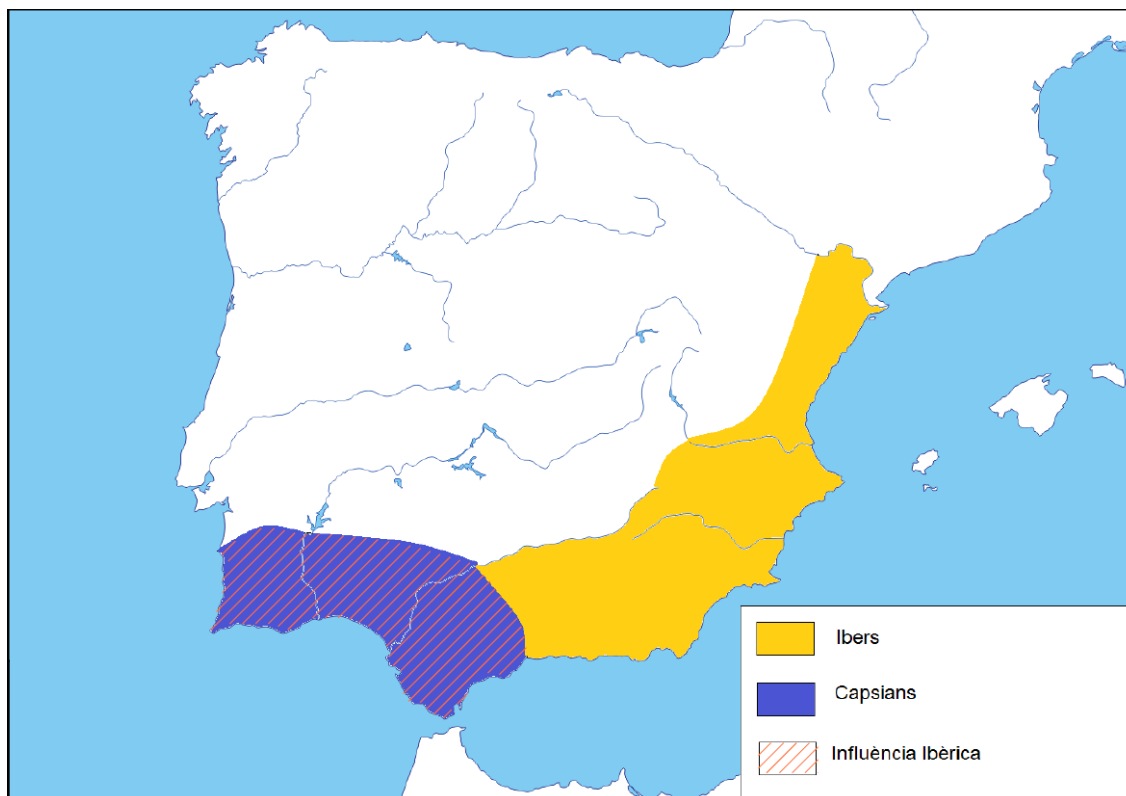
385Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 146.

386Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 134.

387Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 136.

388Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 135.

turdetana) que els grecs i romans arribaren a conèixer de primera mà.<sup>389</sup>



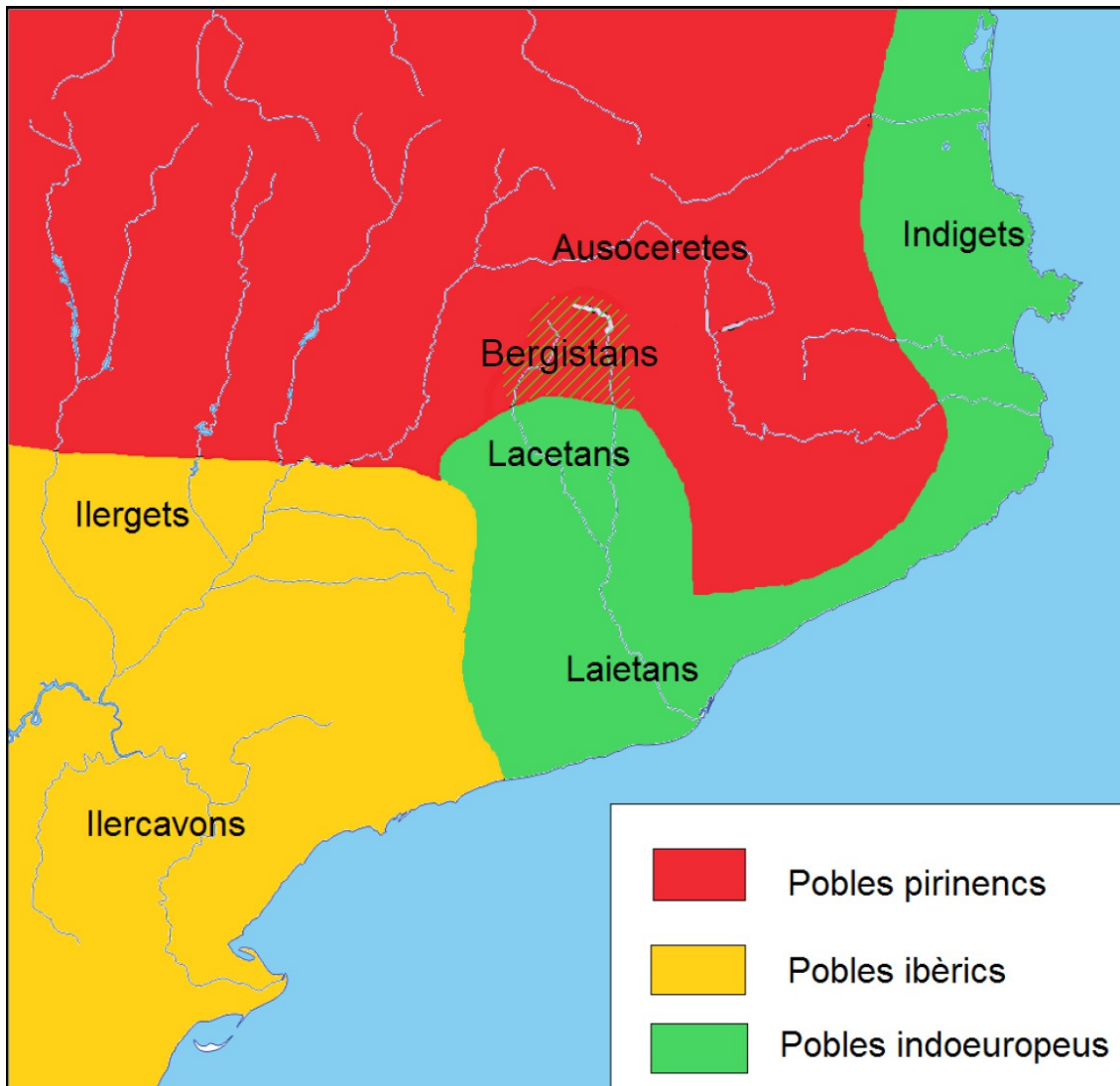
*La darrera proposta de Bosch Gimpera sobre la filiació ètnica dels tartessis. Elaboració pròpia.*

Igual que a l'*Etnologia*, Bosch continuava atribuïnt a la zona de l'actual Catalunya la major heterogeneïtat ètnica i cultural, que la feia un territori de mal classificar i comprendre a causa del caràcter tan mesclat dels seus pobles. A cadascuna de les tribus històriques els atribuïa una composició ètnica diferent, basant-se tant en la cultura material com en altres elements com, per exemple, l'etimologia: així, explicava la filiació pirinenca dels ausetans per la semblança de l'arrel *aus-* amb l'arrel *eusc-*, que els emparentaria amb els territoris eusquèrics que s'estenien de punta a punta dels Pirineus.

Com a breu resum de la complexitat ètnica de la zona catalana Bosch proposava aquesta síntesi: “Estos pueblos [indigets, laietans, cossetans, lacetans] son la mezcla de las gentes de la cultura de las cuevas con una superposición pirenaica, que forma el sustrato indígena que absorbió los restos de las infiltraciones célticas y de las ibéricas que reaccionaron contra las primeras”.<sup>390</sup> Per als bergistants, en canvi, proposava una barreja més simple, amb una base eminentment pirinenca superficialment celtitzada.

<sup>389</sup>Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 149.

<sup>390</sup>Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 154.



*Esquematització de la distribució ètnica a la zona de l'actual Catalunya cap al segle IV AEC segons Bosch Gimpera. Elaboració pròpia.*

De tota manera, a partir de mitjan primer mil·lenni aEC, a tota la zona de Catalunya i el Baix Aragó es produí una iberització progressiva que tendia a unificar cada cop més aquestes poblacions tan divergents en base a l'element ibèric, juntament amb l'influx provinent de la colònia grega d'Empòrion. Així, una zona que fins al moment havia estat força rude i primitiva, conegué una progressiva suavització dels costums per la influència de les cultures més avançades grega i ibèrica del sud-est peninsular. Així mateix, la utilització massiva de mercenaris ibèrics tant per part dels grecs com dels cartaginesos durant aquesta època ajudà també a l'adopció de costums, modes i art grecs per part de les poblacions ibèriques.<sup>391</sup> Per últim, acabà fent una caracterització dels pobles ibèrics, una mena de semblança psicològica, molt més propera als termes emprats per Schulten

<sup>391</sup>Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 158.

que als que havia fet servir ell mateix a l'Etnologia i que ja es reproduirà de manera extensa al capítol següent.<sup>392</sup>

La visió que oferia de la societat tartessia, tema en el qual gairebé no havia entrat a l'*Etnologia*, on, com s'ha vist, feia poc més que desmentir que fos una ciutat i defensar que era una mena d'empori, també responia força a la que n'havia construït Schulten: "Allí [Tartessos] parecen haber existido clases sociales: una aristocracia terrateniente y mercantil, navegantes, un pueblo agricultor y esclavos".<sup>393</sup> Alhora, a partir de la tradició recollida per les fonts clàssiques, assaja una reconstrucció de la dinastia reial tartessia, cosa gairebé impensable en la metodologia utilitzada en l'*Etnologia* i en la majoria de les seves obres de síntesi:

A través de estas personificaciones míticas y de noticias confusas conservadas en la tradición posterior, se puede recuperar en cierto modo la dinastía de los reyes tartessos que cubre aproximadamente el espacio de tiempo de las relaciones fenicias con los tartessos desde el siglo IX al VI y que parece tener una verdadera historicidad: Gargoris, Habis y luego, después de reyes intermedios desconocidos, Gerón (el de la lucha con los fenicios a fines del siglo IX o principios del VIII), hijo de Crisaor y Calirroe (que pueden ocupar el lugar de un rey de los intermedios entre Habis y Gerón), su nieto Nórax (el fundador de Nora hacia 700), hijo de Eritia (a su vez hija de Gerón y del dios Hermes, acaso también representando otro reinado intermedio) y finalmente Argantonio, el rey amigo de los foceos, no sabemos si inmediatamente después.<sup>394</sup>

Amb tot, divergeix de moltes de les teories de Schulten, com per exemple, la presència de lígurs a la Península o la que atribuïa la fundació de Tartessos als estruscos, o tirsens. Segons Bosch, les úniques restes etrusques trobades a la Península són a causa de la represa de les relacions comercials després de la batalla d'Alàlia.<sup>395</sup>

L'*Etnologia* acabava amb la conquesta romana de la Península, però *El Poblamiento* continua fins a l'època de la Reconquesta, a finals de l'Alta Edat Mitjana. En primer lloc, afirmava el trencament que suposà l'entrada dels romans, que estroncaren el procés que

---

392Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 162.

393Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pag. 160.

394Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg 182.

395Íbid. BOSCH, *El poblamiento*. pàg. 207.

seguien els pobles peninsulars: “La evolución de los pueblos de España, antes de interrumpirla el intento de dominio cartaginés y particularmente la romanización, parecía tender a estabilizar pueblos que iban asimilándose pacíficamente las influencias griegas y que hubieran podido llegar a un elevado nivel”.<sup>396</sup> Amb tot, tret d'Andalusia, on desaparegueren per complet les antigues unitats ètniques, a la resta de territoris peninsulars els antics pobles no quedaren totalment absorbits per la superestructura romana sinó que, com tantes vegades, ressorgiren tan bon punt el domini desaparegué:

Así veremos, a fines del imperio romano y en la época visigoda, reaparecer los nombres de los gallaeci, de los cántabros y de los navarros (éstos últimos nombrados por primera vez, aunque sin duda existentes desde antiguo), y los antiguos nombres étnicos de gran parte de España aparecen todavía en los mapas medievales y se perpetúa en los límites de las demarcaciones episcopales y en los grupos políticos y administrativos que se forman en España a la desmembración del Califato y en la Reconquista.<sup>397</sup>

També en el més pur estil Schulten, tan poc habitual en altres obres seves, d'entroncar el caràcter de certs pobles i personatges del passat en el present, posava com a exemples de la persistència de les antigues unitats poblacionals els casos del poeta de Bìlbilis, Marcial: “Marcial, el celtíbero, propiamente «el baturro», con su inteligencia y agilidad mental, su soez y feroz mordacidad, su fracaso en la adaptación a la vida de la capital y su retirada a sus campos patrios, es el símbolo del indígena español de las zonas interiores, cuyo espíritu no ha podido ser transformado”.<sup>398</sup>

De la mateixa manera, considerava que a l'època tardorromana es podien observar símptomes de: “rebrote de un espíritu nacional y racial latente bajo la romanización”<sup>399</sup> de l'antic poble dels gallaeci tant en el moviment religiós del priscil·lianisme com en les afirmacions d'Orosi sobre que la dominació romana fou, per als seus avantpassats, tant insuportable com ho era la dels gots per a ells en la seva època.<sup>400</sup>

Ja sota el domini musulmà, i en el capítol de conclusions, Bosch apreciava que, després de l'ensorrament del Califat de Còrdova a principis del segle XI, els regnes de taifes: “En

---

396Íbid. BOSCH, *El poblamiento*. pàg. 267.

397Íbid. BOSCH, *El poblamiento*. pàg. 262.

398Íbid. BOSCH, *El poblamiento*. pàg. 265.

399Íbid. BOSCH, *El poblamiento*. pàg. 266.

400Íbid. BOSCH, *El poblamiento*. pàg. 267.

sus afinidades y alianzas obedecen a las tradiciones de los pueblos indígenas y sus luchas con los Estados cristianos tienen muchas veces el carácter de una guerra civil más que de una guerra de razas o entre pueblos totalmente extranjeros”.<sup>401</sup>

Així doncs, les successives dominacions que ha sofert la Península Ibèrica al larg de la història, fossin del color que fossin, no haurien modificat gran cosa de l'estructura racial i ètnica de les poblacions hispàniques, que haurien seguit la seva evolució “natural”. Tanmateix, la seva resistència a les dominacions estrangeres no era violenta, sinó que es basava en una gran capacitat de supervivència i de ressorgiment cada cop que s'afluixava el domini.

Pel que fa a això, Bosch hi veu l'exemple paradigmàtic en el temps de les Reconquesta, quan els diferents regnes i unitats polítiques cristianes sorgides al nord peninsular apareixen seguint l'antic patró de distribució de l'època prerromana. Així, Bosch Gimpera veu la separació entre Lleó i Castella basada en la diferència racial prèvia a l'ocupació romana, de la qual considera el Cid com un clar recordatori. Segons ell, i contra el que consideraven Menéndez Pidal i altres historiadors, el cas de Rodrigo Díaz de Vivar, noble castellà de segle XI, lluny de simbolitzar la voluntat hegemònica de Castella, simbolitza el contrari; çò és, la reacció i desafecció dels vells castellans contra l'Estat lleonès, al qual ja només els lligaran els llaços de vassallatge, trencats els sentimentals.<sup>402</sup>

De la mateixa manera, sota Jaun Zuria, mític primer senyor de Biscaia al llarg de gairebé tot el segle IX, Bosch explica com els antics bascos es governaven per assemblees de famílies que elegien els seus cabdills i hi troba un paral·lelisme amb la forma de govern de les valls d'Andorra, heretada també de l'antiga cultura de la població pirinenca.<sup>403</sup> Alhora, el regne de Navarra, hereu de la raça pirinenca més pura, com la resta de territoris bascos, es desnaturalitza en certa manera, amb el principi de la Reconquesta i orienta la seva política cap a la zona racialment ibèrica de l'Ebre. D'aquesta manera, cada cop compartirà menys afinitats amb les terres basques i més amb les aragoneses.<sup>404</sup>

Aragó, per la seva banda, fou la clau de volta del ressorgiment de les antigues ètnies

---

401Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 320.

402Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 384.

403Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 245.

404Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 297.

prerromanes de la Península i és l'exemple que Bosch pren com a paradigmàtic per a la justificació de la seva teoria quan, progressivament, l'element bascoide comença a perdre-hi la importància, aïllat al Pirineu, en favor de l'element celtibèric les actuals províncies de Saragossa i Terol: "El primitivo reino de Aragón, pirenaico, tiende a Navarra o a la relación con los demás núcleos pirenaicos de Sobrarbe, Ribagorza, Pallars y aún Urgel, antes de que la reconquista de Huesca le abra el camino del Ebro [llavors se centra en] absorber los dos núcleos musulmanes de Huesca y Zaragoza- en realidad la supervivencia de los ilergetas occidentales y de los edetanos".<sup>405</sup> Tendència que s'accentuaria encara més arran de la finalització de la Reconquesta i l'inici del procés d'unificació i centralització polítiques d'Espanya: "Aragón, desde entonces, [regnat dels Àustries] gira cada vez más en la órbita castellana, a lo que contribuyen sus afinidades a través de la población primitiva celtibérica de la zona fronteriza y el parentesco de su lengua, diferente de la de Cataluña por el mayor predominio de los elementos iberos y celtíberos".<sup>406</sup>

De la mateixa manera, la gran complexitat racial i ètnica que presentava la zona catalana abans de la conquesta romana, es veia reflectida també en l'organització política tan fragmentada apareguda després de la dominació musulmana i que, tot i les tendències unificadores posteriors, s'havia de mantenir al llarg dels segles fins al regnat dels borbons. Alhora, els nous comtats i entitats polítiques, coincidien geogràficament amb els límits dels antics pobles prerromans no ibèrics. Així ho explicava Bosch:

El proceso de la reconquista catalana y la historia de los condados que forman su principal núcleo (Urgell-Cerdaña-Rosellón, Besalú, Gerona, Ampurias, Ausona-Vich-Barcelona), reproducen antiguos grupos indígenas pre-romanos y se mantienen por mucho tiempo en los límites de la "Cataluña Vieja" (donde predominan los pueblos no ibéricos, en el siglo III: ceretanos, ausetanos, indigetias, laietanos-lacetanos, cossetanos).<sup>407</sup>

La identitat amb les antigues tribus, doncs, seria tan perfecta que fins i tot els límits entre la Catalunya Nova i la Catalunya Vella coincidien amb l'antiga frontera entre els territoris de població ibèrica i els de població no ibèrica. Per últim, cal destacar que Andalusia acabà imposant la seva personalitat tan idiosincràtica de la manera que ho havia fet

---

405Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 298.

406Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 303.

407Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 303.





*Cercles de cultura i filiacions ètniques a la Península Ibèrica cap al segle III AEC segons Bosch Gimpera. Elaboració pròpia.*

sempre. Essent els tartessis els menys bel·licosos de tots els pobles peninsulars, reaccionava a les dominacions estrangeres, no mantenint-se gairebé invariable com els territoris de cultura pirinenca, sinó ben al contrari. La tàctica adoptada per la població tartèssica era radicalment oposada; convertir-se en un “gresol que ho fon i reforja tot”.<sup>408</sup> D'aquesta manera, a més de resistir als dominis i ressorgir quan aquests s'afluïxen: “La vieja cultura primitiva [andalusa], organizada en la época tartesia, resurge siempre y absorbe todo lo que se le superpone”.<sup>409</sup>

Com afirmava José Luis Lorenzo, doncs, *El poblamiento antiguo* és un llibre basat en l'*Etnologia*, però ahora també és força diferent, fins al punt que es podria considerar un llibre singular en l'obra acadèmica de Pere Bosch Gimpera. Es basa en l'*Etnologia*, i en repeteix la majoria de les conclusions, però la metodologia és totalment diferent, com també el to emprat en la redacció, força més amè i menys encarat als especialitzats en arqueologia. Bosch era totalment conscient de quin estil d'escriptura utilitzava en cada moment, com ho posa de manifest diverses vegades en la seva correspondència amb el seu amic Rafael Olivar Bertrand, avisant-lo que li enviava algun article que: “Té l'altre estil meu: el de quan parlo de pedres i història antiga, diferent de quan conto anècdotes”.<sup>410</sup>

Així doncs, aquest canvi en l'estil se suposa que és totalmet conscient i voluntari, amb la

408Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 323.

409Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 321.

410OLIVAR, *Correspondència*, Carta 49 de Bosch Gimpera a Olivar Bertrand, 22-VII-72, pàg. 106.

voluntat d'arribar a un públic més ampli i variat que la majoria de les seves obres. Es podria dir, fins i tot, que avançava la forma d'escriptura que havia d'emprar en les seves obres que, sense deixar de ser històriques, tenien una vessant més política com *Cataluña, Castilla, España*<sup>411</sup> o el recull d'articles *La España de todos*.<sup>412</sup>

Pel que fa al contingut, com ja s'ha vist, era pràcticament el mateix que a l'*Etnologia*, però anava més enllà cronològicament, arribant fins a l'època medieval i el principi del regnat dels Àustries. Justificava aquesta decisió pel fet que per entendre l'Espanya moderna era imprescindible conèixer la més antiga: “Creemos que la diversidad de los pueblos, a través de aquellos siglos en que aparece en formación la España moderna, necesita, para su verdadera comprensión, ser relacionada con la de los tiempos primitivos y que la historia medieval gana mucha luz, juzgada teniendo en cuenta sus más profundas raíces”.<sup>413</sup>

Era conscient, però, que no tothom entendria la relació i la intenció, però considerava necessària aquest contrast entre èpoques fins al punt que es podria considerar una obra d'història contemporània o, almenys, ell volia que s'interpretés així. Ho explicava també a en una carta a Pericot, poc després de la publicació: “Supongo que habrá muchas cosas que a algunos historiadores les parecerán muy discutibles y que encontrarán raro que la Prehistoria derive a cosas de Historia Moderna. Comprendo ahora muy bien su interés por ella que le hizo asociar en Valencia la Historia Contemporánea con la Prehistoria”.<sup>414</sup> Alhora, no per l'estil ni per saltar d'una època a l'altra, sinó pel contingut, també estava convençut, fins i tot abans de publicar el llibre, que: “nuestro buen amigo Schulten no estará de acuerdo con algunas conclusiones”.<sup>415</sup>

Les reaccions, òbvies, de caire més ideològic que provocà la publicació del *Poblamiento*, s'analitzaran mes endavant, en l'apartat dedicat a la relació entre les teories arqueològiques i la ideologia.

## 4.2 LES DARRERES GRANS OBRES

---

411BOSCH GIMPERA; Pere, *Cataluña, Castilla, España*, Ediciones de “Las Españas”, Mèxic D.F., 1960.

412BOSCH GIMPERA; Pere, *La España de todos*, Seminarios y ediciones SA, Madrid, 1976.

413BOSCH, *El poblamiento*, pàg. XLIV.

414GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, Carta 113, 22-I-47, pàg. 239.

415Íbid. GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, Carta 110, des de L'Havana, 9-X-43, pàg. 233.

Les dues últimes grans obres teòriques de la seva vida es publicaren de forma pòstuma ja que ell les havia acabat i enviat a l'editor però encara no s'havien publicat quan s'esdevingué la seva mort el nou d'octubre de 1974. Ambdós llibres reproduïen la metodologia de l'*Etnologia*, en el sentit que vénen a ser un mapa escrit on es van col·locant els noms i les característiques de les cultures que ocupaven un territori determinat durant una època determinada. Tot i el temps transcorregut i els canvis succeïts en l'arqueologia al llarg d'aquest temps, seguia utilitzant el mètode dels cercles de cultura que havia après del seu mestre Kossinna. Precisament aquesta fidelitat a les tècniques i metodologies apreses durant la seva estada d'ampliació d'estudis a Alemanya féu que sovintegessin les polèmiques amb altres arqueòlegs més joves i innovadors com Gordon Childe, que canviava de paradigma massa sovint segons el seu gust i la concepció de la història del qual topava de cara amb la que defensava Bosch.<sup>416</sup> Un altre conflicte el tingué amb l'arqueòloga americana, d'origen lituà, Marija Gimbutas, coneguda per les seves teories sobre el matriarcats preindoeuropeu i que situava l'origen dels pobles indoeuropeus, associat a l'anomenada Cultura dels Kurgans, a les estepes que s'estenien al nord del Mar Negre.<sup>417</sup> Les seves idees no concordaven amb les de Bosch a nivell conceptual ni metodològic per més que ambdós compartissin una formació d'estil germànic basada en les mateixes premisses.<sup>418</sup>

És per aquest motiu, la metodologia i les teories ja desfassades, pel qual aquests llibres no tingueren la transcendència i l'abast de l'*Etnologia*. Alhora, el fet que estigués exiliat a Amèrica, on era respectat però no tan conegut ni seguit com a Europa, i la seva mort prèvia a la publicació de les obres no li permeteren fer la promoció i la difusió que els hauria pogut donar més rellevància. Tanmateix, tots dos mostren aspectes importants de la darrera època de pere Bosch Gimpera en tant que serveixen per reflectir els nous interessos acadèmics que va anar desenvolupant amb el temps, especialment el problema dels indoeuropeus i els seus orígens i, alhora, la fidelitat inquebrantable a la metodologia apresada durant la seva beca d'ampliació d'estudis a Alemanya.

#### 4.2.1 La Amèrica Prehispànica

---

<sup>416</sup>Per a una visió de la concepció de la història segons Gordon Childe vegeu: CHILDE; Vere Gordon, *What happened in History*, Penguin Books, Harmondsworth, 1942. O bé: CHILDE; Vere Gordon, *Los orígenes de la civilización*, (1936), Fondo de Cultura Económica, Mèxic D.F., 1954.

<sup>417</sup>Per a un resum de la visió que Gibutas tenia sobre la Prehistòria europea vegeu: GIMBUTAS; Marija, *The Prehistory of Eastern Europe*, Peabody Museum, Harvard University, Cambridge, 1956.

<sup>418</sup>BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 37.

*La América prehispánica* destaca dins el conjunt de l'obra de Pere Bosch Gimpera pel fet de ser un tema relativament poc tocat per ell com és el de l'arqueologia americana. Tot i viure trenta-cinc anys a Mèxic i estar nacionalitzat mexicà, la seva atenció sempre restà centrada principalment a Europa i als temes europeus, sobre els quals havia fonamentat el seu prestigi i havien estat sempre les seves prioritats acadèmiques. Amb tot, no deixà de treballar alguns temes americans, especialment al voltant de l'art rupestre d'Amèrica Central i del Sud i les relacions transpacífiques en època precolombina, creença per la qual fou molt discutit entre els americanistes.<sup>419</sup>

Per respondre a les crítiques que l'acusaven d'un excessiu distanciament pel fet de viure i practicar la docència a Amèrica i no dedicar-se a temes americans, ell adduïa a un excés de zel nacionalista mexicà, ja que el govern de Mèxic prohibia realitzar excavacions importants a aquells arqueòlegs que no fossin mexicans de naixement.<sup>420</sup> Reforçava aquest argument amb les valoracions del seu amic mexicà Jaime Litvak King, pioner en l'estudi de l'arqueologia industrial a Mèxic, que comparava l'arqueologia mexicana de l'època amb l'arqueologia nazi, estalinista o israeliana.<sup>421</sup>

Tanmateix, quan era a Europa també destacava molt més per les seves obres teòriques, de síntesi i de divulgació que pel seu treball en les excavacions. De fet, tot i ser formalment director de les excavacions d'Empúries, delegà els treballs de camp en Emili Gandia mentre que ell es dedicava a la seva tasca docent a la Universitat de Barcelona.<sup>422</sup> D'aquesta manera, les úniques excavacions que havia dirigit ell personalment mentre era a Europa havien estat les del Baix Aragó, quan treballava al Servei d'Investigacions Arqueològiques de l'Institut d'Estudis Catalans abans d'esdevenir catedràtic. Així doncs, Bosch Gimpera no es caracteritzava per les seves intervencions en les excavacions sinó que, en paraules de Jordi Cortadella: “Bosch era un gran arqueólogo de gabinete y bibliografía gracias a su capacidad de análisis y síntesis que exponía en mapas enormes para determinar los desplazamientos de pueblos siguiendo el método prusiano”.<sup>423</sup>

---

419BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 33.

420GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 470.

421Íbid. GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 470.

422Íbid. GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 328.

423BOSCH, *Etnologia*, pàg. CXXVI.

El fet que no se li permetés excavar per no ésser mexicà de naixement, doncs, pogué haver resultat un factor més per no dedicar-se a temes d'arqueologia americana però no un element clau ja que mai no es va dedicar a les excavacions de cultures europees des que va acabar les del Baix Aragó i això no li va impedir bastir el seu prestigi professional en l'arqueologia europea. Aquesta fidelitat a una metodologia la posà de manifest, també, el seu deixeble i amic Lluís Pericot que, al pròleg de l'edició en castellà de *La América Prehispánica*, deia sobre Bosch: “El presente libro nos muestra la fidelidad a una metodología de trabajo aprendida en los años de estudio en Berlín. Se percibe, por ejemplo, en el afán por identificar grupos étnicos, así los germanos, con áreas culturales o técnicas, que manifiesta la influencia de Kossina”.<sup>424</sup>

Per la seva banda, Bosch, parlant sobre les crítiques que rebia per no dedicar-se a arqueologia americana, afirmava que l'enfocament que els propis arqueòlegs americans feien de l'arqueologia indígena, com per exemple l'argentí Ricardo Levene, cofundador de la Nueva Escuela Histórica, era massa descriptiu i poc analític i que preferia el punt de vista dels americanistes europeus, especialment de Pericot.<sup>425</sup> També al pròleg es diu que el llibre, per qüestions editorials, es publicà abans en italià i en francès mentre que l'edició espanyola es va fer esperar fins després de la mort del seu autor.

Al llarg de tot el llibre, són habituals les comparacions entre Amèrica i algun cas semblant donat a Europa, insistint sempre en el desfasament cronològic entre un continent i l'altre, equiparant, per exemple, les altes cultures precolombines dels darrers segles abans de l'arribada dels colonitzadors, a les altes cultures europees del primer mil·lenni aEC i fins i tot a les mesopotàmiques de diversos mil·lennis abans. Així, les primeres quaranta pàgines són una explicació de les darreres glaciacions americanes, per comparació a les euroasiàtiques, amb l'argument que tot el que succeeix a Amèrica, començant pels finals de les glaciacions i l'extinció de la gran fauna quaternària al final del Paleolític Superior, es produeix de manera molt més tardana que al Vell Món. Aquest endarreriment s'arrossegarà fins a la conquesta americana per part dels europeus.<sup>426</sup>

Com a detall anecdòtic, comentar que Bosch, seguint el seu “afán por identificar grupos étnicos”, elabora dos mapes, un per al Paleolític Superior i un per al Paleolític Inferior, on

---

424BOSCH GIMPERA; Pere, *La América prehispánica*, Ariel-Historia, Barcelona, 1975, pàg. 4.

425GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, Carta 110, L'Havana, 9-X-43, pàg. 232.

426BOSCH, *La América*, pàg. 43.

destaca els límits de les glaciacions, els límits entre cultures i els moviments de pobles que es produeixen en aquesta època. Aquests mapes demostren la gran capacitat de síntesi i la visió arqueològica de Bosch, que condensa en dos mapes els canvis climàtics i etnològics produïts al llarg de milers d'anys.<sup>427</sup>

Seguint l'esquema que aplica a altres territoris, Bosch troba dos pobles que conformen la base racial i cultural de totes les cultures americanes i tot el que passa a posteriori no fa sinó afegir matisos a les cultures preexistents. El relatiu aïllament d'Amèrica afavoreix aquest esquema gairebé binari, però no deixa de ser significatiu que es repeteixi en territoris amb molta més varietat racial i cultural com la zona euroasiàtica.

La primera data d'ocupació que considerarà creïble fou de fa uns 40.000 anys per part del que anomena *Cultura de Nódulos y Lascas*. Els considera provinents de la zona sud de l'Estret de Bering i les Illes Aleutianes. Defineix aquests primers ocupants d'Amèrica com a recol·lectors i caçadors incipients i de raça australoide. El fet de presentar trets fisiològics considerats australoides motivà el debat sobre si la penetració s'havia produït pel nord d'Amèrica o per la zona de l'actual Xile, però Bosch defensa la penetració septentrional amb l'argument que:

La persistencia antropológica «australoide» en América se explicaría como arrancando de la cultura de nódulos y lascas y representaría no una penetración de verdaderos australianos, tasmanios y melanesios, sino como una oleada de gentes procedentes de una raza salida de las mismas regiones en donde hay que buscar el origen de los australoides propiamente dichos [Bosch considerava que la base de l'ètnia australoide era a la zona de l'actual Indonèsia]. Los «australoides» americanos serían así una rama lateral de la oceánica y las semejanzas entre ambas ramas procederían del estado de cosas anterior a la bifurcación, a la vez hacia América y hacia Oceanía.<sup>428</sup>

La segona penetració, més tardana, s'hauria produït més pel nord, per Alaska, procedent del nord de Sibèria. Bosch considera aquests nous ocupants com a caçadors "superiors", amb una economia basada gairebé exclusivament en la caça de la gran fauna quaternària encara no extinta. De fet, la seva entrada a Amèrica hauria s'hauria produït seguint els ramats de grans mamífers gregaris a través dels passos existents a l'Estret de Bering a

---

427Íbid. BOSCH, *La América*, pàgs. 26-27 i 28-29.

428Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 50.

causa la glaciació la seva ruta d'expansió s'haurà dirigit cap a la zona dels Grans Llacs i les Muntanyes Rocalloses.<sup>429</sup> El prehistoriador identificava la seva presència per les seves característiques puntes de projectil i en seguiria la seva evolució a mesura que anessin canviant les seves característiques tipològiques que donarien pas, successivament, a les puntes tipus Sandía, Clovis i Folsom.

La pauta general que dóna Bosch és que la Cultura de Nòduls i Lasques s'estén abans de nord a sud, arribant a l'extrem sud de Sud-Amèrica cap al 12.000 aEC mentre que els caçadors superiors els anaven seguint el rastre, i superposant-s'hi, fins arribar a la punta més meridional del continent cap al 7.000 aEC.<sup>430</sup> Aquesta superposició acabà traduint-se en una barreja, en diferents proporcions segons els territoris, que propiciaria les primeres diferenciacions culturals a partir de les quals anirien formant-se les cultures regionals posteriors o, en paraules de Bosch: “Los contactos y mezclas de las dos tradiciones representan un mesolítico que va convirtiéndose poco a poco en un verdadero neolítico atravesado por sus fases precerámica y cerámica”.<sup>431</sup>

A grans trets, els caçadors superiors tenien tendència a establir-se com a superestructura dominant als llocs on arribaven mentre que els recol·lectors de la Cultura de Nòduls i Lasques acostumaven a quedar en un paper secundari però, per contra, tenien una gran resistència cultural que els permetia ressorgir cada cop que la superestructura s'afeblia. De la mateixa manera, en aquelles zones que no arribaren a poblar els caçadors superiors, quedaren romanents de la cultura de nòduls i lasques la supervivència dels quals es mantingué gairebé inalterable fins el 1500 aEC en les àrees més aïllades d'Amèrica del Sud, força mil·lennis després de la seva arribada.<sup>432</sup> De la mateixa manera, aquestes supervivències culturals primitives anirien associades a les característiques antropològiques australoides, caracteritzades en el crani de Lagoa Santa. Així, les zones on la raça australoide que havia introduït la Cultura de Nòduls i Lasques es mantingué més pura, es caracteritzaven per una cultura més primitiva, d'acord amb el tarannà conservador d'aquesta raça.<sup>433</sup>

---

429Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 40.

430Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 59.

431Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 56.

432Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 59.

433Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 67.

Aquest esquema recorda, per la seva estructura, al que Bosch aplicà a la Península Ibèrica, on les races capsiana i pirinenca, amb una gran capacitat artística i una gran adaptabilitat, quedaven sovint supeditades a altres cultures més bel·licoses com l'almeriana, que s'establien com a superestructura. Tanmateix, en debilitar-se aquesta superestructura, ressorgien un i altre cop i acabaren resultant l'element bàsic de l'etnologia peninsular, encara fins al dia d'avui.

Pel que fa a l'art rupestre, però, Bosch atribueix les obres més destacades a la cultura dels caçadors superiors provinents del nord de Sibèria. Afirma força vegades que les pintures rupestres portades a terme per aquests caçadors superiors recorden molt a les pintures rupestres de l'Europa Occidental i, més concretament, a l'art llevantí de la Península Ibèrica.<sup>434</sup> No és l'única connexió que Bosch troba amb les cultures europees, ja que també diu que: “el paleolítico siberiano tiene muchas conexiones con el este de Europa[...] acaso en esta tradición había que buscar las raíces de tipo de puntas Sandía americanas”.<sup>435</sup> Tot i destacar les semblances entre les cultures del Paleolític europeu i les del Paleolític americà a través de la connexió estepària, a pesar de la diferència cronològica de diversos mil·lennis entre uns i altres, Bosch només admet la influència cultural en el cas de l'est d'Europa. Tanmateix, no s'atreveix a parlar de quina índole són aquestes semblances: “La explicación de la aparición del arte rupestre americano y de sus sorprendentes paralelismos con el del Viejo Mundo, en los que también ha insistido Menghin, es todavía difícil”.<sup>436</sup>

Així que, segons ell, al moment que escrigué *La América Prehispánica*, encara no es podia pronunciar al respecte: “Hay que esperar a que nuevos descubrimientos permitan enlazar el arte rupestre siberiano con el patagónico del paleolítico”.<sup>437</sup> No creia doncs, com sí que ho feien altres com el noruec Gutorm Gjessing, especialista en arqueologia circumpolar, que des de l'art rupestre d'Amèrica fins a les pintures franco-cantàbriques arrenquessin directament d'alguna zona de l'Àsia Central i s'haguessin expandit per tota Euràsia i les Amèriques.

---

434Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 85.

435Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 75.

436Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 99.

437Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 103.



Bosch qualificà tant aquest art que recorda el franco-cantàbric com aquell que recorda el llevantí espanyol com a paleolític o, com a molt, protomesolític<sup>438</sup>. Insistent una i altra vegada en les semblances entre ambdós tipus artístics, tan alunyats i aïllats entre ells, es podria pensar que, més que la importància intrínseca que tingués, Bosch pretenia reivindicar les seves cronologies altes per a l'art llevantí espanyol. Establint aquest paral·lelisme a Amèrica, intentava reforçar la seva idea que les diferències artístiques entre l'art franco-cantàbric i el llevantí responien a diferències culturals entre els seus autors, però no cronològiques, ja que eren pràcticament contemporànies.<sup>439</sup>

Per al pas al Neolític, Bosch prengué com a referència la ceràmica, en comptes de l'agricultura, com se solia fer al Vell Món. Justifica aquesta decisió perquè: “Este fenómeno [l'agricultura] que Childe denominó «revolución neolítica» en América no es una verdadera «revolución» sino un lento proceso que comienza con la utilización de frutos silvestres a partir del año 7000 antes de nuestra era”.<sup>440</sup> Tan lenta seria aquesta evolució, que la producció de blat de moro domesticat no portaria a l'agrupació de la població en llogarrets fins una data tan tardana com el segon mil·lenni abans de la nostra era.<sup>441</sup>

A la ceràmica, per contra, li atribuï una data clara d'inici per a Amèrica del Sud, al 3150 aEC, a l'assentament de Valdivia, a l'actual Equador. És en aquest punt quan Bosch detecta els primers contactes transpacífics, que a partir de llavors serien continus, ja que aquest assentament el considerà fundat per la cultura Jomon japonesa, desenvolupada durant llarg temps, aproximadament entre el catorzè i el quart mil·lenni aEC. Ell ho explicà com un convoi de vaixells japonesos Jomon desviats pels corrents que arribà a les costes occidentals sudamericanes. Es decantà per aquesta presència accidental, més que per una entrada massiva de població, ja que l'assentament desaparegué en poc més d'una generació d'haver aparegut. Tot i el seu caràcter efímer, la importància de l'assentament de Valdivia fou vital ja que la ceràmica tipus Valdivia, a la qual Bosch anomenava directament Jomon, s'estengué molt ràpidament tant per la zona dels Andes com per la conca de l'Amazones.<sup>442</sup> Per a l'aparició de la ceràmica a Nord-Amèrica, però, barallà la hipòtesi que es donés a partir de la *Cultura dels Cistellers*, en una època força més tardana que al subcontinent meridional, cap al segle XX aEC. Tanmateix, tampoc no

438Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 90.

439BOSCH, *Etnología*, pàg. 41.

440BOSCH, *La América*, pàg. 152.

441Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 153.

442Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 164.

descartà que la ceràmica, ja molt evolucionada i poc recognoscible respecte la Jomon, hi hagués penetrat a través de les cultures mexicanes.<sup>443</sup>

A partir d'aquest punt d'inici del Neolític, Bosch anà descrivint les diferents cultures que aparegueren a les diverses zones americanes, sovint posades en relació amb cultures posteriors o, en alguns casos, arribant gairebé fins a l'actualitat. Aprofitava, així, les dades etnogràfiques que li oferien les cultures primitives americanes, a les quals atorgava un valor similar a les supervivències ancestrals que a Europa es poden trobar en el folklore.<sup>444</sup> Bosch va establir diferents cercles de cultura, amb cultures en evolució, desplaçaments de pobles i centres que estenen la seva influència cap a la perifèria fins que esdevenen ells mateixos perifèria. Al cap i a la fi, res destacable respecte la seva manera de tractar els temes de la seva habitual arqueologia d'Europa.

Destaca, en primer lloc, el fet que Bosch tingui sempre un ull posat a Europa, no tant per defensar que hi hagués hagut intercanvis culturals i d'influències entre Europa i Amèrica com per comparar trets culturals que es donaven a Amèrica com altres que s'havien donat a Europa en moments similars, per bé que en èpoques més reculades. Com a exemple, la següent afirmació, que posa de manifest que Bosch mantenia la seva ment concentrada a Europa o, com a mínim, que era conscient que escrivia per a un públic majoritàriament europeu o més coneixedor de la història antiga europea que de l'americana: “entre otras ceremonias, la prodigalidad de las bodas de los campesinos [del nord-oest, emparentats amb grups inuïts i de les Illes Aleutianes] perpetúa en América ciertos aspectos del *potlacht* – que practicaron los celtas en la antigüedad”.<sup>445</sup> Això entronca amb les opinions negatives que Bosch tenia sobre el continent americà, arran d'un profund eurocentrisme i que tan sovint expressava en la seva correpondència i explica, també, la idea defensada per Bosch segons la qual cap regió de les dues Amèriques no hauria passat del Neolític a les diferents edats dels metalls com havia passat al Vell Món fins a la conquesta espanyola<sup>446</sup>:

---

443Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 169.

444Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 96.

445Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 173.

446Per al significat més comú del concepte *potlacht*, el que emprà Bosch, vegeu, sobretot: MAUSS; Marcel, *The gift. The form and reason for exchange in archaic societies* (1950), traducció de W. D. Halls, Editorial Routledge, Londres, 1990.

A pesar de que en la arquitectura y la escultura en piedra o en tierra cocida se llega a una técnica muy refinada y a un desarrollo artístico prodigioso, se trata de civilizaciones que utilizan un utillaje todavía de piedra, tanto en los artefactos de trabajo como en las armas, y que por tanto puede calificarse de «neolítica» hasta la época de la conquista española. En un cierto momento comienza el uso del metal: cobre, oro, plata, pero este hecho no transforma sensiblemente el aspecto general del utillaje ni de la cultura, ya que, en general, el metal no se utilizó en artefactos o armas, sino para objetos de adorno o con fines religiosos, como, por ejemplo, en el caso de las armas votivas hechas de metal.<sup>447</sup>

De totes maneres, no arriba a aprofundir tant en aquestes altes cultures com ho havia fet en les diferents cultures preneolítiques i del Neolític més primerenc, i les passa bastant per alt, especialment les cultures andines. Entre els trets més destacats ressaltà que les estàtues colossals de pedra olmeques del període preclàssic tardà (circa 600-100aEC) que representen caps humans, presenten tots els trets característics de les races australoides, que haurien de desaparèixer amb les altes cultures centreamericanes i mexicanes posteriors.<sup>448</sup> Així, atribuïa el germen de la civilització als descendents llunyans dels recol·lectors de la Cultura de Nòduls i Lasques, pioners també de la colonització d'Amèrica, per més que després se'n acabessin apoderant, i perfeccionant-la, les cultures amb un caràcter més bel·licós, més proper al dels caçadors superiors siberians. En aquest sentit, es podria afirmar, com ja passà a la Península Ibèrica, que unes cultures tenien unes capacitats innates per fundar noves civilitzacions i introduir innovacions culturals mentre que altres, sense aquesta capacitat creativa, estan especialment dotades per apoderar-se'n, per la força o pacíficament, i transformar-les segons les seves necessitats.

Això mateix fou, segons Bosch, el que succeí amb les altes cultures mexicanes: que les que acaben desenvolupant unes estructures estatals potents al voltant d'unes característiques culturals no són les mateixes que havien iniciat aquesta civilització. Així: “[la civilització asteca] en cierto modo hereda y continúa la civilización de los teotihuacanos y toltecas, como consecuencia de la adaptación de sus tribus – llegadas todavía en un estado de civilización relativamente primitivo- a la civilización del país en que se establecieron”.<sup>449</sup>

---

447BOSCH, *La América*, pàg. 175.

448Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 183.

449Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 198.

A partir del moment de l'aparició de les grans cultures americanes i de l'existència relativa de fonts escrites, considera que comença la protohistòria i començà a utilitzar aquestes fonts, que sovint parlaven d'esdeveniments i tradicions força anteriors a les fonts mateixes. Era un procés que també portava a terme força sovint quan tractava temes europeus com, per exemple, a l'hora de donar credibilitat a certes parts de *l'Ora Marítima* d'Aviè que feien referència a Tartessos.<sup>450</sup> De totes maneres, tampoc no atorga una fiabilitat absoluta a aquestes fonts tan indirectes:

Con el imperio tolteca (X-XII) comienza la protohistoria mexicana, los acontecimientos de la cual pueden reconstruirse por medio de las tradiciones recogidas después de la conquista española por historiadores indígenas que tenían acceso a las fuentes, y a que hoy en día éstas se han perdido en su mayor parte, o, como sucede en el caso de los códices prehispánicos conservados, han sido escritas mediante signos jeroglíficos difíciles de descifrar y la arqueología permite comprobar en sus líneas generales el curso global de los acontecimientos históricos de manera satisfactoria.<sup>451</sup>

Fos quina fos la credibilitat que donés a aquestes fonts, en comptes de contrastar-les amb l'arqueologia, com feia en tractar temes d'arqueologia europea, exposava les fonts paral·lelament a les troballes arqueològiques i a la cultura material, sense elaborar grans explicacions. A part d'escassos i concisos, els comentaris dedicats per Bosch a les anomenades altes cultures americanes no són com els que dispensa, per exemple, als grecs respecte la Península Ibèrica. Així, contrasta el comentari que feia a *Etnologia* sobre els grecs: “A aquests grecs, sortits del millor de Grècia jònica, caldria atribuir el llevat de la civilització que, tot i la humilitat de la nostra colònia, feren possible que hi arribés un reflex claríssim del millor art grec”.<sup>452</sup> Amb aquest altre dirigit a l'Imperi Asteca: “El imperio azteca se ha comparado [...] con los grandes imperios del Viejo Mundo y en especial con el romano, aunque su organización data del tiempo en que los pueblos de Europa terminaban la Edad Media y entraban en el Renacimiento”.<sup>453</sup>

Així doncs, en comptes de reflexos claríssims del millor art grec, l'únic que es destaca de l'Imperi Asteca, que altra gent comparava amb els grans imperis de l'antiguitat a Euràsia, i

---

450Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 177.

451Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 199.

452BOSCH, *Etnologia*, pàg. 308.

453BOSCH, *La América*, pàg. 198.

sobretot amb el romà, és la seva cronologia molt més tardana. Pel que fa a la influència que aquestes altes cultures irradiaven cap als seus respectius hinterlands, tampoc cregué que es pogués comparar a l'exercida pels grecs o, en menor mesura, pels fenicis o romans. Aquesta influència sobretot consistia a despertar les potencialitats innates, culturals, artístiques, morals o de l'índole que fossin, d'aquelles cultures que es trobaven en un estat d'endarreriment respecte elles. En canvi, en comptes d'admetre la influència de les cultures superiors cap a les zones perifèriques, Bosch afirmava, al contrari, que la majoria d'entitats culturals de les Amèriques s'havien mantingut en un estat d'endarreriment, que era en certa manera el seu estat "natural". Per contra, les àrees més avançades culturalment eren un mena d'excepció, que quedaven aïllades emmig de les altres i no s'estenien més enllà dels seus límits culturals. Com a exemple, Bosch ho explicava així respecte les cultures andines:

Las culturas amazónicas no parecen ser, como se había creído, una derivación barbarizada de las altas culturas andinas y mesoamericanas, sino, con ciertos enriquecimientos, el último residuo y la expresión moderna del neolítico bastante primitivo que en el tercer y segundo milenios floreció en algunas partes de Sudamérica y Centroamérica, siendo superado en las zonas nucleares por las altas culturas.<sup>454</sup>

La capacitat d'estendre la seva influència cultural que Bosch negava a les cultures indígenes americanes, sí que la concedia a les que havien arribat de l'altra banda del Pacífic, com ja hem vist en el cas de l'assentament de Valdivia que, segons ell, hauria introduït la ceràmica a Amèrica del Sud. Bosch insistí en la importància de les relacions transpacífiques, tan freqüents com intermitents, que anaven introduint innovacions tècniques i culturals que acabarien resultant importants per a la majoria de les altes cultures americanes. Així, comparà el calendari asteca amb el xinès, fet en el qual ja havien insistit altres investigadors. Féu una comparació força detallada d'ambdós calendaris, seguint els estudis de l'antropòleg germano-mexicà Paul Kirchhoff, en la qual afirmava que els dos sistemes calendàrics compartien un mateix origen. Discrepava, però, de Kirchhoff, que deia que el calendari asteca era una derivació del xinès, tot alegant que compartien un mateix origen, sense que això significués que un era adoptat de l'altre.<sup>455</sup>

Els darrers capítols del llibre, doncs, consisteixen en la recerca minuciosa d'influències transpacífiques a Amèrica. Per a Bosch, és una de les úniques maneres

---

454Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 232.

455Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 206.

d'explicar certs avenços tecnològics que les cultures autòctones, amb la seva poca capacitat creativa, difícilment haurien pogut assolir totes soles. Aquestes influències de l'altra banda del Pacífic haurien estat tan generalitzades que el prehistoriador creia poder rastrejar quines cultures havien tingut contactes o influències transpacífiques i quines no a partir del grau d'evolució que havien assolit o en quin tipus d'estrís posseïen:

Las tribus rezagadas [...] conservaron en su etnología muchos rasgos primitivos, y en esas extensiones había que encontrar la explicación del origen de las culturas de los arawak, caribes y guaraní. Lo confirmaría el hecho de que no se hallan rasgos culturales de tipo transpacífico en pueblos que sin duda descienden de los primeros pobladores de América, mientras que, en cambio, aparecen en los pueblos amazónicos.<sup>456</sup>

Així, considera, fins i tot, que l'existència o no d'aquests contactes pot haver arribat a determinar el grau de civilització al qual havia arribat cada cultura americana. Com no podia ser d'altra forma, la metal·lúrgia no podia haver estat de cap manera un invent autòcton, sino que fou introduïda des de l'est d'Àsia on, al seu torn, hi havia arribat a través del poble indoeuropeu dels Dongsong, de la zona pòntica europea, en la seva migració cap a la zona de la Xina actual.<sup>457</sup> Alhora, les famoses piràmides centreamericanes tampoc no eren una creació autòctona sino que havien estat introduïdes per cultures estrangeres. Aquests edificis, però, no estaven basats directament en les piràmides egípcies, com creia, entre altres, Thor Heyerdahl, etnògraf i aventurer noruec, gran defensor del difusionisme cultural, famós per les seves diverses expedicions, entre les quals destaquen la *Kon-Tiki*, entre Amèrica del Sud i les illes del Pacífic meridional, i les dues expedicions *Ra*, en què va creuar l'Atlàntic amb un vaixell de paper. Els seus mètodes i teories foren sempre discutits per la comunitat científica.<sup>458</sup> Segons Bosch, les piràmides centreamericanes estaven inspirades en els ziggurats mesopotàmics, la influència dels quals hauria passat per l'Índia, els estats hinduïtzats de Cambodja i Birmània i la Xina fins arribar a Amèrica cap al segle II EC.<sup>459</sup> De totes maneres, sí que compartia amb Thor Heyerdahl la creença en els constants contactes entre el sud-est asiàtic i el continent americà per via marítima.

---

456Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 233.

457Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 235.

458Per a un retrat de Thor Heyerdahl vegeu: ANDERSSON; Axel, *A hero for the atomic age. Thor Heyerdahl and the Kon-Tiki Expedition*. Peter Long Oxford, Oxford, 2010.

459BOSCH, *La América*, pàg. 251.

Tanmateix, com a conclusió, afirmava que calia seguir investigant molt més la naturalesa d'aquestes relacions transpacífiques perquè no estava gens clar com són, quines gents les haurien dut a terme i per quins motius, tot i que ell s'inclinava, bàsicament, per vaixells extraviats de la seva ruta.<sup>460</sup> El que sí que li quedava clar, però, era que, tot i ser habituals, aquests contactes no eren intensos ni implicaven un gran volum de població: “Ciertamente, no puede hablarse de la propagación masiva de complejos culturales de China o la India a América pero poco a poco, además de aumentar el número de paralelismos, en muchos casos hay una correspondencia cronológica entre los de uno y otro lado del Pacífico”.<sup>461</sup> Tot i que sí que hi havia hagut prou intercanvi, escrivia ja a les últimes pàgines, com per influir en l'etnologia de les poblacions autòctones i que la barreja i la transmissió d'influències entranyaven un procés extremadament complex i complicat que calia desentrallar: “Todo lo dicho [base mongoloide i melanesoide amb diverses infiltracions xineses, japoneses i indonèsies] nos permite suponer que el mecanismo de infiltración, aclimatación y mezcla de elementos forasteros con la población indígena fue sumamente complicado, excluyéndose tanto las migraciones en masa como las conquistas”.<sup>462</sup>

Així, l'única gran obra de Bosch Gimpera dedicada a temàtica americana és totalment coherent amb la pràctica totalitat de la producció literària de l'arqueòleg dedicada al Vell Món. La metodologia és, més o menys, la mateixa que havia après, durant les seves estades a Alemanya, de la mà d'un dels mestres que més l'havien influït, l'arqueòleg Gustav Kossinna. Centrava el seu interès en l'establiment de cercles de cultura a partir de la cultura material, com ja feia a les seves obres europees. De la mateixa manera, una de les seves preocupacions principals també era la classificació etnològica i racial de les cultures americanes, tal i com passava amb les euroasiàtiques, així com detectar quina era la seva zona d'origen, la seva tradició cultural i les seves supervivències i influències posteriors.

També, seguint el seu pensament difusionista, estava plenament interessat a establir la procedència de les diverses influències culturals rebudes per les diferents cultures americanes. Per a aquest fi, posava l'accent en un flux subtil però constant de relacions transpacífiques, ja fos comercials o d'alguna altra índole. Aquest contacte permanent

---

460Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 174.

461Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 235.

462Íbid. BOSCH, *La América*, pàg. 261.

entre Àsia i Amèrica li permetia explicar, des del seu punt de vista, gairebé tots els avenços tecnològics i culturals que s'havien produït al continent americà, poblat per unes gentes essencialment conservadores i endarrerides que, sense aquest estímul extern, amb prou feines haurien variat des de la seva arribada, molts mil·lennis enrere. Teoria, aquesta, força discutida per molts altres prehistoriadors però que ell necessitava per fer coherents les seves teories amb les seves creences arqueològiques. De totes maneres, aquesta obra, publicada pòstumament, no fou la darrera gran obra teòrica de la seva vida. Aquest lloc correspon a la seva obra més voluminosa, de força més de mil pàgines, *Prehistoria de Europa. Las raíces prehistóricas de Europa*. És un exercici paral·lel al que havia fet amb *l'América Prehispánica* però molt més minuciós, en proporció al coneixement més profund que tenia sobre l'àmbit europeu.

#### 4.2.2 Prehistoria de Europa. Las raíces prehistóricas de Europa

La monumental *Prehistoria de Europa*. A la qual Bosch sempre es referia com *Las raíces*, publicada després de la seva mort, fou un intent de síntesi de gairebé totes les cultures prehistòriques europees. Hi treballà durant els últims anys de la seva vida. Fins i tot, després d'acabar-ne la redacció, dedicà els darrers anys de la seva vida a elaborar-ne la bibliografia, buscant les publicacions més actuals, revisant-la i modificant-la contínuament fins al punt que la mort el sorprengué encara treballant-hi, retocant-la, mentre esperava que es publicés definitivament. Així ho posa de manifest a la seva correspondència amb Olivar Bertrand, ja el novembre de 1972, en dir-li que: "L'estona de cafè és molt convenient per a *changer d'idées* a) de la bibliografia de *Las raíces de Europa*, que és una cosa embrutidora".<sup>463</sup> Veiem, doncs, que ja a finals de 1972 estava treballant en l'apèndix bibliogràfic de *Las raíces*, i que hi seguí treballant encara fins a elaborar, com deia Maluquer de Motes al pròleg, un: "densísimo apéndice bibliográfico que nos muestra su decidida voluntad de estar al día hasta en el menor detalle".<sup>464</sup> Tan dens que acabà resultant una bibliografia temàtica de més de 140 pàgines amb obres que feien referència a qualsevol dels temes apareguts a *Las raíces*.

Pel que fa al contingut de l'obra, Bosch no s'aparta de la seva tendència clàssica, establint cercles de cultura, descrivint desplaçaments de pobles, invasions i superestructures,

---

<sup>463</sup>OLIVAR, *Correspondència*, Carta 72 de Bosch Gimpera a Olivar Bertrand, 24-XI-72, pàg. 156.

<sup>464</sup>Íbid, OLIVAR, *Correspondència*, pàg. 156, nota 1.



continuïtats i ruptures, fins a dibuixar un gran mapa de l'Europa prehistòrica on hi apareixen les diferents cultures que han habitat les diferents zones en diferents èpoques. Coherent amb aquesta metodologia de treball, cada capítol es titula, no amb el nom de l'època i regió sobre la qual tracta, sino amb el nom de la cultura estudiada. De la mateixa manera, a l'índex, Europa ja hi apareix dividida per pobles (ex.- XLIV. Las civilizaciones tartésica e ibérica).

A nivell conceptual, però, s'hi introduï un matís interessant, que es posa de manifest ja a la introducció de l'obra; l'Europa moderna no apareix directament dels pobles de l'època pre i protohistòrica, com passaria, per exemple, a la Península Ibèrica, sino que la civilització europea és hereva directa de Grècia i Roma: “Ya puede hablarse [després d'Alexandre de Macedònia, dit el Gran] de una civilización europea creada por Grecia y continuada por Roma que con su Imperio, al que donó un nuevo espíritu el Cristianismo, la constituyó en la base de todo desarrollo ulterior y a la que habrán de incorporarse por fin, a través de un complicado proceso, los pueblos marginales germanos y eslavos”.<sup>465</sup> Aquesta herència clàssica estenia la seva influència fins i tot als països de cultura europea d'Amèrica i Oceania com els EUA, Austràlia, Nova Zelanda o les antigues colònies espanyoles d'Amèrica, on s'hauria instal·lat com a superestructura però hauria modificat la cultura d'una manera tan profunda que hauria “desnaturalitzat” les cultures anteriors. Fet a destacar si es té en compte que, per a Europa, Bosch considerava que moltes de les cultures preclàssiques tenien prou personalitat pròpia per resistir els embats del temps i ressorgir tan bon punt es debilitaven les superestructures que les oprimien.<sup>466</sup>

El llibre tira força enrere, fins a l'aparició, a Àfrica, del gènere *Homo*, però ben aviat se centra en la població primerenca europea de recol·lectors, que, segons Bosch, és l'estadi primigeni de l'ésser humà. La cultura superior, però, neix quan la recol·lecció deixa pas a la caça com a principal font de subsistència, especialment la caça de gran fauna. És en aquest estadi cultural quan, afirma el prehistoriador, comença la religió, l'especialització en el treball, la diferenciació per sexes, etc. En aquest Paleolític Superior, Bosch detecta una gran heterogeneïtat en la població europea, que presenta una barreja de trets paleosiberians, negroides i braquicèfals en diferents proporcions segons la zona però gairebé enlloc no n'apareixen uns en exclusivitat. A tota Europa, doncs, s'estenia aquesta

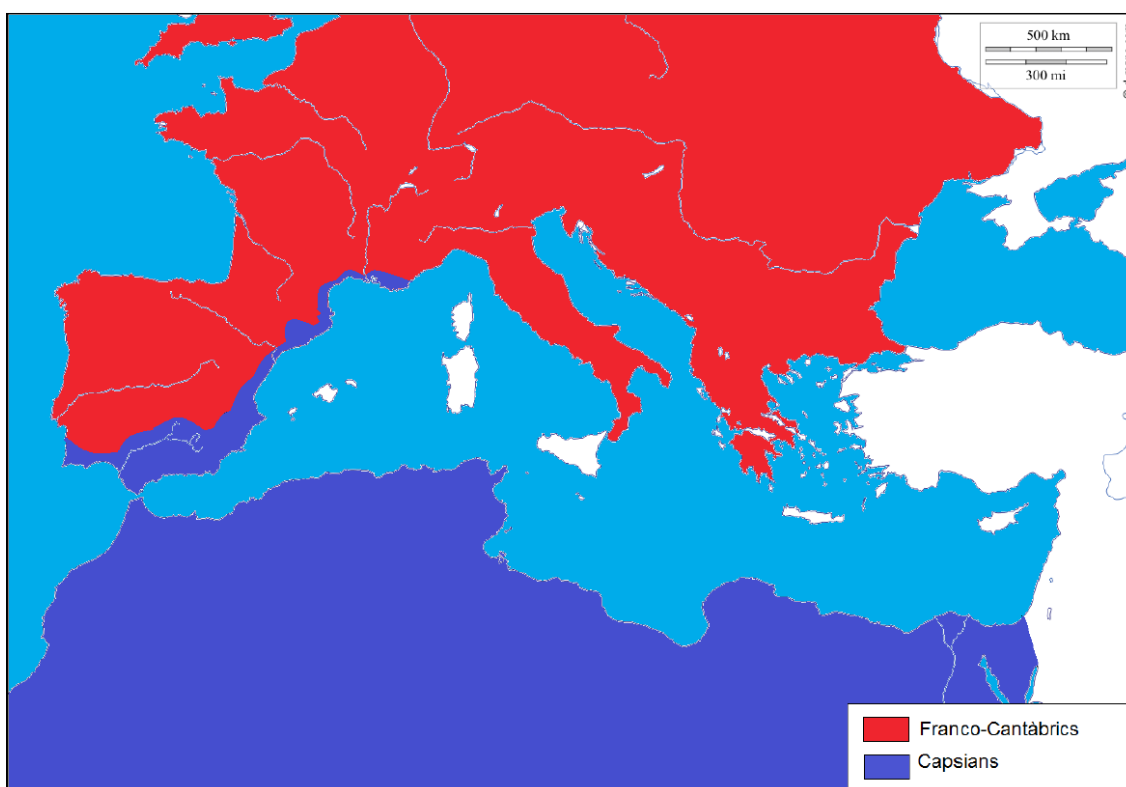
---

<sup>465</sup>BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 2.

<sup>466</sup>BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 2.

població mesclada, amb un cultura molt semblant en tota la seva extensió i que Bosch identificava amb la cultura que ell anomenava franco-cantàbrica. Ell trobava només una excepció a aquesta homogeneïtat europea que consistia en un únic cercle de cultura: “Casi toda Europa, a excepción de una buena parte de España al sur de los Pirineos formaba una gran entidad cultural (cultura franco-cantábrica) que se contraponen a las regiones levantinas y meridionales de la Península Ibérica, que con el norte y este de África forma otro gran círculo de cultura (cultura levantina española y africana)”.<sup>467</sup> Aquest altre petit cercle de cultura seria només una extensió d'un altre de més gran, que comprendria tot el nord d'Àfrica i la seva part oriental fins a l'actual Kènia, que Bosch anomenava *Cultura Capsiana*.

Cal afegir, també, que les pàgines que Bosch dedicà a les cultures de la Península Ibèrica són, comparativament, molt més nombroses que les relacionades amb les cultures



*Extensió dels cercles de cultura franco-cantàbric i capsità durant el Paleolític Superior segons Bosch Gimpera. Elaboració pròpia.*

d'altres zones exceptuant, potser, les jòniques i egees. Alhora, també s'ocupà especialment d'un dels temes més recurrents en la seva producció acadèmica, com és l'art rupestre peninsular, tractat, fins i tot, a un llibre temàticament tan diferent en aparença

<sup>467</sup>Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 55.

com *La América Prehispánica*. D'aquesta manera reprèn aquesta temàtica per reivindicar, un cop més, la contemporaneïtat de les pintures franco-cantàbriques i de les llevantines. Remarcava, altre cop, que les diferències entre una i altra responen a dues tradicions culturals diferents i a dues cosmovisions totalment diferents. Així, atorgant un significat màgic a aquestes pintures, justifica les diferències afirmant que: “Los levantinos concebían la magia de modo distinto que los franco-cantábricos. A estos les bastaba en general sólo las representaciones de los animales, mientras que los levantinos necesitaban representar la acción y los hombres que en ella intervenían”.<sup>468</sup>

Els arguments per defensar aquesta creença seva són els habituals: l'existència, a la zona mediterrània, de fauna indiferent al clima i un clima relativament més benigne, per la qual cosa la inexistència de la gran fauna quaternària no indicaria necessàriament posterioritat. Alhora, tampoc no acceptava l'argument d'Almagro que a les pintures llevantines hi apareguessin plantadors i cistelles com a prova per demostrar que fos mesolític. Així, per a ell, ja existien cistelles al paleolític de la mateixa manera que la plantació artificial de certes espècies vegetals també havia començat al paleolític de manera que, encara que no fos la principal font de subsistència, no es descartava l'existència de plantadors i altres eines agrícoles.<sup>469</sup>

De la mateixa manera, fa una llista dels autors que pensen com ell, entre els quals es troben, sobretot, prehistoriadors contemporanis seus però de formació una mica anterior com Breuil, Obermaier, Lantier o el més estrictament contemporani Paul Wernert, paleontòleg i paleoetnòleg alsacià. D'altra banda, també posa en relleu els noms d'aquells prehistoriadors que prefereixen una data més baixa, fins al punt de considerar-lo mesolític. Cita, per exemple, el geòleg i paleontòleg Eduardo Hernández Pacheco, l'especialista en religions i culte a la prehistòria Hans-Georg Bandi, o l'arqueòleg i arxiver cerverí Agustí Duran i Sampere, i a la llista hi destaquen especialment els noms d'arqueòlegs que havien estat enfrontats aferrissadament amb Bosch Gimpera com és el cas de Juan Cabré, Eduardo Ripoll, destacat deixeble d'Almagro, i, sobretot, Martín Almagro i Julio Martínez Santa Olalla.<sup>470</sup>

---

468Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 72.

469Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 131.

470Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 91.

Per a Bosch, aquest moment del pas del Paleolític al Neolític és un moment crucial per a la història de la humanitat perquè és quan cristalitzen els diferents grups humans.<sup>471</sup> Així, mentre les cultures paleolítiques eren força semblants i volàtils, durant el Mesolític s'inicià un procés d'aglutinació i estabilització que culminaria al Neolític en els grans grups humans del Vell Món. Així, el prehistoriador considerava que ja al Neolític, es podia seguir el rastre de les incipients ètnies asiàniques, camites, semites, mongols i indoeuropeus.<sup>472</sup> De totes maneres, insisteix repetidament, com en la resta de les seves obres des que coneixia el prehistoriador britànic, que aquest procés al qual Gordon Childe anomenava "revolució agrícola", no és una vertadera revolució sinó un procés molt lent i complex i que cal estudiar minuciosament ja que representa un dels moments més importants de la història europea.<sup>473</sup>

En aquesta època, trobava una unitat ètnica a gairebé tota Europa, exceptuant el sud de Portugal i el Llevant ibèric, que s'associarien culturalment al nord d'Àfrica més que a la resta d'Europa, compartint una base de població capsiana.<sup>474</sup> Pel que a fa la Península Ibèrica, el mapa ètnic quedaria gairebé complet, a manca de l'arribada dels celtes ja a l'Edat del Ferro, amb la infiltració, entre el 4000 i el 3500 aEC, d'una població d'origen saharià a través dels altiplans algerians i que s'instal·laria a la zona d'Almeria, desplaçant així la població capsiana anterior i originant la que Bosch denominava Cultura d'Almeria.<sup>475</sup> Aquesta nova cultura, amb un caràcter més bel·licós, estendria la seva influència cap al sud-oest i el nord-est peninsulars, arribant fins a la zona meridional portuguesa i el territori de l'actual Catalunya. En aquestes zones marginals, fora del territori estrictament almerià, la cultura capsiana no fou enterament desplaçada sino que simplement n'agafà influències, ja fos pel veïnatge o per conquesta.

A la zona pirinenca, Bosch hi situava l'anomenada raça pirinenca, procedent de l'antiga població franco-cantàbrica barrejada amb altres poblacions mesolítiques i que ell considerava l'antecedent directe de la raça basca actual. Aquest grup tindria una gran adaptabilitat històrica fins al punt que hauria adoptat primer la cultura de les coves, amb la seva característica ceràmica cardial, i després, ja a l'Eneolític, els sepulcres megalítics de

---

471Per a una breu síntesi sobre les característiques del Neolític vegeu: FOSTER MCCARTER; Susan, *Neolithic*, Routledge, Nova York i Londres, 2007.

472BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 144.

473Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 139.

474Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 185.

475Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 198.

tipus portuguès, així com el vas campaniforme i l'armament de tipus almerià. Alhora, haurien contribuït a l'expansió d'aquestes influències peninsulars, especialment el vas campaniforme, cap a tota Europa degut a que la seva economia, basada en el pasturatge transhumant, els portava força lluny de la seva terra d'origen, on s'establien i s'integraven entre les poblacions locals.<sup>476</sup> Aquesta és la manera, segons Bosch, com es va escampar el vas campaniforme per tota Europa a través de l'anomenada Cultura Sena-Oise-Marne cap al nord d'Europa partint dels nuclis bascos i de la Borgonya cap a Europa Central sortint dels nuclis catalans.<sup>477</sup> Com ja havia repetit al llarg de la seva carrera, la raça pirinenca tindria el seu nucli originari a la zona de l'actual País Basc i nord de Navarra però, més o menys difuminada, s'estendria per les dues bandes dels Pirineus i al llarg d'aquests fins arribar gairebé a la costa catalana. Bosch resumia l'extensió i diversitat d'aquest cercle de cultura en aquestes paraules:

Es posible pensar que los pirenaicos representan una formación étnica bien definida ya en el eneolítico. Aranzadi encontró en los sepulcros vascos cráneos con los caracteres de lo que él llama «raza pirenaica occidental», antepasada de los vascos actuales. En Cataluña estos caracteres antropológicos no parecen tan claros, sin duda por la mezcla de los pirenaicos con el resto de la población eneolítica [...] [l'etimologia i toponímia] confirma la unidad originaria de una «etnia» pirenaica que se desnaturalizó en los tiempos subsiguientes y que persistió más típica en el grupo occidental vasco.<sup>478</sup>

Unes altres zones que Bosch considera íntimament relacionades són totes les que toquen a la costa atlàntica com Portugal, Bretanya i les Illes Britàniques, que al llarg de tota la prehistòria i la protohistòria aniran tenint moments de connexió i desconexió, que els portaran a compartir influències culturals i evolucionar-les de manera pròpia. Així, primer succeïria amb la cultura megalítica del Neolític com passaria després amb l'anomenada Cultura del Bronze Atlàntic; en ambdues èpoques, totes aquestes zones de la façana atlàntica desenvolupen certes característiques culturals compartides, que sovint evolucionaran de manera autònoma i es transmetran, novament, aquestes evolucions de les unes a les altres.<sup>479</sup>

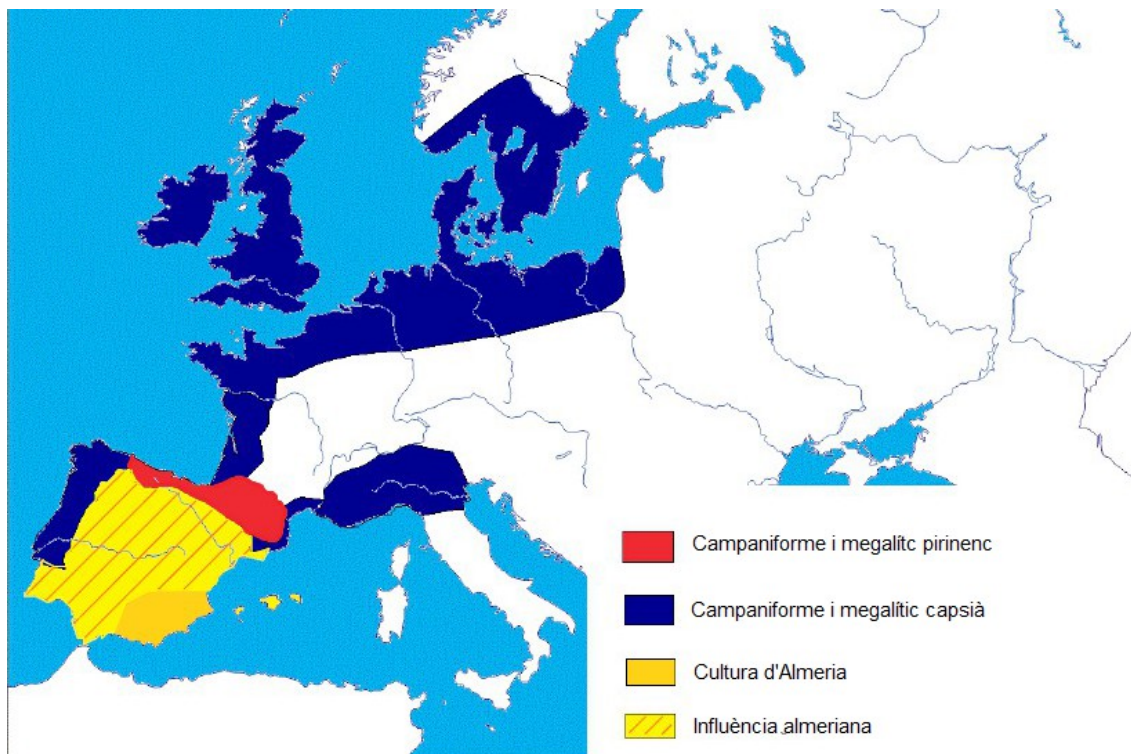
---

476Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 228.

477Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 259.

478Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 231.

479Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 292.



*Extensió dels cercles de cultura a Europa Occidental durant l'Eneolític segons Bosch Gimpera. Elaboració pròpia.*

De la mateixa manera, un altre cercle de cultura el conformarien les mateixes Illes Britàniques amb el nord d'Europa i Escandinàvia passant per la Bretanya. Lligam, aquest, que hauria de perdurar al llarg de tota la història fins al punt que Bosch destaca que aquesta connexió s'hauria repetit a l'època medieval amb les invasions de la gran Bretanya per part dels angles, els saxons, els víkings i els normands.<sup>480</sup> Aquesta condició de terres de pas de totes les terres occidentals d'Europa derivaren en una gran varietat racial i ètnica, destacant especialment la cultura del Sena-Oise-Marne a la qual, com a centre d'aquest nus de comunicacions, corresponia el major grau de mestissatge. Dins aquesta gran barreja de tipus antropològics, Bosch destaca que en alguns casos sí que es pot associar un tipus determinat a la seva cultura corresponent però que, molt sovint, apareix un complet mestissatge que ho fa completament impossible.<sup>481</sup>

Pel que fa a l'Europa Oriental, Bosch discrepa de les teories de Marija Gimbutas, que englobava les diferents cultures que hi aparegueren a finals del Neolític i l'Eneolític sota el nom de Cultura dels Kurgans.<sup>482</sup> Ell hi distingeix, entre altres, les denominades Cultura de

<sup>480</sup>Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 265.

<sup>481</sup>Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 287.

<sup>482</sup>Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 334.

les estepes i Cultura pòntica. Aquestes dues cultures que Bosch distingeix clarament a partir de la seva cultura material s'haurien originat a les estepes russes i la zona pòntica respectivament i l'anàlisi de les seves diferències culturals resultava clau per revelar-ne l'etnologia, que era la finalitat de les investigacions de Bosch Gimpera.

A pesar d'aquestes diferències, però, també considerava que ambdues cultures compartien certes característiques culturals i materials que resultaven clau per al seu estudi i comprensió. Entre aquestes destacaven l'ús d'armes de metall i el de carros tibats per cavalls, que els donaven una claríssima superioritat bèl·lica respecte els pobles que habitaven la zona durant l'època neolítica. En aquest punt, la seva visió sí que coincideix amb la de la prehistoriadora lituano-americana en el sentit que l'arribada dels diferents pobles de les estepes significà per a l'Europa Oriental una gran desestabilització i estroncà el desenvolupament de molts dels pobles que hi estaven cristalitzant en aquells moments.

Entre les zones més afectades per l'entrada dels pobles de les estepes destaquen sobretot els Balcans i la zona de l'Egeu, on Bosch Gimpera troba el primer rastre dels grecs històrics, que desenvoluparien una primera cultura micènica paral·lela a la cretenca, alhora que un desplaçament de la població anterior dels Balcans i la zona de l'Egeu cap al Pròxim Orient.<sup>483</sup> De totes maneres, aquesta invasió dels pobles de les estepes no implicà un gran canvi demogràfic ni de població ja que, en paraules de Bosch Gimpera:

El pueblo de las estepas representa, probablemente, no una invasión masiva, sino una infiltración de pequeños grupos de carácter nómada y guerrero que terminaron por estabilizarse y convertirse en agricultores, al mezclarse con los pueblos que encontraron en sus movimientos, adoptando algunos de sus rasgos culturales, aunque tal infiltración resultó una dislocación de las culturas que se habían ya cristalizado anteriormente.<sup>484</sup>

Així doncs, aquest poble o pobles de les estepes s'haurien assentat com a superestructura al damunt dels pobles que hi havia anteriorment a les zones conquerides gràcies al seu caràcter bel·licós i a la seva superioritat militar. Es repetia doncs, a una escala molt més gran, el que Bosch creia que havia passat a la Península Ibèrica amb la Cultura Sahariana/Almeriana. És en el moment que els nous invasors s'estabilitzen en

---

<sup>483</sup>Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 344.

<sup>484</sup>Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 340.

una zona i es fusionen en major o menor mesura amb l'antiga població, és a dir, en calmar-se el clima d'inestabilitat, quan els esperits dels diferents pobles europeus poden fluir lliurement i donar curs a les seves característiques pròpies i diferenciades. D'aquesta manera, el final de la penetració del poble de les estepes és considerat, per Bosch, com el principi de l'Edat del Bronze, almenys per a l'Europa Oriental.



*Recreació del poblat de Millares, a Almeria. Font: commons wikimedia.org.*

Per a Europa Occidental, Bosch no comparteix el mateix patró, ja que col·locava el principi de l'Edat del Bronze a l'època en què el vas campaniforme s'havia estès per pràcticament tota Europa o, almenys, els dos terços orientals. De totes maneres, aquesta introducció del vas campaniforme no va associada, com en el cas de la Cultura de les estepes, a una invasió de pobles hispànics cap a Europa ja que el vas campaniforme és adoptat per les diferents poblacions perquè és simplement un element de la cultura material que no altera cap altre element cultural. En aquest sentit, trencà el seu esquema clàssic d'associació cultura material/poble, ja que considerava que la raça pirinenca, la responsable que el vas campaniforme s'estengués per Europa, no tenia una vocació expansiva ni capacitat i voluntat per esdevenir superestructura. Així, el vas campaniforme no s'associava necessàriament a una cultura en concret sinó que va travessar fronteres naturals i culturals per esdevenir un element cultural d'abast europeu no associat a cap cercle de cultura.<sup>485</sup>

Un altre dels cercles de cultura que, segons Bosch, destacaven en aquesta època fou la connexió insular que unia Creta, Malta, Sicília, Sardenya, les Balears i Millares-El Argar. Aquest camí esdevingué una fluïda ruta comercial que permeté un intercanvi constant de mercaderies i influències culturals, unint així punts molt allunyats amb una intensitat que no permetien els territoris continentals. Aquesta connexió illenca es repetiria amb la

<sup>485</sup>Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 346.



mateixa intensitat al llarg de la història, especialment en períodes de domini de la pau i l'estabilitat, reduint-se en aquells períodes de canvi i establiments de superestructures.<sup>486</sup>

Alhora, els punts intermitjos també servien d'escala per a l'arribada i difusió d'influències continentals, com és el cas de l'aparició, a Sardenya, d'estructures megalítiques de tipus pirinenc, construïdes per poblacions d'origen pirinenc arribades a través del sud de França. El prehistoriador recalca que aquesta fou la mateixa ruta per la qual penetraren els catalans a Sardenya a l'època medieval en temps del rei d'Aragó Pere II el Gran.<sup>487</sup>

En aquest punt de l'inici de l'Edat del Bronze, l'atenció de Bosch se centra especialment en el fenomen de l'indoeuropeïtzació ja que considera que, a nivell ètnic, és un dels grans esdeveniments de la prehistòria d'Europa si no el més important. Aquest capítol sobre els indoeuropeus és un resum d'un altre llibre de Bosch Gimpera, publicat per primer cop en francès sota el títol *Les indo-européens. Problèmes archeologiques* el 1961.<sup>488</sup> En aquesta obra, insisteix que no és tant simple trobar el bressol originari (*Urheimatt*) del pobles indoeuropeus i, fins i tot, que podria no existir un poble indoeuropeu primitiu (*Urvolk*) sinó un procés convergent que acabés convertint pobles antigament no-indoeuropeus en indoeuropeus.<sup>489</sup> Aquest procés el descriu de manera molt més detallada a *Les indo-européens*, però, en essència, les conclusions són força semblants a les que exposa a *Las raíces*. Intentava deixar molt clar, però, que era pràcticament impossible establir el punt de partida exacte de la raça i el poble indoeuropeus, matisant força el discurs que havia mantingut en les seves primeres obres identificant poble, raça i llengua juntament amb la cultura material, herència de la seva formació alemanya per part, especialment, de Kossinna. Així, en aquest llibre pòstum acaba afirmant que:

Sólo es posible resolver todas estas dificultades [sobre la formació dels indoeuropeus] con una acertada interpretación de la arqueología del neo-eneolítico europeo y teniendo en cuenta lo dicho anteriormente respecto a la formación de los pueblos, o sea, que éstos son una resultante de un complicado proceso histórico, sin que se pueda identificar los conceptos de pueblo y raza e incluso el de pueblo con el de lengua.<sup>490</sup>

---

486Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 346.

487Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 368.

488BOSCH, *Les indo-européens*.

489Per a un estudi en uns termes molt semblants als emprats per Bosch Gimpera, però des d'una perspectiva més moderna vegeu: VILLAR; Francisco, *Los indoeuropeos y los orígenes de Europa*, Gredos, Madrid, 1991.

490BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 384.

Havent clarificat aquest punt conflictiu, Bosch apuntà un possible punt de partida, si més de no, de la llengua indoeuropea ja que considerava que no podia anar més enllà, tot i que amb molta prudència: “Originariamente habría que considerar como indoeuropeos solamente los grupos danubianos y el de los vasos de embudo. Si realmente existió alguna vez una lengua indoeuropea originaria ésta sería la de los danubianos, el primero de los pueblos del grupo occidental”.<sup>491</sup> Amb tot, l'àrea originària de naixement de llengües que podrien estar emparentades amb les indoeuropees era força més àmplia i s'estenia per diversos territoris de l'est, el centre i nord d'Europa, però la seva eclosió es veié retardada ja que, segons Bosch:

Los movimientos de los pueblos de las estepas desorganiza e interrumpe [sic] la cristalización de los indoeuropeos del Norte y el Centro de Europa, que sólo se perfecciona al reorganizarse en la Edad del Bronce, en que, como veremos, en sus distintas culturas pueden encontrarse los antepasados de los pueblos indoeuropeos de nombre histórico, notablemente de los celtas y los germanos.<sup>492</sup>

Així, els pobles de les estepes s'haurien instal·lat com a superestructura damunt dels pobles parlants d'una llengua indoeuropea en estat encara embrionari, de manera que, en principi, semblava que la seva evolució i cristallització havien pogut quedar interrompudes. Malgrat això, un cop estabilitzada la situació i integrades les característiques dels pobles de les estepes amb les dels protoindoeuropeus, aquesta amalgama ètnica sorgida del mestissatge prengué una embranzida que la portaria a estendre, si no el domini efectiu, sí les llengües indoeuropees per gran part d'Europa i el Pròxim Orient a partir de finals de l'Edat del Bronze i principis de la del Ferro.

D'aquesta manera, els indoeuropeus, amb els celtas com a capdavanters, s'estengueren cap a l'occident europeu, esborrant al seu pas les llengües existents amb anterioritat. Tanmateix, això no fou conseqüència d'una sola onada sinó que el procés es portà a cap en diferents etapes. Així, segons Bosch, arran de la primera onada d'invasió cèltica, coincident amb l'anomenada Cultura de les Urnes, comença el procés que acabaria esborrant el complex ètnic anterior que, un cop aconclert, només es podrà reconèixer a partir de les diferents varietats regionals de la cultura indoeuropea. Aquest seria el cas,

---

<sup>491</sup>Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 384.

<sup>492</sup>Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 385.

per exemple, de les antigues poblacions pirinenques escampades per l'actual França i, fins i tot, la costa catalana, que desaparegueren sota l'empenta cèltica.<sup>493</sup>

Segons Bosch, arran d'aquesta entrada dels indoeuropeus de la Cultura de les Urnes o Urnenfelder, el mapa ètnic d'Europa Occidental queda conformat i indoeuropeïtzat de manera gairebé definitiva. Per la seva banda, les ètnies no indoeuropees originàries només pogueren subsistir als punts més extrems i aïllats com és el cas dels pictes i escots al nord d'Escòcia o la Península Ibèrica, on persistí a l'oest la cultura megalítica, que hauria de donar lloc als lusitans històrics, al sud l'amalgama de pobles neo-eneolítics i almerians que desembocaria en els tartessis, a l'est l'antiga cultura almeriana que acabaria resultant en els ibers històrics i, al nord, la cultura pirinenca, antecedent directe dels bascos actuals.<sup>494</sup>

Pel que fa al centre i l'est d'Europa, la situació no queda establerta d'una manera tan definitiva com a l'occident, de manera que les antigues ètnies i cultures persistirien durant molt de temps en convivència amb els nous indoeuropeus, que no s'acabarien imposant fins pràcticament un mil·lenni després, amb l'auge dels germànics i, més tard, dels eslaus.<sup>495</sup>

Respecte el nord d'Europa, Bosch considerava l'anomenada cultura nòrdica, d'entre els anys 1000 i 800 aEC com a ja plenament germànica i amb la inquietud pròpia dels pobles germànics, i els trobava pressionant territorialment i cultural l'anomenada Cultura de Lusàcia, que ell associava al moment formatiu dels pobles eslaus.<sup>496</sup> Destaca com a característica pròpia dels antics pobles germànics una idiosincràtica falta de decoració en la ceràmica que contrasta poderosament amb la riquesa dels seus bronzes, ricament decorats i on, considerava Bosch, la raça germànica, com la cèltica, expressava tot el seu sentit artístic.<sup>497</sup>

És en aquesta cultura on Bosch trobava les primeres referències literàries germàniques. Com ja s'ha vist en altres casos, atorgava una credibilitat més que relativa a les fonts, ja fossin escrites o orals posades per escrit a posteriori. En aquest cas, associa aquesta

---

493Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 380.

494Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 380.

495Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 380.

496Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 483.

497Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 490.

anomenada Cultura Nòrdica de l'Edat del Bronze a les sagues islàndiques que, segons ell, s'originarien en aquest període. Curiosament, és en una època força propera a l'homèrica; només entre dos i tres segles més tard i coincideix just amb el moment que les civilitzacions descrites pels cants èpics arriben al seu apogeu de l'Edat del Bronze i estan a punt d'iniciar el declivi del principi de l'Edat del Ferro. Concretament, associa una tomba particularment rica trobada en un jaciment de torba, prop d'Uppsala, amb l'anomenat Kung Björn Hög, el rei Björn de Haga de les sagues islàndiques. Tot i que el Björn real va viure al segle X EC, Bosch considera que les sagues podrien recordar un passat més antic, dos mil anys enrere, coincidint amb el moment final de l'Edat del Bronze i que es barreassin tradicions de moltes èpoques diferents en el moment que el text quedà fixat per escrit.<sup>498</sup>

També en aquesta època, cap al segle VII aEC, es considera que es produí l'anomenat Hivern de Fimbul o hivern sense fi, un empitjorament progressiu de les condicions climàtiques de la zona escandinava que hauria deixat rastre, en les sagues islàndiques, en l'hivern sense fi que precedia al *Ragnarok* o Apocalipsi segons les antigues creences germàniques.<sup>499</sup> Bosch, donant total credibilitat a aquest canvi climàtic, considerava que aquest refredament de la zona deixà un gran rastre en el caràcter dels pobles germànics ja que fou arran d'això quan s'enduriren i adquiriren el gust per l'aventura i els viatges que els caracteritzarien més endavant i els farien figurar entre els pobles més temuts per les seves migracions massives i la ferocitat del seu caràcter.<sup>500</sup> Segons el prehistoriador, aquest caràcter dels pobles germànics aparegut durant aquesta època, s'hauria mantingut al llarg de la història possibilitant primer que les hordes germàniques provoquessin la caiguda de l'Imperi Romà, després els assalts, saquejos i colonitzacions dels pirates víkings i, fins i tot, les campanyes que el regne de Suècia portà a terme al segle XVIII a Europa Central i Oriental.<sup>501</sup>

Capítol a part mereix per a Bosch la zona de l'Egeu ja que és d'allà d'on surt la civilització que, a través de l'Imperi Romà, acabarà imposant-se a tota Europa i conformant la cultura europea moderna. Així:

---

498Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 509.

499Per a una anàlisi de les antigues sagues islàndiques i els seus mites vegeu: VON SEE; Klaus, *Mythos und Theologie Im Skandinavischen Hochmittelalter*, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1988.

500Per a una recopilació d'un antic codi de comportament nòrdic vegeu: JÓNASSON; Björn (trad), *Hávamál. The sayings of the Vikings*, Gudrun, Reikjavick, 2001.

501BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 509.

Las civilizaciones cretense y micénica son pueblos de la historia de los grandes imperios del Próximo Oriente, Egipto, Mesopotamia, los Mitani y los Hetitas [sic], y son las primeras altas culturas de Europa. Aquéllas pertenecen a sociedades, y en plena madurez política y social, con un arte de alto nivel, conociéndose ya el uso de la escritura, hallándose en dichas sociedades y en su cultura la raíz de muchos desarrollos históricos de la Grecia arcaica y clásica que surgirá después de la época oscura que sigue a la micénica, que termina con las invasiones dóricas, que darán lugar a la reagrupación de los Estados griegos.<sup>502</sup>

Veiem, doncs, que tant la civilització cretenca com la micènica no són simples hereves de les grans civilitzacions orientals de l'època sinó que en formen part elles per dret propi, amb les seves característiques pròpies. Per més que Bosch reconegui influències de les civilitzacions orientals en les egees de l'antiguitat, especialment en els períodes més arcaics en què la influència egípcia i del Pròxim Orient és innegable, Bosch considera que: “Indudablemente, aún a distancia en el orden del tiempo, el clasicismo griego e histórico, a pesar de las influencias que contribuyen en la formación de las etapas anteriores «orientalizantes», debió heredar mucho del espíritu de la civilización cretense que tuvo un carácter netamente mediterráneo”.<sup>503</sup>

Així, a partir d'aquesta base mediterrània que rep influències orientals, es configurà la civilització grega clàssica que amb les colonitzacions estendria la seva influència cap a tots els racons de l'àrea mediterrània i, indirectament, força més enllà. Arran d'aquestes colonitzacions i les dels fenicis, afirmava literalment Bosch que: “comenzará la gran historia a la que poco a poco se incorporarán todos los pueblos de Europa”.<sup>504</sup> Paral·lel amb això, destaca la manera com Bosch Gimpera tracta el tema de la zona de l'Egeu. Contràriament al que havia fet fins al moment, aprofita l'existència de fonts escrites per analitzar el tema de manera més històrica que arqueològica, basant-se en el que diuen els autors de les fonts clàssiques referint-se a temes ocorreguts molts anys abans de la vida dels seus autors. Com a exemple, situa la caiguda de Troia a mans dels aqueus l'any 1184 aEC, seguint la data tradicional establerta per Eratóstenes sense citar cap mena de troballa arqueològica que ho corrobora.<sup>505</sup>

---

502Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 540.

503Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 555.

504Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 546.

505Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 622.

En certa manera, tot i que sempre es recolzava força en les fonts escrites quan aquestes existeixen, fins i tot escrites en èpoques posteriors a l'època estudiada o fonts egípcies referents a l'època micènica, fins aquest moment no els havia donat tal preeminència com per deixar totalment de banda l'arqueologia. Es pot entendre, així, que considerava que el món grec ultrapassava l'àmbit de la prehistòria i s'havia de tractar seguint la metodologia històrica, més enllà de la simple anàlisi de les restes arqueològiques. De la mateixa manera, a partir de les fonts sense cap mena de suport arqueològic, Bosch Gimpera tractà l'anomenada època fosca que seguí a la caiguda de Troia i al principi de l'Edat del Ferro. Així mateix analitza el fenomen dels anomenats pobles del mar, els quals només estudia a través de la filologia i l'etimologia.

Entre aquests pobles del mar destacarien especialment els que s'haurien instal·lat tant a la Península Itàlica com a les illes adjacents, fins al punt de donar-los nom. En comptes de creure que eren invasors procedents del Mediterrani central, Bosch defensava que aquests pobles del mar eren pobles asiàtics d'origen que havien emigrat de la zona a causa de la inestabilitat regnant a l'època fosca i que, aprofitant la seva superioritat bèl·lica, s'haurien desplaçat cap a l'oest.<sup>506</sup> Destaca especialment el nom dels Shardana, Siculi i Tursha, que s'haurien establert i donat nom a Sardenya, Sicília i Etrúria respectivament.<sup>507</sup> Un cop allà, establerts com a superestructura, haurien dominat els pobles establerts a la zona amb anterioritat, barrejant-s'hi i amalgamant-s'hi, alhora que sofrint, de manera paral·lela, un procés d'indoeuropeïtzació. Bosch ho resumia en aquestes paraules: “En ningún caso se trataría de invasiones de grandes masas de población, sino de pequeños grupos que se mezclarían con el sustrato indígena, generándose la indoeuropeización lentamente, y más que cambio de población, representaría una transformación lingüística”.<sup>508</sup>

Com a exemple per entendre aquest cas, Bosch ho compara amb els normands, a l'Edat Mitjana, que ocuparen la Normandia, a l'actual França, adoptant la llengua francesa però mantenint el caràcter ètnic germànic i esborrant els noms de les tribus cèltiques anteriors. De la mateixa manera, els pobles del mar haurien donat el seu nom definitiu als territoris

---

506Per a un assaig d'interpretació global del fenomen conegut com a *Pobles del Mar*, i força en consonància amb les tesis de Bosch, vegeu: SANDARS; N. K., *Los Pueblos del Mar. Invasores del Mediterráneo*, (1985), Oberon, Madrid, 2005.

507Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 664.

508Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 640.

que haurien colonitzat.<sup>509</sup> En aquesta zona, precisament, la Península Itàlica, s'hi havia de desenvolupar l'anomenada Cultura Villanoviana, que, segons Bosch, no era més que l'antiga població prehistòrica indígena després d'haver sofert un lent procés d'indoeuropeïtzació lingüística. Aquesta població, però, ja des de l'inici de la cultura villanoviana, tenia un element estrany com era una petita infiltració dels anomenats tyrsens en la tradició herodotesca.<sup>510</sup> Fet, aquest, que havia de ser determinant per a l'evolució posterior.

L'existència d'una població d'origen asiàtic, presumiblement protoetrusca, hauria aplanat el camí per a una segona onada de pobles asiàtics, els etruscos pròpiament dits, que havien d'establir-se com a superestructura, si bé no per conquesta, tal i com diu Bosch: "Acaso los villanovianos tenían suficientes elementos de población protoetrusca entre ellos para ofrecer benévola hospitalidad a los Etruscos recién emigrados de Lidia que, con una superior organización y cultura se pusieron fácilmente a la cabeza del nuevo pueblo histórico que se iba a formar".<sup>511</sup> Així doncs, els etruscos no haurien conquerit per la força l'antiga població indígena sinó que haurien estat els mateixos indígenes, ja acostumats a tractar amb poblacions culturalment similars com els antics Tursha, qui haurien entregat de grat les posicions més altes de la societat als nouvinguts en vista a la seva superioritat tecnològica, organitzativa i cultural. Els indígenes, per la seva banda, haurien quedat relegats a les capes més baixes de la societat, quedant socialment classificats en funció del seu origen cultural.

La llengua, però, hauria patit un lent procés d'unificació i, si bé Bosch admetia que no era capaç d'establir-ne una classificació clara, creia que hi predominaven els elements mediterranis però també n'hi abundaven altres d'asiàtics i, fins i tot, d'indoeuropeus.<sup>512</sup> Des de la seva posició predominant, les elits etrusques haurien assolit el govern d'altres zones de la Península, com és el cas de la mateixa Roma. Tanmateix, la població indígena no estava tan acostumada com la de la zona d'Etrúria a tractar amb els dominadors etruscos, de manera que els detectaven com a quelcom estrany i els costà més d'acceptar-la, com explicava Bosch en aquesta llarga cita:

---

509Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 665.

510Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 694.

511Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 768.

512Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 788.

Roma, a pesar de ser gobernada por reyes etruscos y por la presencia de población de este pueblo, continuaría siendo una ciudad indígena en que se habían infiltrado los etruscos, llegando a gobernarla y representando la reacción contra ellos la revolución que instauró la República. Esto es especialmente interesante porque puede ilustrar la posibilidad de que en la cultura villanoviana de Etruria, con el elemento indígena itálico, probablemente umbro, hubiese etruscos que poco a poco se superpusieron a aquél hasta predominar, y que, sobre todo con nuevas afluencias de población asiática, en el siglo VII facilitaron la transformación de la cultura en orientalizante.<sup>513</sup>

Quant a l'expansió cèltica, considerava que havia començat amb l'anomenada Cultura dels Túmuls, a l'Edat del Bronze, punt en el qual havia començat la celtització de l'Europa Occidental, especialment de França. Aquesta celtització, però, s'hauria accentuat i accelerat amb les noves onades cèltiques, coincidents amb l'expansió dels celtes de la Cultura de les Urnes i, especialment, amb els moviments originats per l'expansió germànica, originada a partir del 800 aEC, i que provocà, segons Bosch, grans desplaçaments de població cap a l'oest d'Europa.<sup>514</sup> De la mateixa manera, els moviments de pobles ocasionats per l'expansió germànica provocaren uns desplaçaments en cadena que portaren alguns pobles celtes a travessar els passos occidentals dels Pirineus, establint-se al centre i oest de la Península Ibèrica que, a partir d'aquell moment, quedà profundament celtitzada.

Per bé que les primeres onades cèltiques a ambdues bandes dels Pirineus estaven associades a altres cultures materials, especialment a la dels túmuls i a la de les urnes, Bosch detecta una certa unificació en la cultura material a tota la zona cèltica sota les característiques de la Cultura de Hallstatt.<sup>515</sup>

Establerta aquesta celtització a l'occident europeu, Bosch dedica unes quaranta pàgines a elaborar un dels seus cèlebres “mapes ètnics” on, a partir de les tradicions escrites, l'etnonímia, la toponímia i l'etimologia, situava cadascuna de les tribus cèltiques a la seva zona corresponent. Destaca especialment, segons ell, la zona cèltica de les illes britàniques que, tot i estar profundament emparentada i tenir moltes similituds amb l'Europa continental, també presentava marcades diferències causades, deia Bosch, per

---

513Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 794.

514Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 810.

515Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 810.



un profund conservadorisme. Aquest és el cas, per exemple, del druidisme, inexistent en tota la resta de tradicions cèltiques europees, mentre que a la zona insular sobrevisqué fins a època romana imperial. Això seria perquè el druidisme, a diferència del que afirmaven altres prehistoriadors, no seria una tradició típicament cèltica perduda entre els celtes continentals, si no una supervivència de l'antiga cultura megalítica britànica que persistí fins i tot després de la celtització. De la mateixa manera, la Bretanya també compartiria aquestes característiques conservadores, entre elles el druidisme, pel contacte constant, cultural i poblacional, amb les illes britàniques ja que a la resta de poblacions cèltiques europees, per més que s'haguessin superposat a cultures megalítiques, aquestes no havien deixat tantes reminiscències.<sup>516</sup> Fins i tot, el conservadorisme d'aquestes zones s'allargà fins a l'Edat Mitjana, i més enllà, allargant durant gairebé un mil·lenni l'anomenada Cultura de la Tène:

Irlanda fue el último baluarte del mundo céltico. Con la propagación del Cristianismo y con la llegada de San Patricio en Armagh y la llegada de los Escandinavos, que comenzó en 790, la isla fue un gran centro religioso que con sus monjes influyó en el Centro y en el Norte de Europa, teniendo florecientes escuelas monásticas, desarrollando un notable arte, en que la pintura, la escultura y la orfebrería, con nuevos elementos, continuó el arte de La Tène, habiendo conservado el carácter céltico de Irlanda hasta nuestros días, así como su lengua propia.<sup>517</sup>

Pel que fa a la Península Ibèrica, Bosch es mantenia en les seves tesis clàssiques, gairebé les mateixes que havia defensat al llarg de tota la seva carrera, sense pràcticament canvis. De fet, al llarg de tot el llibre es parla molt més de l'etnologia de la Península que de la resta dels pobles europeus, però les afirmacions i teories que hi apareixen són gairebé les mateixes que podíem trobar a l'*Etnologia*.

El tractament que Bosch dóna als temes peninsulars, d'altra banda, també difereix del de les altres zones d'Europa, a més de ser més exhaustiu, en el fet que el prehistoriador creu conèixer la psicologia d'aquests pobles i analitzar-los en base a aquesta; cosa que no havia fet en els altres casos. Com a exemple, Bosch utilitza el fet de la resistència a ultrança per identificar la cultura ibèrica o, almenys, la seva influència. Així, en referència als càntabres, afirma que: “Los cántabros se suponen iberos o iberizados con más

---

<sup>516</sup>Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 867.

<sup>517</sup>Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 878.

fundamento [que els basco-navarresos] [...] y el carácter de su resistencia- semejante a la de Sagunto y Numancia- parece apoyar el carácter ibérico”.<sup>518</sup> Així doncs, Bosch es recolzava només en el fet fet aïllat d'haver combatut fins a les darreres conseqüències en les seves guerres contra Roma per classificar els càntabres com a ibers, deixant de banda altres factors com la cultura material. De la mateixa manera, cregué solucionar el problema de si els celtibers eren ibers que havien conquerit els celtes de les terres interiors o a l'inrevés; els celtes establerts com a superestructura damunt l'antiga població ibèrica. En contra del que creia Schulten, ell afirmava que:

Los Celtíberos, cuyo nombre en la Antigüedad indicaba mezcla de Celtas e Iberos – y que Schulten suponía resultado de una conquista de los primeros por los segundos, que nada justifica- tuvieron, sin duda, entre sus bases prehistóricas una infiltración ibérica que respondería a la de la cultura de Almería hacia el Centro de España. La persistencia de esta infiltración bajo las conquistas célticas explicaría el carácter de la resistencia numantina a Roma.<sup>519</sup>

Bosch, doncs, afirmava que els celtibers eren bàsicament celtes que havien conquerit la població ibèrica anterior. Amb tot, com es veu en la cita, quelcom de la cultura ibèrica primitiva havia quedat intacte i romania entre els celtibers encara en època de la conquesta romana. Alhora, també rebien altres influències ibèriques per veïnatge com podria ser l'alfabet i la tècnica ceràmica, profundament iberitzant tot i que els motius eren totalment hallstàtics.<sup>520</sup> Així, descartava que els celtibers fossin celtes conquerits per ibers, tal i com deia Schulten, però admetia l'existència d'una cultura ibèrica a la Meseta, ni que fos prèvia a la conquesta cèltica, i no a posteriori tal i com defensava l'arqueòleg alemany. La persistència de l'antic caràcter ibèric, però, es deixava sentir encara en certes coses com la resistència a ultrança en cas de derrota bèl·lica, alhora que facilitava l'entrada d'influències ibèriques com l'alfabet o les tècniques ceràmiques, adoptades amb més facilitat que les d'altres cultures gràcies a aquest substrat cultural.

Les conclusions amb què Bosch acaba *Las Raíces* són, si més no, poc previsibles en relació a les seves teories arqueològiques, per bé que sí que concorden més amb la seva ideologia marcadament noucentista. Així, encara que defensés que “l'esperit dels pobles”

---

518Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 885.

519Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 885.

520Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 914.

es mantenia a través de la història, ressorgint sempre que les circumstàncies històriques ho permetien, atribuïa tota la responsabilitat del naixement de la civilització europea a l'antiga Grècia. Les característiques dels diferents pobles europeus, doncs, no farien més que afegir matisos a aquesta base de cultura hel·lènica passada pel sedàs romà, ja fos per conquesta o per simple influència. En aquest sentit, l'afirmació de Bosch és clara: “La historia de Grecia y la formación de su cultura había sido una prefiguración de toda la historia europea posterior”.<sup>521</sup>

Així doncs, la cultura grecorromana s'estengué per tota Europa, eliminant les antigues cultures d'arrel prehistòrica, per més que aquestes afloessin, de tant en tant, en certes característiques culturals de les diferents àrees regionals, com també trobem en la següent afirmació literal del llibre: “Si la formación de sus pueblos y de la misma Grecia es un resultado de la milenaria evolución prehistórica, la Civilización Occidental es en realidad una creación de Grecia, extendida en Oriente por Alejandro y los reyes helenísticos, consumada en Europa por Roma y su Imperio”.<sup>522</sup> Per una banda, a l'est, l'Imperi Bizantí o Imperi Romà d'Orient, mantindria els valors de la civilització grecorromana fins a la caiguda de Constantinoble a mans dels turcs otomans al segle XV. Segons Bosch, arran d'aquests fets, es produí una ruptura radical que acabà amb l'antiga cultura i deslligà la zona d'Europa, a pesar dels mil·lennis de passat en comú, inserint-la en el cercle cultural de l'Orient Mitjà, on encara estaria immersa en l'actualitat.<sup>523</sup>

A l'occident d'Europa, per contra, aquesta ruptura no arribà a produir-se, cosa que ajudà a què es mantingués, en forma més o menys pura, la civilització grecorromana, en molts casos fins i tot pervivint el seu idioma en les llengües romàniques i influint profundament en la resta. Fins i tot, acabà per introduir-se en les zones que no havien estat mai sota la civilització romana i, a la llarga, a les colònies europees d'Amèrica, Àfrica i Oceania; especialment en el món germànic: “Los Germanos se romanizarán, principalmente los francos y los godos, y la tradición romana continuará a través de la Edad Media en los nuevos estados nacionales que en ella se constituirán”.<sup>524</sup>

---

521Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 957.

522Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 957.

523Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 955.

524Íbid. BOSCH, *Prehistoria*, pàg. 955.

Es podria dir, fins i tot, que aquestes conclusions són contradictòries amb el títol del llibre, *Las Raíces Prehistóricas de Europa*, ja que pot donar a entendre que l'Europa actual deriva de l'època prehistòrica mentre que a les conclusions afirmava que descendia de manera directa de la civilització grecorromana. Amb el matís, això sí, que les antigues cultures prehistòriques regionals havien influït en la cultura grecorromana europea i que les cultures base, la grega i la romana, sí que eren fruit directe de les cultures prehistòriques europees i que, potser per això, penetraren tan intensament en l'àmbit cultural europeu.

## CAPÍTOL 5: LA IDEOLOGIA DE BOSCH A TRAVÉS DE LES SEVES OBRES

De les obres de Bosch, deixant a part l'àmbit purament acadèmic, se'n pot deduir, també, el seu pensament polític i, especialment, la idea que tenia sobre l'organització territorial hispànica. Fet, aquest, totalment coherent amb la seva manera de concebre els pobles i la història, tal i com hem vist en els capítols anteriors. Per clarificar l'exposició, es tractarà les diferents regions per separat, per bé que les comparacions entr unes i altres seran freqüents.

### 5.1 ANDALUSIA I EL SUD PENINSULAR

Segons Bosch, la base ètnica i racial del poble andalús era l'antiga població sahariana arribada a la Península durant el Neolític, on conformaria l'anomenada Cultura d'Almeria. En essència, aquesta era la base de la població, la que li donaria el seu caràcter inconfusible, però s'haurien mesclat en proporció diferent amb l'antiga població capsiana establerta als territoris llewantins, de manera que les dues barreges haurien acabat donant lloc als tartèssics a la zona andalusa i als ibers al Llevant peninsular: “A pesar de las infiltraciones ibero-almerienses, que penetraron en Andalucía muy pronto, con la colonización minera de la edad del bronce [cultura argàrica], los elementos derivados de los capsianos debían persistir tenazmente en este territorio. Son los tartesios en sentido estricto [els túrduls i turdetans posteriors]”.<sup>525</sup>

Aquestes diferents proporcions, doncs, haurien determinat també el caràcter d'aquests pobles. Mentre els ibers autèntics, amb base al sudest de la Península, esdevenien un poble eminentment bel·licós i expansiu per la major aportació de sang almeriana, en els tartèssics dominava l'antiga sang capsiana per damunt de l'almeriana. Així, el poble tartèssic, o els pobles tartèssics, ja que Bosch no creia en una sola entitat tartèssica racial i políticament unificada, hauria mantingut la facilitat per a l'art i la cultura dels capsians, als quals Bosch considerava els autors de l'art impressionista llewantí. Alhora, aquesta major proporció de gens o, en la fascinant terminologia de Julio Martínez Santa Olalla, “etnons” capsians hauria provocat que aquests tartèssics esdevinguessin un poble pacífic i

---

<sup>525</sup>BOSCH GIMPERA, *El poblamiento*, pàg. 147.

profundament conservador en la seva manera de ser. Però, al mateix temps, estaven plenament oberts a rebre influències externes dels pobles més avançats i adaptar-les al seu geni característic. Demostraren, doncs, una gran capacitat d'adaptació i supervivència per perdurar fins als nostres dies sense perdre la seva manera tan particular de ser que, amb lleugeres variacions, es trobaria en temps de Tartessos però també, després de la desaparició del mític regne, si és que mai havia existit, la podríem observar també entre els pobles meridionals de l'època de la conquesta romana, especialment els turdetans, com també durant la dominació musulmana, després de la Reconquesta i encara en temps de Bosch.

Un exemple d'aquesta pervivència que Bosch creia veure en la manera de ser del poble andalús, el trobem en aquesta afirmació que, si bé és totalment informal i privada, en una carta entre Bosch i el seu deixeble i amic Pericot, posa de manifest tant el bon concepte que tenia del poble andalús com que el considerava emparentat amb els antics tartèssics. Així, estant de viatge per Andalusia per visitar la família de la seva dona, que era andalusa, deia a Pericot que “els tartèssis són uns grans fulanos”.<sup>526</sup>

La principal característica del poble andalús, des del mateix moment del sorgiment de l'ètnia tartèssica, era aquesta resistència al pas del temps, fossin quines fossin les circumstàncies a què s'havia d'enfrontar i les superestructures que el dominessin. No romania, però, inalterat ni expulsava els elements estranys, sino que els absorbia i els integrava profundament dins la seva manera de ser. Així, l'esperit propi dels tartèssics el convertia en un poble propens a l'aglutinació i l'acumulació, que sovint podia semblar diferent però, essencialment, no deixava de ser el mateix, com resumia Bosch en el següent paràgraf: “Con lenguajes y formas distintas, hay una perdurable continuidad del espíritu andaluz que aletea en el crisol en que todo acaba por reducirse a algo profundamente arraigado a su tierra”.<sup>527</sup>

Aquesta profunda i arrelada personalitat es mostra, segons Bosch, en les manifestacions culturals que produïren els tartèssics, que no eren una simple còpia bàrbara de la cultura material fenícia, ni l'adopció massiva de produccions fenícies. El que mostra la cultura material tartèssica, en canvi, és una adopció de les tècniques i les modes dels

---

<sup>526</sup>GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*. Carta 29, 1-I-23, pàg 144.

<sup>527</sup>BOSCH GIMPERA, *La España de todos*, pàg. 165.

comerciants fenicis però passades sempre pel sedàs de la pròpia manera de ser tartèssica; adaptaven les formes forànies al seu fons espiritual. Era tanta la idiosincràcia de les terres andaluses que, segles després de la conquesta musulmana, quan la majoria de la població ja estava profundament islamitzada i arabitzada, tant els almohades com els almoràvits consideraven heretges els andalusins i mai no van arribar a entendre's.<sup>528</sup>

I no era precisament perquè no s'haguessin superposat pobles a la base poblacional tartèssia; tant semítics com indoeuropeus o saharisans des de l'època de comerç amb els fenicis, destacant especialment el moment de la conquesta àrab, on arribaren grans al·luvions de noves poblacions. Tot i que aquestes noves aportacions ètniques, Bosch descrivia la població andalusa medieval com: “islamizada en la superficie, con la adición de masas considerables de árabes, sirios y bereberes, con núcleos importantes de judíos de pura sangre o mezclados con españoles, con numerosos mozárabes que en realidad representaba la continuación de la población indígena tartesia más o menos matizada por los romanos”.<sup>529</sup>

El principal tret característic d'aquesta peculiar personalitat tartèssica, segons Bosch, era una profunda sensibilitat artística i espiritual, que s'expressava en tots els aspectes de la seva vida, de les arts a les relacions personals, que vivien de manera apassionada, passant per la religió, que tradicionalment ha estat un element fonamental en la vida de la societat andalusa. Fins i tot en els moments que la societat estava més influïda per elements forans i les formes semblaven totalment alienes a l'autèntica personalitat andalusa, com en l'època del califat, Bosch destaca que l'esperit dels antics tartèssis no pot deixar de ser percebut: “En vano abominaban de su origen estos españoles arabizados, en vano invocaban a Mahoma y no a Cristo: siempre en el fondo del alma quedaba un no sé qué puro, delicado, espiritual, que no es árabe”.<sup>530</sup>

De la mateixa manera, aquest “no sé qué puro, delicado, espiritual” s'anava manifestant al llarg de tots els moments de la història, apareixent sempre i en tots els contextos fins arribar als temps de Bosch. O, com a mínim, així ho interpretava el prehistoriador, que enllaçava l'ètnia tartèssica amb els andalusos de principis del segle XX a través d'aquesta sensibilitat espiritual: “En la lírica amorosa musulmana descubrimos a veces una

---

528Íbid. BOSCH, *La España*, pàg. 168.

529Íbid. BOSCH, *La España*, pàg. 172.

530Íbid. BOSCH, *La España*, pàg. 171.

profundidad, un idealismo y un sentimiento que no nos acaba de parecer oriental y que muchas veces nos recuerda a Bécquer, a García Lorca o a Juan Ramón Jiménez”.<sup>531</sup> Aquesta pervivència de l'esperit tartèssic es podia apreciar, fins i tot, en les fronteres polítiques, igual com més tard veurem amb els regnes medievals cristians del nord de la Península. Així, Bosch destaca que, a l'Edat Mitjana, durant l'època musulmana: “La personalitat destacada, però afí, dels regnes musulmans d'Andalusia i la diversitat dels regnes musulmans de Llevant fan reviure els antics pobles tartèssics”.<sup>532</sup>

Igualment, els invasors, que en la seva immensa majoria no eren àrabs, sino bèrbers nord-africans i, per tant, força afins racialment als tartèssics que descendien de la barreja de capsians i almerians, trobaren un bon terreny per instal·lar-se, tant a nivell físic com cultural. De fet, aquest nou element musulmà, ètnicament més africà que àrab, es trobava molt més còmode entre l'antiga població tartèssica que no pas a la Meseta, on les poblacions celtibèriques d'estirp indoeuropea eren massa diferents en tots els sentits per establir una adequada convivència.

Així, passats els primers moments de la dominació on els invasors s'instauraren com a superestructura, les poblacions indígenes s'espolsaren ràpidament aquest element estrany, que a la part septentrional de la Península només subsistí a la vall de l'Ebre i la costa mediterrània, on havia predominat la raça capsiana des dels temps de la Cultura de les Coves i la ceràmica cardial, en època neolítica. Tanmateix, els antics territoris ibers no foren on més profundament arrelà la dominació musulmana, ja que els tartèssics es mostraren més idonis per a aquesta. Un cop començada la Reconquesta, Bosch destacava que: “Els musulmans d'Andalusia [...] tornen a recloure's a l'antic territori tartèssi”.<sup>533</sup>

Tanmateix, les anàlisis de Bosch sobre Andalusia i la personalitat política que aquesta havia de tenir en l'Espanya del futur no van més enllà, ni en els textos acadèmics ni en els polítics, ni tan sols en les correspondències. La zona andalusa és, de llarg, aquella a la qual el prehistoriador presta menys atenció i, fins i tot, per més que en parlés sempre en termes laudatoris, l'espai destinat a Tartessos, el gran moment de la protohistòria andalusa, fou sempre molt reduït en les seves obres.

---

<sup>531</sup>Íbid. BOSCH, *La España*, pàg. 170.

<sup>532</sup>BOSCH, *Espanya*, pàg. 37.

<sup>533</sup>Íbid. BOSCH, *Espanya*, pàg. 37.



## 5.2 PORTUGAL

Bosch, dins de la seva obra acadèmica, esmenta relativament poques vegades Portugal. Això es deu, principalment, a què ho considerava un territori profundament fragmentat, amb una divisió marcadíssima entre el nord, molt orientat a Galícia i al món cèltic en general, i el sud, profundament influït per les cultures del sud de la Península des de l'època de la Cultura d'Almeria passant per la tartèssica i la ibèrica. Igualment, estableix una altra divisió molt marcada entre les terres costaneres portugueses, relacionades des de molt antic i de manera ininterrompuda amb tota la façana atlàntica, i les serres trencades de l'interior, molt relacionades, al nord, amb els celtibers de la Meseta i, al sud, amb els pobles descendents dels tartèssics. Així, era força difícil que Bosch pogués elaborar una imatge precisa i unitària del poble portuguès, tant en l'antiguitat com en els seus temps.

De la mateixa manera, el tema portuguès tampoc no es veu especialment reflectit en la seva literatura política ja que el seu principal objecte d'interès era l'Estat espanyol. Tanmateix, aquesta absència de Portugal als seus escrits és una decisió pragmàtica, més que ideològica, ja que ell defensava que, tant ètnicament com històrica, Portugal i Espanya formaven part d'un mateix cercle de cultura en sentit ampli perquè compartien una mateixa base ètnica i racial. Fins i tot, es negà sempre, almenys conscientment, a emprar l'expressió Península Ibèrica ja que considerava que era un terme totalment incorrecte; argumentava, per a això, que tota l'extensió peninsular no havia estat habitada per ibers sinó les seves terres meridionals i llevantines. Per contra, proposava substituir el terme, per un altre, que ell considerava més adequat; el d'Espanya, o Hispània. Segons ell, el concepte "Espanya" no obeïa tan sols a un concepte polític sinó també, i sobretot, a un concepte geogràfic que incloïa també el que avui dia és l'Estat portuguès.<sup>534</sup>

Aquest fet, interpretat des del punt de vista de Bosch, no tenia perquè ser incompatible amb la independència política portuguesa ja que aquesta era, fins i tot, desitjable. Així, segons ell, la forma ideal de relació entre els estats portuguès i espanyol havia de ser alguna mena de federació força laxa, que permetés que totes dues entitats polítiques mantinguessin la seva independència d'acció. Havia de ser prou intensa, però, com

---

<sup>534</sup>BOSCH, *La España*, pàg. 125.

perquè les relacions seculares entre tots dos territoris, o entre les diferents zones que tradicionalment s'havien mantingut estretament interrelacionades, poguessin seguir desenvolupant-se seguint la tendència que la geografia, l'etnologia, la història i la cultura dictaven, més enllà de les cotilles que suposaven les fronteres estatals.

De fet, Bosch considerava que la població portuguesa estava profundament diferenciada de la de la resta de la Península des de temps molt reculats, ja al Neolític, arran de l'arribada dels pobladors saharis que originarien la Cultura d'Almeria. Mentre els almerians s'escampaven per la majoria del territori peninsular, barrejant-se amb els capsians a Andalusia i el Llevant i esdevenint l'ètnia dominant a la Meseta, tant a Portugal i Galícia com a Catalunya i Aragó hi quedaren romanents de capsians pràcticament purs, aïllats els uns dels altres. Aquests, com la resta de poblacions europees d'arrel capsiana (nord de la Península Itàlica, Bèlgica, Suïssa, nord i sud-est de França) acabarien compartint la cultura del vas campaniforme, creació original dels capsians portuguesos, exportada a la resta de nuclis d'arrel capsiana pels pastors nòmades de raça pirinenca.<sup>535</sup>

Així doncs, veiem com, ja a l'Eneolític, Portugal tenia una població força diferenciada de la dels territoris veïns que, arran de l'arribada de la població sahariana, iniciaren, segons Bosch, el seu procés d'iberització però, d'altra banda, hi mantenien estretes relacions i intercanvis. L'extrem occidental, per contra, quedaria aliè a aquest fenomen i no s'iberitzaria en cap moment o, almenys, no plenament. Sí que cap al segle V aEC, el sud de Portugal rebria fortes influències culturals de la cultura tartèssica, que Bosch anomenava ibero-tartèssica, però sempre mantenint la seva personalitat pròpia ja que no van patir una arribada de noves poblacions.<sup>536</sup> Abans, però, aquesta mateixa zona meridional portuguesa sí que havia rebut nous al·luvions poblacionals. Arran de la primera onada cèltica, alguns d'aquests grups hallstàtics, concretament els conis que cita el Periple, havien travessat la Península i s'havien instal·lat a la regió, on havien quedat arraonats pel reflux i la puixança de la cultura ibero-tartèssica i n'havien començat a rebre influències.

Al nord de Portugal i a Galícia, en canvi, s'hi havien mantingut les antigues poblacions prehistòriques, que Bosch identificava amb els oestrimnis del Periple. Aquests oestrimnis,

---

<sup>535</sup>BOSCH, *Etnologia*, pàg. 102.

<sup>536</sup>Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 116.

navegants temeraris amb una forta inclinació cap a la navegació atlàntica, haurien iniciat un intens període d'expansió per tota la costa atlàntica, especialment la Bretanya, Gran Bretanya i Irlanda. A més d'introduir-hi el vas campaniforme, Bosch considerava que també haurien establert colònies en aquesta zona, reforçant encara més el vincle racial que ja els unia des de temps prehistòrics. A partir d'aquest moment, totes aquestes terres de la façana atlàntica quedarien estretament vinculades al llarg dels segles següents. Destacaria especialment el moment, a l'Edat del Bronze, que s'establiria la ruta de l'estany al llarg de tota la costa atlàntica, que Bosch defensava que s'havia organitzat al voltant de les afinitats racials que ja unien les poblacions costaneres de l'Europa atlàntica des del Neolític i que ara, mil·lennis després, es renovava amb noves colonitzacions dels pobladors de Portugal i Galícia a Irlanda i Escòcia, passant de llarg, aquest cop, de la Bretanya.<sup>537</sup>

Els ibers, però, sí que arribarien a la zona portuguesa arran de les diferents onades cèltiques del primer mil·lenni aEC, que desplaçarien els lusons del centre de la Península cap a l'oest i els obligarien a establir-se a la zona mitjana de Portugal. Així, els lusons, que amb els segles es convertirien en els lusitans històrics, exerciren un efecte de falca que separava les poblacions celtes galaiques de la zona de Galícia dels celtes conis del sud de Portugal.<sup>538</sup>

Així, Bosch assenyalava la tendència mil·lenària de la majoria del territori portuguès a seguir una evolució inversa a la que segueix la resta de la Península i, especialment, a la que seguien els seus territoris veïns. Bosch apunta que, al moment que la resta de regions peninsulars queien sota el cercle de cultura almerià, l'extrem oest desenvolupava la seva tradició capsiana i, mentre la majoria de la Península, especialment el nord-oest i els territoris de la Meseta, patien un profundíssim procés de celtització, a Portugal s'hi produïa el fenomen contrari; s'hi portava a terme una autèntica “desceltització” i una iberització, just en el moment que la cultura ibèrica a la resta de territoris peninsulars estava més en retirada.

Més tard, però, al *Poblamiento (Antiguo) y la Formación de los Pueblos de España* (1945), canviaria la seva tesi i ja no adscriuria els lusons i lusitans a l'estirp ibèrica sino que els

---

<sup>537</sup>Íbid. BOSCH, *Etnología*, pàg. 220.

<sup>538</sup>Íbid. BOSCH, *Etnología*, pàg. 553.

consideraria descendents de l'antiga població capsiana de la cultura de les coves, que havien romàs ètnicament purs, per bé que culturalment havien rebut moltes influències cèltiques.<sup>539</sup> Això li permetia afirmar que: “A pesar de la celtización cultural, los pueblos de Portugal y Galicia [...] debieron mantener gran parte de su población indígena intacta bajo el dominio céltico y que, a la larga, en estos territorios, aquélla debió predominar, no siendo sus habitantes tan celtas como generalmente se supone”.<sup>540</sup>

Així, després dels zenits especialment brillants de l'època campaniforme-megalítica i la del bronze atlàntic, vindria una tercera època d'expansió de les gents que poblaven l'àrea portuguesa, ja després de la conquesta romana, sota el cabdillatge de Viriat. Els lusitans, afirmava Bosch, tot i que ostentessin topònims i antropònims d'arrel clarament cèltica i que estessin força influïts per la cultura cèltica dels seus veïns, no eren ètnicament celtes sino ibers o capsians, segons fos al principi o al final de la seva carrera, però, en cap cas, celtes. Els trets característics del poble lusità Bosch els relacionava més amb els ibers lusons desplaçats del centre de la Península per les diferents onades cèltiques que amb els celtes pròpiament dits, per bé que reconeixia una profunda influència d'aquesta última cultura sobre ells.

Aquesta visió de Bosch Gimpera caldria relacionar-la amb l'afany, recurrent al llarg de tota la seva obra, de minimitzar el paper que els celtes i la seva cultura van tenir a l'hora de conformar els diferents pobles actuals de la Península. Al contrari que alguns dels seus adversaris, que pretenien identificar l'essència de la hispanitat precisament en la cultura d'arrel cèltica, la que havia estat predominant a la Meseta, Bosch buscava accentuar l'element indígena i aquells pobles perifèrics, reduint el paper dels celtes al mínim possible i reconeixent només la seva primacia a les zones més agrestes i despoblades de l'interior.

Un exemple clar de la voluntat de Bosch per minimitzar el paper dels celtes a la Península s'observa en la següent citació, que va encaminada a demostrar que la dominació cèltica, fora de la zona central de la Península, fou poc més que una dominació passatgera que s'establí com a superestructura momentània. Aconseguiren endarrerir un temps l'evolució pròpia dels diferents pobles que subjugaren però, tan aviat com aquests aconseguien

---

539BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 151.

540Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 136.

espolsar-se el seu domini, reprenien el seu esperit i ressorgien per tornar a ocupar el territori i el lloc a la cultura que els corresponia:

El apogeo de la dominación celta en la Península fué el tiempo entre el siglo VI y el II a. de J.C. Entonces, después de haber fracasado en su intento de apoderarse de toda ella, por la resistencia de los tartesios en el sur y de los iberos en la costa oriental, pudieron mantener su poderío en casi todo el centro, en el oeste y en el norte, mezclándose con los indígenas, de los que aparentemente desapareció todo rastro. Estos continuaron, con alguna personalidad sólo en las zonas marginales. Así, los lusitanos, aunque habían experimentado una fuerte influencia de los celtas vecinos, consiguieron, por fin, romper su dominación y extenderse, dominando a su vez la mayor parte de Portugal y la Extremadura española en el siglo II.<sup>541</sup>

Així, parlant ja en clau política, Bosch entenia que Portugal no podia formar part de la mateixa unitat política que cap dels seus territoris limítrofs espanyols, potser amb l'excepció de Galícia, que sempre havia funcionat de frontissa entre uns i altres. Des del punt de vista de la història oficial espanyola, Bosch afirmava que: "El fet de Portugal era considerat una rebel·lió".<sup>542</sup> Això que, vist des del punt de vista del nacionalisme espanyol, podia semblar una obstinació en mantenir una independència totalment artificial, Bosch ho considerava com a part consubstancial de l'esperit mateix del poble portuguès. Tot i compartir gran part de la base racial i ètnica, encara que aquesta perspectiva va canviar lleugerament al llarg de la seva carrera, i compartir també gran part de la història, les dinàmiques que havia seguit el territori portuguès eren, tradicionalment, totalment oposades a les que vivien la majoria dels territoris espanyols.

Així, mentre gran part d'Espanya rebia la cultura almeriana, germen de la iberització, Portugal es mantenia fidel a la tradició capsiana; quan la major part de la Península queia sota la dominació cèltica i la cultura ibèrica entrava en declivi, Portugal iniciava el seu procés d'iberització a causa dels pobles ibers desplaçats de l'interior peninsular per les invasions cèltiques; per acabar, quan, arran de la conquesta romana, la majoria de pobles ibèrics i celtibèrics iniciaven el seu procés de letargia, ja que no de desaparició, els lusitans encara havien de viure, sota el comandament de Viriat, un darrer moment d'esplendor i vitalitat; Els arèvacs i vacceus, opinava Bosch, es van limitar, durant les

---

<sup>541</sup>Ibid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 134.

<sup>542</sup>BOSCH, *Espanya*, pàg. 20.

guerres celtibèriques, a atrinxerar-se a la ciutat de Numància i resisitir fins a la mort, però sense experimentar cap mena de tensió vital que els portés a una revitalització cultural. Els lusitans, per contra, sota el comandament de Viriat, sí que visqueren un veritable moment d'expansió, tant territorial com cultural, que finalitzà amb la traïció i la derrota del cabdill però que els portà a dominar una extensa àrea al sudoest peninsular.

Tanmateix, pel fet de compartir la base ètnica i racial, i en gran part també la cultural, tampoc no tenia sentit que fos una entitat política totalment independent de l'Estat espanyol, de manera que, segons el pensament de Bosch Gimpera, la solució ideal hauria de ser la federació dels diferents pobles hispànics, tan de moda fins a l'esclat de la guerra civil. Com a mínim, coneguda la seva ideologia, aquesta és la conclusió més fàcilment extraïble de la seva obra.

De totes maneres, Bosch sempre fou força escèptic respecte aconseguir aquesta federació completa de Portugal amb la resta de pobles de la Península Hispànica. Fins i tot, aquesta negació es devia a les dinàmiques pròpies portugueses que, sempre contràries a les dels altres, difícilment coincidirien en una federació única. Com a exemple, Bosch, a la seva correspondència amb l'històric militant d'Esquerra Republicana de Catalunya, Carles Pi i Sunyer, antic alcalde de Barcelona, conseller de la Generalitat i, en aquells moments, president del Consell Nacional de Catalunya, durant el seu exili a Londres al final de la guerra civil espanyola, intentà impulsar una comunitat ibèrica de nacions. Aquest projecte es desenvolupà juntament amb altres republicans exiliats com el mateix Pi i Sunyer, el ministre de la República a l'exili i membre del Partit Nacionalista Basc Manuel de Irujo o el membre del Partido Socialista Obrero Español Luis Araquistain, En aquestes converses, hi convidaren, i hi assistí, l'historiador portuguès, també exiliat, Armando Cortesão, que, textualment: “diu pestes dels espanyols i d'una possible federació amb Espanya”.<sup>543</sup>

### **5.3 PAÍS BASC I NAVARRA**

La zona del País Basc i Navarra fou una de les que més controvèrsia i volum d'investigació generà; tant per les seves característiques pròpies, tan idiosincràtiques, com per la vigència del debat etnològic, fins i tot a la política de l'època, ja que el

---

543VILANOVA, *Viure el primer exili*, 19-III-39, pàg. 38.

nacionalisme basc s'originà en base a una suposada diferència racial i ètnica respecte la resta de la població peninsular. El fet d'haver-hi una llengua no indoeuropea, una de les poquíssimes que es troben a tota Europa, atíava també el debat sobre el seu origen desconegut i, amb la metodologia emprada per la majoria dels investigadors que gairebé equiparava poble amb raça i llengua, això era tant com debatre sobre l'origen del poble basc.

El debat al voltant de la naturalesa de la raça basca, els valors i la forma de ser que això comportava, així com el volum de literatura que arribà a generar i el percentatge que cadascun dels diferents autors dedicaren al tema en les seves obres sobre etnologia, força alt en la majoria de casos, amagaven darrere, evidentment, un alt grau de connotació ideològica. Així, l'existència o no d'una raça basca, diferenciada de l'altra raça o les altres races peninsulars, podia servir per justificar l'existència del nacionalisme basc, en qualsevol de les seves versions més o menys radicals, però també per deslegitimar aquestes pretensions. Fins i tot, podia servir per defensar que els bascos eren els espanyols més autèntics i els més semblants als primigenis ja que, a més d'haver mantingut la llengua prerromana originària, també havien mantingut la raça més pura i amb menys barreges ètniques.

Bosch Gimpera era un dels autors que defensaven l'existència d'una raça basca, que ell anomenava pirinenca ja que l'estenia al llarg de tot el Pirineu, de l'Atlàntic al Mediterrani, tot i que s'havia mantingut més pura com més a l'oest, tant a nivell racial com lingüístic, mentre que cap a l'est, arribant fins al Pirineu català, estava molt més matisada per altres poblacions tant indoeuropees com de filiació capsiana.

Els pirinencs que descrivia Bosch eren un poble adaptable, perfectament capaç d'adoptar tota mena d'innovacions i influències culturals dels pobles veïns i adaptar-les al seu geni característic. Tanmateix, aquesta capacitat d'adaptació no estava renyida amb una gran capacitat de subsistència que els permetia resistir als dominis estrangers més opressius per tornar a ressorgir, com si mai no hagués passat, un cop s'afluixaven mínimament els llaços que constrenyien el poble. Aquesta era una visió compartida per Sabino Arana, pare del nacionalisme basc, que donava una imatge de la raça basca molt semblant a la dels pirinencs de Bosch.<sup>544</sup> Imatge, aquesta, que també oferirien, amb un llenguatge

---

<sup>544</sup>ARANA GOIRI, Sabino, *Obras completas*, Sendoa Argitaldaria, Donostia, 1980, vol. 1, pàgs. 606-607 i

aparentment més científic i menys polític que el d'Arana, dos dels investigadors contemporanis de Bosch més influents sobre el tema basc; Telesforo de Aranzadi i el pare José Miguel Barandiarán. En base a estudis sanguinis i mesuraments craniomètrics, ambdós, propers al nacionalisme conservador i catòlic del Partit Nacionalista Basc (PNB), establiren l'existència d'una suposada raça basca, amb caràcter únics a tota Europa i que ells anomenaven “raça pirinenca occidental”; d'ells prengué Bosch el concepte de raça pirinenca.<sup>545</sup>

El prehistoriador, per la seva banda, se sentia plenament identificat amb aquesta tenacitat, que ell considerava que també posseïa gràcies a l'herència d'una besàvia basca, de cognom Basterrechea, que no havia arribat a conèixer mai però que, amb la seva particular manera d'associar raça i caràcter, no mancava totalment de sentit.<sup>546</sup> De la mateixa manera, la raça pirinenca feia gala d'un caràcter pacífic i un tarannà diplomàtic que els feia útils per entendre's amb la majoria dels pobles amb els quals mantenien relació, com ho demostra el fet que, a pesar de l'aïllament en el qual havien viscut les seves terres, els vàrduls, caristis i vascons haguessin estat els aliats més fidels dels romans a la Península. Igualment, aquest caràcter afable, juntament amb una tendència natural al viatge i a l'aventura, havia permès que al llarg de la història els bascos arribessin als llocs més remots del món; especialment a Amèrica, on els emigrats bascos mantenien la seva idiosincràcia molt temps després d'haver-s'hi establert.

Alhora, també eren especialment adequats per a la diplomàcia, com ho demostrava, segons ell, el fet que els exiliats bascos mantenien bones relacions amb la resta d'exiliats espanyols, fossin de la tendència que fossin, i, sobretot, amb els monàrquics: “Suposo que això és la política intel·ligent dels pirinencs, que no perden el contacte i que conreen les amistats de tots els sectors”.<sup>547</sup> Aquesta raça pirinenca, en primer terme, a l'època del Paleolític, era l'original i única de la Península fins a l'arribada dels capsians. De la mateixa manera, era la població dominant a la major part de l'Occident europeu on, segons Bosch, portà a terme la primera manifestació cultural d'Europa; l'art franco-cantàbric.

---

627-626.

<sup>545</sup>Com a exemple, vegeu: ARANZADI; Telesforo, BARANDIARÁN; José Miguel i ETCHEVERRY; Miguel Ángel, *La raza vasca*, Editorial Auñamendi, Sant Sebastià, 1959.

<sup>546</sup>BOSCH, *Memòries*, pàg. 18.

<sup>547</sup>VILANOVA, *Viure el primer exili*, 2-XII-39, pàg. 88.



Arran de l'arribada dels vivaços capsians, els franco-cantàbrics, més sobris i independents, molt amants de la seva llibertat, es van recloure al llarg de tota l'extensió de la serralada pirinenca, des del Cantàbric al Mediterrani, on van desenvolupar la seva cultura pròpia tan idiosincràtica al llarg de mil·lennis i fins als nostres dies.<sup>548</sup> Tanmateix, no romangueren totalment aïllats i aliens a la resta de manifestacions culturals que els envoltaven sinó que mantenien un intens comerç i intercanvi amb les poblacions veïnes, per bé que adaptaven les innovacions que els anaven arribant al seu geni personalíssim. Com a exemple d'aquesta actitud i aquesta habilitat de la raça pirinenca, Bosch afirma que tant la tecnologia del vas campaniforme com les construccions megalítiques, que segons ell tingueren origen a la Península Ibèrica, no foren invent dels pirinencs però que aquests foren els encarregats, després d'adoptar-los i adaptar-los, d'estendre'ls per tota l'Europa occidental mitjançant les seves petites bandes de comerciants i pastors nòmades.<sup>549</sup>

Aquesta concepció que Bosch Gimpera tenia de la raça pirinenca, i el concepte mateix de raça pirinenca, no es pot entendre sense els treballs previs de Valentí Almirall i la seva justificació historicista del federalisme.<sup>550</sup> Així, Almirall, un dels definidors vuitcentistes del concepte polític de catalanisme, definia els pobles pirinencs, oposats als meridionals, de la següent manera: “En el Alto Aragón, así como en Cataluña, el lector hubiera podido trabar conocimiento con una raza grave y seria, cuyas facultades reflexivas superan a las imaginativas, poco pagada del refinamiento en la forma y tan diferente, en fin de cuentas, del castellano *andaluzado* [sic] como pueda serlo un francés de un alemán”.<sup>551</sup> Veïem, doncs, que les característiques que Almirall atribuïa a la raça pirinenca eren les mateixes que més tard els atribuïria Bosch, un altre federalista recalcitrant al qual la interpretació d'un dels pares del catalanisme federalista anava a la perfecció per defensar el seu model d'organització política basada en les característiques ètniques dels diferents pobles hispànics.

Des de sempre, els pirinencs havien hagut de suportar diferents invasions i dominacions estrangeres que, per més temps que duressin, mai no van poder alterar ni la més mínima de les característiques culturals d'aquesta raça. Especialment als Pirineus navarresos i al

---

<sup>548</sup>BOSCH, *Etnologia*, pàg. 136.

<sup>549</sup>BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 67.

<sup>550</sup> Per a una anàlisi completa de la figura i l'obra d'Almirall vegeu: PICH i MITJANA; Josep, *Valentí Almirall i el federalisme intransigent*, Afers, Barcelona, 2006.

<sup>551</sup>ALMIRALL; Valentí, *España tal como es*, (1886), Seminarios y ediciones SA, Madrid, 1972, pàg. 63.

Cantàbric, el nucli dur de l'ètnia, aquesta raça resistent i adaptable es mantingué pura fins als nostres dies, conservant fins i tot la primitiva llengua preindoeuropea que acabaria esdevenint el basc modern. A la zona oriental, per contra, on els pirinencs ja estaven barrejats amb els capsians des de l'antiguitat, i a sobre dels quals s'hi superposaren importants infiltracions cèltiques, els pirinencs acabaren força més matisats; cosa que s'aprecia en el fet que no haguessin conservat la seva llengua ancestral com els seus parents de l'altra punta dels Pirineus. De totes maneres, Bosch considerava que la influència pirinenca s'havia deixat sentir amb força fins a la zona de la Catalunya central on, seguint les investigacions etimològiques del lingüista Wilhelm Meyer-Lübke, autor de l'obra *Das Katalanische*, en la qual negava la condició de llengua ibero-romànica del català i el considerava gal·loromànic, el poble històric dels ausetans compartiria el mateix lexema a l'etnònim (aus-) que els seus parents èuscars.<sup>552</sup>

Els pirinencs occidentals, antecedents dels bascos actuals, sofriren una primera dominació estrangera arran de les diferents onades cèltiques que arribaren a la Península al llarg de l'Edat del Ferro, però aquests no pogueren exercir la seva influència davant la tenacitat cultural dels indígenes. Això es dedueix, segons Bosch, pels múltiples topònims d'arrel clarament cèltica que es troben arreu dels territoris bascófonos; més al País Basc que a Navarra. Segons ell, tots aquests topònims fan referència a termes militars ja que la dominació cèltica fou sempre en base a l'ús de la força militar ja que els dominats, estretament lligats a la seva cultura i amants de la llibertat, es mostraren impenetrables a l'aculturació. Finalment, els pobles bascos acabaren per espolsar-se definitivament el domini cèltic convertint-se en els aliats més fiables dels romans a la Península arran de la seva arribada.<sup>553</sup> Era tanta la tenacitat d'aquesta raça pirinenca, que els diferents pobles de la zona que Bosch identifica com a protobascos; els vascons, els vàrduls i els caristis, ocupaven exactament els mateixos territoris per on s'estenien al segle XX els dialectes navarrès, guipuscoà i biscaí respectivament.<sup>554</sup>

De la mateixa manera que els bascos al llarg de la història havien estat conscients de la seva condició i l'havien preservat aferrissadament, també s'havien oposat a qualsevol forma d'unificació política ja que, en la seva forma de ser com a poble, hi havia inscrita de manera indeleble la tendència al federalisme democràtic i el rebuig visceral a qualsevol

---

<sup>552</sup>BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 153.

<sup>553</sup>Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 135.

<sup>554</sup>BOSCH, *Etnologia*, pàg. 560.

mena d'unificació, ja fos interna o externa. Segons Bosch, aquesta fou la causa de la separació entre les províncies basques i el regne de Navarra. Tot i que el nucli original de Navarra era idèntic al basc tant racialment com ètnicament, l'expansió cap a la vall de l'Ebre féu que augmentés considerablement l'element poblacional celtibèric i, amb ell, la tendència a la dominació dels pobles veïns i a la centralització. És per això, creia Bosch, que la resta de pobles bascos començaren a dirigir la seva mirada cap a la més democràtica i assembleària Castella i a protegir-se sota el paraigües del rei castellà. Tanmateix, Bosch recalca que en cap cas era una submissió de les províncies basques a Castella sinó en règim d'igualtat: “Los vascos, descontentos acaso de Navarra que intentaba dominarlos, buscaron el apoyo de Castilla y poco a poco las regiones vascas reconocieron como señor libremente elegido al rey castellano”.<sup>555</sup>

De fet, aquest caràcter electiu dels sobirans i senyors era un tret característic de tota l'ètnia pirinenca, més enllà dels territoris que havien mantingut la llengua basca fins als nostres dies. Arribava fins al punt que cada vall pirinenca o entitat poblacional escollia el seu propi senyor i el cabdill militar en temps de guerra, negant-se a qualsevol forma d'imposició i de dominació. Així, Bosch establí la continuïtat entre els pobles bascos de l'època romana i les entitats medievals, que també es negaven a cap mena d'unificació i defensaven aferrissadament la seva independència de manera que, a l'Edat Mitjana, en temps del llegendari senyor de Biscaia Jaun Zuria, literalment “Senyor Blanc”, qui, segons la tradició, fou escollit per la noblesa després de portar els biscaïns a la victòria contra els lleonesos a la batalla d'Arrigorriaga:

Los vascos de los valles montañeses estaban organizados en comunidades de familias residentes en ellos. Probablemente ya se gobernaban mediante juntas elegidas por las comunidades que, en caso de peligro confiaba la defensa a un jefe que los llevaba a campaña. Esta organización debió ser común a todos los pueblos pirenaicos y subsistió secularmente en el país vasco, perdurando en el valle pirenaico catalán de Andorra, con su curiosa organización republicana independiente.<sup>556</sup>

Així doncs, Bosch veia en l'existència d'Andorra i la seva peculiar forma de govern la confirmació que els pirinencs havien arribat fins allà i preservaven encara gran part dels seus trets culturals, per més que haguessin abandonat la seva llengua originària. De fet,

---

<sup>555</sup>BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 296.

<sup>556</sup>Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 245.

Andorra era només el cas extrem, segons Bosch, d'un patró que ell trobava que es repetia al llarg de tot el Pirineu; valls profundament diferenciades del territori que les envoltava i que havien mantingut la seva personalitat, idiosincràcia i, fins i tot, la seva pròpia variant dialectal, al llarg del temps. Les valls pallareses, la Vall d'Aran o la vall de Benasc demostraven, segons Bosch, aquesta herència de l'antiga ètnia pirinenca.<sup>557</sup>

Navarra, per la seva banda, s'anà allunyant progressivament dels seus germans bascos a mesura que anava avançant cada cop més en la reconquesta per la vall de l'Ebre i la seva composició ètnica esdevenia cada cop més predominantment celtibèrica i menys pirinenca. Aquest nou element poblacional celtibèric incorporaria a l'esperit del poble navarrès una tendència a la conquesta, la dominació d'altres pobles i la centralització política que anava contra la naturalesa de l'ètnia pirinenca primigènia.<sup>558</sup> Des de llavors, els camins dels dos territoris que componien el nucli dur de l'ètnia pirinenca s'anaren separant de manera irreversible fins que, en l'actualitat, Bosch els considerava dos pobles diferents que no podien incloure's dins una mateixa entitat política dins d'una hipotètica configuració federal peninsular.

Per una banda, el País Basc, per defensar-se de l'imperialisme derivat de la nova composició ètnica navarresa, s'encarà cap a la democràtica Castella, amb la qual compartia, a part d'un predomini de les elits indígenes per damunt de les franques i visigodes, els seus principis populars i democràtics. De fet, fins a la unificació de Castella i Lleó, que Bosch considerà com a catastròfica per a Castella i per a la resta de la Península, les províncies basques i el regne castellà constituïen una federació perfecta en la qual només compartien el monarca. Aquesta federació funcionava gràcies als valors que tots dos territoris compartien:

El Estado vascocastellano aparece en la Edad Media con caracteres no ya diferentes sino antagónicos a los del asturleonés. En lugar del aristocratismo romanovisigótico de las castas dominantes en León, Castilla presenta la igualdad democrática de vascos y cántabros; en lugar de la gran propiedad feudal de los nobles y las iglesias, la comunidad de los bosques, pastos, minas y aguas; en vez de la legislación imperial, la foral o simplemente los "usos y costumbres" populares; al centralismo unitario opone la federación de pequeñas repúblicas o comunidades autónomas trabadas por un jefe común o poder

---

<sup>557</sup>Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 298.

<sup>558</sup>Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 297.

federal a la cabeza; al poder teocrático, el laicismo de un pueblo creyente que mantiene alejados a los clérigos de los puestos de gobierno; a la casta militar, las milicias concejiles; a los privilegios señoriales, la igualdad de los ciudadanos ante la ley; a los jueces y funcionarios de nombramiento real, los de designación popular.<sup>559</sup>

Sobre això, és particularment reveladora la correspondència que, durant els primers anys del seu exili, el prehistoriador mantenia amb el seu amic, l'economista catalanista Carles Pi i Sunyer, sobre la futura organització territorial d'una hipotètica Espanya federal.<sup>560</sup> Mantenien converses constants amb polítics republicans exiliats, especialment bascos, però també espanyols i portuguesos, amb l'esperança de poder portar a terme aquest projecte federal. Sovint, pel to de les cartes, força informal i distès, costa distingir quins comentaris es fan seriosament i quins de broma i, com que el franquisme s'allargà més del que aquests republicans haurien desitjat, mai no pogueren arribar a portar a terme les reformes que pretenien. Així doncs, no sabem si, a l'hora de la veritat, realment haurien optat per la partició d'Espanya que proposaven ells, especialment Bosch, en base a les antigues unitats ètniques i racials, o haurien optat per uns altres criteris.

En aquestes cartes, Bosch corroborava el procés d'allunyament progressiu que havien seguit bascos i navarresos fins al punt que: “En fa l'efecte de què els navarresos són la rêmora que són sempre als bascs i que la racialitat basca de Navarra és un dir: pròpiament els navarresos són més aragonesos que bascs”.<sup>561</sup>

En afirmar que racialment els navarresos eren més aragonesos que bascos, Bosch afirmava que, tot i compartir un substrat ètnic pirinenc que havia romàs dominant fins al final de l'època romana, aquesta situació havia variat arran de la dominació àrab. La reconquesta dels territoris de la vall de l'Ebre, molt més extensos que els nuclis pirinencs dels regnes originals, havia fet variar la composició ètnica de la població, que havia passat a ser dominantment celtibèrica. Fins i tot, als territoris pirinencs de Catalunya es podia trobar la raça pirinenca en un estat més pur que als territoris intermitjos, desnaturalitzats per l'abundància de població d'estirp cèltica. Així, Bosch proposava, en una hipotètica futura Espanya federal, una unió entre Navarra i Aragó en base a la doble

---

<sup>559</sup>BOSCH, CARRETERO, *Cataluña, Castilla, España*, pàg. 81.

<sup>560</sup>Pi i Sunyer atribuïa al poble català unes característiques psicològiques col·lectives molt semblants a les que Bosch atribuïa als pirinencs. Com a exemple: Pi i Sunyer; Carles, *L'aptitud econòmica de Catalunya*, (1927), Biblioteca dels Clàssics del Nacionalisme Català, Edicions de la Magrana, Barcelona, 1983.

<sup>561</sup>VILANOVA, *Viure el primer exili*, 18-X-39, pàg. 70.

naturalesa cèltica i pirinenca de la seva població ja que l'esperit del poble cèltic i els valors que aquest suposava eren gairebé oposats als que encarnaven els bascos, representants de la raça pirinenca més pura: "L'Irujo [Manuel de Irujo, conseller del govern basc pertanyent al Partit Nacionalista Basc] em va enviar el projecte d'annexió de l'Ebre per nosaltres i la Rioja per ells. Ja està força de broma. Jo li he contestat que potser la solució seria que ells deixessin els navarresos sols i que aquests s'unissin amb els Aragonesos a base de l'element cèltic que predomina segons es veu en els dos països".<sup>562</sup>

Així, mentre Manuel de Irujo, segons Bosch, apostava per unes unitats més grans que fessin front al poder demogràfic de Castella, i que incloïa dins d'una mateixa entitat política el País Basc, Navarra i la Rioja per una banda, i Catalunya i Aragó, més la vall de l'Ebre navarresa per l'altra, el català es decantava per unes entitats més petites. El País Basc, doncs, havia d'oblidar-se de la integració amb Navarra ja que l'element racial pirinenc havia deixat de ser hegemònic des dels temps de la Reconquesta. Per contra, si havia de buscar una aliança, no havia de ser amb els seus veïns orientals, per més que la població primigènia també fos pirinenca, sinó amb una Castella que, deslligada de la perniciosa influència de Lleó, podria retornar a l'estat basco-castellà lliurement associat dels orígens.

Navarra, per la seva banda, també havia d'oblidar-se de les seves antigues connexions pirinenques i, després dels canvis poblacionals de l'Edat Mitjana, el seu soci natural havia esdevingut l'Aragó, que presentava, igual que Navarra, una població majoritàriament cèltica però amb un fort substrat pirinenc a la zona nord. Així, aquesta composició ètnica tan similar, els feia compartir certs valors culturals, derivats de la seva raça, que els feien adequats per a la interacció.

## **5.4 EL LLEVANT PENINSULAR**

Tot i no ser una zona especialment calenta políticament a l'època dels autors treballats, el Llevant peninsular, entès en la seva extensió més àmplia, fou un dels principals camps de batalla ja que alguns d'aquests autors consideraven que era el nucli central del poble ibèric, epònim de la Península. No tots hi estaven d'acord i, fins i tot, alguns dels autors negaven que hagués existit mai un poble ibèric com a tal mentre que altres afirmaven que

---

<sup>562</sup>Íbid. VILANOVA, *Viure el primer exili*, 18-X-39, pàg. 74.

la gran majoria de la població peninsular era ibèrica mentre que, a la zona lleuantina, era on menys pura es conservava aquesta cultura.

Més que per justificar un suposat fet diferencial en l'actualitat que legitimés les demandes



*Un exemple de vas campaniforme, objecte de cultura material que dóna nom a tot un període prehistòric que englobà pràcticament tota Europa. Font: commons.wikimedia.org.*

d'un estatuts polític especial, com passava en d'altres regions, el debat sobre la condició ètnica de la zona lleuantina girava entorn de la importància que havien tingut els ibers en la configuració de l'Espanya que havia anat emergint paulatinament després de la conquesta romana. Era, doncs, un debat sobre la filiació ètnica de l'Estat espanyol mateix, amb tot el que això implicava, segons la visió predominant a l'època, a nivell cultural, espiritual i, fins i tot, de manera de ser.

Per a Bosch Gimpera, el Llevant peninsular havia estat diferenciat de les

terres més septentrionals i occidentals des de temps molt reculats, ja al Paleolític, mentre que la relació amb la zona sud de la Península sempre havia estat més fluïda i constant. Aquesta diferència havia començat al Paleolític Superior, arran de l'arribada, a través dels altiplans algerians, de la raça capsiana que, amb el temps, acabaria estenent-se per gran part de la Península i per bona part del sud i oest d'Europa i donant lloc a alguns dels fenòmens culturals més importants de la seva història, especialment a nivell artístic. Sobretot la cultura del vas campaniforme, considerava Bosch, fou una creació genuïnament capsiana peninsular i inicià la seva expansió, que acabaria portant vasos campaniformes a gairebé tota Europa, seguint la resta de poblacions capsianes europees amb nuclis especialment importants al nord de l'actual Itàlia, a l'actual Suïssa, actual Bèlgica i sudest i nord de l'actual França.<sup>563</sup>

---

<sup>563</sup>BOSCH, *Etnologia*, pàg. 102.

Segons Bosch, a nivell antropològic els capsians ja prefiguraven en certa manera alguns dels trets característics dels posteriors habitants de les zones que ocuparien posteriorment i a les quals conferirien part de la seva naturalesa. Així, algunes característiques físiques heretades dels capsians eren l'escassa alçada i la gracilitat en la constitució de les gents d'aquella regió, així com un color de pell més fosc en comparació a la resta de poblacions peninsulars. També a nivell de manera de ser, els capsians havien deixat una profunda empremta en aquelles regions on s'havien assentat, llegant als seus descendents un caràcter actiu i emprenedor, molt donat a les creacions culturals i amb un geni artístic vivíssim tant per a la iniciació de tendències com per a l'adopció i modificació peculiar de moviments artístics al·lòctons.

Fruit d'aquesta facilitat per a l'art, els capsians deixaren la seva primera petjada a la Península en forma de pintures rupestres en balmes i abrics. Eren unes pintures estilitzades, que sacrificaven el realisme en favor del dinamisme i el moviment per representar especialment escenes de caça però també de guerra i de vida quotidiana amb gran vivacitat, corresponent al caràcter actiu i inquiet de la raça capsiana.

Bosch remarcava la contemporaneïtat d'aquest estil pictòric amb el de la façana franco-cantàbrica, molt més sobri, realista i auster. Segons ell, aquesta diferència no es devia a una separació temporal, com creien molts altres investigadors, sinó que obeïen a motius culturals; la diferent manera d'entendre l'art dels exuberants capsians i dels més conservadors franco-cantàbrics, antecedents de la raça pirinenca posterior. Tanmateix, a causa de la mobilitat dels grups nòmades de l'època, ell observava influències mútues entre una zona i l'altra que no explicava com a etapes de transició de l'estil franco-cantàbric al llevantí sinó com l'obertura de mires i la facilitat per adoptar influències culturals per part d'ambdues races.<sup>564</sup>

De totes maneres, encara que els capsians conformessin, a partir del moment de la seva arribada, la base de la població llevantina i un substrat poderosíssim al llarg de tots els temps posteriors, la cultura de la zona canviaria de manera decisiva a partir de l'arribada durant el Neolític, altre cop des d'Àfrica, de l'anomenada Cultura Sahariana, que a la Península donaria lloc a la Cultura d'Almeria i presentaria unes característiques culturals gairebé oposades a la capsiana. I el mateix succeïa a nivell antropològic: "Puede utilizarse

---

<sup>564</sup>BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 37.



también la *antropología* almeriense [...] como prueba del establecimiento en el sureste de España de grupos muy homogéneos de origen africano y que representan los dolicocefalos bereberes saharienses. Esta homogeneidad dolicocefala contrasta con la mezcla que causa la antropología de la cultura de las cuevas”.<sup>565</sup>

Aquests almerians, avantpassats directes dels ibers històrics, eren una raça eminentment guerrera, amb una marcada tendència a la bel·licositat i a la conquesta i dominació territorial, com ho demostrava la fixació a establir-se al capdamunt de turons que controlessin un vast territori, i poc dotada per a l'art i la cultura. No és estrany, doncs, que acabessin superposant-se en poc temps als pacífics capsians, esborrant pràcticament la influència d'aquests en les zones, com l'interior de la Península, on la densitat de la població era menor i la cultura del vas campaniforme havia estat menys potent. Al Llevant, tanmateix, que havia vist un gran desenvolupament i creixement dels capsians, no aconseguiren esborrar-los del tot sinó que els almerians s'hi establiren com a superestructura dominant per, amb el temps, acabar barrejant-se ambdues cultures. Així, acabaren per sumar-se la creativitat i civilització capsianes amb la bel·licositat almeriana, per bé que Bosch ressaltava com a dominants els trets almerians: “En adaptar-se a les variades necessitats dels llocs que ocupen [...] esdevenen successivament pastors, agricultors i miners però conserven sempre una certa rudesia”.<sup>566</sup>

Amb el pas dels segles, aquests almerians, que havien adoptat certes influències de les poblacions capsianes conquistades, acabarien convertint-se en els ibers que s'acabarien coneixent en època clàssica gràcies a les fonts gregues i romanes. Bosch considerava que la zona plenament ibèrica s'estenia del seu nucli originari a l'actual província d'Almeria i pujava per Múrcia i la costa valenciana fins arribar a la zona costanera de la Catalunya Nova. Tanmateix, fins i tot en aquesta zona considerada plenament ibèrica, Bosch hi trobava matisos que feien que, com més lluny del nucli originari de les zones d'Almeria i Múrcia, menys pura es trobés aquesta cultura ibèrica a causa dels diferents substrats culturals que hi havia hagut anteriorment. De totes maneres, la conquesta almeriana des de temps antics havia fet caure tota aquesta vasta regió dins de l'òrbita ibèrica.

---

<sup>565</sup>Ibid. BOSCH, *EL poblamiento*, pàg. 73.

<sup>566</sup>BOSCH, *Etnologia*, pàg. 155.

Àrees encara més extenses havien d'entrar dins el radi d'influència ibèrica a causa de l'expansió d'aquests durant el segon quart del primer mil·lenni abans de Crist. Així, acabarien estenent-se per tota la Meseta, conformant la base de la població que després sofriria un procés d'aculturació cèltica, especialment a nivell d'elits, tot i que mai no acabaria d'eliminar del tot l'element ibèric. Alhora, també arribarien fins a la zona de l'actual Portugal, on els antics lusos, després d'haver sofert també un lleu procés de celtització, acabarien evolucionant en els lusitans històrics i fent gala del seu tarannà independent i bel·licós durant les guerres de Viriat contra els romans.<sup>567</sup> En el seu procés de conquesta de la Península, opinava Bosch, havien arribat també fins a la façana cantàbrica. Per a aquesta afirmació, el prehistoriador català es basava en l'estratègia de lluita dels antics càntabres contra els romans, basada en la guerra de guerrilles i, un cop decidida la derrota, la resistència a ultrança fins a les darreres conseqüències.<sup>568</sup>

Igualment, en aquesta època també protagonitzaren una nova expansió, aquest cop cap al nord, seguint dues vies. En la primera, la del litoral català, acabaren per eliminar les darreres restes culturals cèltiques, o hallstàtiques, que quedaven de l'època de la primera onada cèltica, a principis del primer mil·lenni abans de la nostra era. Fins i tot, s'estengueren més enllà de les fronteres de l'actual Catalunya com ho demostraven, segons ell, els topònims etimològicament ibèrics del que més tard esdevindrien el Rosselló, el Llenguadoc i la Provença, i exerciren una forta influència cultural sobre els pobles indígenes, d'ètnia capsiana o ligúrica.

L'altra via de penetració a França fou a través dels Pirineus centrals, ja que Bosch considerava ètnicament ibers tant els jacetans de la cara sud pirinenca com els aquitans de l'altra banda de la serralada i fins i tot considerava que l'arrel etimològica de l'etnònim era la mateixa. Tanmateix, en aquestes terres estranyes els ibers s'hi havien establert com a superestructura, seguint els instints guerrers ancestrals de la raça sahariana-almeriana, però mai no havien arribat a assentar-s'hi del tot i, tot i haver influït poc o molt en la cultura de la zona, no es convertiren en la cultura dominant. Per contra, a la seva regió d'origen, d'Almeria a la Catalunya Nova al llarg de tot el litoral Mediterrani, sí que aconseguiren deixar la seva marca inesborrable.

---

<sup>567</sup>Ibid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 524.

<sup>568</sup>Ibid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 567.

Com més a prop del seu nucli originari eren els diferents pobles ibers, considerava Bosch, més havien mantingut la seva personalitat ancestral, destacant especialment els mastiens i bastetans de la regió murciana, on la cultura ibèrica arribà al seu punt de màxima esplendor civilitzadora, cultural i artística. Tanmateix, aquesta cultura d'estirp africana, rude i bel·licosa, no hauria pogut assolir uns nivells de civilització tan alts pels seus propis mitjans i necessitava d'un impuls exterior que despertés en ells aquestes capacitats adormides.

Molt més encara que els semites fenicis i cartaginesos a l'àrea tartèssica, els grecs jugaren un paper essencial a l'hora d'aconseguir que els ibers de l'àrea lleuantina entressin de ple dins el món clàssic i la civilització. Hi ajudà molt el fons ètnic capsità, especialment apte per rebre i adoptar aquests estímuls, molt més que l'altra part de l'ètnia ibèrica, la sahariana. Aquesta darrera, però, amb la seva tendència a la bel·licositat, la conquesta i la dominació, contribuí a fer que aquestes influències gregues adoptades de les colònies hel·lèniques de la costa lleuantina s'estenguessin per tota la resta de la Península i entre les poblacions cèltiques i pirinenques que l'habitaven i no tenien accés al contacte directe amb els grecs i la seva civilització.<sup>569</sup>

Els ibers, doncs, portaren a terme aquesta missió d'estendre les influències clàssiques per la resta de la Península, preparant els seus pobles en certa manera per participar, després, del procés de romanització i aprofitar-lo positivament. Tanmateix, tot i que la sang capsitània havia permès als ibers desenvolupar alts graus de cultura, la seva sang almeriana, la base de l'ètnia ibèrica, els impedia seguir evolucionant en aquest sentit i arribar a graus de civilització més elevats a causa, segons Bosch, d'uns motius molt semblants als que esgrimia Schulten quan deia que els ibers eren molt semblants als:

Pueblos bereberes, constituidos en pequeñas agrupaciones alrededor del poblado o de la ciudad, prácticamente independientes y relacionados con otros poblados por vínculos tribales y por alianzas militares en momentos de peligro, sin demasiada consistencia [...] y sólo por excepción se llega a una organización más amplia y a tener verdaderos reyes o caudillos. Éstos, sin embargo, aparecen entre los edetanos e ilergetas en los momentos de la conquista romana (Edecón, Indibil, Mandonio) [sic] y entonces tienen un carácter en cierto modo hereditario. [...] Las notas comunes a todos los iberos y aun a todos los

---

<sup>569</sup>BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 158.

pueblos primitivos de España parecen haber sido: el espíritu de independencia y de oposición a dominios forasteros, el orgullo (authadéia), el sentido de la hospitalidad, el ser aseguibles al trato benévolo y resistentes al altanero, la ingenuidad y credulidad, a la vez que la indolencia e inconstancia por empresas largas, la división con tendencias a la anarquía.”<sup>570</sup>

Aquesta tendència a l'anarquia i la inconstància, doncs, no permeté als ibers fer front de manera adequada als romans, així que, un cop passada la dominació d'aquests i arribat el ressorgiment de les antigues ètnies renascudes en les noves entitats nacionals, no arribà a cristalitzar amb tanta força com a la resta de la Península. Això féu, altra vegada, que la zona llewantina caigués sota l'òrbita d'una altra poderosa superestructura, la cultura àrab que, a més, significà una nova aportació racial africana, per part dels colonitzadors bèrbers, molt emparentada amb la raça sahariana-almeriana que constituïa la part dominant de la raça ibèrica.

Tal fet no aconseguí altra cosa que accentuar encara més el caràcter anàrquic dels indígenes, que convertiren tota la regió en una àrea molt complicada de dominar, tal i com ho demostra el fet que actuessin gairebé sempre al marge del poder unificat de Còrdova, tot i estar nominalment sota el seu poder. Alhora, però, aquest caràcter rude, anàrquic i indolent propicià que, igual que la zona era difícil de governar per les suprestructures forànies, fos igualment difícil, o encara més, que fossin capaços de governar-se a sí mateixos, de manera que mai no arribà a consolidar-se un poder polític autòcton fort.

Fins i tot en el seu temps, Bosch trobava que alguna cosa dels antics ibers havia quedat en el caràcter dels catalans actuals, tot i que Catalunya quedava a l'àrea perifèrica de la zona ibèrica i molt matisada per altres elements ètnics. Així, analitzava les discrepàncies entre els diferents grups catalanistes a l'exili, ja fos a Londres, París, Tolosa o Amèrica, una cop passada la guerra civil espanyola com: “És terrible que no ens puguem treure de sobre l'iberisme fanàtic que està tan estès entre els catalans”.<sup>571</sup> Així, és comprensible que, per a la zona plenament ibèrica, especialment el País Valencià i Múrcia, considerés que era pràcticament obligatori un domini extern que controlés, dins el possible, les tendències tan idiosincràtiques dels ibers, accentuades encara més pel fort component

---

<sup>570</sup>Ibid. BOSCH, *El poblamiento*, pàgs 160 i 162.

<sup>571</sup>VILANOVA, *Viure el primer exili*, 18-X-39, pàg. 72.

bèrber introduït a l'Edat Mitjana, a l'anarquia, el desgovern i els conflictes interns constants.

En les converses durant els primers temps de l'exili, quan es pensava que la dictadura franquista tenia els dies comptats i que el "retorn a la normalitat" republicana era un fet, Bosch continuà treballant, juntament amb altres exiliats, especialment els nacionalistes bascos, en una nova partició d'Espanya en base a les afinitats racials dels diferents pobles peninsulars. Per al País Valencià, però, no arribà mai a considerar un autogovern plenament autònom ja que considerava que aquesta solució no faria més que provocar una situació d'ingovernabilitat. De la mateixa manera, aquest territori també suposaria un paper incòmode per aquell que l'hagués de governar. Sempre dubtant molt de la seriositat dels seus comentaris a la correspondència amb Carles Pi i Sunyer, en els quals la ironia constant fa difícil destriar el que es creia de debò, el que era broma i el que considerava correcte però impossible, sobre el País Valencià deia que a Manuel de Irujo li havia proposat això:

Jo vaig proposar que respectés el principi de les afinitats racials i que per tant, atès que València és predominant ibero-musulmana-turca, s'annexionés a Andalusia i si els andalusos no ho volen (com sembla deduir-se de les manifestacions del representant andalús present: la meva dona) que es cedís a Tunis com a territori de mandat.<sup>572</sup>

Més enllà de la viabilitat o no de la proposta, especialment de la quimera que el País Valencià es pogués convertir en un protectorat tunisià, o de la seriositat d'aquesta, que també és força dubtosa, hi ha certs elements interessants en aquesta afirmació. El primer és la dificultat d'aconseguir que algú es volgués fer càrec d'una zona potencialment tan explosiva com les antigues terres ibèriques, font de conflictes permanents i inevitables per a les diferents superestructures que l'havien governat.

Un altre element a destacar és la connexió tant a nivell racial com cultural amb el nord d'Àfrica i amb les terres mediterrànies, que donen la imatge d'un territori que viu totalment d'esquenes tant a la Meseta com al continent, totalment aliè al món cèltic indoeuropeu. De fet, si alguna cosa indoeuropea hi havia en la cultura i la llengua llevantines, ja que en la raça la seva influència era pràcticament nul·la, no hi havia arribat a través dels pobles

---

<sup>572</sup>Íbid. VILANOVA, *Viure el primer exili*, 25-XII-39, pàg. 101.

cèltics i germànics que havien envaït periòdicament la Península sinó a través del Mediterrani de mans dels grecs i romans que havien desembarcat en aquelles terres. De manera més indirecta, coses com la llengua, de filiació clarament indoeuropea i derivada del llatí, hi haurien arribat a través de les mestisses poblacions catalanes, influïdes per l'element ibèric però amb moltes altres influències tant pirinenques com indoeuropees. Aquestes poblacions, més sociables i acollidores amb els estrangers, tot i que amb una personalitat pròpia tant o més forta que els pobles llevantins, havien absorbit i integrat les influències clàssiques que li havien entrat per Empúries i les havia traslladat als seus indòmits veïns meridionals.

Segons ell, els més adequats per governar el País Valencià i intentar posar una mica d'ordre entre la seva díscola població eren els seus veïns meridionals, els andalusos. A nivell racial eren els més semblants a ells, però la major proporció de l'element capsità, en detriment de l'ibèric, en la seva composició ètnica, els feia més propensos a assolir alts graus de civilització i a mantenir l'ordre i un comerç actiu amb la resta del món. Tanmateix, el caràcter dels andalusos, més dolç i poc bel·licós que el d'aquells pobles amb un element ibèric més dominant, podia ser un inconvenient a l'hora de governar unes terres tan anàrquiques, de manera que Bosch, mig en broma, creia que seria idoni un governant amb un tarannà més semblant, més fort i rude, com podia ser el poble plenament saharià de Tunis. Aquest hauria heretat tota la força i empenta bèl·lica de la raça sahariana però, alhora, també la disciplina, l'experiència en el control territorial i les herències clàssiques per una via doblement semítica i oriental; primer el domini cartaginès, després l'àrab i, finalment, l'otomà. Aquesta darrera interpretació, potser forçada i anecdòtica, no pot ser presa al peu de la lletra però és una mostra molt indicativa del seu pensament arqueològic i etnològic i de com aquest es vinculava estretament amb el nivell polític.

Cal destacar, però, que aquesta interpretació val exclusivament per a la part tradicionalment catalanoparlant del País Valencià, que havia estat des de l'Edat del Ferro encarat exclusivament cap a la façana mediterrània. Les onze comarques de la franja occidental i nordoccidental, tradicionalment castellanoparlants, ja havien caigut a l'òrbita de l'àrea de la vall de l'Ebre i la Meseta des d'aquesta època; concretament, des de l'arribada dels diferents pobles cèltics, la zona ja havia decidit el seu futur cultural. Bosch destacava, en aquest sentit, que la frontera lingüística al País Valencià coincidia a la perfecció entre els antics límits entre el poble ibèric dels edetans i el cèltic dels beribraces.

Era totalment lògic, doncs, i gairebé inevitable, que en el futur, en afluir-se les superestructures romana i musulmana, la zona fos més propera, a nivell cultural, a la celtibèrica-aragonesa que no pas a la ibèrica-catalana.<sup>573</sup>

## 5.5 CATALUNYA

Catalunya, i la manera com aquesta s'havia de relacionar amb la resta de l'Estat, era un dels principals cavalls de batalla de la política de l'època republicana i, amb posterioritat, ja durant el període franquista, es reproduïrien, especialment per part de Pere Bosch Gimpera, les argumentacions que defensaven un canvi en l'articulació de l'Estat. Igualment, altres investigadors propers al règim franquista també pretenien deslegitimar les pretensions catalanes en base al substrat ètnic i racial.

En el cas basc, els defensors del fet diferencial asseguraven que les diferències entre els pobladors de l'àrea basca i la resta dels habitants de la Península eren molt profundes tant a nivell racial com cultural i lingüístic. Igualment, com ja s'ha vist, els defensors d'una única Espanya tampoc no podien negar del tot l'element ètnic diferenciat que diferenciava els bascos de la resta i s'aferraven a altres consideracions per desmentir la suposada legitimitat de les pretensions polítiques basques com podien ser, per exemple, que el suposat territori ancestral basc no era l'actual País Basc, al qual només haurien accedit gràcies a haver-se aliat amb els romans contra els celtes que l'habitaven prèviament.

Per contra, en el cas català, aquestes diferències, especialment lingüístiques i racials, no eren tan evidents, la qual cosa feia que el debat esdevingués molt més complex. En comptes d'establir la suposada puresa i aïllament del autòctons, com passava amb les terres basques, aquí es tractava de determinar, de tot el reguitzell de pobles que havien ocupat l'actual Catalunya durant la Prehistòria i l'antiguitat, quins hi havien deixat una empremta més profunda i quins havien marcat més profundament el caràcter dels actuals catalans. De fet, que els treballs sobre l'etnologia peninsular de l'antiguitat portaven una forta càrrega política ho demostra el fet que l'*Etnologia* de Bosch, publicada, com ja hem vist, durant el debat de l'Estatut de 1932, fos saludada com una important contribució en aquest sentit. De la mateixa manera, els diferents treballs etnològics publicats posteriorment per altres autors també reflectien aquesta càrrega política;

---

<sup>573</sup>BOSCH, *Etnologia*, pàg. 451.

especialment, els dels detractors de les tesis de Bosch, que es referien a ell constantment acusant-lo de tergiversar les dades de manera interessada per legitimar les seves opinions polítiques.

Per a Bosch Gimpera, el que caracteritzava l'àrea catalana era, justament, el contrari del que caracteritzava l'àrea basca. Si a les zones basques s'hi havia mantingut predominant la raça pirinenca des del paleolític mateix, que era l'autòctona de la Península, a Catalunya hi havia passat totalment a l'inrevés; ço és, s'hi havia produït una mescla racial i cultural tan intensa que era totalment impossible destriar quina de totes les ètnies de tan diversos orígens havia contribuït més a conformar la raça catalana tal i com havia arribat fins als nostres dies. De la mateixa manera, mentre els pirinencs havien estat tradicionalment aïllats i tenien un caràcter profundament conservador, la condició de cruïlla de camins havia conferit als pobles de l'actual Catalunya una obertura de mires i una facilitat de tracte amb pobles de diferents condicions molt superior a la resta de zones peninsulars.

Segons ell, ja al Paleolític s'hi havia produït una gran interacció entre els pirinencs, descendents dels antics franco-cantàbrics i avantpassats dels bascos, i els capsians, d'origen africà, que dominaven les planes i la zona costanera, especialment cap al sud. De la barreja d'influències i races, juntament amb l'adopció del Neolític mediterrani, n'apareixeria l'anomenada Cultura de les Coves, caracteritzada per la ceràmica cardial. Així, s'establiria una poderosa unió entre els dos principals elements constitutius de l'etnologia peninsular més antiga.

Aquesta situació s'allargaria fins al principi del primer mil·lenni aEC. Llavors, segons Bosch, es produïria la primera onada cèltica a la Península, que afectaria únicament la costa catalana i hi introduïria l'anomenada Cultura Hallstàtica de les Urnes, enriquint així el bagatge ètnic, racial i cultural de la zona amb un component indoeuropeu. Tanmateix, aquests proto-cèltics, com els anomena a l'*Etnologia*, o il·liris, com ho fa al *Poblamiento*, romandrien estrictament a la zona costanera, sense penetrar en massa cap a l'interior. Allà, hi pervisqué l'antiga cultura de les coves que, amb la seva facilitat per adaptar influències externes, es veié profundament influïda per la cultura hallstàtica i acabà evolucionant en els ausetans i lacetans històrics.<sup>574</sup>

---

<sup>574</sup>Ibid, BOSCH, *Etnologia*, pàg. 127.



Pocs segles després, durant el VII aEC, els ibers, amb el seu tarannà bel·licós i rude, protagonitzaren una expansió que acabaria estenent-se per tota la franja costanera catalana i sobrepassant-la fins ocupar, també, les terres que acabarien esdevenint el Rosselló i la Provença. De totes maneres, tot i acabar amb el domini hallstàtic de la costa catalana, especialment a la zona nord, no aconseguiren eliminar-ne totalment la influència cultural, de manera que, al substrat tricultural ja existent, s'hi afegí una nova capa important que deixaria sentir els seus efectes sobretot a la Catalunya meridional i conformaria el caràcter de la que posteriorment es coneixeria com a Catalunya Nova. En aquest sentit, el posterior domini musulmà que, a la regió, duraria diversos segles, no féu sinó afermar l'element africà que ja hi era present des de l'arribada dels ibers, mentre que li costà força més establir-se a les zones on la cultura dominant abans de la conquesta romana no havia estat la ibèrica. Així, abans de l'arribada de les primeres influències clàssiques, la zona catalana era una regió que, a nivell ètnic i cultural, presentava una situació extremadament complexa. A la Catalunya Nova dominaven els ibers, influïts en major o menor grau pel substrat de la cultura de les coves.

Al Pirineu s'hi trobava sobretot elements pirinencs, anàlegs als de tota la serralada i que, per simplificar, Bosch considerava bascos. Els trets culturals que Bosch atribueix a aquesta suposada raça indígena coincideixen, en la tradició catalanista anomenada vigatanisme, als que es considerava que tenien els catalans “muntanyencs”, per contraposició als de les terres baixes. També era precisament en aquestes zones on el carlisme arrelà amb més força.<sup>575</sup> A l'interior, l'antic substrat de la cultura de les coves es mantenia fort, amb més o menys presència de l'element pirinenc, però profundament influït tant per la cultura hallstàtica com per la ibèrica. A la costa nord, per la seva banda, la complexitat augmentava ja que hi convergien, gairebé en la mateixa proporció, els indígenes de la cultura de les coves, els pirinencs més orientals, menys purs que els seus parents de més a l'oest, les restes de l'antiga població hallstàtica i la nova població dominant ibèrica, que no tenia la mateixa força que a les terres més meridionals.

Un tal batibull caòtic de pobles i cultures semblava destinat a ser un niu de disputes i inestabilitat però, contra tot pronòstic, acabà resultant una de les regions més

---

<sup>575</sup>Per a una millor definició d'aquest “muntanyisme” catalanista vegeu: UCELAY Da CAL; Enric, *El imperialismo catalán. Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España*, Edhasa, Barcelona, 2003, pp. 144-151.

cohesionades de la Península i amb una personalitat més marcada, de la qual acabaria sorgint el poble català actual. El ciment que acabà per amalgamar aquest mosaic heterogeni fou la instal·lació de colònies gregues, especialment focées, al llarg de tota la costa mediterrània: “Hacia el siglo IV y durante el III los territorios de Cataluña y Aragón, con todo su carácter más primitivo y rudo, poco a poco van recibiendo el influjo griego de Emporion y el ibérico del sureste, viniendo a unificarse en cierto modo la cultura en todos los territorios ibéricos”.<sup>576</sup>

De totes maneres, la unitat cultural que aportaren els grecs, igual que després la superestructura romana, més palpable, sobretot en el terreny lingüístic, no fou total, ni molt menys. Tan aviat com s'afluixaven lleugerament els llaços d'unió, ressorgien les antigues divisions ètniques reproduint, a escala, el que passava amb les grans unitats culturals peninsulars. Així, Bosch considerava que a l'Edat Mitjana la situació era gairebé la mateixa que abans de la conquesta romana:

El proceso de la reconquista catalana y la historia de los condados que forman su principal núcleo (Urgell-Cerdaña-Rosellón, Besalú, Gerona, Ampurias, Ausona-Vich [sic] -Barcelona), reproducen antiguos grupos indígenas pre-romanos y se mantienen por mucho tiempo en los límites de la «Cataluña Vieja» (donde predominan los pueblos no ibéricos, en el siglo III: ceretanos, ausetanos, indigentas, laietanos-lacetanos, cossetanos).<sup>577</sup>

De la mateixa manera justificava Bosch Gimpera el fet que el poble català, entre tots els peninsulars, fos el més inclinat cap Europa mentre que la resta tenien tendència a mirar cap a Àfrica, especialment pel que fa al caràcter. Els llaços històrics amb Europa, especialment amb França, havien estat potentíssims des de temps molt antics, i diversos; de la cultura del vas campaniforme, escampada per Europa pels pastors transhumants pirinencs, a la conquesta ibèrica del Rosselló, la Provença i l'Aquitània, passant pel llaç directe indoeuropeu a partir de la primera onada cèltica: “De los siglos de íntima relación y aún de unión con el sur de Francia sacó Cataluña su lengua [...] y una orientación europea de su cultura, favorecida por la relación con los monasterios franceses e italianos”.<sup>578</sup>

---

<sup>576</sup>BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 157.

<sup>577</sup>Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 303.

<sup>578</sup>Íbid. BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 308.

La implicació política d'aquesta darrera afirmació és evident, i més encara tenint en compte que la primera edició del *Poblamiento* data de 1945. En aquells moments, feia poc temps que havia hagut d'abandonar el seu exili britànic per establir-se a Amèrica mentre, dins aquella Espanya que ell havia volgut reformar i adaptar-la als cànons europeus, tant polítics com acadèmics, el franquisme estava passant comptes amb els perdedors de la guerra al més pur estil kabileny.

Presumia, orgullós, sempre que podia, d'aquesta suposada europeïtat del poble català, especialment respecte l'africanitat de la majoria dels pobles d'Espanya, atorgant una connotació positiva a l'epítet europeu i, per contra, negativa a l'africà. Així ho expressava en la sempre poc fiable correspondència amb Pi i Sunyer: "A en Madariaga els de Chatham House [L'institut reial d'afers internacionals del Regne Unit] li varen dir que havien acordat que els dos únics pobles europeus de la península eren els bascs i els catalans i que els demés eren uns africans sanguinaris".<sup>579</sup>

De totes maneres, el poble català, tot i no ser d'arrel estrictament ibèrica, sí que havia rebut, segons Bosch, prou influència d'aquesta cultura com per haver-ne adquirit un dels defectes més palpables i d'efectes més catastròfics per a la prosperitat nacional. Fins i tot, un cop acabada la guerra civil, els diferents grups catalanistes de l'exili eren totalment incapaços d'aparcar les seves diferències i posar-se d'acord, fet que portava Bosch a queixar-se que: "És terrible que no ens puguem treure de sobre l'iberisme fanàtic que està tan estès entre els catalans".<sup>580</sup>

En aquella època, Bosch, estava profundament dolgut tant amb les dretes com amb les esquerres espanyoles, així com també amb la burgesia catalana, que no feia tant s'havia fet dir catalanista, i de qui ell deia: "En quant a en Cambó i els nostres burgesos de la Lliga no hi crec i cada vegada els crec menys catalanistes i que no els hi interessa més que la seva butxaca i el seu orgull. És una gent amb els que mai farem res, que tornaran a cometre els mateixos errors, que en definitiva són els més responsables del que ha passat".<sup>581</sup> Força anys després, el 1973, encara seguia escopint fel contra la burgesia catalana i el seu suposat catalanisme superficial del qual Cambó, amb qui havia topat

---

<sup>579</sup>VILANOVA, *Viure el primer exili*, 18-X-39, pàg. 80.

<sup>580</sup>Íbid. VILANOVA, *Viure el primer exili*, 18-X-39. Pàg. 72.

<sup>581</sup>Íbid. VILANOVA, *Viure el primer exili*, 25-I-40. Pàg. 120.

múltiples vegades, considerava l'exponent principal. "Alguns [burgesos] fins i tot eren, segons ells, catalanistes d'aquell catalanisme que tot ho acaba amb parlar català (sobretot «parleu bé») [parèntesis en l'original], llegir auques, cantar lais a la Moreneta o a la Verge de Núria, ballar sardanes de tant en tant i passar sovint pel Forn de Sant Jaume. I tot amb tranquil·litat, molta tranquil·litat, una gran tranquil·litat per a fer duros. I ordre, caram, molt d'ordre".<sup>582</sup>

Segons ell, la culpa d'aquestes tendències centrífugues i individualistes que s'amagaven sota la suposada crida a l'ordre, que era simple egoisme, derivava directament de l'herència racial ibèrica, ergo africana, que tant havia contaminat també, fins i tot en major mesura, la resta de pobles peninsulars: "Ni racial ni històricament es pot dir que no siguem espanyols. Malauradament, tenim tots els defectes del espanyols també. [...] Vós sou dels pocs que a la nostra terra tenen una sentit de la col·laboració, qual manca és indubtablement una de les rèmores del caràcter català heretades sens dubte dels íbers que en això es varen mostrar malauradament un factor eficaç d'unificació".<sup>583</sup>

Era una opinió que, tradicionalment, el catalanisme també havia compartit tot i que, alhora que aquest tret del caràcter ètnic català era una rèmora, també era una de les seves principals virtuts. La tendència centrífuga a la disgregació, doncs, tenia també una connotació positiva que, en termes polítics, es concretava en una tendència natural envers el federalisme. Així, segons Prat de la Riba, el caràcter de la raça catalana, que segons ell derivava directament de la ibèrica, era tan donat al federalisme que, tenint quatre regnes poderosos a l'Edat Mitjana, va permetre que Castella els dominés per la rotunda negativa a sotmetre's a un govern centralitzat i a renunciar als privilegis que suposava la federació.<sup>584</sup> Tampoc no era una novetat per a la tradició catalanista el tòpic de la resistència d'aquest poble català, ibèric, en opinió de Prat de la Riba, a tota mena de dominis, dels quals sempre ressorgia amb la mateixa força quan aquests s'afluixaven. Aquestes paraules del primer president de la Mancomunitat gairebé es podrien superposar a la teoria de les superestructures de Bosch:

Sota el pes de la dominació romana, l'esperit de les velles nacionalitats batejava amb força, la unitat romana només existia a sobre; per dintre, la varietat dels pobles durava com

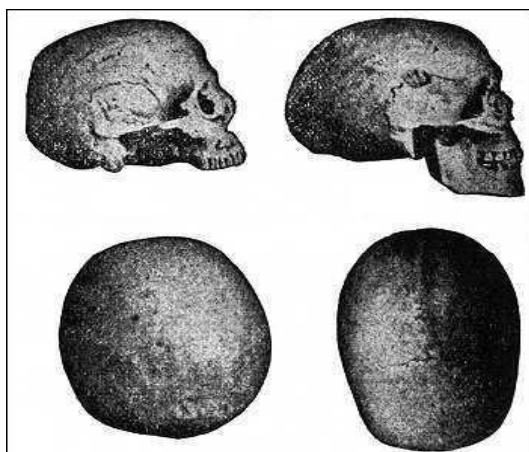
---

<sup>582</sup>OLIVAR, *Correspondència*, Carta Bosch Gimpera- Olivar Bertrand 1-X-73. Pàg. 259.

<sup>583</sup>VILANOVA, *Viure el primer exili*, 25-I-40 i 31-III-40. Pàgs 121 i 145.

<sup>584</sup>PRAT DE LA RIBA; Enric, *La nacionalitat catalana*, (1919), Columna, Barcelona, 1999, pàg. 58.

sempre. La civilització i l'imperi de Roma havien colgat les ànimes de les nacions, mes no havien pogut ofegar-les, i totes, cada una a casa seva, treballaven per infundir-se [sic] en els elements que li havia imposat a Ciutat [sic] romana, per transformar-los, d'acord amb les pròpies necessitats, per emmotllar-los al propi caràcter i al propi temperament, i un dia, després de sigles [sic] de treball no interromput, quan ja el poder polític de Roma havia saltat a trossos, varen sortir a la llum de la història els vells pobles soterrats, cadascú parlant sa llengua, i la vella *ethnos ibèrica* [sic], la primera, féu ressonar els accents de la llengua catalana des de Múrcia a la Provença, des del Mediterrani al mar d'Aquitània.



Visió lateral i superior d'un crani braquicèfal (esquerra) i un de doliocèfal (dreta). Font: *metapedia.org*

Lígurs, Gaèlics [sic] i Tartessians [sic], Grecs i Fenicis, Cartaginesos i Romans no havien fet recular ni un pam de terra al nostre poble. Les fronteres de la llengua catalana eren les mateixes que assenyala a l'*ethnos ibèrica* el més antic dels exploradors-historiares[sic] [es refereix a Aviè].<sup>585</sup>

Com veiem, és una explicació molt més simple que no pas la de Bosch, fet comprensible en un text de doctrina política d'un jurista interessat per la història només en aquells aspectes que li eren útils.<sup>586</sup>

Alhora, tampoc no comparteix la teoria de Bosch respecte la varietat racial del poble català, molt més divers que qualsevol altre poble d'Espanya, però sí que ja prefigurava aquesta perduració en el temps més enllà dels dominis polítics estrangers. Fins i tot, com aquells que, tan folklòricament, aludien a l'accent andalús de Trajà, emperador de Roma al tombant dels segles I i II de la nostra era, es permetia destacar, cosa que Bosch no va arribar a gosar, que: “Alguns observadors han descobert ja en les llegendes [de les inscripcions ibèriques dels territoris de parla catalana] les proves d'una varietat fonètica, d'una fonètica especial, que en les especialitats que li són conegudes coincideix – fet admirable però llògic- [sic] amb la fonètica de la llengua catalana”.<sup>587</sup>

Alhora, la justificació racial de diferència entre els catalans i altres espanyols tampoc no era res de nou. Fins i tot qui havia estat alcalde de Barcelona, el metge i polític Bartomeu Robert, conegut com “El doctor Robert”, havia fet alguna conferència sobre el tema.

<sup>585</sup>Ibid, PRAT, *La nacionalitat*, pàg. 56.

<sup>586</sup>UCELAY Da CA, «La Diputació i la Mancomunitat», pàgs. 141 i 142.

<sup>587</sup>PRAT, *La nacionalitat*, pàg. 57.

Concretament, aquesta conferència, que al seu moment provocà un gran escàndol, es portà a terme el mateix dia que ocupà l'alcaldia, el 14 de març de 1899, i portava per títol “La raça catalana”. L'assagista i historiador Enric Jardí i Cassany en fa un breu resum:

Començà afirmant la inexistència d'una homogeneïtat racial a la Península i a les illes adjacents en el transcurs dels segles; però malgrat això distingí en el territori espanyol quatre grans regions o àrees racials segons el diferent grau de predomini dels tres tipus definits per la configuració cranial: «braquicèfals» [sic] o testes rodones, que són més freqüents a les regions atlàntiques; «dolicocefals» [sic] o cranis allargats, que abunden a la zona mediterrània, i «mesaticèfals» [sic] o classe intermèdia que es troba més aviat al Centre. No afirmà que a Catalunya hi hagués una sola conformació cranial. Predominava, segons ell, la dolicocefàlia entre els habitants de les actuals províncies de Barcelona, Girona i Lleida però no a la de Tarragona, en la qual apareixien tipus molt més afins als del País Valencià.<sup>588</sup>

Planteja una distribució racial o, si més no cranial, semblant a la que més tard plantejarà Bosch. De totes maneres, malgrat la polèmica, Robert, com Bosch, insistia que en cap cas aquestes diferències racials no significaven la preeminència d'uns hispanos sobre els altres sinó, simplement, un més dels factors que els diferenciaven i entre els quals es comptaven també el clima o l'idioma.<sup>589</sup>

Igualment, l'historiador i humorista de finals del segle XIX, Pompeu “Peius” Gener, profundament racista, liberal i anticlerical, autodefinit com a “Supernacional”, ofería una visió de la distribució racial hispànica amb unes divisions molt properes a les que més tard teoritzaria Bosch. Per a ell, les mesclades de races que conformarien els diferents pobles de la Península de manera decisiva no s'havien produït, com dècades després defensaria el prehistoriador català, a la prehistòria, sinó ja en temps històrics. Tanmateix, ambdues visions compartien punts de vista sorprenents:

En el territorio peninsular cinco grandes divisiones geográficas marcan las principales agrupaciones de estas razas y pueblos, correspondiendo así á [sic] cinco grandes agrupaciones etnográficas y filológicas actuales. En el País Vasco una raza análoga á las turco-altaicas ó [sic] ugro-finesas, conserva aún una lengua primitiva del grupo de las

---

<sup>588</sup>JARDÍ; Enric, *El Doctor Robert i el seu temps*, Editorial Aedos, Barcelona, 1969, pàg. 74.

<sup>589</sup>IZQUIERDO; Santiago, *El doctor Robert (1842-1902). Medicina i compromís polític*, Editorial Proa, Barcelona, 2002, pàg. 137.

aglutinadas. Extendiéndose los Catalanes (raza latina en el fondo, mezclada de Celta, Godo, Griego y Fenicio) [parèntesis en l'original] desde los Pirineos orientales á Murcia, y desde las llanuras de Aragón á las islas Baleares, mezclándose en el reino de Valencia con la raza sarracena. [...] Correpsonden á los Castellanos las llanuras de ambas Castillas con toda la España central, el reino de León y las alturas de Asturias hacia el Norte; su sangre es una mezcla de la latina y la goda con la céltica en el Norte, y la árabe y la morisca en el Centro y en el Sur. Los gallegos forman una raza única, con los portugueses; en el fondo todos son antiguos Lusitanos, pues predominan en ellos los elementos céltico y latino en proporciones casi iguales. Y por fin los Andaluces ocupan el Sur de la Península, sobrepujando en ellos al elemento latino y vándalo el elemento semítico, presemítico y aun, en ciertos lugares, el mogol. (Los Fenicios, los Arabes [sic], los Bereberes, los Sarracenos y los Gitanos) [parèntesis en l'original].<sup>590</sup>

Més sorprenent, encara, per les semblances ideològiques i la terminologia emprada per un i altre, malgrat que Bosch mai no cités Gener, historiador de molt dubtosa reputació i d'escassa fiabilitat, en cap de les seves obres acadèmiques ni polítiques, era el model d'ordenació territorial que ambdós proposaven per a Espanya. Coincidien tant en el procés com en les conclusions. Segons Gener, el que calia fer per assegurar el bon govern de l'Estat era:

Ir descentralizando hasta llegar al sistema federativo, constituyéndose la Confederación Española sobre la base etnográfica y geográfica de las antiguas agrupaciones. Detro de cada Estado [de la futura Confederació Espanyola], único por el terreno y por la raza, el sistema regional podría implantarse progresivamente, obteniendo su autonomía las villas y las comarcas á [sic] medida que adquirieran elementos vitales sociológicos [...] Así cada raza se legislaría para su gobierno particular, según sus usos, aptitudes y necesidades, y todas juntas por diferenciación y por convergencia crecientes formarían la gran Patria Española [sic].<sup>591</sup>

Amb aquests antecedents, que ja apuntaven en la mateixa direcció que després ho faria Bosch, no és estrany que el prehistoriador acabés defensant que el federalisme era la millor manera d'organitzar els diferents pobles peninsulars, tots tan orgullosos i de mal sotmetre a governs estranys. Fins i tot els sempre incòmodes ibers més purs, els de la zona llewantina, havien acabat per emmotllar-se a aquesta forma de govern a l'Edat

---

<sup>590</sup>GENER; Pompeu, *Cosas de España*, Juan Llordachs Librero, Barcelona, 1903, pàgs. 60 i 61.

<sup>591</sup>Ibid. GENER, *Cosas de España*, pàg. 247.

Mitjana, abans que la superestructura imposada per la Casa d'Àustria arruïnés l'experiment federalista de la Corona d'Aragó: "Los Estados Confederados de Aragón, Cataluña, Valencia y Baleares eran un ejemplo de que podía llegarse a organizar lo que a la vez que era una diversidad de pueblos iba siendo una entidad espiritual [...] El sentimiento particularista de los pueblos españoles y que tanto se les ha censurado, que ya notaba Estrabón, no es impedimento para la unión".<sup>592</sup> Una unió profundament desitjada però, com deia Lluís Nicolau d'Olwer, implicava també una impossibilitat de d'amalgama sempre subjacent sota l'aparent entitat espiritual.

A Catalunya, però, la menor proporció d'elements ibèrics en l'esperit nacional que a la resta de regnes de la Confederació Catalano-aragonesa, havia derivat en una major docilitat a l'hora d'acceptar la convivència d'una manera més pacífica sense perdre, ans al contrari, la seva personalitat tan característica. Això li conferia una certa superioritat respecte als pobles veïns amb més caràcter ibèric. A més, aquesta superioritat es veia accentuada per la influència clàssica que hi havien exercit els grecs d'Empúries i que havia estat més forta a les terres més properes, tot i que havia irradiat els seus valors per tota l'àrea d'influència que havien acabat esdevenint les terres germanes catalanes i occitanes:

A Catalunya, al contacte amb els grecs d'Empúries potser ha d'atribuir-se el nostre sentit democràtic de la vida i de les institucions polítiques i socials, el més gran sentit de la personalitat individual i de la llibertat conscient, fins i tot en la massa popular, el fet de no deixar-se imposar pel poder o el prestigi de les persones o institucions, el sentit de coordinació tot conservant la pròpia autonomia, etc., etc., etc. [sic].<sup>593</sup>

Així doncs, el substrat ètnic ja predisposava el que acabaria sent el posterior poble català a esdevenir el més democràtic dels pobles del llevant peninsular i el que tenia una vocació més europea i menys africana. La influència d'Empúries havia estat l'impuls decisiu que marcaria definitivament el caràcter català, incorporant-hi els valors clàssics, per fer que aquest poble esdevingués en el futur totalment homologable a qualsevol dels pobles europeus més avançats i la punta de llança de les tendències democràtiques més avançades, tot i l'efecte retardatori que exercien tant la important proporció de sang ibèrica que hi havia en l'ètnia catalana mateix com, sobretot, els intents centralitzadors i

---

<sup>592</sup>BOSCH, *La España*, pàg. 27.

<sup>593</sup>BOSCH, *Espanya*, pàg. 29.



uniformadors que havien portat a terme les successives superestructures, decidides a convertir la unitat en amalgama.

Catalunya, doncs, havia integrat en un sol esperit nacional les diferents tendències a què la inclinava la gran mescla que conformava el seu substrat ètnic i Empúries havia estat el detonant que havia fet cristal·litzar aquesta unió que havia de sobreviure a les diferents superestructures que pretengueren esborrar-la, ressorgint cada vegada amb més força. Tot i que el substrat ètnic ja predisposava el poble català, segons Bosch, a esdevenir el més avançat de la Península, Empúries, amb la introducció dels valors clàssics, li donà una volada que no tingueren cap altre dels pobles peninsulars convertint-se, en paraules de Prat de la Riba, en capital moral de tots els pobles que, a una i altra banda dels Pirineus, conformaven l'antic "ethnos" ibèric.<sup>594</sup>

## 5.6 LA MESETA

La zona de l'altiplà central de la Península Ibèrica, l'existència del qual no fou descoberta fins a final de segle XVIII per part del polifacètic científic i explorador Alexander von Humboldt, havia d'acabar esdevenint el centre administratiu i polític de l'actual Espanya. Així, aquells investigadors que veien en els temps més recents de la història peninsular una continuació de la que es va iniciar ja abans de la conquesta romana, posaren un èmfasi especial en l'anàlisi ètnica i racial d'aquesta regió; ja fos per intentar minimitzar-ne la importància o per realçar-ne el paper prefigurador de l'Espanya moderna. Alhora, els pobladors que habitaven aquesta àrea també han estat objecte de debat; especialment a l'hora de determinar la influència que havien tingut en les altres regions tant a nivell purament racial com en un àmbit més cultural. De la mateixa manera, la suposada ètnia dominant a la Meseta segons la majoria dels autors eren els celtes, fet determinant a l'hora, segons la seva manera d'entendre la història, d'analitzar les relacions entre la Península i els territoris de l'altra banda dels Pirineus, poblats sobretot per gent d'estirp indoeuropea, majoritàriament cèltica.

Per a Bosch Gimpera, fins al final de l'època neolítica, la població de la Meseta pertanyia a la que ell anomenava Cultura de les Coves, i que associava generalment a l'ètnia capsiana. Així, tota la Península, excepte la façana del Cantàbric, estava poblada per

---

<sup>594</sup>PRAT, *La nacionalitat*, pàg. 175.

aquesta ètnia capsiana, d'origen africà, i la Meseta no era una excepció. Tanmateix, aquestes terres inhòspites i agrestes, a diferència dels litorals atlàntic i mediterrani, de terres més fèrtils i clima més amable, sempre estigueren poc poblades de manera que, en produir-se la invasió almeriana, cap a principis de l'Edat del Bronze, la ruda Cultura d'Almeria acabà imposant-se per damunt de la cultura del vas campaniforme preexistent, que sí que mantingué la seva puixança tant a l'oest, a l'actual Portugal, com a l'est, a l'actual Catalunya. De totes maneres, defensava Bosch, l'antiga base ètnica capsiana no fou totalment destruïda ni expulsada pels invasors almerians sinó que, simplement, una i altra ètnia es barrejaren i, per la seva superioritat bèl·lica i numèrica, la cultura almeriana acabà imposant-se, si més no, pel que fa al registre arqueològic.<sup>595</sup>

Així, defensava Bosch, aquests almerians barrejats amb una antiga base ètnica capsiana haurien dominat els territoris de la Meseta durant molt de temps abans de l'arribada dels celtes i haurien començat a desenvolupar una cultura molt semblant a la que, al sudest peninsular, ell acabaria considerant la cultura ibèrica més pura. L'evolució d'aquesta cultura pastorívola i guerrera d'arrel ibèrica no s'hauria d'estrancar, però, fins a l'arribada de la que Bosch considerava la segona onada cèltica que havia sofert la Península, ja ben avançada l'Edat del Ferro, cap a mitjan segle VII aEC. Per a Bosch, doncs, l'element ibèric de la població celtoibèrica hi era molt anterior a l'element cèltic. Alhora, l'autor assegurava que aquesta segona invasió cèltica no era, simplement, una arribada massiva de gentes amb una cultura i una llengua comunes. Segons ell, era quelcom molt més complicat i heterogeni que incloïa diverses branques cèltiques tant ètniques, sobretot renanes però també alpines, com lingüístiques, en què s'hi trobava present una gran barreja de dialectes o llengües tant britòniques com goidèliques. Fins i tot, Bosch hi identificava altres elements indoeuropeus però no pertanyents a la cultura cèltica, especialment germànics, com era el cas dels oretans de Castella-La Manxa.<sup>596</sup> Més endavant, al *Poblamiento*, subratllaria encara més l'element germànic d'aquesta segona onada cèltica, en detriment d'allò més purament cèltic ja que la definia com: “*Un grupo celto-germano, desplazado de Westfalia* [en cursiva a l'original], que atravesó Holanda y Bélgica, (cempsos, cimbrios, germanos, eburones) por los primeros movimientos germánicos de la *cultura de Harpstedt, hacia 650*, encuentra su camino hacia España, pasando por la costa atlántica francesa”.<sup>597</sup>

---

595BOSCH, *Etnología*, pàg. 163.

596Íbid. BOSCH, *Etnología*, 468.

597BOSCH, *El poblamiento*, pàg. 125.

Aquesta revisió de les seves teories o, més aviat, el fet de posar més èmfasi en l'element germànic d'aquesta segona invasió a priori cèltica es podria deure al canvi d'actitud que experimentà Bosch Gimpera a partir de la Segona Guerra Mundial envers tot allò que tenia a veure amb Alemanya. A partir d'aquesta data, començà a concebre la cultura alemanya d'una manera totalment contrària a com ho havia fet fins al moment; abandonà també la majoria dels seus contactes i amics alemanys i, dins l'àmbit europeu, començà a fer-se més amb els seus col·legues francesos. Alhora, passà a donar una connotació negativa a tot allò que feia referència al poble alemany, considerant-lo agressiu i hostil cap als seus veïns. Fins i tot, acabà qualificant, en la seva correspondència privada, les onades cèltiques com a germàniques, en tant que sortien de la zona de l'actual Alemanya. Així explicava, d'una manera informal, les onades cèltiques al seu amic i arqueòleg francès Raymond Lantier: "Parece que los alemanes no han dejado desde la antigüedad de embestir (yo diría de enmerdar) [sic] el mundo, especialmente a vosotros y a nosotros [es refereix als francesos i als hispànics]".<sup>598</sup>

Un cop instal·lats a la Meseta, els celtas s'apoderaren dels llocs més alts de la societat, intal·lant-s'hi com a superestructura i iniciant-se una procés de celtització progressiva de la societat a nivell cultural. De totes maneres, a nivell ètnic la base de la població continuava essent majoritàriament una barreja entre els antics capsians i, sobretot, els almerians que, des de la més primerenca Edat del Bronze, eren la base de la composició ètnica de la Meseta.

Aquests pobles de la Meseta adoptaren la llengua cèltica dels nouvinguts, fins i tot pel que feia a l'onomàstica i la toponímia i, més encara, com que els invasors celtas s'apoderaren de les capes dominants de la societat, també els etnònims deixaren de ser els antics ibèrics, o proto-ibèrics, per esdevenir els dels diferents pobles cèltics i germànics que havien arribat al segle VII. Aquest era un procés que Bosch també observava en els lusons, als quals considerava racialment ibers, per bé que culturalment molt celtitzats tot i que, en predominar la raça capsiana, més resistent als avatars de la història, per damunt de l'almeriana, en afluixar-se el domini cèltic havien aparegut els lusitans històrics, fruit de la desceltització i reiberització cultural. A la Meseta, per contra, l'escassa presència de l'element capsità propicià que l'aculturació fos més profunda i els indígenes adoptessin la

---

<sup>598</sup>GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 412.

nouvinguda cultura cèltica més profundament. D'això que Bosch etiquetés aquests pobles de l'interior peninsular com a celtibèrics; ço és, per a ell, ètnicament i racialment ibèrics, però culturalment celtes. Això també li permetia recórrer a la filologia per mirar d'establir paral·lelismes entre els etnònims d'aquests pobles de la Meseta i altres de les àrees poblades per pobles gals per intentar rastrejar la regió d'origen dels diferents pobles celtibèrics històrics que habitaven la Península.<sup>599</sup>

Tanmateix, les pulsions ibèriques que encara bategaven en la població de la Meseta facilitaren que, en quedar els celtes aïllats de la resta de pobles indoeuropeus del continent i envoltats de la població indígena hispànica, la seva influència cultural, que tan poderosa havia estat durant els primers segles després de la seva arribada, deixés d'irradiar amb tanta força i s'atenués una mica i certs aspectes de la cultura ibèrica no arribessin a perdre's mai com, per exemple, la preferència per la guerra de guerrilles per davant d'altres modalitats bèl·liques o la resistència a ultrança un cop perdudes les esperances de victòria.<sup>600</sup> Simultàniament, el nou moment de puixança dels pobles ibèrics, cap al segle III aEC, que els portà a estendre's fins a la costa mediterrània de l'actual França, inicià un procés de reiberització a la Meseta. Les influències culturals ibèriques, pujant per la vall de l'Ebre, s'estengueren per l'interior de la Península, revifant l'antic esperit ibèric dels seus segles de letargia. Per això, així com la celtització cultural, si bé havia estat gairebé completa, havia necessitat gairebé tres segles per imposar-se i no havia aconseguit esborrar tots els rastres culturals ibèrics, la iberització avançava a força bon ritme de manera que, immediatament abans de la conquesta romana, Bosch ja trobava, entre els vacceus i arèvacs, que la ceràmica era realitzada a partir del mètode ibèric, per bé que encara seguia l'imaginari cèltic.<sup>601</sup> De fet, a la majoria dels pobles de la Meseta, com els vacceus o arèvacs, a l'època de la conquesta romana, els considerava encara plenament cèltics i els aspectes culturals ibèrics opinava que hi eren per efecte del substrat, els més antics, o per influències per veïnatge, els més moderns. Tanmateix, el substrat ibèric permetia que aquestes influències ibèriques penetressin amb més facilitat entre la cultura celtibèrica.<sup>602</sup>

---

599BOSCH, *Etnologia*, pàg. 549.

600Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 549.

601Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 486.

602Íbid. BOSCH, *Etnologia*, pàg. 536.

Bosch, a la conferència *Espanya*, pronunciada a la Universitat de València en plena Guerra Civil espanyola, on esbossà per primera vegada la teoria de les superestructures en la història d'Espanya, que ja no abandonaria al llarg de tota la seva carrera, oferia un resum força precís d'aquesta visió que tenia de la Meseta culturalment cèltica però amb un substrat ètnic indígena: “Les regions centrals, en general, tenen una personalitat menys acusada i una cultura menys progressiva [...] són els celtes els qui en formen la personalitat en absorbir, enfortir i organitzar els elements indígenes centrals tot matisant d’una manera molt forta els grups occidentals. Ara, en aquests, tot i que els celtes hi deixin un fort sediment de cultura, llur personalitat històrica sembla recolzar sobretot en els elements indígenes pre-cèltics”.<sup>603</sup> Així, podia afirmar tranquil·lament que: “Els celtes representen en l’arqueologia peninsular un mer episodi”.<sup>604</sup>

De totes maneres, els celtes tindrien una continuació en època medieval, que continuaria la tasca que ells no havien pogut acabar. Així, mentre, un cop acabada la dominació romana, els antics indígenes cantàbrics esdevenien el nucli originari de la Castella primitiva, i els territoris d'Astúries, Galícia i Portugal feien reviure antics pobles culturalment molt celtitzats però de clara base indígena.: “El regne de Lleó, amb les seves tendències assimilistes i imperials, és el continuador de l’Espanya central cèltica”.<sup>605</sup> De fet, encara aniria més lluny en aquesta equiparació dels celtes prerromans amb el Lleó visigòtic, considerant aquests últims gairebé com els continuadors dels primers, com si fossin l'antic poble cèltic ressorgit després del procés de letargia de l'època romana incorporant, però, les tendències imperials romanes: “Lleó, incorporant-se Castella i dominant tota Espanya central, tendeix a refer l’Espanya visigòtico-romana, però, de fet, segueix la llei d’expansió dels antics pobles cèltics centrals. [...] La conquesta final dels regnes andalusos realitza finalment l’antiga conquesta cèltica, fracassada en l’Antiguitat [sic]”.<sup>606</sup>

Més endavant, ja passada la Segona Guerra Mundial, continuaria aprofundint en aquesta línia, que desenvoluparia encara més al *Poblamiento*, accentuant el caràcter germànic de la segona onada cèltica, que era la que havia ocupat i dominat la Meseta a partir del segle VII aEC. Alhora, a les seves obres més polítiques, accentuaria també aquesta

---

603BOSCH, *Espanya*, pàg. 32.

604BOSCH, *Etnologia*, pàg. 19.

605BOSCH, *Espanya*, pàg. 37.

606Íbid. BOSCH, *Espanya*, pàg. 37.

contraposició entre la Castella indígena, republicana i democràtica, davant el Lleó visigòtic, imperial i intolerant, sempre en col·laboració amb el militant del PSOE, també federalista convençut, Anselmo Carretero, un dels màxims inspiradors de federalisme català de la segona meitat del s. XX, especialment de l'històric dirigent del Partit Socialista de Catalunya, i president de la Generalitat entre 2004 i 2007, Pasqual Maragall i Mira.<sup>607</sup> Carretero, autor, entre d'altres, de *Las nacionalidades españolas o La personalidad de Castilla en el conjunto de pueblos hispánicos*, centrà la major part de la seva obra política a intentar desmentir la identificació que es produïa usulament entre Espanya i Castella. Segons ell, l'autèntica tradició política castellana es basava en les comunitats, que funcionaven pràcticament com a ciutats-estat, i en una llarga tradició de democràcia i tolerància. Lleó, per contra, era l'antítesi de Castella ja que encarnava tots aquells valors de l'Espanya imperial que calia deixar de banda d'una vegada per totes. Malauradament, la unió dels regnes de Castella i Lleó a l'època medieval, havia propiciat que el nom de Castella s'associés a tota Espanya i a les pràctiques que aquesta havia portat a terme quan era una potència imperial quan, en realitat, la tradició política que havia adoptat el nou regne unificat no era la de Castella sinó la de Lleó, d'herència visigòtica. Com es veu en aquesta llarga cita, segons Carretero, una i altra no podien ser més antagoniques:

El Estado vascocastellano aparece en la Edad Media con caracteres no ya diferentes sino antagónicos a los del asturleonés. En lugar del aristocratismo romanovisigótico de las castas dominantes en León, Castilla presenta la igualdad democrática de vascos y cántabros; en lugar de la gran propiedad feudal de los nobles y las iglesias, la comunidad de los bosques, pastos, minas y aguas; en vez de la legislación imperial, la foral o simplemente los "usos y costumbres" populares; al centralismo unitario opone la federación de pequeñas repúblicas o comunidades autónomas trabadas por un jefe común o poder federal a la cabeza; al poder teocrático, el laicismo de un pueblo creyente que mantiene alejados a los clérigos de los puestos de gobierno; a la casta militar, las milicias concejiles; a los privilegios señoriales, la igualdad de los ciudadanos ante la ley; a los jueces y funcionarios de nombramiento real, los de designación popular... [sic].<sup>608</sup>

Bosch Gimpera beuria d'aquesta mateixa idea i seria la que utilitzaria al llarg de tota la seva carrera a l'hora d'analitzar la història de la Meseta i, per extensió, la d'Espanya. El poble pla de la Meseta, de raça i ètnia ibèriques, per bé que culturalment molt celtitzat

<sup>607</sup>Per a un recull del pensament polític federalista de Pasqual Maragall i Mira vegeu: MARAGALL; Pasqual, *Espíritu federalista. Escritos políticos*, RBA, Barcelona, 2010.

<sup>608</sup>BOSCH, CARRETERO, *Cataluña, Castilla*, pàg. 81.

abans de la romanització, mantenia la seva tradició política relativament igualitària i organitzada en ciutats-estat originades al voltant de la tribu. Al que posteriorment seria el regne de Lleó, però, la dominació cèltica establerta com a superestructura es perpetuà en les elits germàniques visigòtiques que sorgiren amb la caiguda de l'Imperi Romà. Més enllà en el temps, encara, els diferents monarques de la casa Habsburg, també germànics, es trobaren molt còmodes dins el patró de l'antic estat lleonès i potenciaren encara més aquest element imperialista, unitari i intolerant, l'exponent més important del qual, afirmava Bosch Gimpera, era Felip II. Tanmateix, Bosch no valorava positivament cap dels monarques de la casa d'Àustria ja que, en tant que estrangers, no pogueren comprendre la naturalesa dels indígenes ni acabaren mai de trobar la forma correcta de governar. Així, aquesta idea d'una dicotomia clara entre poble i governants, li permetia afirmar que: "No fue Castilla la que oprimió a Cataluña sino la casa de Austria".<sup>609</sup> Aquesta manera d'actuar per part dels monarques de la casa d'Habsburg s'assemblava molt a la que adoptaren els visigots que, al seu torn, també es comportaren d'una manera molt semblant a com ho feren els celtas arribats a la Península arran de la segona onada cèltica, dins la qual Bosch observava una proporció d'elements germànics tant o més nombrosos que de cèltics.<sup>610</sup> Així fou com arribà, en aquest gir germanòfob que experimentà arran de la Segona Guerra Mundial, a afirmar que aquesta tendència a l'imperialisme, l'unitarisme i la intolerància era un tret del caràcter germànic que es feia sentir a tot arreu on les capes altes de la societat eren germàniques, fins al punt que arribà a dir que: "Hay mucho en el Imperio Español austríaco que prefigura ciertas ideas y ciertos métodos de la Alemania nazi".<sup>611</sup>

Així, per a Bosch Gimpera, la qüestió de la Meseta es dividia en dues conclusions especialment controvertides i que eren força difícils de compartir per la majoria dels autors contemporanis seus. La primera, a nivell etnològic, era que, no ja la Península Ibèrica, sinó també la Meseta, considerada el gran fortí dels celtas peninsulars, eren força més indígenes i menys cèltics del que s'havia cregut des de l'època que els primers autors grecs i romans en parlaren fins a principis del segle XX. La segona conclusió, a nivell

---

<sup>609</sup>Íbid. BOSCH, CARRETERO, *Cataluña, Castilla*, pàg. 47.

<sup>610</sup> Per a una breu síntesi de la història dels visigots vegeu: CEBRIÁN; Juan Antonio, *La aventura de los godos*, Círculo de Lectores, Barcelona, 2002. Per a una interpretació de la influència visigòtica en terres de l'actual Catalunya, molt semblant a la de Bosch, vegeu: d'ABADAL i de VINYALS; Ramon, *De los visigots als catalans. La Hispània visigòtica i la Catalunya carolíngia*, (1969), Edicions 62, Barcelona, 1986.

<sup>611</sup>BOSCH, *La España de todos*, pàg. 105.

polític però derivada de la primera, era que una població de raça majoritàriament ibèrica, per més influències culturals cèltiques que hagués tingut, no podia haver desenvolupat una política imperialista, centralista i assimilacionista com la que s'havia portat a terme des de la unificació dels regnes de Castella i Lleó, tant a la Península com a les Amèriques. Per tant, els responsables d'aquesta política no era la població autòctona sinó els governants que aquests havien tingut, les superestructures que s'havien superposat a sobre de la massa poblacional de raça ibèrica. Aquestes superestructures, majoritàriament de raça germànica des de l'arribada dels celtas, s'havien caracteritzat per seguir unes polítiques molt similars i s'havien fet forts al cim del poder polític al centre de la Península, perpetuant-se, segons Bosch, fins als seus temps. Això li permetia, ja en plena guerra civil, establir la següent genealogia d'aquesta superestructura que, segons ell, era el pitjor dels problemes que havien patit els pobles d'Espanya al llarg de tota la història:

Aquesta casta privilegiada la constituïren durant un temps els centurions, juntament amb els equites hispani, els procuradors, els publicans, els duumviri, els spectabiles del Baix Imperi, els seniores, duces i comites, els membres de la Curia Regia i els membres dels concilis dels visigots; altres vegades els comtes i barons feudals, els nobles, els paràsits dels prínceps que rebien «mercès», els secretaris del Consell d'Índies, els funcionaris de l'administració colonial, els inquisidors i els familiars de la Inquisició a tots els racons d'Espanya, els quals augmentaven el zel per atrapar els hereges o judaïtzants; al segle XVIII, els funcionaris francesos importats pels primers borbons; el personal de les Audiències i Virregnats; els corregidores provincials i al segle passat, els militars amb nom estranger, residu de la guerra napoleònica, o els del país, apareguts durant les guerres civils, els quals arriben als llocs més enlairats de l'Estat o aconsegueixen el favor reial i acaben per tenir títols nobiliaris de nou encuny, els diputats cuneros, els aristòcrates sense cap funció efectiva i tota la legió de señoritos, l'exèrcit de funcionaris de l'Estat fins a l'últim empleat de Correus, el carrabiner o el sergent retirat, membre engalonat de l'escalafó de porters i bidells de la Presidència del Consell, incloent també a aquesta llarga sèrie fins i tot les «patrones» de les cases d'hostes de Madrid [per l'anècdota de la patrona que, quan ell era a Madrid fent el doctorat, es va ficar en una conversa política per dir que nunca *concederemos* la autonomía a los catalanes].<sup>612</sup>

---

612BOSCH, *Espanya*, pàg. 50.



Veiem com, en aquesta llista, Bosch hi afegia també les autoritats romanes, que exerciren com a superestructura durant els segles que el poder romà regí el destí de la Península. Tanmateix, la composició racial dels romans no era tan diferent de la dels indígenes peninsulars ja que, si bé hi mancava l'element ibèric almerià, el substrat poblacional estava format majoritàriament per l'antiga població capsiana que a la Prehistòria poblava tot l'occident europeu, barrejat amb elements alpins, estretament emparentats amb els franco-cantàbrics pirinencs. Aquesta població indígena itàlica rebé infiltracions de gents del Pròxim Orient, concretament de Lídia, que Bosch identificà com a tirsens, o proto-etruscos, que, en estar culturalment més avançats que els autòctons i estar més inclinats a la guerra, acabarien fent-se amb el control de la societat, tot i ser una minoria. Així, tampoc és estrany que, en arribar els etruscos històrics, aquests acabessin encimbellant-se al capdamunt de la societat, convertint-se en la casta dominant de la societat proto-etrusca i imbuïnt aquelles gents d'un esperit imperialista i bel·licista que mai no havien tingut. Al seu temps, la superestructura etrusca s'infiltrà també en la veïna societat proto-llatina, donant així inici a l'expansió de Roma; tanmateix, el poble romà acabà per adoptar força característiques dels dominadors etruscos, com eren molts elements artístics amb un fort sabor oriental, així com la tendència expansiva. Fins i tot després que els romans s'espolsessin el domini etrusc arran de la proclamació de la República, el 509 aEC, algunes d'aquestes característiques quedaren gravades en el caràcter romà i persistiren durant molt de temps, exportant-se, a més, a molts dels pobles que havien restat durant segles sota el seu domini.<sup>613</sup>

Aquest llarg excurs serveix per entendre que, segons les teories de Bosch Gimpera, la superestructura romana no fos tan perniciosa per a la història peninsular com les diferents superestructures germàniques que s'hi instal·laren abans i després que els romans. En ser més semblant a nivell racial que no pas els celtes i visigots, els indígenes s'adaptaren millor a la dominació que no pas a l'exercida pels celtes o els visigots i aquesta no s'oposava tant a la manera de ser dels autòctons, ja que compartien gran part del seu bagatge racial; basat en una mescla d'elements capsians mediterranis i alpins/franco cantàbrics. Així, és cert que els romans exerciren com a superestructura a la Península Ibèrica però, en opinió de Bosch, no eren els culpables dels mals que havien afectat Espanya durant la major part de la seva història; ço és, els intents d'assimilar i esborrar la multiplicitat de pobles que la integraven ja que: "El dominio romano había acostumbrado a

---

613 BOSCH GIMPERA, *Prehistoria*, pàg. 694.

una vida conjunta, sin borrar los pueblos distintos. No había, sin embargo, formado una unidad hispánica, manteniéndose las provincias independientes entre sí y administrativamente”.<sup>614</sup>

Veiem, doncs, com els romans, tot i truncar en certa manera l'evolució dels diferents pobles peninsulars, no alteraren especialment la composició ètnica de la Península ni inculcaren en els seus habitants la idea d'un territori unitari i unificat. Tampoc es pot fer responsables d'aquest error, segons Bosch, els habitants de la Meseta, que en cap moment pretengueren subjugar els seus germans de raça. Els únics culpables cal buscar-los en les diferents dominacions estrangeres que instal·laren el seu centre polític a la Meseta, des d'on oprimien els pobles perifèrics. També oprimien, però, els propis habitants originaris de la Meseta, que en cap moment no havien participat de les ànsies imperialistes i centralistes de les seves castes dominants.

---

<sup>614</sup>BOSCH, CARRETERO, *Cataluña, Castilla*, pàg. 35.

## CAPÍTOL 6: ADOLF SCHULTEN, BIOGRAFIA I METODOLOGIA

Adolf Schulten ocupà, fins al final de la Guerra Civil espanyola, una posició preeminent dins de l'arqueologia espanyola. Al contrari de Bosch, la seva importància no rau en el fet d'haver elaborat un corpus teòric molt ben organitzat ni en el d'haver col·laborat en la formació d'una nova fornada d'arqueòlegs. Per contra, la seva celebritat es devia a les seves troballes arqueològiques; especialment, a les que portà a terme al jaciment de l'antiga ciutat celtibèrica de Numància.

### 6.1 RESSENYA BIOGRÀFICA DE SCHULTEN

#### 6.1.1 Schulten, el filòleg discret

Adolf Schulten nasqué a Elberfeld, Renània-Westfàlia, el 27 de maig de 1870. Fou fill de Wilhelm Schulten, qui ocupava un càrrec d'administratiu a la fàbrica Bayer, i Amanda Klarenbach. Schulten apuntava que la procedència dels seus pares; westfalià ell, renana ella, havia determinat la seva manera de ser: “He heredado de mi padre [...] algo del afán para el trabajo y de la constancia de los westfalianos. A mi madre[...] debo quizás el empuje de los renanos y la facilidad de tratar con los países de origen latino: españoles, italianos, franceses”.<sup>615</sup> També Pericot feia observacions d'aquesta mena, ja que afirmava que, si bé per part de pare era un clar exponent de la raça germànica, per part de mare aquest component germànic estava mesclat amb una part de raça llatina, com la major part de les gents de la zona del Rin. Per a Pericot, doncs, la procedència dels seus pares també predisposava Schulten per tractar amb els pobles llatins amb el matís, però, que aquest tractament tenia quelcom de domini. Pericot comparava Schulten, per la seva regió de naixement i la seva condició ètnica, amb un franc.<sup>616</sup>

Cal aclarir, en primer lloc, que, a diferència del que passa en el cas de Bosch, que hi ha fonts amb extensa informació per a gairebé totes les èpoques i les vessants de la seva vida, és extraordinàriament difícil obtenir dades de la seva biografia més personal. Probablement això es deu al fet que la figura de Schulten, que ja havia estat sempre molt

---

<sup>615</sup>SCHULTEN; Adolf, *Cincuenta y cinco años de investigación en España*, Edicions Rosa dels Vents, Reus, 1953, pàg. 11.

<sup>616</sup>WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. XXXIII.

controvertida, a partir dels anys quaranta a Espanya va patir una pèrdua de prestigi tan gran que no ha interessat als investigadors posteriors recercar sobre la seva biografia. A Alemanya, per la seva part, mai no havia estat pres seriosament en l'àmbit acadèmic i per als arqueòlegs i prehistoriadors actuals, gairebé igual que per als de l'època, era pràcticament un desconegut.

Entre les principals dades biogràfiques destaca el fet que tingué fills i néts, establerts sempre a Alemanya i que tampoc no han tingut cap interès a promoure la memòria de la figura del seu avantpassat. Alhora, també se sap que durant els últims anys de la seva vida, quan estava afincat a Tarragona gairebé vuit mesos l'any, es convertí al catolicisme, per bé que mai no destacà especialment per la seva fe ni l'assistència a actes religiosos.<sup>617</sup> Segons com es llegeixin les poques fonts disponibles, es podria interpretar que la seva conversió es devia a una qüestió de cortesia envers la cultura que l'havia acollit i li havia permès forjar la seva carrera acadèmica i assolir un cert prestigi. D'aquí que acabés considerant Espanya, que segons ell era el país de la cortesia, en la seva segona pàtria, i que cregués que els indígenes valorarien positivament aquest gest cortès per part seva.<sup>618</sup> Sigui com sigui, la majoria de les dades de la biografia de Schulten s'han d'espigolar entre els seus escrits, els pròlegs a les seves obres, més rics en interpretacions i crítiques a la metodologia de l'hispanista alemany que a aportar detalls de la seva vida, i la seva escassa correspondència.

### 6.1.2 Anys de formació

Els estudis universitaris els portà a terme a les universitats de Göttingen, Bonn i Berlín, successivament. En aquesta última on, a més, realitzà el doctorat, va ser alumne de dues de les grans figures de la història antiga i la filologia clàssica del moment; Theodor Mommsen i el seu gendre Ulrich von Wilamowitz-Möllendorf respectivament. Aquest últim comentava sobre el seu alumne que era un jove prometedor i que podria arribar a fer grans coses. Tanmateix, també deia que era excessivament ambiciós i presumptuós i que se l'havia de controlar de prop per evitar que s'extralimités en les seves investigacions i malbaratés el seu potencial en empreses impossibles.<sup>619</sup> Una observació, aquesta de

---

<sup>617</sup>Ibid. WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. XXX.

<sup>618</sup>RODRÍGUEZ-TAJUELO AMENEDO; M. Eugenia; *Adolf Schulten. Epistolario y referencias historiográficas*. Egatorre Libros, Madrid, 2008. Carta 16 a Santisteban, Tarragona, 20-V-48, pàg. 133.

<sup>619</sup>WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. XXXVII.

Wilamowitz, que acabaria resultant veritablement premonitòria. De totes maneres, Schulten acabaria impregnant-se de la mentalitat i la metodologia dels seus mestres, especialment pel que fa al nacionalisme, que ells comprenien com a quelcom necessari. Així, Schulten no abandonaria mai aquesta visió de les nacions com a entitats necessàriament estatals, amb tendències expansives i bel·licistes, en el més pur estil prussià. Alhora, també compartia amb ells el menyspreu per la democràcia liberal que, igual que el comunisme, considerava pròpia dels pobles primitius.<sup>620</sup>

Un altre home al qual Schulten admirava era Heinrich Schliemann, especialment pels èxits que aquest havia obtingut amb la seva revolucionària metodologia de treball. Malgrat tot, Schliemann era menyspreat tant per Mommsen com per l'aristocràtic i elitista Wilamowitz, que consideraven que el seu mètode de treball era poc científic i basat en l'atzar, propi d'un plebeu com ell. Especialment Wilamowitz, qui afirmava que les universitats s'havien d'organitzar a l'estil de la República de Plató i només hi havien de poder accedir aquells que tinguessin les qualitats innates per destacar en l'àmbit de la ciència.<sup>621</sup> De fet, plebeu o no, la trajectòria personal de Schliemann, que portava unes pràctiques tant dubtoses com a home de negocis, primer, com com a arqueòleg, després, semblava donar la raó a Wilamowitz, més enllà dels seus suposats descobriments.<sup>622</sup> Schulten acabà aplicant una metodologia que es podria considerar una mescla d'ambdues escoles; buscava els jaciments a partir de les fonts, però intentava donar-hi un matís aparentment més científic i objectiu.

A tot això, Schulten acabà el doctorat el 1892 i, gairebé immediatament, començà les seves investigacions referents a la història antiga, especialment la de l'Àfrica romana. A més, per desig exprés de Wilamowitz, a qui dedicaria la seva monumental *Geschichte von Numantia*,<sup>623</sup> el nomenaren *privatdozent* per fer-se càrrec de la càtedra d'Història Antiga de la Universitat de Göttingen el 1896 aconseguint, així, una posició privilegiada amb la qual no podien ni somiar la majoria dels professors universitaris alemanys.<sup>624</sup> El 1906 passà a la Universitat d'Erlangen, de la qual esdevindria catedràtic el 1909, i d'on ja no es mogué mai més fins al final de la seva vida.

---

620Íbid. WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. CLXX.

621Íbid. WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. XLIX.

622WOOD; Michael, *In search for the Trojan War*, BBC Books, Londres, 1985, pàg. 50.

623RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, Carta 12 a Saavedra, Garray, 23-X-05, pàg. 43.

624Íbid. RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, pàg. 23.

Paral·lelament a les seves obligacions docents, inicià una etapa de viatges freqüents, sempre cap a les terres meridionals, entre les quals hi havia, com no, la volta a tota Itàlia i les repetides estades al nord d'Àfrica, on excavava campaments romans. Costum, aquest de viatjar a les terres meridionals, que no perdria mai: “no he dejado de ir al Sur cada año e incluso durante las dos Guerras Mundiales.”<sup>625</sup> Alhora, justificava aquesta tendència seva, com a quelcom induït per la filiació ètnica, gairebé inevitable: “Las gentes del frío septentrión (cimbrios, teutones, germanos, [diferents pobles germànics] Winckelmann [arqueòleg i historiador de l'art alemany, un dels màxims difusors de l'antiguitat clàssica al segle XVIII] , Goethe [escriptor i pensador alemany del segle XVIII, un dels precursors del Romanticisme alemany] o Mommsen) se han sentido atraídos por el sol y los encantos del mediodía”.<sup>626</sup> Destaca, també, un primer viatge a Espanya, el 1899, cap on encara no tenia planejat dirigir la seva carrera, tot i que admetia que ja estava fascinat pel mite de Numància, molt de moda a Alemanya al llarg del darrer terç del segle XIX.<sup>627</sup>

### 6.1.3 Neix l'hispanista

La relació de Schulten amb Espanya, i concretament amb Numància, però, no havia fet més que començar. Així, el 1902 visità per primer cop les excavacions de l'antiga ciutat celtibèrica i, immediatament, començà a buscar finançament i els permisos per poder-hi excavar. Per a tal efecte, entrà en contacte amb el savi local Eduardo Saavedra, qui ja havia dedicat força temps i esforços a Numància.<sup>628</sup> Saavedra ja havia arribat a la conclusió que les ruïnes de la ciutat arèvaca es trobaven al turó de Garray, prop de Sòria però, malgrat això, consentí a col·laborar amb Schulten i que l'alemany s'emportés el mèrit de ser-ne el descobridor, tot i que ja feia quaranta anys que la localització estava establerta i ell en fou simplement el desenterrador.<sup>629</sup>

Gairebé paral·lelament a les excavacions, Schulten començà les seves publicacions de tema numantí, tant en alemany com en castellà. Malgrat que a Alemanya les primeres

---

<sup>625</sup>SCHULTEN, *55 años*, pàg. 21.

<sup>626</sup>WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. XLII.

<sup>627</sup>SCHULTEN; Adolf, *Historia de Numancia*, Ed. Barna, Barcelona, 1945 pàg. 262.

<sup>628</sup>Per a un retrat de la figura d'Eduardo Saavedra vegeu: MAÑAS MARTÍNEZ; José, *Eduardo Saavedra. Ingeniero y humanista*, Colegio de ingenieros de caminos, canales, y puertos, Ediciones Turner, Madrid, 1983.

<sup>629</sup>RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, pàg. 56.

publicacions de Schulten sobre Numància tingueren força circulació i influència, a Espanya el descobriment fou la base de la fama de l'hispanista alemany, de la qual viuria durant la resta de la seva carrera i que li permetria continuar amb les seves investigacions espanyoles. De la mateixa manera, a proposició de Saavedra, fou nomenat acadèmic corresponent de la Real Academia de Historia.<sup>630</sup> Així, implícitament, també dins d'Espanya se'l veia com el descobridor de Numància per davant de Saavedra, qui sempre mantingué una actitud molt servil i submisa amb ell.

Tanmateix, les seves troballes també li comportaren el primer enfrontament tant amb els prehistoriadors espanyols com amb les autoritats, que estigueren a punt de negar-li el permís per tornar a excavar a Espanya. Ell es va emportar unes restes de ceràmica a la universitat alemanya per estudiar-les però es va retardar a l'hora de tornar-les, de manera que es multiplicaren les crítiques perquè les tornés i, proporcionalment, anava augmentant el seu malestar. Al principi les demandes li arribaren a través de Saavedra però, aviat, el tema es complicà fins al punt que arribà a perillar la concessió del permís per fer una segona campanya d'excavacions. Fins i tot, el propietari de les terres de Garray on es trobava el jaciment de Numància, el Vescomte d'Eza, Luis Marichalar i Monreal, polític conservador, ministre de diverses carteres durant el regnat d'Alfons XII i mecenes d'historiadors i artistes, arribà a reclamar-li personalment la devolució de les ceràmiques, cosa que molestà molt l'hispanista alemany: “No quiero escribir al Vizconde [de Eza, propietario de las tierras de Garray] yo mismo porque estoy algo disgustado que ya la segunda vez me disturba en unos trabajos que sirve no solo a la ciencia sino especialmente a la historia de España”.<sup>631</sup>

El problema de les ceràmiques acabà amb la devolució de la major part d'aquestes, excepte algunes peces repetides, que es quedaren a la Universitat de Göttingen i al museu de Berlín i tornaren a Espanya en forma de còpies, tal i com ja s'havia acordat. Alhora, per evitar suspicàcies, Schulten demanà un assistent espanyol que co-dirigís les excavacions amb ell, fet, però, que no s'arribà a produir. Ell, però, no considerava que hagués fet res de dolent, ans al contrari; creia que mereixia un agraïment per tot el que havia fet per la història d'Espanya però que l'orgull i la tossuderia dels espanyols, hereus directes dels rudes ibers, ho impedia: “Entre los cuadros que figuran en el Museo de

---

<sup>630</sup>Íbid. RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, Carta 12 a Saavedra, Garray, 23-X-05, pàg. 43.

<sup>631</sup>Íbid. RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, Carta 17 a Saavedra, Elberfeld, 10-IV-06, pàg. 54.

Soria, de las personas que contribuyeron a las investigaciones, se echa de menos el mío propio, y es que el fanático patriotismo local de los sorianos no admite que un extranjero haya descubierto Numancia”.<sup>632</sup>

El finançament per portar a terme aquestes excavacions l'aconseguí, en la seva major part, de fons alemanys. Gairebé la meitat corria a càrrec del kàiser Guillem II mentre que l'altra meitat dels diners provenien de les Acadèmies de Berlín i Göttingen, dels ministeris de cultura de Prússia i Baviera així com de capital privat pertanyent a amics o coneguts de Schulten.<sup>633</sup> Per agrair els serveis prestats pels alemanys al descobriment de l'heroica ciutat de Numància, a més del nomenament de Schulten com a acadèmic corresponent de la Real Academia, el rei Alfons XIII es recordà també del principal mecenes de les excavacions. Així, nomenà el kàiser Guillem II, cosí seu, Coronel del Regimiento Español de Dragones de Numancia; un regiment que té per escut un fènix i, a sota, la llegenda: “Numancia, antes quemada que vencida”.<sup>634</sup>

Encara lligada a Numància, Schulten es veié immers en una altra agra i desagradable polèmica arran de la publicació, el 1913, de l'article *Kastilische Bauern*, aparegut gairebé simultàniament en castellà al diari *El Norte de Castilla* sota el títol *Campesinos de Castilla*. En aquest article, exposava la seva visió dels pagesos sorians de la seva època sota la tesi, òbviament, que pràcticament no es diferenciaven en res d'aquells arèvacs que havien defensat tan heroicament la ciutat de Numància. Així, segons ell, els sorians, i per extensió els castellans i la immensa majoria dels espanyols, continuaven sent igual a aquells ibers que Schulten tantes vegades havia tractat de semisalvatges i dels quals, quan feia balanç de la seva carrera, afirmava haver descobert la veritable essència, trencant els tòpics que els envoltaven:

Hasta entonces [les investigacions de Schulten] se solía atribuir en España el alto nivel cultural del sur a los iberos. Pero esta cultura, especialmente en el aspecto literario, sólo puede proceder de Oriente, al igual que procedían del Este los posteriores colonizadores de España, fenicios y griegos [...] los iberos, como los celtíberos de Numancia que fueron tildados por Polibio de “bestias”, los lusitanos, los cántabros y astures, jamás tuvieron una verdadera cultura y desde luego ninguna literatura.<sup>635</sup>

632SCHULTEN, *55 años*, pàg. 42.

633Íbid. SCHULTEN, *55 años*, pàg. 44.

634RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, pàg. 58.

635SCHULTEN, *55 años*, pàg. 51.



La reacció que provocà aquest article i la manera com parlava dels pagesos sorians fou immediata i encesa i els atacs li caigueren a Schulten de totes bandes. Així, l'abat de la col·legiata de Sòria, Santiago Gómez Santacruz, deia que era un atac intolerable i que, si se li permetia a Schulten, era pel simple fet de ser estranger: “Obramos poco cuerdamente y causamos grandes daños a España aplaudiendo y admirando en los extranjeros lo que censuraríamos en los españoles”.<sup>636</sup> De la mateixa manera, a la Universitat de Saragossa, Andrés Giménez Soler, antic rector d'aquella universitat i arxiver de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, inaugurà el curs 1921-22 amb una lliçó titulada, precisament, *Refutación a las teorías del profesor Schulten referentes a Numancia*. Més que les teories arqueològiques, Giménez Soler atacava les afirmacions de Schulten sobre la pervivència dels modes de vida dels celtibers en els espanyols actuals, però també la imatge de salvatgisme dels ibers fins al punt que, en to irònic, afirma que: “Schulten acusa a los celtíberos hasta de no emborracharse”.<sup>637</sup>

Havent afiançat ja la seva fama a Espanya, bona o dolenta, Schulten començà a interessar-se pel tema de Tartessos, en una data tan primerenca com 1910 i, de manera paral·lela, inicià també les seves investigacions sobre els dos grans herois de l'antiguitat hispana: Viriat i Sertori. Tanmateix, Schulten assegurava que la Primera Guerra Mundial interrompé les seves investigacions a Espanya, per bé que el seu treball sobre la Península Ibèrica antiga sí que continuà de forma ininterrompuda, ja que no fou mobilitzat militarment. Segons la recopiladora de la seva correspondència, M. Eugenia Rodríguez-Tajuelo, fou per la seva avançada edat, 47 anys, però Schulten tampoc no féu cap mena de servei militar en la seva joventut. Rodríguez-Tajuelo especula que segurament fou per algun petit defecte físic que l'eximí de fer-lo, però que ell no ho comentà mai perquè aquest fet era quelcom molt vergonyós dins de l'Alemanya de l'època, en què s'exalçaven tant els valors militars.<sup>638</sup> Fos com fos, Schulten no pogué prosseguir les seves investigacions a l'Estat espanyol ja que Alemanya, durant els anys de la Gran Guerra, tenia altres prioritats. Immediatament acabada aquesta, però, reprengué les seves estades a Espanya i és quan la seva obra passa a quedar estretament lligada a la de Bosch, almenys fins a l'esclat de la guerra civil espanyola.<sup>639</sup>

---

<sup>636</sup>RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, pàg. 79.

<sup>637</sup>WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. LXXXV.

<sup>638</sup>RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, pàg. 151.

<sup>639</sup>BOSCH, *Etnologia*, pàg. LI.

#### 6.1.4 Schulten i Bosch, punt àlgid de la seva carrera

És en aquesta època que començà la seva col·laboració, que ja venia d'uns anys abans, just abans de l'esclat de la Primera Guerra Mundial, pel que feia als temes d'etnologia hispànica. Ara, però, és quan començaren a treballar colze amb colze, cosa excepcional en l'altiu i orgullós professor alemany. Així, d'aquesta època és el curs que Schulten impartí al Seminari d'Arqueologia de la Universitat de Barcelona, paral·lel a un altre curs de vint lliçons sobre l'*Ora marítima* del poeta llatí Ruf Fest Aviè<sup>640</sup> a la mateixa Universitat de Barcelona.<sup>641</sup>

Alhora, Schulten també rebé, gràcies a les gestions de Bosch, una subvenció de l'Institut d'Estudis Catalans per contribuir a la recerca de Tartessos el 1919. Fons, aquest, que havia de paliar la falta de capital que abans provenia d'una Alemanya que després de la guerra havia quedat arruïnada i no estava en condicions de finançar les investigacions espanyoles de l'hispanista.<sup>642</sup> De la mateixa manera, en vista de les dificultats econòmiques amb les quals es trobava a les universitats alemanyes, Bosch demanà al rectorat d'incorporar el professor alemany com a professor agregat temporal a la Facultat de Filosofia i Lletres, gestió que no arribà a fructificar.<sup>643</sup> Aquesta col·laboració amb la Universitat de Barcelona, que s'havia de prolongar al llarg de tota la seva carrera, propicià que l'arqueòleg i historiador de l'art Antonio García Bellido, especialitzat en colonitzacions gregues, fenícies i cartagineses, opinés sobre Schulten que: “la cohors amicorum de Schulten se encontraba en provincias pero no en Madrid”.<sup>644</sup> En la mateixa línia, però en un to molt més agre, ho definia Julio Martínez Santa Olalla, qui, en el to bel·licós que emprà a partir de l'afusellament del seu germà Antonio, parlava de l'hispanista alemany com “el rojo de Schulten colaborador de la Barcelona marxista-separatista”.<sup>645</sup> Potser de col·laborador amb l'arqueologia catalana se'l podia acusar però l'epítet de “rojo”, vista la seva trajectòria, era totalment delirant. Tanmateix, Schulten tampoc no es quedria curt en

---

640Per a l'obra d'Aviè vegeu: AVIÈ; Ruf Fest, *Ora Marítima* dins GAVALA; Juan, *Geología de la costa y Bahía de Cádiz. El poema Ora Marítima de Avieno*, Servicio de Publicaciones de la Diputación de Cádiz, Cadis, 1992, apèndix.

641RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, pàg. 73.

642Íbid. RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, pàg. 77.

643GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 199.

644WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. CXXXII.

645GRACIALa *arqueología durante el primer franquismo*, pàg. 101.

el deliri a l'hora d'atacar Santa Olalla just al final de la Guerra Civil espanyola, moment en el qual les relacions entre un i altre, cordials fins al moment, quedaren definitivament trencades. Així ho expressava en una carta a Pericot que redactà amb el seu rudimentari castellà: “Lo de Santa Olalla es inaudito, y ya tengo puesta mi queja [al marquès de Lozoya, director general de Belles Arts en aquell moment i amic molt proper de Pericot] sobre él. Dígame si es judío, como varios me han dicho y como parecía también a la gente de aquí. En caso de sí, todo se explica, en otro caso, no. Conozco los españoles de todas las clases y regiones desde 40 [sic] años pero jamás conocí a un canalla como este individuo”.<sup>646</sup>



*Adolf Schulten passejant per la ciutat de València el 1920. Font: commons.wikimedia.org*

Durant aquest període, començà també a treballar amb la seva gran obra, les *Fontes Hispaniae Antiquae*, en col·laboració amb Bosch Gimpera, el primer volum de les quals es publicaria el 1922. Després de l'exili de Bosch continuaria treballant amb les *Fontes* amb Lluís Pericot i l'obra acabaria superant la seva vida ja que el setè i últim volum es publicà més de vint anys després de la mort de Schulten, el 1987, sota la direcció de Joan Maluquer de Motes. Schulten, sobre aquesta obra monumental, afirmava que era la seva obra “de més utilitat pràctica”.<sup>647</sup> Tanmateix, per més utilitat que tingués, en cap cas volia ser una obra que arribés a les masses ja que havia heretat l'elitisme dels seus mestres com Wilamowitz i considerava que només els experts ho podien valorar correctament. Així, són lògiques les discussions freqüents amb Bosch qui, seguint el seu tarannà tan diferent del de l'alemany, pretenia fer-ho més proper al gran públic. Aquest fet el posa de manifest Bosch en una carta escrita a Pericot, anecdòticament, enviada des del vaixell-presó *Ciudad de Cádiz*, on estava empresonat arran dels Fets d'Octubre de 1934, on afirma que, mentre ell era partidari de traduir els textos originals, Schulten opinava que: “qui no sàpiga llatí i grec deu suicidar-se en lloc d'estudiar”.<sup>648</sup>

<sup>646</sup>Ibid. GRACIA, *La arqueología durante el primer franquismo*, pàg. 330.

<sup>647</sup>RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, pàg. 157.

<sup>648</sup>GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, Carta 100, 4-XI-34, pàg. 222.

D'aquesta col·laboració tant amb la Universitat de Barcelona com amb l'Institut d'Estudis Catalans, Schulten obtingué el finançament per portar a terme diversos viatges i uns primers sondejos a Andalusia a la recerca de les ruïnes de Tartessos. El primer d'aquests viatges es produí el 1919 i s'estengué al llarg de tota la costa mediterrània espanyola fins arribar a Tartessos. A més del tema tartèssic, la finalitat d'aquest viatge exploratori era l'observació *in situ* dels indrets que apareixien a l'*Ora Marítima* d'Aviè, just en el moment que n'estava preparant l'edició. També en aquesta nova tasca de la recerca de Tartessos, Schulten tingué conflictes amb els propietaris del terreny; concretament, amb el duc de Tarifa i Dénia, Carlos María de Constantinopla Fernández de Córdoba y Pérez de Barradas, qui li havia negat el permís per tornar a excavar al Coto de Doñana, a causa dels enfrontaments que ja havien tingut en els sondejos que hi havia portat a terme anteriorment. Schulten es queixava d'aquest fet en diverses cartes, Jacobo Fitz-James Stuart Falcó, duc d'Alba i de Berwick i futur ambaixador de l'Espanya franquista al Regne Unit, que feia de mediador entre l'investigador alemany i el propietari dels terrenys. Schulten considerava que això havia estat una “bofetada en la cara”, més encara quan li havia dedicat el seu llibre Tartessos o, en el seu particular castellà: “yo dedicué a él mi libro Tartessos”.<sup>649</sup>

En la seva línia, Schulten considerava que ell estava fent uns grans serveis a Espanya amb els seus treballs d'investigació i que tot entorpiment que rebia anava contra els interessos de tots els espanyols. De la mateixa manera que quan criticava que al museu sobre Numància hi mancava el seu retrat afirmava que els espanyols eren uns desagraïts, al duc d'Alba li esgrimia els mateixos arguments: “Éste es otra vez el agradecimiento que España me enseña por tantos trabajos [...] Si no se me permite esta campaña dejaré por completo todo trabajo en España, estoy cansado de tanta ingratitud”.<sup>650</sup> El duc de Tarifa, per la seva banda, deia al seu col·lega i amic Jacobo Fitz-James que no suportava la supèrbia i la mala educació del professor alemany i que no pensava treballar més amb ell. Aquest, però, en la seva faceta més conciliadora, comminava el duc de Tarifa a sacrificar-se i mantenir la col·laboració en nom de la ciència, per bé que compartia l'opinió sobre l'hispanista: “si bien, como sabes, es pesadísimo, no puede ocultarse que es de importancia científica indiscutible”.<sup>651</sup>

---

649RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, pàg. 84.

650Íbid. RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, pàg. 84.

651Íbid. RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, pàg. 86.

Cal tenir en compte, però, que en aquell moment la fama de Schulten es trobava al seu zenit i els seus descobriments de Numància li havien atorgat un gran prestigi, almenys en l'àmbit espanyol. El fiasco a l'hora de descobrir les restes de la semillegendària ciutat de Tartessos, tanmateix, fou una de les causes que la seva figura comencés a caure en desgràcia i la seva estela s'anés apagant. Segons Rodríguez Tajuelo, però, ni la hipòtesi inicial no era la correcta ni la metodologia emprada, basada en el seguiment de les fonts, ja fos literal o en clau metafòrica, no li donà els resultats esperats:

Es importante resaltar la coincidencia temporal que lleva a Schulten a Tartessos a través de la lectura y el trabajo sobre las *Fontes Hispaniae Antiquae*, basándose los estudios sobre Tartessos sin ningún tipo de base documental, lo que le llevó a buscar empecinadamente la capital del reino. Todo ello unido pensando en el origen griego de Tartessos. Años después corrige dicha afirmación para atribuir el origen a las migraciones de los Pueblos del Mar desde Asia Menor.<sup>652</sup>

De totes maneres, malgrat els nuls resultats obtinguts, ell es mantingué fidel tant a les seves hipòtesis com al seu mètode de treball, sense renegar mai de les seves investigacions. Així, tot i que els sondejors al Coto de Doñana havien resultat infructuosos, no arribà en cap moment a dubtar de l'existència de la ciutat de Tartessos i, en el seu to més poètic, afirmava a la introducció del seu llibre homònim que tot era qüestió d'interpretar correctament les fonts, cosa que, tard o d'hora, faria algun investigador, un "Schliemann del porvenir": "que nuestra ciencia es un fragmento y nuestras profecías son fragmentos, y cuando llegue la perfección, entonces habrán acabado los fragmentos".<sup>653</sup> Així doncs, ell defensava la utilitat de les seves investigacions sobre el tema de Tartessos, de la mateixa manera que creia que havia donat les pistes correctes a seguir en atribuir-ne la fundació als tirsens. En la seva valoració dels seus anys d'investigació a Espanya afirmava, amb total seguretat, que: "A mí me parece que los resultados de mis investigaciones sobre Tartessos no son menos importantes que los de Numancia, y por lo que afecta a su aspecto cultural, de mayor valor todavía".<sup>654</sup>

Malgrat aquesta convicció schulteniana, però, la ciutat no arribà a trobar-se mai fins als

---

<sup>652</sup>Íbid. RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, pàg. 72.

<sup>653</sup>SCHULTEN, Adolf, *Tartessos. Contribución a la historia más antigua de Occidente*, Centro de Estudios Andaluces, Biblioteca Histórica, Renacimiento, Sevilla, 2006, pàg. 31.

<sup>654</sup>SCHULTEN, *55 años*, pàg. 51.

nostres dies. Més encara, els arqueòlegs han deixat de buscar-la i, fins i tot, de creure en la seva existència, hipòtesi ja defensada en època de l'apogeu de Schulten i que ha acabat esdevenint la dominant. Avui dia, doncs, les investigacions van més en la línia d'esbrinar, especialment a partir dels anys seixanta, el procés d'aculturació dels tartèssics a causa de la interacció amb la cultura fenícia.<sup>655</sup> Alhora, la concepció dels pobles de l'antiguitat i l'explicació dels canvis culturals també ha variat molt i es tendeix a entendre-ho més en clau de processos interns i influències culturals que no pas en termes invasionsistes.<sup>656</sup> Alhora, l'altra gran tesi de Schulten, el caràcter ibèric de la majoria de les poblacions peninsulars i, més concretament, de la població numantina, també quedà desmuntada a partir del desxiframent de les inscripcions celtibèriques, que demostrava que parlaven una llengua d'arrel cèltica o, com a mínim, indeuropea.<sup>657</sup>

### 6.1.5 Postguerra i caiguda en desgràcia

A l'època posterior a la publicació del *Tartessos*, però, Schulten encara era una de les estrelles més rutilants del panorama arqueològic espanyol, fins i tot després del fracàs en els sondejors a la recerca de Tartessos. I, aparentment, arran de l'esclat de la guerra civil espanyola, les coses encara havien de millorar més per a ell. Schulten, per formació i convicció, s'oposava a les formes democràtiques i, per tant, a la República espanyola. Preferia, en canvi, els règims encapçalats per un líder fort, a l'estil dels seus admirats cabdills Viriat o Sertori, que sobressortissin per damunt de la resta. Alhora, també presentava una certa obsessió per la unitat dels diferents estats-nació europeus, i especialment per l'espanyola, els moviments autonomistes de la qual no eren, per a ell, res més que la morbosa tendència dels ibers a la disgregació. Així, s'oposava amb insistència a què es publicuessin llibres científics en català i li retreia sovint aquest fet a Pere Bosch Gimpera aduint que el català, com la resta de llengües minoritàries europees, només eren aptes per escriure poesia romàntica però no eren llengües per a la modernitat.<sup>658</sup>

---

<sup>655</sup>RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, pàg. 71.

<sup>656</sup> Com a exemple de la concepció actual en obres de caràcter general sobre la Península Ibèrica vegeu: BENDALA GALÁN; Manuel, *Tartesios, iberos y celtas. Pueblos, culturas y colonizadores de la Hispania antigua*, Temas de Hoy, Madrid, 2000. Per a un treball més centrat en el tema tartèssic vegeu: CAMPOS CARRASCO; Juan M., (coord) <<Tartessos. Nuevas interpretaciones>>, *Revista Andalucía en la historia*, Centro de Estudios Andaluces. n. 51, gener-març 2016, pp 6-33.

<sup>657</sup>WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. CCIV.

<sup>658</sup>RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, pàg. 149.

De la mateixa manera, el caràcter tradicionalista i ultracatòlic del bàndol rebel el feia especialment simpàtic a ulls de Schulten, que s'oposava a qualsevol idea de modernització d'Espanya ja que aquesta modernització anava contra la naturalesa mateixa d'Espanya. Així, Schulten es pronuncià obertament a favor de la victòria franquista perquè Espanya continués sent, allò que havia estat sempre. Aquest decantament decidit per la causa sublevada li reportà, immediatament després d'acabada la guerra, beneficis de manera gairebé instantània ja que el Caudillo, i els estaments universitaris afectes a ell, saberen recompensar-li adequadament.

En primer lloc, la Universitat de Barcelona, a instàncies de Lluís Pericot, li concedí, el 1940, el doctorat honoris causa per la contribució que havia fet en l'avenç de l'arqueologia espanyola, especialment a Numància i amb l'immens treball de classificació que havien suposat les *Fontes*. Schulten destacava, d'aquest acte, que: "Pericot dice en su homenaje: [que descubria ciutats antigues] «como con una varita mágica». Mi varita mágica era el conocimiento de la literatura antigua y un buen ojo topográfico".<sup>659</sup> Schulten, doncs, pretén oferir la imatge de l'home de ciència que apareix als ulls del primitiu com si tingués poders màgics.

De totes maneres, sembla que aquest homenatge no era un acte premeditat de recompensa de les noves autoritats cap aquells que els havien donat suport o, almenys, resulta així si hem de creure el que consigna Bosch Gimpera a les seves memòries. Segons ell, els tràmits per l'atorgament del doctorat Honoris Causa a Schulten com a renovador de la història antiga de la Península Ibèrica ja els havia iniciat ell mateix durant la seva etapa com a rector però l'esclat de la guerra i el posterior exili del prehistoriador català havien impedit que s'arribés a portar a terme.<sup>660</sup> De totes maneres, dins la dinàmica pròpia de la postguerra, en què la tendència era a reprimir i perseguir aquells als quals havia distingit la República, no deixa de ser significatiu que els tràmits per homenatjar Schulten es mantingueren i, fins i tot, s'acceleraren.

Gairebé al mateix temps, a Madrid, Antonio García i Bellido, el mateix que es queixava que tots els col·laboradors de Schulten eren a les zones perifèriques i que l'hispanista alemany amb prou feines si trepitjava la capital, aconseguí, a través de diverses gestions,

---

<sup>659</sup>SCHULTEN, *55 años*, pàg. 63.

<sup>660</sup>BOSCH, *Memòries*, pàg. 183.

que el mateix Franco, ja en qualitat de cap d'Estat, li concedís la Gran Cruz de la Orden de Alfonso X el Sabio. Aquesta distinció, creada pel govern franquista el 1939 i que s'atorga a aquells espanyols o estrangers que han excel·lit en els terrenys de la ciència, l'art o la pedagogia dins de l'Estat espanyol, li fou concedida pel treball realitzat a Numància i que permetia posar de relleu un dels moments més heroics de la història d'Espanya.

Schulten, però, semblava no ser conscient que aquestes distincions eren un premi al seu suport cap al nou règim franquista, tant o més que cap als seus descobriments o la seva tasca científica en els camps de l'arqueologia, la història antiga o la filologia clàssica. O, com a mínim, no ho posava de manifest ja que, segons ell, aquests homenatges eren deguts a a tants anys de treball en sòl espanyol: “En 1940, al celebrar mi 70º [sic] aniversario, me dedicó la Universidad de Barcelona el homenaje ya antes mencionado [honoris causa], y el General Franco me concedió la Gran Cruz del Orden de Alfonso el Sabio, con el título de «Excelencia»”.<sup>661</sup> Així, ell considerava que no era un premi a les seves lleialtats polítiques sinó, simplement, el merescut reconeixement, i agraïment, a tants anys de feina que redundaven en benefici d'Espanya. Per tant, després de tants anys d'interpretar ingratitud per part dels indígenes, rebé amb els braços oberts aquestes distincions. De fet, encara el 1947, en un article a la revista *Destino* en el qual denunciava el mal estat del fòrum romà de Tarragona, conclouïa l'escrit amb aquest paràgraf:

Podrá extrañar que, como extranjero, me ocupe de un asunto español. Pero el que casi desde hace cincuenta años trabaja en y por España y para quien este país noble y bondadoso resultó ser una segunda patria y que ha merecido títulos tan preciados como los de doctor «honoris causa» de la Universidad de Barcelona, agregado al Consejo Superior de Investigaciones Científicas y Caballero Gran Cruz de la Orden de Alfonso el Sabio, no puede contemple con suficiente indiferencia y estoicismo atentados de tal magnitud al buen nombre cultural de un país que tanto ama.<sup>662</sup>

Es veu, doncs, que aprofitava la menor ocasió per fer gala d'aquestes distincions i demostrar tant el seu amor per Espanya com els reconeixements que havia merescut. De la mateixa manera, li preguntava al seu col·laborador, el llibreter granadí Luis María de Santisteban, que quin gènere de persones tenien dret a utilitzar el títol de *Excelentísimo*

---

661 SCHULTEN, *55 años*, pàg. 62.

662SCHULTEN; Adolf, «Tarragona y su foro romano», *Destino*, 501, Barcelona, 22-II-1947, pàg. 5.



Sr. a més dels guardonats amb la Gran Cruz de la Orden de Alfonso X el Sabio per tal de saber quin estatus social li pertocava dins de la societat espanyola. Això succeïa en una data tan avançada com 1947.<sup>663</sup>

Aquest inici fulgurant semblava que augurava una època daurada per a l'hispanista alemany a la nova Espanya franquista; més encara quan, oblidant-se de la seva antiga amistat amb Bosch Gimpera, passà a ser un col·laborador assidu de la revista *Ampurias*, que dirigia Martín Almagro Basch. Almagro, després de la guerra, estava immers en l'àrdua tasca de desballestar el que havia fet el seu predecessor tant a nivell d'ensenyament universitari a la Universitat de Barcelona com al capdavant del Museu d'Arqueologia de Barcelona com, especialment, en el càrrec de director de les excavacions d'Empúries, sobre les quals estava fonamentant el seu prestigi com a arqueòleg.

La Revista *Ampurias*, començant pel títol, era un altre dels instruments de projecció d'Almagro, que volia acabar associant el seu nom al del jaciment grec emporità. A més de Schulten, Almagro també incorporà a la nòmina de col·laboradors l'antic deixeble i amic de Bosch, Lluís Pericot, i el seu antic professor durant l'estada d'ampliació d'estudis a Àustria, Oswald Menghin, indoeuropeïsta i Ministre d'Instrucció Pública a Àustria després de l'*Anschluss* qui, després de la Segona Guerra Mundial, fou declarat criminal de guerra i s'hagué d'exiliar a l'Argentina. Així, Almagro, en un moment molt dur per a les relacions internacionals espanyoles, començà a organitzar el Curs Internacional d'Arqueologia a Empúries, el primer dels quals fou l'estiu de 1940. Per aquests cursos hi passaren noms molt destacats vinculats al món de l'arqueologia com l'arqueòleg de la Universitat d'Oxford Christopher Hawkes, el jesuïta portuguès, especialitzat en època neolítica, Eugenio Jalhay, Nino Lamboglia, a partir d'aquest moment un dels principals col·laboradors d'Almagro a través de l'Istituto di Studi Lliguri, el paleografista francès Jean Mallon, especialista en escriptures romanes, o García i Bellido. La majoria pertanyien a una generació posterior a la dels que destacaven abans de la guerra, i eren més propers a Almagro tant metodològicament com ideològicament. Alhora, també hi participaren antics col·laboradors de Bosch com Pericot, plenament integrat dins el nou règim franquista, Josep Serra i Ràfols, qui, tot i no haver-se exiliat, no es trobà mai còmode a l'Espanya franquista ni treballant amb Almagro, o Schulten, qui fou presentat com un dels principals experts en la

---

663 RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, Carta 12 a Santisteban, Tarragona, 23-III-48, pàg. 123.

història antiga d'Espanya.<sup>664</sup>

Tanmateix, les relacions de Schulten amb el nou dominador de la prehistòria a Catalunya també començaren a deteriorar-se arran d'aquest congrés o, almenys, així ho defensa Francisco Gracia Alonso, qui afirmava que l'espurna de les desavinences entre tots dos havia començat just quan Almagro acabava de prendre possessió dels seus nous càrrecs i Schulten pretenia continuar amb la seva tasca investigadora i la seva peculiar metodologia. Almagro, que menyspreava l'anàlisi de les fonts que feia Schulten i defensava una metodologia d'excavació més minuciosa i basada en altres criteris, era un arqueòleg molt més pur, estava decidit a no deixar que la fama de l'alemany li fes ombra: “Possiblement Almagro recordava, entre altres topades amb l'investigador alemany [Schulten], la seva primera estada a Empúries l'any 1939 quan, en una posició imperativa, volia forçar-lo a treballar en una de les idees genialoides de l'hispanista: la recerca sense mètode del campament establert per Cató a principis del s. II aC [sic]”.<sup>665</sup>

La relació de Schulten amb Almagro, lluny d'arreglar-se, no féu sino empitjorar amb el pas del temps. Cada cop més, Almagro féu tot allò possible per minar les bases de Schulten, tant el prestigi acadèmic com la seva posició institucional. Això volia dir tant com perdre la seva posició de privilegi dins de l'arqueologia espanyola ja que, en aquells moments, el prehistoriador aragonès, a qui Bosch Gimpera anomenava el “führer [sic] de l'arqueologia espanyola” i Serra Ràfols “el Virrei”, era pràcticament omnipotent, especialment dins l'àmbit català. Així, aprofità totes i cadascuna de les oportunitats que tingué per atacar l'hispanista alemany en tots els fronts. Demanava, fins i tot, que se li retirés la nòmina que li pagava la secció de Barcelona del Centro Superior de Investigaciones Científicas amb l'argument que eren uns fons que es malgastaven ja que l'aportació de Schulten a la ciència arqueològica era pràcticament nul·la en aquells moments, i no gaire superior en el passat.

A nivell teòric, Almagro també es dedicà a atacar la seva obra i les seves teories, i no tan sols les que havia fet després de la guerra, sinó la pràctica totalitat. Acabaria, fins i tot, negant la validesa de la pràctica totalitat de la seva obra: “no tenia en bona consideració els treballs de Schulten anteriors a la Guerra Civil espanyola i, en especial, la seva anàlisi

---

<sup>664</sup>OLIVAR, *Correspondència*, carta 100 Bosch Gimpera-Olivar Bertrand, 27-VI-73, pàg. 232.

<sup>665</sup>GRACIA, *Arqueologia i política*, pàg. 306.

de l'*Ora Marítima* d'Aviè, que considerà «llena de fatuidad, dogmatismo y arbitrariedad». També havia fet una crítica sistemàtica de les seves opinions i teories arran de la publicació del seu estudi sobre les fonts escrites referides a Empúries”.<sup>666</sup>

I amb l'animadversió d'Almagro, va començar el declivi de la figura de Schulten. Ell, que havia estat un dels modernitzadors i representants de l'arqueologia espanyola, el propietari segons Fernando Wulff, començava a quedar arraconat.<sup>667</sup> Així, Pericot, que sempre l'havia defensat de les crítiques més ferotges i havia col·laborat amb ell, especialment en el treball de les *Fontes*, parlava d'ell en uns termes que, si bé eren respectuosos, no deixaven lloc a dubte sobre l'opinió que li mereixia: “podemos, pues, hablar de él como de algo cuyo momento ya pasó”.<sup>668</sup> D'aquesta manera, el mateix Pericot, que el 1940, a l'homenatge que feren a Schulten a la Universitat de Barcelona, encara deia que tota inspiració seva marcava una època en l'arqueologia espanyola<sup>669</sup>, uns anys després, recordant Schulten després de la seva mort, expressava més o menys les mateixes idees però amb un matís força diferent: “Schulten no era un historiador prudente [...] se lanzaba sin miedo por la senda de las hipótesis más arriesgadas”.<sup>670</sup>

I, darrere Almagro i Pericot, probablement els dos prehistoriadors més influents de l'Espanya de l'època juntament amb Julio Martínez Santa Olalla, la majoria dels seus col·legues se sumaren a la crítica i al bandejament del professor alemany com, per exemple, Antonio García i Bellido o Miquel Tarradell, qui afirmava que: “Bosch i Schulten son los dos ejes sobre los que ha girado todo hasta hace pocos años”.<sup>671</sup>

Ara, però, la prehistòria espanyola ja no girava sobre aquests dos personatges i, a més, s'hi afegia la diferència de parer a l'hora d'establir la filiació ètnica dels antics habitants peninsulars i, de rebot, els moderns. Així, Tarradell, a qui Fernando Wulff qualifica de “criptonacionalista”, centrà els seus esforços a desafricanitzar la Península que Schulten, amb la seva particular visió de les terres europees meridionals, havia emparentat més amb el nord d'Àfrica que amb la resta del continent europeu.<sup>672</sup> Així, Tarradell considerava

---

666Íbid. GRACIA, *Arqueología i política*, pàg. 306.

667WULFF, *Las esencias*, pàg. 199.

668WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. XXX.

669RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, Carta 9 a Santisteban, Tarragona, 28-I-48, pàg. 117.

670WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. CXXIV.

671Íbid. WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. CXXXV.

672Íbid. WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. CCVI.

que Schulten havia fet més mal que bé a l'arqueologia espanyola i, que si volia fer quelcom d'útil per Espanya, com ell no es cansava de repetir, més li valia: “dedicarse no a su Tartessos sino a denunciar la continuidad de la España eterna que defiende en su obra”.<sup>673</sup>

### 6.1.6 La soledat

L'alemany, però, no estava disposat a canviar a aquestes alçades de la vida, i menys encara quan no ho havia fet fins aquell moment. Així, la seva estrella s'anà apagant i, tot i que continuà treballant en els mateixos temes de sempre, lligats a la filologia clàssica i l'etnologia peninsular, les seves publicacions passaren cada vegada més desapercbudes i esdevingueren menys influents. De la mateixa manera, a ell tampoc no li afectà massa en la seva manera de treballar, tal i com explica Rodríguez-Tajuelo:

Schulten adoptará una actitud despectiva hacia la producción científica española, en sus libros, incluso en sus últimos trabajos, se ve la sistemática ausencia de bibliografía española, principalmente en los casos en que lo único aprovechable era precisamente esa. No cambió de actitud, entre otras cosas, porque no leía lo que se publicaba y las referencias bibliográficas revertían de un modo insistente y reiterativo sobre sus propios trabajos.<sup>674</sup>

Schulten sempre havia estat autoritari i havia tractat els espanyols amb una certa superioritat, tal i com posen de manifest molts testimonis que havien estat en contacte amb ell. Així, a les cartes que envia tant a Eduardo Saavedra com al duc d'Alba com a Luis María de Santisteban s'hi aprecia aquest to autoritari de Schulten quan, en comptes de demanar-los les coses, pràcticament les exigeix en un to força imperatiu. Així, Rodríguez-Tajuelo, analitzant aquesta correspondència, el defineix com a: “enérgico, nervioso, muy seguro de sí mismo, autoritario y tenaz”.<sup>675</sup> De la mateixa manera, les desavinences amb Almagro també començaren arran de les pretensions de Schulten que aquest es posés a les seves ordres, cosa que, amb la posició que havia assolit Almagro, era tant com assegurar l'enfrontament. Així mateix, durant els últims anys de la seva vida, s'instal·là gairebé la meitat de l'any a Tarragona, on feia freqüents passejades per les

---

<sup>673</sup>Íbid. WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. XXXII.

<sup>674</sup>RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, pàg. 149.

<sup>675</sup>Íbid. RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, pàg. 92.

diferents restes romanes de les comarques tarragonines amb el seu veí i guia Salvador Vilaseca.<sup>676</sup> Tanmateix, ni en aquests moments de tranquil·litat pogué eludir els conflictes i els enfrontaments amb Joan Serra i Vilaró, qui havia excavat gran nombre de sepulcres megalítics a la Catalunya central durant la seva estada al Museu Diocesà de Solsona i en aquells temps era el comissari local d'excavacions de Tarragona, eren gairebé permanents: “Con Serra Vilaró no me entiendo faltando a él la preparación histórica y filológica que hace falta. He contestado pero es inútil”.<sup>677</sup>

En la seva joventut, ja Wilamowitz l'havia qualificat d'ambiciós i presumptuós i que s'havia de controlar de prop per evitar que aquestes tendències s'accentuessin. El complex de superioritat respecte els espanyols, però, exacerbà aquesta naturalesa seva. Pericot posava de manifest aquesta diferència entre el Schulten d'Espanya i el Schulten d'Alemanya: “con motivo de un viaje a Alemania en el año 1932, pude visitarlo en su casa de Erlangen en medio de un ambiente completamente distinto del que buscaba en España”.<sup>678</sup>

Pericot descrivia la vida alemanya de Schulten com la d'un personatge solitari, entregat a la lectura i l'escriptura que vivia envoltat de llibres sense pràcticament sortir de casa. L'interès pel paisatge i la topografia, doncs, es limitava a les seves estades a Espanya. De la mateixa manera, la manca de dots diplomàtiques no li permeté ocupar càrrecs rellevants en cap de les institucions on participà, ni a Alemanya, on era menyspreat, ni a Espanya, que ell menyspreava. En aquest sentit, la seva figura contrasta poderosament amb la de Bosch Gimpera a qui amb el seu “entregament”, en paraules de Josep Pla, mai no van mancar ni la feina ni les subvencions ni els càrrecs.

Durant els darrers anys de la seva vida, limità molt tant les seves investigacions com les seves obligacions docents. Així, passava la major part del temps a la seva casa de Tarragona, especialment els mesos d'hivern, on cercava una vida tranquil·la que menà fins que la mort li sobrevingué a la seva casa d'Erlangen, el 19 de març de 1960, als 89 anys.

---

<sup>676</sup>SCHULTEN, *55 años*, pàg. 85.

<sup>677</sup>RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, Carta 11 a Santisteban, Tarragona, 19-III-48, pàg. 121.

<sup>678</sup>Íbid. RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, pàg. 155.

## 6.2 SOBRE LA METODOLOGIA DE SCHULTEN

A l'hora de portar a terme les seves excavacions arqueològiques, Adolf Schulten es mantenia fidel a la formació que havia rebut durant la seva època de joventut. Aquesta anava especialment en la línia de la filologia clàssica, que havia après, entre altres, de celebritats com Theodor Mommsen, Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff, gendre d'aquest, o el cèlebre polític i historiador alemany, profundament nacionalista i antisemita, Heinrich von Treitschke. Aquest últim, tot i estar especialitzat en història moderna, li inculcà també la idea que els pobles eren éssers vius amb característiques pròpies, alhora que un gènere, masculí o femení; manera de classificar els pobles, aquesta, força corrent en l'època, especialment en les ciències socials de l'àmbit germànic.<sup>679</sup>

És per aquesta formació eminentment filològica, segurament, que Schulten es basa sobretot en les fonts escrites, ja siguin gregues, romanes o hebrees quan es tracta d'orientar les seves excavacions i decidir on i com excavar. En aquest sentit, per bé que la metodologia a l'hora d'excavar era força més sistemàtica que la de Heinrich Schliemann, el descobridor de Troia, el seu criteri no era gaire diferent del del seu il·lustre predecessor, al qual admirava.<sup>680</sup> L'admirava fins al punt que, en una carta al seu col·laborador Luis María Santisteban, citava l'epigrafista alemany, especialitzat en epigrafia ibèrica, Emil Hübner, per fer-se seva la seva afirmació de 1888 que deia: "A un Schliemann del porvenir está reservada la tarea de descubrir los vestigios del gran templo de Hércules de Cádiz o las construcciones de los cartagineses en Cartagena".<sup>681</sup>

Schulten, doncs, es va prendre la sentència de manera literal i buscava els jaciments a partir de les dades que ell extreia de les fonts clàssiques, sobre les quals mostrava un gran coneixement fins al punt de saber-se-les gairebé de memòria. Aquest coneixement de les fonts, però, sovint el duia a abusar-ne, tal i com opina María Eugenia Rodríguez-Tajuelo Amenedo, editora i comentarista d'un epistolari de l'arqueòleg alemany: "Schulten no sabe mantener esta distancia científica para evolucionar hacia nuevas formas, como hicieron muchos científicos e investigadores de su tiempo, quizás por ello no sea un

---

<sup>679</sup>WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. XXVIII.

<sup>680</sup>WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. XLIX.

<sup>681</sup>RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, pàg. 145.

personaje valorado entre sus propios compatriotas”.<sup>682</sup> I encara anava més enllà: “Observamos que en muchas ocasiones se fuerzan los datos tanto arqueológicos como textuales”.<sup>683</sup>

Aquest ús abusiu de les fonts fou detectat per altres investigadors, que opinaven que utilitzava l'ampli coneixement que en tenia per corregir-les quan creia que els autors clàssics s'equivocaven, decidir què eren interpolacions d'autors posteriors, establir en quins autors anteriors es basaven els posteriors; per exemple, estava convençut que Apià es basava gairebé íntegrament en Polibi ja que aquest havia intervingut directament a la conquesta romana de Numància i, per tant, considerava que totes les informacions que Apià donava sobre les Guerres Celtibèriques eren certes en tant que procedien de Polibi. Així, l'arqueòleg i hispanista francès Pierre Paris, les tesis del qual contrastaven poderosament amb les de Schulten, considerava que, més que analitzar les fonts, el que feia l'arqueòleg alemany era “torturar-les”.<sup>684</sup>

De totes maneres, aquest profund coneixement de les fonts li serví per elaborar les *Fontes Hispaniae Antiquae*, una monumental recopilació de tots els textos de l'antiguitat clàssica i altmedieval referents a Hispània. Aquesta obra, començada per iniciativa seva en col·laboració amb Bosch Gimpera, veié el primer volum publicat l'any 1922, continuà en col·laboració amb Lluís Pericot després de l'exili de Bosch i, finalment, es publicà el setè i darrer volum el 1987 sota la direcció Joan Maluquer de Motes, més de vint anys després de la mort de Schulten. Tanmateix, com afirma Fernando Wulff Alonso al seu llibre *Las esencias patrias*, per bé que aquesta obra fou la que menys crítiques rebé, la més ben acceptada i la que ha acabat tenint més aplicació pràctica: “ni siquiera su recopilación de fuentes ha sobrevivido incólume, basada como está en la pretensión implícita de poder interpretar los textos antiguos a base de recortar y descontextualizar citas, sin buscar entender los intereses y contextos de los autores y sus obras”.<sup>685</sup>

Bosch, per la seva banda, també tenia un gran coneixement de les fonts clàssiques i, de fet, la base de la seva formació també anava encaminada en la direcció de la filologia clàssica, tal i com ho demostra el fet que la seva primera tesi doctoral, abans de reorientar

---

682 Íbid. RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, pàg. 147.

683 Íbid. RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, pàg. 152.

684WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. CLX.

685WULFF, *Las esencias*, pàg. 199.

la seva carrera cap a l'arqueologia, versava sobre els poemes de Baquilides. Tanmateix, tot i que ambdós, a partir del moment que les dades arqueològiques es poden contrastar amb les fonts escrites, utilitzaven els autors clàssics com a reforç de les excavacions, Bosch no depenia de les fonts de manera absoluta com sí que feia Schulten. Fins i tot es podria dir que la base principal de les investigacions de Schulten eren les fonts escrites i que les troballes arqueològiques no eren més que la confirmació que aquestes havien estat ben interpretades.

De fet, l'autor del pròleg de l'edició de *Historia de Numancia* publicada per Urgoiti l'any 2008, Fernando Wulff, arriba al punt de considerar que la fornada d'arqueòlegs immediatament posterior a Schulten, i en menor mesura a Bosch Gimpera, té un profund desconeixement de les fonts clàssiques i les menysprea per poc científiques, i acusa d'aquest fet la sobreinterpretació de les fonts que en feia l'alemany, la visió del qual havia estat hegemònica durant dècades.<sup>686</sup> De fet, els camps d'estudi de l'hispanista alemany es limiten a l'àmbit de la protohistòria i la història anitga, en què l'arqueologia es podia dirigir a través de les fonts indirectes, dels autors grecs i llatins parlant, des del seu punt de vista, dels pobles bàrbars de l'extrem Occident. Tot allò succeït abans del que refereixen les històries i llegendes és sistemàticament ignorat, o, com a molt, deduït a través dels topònims, etnònims i altres mètodes etimològics. Així, no entrà en el debat de la cronologia de les pintures rupestres peninsulars, tan de moda a l'època, i, fins i tot, ignorà les grans cultures anteriors a les aparegudes a les fonts antigues com la Cultura Megalítica, la Cultura de Millares, etc. Per a Schulten, doncs, l'objecte d'estudi no comença fins a principis del primer mil·lenni abans de Crist, quan *La Bíblia* fa referència a les "naus de Tarshish"<sup>687</sup>, que ell interpreta com a primera al·lusió directa als pobles i assumptes de la Península Ibèrica.<sup>688</sup>

Entre aquestes excavacions es troben, per descomptat, les que va portar a terme a Numància, que són les que li varen proporcionar la fama de la qual va viure tota la seva carrera, especialment dins de l'àmbit espanyol. Ni aquestes excavacions, però, no quedaren exemptes de polèmiques i discussions, entre les quals destaca el fet que no fou Schulten el descobridor de les ruïnes de la població celtibèrica de Numància sino, simplement, el seu desenterrador. De fet, feia més de quaranta anys que l'enginyer i

686WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. CLXXXVII.

687Antic Testament, Llibre dels Reis I, 10-22.

688SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 131.



arqueòleg Eduardo Saavedra, membre de la Real Academia de Historia, havia assenyalat que l'antiga ciutat de Numància estava situada en un turó a la població de Garray, prop de Sòria. Saavedra, a més, li cedí tots els seus plànols i estudis per portar a terme les seves excavacions, de manera que l'hispanista alemany no hagué de fer més que excavar per trobar l'antiga Numància, tal i com destaca, amb certa ironia, Rodríguez-Tajuelo: “No se puede negar que es uno de los casos de descubrimiento más rápidos de la historia de la Arqueología, aunque en honor de la verdad Schulten fue a tiro hecho, apoyándose en los planos de Eduardo Saavedra y se limitó a descubrir lo que ya estaba descubierto desde hacía cuarenta años y lo que resulta más asombroso es que se atribuyó el mérito de este descubrimiento”.<sup>689</sup>

Cal dir, tanmateix, que, digués el que digués Schulten en públic, i malgrat que l'opinió general considera que l'alemany li robà el descobriment a Saavedra, en privat sí que li reconeixia el mèrit, almenys durant els primers anys després de les excavacions: “A V. [sic] se debe que Numancia resurja de sus cenizas, yo no he hecho más que continuar eso que V. Empiezo [sic].”<sup>690</sup> Fins i tot, en una clara mostra d'afecte exagerat, per cert, molt poc freqüent en ell, li demana que li enviï un retrat seu firmat perquè el pugui posar sobre la taula del seu escriptori, al costat del de Mommsen.<sup>691</sup> A més, a posteriori, per la datació de la cultura material, s'ha establert que la ciutat que es trobà correspon a la que va sorgir arran de l'etnogènesi posterior a la conquesta romana, concretament del segle I dC, no la Numància fundada pels arèvacs que va conquerir Escipió. On sí que les fonts el van guiar pel camí correcte, d'altra banda, fou a l'hora de situar els diferents campaments romans que s'establiren durant els successius setges que patí Numància. De nou, però, la seva interpretació s'ha demostrat errònia a l'hora d'identificar cadascun dels campaments, que ell atribuïa als romans els de pedra i construcció regular mentre que atorgava als auxiliars els de fusta i de distribució més irregular. A partir de posteriors investigacions, doncs, s'ha observat que Schulten també errà en aquest punt, deixant-se portar pels seus prejudicis, i la classificació dels campament estava equivocada tant ètnicament com cronològicament.<sup>692</sup>

A part de les excavacions de Numància, també destaquen les que havia realitzat

---

689 RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, pàg. 55.

690Íbid. RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, Carta 26 a Saavedra, 2-XII-06, pàg. 52.

691Íbid. RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, Carta 13 a Saavedra, Elberfeld, 21-XII-05, pàg. 44.

692WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàgs. LVI-LVIII

anteriorment als campaments romans del nord d'Àfrica, les de la ciutat jueva de Massada i, per últim, les múltiples prospeccions portades a cap a la zona d'Andalusia, totes infructuoses, a la recerca de la llegendària ciutat de Tartessos. En aquest sentit, podríem considerar que, per molt que hi anés amb les fonts a la mà, era molt més arqueòleg de camp que Pere Bosch Gimpera, el qual, per diverses circumstàncies, només havia participat de manera directa sobre el terreny en les excavacions que portava a terme el SIA, dependent de l'IEC, al Baix Aragó.

Aquest fet és degut, potser, a la seva condició d'arqueòleg encara plenament romàntic, que el portava a intentar imitar, amb el pic i la pala a les mans, les gestes del seu admirat Schliemann, en comptes de limitar-se a tancar-se al despatx o al laboratori a fer treball sobre el paper.<sup>693</sup> De totes maneres, per bé que participés a les excavacions de manera directa, això no el feia més hàbil a l'hora d'interpretar les troballes, que s'esforçava a fer quadrar amb les fonts antigues. Wulff troba en aquest punt un altre motiu de crítica i de burla cap a l'alemany: “No digamos ya su arqueología, capaz de ver colonias griegas en asentamientos fenicios, y de inventarlas con toda precisión, y orientada a la búsqueda de notoriedades del tipo de Cnosos o Micenas, a parte de lo primario de su metodología y de la tendencia, general a toda su obra, y muy en relación con su autoimagen de expedicionario al *salakoff* [en cursiva a l'original], a olvidar los trabajos hispanos previos o contemporáneos incluso cuando los copia”.<sup>694</sup>

Aquest Romanticisme schultenià, a més de la seva presència física a les excavacions, també es notava en la seva manera d'escriure, que pretenia “recrear” l'ambient dels jaciments descrits en el moment que Schulten els estava estudiant. Aquest atribut tan característic de la seva prosa, incloent fins i tot diàlegs com en l'escena de Retògenes i els seus fills, s'aprecia especialment en la seva *Historia de Numancia*; buscant aconseguir l'efecte de, en les sempre àcides paraules de Fernando Wulff: “Allí donde está muerto el presente, la historia vive”.<sup>695</sup> Martín Almagro Basch encara anava un pas més enllà en aquesta definició de Schulten que, segons ell, el desacreditava com a arqueòleg afirmant que: “ha removido las elucubraciones de los antiguos sobre Tartessos y, exagerando, con fortuna, el profesor Adolfo Schulten que es un gran poeta y escritor más que arqueólogo o

---

693Íbid. WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. CXIV.

694WULFF, *Las esencias*, pàg. 199.

695WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. CLXXXVII.

historiador”.<sup>696</sup> El mateix Fernando Wulff, a *Las esencias patrias*, acabava de reblar el clau a l'hora de calibrar la figura de Schulten, més allà de la importància que hagués pogut tenir en un moment determinant, ell afirmava que: “Hablamos de un historiador de segunda fila y cuyos enfoques y trabajos han sido demolidos por la crítica, en determinados casos ya en su época”.<sup>697</sup> Cal dir, però, que aquesta afirmació d'Almagro fou formulada l'any 1958, quan la figura de Schulten ja estava plenament desprestigiada i les seves teories i metodologia havien estat descartades, i pràcticament ridiculitzades, per la majoria dels arqueòlegs espanyols i internacionals.

Igualment, l'historiador, lingüista i etnòleg Julio Caro Baroja, alumne, entre d'altres, d'Obermaier, sense esmentar directament l'hispanista alemany, sí que advertia sobre el perill d'anar massa enllà en la interpretació de les fonts. Pel context en què apareixia aquesta citació, un manual sobre etnologia de la Península, era evident que la crítica anava dirigida a Schulten: “Cuando de las fuentes clásicas más antiguas se pretende extraer la clave etnológica para tiempos posteriores, cuando de datos imprecisos se procura sacar la explicación de otros concretos, se corre gran peligro de error”.<sup>698</sup>

Pel que fa a les seves idees i teories, foren sempre discutides pels seus col·legues espanyols ja que, com deia Pericot, la prudència no era una de les seves virtuts i no li preocupava el més mínim els comentaris de la resta d'arqueòlegs i prehistoriadors. De fet, mai no canviava ni una coma de les seves tesis, un cop establertes, en part pel seu orgull però també, en paraules de Rodríguez-Tajuelo Amenedo: “porque no leía lo que se publicaba [...] [i] las referencias bibliográficas revertían de un modo insistente y reiterativo sobre sus propios trabajos”.<sup>699</sup> I tan o més contundent era Miquel Tarradell, un cop l'alemany ja havia caigut en desgràcia i estava totalment desacreditat, a l'hora criticar la manera d'actuar de Schulten. Criticava, a més, la gran credibilitat que se li havia concedit, al seu parer, pel simple fet de ser alemany:

Schulten va suposar que [Aviè] adaptà un periple massaliota del segle VI, i aquesta visió és la que ha estat més corrent entre nosaltres. No pas perquè sigui la més probable, ans perquè els escrits del citat investigador alemany han estat els més divulgats aquí i perquè

---

696WULFF, *Las esencias*, pàg. 242.

697Íbid. WULFF, *Las esencias*, pàg. 199.

698CARO, *Los pueblos de España*, pàg. 186.

699 RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, pàg. 149.

Schulten presentà la hipòtesi (com sempre feia) com si fos la solució definitiva, sense donar crèdit a les opinions dels altres, de les quals fins i tot pensava que no valia la pena d'indicar l'existència.<sup>700</sup>

Aquesta actitud de Schulten es devia, també, al seu punt de vista racista de superioritat cultural respecte els espanyols, als quals no considerava culturalment capaços de discutir-li res. Per aquest mateix sentiment, alhora, tampoc no formà cap deixeble espanyol ni fundà escola, de manera que la seva figura quedà aïllada i, ja a partir del final de la guerra civil, la majoria d'arqueòlegs espanyols, fins i tot aquells que col·laboraren amb ell, comencen a desprestigiar, de manera més o menys virulenta, la seva producció científica.

El concepte que Schulten tenia dels espanyols era una conseqüència directa de la seva formació, que el portava a entendre les diferents cultures com a quelcom atemporal i invariable. Així, els espanyols havien de ser, al seu entendre, rudes, primitius i incapaços d'adaptar-se a cap influència estrangera, de manera que considerava que tot el temps i esforços esmerçats en la formació de deixebles espanyols o en discutir temes acadèmics amb ells era malgastar-los. Els dos únics col·legues espanyols que valorava gairebé com a iguals seus eren Lluís Pericot i Pere Bosch Gimpera, a qui ja coneixia de la seva etapa alemanya.<sup>701</sup> Bosch explicava el moment en què tots dos es conegueren amb aquestes paraules:

Vaig passar una setmana a Erlangen, amb Adolf Schulten d'hoste i parlàrem molt de Numància, d'història romana, dels íbers, dels celtes, etc., i em regalà el primer volum de la seva publicació monumental de Numància que acabava de sortir, on hi ha el prefaci sobre fonts històriques dels pobles d'Espanya. Les converses i el llibre foren l'inici del que després he fet sobre història i etnologia d'Espanya.<sup>702</sup>

Tot i el desprestigi general, Bosch sempre li mostrà un gran respecte i, com es veu a les seves *Memòries*, fins i tot el reconeix com a precursor i inspirador de la seva obra. De fet, tot i la gran distància que els separava a tots dos a nivell metodològic, arqueològic i polític, Bosch no era l'únic que observava una correspondència entre ells i Jordi Cortadella, en l'estudi previ a l'*Etnologia*, afirmava que: "De 1914 hasta 1936 las obras de Bosch y

700TARRADELL; Miquel, *Les arrels de Catalunya*, Col. Biografies Catalanes, Ed. Vicens Vives, Barcelona, 1962, pàg. 218.

701WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. XXVII.

702BOSCH, *Memòries*, pàg. 62.

Schulten marcharon estrechamente unidas".<sup>703</sup> En les obres de tots dos s'hi aprecia una certa mirada semblant en l'interès a definir ètnies i cercles de cultura, característiques ètniques a partir de la cultura material observada en les troballles arqueològiques i en la tendència a considerar els pobles com a entitats preexistents, amb característiques que es van perpetuant en el temps i obviant, en major o menor mesura, els períodes d'etnogènesi. Alhora, també s'observa en tots dos una absoluta manca d'interès per tot allò que fa referència a l'àmbit socioeconòmic, en els quals Schulten havia començat a treballar en els seus viatges al nord d'Àfrica però que abandonà immediatament després del descobriment de Numància, de manera que entenen tots els canvis i evolucions socials en clau difusionista i invasió.

Schulten, però, en la seva vessant més romàntica, oposada a l'aparença noucentista de Bosch, anava més enllà i buscava posar de manifest allò que realment l'interessava del passat com eren, a part de la classificació etnològica de les diferents cultures del passat, les guerres, els personatges i cabdills excepcionals, les expansions imperialistes i les resistències heroiques. Alhora, per a ell, la Península Ibèrica, per més que estava enganxada a Europa, formava part d'Àfrica, seguint aquella dita europea que assegura que Àfrica començava als Pirineus. Així, la població de la Península Ibèrica forçosament havia de ser d'origen africà, emparentada amb les poblacions bèrbers del nord d'Àfrica, i aquest parentiu es posava de manifest en totes i cadascuna de les seves característiques culturals. D'aquesta manera, Schulten observava aquesta correspondència tant en els trets físics i racials, que ell considerava camites, com en els aspectes espirituals com eren l'amor a la independència, la indolència, la impossibilitat d'arribar a una unitat política per culpa de la seva tendència genètica a la desunió, etc.

Aquest caràcter africà s'hauria mantingut al llarg de la història fins a principis del s. XX, quan Schulten començà les excavacions a Numància. Arran del tracte amb els pagesos de la zona, havia anat destacant elements i pervivències cel·tibèriques, començant pel caràcter de la gent i acabant pel pentinat de la Dama d'Elx, que considerava antecedent de la peïnetta, passant per la capa o *sayo* i el gos llebrer. Alhora, aquest interès per destacar tot allò africà i amagar allò que unia la Península Ibèrica antiga amb la resta de l'Europa de la seva època, es tradueix en una exaltació de tot allò ibèric, en detriment de tot allò cèltic. Per bé que no negava la població d'origen cèltic de la Península, sí que

---

<sup>703</sup>BOSCH, *Etnologia*, pàg. LI.

quedava molt diluïda en l'element ibèric en les seves obres, fins i tot superposat a allò cèltic, en uns suposats moviments de reconquesta de la Meseta pocs segles abans de la invasió romana que haurien fet que els celtes haguessin estat poc més que un episodi passatger en la història d'una Meseta predominantment ibèrica. Aquesta exageració del paper dels ibers per sobre dels celtes li valgué les crítiques dels arqueòlegs espanyols i francesos, que tendien a sobreinterpretar-ne la importància però, alhora, propicià també un bon enteniment amb els arqueòlegs de l'Escola de Barcelona fundada per Bosch Gimpera que, per altres motius, també tendia a emfasitzar aquells elements autòctons i africans per davant dels cèltics i indoeuropeus.

Tota aquesta tasca de desvalorització del paper dels celtes, però, s'anà esquerdant a mesura que anava avançant el segle XX i s'anava posant cada cop més de rellevància el paper dels celtes indoeuropeus tant a la Meseta com a la zona de l'actual Catalunya. El cop de gràcia a tot l'edifici schultenià arribà, concretament, a mesura que anà quedant més pal·lès que la llengua parlada pels celtibers de la Meseta, per més que inicialment estigués escrita en caràcters ibèrics, era d'origen indoeuropeu.<sup>704</sup>

Totes aquestes característiques s'aprecien en les seves obres acadèmiques, que, per més que avui dia, en paraules de Fernando Wulff, només tinguin interès historiogràfic, al seu dia tingueren força importància i ressò entre els arqueòlegs, especialment els espanyols.<sup>705</sup> De cara a l'exterior, per contra la figura de Schulten quedà desprestigiada ben aviat fins al punt que ni el mateix Wilamowitz, el seu antic professor i qui l'havia proposat per al càrrec de *privatdozent* a la Universitat de Göttingen, no el citava quan parlava de temes relacionats amb la Península Ibèrica.<sup>706</sup> Com a anècdota, però, cabria destacar la paradoxa que un dels principals especialistes de l'actualitat en el món cèltic, el professor de la Universitat de Tübingen Bernhard Maier, en una de les seves darreres obres generals, *Die Kelten. Ihre Geschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart*, esmenta Schulten com una de les principals autoritats en l'estudi de la protohistòria de la Península i dels celtibers. No cita, en canvi, altres prehistoriadors amb millor reputació entre els seus col·legues contemporanis, o immediatament posteriors, que també s'hi havien dedicat com Martín Almagro Basch, Martín Almagro Gorbea, Martínez Santa Olalla

---

704WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. CCIV.

705Íbid. WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. CCXI.

706Íbid. WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. L.

o el mateix Pere Bosch Gimpera.<sup>707</sup>

En les obres que s'analitzaran a continuació, s'hi aprecien clarament tots aquests trets exposats anteriorment. Així, *Hispania* és un intent d'establir la geografia, topografia, flora, fauna i, sobretot, l'etnologia de la Península gairebé íntegrament a partir de les fonts antigues.

La *Historia de Numancia* és una mostra del gust de l'autor per les guerres i les resistències heroiques ja que no és una descripció a l'ús de les troballes que havia fet en les seves excavacions a Numància ni una memòria d'excavació; més aviat intenta ser una reconstrucció dels diferents setges a què els romans sotmeteren Numància, volent reproduir el dramatisme i l'angoixa amb què els numantins visqueren aquell episodi final de la seva resistència. És en aquesta obra on s'aprecia la condició més romàntica de Schulten, en les seves descripcions de batalles, de converses entre personatges, en les seves evocacions de paisatges intercalant la Numància que ens descriuen els autors clàssics amb la Garray que ell estava veient en aquells moments.

En el *Tartessos*, per la seva banda, que s'havia convertit en la seva gran obsessió, hi reconstrueix l'antiga civilització tartèssica amb tot luxe de detalls retallant trossos de fonts antigues des de la Bíblia a Plató passant per l'Odissea o les llegendes turdetanes que havia recopil·lat de diversos autors romans de l'època de la conquesta. És la màxima expressió de la metodologia schulteniana basada en esbrinar les fonts i torturar-les per fer-los dir allò que li interessava, en paraules de Pierre Paris. És una mostra, també, de com l'arqueologia fou sempre una vessant secundària en la seva tasca eminentment filològica ja que, en el darrer capítol, explica com encara no ha trobat la llegendària ciutat de Tartessos però expressa la seva confiança que ell, o algú altre, acabaran per trobar-la tard o d'hora. El fet de no haver trobat físicament la ciutat, però, no li havia impedit de construir-ne una imatge totalment detallada en què descrivia perfectament la forma de govern, l'aspecte de la ciutat, l'organització de la societat o els àpats que feien els seus habitants, tant els rics com els pobres.

Per últim, el *Sertorio* és la prova del seu interès, també típicament romàntic, pels cabdills especials; aquells grans homes en els quals els seus subordinats confien cegament i

---

<sup>707</sup>MAIER, *The Celts*, pàg. 75.

segueixen en les aventures més arriscades perquè reconeixen el seu talent innat, la seva capacitat de lideratge que és gairebé un do dels déus. Així, els tres grans cabdills que més admirava Schulten i en els quals més estava interessat foren Sertori, Viriat i Juli Cèsar; segons ell, tots tres acabaren sent líders indiscutibles dels seus, hagueren d'enfrontar-se a les enveges i traïdories dels seus enemics, que els odiaven perquè eren conscients de la seva inferioritat, i a tots tres els arribà la mort, no per una derrota en el camp de batalla sinó per una traïció d'aquells en qui més confiaven. Com en el cas de Numància, doncs, en el *Sertorio* hi torna a aparèixer el Schulten més romàntic, sempre a mig camí entre la literatura acadèmica i la novel·la.



## CAPÍTOL 7: L'OBRA DE SCHULTEN I LA SEVA INTERPRETACIÓ IDEOLÒGICA

Adolf Schulten es podria considerar una nota dissonant dins de la plèiade d'arqueòlegs i historiadors que apareixen en aquesta tesi. Pel fet de ser estranger, considerar-se'n i actuar com a tal, la seva visió de l'antiguitat hispànica diferia considerablement de la dels seus col·legues espanyols, de la mateixa manera que ho feia la seva visió del que era Espanya en el seu moment i de què havia de ser en un futur. Fins i tot, les seves obres, que es resumiran a continuació, podrien semblar quelcom estrany i fora de lloc si no fos per l'àmplia circulació i ressò que tingueren, com a mínim, fins a la Guerra Civil espanyola.

### 7.1 HISPANIA. GEOGRAFÍA, ETNOGRAFÍA E HISTORIA

*Hispania* és una reelaboració d'una publicació anterior en llengua alemanya, *Iberische landeskunde: Geographie des antiken Spanien*, de 1912.<sup>708</sup> Tot i el títol, la publicació alemanya ja contenia les parts d'etnologia i història, que no havien estat afegides de nou en l'edició espanyola sinó, simplement, modificades. Per a la versió espanyola, apareguda el 1920, cal destacar que l'edició i la traducció corregueren a càrrec de Miguel Artigas Ferrando, arxiver i erudit aragonès que en aquells moments era director de la Biblioteca Menéndez Pelayo, i Pere Bosch Gimpera, que acabà convertint-se en un dels principals suports i col·laboradors de Schulten a l'estat espanyol i que admetia que l'interès per l'etnologia de la Península Ibèrica i l'obra posterior que havia fet al voltant d'aquest tema havia estat fortament influït per l'hispanista alemany. De fet, immediatament després de l'aparició de la versió espanyola d'*Hispania*, Bosch ja estava treballant amb la seva *Etnologia* que, a causa del volum de feina que comportava i d'altres contingències que l'obligaren a retardar-ne la publicació, no sortiria fins dotze anys després, però se'n podria considerar, si s'atorga credibilitat a les *Memòries* de Bosch Gimpera, una conseqüència directa, com ja hem vist en capítols anteriors.

Ja al pròleg, Schulten començà amb una declaració d'intencions, afirmant que la seva principal preocupació era la: “etnografía de las tribus ibéricas, sus movimientos y relaciones con otros pueblos”.<sup>709</sup> Les primeres 130 pàgines estan gairebé íntegrament

---

<sup>708</sup>SCHULTEN; Adolf, *Iberische landeskunde: Geographie des antiken Spanien*, article aparegut a l'enciclopèdia RE Pauly-Wissowa, 1912.

<sup>709</sup>SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 9.

dedicades a descriure les característiques físiques de la Península en gairebé tots els seus aspectes. Així, descriu detalladament el perfil de les costes, l'orografia, els recorreguts dels rius, la vegetació, el clima i la fauna característics de cada regió així com els jaciments de metalls disponibles, tant en l'antiguitat com en l'actualitat. Fidel a la seva condició de filòleg clàssic, tota aquesta explicació es basteix a partir de les fonts antigues des de la Bíblia i Plató fins als autors tardorromans i altmedievals. Destaca especialment l'*Ora Marítima*, de Ruf Fest Aviè, autor llatí de la segona meitat del segle IV, per l'acurada descripció de la costa atlàntica que fa i que Schulten suposava basada en el *Periple*, una obra massaliota del segle V aEC. Alhora, però, la idea que Schulten tenia d'aquella Espanya eterna i immutable també apareix en diversos moments com quan afirmava que els cavalls ibèrics, tant apreciats pels romans, provenien d'Àfrica i havien arribat amb els pobladors ibèrics, o quan parlava de l'ús del sagum o *sayo* o de la caça amb llebrers com a supervivències ibèriques a la Meseta actual.<sup>710</sup>

Tanmateix, aquesta llarga introducció Schulten no la considerava gratuïta sino que, per a ell, conèixer aquests elements era clau per entendre les diferències regionals així com similituds poc explicables. Així, tot i que els pobles i les seves característiques culturals i espirituals eren preexistents i persistien a través dels segles, sí que podien ésser modificats per l'entorn que els envoltava, així com per certes influències culturals exteriors portades per estrangers que, en molts casos, ja havien arribat atrets per algun aspecte d'aquest entorn.

Com a punt de partida, Schulten identifica tres pobles bàsics a la Península Ibèrica; celtas, ibers i lígurs. Els celtas, d'origen indoeuropeu, haurien ocupat tota la zona central i occidental de la Península mentre que els ibers, procedents d'Àfrica i de filiació camita, amb base a la zona meridional i llevantina, els disputarien el territori. Els lígurs, per la seva banda, eren els habitants autòctons de la zona, com de tot l'oest europeu, descendents de les poblacions prehistòriques i que Schulten identifica amb els bascos històrics.

Malgrat aquest patró poblacional tripartit, Schulten considerava que a l'època de la conquesta romana els celtas estaven en franc retrocés davant l'empenta dels ibers, de manera que: "En tiempos de Aníbal en la Meseta ya no había más que tribus iberas".<sup>711</sup> Així, els celtas havien quedat confinats, ja en aquella època, en alguns reductes a l'oest

<sup>710</sup>Íbid. SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 111.

<sup>711</sup>Íbid. SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 138.



*Distribució ètnica de la Península Ibèrica a principis del primer mil·lenni aEC segons Schulten. Elaboració pròpia.*

de la Península mentre que els habitants originaris, el lígurs, només mantenien els seus enclavaments pirinencs, on es trobaven en un estat de poca o nul·la civilització, i, especialment, els del sud, on els turdetans, descendents dels cultíssims i riquíssims tartessis, continuaven fidels a la seva cultura ligúrica.

Segons Schulten, doncs, a l'època de la conquesta romana la majoria dels territoris peninsulars estaven a mans de les diferents tribus ibèriques, enfrontades constantment entre elles i els seus veïns. Tanmateix, no totes les tribus ibèriques tenien les mateixes característiques culturals ja que diversos elements, com la barreja en diferents proporcions amb els celtes o els lígurs o les característiques climàtiques i geogràfiques de les zones on vivien aportaven matisos al caràcter purament ibèric d'aquests pobles.

Així, per exemple, les tribus del sud i el llevant peninsulars eren una mica més cultes i pacífiques per l'efecte beneficiós en elles d'un clima més benigne i l'arribada d'influències culturals provinents de pobles més civilitzats que havien aconseguit infiltrar-se en la dura cuirassa cultural ibèrica. Els pobles de la Meseta, per la seva banda, eren força més rudes i bel·licosos, tant per l'aïllament respecte altres cultures com pel clima inhòspit que havien

de patir. Ahora, entre els pobles de la Meseta mateix, Schulten també hi observava diferències degudes al clima que havien de suportar i les influències rebudes. Així, els pobles com els carpetans, de la Meseta sud, menys gèlida i veïna de la rica, fèrtil i culta Turdetània, eren una mica més civilitzats i i pacífics que els de la Meseta nord, com els arevac, als quals el clima fred i sec i la terra erma havien accentuat el caràcter poc sociable i orgullós.<sup>712</sup>

D'aquesta manera, l'etnologia es basa en una recopilació de fonts que parlen sobre els habitants de la Península reduïts tots a la categoria etnològica d'ibers. Són, doncs, molt poques les excepcions que Schulten es permeté fer per explicar quelcom relatiu als celtes que habitaven el ponent peninsular, o havien habitat la Meseta abans de la reconquesta ibèrica, o sobre els tartessis d'origen lligur. Així, la major part del llibre quedà destinada a esclarir, a partir dels comentaris llegats pels autors clàssics, les principals característiques físiques, culturals i, fins i tot, espirituals dels ibers que, segons ell, eren els principals ancestres dels espanyols actuals.

Un dels principals trets dels ibers, doncs, era el seu fanatisme en tots els camps, començant pel religiós però anant més enllà fins al punt que acabaven convertint en qüestió de fe qualsevol opinió que sostenien. De la mateixa manera que els espanyols, que en època de Schulten eren considerats com fanàtics religiosos pels europeus, l'hispanista alemany afirmava que ja eren molt donats a la superstició i al fanatisme religiós en època ibèrica. Ahora, no tan sols pel que fa a la religió eren fanàtics si no que aquest fanatisme s'estenia a la defensa de la seva pàtria, la qual portaven al límit abans de permetre que se'ls usurpés aquella llibertat, ratllant l'anarquia, que tant estimaven.<sup>713</sup> Igualment, aquest amor desmesurat per la seva llibertat impedia que es formessin grans coalicions amb cabdillatges estables tal i com feren els diferents pobles gals en època de Vercingetòrix a causa del: "carácter ibero cuyo principal rasgo es la altivez, que rechaza toda sumisión".<sup>714</sup>

Per defensar aquesta tan preuada llibertat, sovint els diferents pobles o tribus es declaraven la guerra entre elles, entaulant inestables aliances, de la mateixa manera que feien davant els invasors estrangers com els cartaginesos o els romans. La guerra, doncs, o l'amor per la guerra, ja fos ofensiva o defensiva, era una altra de les característiques

---

<sup>712</sup>Ibid. SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 142.

<sup>713</sup>Ibid. SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 169.

<sup>714</sup>Ibid. SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 164.

dels ibers i a la qual dedicaven la major part de les seves energies, força més que a l'agricultura o al comerç. Schulten ho exemplificava amb aquesta pintoresca anècdota que referia Estrabó: “Un vetón se admiraba de que los soldados romanos paseasen y opinaba que o se debe dormir o guerrear”.<sup>715</sup> Així, al costat d'aquest amor per la guerra, els ibers també manifestaven una gran indolència, que els portava a despreocupar-se de tot allò que no fos el combat pròpiament dit, tal i com el mateix Schulten lamentava a *Historia de Numancia* quan afirmava que després de cada setge patit, els numantins no havien reparat les seves muralles i fortificacions sino que havien reprès les seves vides quotidianes sense preocupar-se'n més.<sup>716</sup>

De la mateixa manera, aquesta indolència es posava de manifest a l'hora de mantenir guerres llargues i feia que un poble capaç de guanyar qualsevol batalla esdevingués, a l'hora de la veritat, totalment incapaç de guanyar les guerres. És per aquest fet, segons Schulten, que acabaren caient sota el poder romà ja que: “La fortaleza de los iberos era perjudicada por su notable indolencia y la poca energía guerrera. Unidas a costa de grandes trabajos las diversas tribus, pierden la unidad tanto después de las victorias como de las derrotas y siempre están dispuestas [...] a concluir la paz incluso en malas condiciones”.<sup>717</sup> Així doncs, la derrota a mans dels romans no vingué donada per la covardia o la manca de capacitat guerrera sino per la incapacitat d'organitzar-se i entendre's a l'hora de forjar una aliança o confederació per defensar-se, de manera que cada tribu o petita agrupació de tribus hagué d'enfrontar-se per separat al disciplinat poder romà portant a l'invasor, això sí, molts problemes i molèsties a l'hora de derrotar-los de manera definitiva.

Aquesta manca d'unitat i disciplina, unida a la peculiar geografia peninsular, marcava també la forma de guerrear dels ibers i celtibers que, cal recordar-ho, Schulten considerava culturalment molt més propers als ibers que als celtes. En vista la pràctica impossibilitat d'establir una gran aliança, i no cal dir ja de consensuar un sistema de cabdillatge, disciplina i instrucció militar, els ibers evitaven tant com podien les confrontacions a camp obert contra exèrcits ben organitzats com el romà; preferien, per contra, les guerres de guerrilles, amb escaramusses, emboscades i retirades ràpides i Schulten destaca que aquesta preferència per aquest tipus de confrontació bèl·lica pervisqué al llarg dels segles en l'ànima espanyola, tal i com es posava de manifest cada

---

<sup>715</sup>Íbid. SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 153.

<sup>716</sup>SCHULTEN, *Numancia*, (1945), pàg. 216.

<sup>717</sup> SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 149.

cop que una potència estrangera havia intentat envair la Península. Aquest tipus de guerra defensiva i resistencialista sempre havia causat molts problemes als invasors, ja fossin romans, àrabs o francesos ja que posa com a exemple de combat típicament espanyol la batalla de Covadonga, així com els setges de Numància en l'antiguitat o Saragossa i Girona durant la Guerra del Francès. Schulten posa de manifest aquesta pervivència de la guerra de guerrilles entre els habitants peninsulars amb aquesta visió des del punt de vista dels invasors: “Los romanos llaman bandidaje a la manera de guerrear de los iberos, bandidos a los iberos y capitanes de bandidos a sus caudillos, lo cual recuerda la denominación francesa de los guerrilleros españoles: brigands”.<sup>718</sup>

A part de la guerra, la indolència ibèrica es posava de manifest en totes les facetes del caràcter dels ibers com, per exemple, en el comerç, que és totalment passiu. De fet, si cap dels pobles ibers de la Península comerciava amb altres pobles era per iniciativa d'aquests últims; ja fossin fenicis o grecs, que anaven a buscar les riqueses de les terres ibèriques i les intercanviaven per coses que poguessin interessar els indígenes o, directament, apoderar-se'n mitjançant l'engany o la conquesta, tal i com havien fet primer els fenicis i després els cartaginesos amb els territoris meridionals. Així que: “El comercio ibérico [...] es completamente pasivo en lo que se manifiesta la influencia de la raza”.<sup>719</sup> El mateix passava amb el comerç marítim, que els ibers evitaven del tot, igual que qualsevol altra forma de navegació, a diferència dels lígurs, que eren uns grans comerciants i navegants com ho posava de manifest, al llarg de la història, la importància dels mariners bascos.<sup>720</sup>

Als llocs on aquest comerç fou més intens, especialment les costes sud i est de la Península, la influència estrangera es deixà sentir en diversos aspectes de la cultura com, per exemple, les muralles de les ciutats, que es construïen amb grans carreus de pedra tallada i torres i portes força decorades, on es deixava notar clarament la influència grega. Les regions de l'interior, però, apartades d'aquesta influència, es mantingueren en un estrat inferior de civilització, sí, però també restaren més pures i fou on sempre es deixà sentir més clarament l'ànima ibèrica, de la qual Schulten en veia encara rastre, per exemple, en la *mantilla*, que ell suposava hereva d'un cavallet alt i negre de ferro sobre la qual descansava un vel negre amb el qual les dones ibèriques s'adornaven el pentinat en ocasions especials. Pel que fa al caràcter dels ibers, a part d'aquesta altivesa i indolència,

---

<sup>718</sup>Ibid. SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 149.

<sup>719</sup>Ibid. SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 159.

<sup>720</sup>Ibid. SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 154.

Schulten els atribueix els mateixos trets que atribueix a la resta de la raça camita. La comparació la fa especialment amb els amazics nord-africans o bèrbers, en paraules seves, i abarca tant els aspectes físics com els espirituals.

Així, a nivell físic, destaca la lleugeresa dels cos dels ibers, igual que el dels bèrbers, de poca estatura, prims, però amb molt de nervi, una gran agilitat, gran resistència als esforços continuats i longeus. Alhora, en destaca també la seva frugalitat i austeritat tant a l'hora de menjar com de beure, contraposada a la golosia i a la desmesura dels celtas, que derivava en cossos voluminosos, tous i efeminats. Aquestes característiques físiques no s'haurien extingit amb la conquesta romana i la suposada desaparició dels ibers, per més que en desaparegués el nom ja que, seguint la seva lògica de pobles preexistents: "Todavía el español actual es tan parecido al bereber como distinto a los demás pueblos sudeuropeos".<sup>721</sup>

També en oposició als celtas, que tendien a estructurar-se políticament al voltant de la tribu en sentit ampli, o poble, i agrupar-se en grans ciutats, els ibers prefereixen organitzar-se al voltant d'una fortalesa, o castell com l'anomena Schulten, que controla un territori més o menys extens. Al capdavant d'aquest territori, a l'estil de les càbiles bèrbers, s'hi trobava un Senat compost pel homes més grans i més respectats del clan, tribu o unitat política, la funció dels quals no era tant governar en sentit estricte, donada la repulsió dels ibers a tota forma de domini o de submissió, com aconsellar i dictar les directrius que havia de seguir el seu poble, però sense una capacitat legislativa ni sancionadora real. Aquesta capacitat només l'acabarien adquirint els governants de les zones més cultes del sud i est peninsular que, per influència oriental, acabaren per nomenar quelcom semblant a reis o prínceps hereditaris que fundessin una veritable dinastia.<sup>722</sup>

De la mateixa manera que no es doblegaven a poders unipersonals pel simple fet de ser hereditaris, però, els ibers feien gala d'una gran fidelitat un cop havien acceptat algú com a superior. És la *devotio* ibèrica, tan esmentada pels autors clàssics, que portava els ibers a jurar fidelitat al seu superior fins al punt de morir amb ell si a aquest li passava alguna cosa o seguir-lo fins a les últimes conseqüències fossin quines fossin les seves decisions, sense qüestionar-les.<sup>723</sup> Aquesta tenacitat la lluïen en tots els aspectes de la seva vida i

---

<sup>721</sup>Íbid. SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 172.

<sup>722</sup>Íbid. SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 160.

<sup>723</sup>Íbid. SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 174.

això els feia totalment refractaris a tota mena d'innovació cultural estrangera, a la qual estaven totalment tancats i observaven amb desconfiança al mateix temps que els era molt complicat adaptar-les i apropiar-se-les.<sup>724</sup>

D'aquest tancament de mires en restà sempre una certa, rudesia i simplicitat que Schulten observava encara en els habitants de la Meseta i Castella la Vella en general. Rudesia i simplicitat, però, que sempre portava un afegitó de cavallerositat i candidesa que els convertia, si les circumstàncies ho permetien, igual que els bèrbers, en uns excel·lents amfitrions que feien gala d'una gran cortesia envers els estrangers. Alhora, aquest fet permeté que els fenicis, comerciants de mena, se n'aprofitessin i els enganyessin en les seves transaccions comercials totalment desiguals.<sup>725</sup>

En resum, Schulten considerava que els ibers antics i, per extensió, els espanyols actuals, eren una raça amb les seves qualitats positives i els seus defectes però netament inferior a la resta de cultures europees. Així, físicament, la seva agilitat i frugalitat els jugava a favor, igual que la valentia i la noblesa a nivell moral. Tanmateix, la principal lacra que patien era la incapacitat d'unir-se entre ells i la desídia, que els feia indolents i incapaços de desenvolupar una veitable cultura. Aquesta valentia i, alhora, incapacitat per a la cultura, segons l'hispanista, s'havia de posar de manifest fins i tot en època romana, per exemple, en el fet que els pocs literats que va donar la Península eren tots originaris de les colònies romanes mentre que de les zones de predomini indígena en sortiren multitud de bons soldats i oficials capaços, fins i tot, d'escalar fins al punt més alt de l'Imperi, com és el cas de l'emperador Trajà. Ell ho resumia en la frase: “Los iberos son una raza extraordinariamente fuerte y tenaz. Su inferioridad está en el terreno espiritual”.<sup>726</sup>

Pel que fa a les altres cultures de la Península, Schulten és especialment breu i no s'hi entreté gaire. Respecte els celtes, es limita a situar els noms de les tribus a partir del que assenyalen les fonts escrites, concentrades especialment a les zones de l'actual Galícia i Portugal. Els celtibers, però, no entren dins d'aquest apartat ja que no eren celtes sino ibers. El nom, a partir de l'anàlisi filològica al qual el sotmeté Schulten, significava, segons ell, ibers en terra de celtes, i no a l'inrevés o una mescla de celtes i ibers.

L'explicació que hi dóna és que la Meseta sí que estava poblada per celtes des de mitjan

---

<sup>724</sup>Íbid. SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 176.

<sup>725</sup>Íbid. SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 175.

<sup>726</sup>Íbid. SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 172.



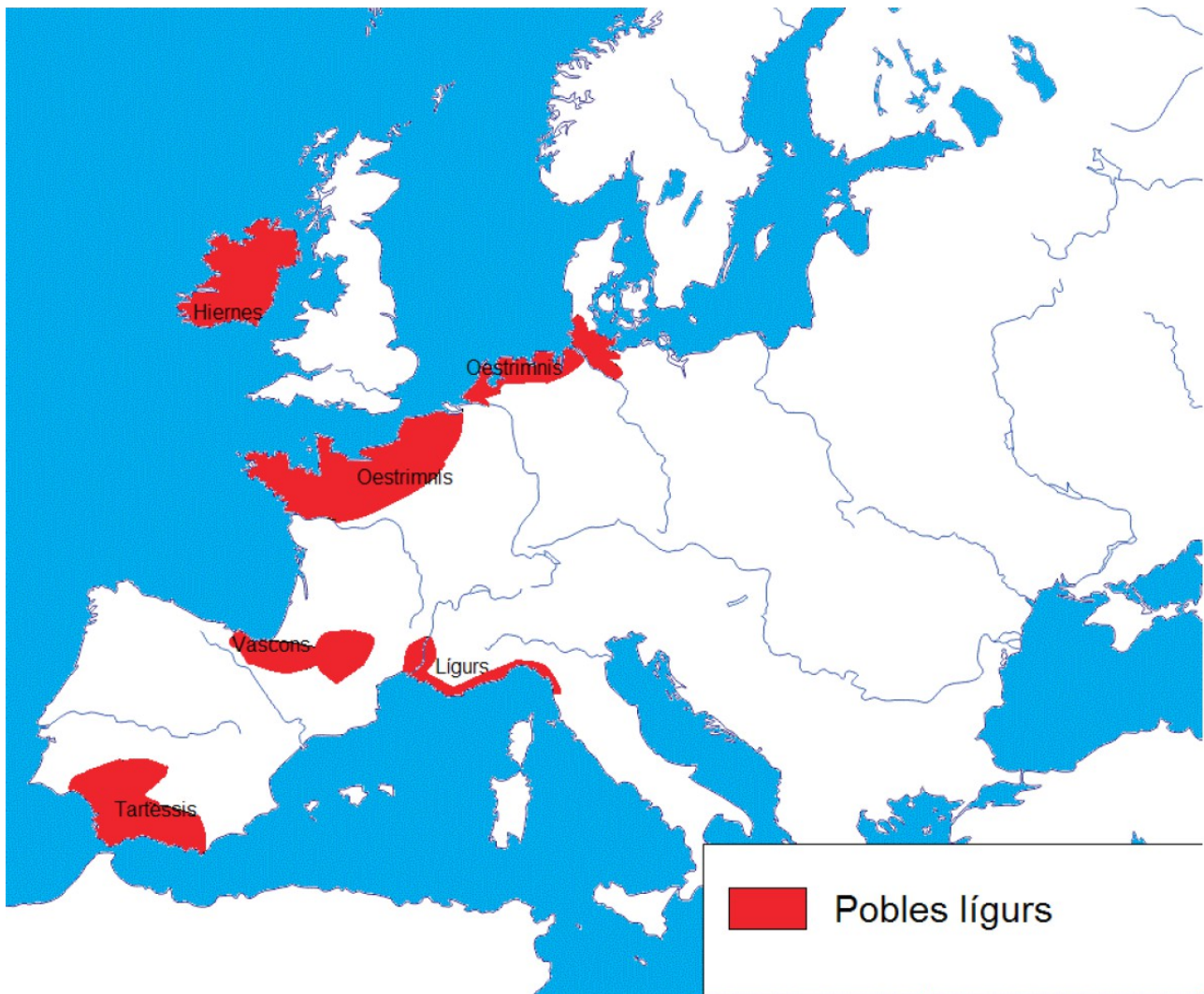
primer mil·lenni aEC, però, cap als segles IV i III aEC, els moviments dels pobles gals ocupant la zona de la Provença i la Septimània provocaren un desplaçament de la població ibèrica que hi habitava, ja que Schulten estava convençut que la població ibèrica, barrejada en major o menor proporció amb la població lígur que arribava fins a la costa italiana, arribava fins a la zona de la Provença fins a mitjan segle IV aEC. Amb l'arribada dels gals a la regió, però, es veieren obligats a desplaçar-se cap a la Península Ibèrica per acabar conquerint la Meseta. Ell no ho considerava, però, una conquesta *ex nihilo*, sinó que més aviat era una *reconquesta*, ja que feia tot just dos segles que els celtas havien arrabassat als ibers l'altiplà central peninsular. Així, la petjada deixada pels celtas en aquells pobles considerats celtibers fou, segons Schulten, només una lleugera influència en certs aspectes culturals, especialment de la cultura material, però en cap cas desvirtuava ni atenuava la clara majoria d'elements ètnics ibèrics.<sup>727</sup>

Respecte les poblacions originàries de la Península, els que Schulten, seguint les fonts antigues, especialment gregues, anomenava lígurs, en quedaven, a l'època de la conquesta romana, dos reductes principals; al nord i al sud. Al nord, a la zona pirinenca i l'est del Cantàbric, s'hi trobava els bascos, ja gairebé com els actuals. Eren navegants valents i arriscats, que no temien els oceans desconeguts, igual que tots els altres membres de la raça lígur amb els quals Schulten els considerava emparentats; els tartessis d'Andalusia, els oestrimnis del nord d'Europa o els lígurs, pròpiament dits, de la costa lígur italiana. Tenien el mateix talent artístic i la mateixa sensibilitat que els seus parents com ho demostra el fet que els avantpassats dels bascos eren els que havien fet les pintures rupestres llevantines, ja al paleolític, o els que havien desenvolupat la cultura megalítica i l'havien exportat per Europa seguint les connexions racials que els unien a través d'Aquitània i la Bretanya amb les Illes Britàniques.<sup>728</sup> L'aïllament en què havien viscut i el poc nivell de civilització assolit pels veïns no havia permès, però, que desenvolupessin tot el seu potencial, com sí que havien fet els tartessis i turdetans del sud que, si bé no eren lígurs tan purs com els bascos per la mescla amb elements ibèrics, celtas o libio-fenícis, havien estat la primera alta cultura de l'occident europeu.

---

<sup>727</sup>Ibid. SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 189.

<sup>728</sup>Ibid. SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 183.



Àrees de població de raça lígur a mitjan primer mil·lenni AEC segons Schulten. Elaboració pròpia.

A l'apèndix, Pere Bosch Gimpera, en un to molt respectuós amb l'hispanista alemany, aclareix que l'apèndix és necessari, no perquè ell tingui cap interès a desprestigiar Schulten, sino perquè l'escrit alemany original és de 1912 i, en els vuit anys transcorreguts entre l'escrit primigeni i la traducció espanyola, la investigació en història antiga de la Península havia avançat molt i calia matisar alguns punts, rectificar-ne d'altres i afegir algun apunt de prehistòria que Schulten, en la seva vessant de filòleg, havia obviat. Cal aclarir, però, que Bosch encara no havia començat a treballar en la seva *Etnologia*, de manera que les seves tesis encara estan poc definides i, entre aquest apèndix i la publicació de l'*Etnologia*, s'havien de desenvolupar i evolucionar força.

Afirma, per començar, que des de la prehistòria s'hi observen a la Península dues grans civilitzacions; la capsiana i l'europea que, a mesura que vagi treballant en el tema, passarà a anomenar franco-cantàbrica i pirinenca. Aquestes dues civilitzacions o cercles

de cultura haurien de ser els encarregats de desenvolupar les cultures prehistòriques peninsulars. Ja en aquests temps primerencs, Bosch defensa que els dos estils de pintura rupestre prehistòrica corresponen a les dues grans cultures de l'època, un dels temes més recurrents al llarg de tota la seva obra.<sup>729</sup>

Així, mentre les pintures naturalistes franco-cantàbriques eren obra de la raça que en aquest apèndix anomena europea, les pintures esquemàtiques llevantines responien al geni tan característic de la raça capsiana. Insisteix, ja en aquesta època, que els dos estils pictòrics són contemporanis, del Paleolític Superior, i que obeeixen dues maneres diferents d'interpretar l'art i el món sobrenatural, tal i com correspon a dues entitats culturals tan diferents. Tot i que més tard elaborarà la seva pròpia explicació per demostrar la simultaneïtat d'ambdós estils, en aquest moment encara es recolzava en l'autoritat que exercien durant el primer terç del segle XX dos dels grans iniciadors de la prehistòria espanyola; Breuil i Obermaier.<sup>730</sup>

Un altre detall interessant de l'apèndix és que Bosch ja parla del que després anomenarà la primera onada cèltica a la Península Ibèrica, al segle IX aEC. Ja parla de la invasió hallastàtica dels Camps d'Urnes o *Urnenfelder* però, així com a l'*Etnologia* afirmava que era un poble indoeuropeu, pre-cèltic, i després ja el considerava plenament cèltic, aquí afirma que són lígurs. Considerava que celtes i lígurs eren dues ramificacions diferents d'un mateix tronc indoeuropeu que s'havien establert a l'occident europeu cap al primer mil·lenni abans de la nostra era. Desmentia, doncs, i en aquest sentit sí que discrepava amb Schulten, que els lígurs fossin el poble prehistòric originari de l'Europa occidental ja que, per a ell, era la raça europea franco-cantàbrica, antecedent dels bascos històrics. Tanmateix, tot i discrepar de la classificació ètnica dels lígurs com a originaris de la Península Ibèrica, seguia creient que, tal i com afirmaven diversos autors antics, sí que hi havien arribat a habitar, ni que fos envaint-la de manera passatgera.<sup>731</sup> Més tard, canviaria aquesta visió, arribant a negar la presència de lígurs més enllà dels seus territoris originaris a la costa lígur italiana i la Provença, on s'anaven diluint cada cop més entre les poblacions ibèriques fins a desaparèixer totalment a la zona de l'actual Rosselló. Així, només dotze anys més tard, en l'*Etnologia*, afirmava que: "Cal doncs prescindir del lígurs com a element ètnic de la P.I. [Península Ibèrica] que és un invent dels grecs".<sup>732</sup> Posició,

---

<sup>729</sup>Ibid. SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 228.

<sup>730</sup>Ibid. SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 234.

<sup>731</sup>Ibid. SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 289.

<sup>732</sup>BOSCH, *Etnologia*, pàg. 587.

aquesta, que seguiria defensant al llarg de tota la resta de la seva carrera.

El principal punt de discrepància de Bosch Gimpera respecte Schulten, però, era respecte al caràcter cultural dels ibers; discrepància que responia a motius i interessos més profunds per part de tots dos. Tot i això, Bosch encara donava la raó a Schulten en el fet que la Meseta, a partir de la segona onada cèltica, estava poblada majoritàriament per pobles d'estirp cèltica, però encara acceptava que més tard aquest patró poblacional canviaria i la població cèltica seria substituïda per la ibèrica, suposadament arran d'una conquesta. Aquesta iberització de la Meseta seria matisada per ell mateix, més tard, en afirmar que els ibers no conqueriren la Meseta i desplaçaren i expulsaren la població cèltica sinó que les influències ibèriques en la cultura material (ceràmica, alfabet o patrons de construcció, per exemple) aparegueren com a resultat del major grau de civilització de les poblacions ibèriques i per la relació de veïnatge entre tots dos cercles de cultura. En aquest moment, però, encara acceptava la teoria schulteniana de la iberització com a canvi de població arran d'una conquesta.<sup>733</sup>

El que Bosch no estava disposat a tolerar de cap manera, però, era la suposada incapacitat dels ibers per desenvolupar un alt grau de civilització i de cultura. Sí que acceptava un cert component bel·licós i poc dotat per a les arts en les poblacions pre-ibèriques, però no el suposat tancament mental que els feia totalment incapaços d'acceptar i adaptar qualsevol mena d'influència estrangera. Així, per a Bosch, la cultura ibèrica s'hauria format a partir de la influència dels colonitzadors grecs sobre les poblacions indígenes. Això explicaria també el fet que la cultura ibèrica fos més esplendorosa com més a prop es trobés de les principals colònies gregues com Emporion o Hemeroskopeion i s'anés *barbaritzant* a mesura que s'allunyava d'aquestes zones. La cultura ibèrica no era, doncs, el producte d'una raça rude i tenaç, però inferior en el nivell espiritual a la resta de poblacions europees, sino que era la reinterpretació de la cultura grega passada pel sedaç del geni característic ibèric, que acabà desembocant, més enllà de la simple imitació, en una cultura pròpia, diferenciada i original.<sup>734</sup>

## **7.2 HISTORIA DE NUMANCIA**

*Historia de Numancia* és una síntesi de la gran obra de Schulten en alemany *Numantia. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1905-1912*, apareguda en quatre volums entre 1914 i

<sup>733</sup>SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 295.

<sup>734</sup>Ibid. SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 314.

1931. La versió espanyola compta amb un pròleg de Lluís Pericot on, més que entrar en temes acadèmics o d'arqueologia, fa notar el valor exemplificant que té la resistència numantina: “Los españoles [...] tienen en el heroísmo de hace 2000 años un espejo de todas las virtudes sociales”.<sup>735</sup>

A la introducció, l'autor pretén posar de manifest la importància que tenen les excavacions de Numància, més que per al progrés de la ciència i el coneixement de la història, per l'exemple que la gesta dels numantins van llegar als seus descendents espanyols, que seguien estimant tant la seva independència i llibertat en l'actualitat com en l'antiguitat. Així, Schulten ressalta les resistències heroiques dels espanyols en setges que tenien perduts com a constant en la història d'Espanya i posa en el mateix sac tant Sagunt i Numància com els setges de Girona i Saragossa, durant la guerra d'Independència espanyola contra les tropes napoleòniques.<sup>736</sup>

Aquest caràcter indomable, si bé és un tret inherent de la raça ibèrica, es veu accentuat a les zones més inhòspites com a la Meseta ja que: “El amor por la libertad está más desarrollado entre los pobres moradores de las montañas que entre los ricos habitantes de las llanuras pues aquellos en su soledad viven su propia vida y rehúsan toda clase de sumisión”.<sup>737</sup> El seu orgull anava encara més lluny ja que, tot i estar els numantins disposats a concertar la pau amb els romans i rendir-se, en demanar-los aquests que els entreguessin les armes com a garantia que respectarien el tractat, els celtibers decidiren immediatament refusar l'oferta i seguir combatent fins al final ja que: “La entrega de las armas equivalía para los íberos al ultraje más vergonzoso”.<sup>738</sup>

Després d'aquesta introducció moralitzant, explica les característiques que, segons ell, tenia la raça ibèrica en general en uns termes molt semblants als que utilitzà a *Hispania*. Així, descrivia els ibers com una raça d'origen africà, agermanada corporalment i espiritual amb els bèrbers nord-africans i altres pobles camites tant com estava allunyada dels pobles indoeuropeus. També com els bèrbers, destacava entre els antics ibers, igual que entre els espanyols actuals, una clara preferència per la guerra de guerrilles, o topomàquia, per davant de la disciplina i la batalla a camp obert, especialment els celtibers de la part ulterior, força més valents i temeraris que els de la citerior.<sup>739</sup>

---

<sup>735</sup>WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. VIII.

<sup>736</sup>Ibid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 7.

<sup>737</sup>Ibid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 6.

<sup>738</sup>Ibid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 222.

<sup>739</sup>Ibid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 51.

Alhora, aquesta valentia i la sobrestimació del valor en el combat, barrejades amb el principal defecte dels ibers, la indolència, els portaren a no jutjar com pertocava el potencial romà i el perill que aquest comportava per a ells, com ho demostra el fet que no reparessin les muralles i fortificacions després de cadascun dels successius setges que patí la ciutat de Numància. Per a Schulten, aquest detall anecdòtic descriu a la perfecció el caràcter dels numantins i dels ibers en general: “En este abandono de la fortificación se revela por una parte el desprecio del enemigo pero también la indolencia peculiar de los íberos”.<sup>740</sup>

Era evident, doncs, que, per molt valents i orgullosos que fossin, els celtibers no tenien res a fer contra les disciplinades tropes romanes, que havien adoptat i adaptat les genials innovacions militars tàctiques i estratègiques inventades pels grecs i hi havien aportat la disciplina i tenacitat necessàries per conquerir el món.<sup>741</sup> Els ibers, per contra, eren: “gente sin disciplina que no se confiaban fácilmente, ni mucho menos, a un nuevo jefe”.<sup>742</sup> Aquesta mateixa indisciplina i inconstància en allò militar els fa també incapaços d'assolir als nivells de cultura i, per tant, eren força inferiors culturalment, no ja als romans i grecs, també a altres pobles considerats bàrbars com els celtas o els germànics. Aquesta inferioritat cultural també es posava de manifest en les formes d'assentament ja que, a diferència dels pobles més avançats, vivien disseminats en nuclis petits organitzats al voltant d'una fortalesa estrictament militar. Aquí, però, Schulten hi introduïa un matís ja que la Meseta conservava quelcom de l'antiga cultura cèltica. L'hispanista alemany troba la prova necessària per confirmar aquesta afirmació en el fet que tenien grans capitals tribals on es reunien tots els membres de la tribu en cas de perill per organitzar una defensa conjunta. Així, Numància, o Segeda, igual que les ciutats gal·les de Gergòvia o Alèsia, eren el punt de trobada on es reunien tots els membres d'una tribu en cas d'atac estranger.

En aquest punt, tot i que més tard Schulten afirmaria que els habitants de la Meseta eren molt més ibers que celtas, la influència cultural cèltica es deixava sentir poderosament. A més, precisament per aquest fet, per aquest lleuger avenç cultural respecte altres tribus ibèriques, Numància i els arèvac van esdevenir un malson per a Roma durant força temps mentre les tribus més purament ibèriques, tot i combatre amb ferotgia i fins a les

---

<sup>740</sup>Ibid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 163.

<sup>741</sup>Ibid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 68.

<sup>742</sup>Ibid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 65.

darreres conseqüències, queien fàcilment sota el domini dels invasors per culpa del seu orgull i la seva falta d'unitat.<sup>743</sup>

A continuació, l'autor caracteritza els romans de l'època de les guerres celtibèriques. Els presenta ja com a societat gairebé decadent; no encara a nivell social ni econòmic, ja que la República estava en el punt àlgid de la seva puixança, però sí a nivell moral i ètic, especialment de cara als pobles exteriors. Fins i tot, la resta de pobles itàlics, molt semblants racialment i cultural, eren maltractats per ells i els imposaven els serveis més penosos de la guerra com la posició a l'avantguarda en la batalla i el tracte era força més despietat que el que rebien els llatins.<sup>744</sup>

Així, per a Schulten, foren els romans els causants voluntaris de les guerres i setges successius que portaren a la destrucció d'una ciutat tan honorada i valenta com Numància. Alhora, però, també acusa els numantins d'un excés de candidesa que els portà a cometre diversos errors innocents que els guanyaren la ruïna. Així, a la indolència que els duia a no reparar les muralles i fortificacions, cal afegir-hi l'error de confiar en la paraula dels romans, ja que intentaren diverses vegades acordar la pau sota les condicions romanes, sempre adverses, i respectar els termes de l'alto al foc. Els romans, per la seva banda, se saltaren els acords sempre que els convingué i, directament, considera que provocaren les guerres de manera intencionada.

Aquest error es deu a la degeneració dels costums que havia patit la república, especialment des del final de la Segona Guerra Púnica, transcorreguda entre el 218 i el 202 aEC, i que havia permès a Roma esdevenir l'única gran potència i l'única dominadora del Mediterrani. En aquests temps primerencs de la supremacia de Roma, però, els romans encara no havien arribat als nivells de perversió en la vida privada als quals s'arribaria en l'època imperial però sí que, en la política, mostraven una gran manca d'escrúpols i una gran crueltat, que s'afegia a la crueltat innata de la raça llatina. Aquesta manca d'escrúpols i falsedat era una característica gairebé universal en els magistrats i militars romans, però arribava al seu punt més alt en veritables vil·lans com Galba o Lúcul·le o en complets incompetents com Quint Pompeu, al qual el Senat va haver d'atorgar el comandament coaccionat per la força de la plebs.<sup>745</sup>

---

743Íbid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 56.

744Íbid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 70.

745Íbid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 97.

Tanmateix, fins i tot els suposadament més honorables, com Publi Corneli Escipió Emilià o el seu germà biològic Quint Fabi Màxim Emilià, als quals Schulten considerava el sùmmum de l'honradesa en la vida privada, demostraren força baixesa moral a l'hora de combatre els enemics en la Guerra Celtibèrica i la Lusitana, respectivament. Fet, aquest, encara més perjudicial per als ibers, ja que confiaven cegament en Publi Corneli Escipió Emilià pel fet de ser nét adoptiu de l'altre gran Publi Corneli Escipió, dit l'Africà, tal i com afirma Schulten: “Los vacceos tenían confianza en él [Escipió] porque vivía en ellos el recuerdo del gran Escipión que había conquistado de tal modo el corazón de los íberos que hasta quisieron hacerlo su rey”.<sup>746</sup>

En aquest apartat es veu clarament l'interès de Schulten per aquest tipus d'història personalista que atribueix els esdeveniments històrics als encerts i errors, vicis i virtuts, dels cabdills i generals per damunt d'altres factors polítics, econòmics o socials. Així, si els romans no aconseguiren conquerir Numància abans, a part de la ferotge resistència oferta pels vacceus i arèvac, fou per la ineptitud dels generals que havien comandat anteriorment els exèrcits romans o que posaven els seus interessos per davant dels de la República. En canvi, davant del talent i la minuciositat de Publi Corneli Escipió Emilià, els numantins no pogueren fer més que oferir una resistència a ultrança fins a les últimes conseqüències ja que, amb la seva indisciplina, per més valents que fossin, no podien evitar la caiguda de la ciutat davant un setge ben organitzat. Tot i les perfideses a què va haver de recórrer, però, Schulten l'acaba absolut i recordant com un dels grans prohoms de la Roma republicana: “No sólo el heroico ocaso de los celtíberos sino también el recuerdo de que aquí uno de los más grande y más nobles romanos vio el último triunfo de su vida consagra eternamente el solitario lugar de Numancia”.<sup>747</sup>

De la mateixa manera tracta Schulten les Guerres Lusitanes, d'entre 155 i 139 aEC, un episodi més de les Guerres Celtibèriques (181-133 aEC), que ell entén com fruit de la genialitat d'un sol home, Viriat. Segons ell, Viriat fou capaç de superar l'estretesa de mires i els odis intertribals i elaborar una estratègia unificada entre els lusitans i els celtibers per lluitar contra els romans. Indefectiblement, però, aquest pla estava destinat al fracàs ja que a la raonable idea de Viriat: “se opone el individualismo de las gentes de la meseta”.<sup>748</sup>

---

<sup>746</sup>Ibid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 100.

<sup>747</sup>Ibid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 229.

<sup>748</sup>Ibid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 105.



Viriat era, per a Schulten, doncs, un cabdill extraordinari d'aquells que van més enllà que la resta de la gent del seu temps i que aconseguen la lleialtat immediata dels seus, que saben reconèixer en ells les qualitats d'un gran líder. Més enllà del que aconseguí en la seva època, Viriat acabà per convertir-se en una figura immortal, inspiració i exemple per a les generacions posteriors i, per tant, un dels herois nacionals portuguesos: "Viriato es el héroe popular de los lusitanos como Arminio lo es de los germanos y Vercingetórix de los galos. Todavía hoy en Portugal anda su nombre en boca de todo el mundo".<sup>749</sup>

Viriat havia fracassat en el seu intent d'unir els lusitans i els celtibers en la seva lluita per la independència contra Roma però, si ell no se'n sortí, sí que ho havia d'aconseguir Sertori. És cert que lusitans i celtibers ja havien caigut sota el domini romà, i que aquest temps vivint seguint les normes d'una certa civilització els havia tornat fins a cert punt més sociables, però Schulten li segueix reconeixent el mèrit. Schulten parla de Sertori com d'un cabdill excepcional que, a pesar de ser estranger, aconseguí entendre la difícil idiosincràcia dels habitants de la Península i canalitzar-la en un front i un enemic comú com era la República de Roma. El seu secret, segons Schulten, fou que entengué que per la força no aconseguiria la submissió d'una gent que no se sotmetien voluntàriament a ningú sinó que, per guanyar-se'ls, era molt més pràctic tractar-los amb noblesa.<sup>750</sup>

El fet de ser estranger atorga encara més mèrit a la gesta de Sertori ja que, a la desunió crònica dels ibers, s'hi afegia la desconfiança innata que els de la seva raça tenien envers tot allò estranger i la dificultat que tenien per adaptar i acceptar qualsevol mena d'influència externa. L'única màcula que troba Schulten a la gran gesta de Sertori era que no s'entregà totalment a la causa de les seves tropes, la de recuperar la independència i la llibertat perdudes, sinó que l'objectiu era més egoïsta, tal i com ho resumeix en aquesta frase: "Solamente un extranjero, el romano Sertorio, logró más tarde unir a los lusitanos y celtíberos bajo sus banderas pero no tanto en el sentido de una guerra nacional de los iberos contra Roma cuanto para conseguir sus propios propósitos".<sup>751</sup>

De totes maneres, fos quin fos l'objectiu de Sertori, la seva acció tampoc no queda tan deslluïda pel fet que els ibers no tenien prou consciència de sí mateixos com a nació per plantejar ells sols una guerra d'independència contra l'opressor romà. Altre cop s'estableix la contradicció entre els ibers i altres pobles considerats bàrbars com els gals o els

---

<sup>749</sup>Íbid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 103.

<sup>750</sup>Íbid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 107.

<sup>751</sup>Íbid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 106.

germànics, les lluites d'independència dels quals sí que prengueren, sota Armini i Vercingetòrix, el caràcter de lluites d'alliberament nacional.<sup>752</sup>

A continuació, Schulten passa a descriure força detalladament el procés que va seguir per fer l'excavació. En primer lloc descriu com va localitzar l'indret on era la muralla, a partir de les fonts escrites i dels plànols de Saavedra i com la va desenterrar. Posa de manifest, com a curiositat i confirmació del caràcter ètnic dels celtibers, la troballa de pedres rectes d'un metre d'alt clavades a terra circumval·lant la muralla. Aquesta tècnica, emprada en les ciutats fortificades per entorpir el pas dels cavalls en cas de setge, Schulten la considera d'origen cèltic. Així, segons ell, aquest fet demostraria la barreja ètnica entre celtas i ibers però que hi hagués un sistema defensiu d'origen cèltic no significava, afirmava, que fossin estrictament celtas, o principalment celtas, sinó que quedava algun llegat cultural celta com aquesta tècnica de defensa. Vista la resistència dels numantins, arribant fins i tot a immolar-se abans que deixar-se conquerir, per a Schulten no podien ser sinó orgullosos i indòmits ibers ja que els celtas corrien en desbandada tan bon punt el seu líder queia en combat o les coses anaven mal dades.<sup>753</sup> Així, no dubta a afirmar que: "Los habitantes pertenecían [...] a la raza ibérica pero ya mezclada con los celtas. [...] El elemento ibérico tanto en lo corporal como en lo espiritual parece haber sido el predominante".<sup>754</sup>

De fet, segons el seu parer, el sistema defensiu de circumval·lació de la muralles és l'excepció; el poc que havia quedat del parèntesi cèltic entre les dues dominacions ibèriques. Així, també el patró de construcció i el traçat de la ciutat li semblava totalment iber, concretament, importat de la costa lleuantina, d'on ell creia que provenien els invasors ibers que s'establiren a la Meseta. Així, la construcció de cases adossades, amb una sola sortida al carrer la considerava comuna a les terres mediterrànies i el sistema constructiu el trobava plenament ibero-africà. Alhora, també creia veure una lleugera influència grega en el traçat regular dels carrers, que no podia ser un invent dels indisciplinats ibers sinó dels racionals i civilitzats grecs. Alhora, tampoc no podia ser d'origen cèltic ja que la casa cèltica estava construïda de fusta i no de tova.<sup>755</sup> Cal recordar, tanmateix, que el que ell creia que era la ciutat que fou conquerida pels romans era, per contra, la ciutat sorgida de l'etnogènesi produïda després de la conquesta

---

<sup>752</sup>Íbid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 103.

<sup>753</sup>Íbid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 113.

<sup>754</sup>Íbid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 235.

<sup>755</sup>Íbid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 232.

romana, ja al s. I EC.<sup>756</sup> Així, aquest traçat regular, suposadament per influència dels grecs sobre els ibers de la costa lleuantina que havien de conquerir la Meseta, no necessàriament havia d'obeir a aquests motius sinó que podia ser fruit de la interacció dels indígenes arèvac amb els conquistadors romans.

Alhora, basant-se en els autors clàssics que havien parlat dels celtibers, també els descriu segons el prototipus físic que ell havia establert dels ibers, tant semblant al dels bèrbers africans com diferent de la resta de poblacions sud-europees. Els numantins en concret, igual que la resta de pobladors de la Meseta, responien a aquestes característiques físiques: “hombres de baja estatura y pelo negro, morenos, magros, nervudos, curtidos y frugales como lo son hoy en día sus parientes los bereberes y los actuales habitantes de la meseta”.<sup>757</sup>

Veiem, doncs, que, a part de les fonts escrites de l'antiguitat, a Schulten també li servia observar les característiques físiques dels habitants de la zona de Numància, i de la Meseta en general, a principis del segle XX per establir-ne la filiació ètnica del primer segle abans de Crist. Més encara, es recolza en l'afirmació: “El tipo céltico, de cuerpo grueso y pesado, pelo rubio y la piel blanca hoy es raro en estas tierras y lo era ya entonces”.<sup>758</sup> És a dir, es remet a les característiques físiques dels habitants de la Meseta a l'època que hi anà Schulten per fer les excavacions, per demostrar que a l'antiguitat no hi vivien celtes sinó ibers. Una mostra excel·lent de la convicció amb què l'hispanista alemany creia en la perdurabilitat de les races i pobles a través dels segles i, especialment, en la immutabilitat de l'Espanya endarrerida i eterna. A pesar dels diferents estrats ètnics que s'hi han anat superposant successivament; romans, visigots, àrabs, etc., la base de la població continuava essent essencialment ibèrica i les aportacions posteriors no hi haurien introduït canvis significatius.

Aquest element racial ibèric predominant, a més del tipus físic de les poblacions mesetàries posteriors, influïa també en el caràcter espiritual de les seves gents. Així, la major part del corpus cultural celtibèric, que Schulten espigola entre els autors clàssics i observa personalment sobre el camp, com podrien ser la preferència per la guerra de guerrilles i el tipus de dansa que practicaven, el remetien indefectiblement a la raça ibèrica.<sup>759</sup> També a partir dels trets del caràcter que dedueix a partir de les fonts, estableix

<sup>756</sup>Ibid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàgs. LVI-LVIII

<sup>757</sup>Ibid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 235.

<sup>758</sup>Ibid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 235.

<sup>759</sup>Ibid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 235.

que els habitants de Numància no podien ser sinó ibers, descartant completament la possibilitat que poguessin haver estat celtes. D'aquesta manera, presenta els ibers com a flegmàtics i indolents però amb atacs de còlera incontenible quan les circumstàncies els hi impulsaven. En destaca, també, la seva tossuda i limitada, la tendència a l'anarquia i les contínues lluites internes, així com una gran virilitat. Els contraposa als celtes, de temperament sanguini i amb una marcada tendència a l'efeminament.<sup>760</sup>

Tanmateix, sí que restava, entre els arèvacs i els vacceus, quelcom de cèltic; especialment entre la noblesa. Entre ells, Schulten aprecia que tots els noms de nobles numantins que coneixem són d'arrel cèltica, igual que els noms dels seus déus. Alhora, el fet que coneguessin la cervesa i en consumissin amb regularitat també resultava, per a ell, un clar indicador cultural cèltic. Segons l'arqueòleg i filòleg alemany, aquesta permanència de la noblesa cèltica dominant les tendències centrífugues dels ibers fou l'element aglutinador que permeté als numantins resistir les diferents guerres i setges a què els sotmeteren els romans.

Tot i que no utilitza la mateixa paraula per definir-ho, aquest esquema recorda força a la teoria de les superestructures de Bosch Gimpera, en què la majoria de la població, les seves capes baixes, pertanyen a un grup ètnic mentre que la minoria dirigent pertany a un de diferent filiació ètnica que s'hi ha establert, normalment a causa d'una conquesta bèl·lica. Ni Schulten empra la mateixa paraula que Bosch ni, sobretot, no hi dóna la mateixa connotació ja que, el que en Bosch és quelcom realment negatiu perquè governa de manera aliena a la naturalesa de la població, en Schulten té una connotació positiva perquè "domestica" els instints centrífugs i anàrquics dels ibers i els permet una certa dosi d'organització.

Sense aquesta dominació cèltica, difícilment haurien aconseguit mantenir-se tant temps contra la potència hegemònica de l'època i, de fet, ell considerava que no haurien arribat a fundar una ciutat com Numància ni unes tribus tan nombroses i compactes sinó que s'haurien quedat, com la resta de tribus ibèriques, en un estrat inferior de civilització en què l'organització política girava al voltant de ciutats independents regides per un Senat. De ser així, els hauria estat completament impossible resistir tant de temps contra la formidable potència romana, tal i com els havia passat a la resta de tribus ibèriques.

---

<sup>760</sup>Ibid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 246.

De no haver estat per la conquesta romana, però, Schulten tampoc no creia que vacceus i arèvac haguessin arribat a un grau superior de civilització, tal i com semblava que hauria d'haver succeït per culpa del clima inhòspit i la pobresa de la terra, tal i com ho demostra el fet que, desunits i tot, els pobles ibèrics de la costa lleuantina i el sud arribaren a un grau més alt de riquesa i, fins i tot, d'organització política, ni que fos a costa de perdre una part de la seva identitat ètnica i racial a partir de les barreges amb estrangers: "Pero esta civilización [ibèrica a la Meseta] no adquirió ulterior desarrollo sino que decayó como es frecuente que un pueblo al ocupar un país pobre se empobrezca y embrutezca".<sup>761</sup>

El darrer capítol del llibre Schulten el dedica, com ja havia fet amb la introducció, a exaltar el valor moral de l'exemple que Numància havia llegat a les generacions espanyols del futur i del món. Per començar, després de la dominació àrab, qui havia de retornar als veritables espanyols allò que era seu eren els descendents dels celtibers que, arraconats i assetjats a la Serralada Cantàbrica, resistiren fins haver reunit prou forces per organitzar un contraatac i iniciar la Reconquesta. D'aquesta manera, la Reconquesta medieval, per a Schulten, no és altra cosa que la continuació de la lluita aferrissada dels numantins per mantenir la seva independència i foragitar els invasors. Així, per més que, amb la caiguda de Numància i la conquesta romana: "La historia de Numancia tocaba a su fin y el nombre de los celtíberos y vacceos se extinguió. No obstante, en su suelo, en tierras de Castilla y León, germinó de nuevo su semilla en aquellos férreos hombres a los que estaba destinado unificar España y dominarla durante muchos siglos".<sup>762</sup>

Alhora, destaca que l'exemple numantí serví com a font d'inspiració als prussians i la resta d'alemanys a principis del segle XIX, especialment a l'hora de lliurar les seves guerres d'independència contra el pèrfid imperialisme napoleònic. Tant explotaren els alemanys el mite de Numància que Schulten apunta que, entre els anys 1806 i 1813, s'escrigueren fins a cinc poemes alemanys sobre la defensa de Numància.<sup>763</sup> La fascinació alemanya per Numància no s'havia extingit encara durant l'època que Schulten estava en actiu, com ho demostra el fet que una part important de les excavacions que portà a terme a Sòria fos finançada, no tan sols per les universitats d'Erlangen i Berlín, sinó també pel kàiser Guillem II i el govern de Prússia.<sup>764</sup>

Al final, Schulten acaba el llibre posant de manifest la seva condició d'historiador de

<sup>761</sup>Íbid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 246.

<sup>762</sup>Íbid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 259.

<sup>763</sup>Íbid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 262.

<sup>764</sup>Íbid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 266.

tradició romàntica, més que d'arqueòleg típic del segle XX. Es podria dir, fins i tot, que acaba donant la raó a Martín Almagro quan afirmava que era més un novel·lista i un poeta que no pas un historiador o un arqueòleg. Aquesta sensació la transmet, sobretot, en l'últim paràgraf de l'obra quan, després d'una descripció del paisatge de Garray al seu temps, afirmava que, als vespres: “sobre la colina de Castillejo, donde acampó Escipión, se ciernen en majestuoso vuelo, las águilas, insignia de las legiones”.<sup>765</sup>

### 7.3 TARTESSOS

El 1915, Schulten donà per acabada la infructuosa recerca de les restes de Tartessos, en gran part, perquè, després dels repetits fracassos i els enfrontaments amb el duc de Tarifa, propietari dels terrenys del Coto de Doñana on l'investigador alemany creia que hi havia la mítica ciutat de Tartessos. Tota aquesta construcció fou cada cop més discutida fins que, al Congrés de Jerez de 1969, s'establí, gairebé per unanimitat, que Tartessos havia estat un imperi territorial basat en el comerç amb els fenicis. Així doncs, la mítica capital del regne de Tartessos tampoc no hauria existit mai de manera que, per molt que hagués buscat Schulten, entre altres, no hi havia cap possibilitat que l'hagués trobat.<sup>766</sup> Tot i no haver reeixit a desenterrar la ciutat de Tartessos, però, Schulten no en descartà l'existència sino que defensava que s'havia de seguir buscant. Segons ell, aquest era el propòsit principal del llibre *Tartessos. Contribución a la historia más antigua de Occidente*; aportar els seus coneixements sobre les fonts clàssiques i les seves experiències fallides anteriors perquè un altre triomfés on ell havia fracassat i descobrís allò que, per a ell, s'havia convertit en una veritable obsessió. Així, el compendi del material i dels coneixements que Schulten havia reunit sobre Tartessos s'acabà de redactar a finals de 1921 i apareixeria publicada, en alemany, tot just a l'any següent. La versió espanyola es publicà a la *Revista de Occidente* dos anys després, i comptava amb una traducció de José Ortega y Gasset.

La *Historia de Numancia* de Schulten, que a Alemanya havia passat sense pena ni glòria, havia estat un veritable èxit en l'Espanya regeneracionista i havia convertit el professor alemany en un personatge molt conegut i reconegut per la societat espanyola. Així, el *Tartessos*, a part d'aparèixer en una publicació del prestigi de la *Revista de Occidente*,

---

<sup>765</sup>Ibid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (2004), pàg. 282.

<sup>766</sup>GRACIA ALONSO; Francisco, «Comercio, colonización e interacción griega en la p. Ibérica entre los s. VIII y II aC» dins GRACIA ALONSO; Francisco (Coord.), *De Iberia a Hispania*, Ariel, Barcelona, 2008, pàg. 485.

tingué una gran difusió i, a diferència del que succeí al país natal de l'autor, a Espanya com a mínim se'l tingué en compte. Ni que fos, majoritàriament, per fer-li crítiques tan descarnades com la de Martín Almagro Basch, que discrepava de la majoria de les seves idees i teories “genialoides”, tal i com les qualifica Francisco Gracia Alonso, i considerava que tota l'obra schulteniana sobre Tartessos, i especialment el *Tartessos*, era una obra: “llena de fatuidad, dogmatismo y arbitrariedad”.<sup>767</sup>

Es podria pensar que Almagro actuava mogut per la seva animadversió personal contra Schulten, amb el qual mantenien profundes diferències, més metodològiques que ideològiques. Tanmateix, algú amb qui sempre havia mantingut una bona relació personal i professional, Pere Bosch Gimpera, també ajudà a desfer les teories de Schulten, especialment aquelles referides a Tartessos. Ja a l'*Etnologia*, només vuit anys després de la publicació del *Tartessos*, Bosch acceptava el valor de les fonts antigues i l'anàlisi que n'havia fet Schulten a l'hora de localitzar-lo, però negava del tot la possibilitat que Tartessos fos una fundació etrusca o que mai hagués estat sota domini etrusc. En aquest sentit, discrepava de l'anàlisi que Schulten feia de les etimologies, com per exemple la del Llac Ligustí que envoltava Tartessos, i dubtava que mai es pogués arribar a demostrar aquest extrem.<sup>768</sup>

Anys més tard, fins i tot, Bosch, que, a diferència del seu col·lega alemany sí que llegia les obres d'altres investigadors i intentava mantenir-se al dia dels avenços en arqueologia, acabaria desmuntant del tot l'edifici schultenià sobre Tartessos afirmant que mai no havia cregut que Tartessos fos realment una ciutat i un regne sino que havia estat, simplement, un empori on els indígenes, ètnicament molt semblants a la resta d'ibers, s'havien enriquit comerciant amb els fenicis i altres comerciants orientals.<sup>769</sup>

Així doncs, el *Tartessos* de Schulten assolí bastanta difusió, tant entre els especialistes com entre els profans, però una cosa molt diferent fou la resposta obtinguda per part d'altres especialistes de la seva època que, majoritàriament, reaccionaren contra les tesis que hi exposava. Al pròleg, Mickael Blech, arqueòleg i membre de l'Instituto Arqueológico Alemán de Madrid, després de fer un breu esbós de la seva biografia, destaca que Schulten era eminentment un filòleg clàssic i que el paper que reservava per a l'arqueologia era la d'un simple solucionador de problemes. En aquest sentit, també posa

<sup>767</sup>GRACIA, *Arqueologia i política*, pàg. 306.

<sup>768</sup>BOSCH, *Etnologia*, pàg. 279.

<sup>769</sup>GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys*, carta 267, 29-V-72 pàg 449.

de manifest que tota la construcció de Schulten sobre Tartessos s'anà enfonsant progressivament arran del fracàs a l'hora de trobar la capital del mític regne del qual tant havien parlat els antics. Blech defineix l'hispanista alemany com un home del seu temps, hereu ideològic del Romanticisme alemany, amb aspiracions positivistes, admirador fervent de la figura i la metodologia d'Schliemann i totalment fidel a la tradició alemanya a l'hora d'entendre l'etnicitat i l'essència dels pobles.<sup>770</sup>

I l'autor mateix li dóna raó ja que, a la introducció, al primer paràgraf del llibre, ja comença afirmant que, si Troia és una de les ciutats més famoses de l'antiguitat, no fou perquè fos la més gran, la més rica o la més poderosa, sinó gràcies a dos homes; Homer, que en perpetuà el record, i Schliemann, que desenterrà allò que havia restat ocult durant mil·lennis. A Tartessos, en canvi, tot i tenir totes les possibilitats per convertir-se en una nova Troia, li havia faltat un Homer i, de moment, li faltava també un Schliemann.<sup>771</sup> Pàgines més tard encara tornaria a insistir en aquesta idea per immortalitzar Tartessos en assegurar que: “Cuando Andalucía haya encontrado a su Schliemann, el mundo y el arte tartesio desplegaran su brillantez por modo súbito y sorprendente, como Troya y Creta”.<sup>772</sup>

El primer pas és fer una anàlisi etimològica del nom de Tartessos i rastrejar-lo al llarg de les diferents fonts antigues que en parlen. Així, partint del nom de Tartessos, que considerava evident que se situava a Andalusia, hi relaciona els noms de Tarschisch i Tarsis, que apareixen a la Bíblia i a altres fonts gregues. De la mateixa manera, també hi emparenta el nom de Turta, o Tursa, que seria el nom de la capital que acabaria resultant epònima de la tribu posterior dels turdetans, ja a l'època de la conquesta romana.

Alhora, Tartessos, com Turta, podrien ser, segons Schulten, paraules amb la mateixa etimologia que la dels tirsens, provinents d'Àsia Menor i, fins i tot, la dels etruscos. Així, emparentat-los amb els tirsens i els etruscos, Schulten associava la cultura tartèssica de la qual parlaven les fonts antigues amb la cultura riquíssima de Creta, tan de moda des del descobriment del palau de Knossos per part del britànic sir Arthur John Evans a principis del segle XX. Igualment, també l'associava als etruscos, els quals havien aportat una pàtina de cultura oriental a la població romana que els havia ajudat a adoptar influències egees i a convertir-se en els amos del món conegut.

---

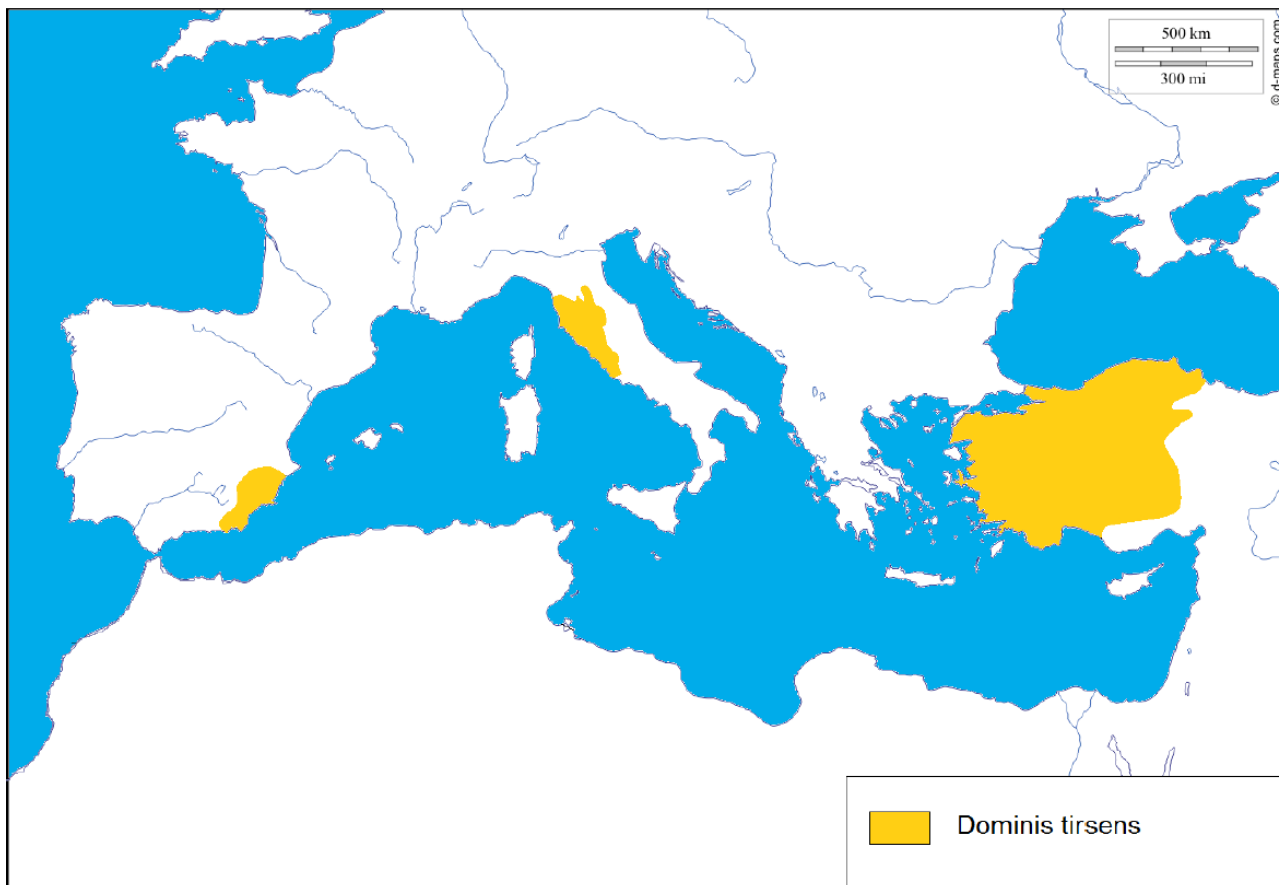
770SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 24.

771Íbid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 31.

772Íbid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 170.



El primer primer assentament tirsè, contemporani de l'arribada dels etruscos a la Península Itàlica, se situaria al sud-est de la Península Ibèrica i Schulten considerava que aquests pre-tartessis, arribats de l'Egeu, serien els responsables de la Cultura de Millares. Així, Schulten acceptava l'arribada de poblacions estrangeres que fundarien la Cultura de Millares però, a diferència de Bosch, que els considerava provinents de la zona sahariana i d'ètnia camita, descendents de la Cultura d'Almeria, l'alemany els emparentava amb els egeus, afirmant que les poblacions que vivien a la Península en aquella època ja guardaven una estreta relació amb els bèrbers nord-africans.<sup>773</sup>



*Dominis tirsens a Anatòlia, Etrúria i Almeria, on, segons Schulten, iniciaren la Cultura de Millares. Elaboració pròpia.*

També com Bosch, defensa que tant l'alabarda de bronze com el vas campaniforme, realitzat a partir dels teixits d'espart, nasqueren en aquella zona d'Andalusia, de la mateixa manera que les construccions megalítiques. D'allà, totes aquestes innovacions s'haurien estès cap a tot l'occident europeu de mans dels comerciants pre-tartessics que navegaven al llarg de tota la costa atlàntica. Així, creia demostrar que aquests pre-tartessics ja ostentaven el mateix geni artístic que tenien en l'actualitat.<sup>774</sup>

<sup>773</sup>Ibid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 48.

<sup>774</sup>Ibid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 48.

Cap al nord d'Europa, seguint la costa atlàntica, els comerciants pre-tartèssics, als quals Schulten no té cap dubte en anomenar diversos cops andalusos, hi haurien anat a buscar les fonts metal·líferes, especialment d'estany, d'Irlanda i Gal·les, seguint una ruta que connectava diferents nuclis de població de base ligúrica. Per tant, l'acord i el comerç eren facilitats per l'afinitat racial. Això hauria afavorit, també, que certs grups de comerciants s'assentessin als llocs d'origen dels metalls i es barreguessin amb les poblacions locals, facilitant així l'intercanvi d'influències. D'aquesta manera, Schulten creu que el déu Net, documentat a Irlanda, hi podria haver arribat amb vaixell des de la zona de l'actual Andalusia o a l'inrevés, on els turdetans, força segles després, adoraven un déu anomenat Neto.<sup>775</sup>

Alhora, Schulten considerava que, per a tot, el nord d'Àfrica era una província espanyola i hi troba una plena identitat cultural i, fins a la divergència que suposa l'aparició del vas campaniforme, material. Els motius d'aquesta semblança eren, per a Schulten, evidents, ja que: “Hay una tercera provincia meridional de los sepulcros españoles; el África septentrional, la tierra madre de los iberos”.<sup>776</sup> Cal apuntar, però, que Schulten considerava i anomenava ibers tots els habitants de la Península Ibèrica, alhora que opinava que tant la raça com la cultura ibèriques eren predominants a totes les regions, però aquest fet no impedia que la forta base ligúrica dels tartèssis els convertís en els més diferents dels ibers. Diferència, aquesta, que perviuria al llarg dels segles i fins a l'actualitat, de la mateixa manera que hauria perviscut, adoptant evolucions diferents, a la resta de zones d'Europa on hi havia hagut una forta implantació de la raça ligúrica.

A partir d'aquí, Schulten entra en el tema de la monarquia tartèssica, tan diferent de tota la resta de formes de govern aparegudes a la Península en l'antiguitat. El primer motiu per aquesta gran diferència era la base racial ligúrica, tant diferent de la ibèrica en tot i capaç d'assolir alts nivells civilitzatoris si les circumstàncies els hi ajuden, cosa que als ibers els era pràcticament impossible. Amb tot, assegura que l'etnologia dels tartèssis és força dubtosa i que el que l'ha impulsat a creure que són majoritàriament lígurs no és més que l'etimologia, especialment els topònims antics, entre els quals troba una “Ciutat dels Lígurs” i un “Llac Ligustí”.<sup>777</sup>

Amb tot, el potencial dels lígurs per esdevenir civilitzats, segons Schulten, no es desperta

---

<sup>775</sup>Ibid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 52.

<sup>776</sup>Ibid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 53.

<sup>777</sup>Ibid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 55.

de forma aïllada sinó que necessita un impulsor extern que els ajudi a aquest “desvetllament”. És per aquest motiu que explica la diferència entre els civilitzadíssims i riquíssims tartessis i l'altra gran població ligúrica de la Península, els bascos, que havien viscut fins molt avançada la història en un estat gairebé de salvatgisme a causa del poc nivell de civilització de les seves poblacions veïnes.

Aquest impulsor extern necessari, en el cas tartessi, fou l'inici i el desenvolupament del comerç amb poblacions orientals, ja fossin provinents de l'Egeu o, sobretot, els fenicis. Els fenicis arribaren a la Península a la recerca de les abundants fonts metal·líferes del subsòl ibèric, especialment de plata, i arribaren a endur-se'n quantitats gairebé llegendàries que convertiren la Tarschisch que Schulten equiparava a Tartessos en una mena de *El Dorado* de l'antiguitat.

Veiem, doncs, que el comerç dels tartessis amb els comerciants orientals fou força passiu, quedant-se ells al seu territori, rebent les visites dels fenicis, que venien a cercar els metalls ibèrics per intercanviar-los per productes de luxe com vi o objectes artístics. Contrasta aquest fet amb el paper actiu del comerç dels tartessis amb la zona de la costa atlàntica, essent ells qui anaven a buscar les matèries primeres com l'estany per intercanviar-los per productes d'origen mediterrani.<sup>778</sup> La relació amb els comerciants orientals, però, hauria tingut una influència decisiva sobre els tartessis ja que els haurien inspirat per seguir el camí de la civilització tot i que ja havien trobat el terreny adobat per aquest procés, a diferència de la resta d'àrees de la Península. Així: “Las relaciones con los cultísimos comerciantes orientales aumentaron la riqueza de Tartessos y tuvieron una influencia decisiva en el desarrollo de su cultura”.<sup>779</sup>

En aquesta influència decisiva, un punt clau seria el sistema polític, ja que els tartessis haurien instaurat una monarquia hereditària d'arrel divina inspirada en les monarquies del Pròxim Orient. Dins aquesta monarquia, s'hi inclourien els reis mítics dels quals parlen les fonts tals com Habis, inventor de l'agricultura, l'apicultura i altres elements de civilització, Gàrgoris, el legislador, o Gerió, identificat amb el gegant tricèfal del mite d'Hèracles.

Aquest Gerió hauria estat un rei de Tartessos, per tant un aliat dels fenicis, que s'hauria oposat a l'arribada dels comerciants foces a la zona de l'actual Andalusia. Amb el temps, la història de Gerió s'hauria convertit en llegenda, convertint-se el rei de Tartessos en un

<sup>778</sup>Ibid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 51.

<sup>779</sup>Ibid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 59.

malvat gegant que representava l'oposició dels salvatges al progrés de la civilització.<sup>780</sup> Alhora, Schulten troba fins i tot una explicació al mite del robatori de les vaques que va haver de portar a terme Hèracles, ja que les vaques tartèssiques, es a dir, les vaques de Gerió, ja tenien fama des de molt antic,<sup>781</sup> fama que hauria perdurat fins als nostres dies: “En esta comarca [el Coto de Doñana, on Schulten situava Tartessos], se crían hoy todavía los mejores toros andaluces”.<sup>782</sup>

Schulten troba un punt d'inflexió en aquesta monarquia en el nom d'Argantoni, literalment *Home de la Plata*, que ell considerava etimològicament cèltic en comptes de Tartèssic. Argantoni, a més de no ser d'origen tartèssic, simpatitzava clarament amb els comerciants grecs, enemics aferrissats dels fenicis, als quals convidà a establir-se a les seves terres i, fins i tot, els oferí diners i protecció. Addueix a una suposada conquesta per part dels mercenaris celtes que els tartèssics, tan poc aficionats a la guerra, es veien obligats a contractar per a la seva pròpia defensa.<sup>783</sup> Aquesta poca predisposició per la guerra, es veié clarament, segons Schulten, en diferents moments de la història tartèssica com, per exemple, en la batalla naval entre els tartèssis i la Gades fenícia pel control de l'Estret de Gibraltar i per l'explotació dels jaciments metal·lífers. Aquesta incapacitat per a la guerra, però, seria una constant en totes les poblacions d'estirp tartèssica: “En este combate revelaron los tartesios sus escasas virtudes guerreras; tampoco los turdetanos, sus sucesores, fueron grandes soldados y pasaban por ser el pueblo menos guerrero de la vieja Iberia”.<sup>784</sup>

La irradiació de la cultíssima Tartessos s'estengué també cap a les poblacions ibèriques més cultes i civilitzades del sud i l'est de la Península que acabaren adoptant una forma de govern tan poc adient amb la manera de ser dels ibers com la monarquia hereditària. Aquesta societat tan avançada encara hagués pogut assolir graus més alts de civilització si hagués pogut arribar a entrar en contacte amb els grecs, tal i com pretenia Argantoni. Desgraciadament, Tartessos no es pogué beneficiar dels beneficis de la convivència amb els grecs ja que, just en aquells moments, s'estava disputant la lluita per la supremacia del Mediterrani Occidental que culminaria amb la victòria cartaginesa a la batalla d'Alàlia que:

---

780Per a un resum detallat, per bé que historiogràficament heterodox, del mite de Gàrgoris i Habis vegeu: SÁNCHEZ DRAGÓ; Fernando, *Gárgoris y Habidis. Una historia mágica de España*, (1985), Planeta, Barcelona, 2001, pp. 134-212.

781Per a una altra interpretació del mite de Gerió vegeu: íbid, SÁNCHEZ DRAGÓ, *Gárgoris y Habidis*, pàgs. 227 i 228.

782SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 70.

783Íbid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 89.

784Íbid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 75.

“Fue fatal para Tartessos. Trajo, en efecto, a España a los cartagineses, siniestros sucesores de los tirios”.<sup>785</sup> Així, si Tartessos ja havia sucumbit una vegada al poder naval semita, però se n'havia recuperat gràcies a la inestabilitat al Pròxim Orient que havia acabat provocant la caiguda de Tir, no tenia cap possibilitat de sobreviure davant una superpotència militar i estava fatalment condemnat a la desaparició.

El benefici que hauria suposat per a Tartessos entrar en contacte amb els colonitzadors grecs, primer foceus i després massalotes, hauria estat immens. Només cal veure el gairebé miracle que obraren amb les tribus iberes del sud i el llevant peninsulars que, a pesar de la seva rudesia i incapacitat per adoptar cap mena d'influència estrangera, acabaren per desenvolupar una forma pròpia d'art, degeneració de l'art grec, i a evolucionar una mica tant en els seus costums com en l'organització social. Schulten descrivia d'aquesta manera la influència que exercí el contacte dels ibers amb els grecs a nivell cultural: “Los griegos trajeron a los iberos algo mejor todavía que los dones de Pallas y Dyonisos: trajéronles el arte griego”.<sup>786</sup>

Totes aquestes afirmacions Schulten les fa a partir de les seves anàlisis de les fonts clàssiques, principalment el *Periple* i l'*Atlàntida* de Plató, però també la *Bíblia*, l'*Odissea* o diversos mites grecs com el d'Hèracles. Cal recordar que, fins al moment, es donava per vàlida o, almenys, versemblant, l'existència d'un antic continent on vivia una avançada civilització i que s'enfonsà a causa d'alguna catàstrofe geològica.<sup>787</sup> Aquesta hipòtesi no fou descartada per una àmplia majoria dels científics fins a la formulació de la teoria de la deriva continental per part del meteoròleg alemany Alfred Wegener, exposada de manera definitiva el 1920.<sup>788</sup> Així, dóna per bona l'afirmació del *Periple* que tota la zona oest de la Península estava habitada per lígurs igual que la zona de l'actual Bretanya, el sud de la Gran Bretanya i Irlanda i disculpa alguns dels buits que presenta, com el fet que no mencioni la presència de cartaginesos a la Península amb l'argument següent: “Ninguna persona razonable admitiría que un navegante masaliota nombre a los cartagineses, sus enemigos mortales”.<sup>789</sup>

---

<sup>785</sup>Íbid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 88.

<sup>786</sup>Íbid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 85.

<sup>787</sup>Per a una recopilació de fonts històriques sobre l'Atlàntida i les diferents ubicacions que se li atribuïren vegeu: SPRAGUE DE CAMP; Lyon i LEY; Willy, *De la Atlántida a El Dorado*, Luis de Caralt, Barcelona, 1960, pp. 13-80 i, per a una anàlisi més detallada, SPRAGUE DE CAMP; Lyon, *Lost Continents. The Atlantis Theme in History, Science and Literature*, (1945), Dover Publications, Nova York, 1970.

<sup>788</sup> Per a la formulació de la teoria compete de Wegener vegeu: WEGENER; Alfred, *El origen de los continentes y océanos*, (1920), Crítica, Barcelona, 2009.

<sup>789</sup>SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 105.

D'aquesta manera, Schulten gairebé presenta l'absència de cartaginesos al *Periple* com la prova fefaent de la seva presència a la Península i que, al final, havien de ser els aniquiladors de Tartessos. Dins aquesta faceta d'exegesi de les fonts antigues, cita tots aquells autors que parlaren de Tartessos i, fins i tot, permetent-se el luxe de corregir-los i censurar aquells que van cometre la gravíssima falta, al seu parer, de confondre la Gades estrangera i semita amb la Tartessos autòctona i lígur; tan diferents entre elles que eren pràcticament impossibles de confondre.<sup>790</sup>

A continuació, Schulten fa un esbós racial i cultural dels tartessis, partint de la base que pertanyien a la raça lígur. Així, els atribuïa certes característiques, tant físiques com culturals, gairebé oposades a les dels seus veïns ibers. D'entre aquestes característiques destaca especialment la inclinació envers el mar i les navegacions en alta mar, contrastant amb el marcat caràcter de secà dels ibers, que sentien una especial aversió cap a tot allò que implicava el fet marítim. Això es devia, segons Schulten, a les antigues poblacions prehistòriques de l'oest europeu, als quals ell identificava amb els oestrymnis. Sobre els oestrymnis, identificats amb la raça lígur de la qual parlaven els autors grecs, Schulten en feia afirmacions d'aquesta índole:

Los oestrymnios fueron los primeros navegantes de los mares septentrionales, precursoros de los frisios, sajones, normados, anseáticos y pertenecían sin duda al gran pueblo prehistórico de los ligures. Concuerta con esta ascendencia su audacia en el mar, hermoso patrimonio de la raza ligur[...]Esta audacia marítima encuentra su más bella encarnación en la figura de Cristóbal Colón, hijo de la Riviera ligur.<sup>791</sup>

Aquests oestrymnis, a part de la inclinació al mar, també tenien una gran predisposició a la cultura i a la civilització. Així, aprofitaren a la perfecció els pocs contactes que tingueren amb la cultura grega per adaptarla al seu particularíssim geni artístic. Fou, segons ell, a través dels tartessis, que la influència grega arribà als ibers ja que, en provenir d'una cultura més propera i familiar, els fou més fàcil acabar adquirint algun dels avenços proposats com l'art, la monarquia hereditària o l'especialització en els treballs i l'aparició de diferències socials que aparegueren entre les tribus iberes més civilitzades del sud i l'est de la Península, les més properes a l'antiga Tartessos. Així explica ell l'aparició d'un art ibèric de força qualitat, com la Dama d'Elx, que, d'altra manera, no hauria estat possible provenint d'un poble tan rude com l'ibèric: "Estas esculturas ibéricas no permiten

---

<sup>790</sup>Ibid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 149.

<sup>791</sup>Ibid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 165.

sino vislumbrar el viejo arte tartésico, cuyas obras descansan aún debajo la tierra, aguardando al feliz descubridor que los saque a la luz del día”.<sup>792</sup>

Amb aquesta afirmació, a més, defensava la necessitat de continuar les excavacions a la recerca de Tartessos ja que, si havia pogut inspirar una cultura tan poc dotada per a l'art com la ibèrica per realitzar pintures i escultures de la qualitat que havien donat, necessàriament les produccions pròpies havien de ser meravelloses. També s'aprecia, en aquesta afirmació, l'aspiració de Schulten a descobrir les grans estructures monumentals, tal i com havien fet Schliemann amb Troia o Evans amb Knossos, més que l'interès per descobrir com eren o com vivien els antics tartessis; cosa que ja creia conèixer a partir del que comentaven les fonts escrites.

La cultura dels tartessis era tan avançada, segons Schulten, que fins i tot acabaren per crear una cultura i un alfabet propis fins al punt que l'hispanista alemany la considera l'única cultura pròpia a la qual fou capaç d'arribar l'Occident ja que tota la resta de territoris europeus que havien arribat a la civilització ho havien fet a través d'influències orientals. Fins i tot, segons ell, caldria ampliar el club de bressols de les lletres que conformaven Egipte, Babilònia i Xina i afegir-n'hi un quart; Tartessos, l'únic genuïnament occidental.<sup>793</sup> En aquest sentit, remarca altra vegada el contrast entre aquest estat tartèssic, ben organitzat i definit, i l'anarquia de les unitats polítiques ibèriques, constantment canviant a causa de les eternes rivalitats entre elles. Fou precisament per aquesta superioritat política que els tartessis acabaren per dominar un relativament vast imperi terrestre, en el qual governaven sobre altres tribus ibèriques.<sup>794</sup> De totes maneres, la població tartèssica era tan poc aficionada a la guerra que es veia obligada a contractar grups de mercenaris ibers o celtibers per tal de controlar les altres tribus ibèriques, que tan difícilment se sotmetien a l'autoritat i a la disciplina.

Schulten apuntava ara la possibilitat que els primitius pobladors de Tartessos no fossin d'origen lígur sinó de raça ibèrica i que l'extraordinari procés civilitzador que van patir fos conseqüència de la bondat del clima i la fertilitat de la terra andalusa ja que: “En tan largo tiempo pudieron muy bien debilitarse y ablandarse por efecto del clima suave de la nueva patria y de la riqueza pronto adquirida”.<sup>795</sup> De fet, Schulten apuntava que més tard es donaria un cas que exemplificaria aquesta afirmació: “La analogía más próxima está en

<sup>792</sup>Íbid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 169.

<sup>793</sup>Íbid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 173.

<sup>794</sup>Íbid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 176.

<sup>795</sup>Íbid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 177.

los conquistadores bereberes y árabes de España, cuyo ardor bélico se disipó en la Andalucía de los tartesios".<sup>796</sup>

Si havia passat entre els conqueridors bèrbers, tan semblants en tot als seus germans ibers, també hauria pogut passar entre els ibers que haguessin estat segles vivint en aquella regió tan agraïda. Aquestes poblacions tan estovades per la bona vida indefectiblement havien d'acabar patint invasions dels pobladors de les terres més aspres que, al seu torn, a la llarga també s'acabaven refinant i civilitzant. Així, Schulten considerava que era pràcticament necessari que la unificació d'Espanya s'iniciés entre els rudes pobladors de la Meseta, i no a la civilitzada Andalusia, de la mateixa manera que Itàlia fou unificada pels piemontesos en comptes dels napolitans i la unificació alemanya la portà a terme el regne de Prússia en lloc dels habitants de les zones més suaus de la conca del Rin.<sup>797</sup>

De totes maneres, tot i acceptar que els pobladors de Tartessos poguessin ser majoritàriament ibers, igual que la resta d'habitants peninsulars, Schulten continuava creient que, com a mínim, les capes dirigents eren d'origen estranger, ja fossin cretencs o tirsens. Tanmateix, un cop establerts com a superestructura, en termes que empraria Bosch Gimpera però mai Schulten, s'haurien confós entre la població local i haurien adoptat el caràcter pacífic i ampul·lós que causa la vida en aquelles terres. Alhora, aquest fet hauria estat la causa de la mateixa caiguda de Tartessos.<sup>798</sup> Així, a diferència dels ibers, que lluitaven per la seva llibertat fins a les últimes conseqüències, la pràctica de la resistència als invasors que practicaven els tartessis era la d'abandonar a la seva sort els dominadors estrangers cada cop que n'arribava un de nou. Aquest fet s'hauria produït al llarg de tota la història, començant amb la conquesta tíria i seguint amb la cartaginesa, la romana, la visigoda i l'àrabo-bèrber. De totes maneres, la poca afició a la guerra i aquesta manca de rebel·lia, convertien el poble tartessi en un poble submís que necessitava ser controlat per agents externs més enèrgics, fins i tot en l'actualitat; afirmació que té moltes implicacions polítiques i ideològiques.

Altres trets del caràcter tartèssic, a part de la manca de sentit bèl·lic, eren totalment diferents dels de la resta d'habitants de la Península. Així, feien gala d'una gran liberalitat i magnanimitat, fruit de la seva ànima de comerciant, alhora que tenien una gran inclinació

---

<sup>796</sup>Ibid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 177.

<sup>797</sup>Ibid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 178.

<sup>798</sup>Ibid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 179.



a viure envoltats de luxe. Ahora, també a diferència dels ibers, que defugien tot allò que tenia a veure amb el mar, estaven racialment inclinats a les grans navegacions marítimes; així: “Ni la tierra ni la mar hacen a los hombres; en los corazones de los tartesios estaba ya ese impulso hacia las lontananzas marinas”.<sup>799</sup> Contrasta, doncs, aquesta inquietud i aquest caràcter actiu amb la passivitat de la majoria d'ibers, que, com relatava Schulten a *Hispania*, consideraven que: “o se debe dormir o guerrear”.<sup>800</sup>

Alhora, aquests trets del caràcter, com altres (l'afició al cant i a la dansa, la inclinació a la fabulació, etc.) haurien perviscut entre els antics tartessis i ho haurien heretat totes les generacions posteriors des dels turdetans, tal i com afirmaven els romans, fins als andalusos actuals, com posa de manifest l'autor alemany: “¿Quién no reconoce en estos rasgos [ampulositat] al andaluz actual, propenso a la fantasía, a la fraseología, a la exageración, pero dotada de gran talento poético y retórico? [...] El alegre carácter del andaluz actual parece ser también herencia del pasado tartésico”.<sup>801</sup> De la mateixa manera, gaudien d'una gran longevitat; característica que serviria a Schulten per demostrar que els habitants de Tartessos estaven emparentats, igual que la resta d'ibers, amb els pobladors del nord d'Àfrica, que també tenien una gran propensió a viure durant més anys que la mitjana de les poblacions mediterrànies i europees.

Tanmateix, les semblances s'acabaven aquí i el contrast que Schulten trobava entre els tartessis actius, alegres i vivaços i els ibers rústecs i indolents era gairebé radical. La diferència principal, però, era que: “En vez de la cultura pacífica, los iberos ostentaban una belicosa incultura con cierto aspecto de animalidad”.<sup>802</sup> Aquestes diferències tan profundes, especialment el gust per la guerra, induïren Schulten a descartar que uns i altres fossin de la mateixa raça ja que, per més que els ibers s'haguessin pogut suavitzar gràcies al clima suau d'Andalusia, no havien pogut sofrir un canvi tan radical. Així, mentre els ibers eren pràcticament iguals en tot als bèrbers nord-africans, els tartessis potser podien tenir una part de sang ibera però, majoritàriament: “Cabría considerar a los tartesios como pertenecientes a una capa preibérica, por ejemplo, como ligures”.<sup>803</sup> Segueix afirmant que cabria la possibilitat que els tartessis fossin antigues poblacions ibèriques suavitzades i civilitzades per la influència de la regió i els contactes amb pobladors estrangers en un grau més alt de civilització. Ahora, tampoc no descarta la

---

799Íbid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 183.

800SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 153.

801SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 184.

802Íbid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 186.

803Íbid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 187.

hipòtesi que Tartessos, per més barreja ibèrica que pogués tenir, hagués sorgit com a colònia fundada per poblacions egeo-cretenques.

Amb tot, ell es mostrava convençut que la filiació ètnica dels tartessis era lígur. Els lígurs, però, tot i estar més predisposats a l'acció i al comerç i ser un brou de cultiu més fèrtil que els ibers per a la civilització, no eren capaços d'arribar-hi per ells mateixos sinó que necessitaven un estímul exterior. Així, els bascos, que en teoria haurien d'estar racialment tan predisposats a la civilització com els tartessis, no arribaren a passar de l'estat de salvatgisme a causa de la poca cultura dels seus veïns. Alhora, Schulten també creu que els lígurs tenien una capacitat per a la civilització però que, per diversos motius, van anar perdent amb el temps: “Sin duda, los ligures posteriores son tan bárbaros como los iberos pero ciertas analogías nos autorizan a suponer que estuvieron anteriormente en mayor grado civilizados”.<sup>804</sup> D'aquesta manera, Schulten acaba mostrant-se convençut que els tartessis tenien una filiació ètnica lígur ja que, en el cas d'haver estat ibers, hagués estat molt difícil, si no impossible, que haguessin arribat a esdevenir una cultura amb tanta personalitat i la primera gran cultura de l'occident europeu, així com la més antiga.

El novè i darrer capítol el dedicà a explicar el procés de prospecció i d'excavació del Coto de Doñana que havia seguit a partir del que havia deduït de les fonts que parlaven de Tartessos. Malgrat que no trobà res del que buscava, no perdia l'optimisme i considerava que calia seguir buscant perquè, a més d'estar convençut que la mítica ciutat de Tartessos acabaria apareixent en tota la seva esplendor, ajudaria a entendre força millor la història antiga europea ja que: “En Tartessos está la clave de la cultura más vieja de Occidente”.<sup>805</sup>

#### **7.4 SERTORIO**

El *Sertorio* és la segona gran biografia que escrigué Schulten, després del *Viriato*, que havia estat publicat l'any 1920. La publicació de la biografia d'aquest general romà del segle I aEC, però, no fou immediatament a continuació, sinó que no aparegué fins el 1940, gairebé trenta anys després que la biografia del cabdill lusità. En certa manera, es podria entendre com el testament acadèmic de Schulten que, després d'haver caracteritzat la manera de ser dels ibers, descriu la personalitat i els mèrits d'un líder que fou capaç d'aglutinar els sempre rebels i discordants ibers en una causa comuna. La figura de Quint Sertori era un dels personatges que més interessaven a l'investigador

<sup>804</sup>Ibid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 188.

<sup>805</sup>Ibid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 218.

alemany, juntament amb Viriat i Cèsar, per la seva capacitat de lideratge i la manera com aconseguien la fidelitat dels seus súbdits, especialment d'aquells dels pobles més primitius.<sup>806</sup>

Potser precisament d'aquí li ve a Schulten l'interès per aquest tipus de líders, amb els quals es podia sentir identificat. Almenys així ho creu Fernando Wulff, que afirmava que Schulten es creia un nou Sertori per la capacitat que havia tingut per entendre els indígenes espanyols i liderar-los. Fins i tot els problemes que havia tingut amb les poblacions autòctones, com les pressions perquè retornés les ceràmiques numantines que s'havia endut a Alemanya per estudiar-les, o les desavinences amb el duc de Tarifa a l'hora d'excavar el Coto de Doñana, tots deguts a un patriotisme localista i mal entès, es podien equiparar a les dificultats amb què s'havia trobat Sertori a l'hora de liderar el seu exèrcit d'ibers indisciplinats i dissidents romans.<sup>807</sup> El mateix Schulten afirmava compartir aquesta facilitat per tractar amb els espanyols, al seu *Cincuenta y cinco años de investigación en España*, un breu resum des del seu particular punt de vista de les seves experiències hispàniques i on, afirmava, el seu origen ètnic, tant diferent del de Sertori, el feia igualment apte per tractar amb els hispans.

Alhora, el personatge de Sertori també podia ser una reivindicació interessant a l'Espanya franquista. Era el personatge ideal per entroncar i conjuminar allò romà com la disciplina i la idea imperial amb allò més estrictament hispànic com l'amor a la llibertat i la independència i el valor en la batalla. Pericot, per la seva banda, també s'adonà d'aquesta utilitat del personatge de Sertori: "Sertorio, jefe de los demócratas romanos, que logró conquistar el corazón de los iberos y fundar un imperio español".<sup>808</sup>

Així, és plenament coherent amb l'època i amb l'autor el fet que aparegués una biografia, molt laudatòria, sobre el militar romà esdevingut cabdill i líder dels ibers en la seva lluita contra Roma. Per una banda, Schulten apreciava la qualitat de l'estranger capaç de guanyar-se el respecte dels ibers i aconseguir que l'obeïssin per conduir-los cap a objectius que la seva estretesa de mires no els permetia ni imaginar. D'altra banda, és el primer moment documentat a la història en què els espanyols assoleixen una unitat política i aconseguen anar tots a l'ensens per deslliurar-se del jou estranger, en aquest

---

<sup>806</sup>Per a una millor contextualització de la figura de Quint Sertori i la guerra sertoriana vegeu l'estudi, extremadament detallat: GARCÍA MORÁ; Félix, *Un episodio de la Hispania republicana: la guerra de Sertorio*, Universidad de Granada, Granada, 1991.

<sup>807</sup>WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. CXXX.

<sup>808</sup>WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. CXXVI.

cas romà, que els oprimia. Ahora, la voluntat de crear un imperi romà radicat a Espanya, però amb voluntat d'expandir-se cap a la Gàl·lia i Itàlia, coincidia amb la vocació imperial de l'Espanya eterna.

Tanmateix, la figura de Schulten ja estava força desprestigiada en aquella època i l'impacte del *Sertorio* no fou l'esperat i no arribà a assolir el ressò de les seves publicacions anteriors, especialment la *Historia de Numancia* i el *Tartessos*. Aquest descens en la influència de Schulten es nota també en l'edició del llibre, editat per l'editor barceloní Bosch amb finançament privat. De la mateixa manera, no hi apareix un pròleg d'un prehistoriador influent i el traductor no és una personalitat com al *Tartessos*, que es publicà a la *Revista de Occidente*, que dirigia l'eminent filòsof José Ortega y Gasset, i comptava amb una traducció del també filòsof, i traductor al castellà de grans filòsofs germànics com Immanuel Kant o Edmund Husserl, Manuel García Morente, sinó que corria a càrrec del seu amic Miquel Carreras, arqueòleg aficionat i propietari del Mas d'en Valls, que cal no confondre amb l'historiador i arxiver sabadellenc Miquel Carreras i Costajussà, vora Tarragona, on Schulten acostumava a passar els hiverns.

El pròleg, però, en forma d'introducció per part del traductor, és un bon resum de la metodologia emprada per Schulten a l'hora de realitzar les seves excavacions. Presenta de forma força positiva la metodologia schulteniana, cosa rara en aquella època entre els especialistes: “Desde 1899, el profesor Schulten no había desdeñado medio ni ocasión para recorrer España de punta a punta, deteniéndose con singular interés en aquellos parajes en los que, con los textos clásicos en mano y con su fino sentido de topógrafo, lograba sacar a la luz del sol y de la ciencia, milenarios restos y viejas ciudades y calzadas”.<sup>809</sup>

Per començar, Schulten destaca la importància de Sertori en la història espanyola en ser ell el primer cabdill capaç d'aglutinar la tendència centrífuga dels ibers i unir-los per a un objectiu comú. Així: “Tiene un interés especial en la historia peninsular, como elemento de cristalización de la primera unidad de los iberos, que superando por primera vez la disgregación tribal, crea una superestructura política”.<sup>810</sup> De totes maneres, la figura de Sertori no hagués estat possible sense el territori, aquella Espanya eterna i immutable, on desenvolupà les seves activitats i que és imprescindible per entendre'n tota la seva dimensió: “Para comprender a Sertorio en su totalidad, debe conocerse a España, la vieja

<sup>809</sup>SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 11.

<sup>810</sup>Ibid. SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 12.

y la nueva, en la que aquélla sigue perdurando”.<sup>811</sup> Així, de la mateixa manera que el clima benigne i la terra fèrtil de Tartessos havien model·lat els seus habitants, aficionant-los a la bona vida i fent-los totalment incompetents per a la guerra, els aspres altiplans de la Meseta també haurien ajudat a mantenir els ibers que els habitaven en un estat gairebé proper a l'animalitat.

Sertori, per la seva banda, també havia estat model·lat per la seva terra de naixement, els altiplans de Núrsia, així com per la seva estirp racial, la sabino-sabèl·lica. Aquest lloc de naixement i la filiació ètnica de Sertori són claus per explicar l'èxit de Sertori a Hispània ja que: “La altiplanicie que rodea a Nursia [pàtria de Sertori], es comparable con la Celtiberia, el sector más elevado y pobre de la meseta española y asiento de las tribus más valientes”.<sup>812</sup>

Aquesta comparació, però, anava més enllà ja que, d'una terra amb unes característiques semblants, n'havia sorgit un poble amb unes característiques també semblants. Així, els sabins també eren una raça amb afició per la guerra, valents i amb un físic privilegiat. Alhora, les tendències centrífugues, si bé no tan exagerades com en el cas dels ibers pel fet que els sabins havien tingut des d'antic més contacte amb la civilització, també les compartien i aquesta era la seva desgràcia. Aquestes tendències sabines a la disgregació es concretaven, en comptes de les lluites internes perpètuas com en el cas de la Meseta, en la tendència recurrent a organitzar-se en petites bandes que abandonaven els seus altiplans nats a la recerca de terres més hospitalàries, perdent així la consciència d'unitat i solidaritat nacionals. De totes maneres, aquest defecte es veia atenuat per les grans qualitats físiques i morals de la raça sabina, força semblants a les qualitats positives que Schulten atribuïa als ibers. Aquestes qualitats havien estat decisives a l'hora de millorar la raça romana que posteriorment havia de conquerir gran part del món conegut: “Con todo, son quizás los sabinos, en lo físico y en lo moral, la mejor estirpe itálica. Faltábanles las dotes políticas. Sucumbieron a los romanos, pero ennoblecieron precozmente la sangre romana y pertenecen, según dice Niebhur, a los pueblos «constitutivos» de Roma”.<sup>813</sup>

De la mateixa manera, els sabins també compartien amb els habitants de la Península Ibèrica una propensió a la fe religiosa ratllant el fanatisme i la superstició, però que els feia

---

<sup>811</sup>Ibid. SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 16.

<sup>812</sup>Ibid. SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 30.

<sup>813</sup>Ibid. SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 37.

molt aptes per a la comunicació entre sí. Així, entre altres coses, Sertori conquerí els cors dels ibers a través de la cérvola blanca que presentava com a enviada dels déus. Però aquesta profunda religiositat no era exclusiva de Sertori sinó que era totalment normal entre els personatges sorgits dels antics territoris sabins, entre els quals destaquen Vespasià, Sant Benet de Núrsia, Sant Francesc d'Assís o Sant Tomàs d'Aquino.<sup>814</sup> Veiem, doncs, que la religiositat de l'antiga terra sabina s'havia mantingut al llarg dels segles igual que la dels antics ibers supersticiosos i fanàtics, que s'havia anat mostrant al llarg de la història en formes diferents com eren la Reconquesta contra els àrabs, la Inquisició, la Contrarreforma o la influència de l'església catòlica a l'època que Schulten escrigué el *Sertori*.

La fulgurant carrera militar de Sertori començà també gràcies al seu origen. Així, Schulten considerava que Caius Màrius, o Gai Mari, el gran reformador de l'exèrcit romà a finals del segle II aEC, havia afavorit l'ascens del jove Sertori en sentir-se identificat amb ell i viceversa: “Oriundo también Mario de las montañas itálicas, y descendiente de agricultores, debe haberle tomado gusto el viejo espadón al jovenzuelo sabino, y Sertorio halló de nuevo en la ruda energía de su general las maneras de su propia patria”.<sup>815</sup>

Combatent al costat de Màrius, Sertori es començaria a fer un nom dins de l'exèrcit romà, destacant especialment per la seva decisió i habilitat en la tàctica de la guerrilla i la pràctica d'emboscades, sovint temeràries. Aquesta temeritat el portà, durant la guerra màrsica (91-87 aEC), o Guerra Social, a perdre un ull. Schulten explicava aquesta anècdota per mostrar tant la personalitat de Sertori com la dels ibers, que valoraven per sobre de tot, igual que la majoria de pobles bàrbars, el valor i l'astúcia en la batalla: “Después de la guerra mársica Sertorio decía que: “mientras que otros habían de recibir todavía una condecoración por su valor, él la mostraba ya en su ojo vaciado”.<sup>816</sup> Aquest caràcter temerari i orgullós de Sertori l'ajudà a guanyar-se les simpaties dels ingenus ibers, que podien arribar a veure en ell símptomes de la mateixa rudesia i valentia de la qual feien ells ja que: “son precisamente los hombres primitivos e ingenuos los que poseen un instinto más fino para distinguir a los amigos verdaderos de los falsos”.<sup>817</sup>

Al seu torn, Sertori descobrí en els ibers una tropa fidel que el valorava com es mereixia i que era totalment capaç d'acompanyar-lo en els seus objectius. També s'hi afegí el

<sup>814</sup>Ibid. SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 38.

<sup>815</sup>SCHULTEN, *55 años*, pàg. 47.

<sup>816</sup>SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 50.

<sup>817</sup>Ibid. SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 63.

ressentiment que el cabdill anà acumulant contra la república romana pel fet de ser bandejat i quedar apartat en els moments revolucionaris que seguiren a la guerra màrsica. Ell mateix reconegué la seva superioritat respecte la debilitat d'un Luci Corneli Cinna, antic aliat de Màrius, i la set de venjança d'un sanguinari Gai Màrius. Schulten ho resumeix en aquesta concloent sentència: “Es Sertorio un ejemplo de la vieja experiencia que nos enseña que en los movimientos revolucionarios, los mejores caudillos son postergados por los peores”.<sup>818</sup> Els ibers, per la seva banda, s'apuntaren amb facilitat al carro de Sertori per les seves característiques personals, sí, però també perquè veien en ell el cabdill que els podia liderar en la seva lluita contra l'odiada Roma per recuperar aquella independència que tant valoraven.

Tanmateix, aquesta simbiosi gairebé perfecta entre cabdill i exèrcit estigué a punt de no donar-se ja que Sertori, ofès per haver estat bandejat en favor de Màrius i Cinna, caigué en una profunda depressió i un fort desengany, planejava retirar-se de la vida mundana i anar-se'n a viure per sempre més a les llegendàries Illes dels Benaventurats. Per sort per a Sertori, per als ibers i per a la història, afirma Schulten, aquest viatge no es va arribar a produir mai perquè els pirates cilicis que li havien de portar al final s'hi van negar. En aquest punt, Schulten mostra la seva tendència a l'autorreferència, com en tantes altres ocasions, citant totes les parts de la seva obra que es referien a les Illes Benaventurades i especulant sobre la seva naturalesa durant gairebé deu pàgines.<sup>819</sup>

En veure's obligat a romandre a la Península Ibèrica, Sertori decidí iniciar la seva guerra contra Roma o, millor dit, la guerra de la República Romana d'Hispania contra la República Romana de Roma. Per guanyar-se el cor dels ibers, i amb ell les seves espases, s'hagué de servir de totes les seves qualitats. Així, el primer que explotà fou el seu carisma i la seva habilitat bèl·lica, qualitat que els ibers valoraven sobremanera en els seus cabdills, especialment l'habilitat a l'hora de preparar emboscades i retirades més que a l'hora de preparar grans batalles campals. Alhora, però, Schulten també destaca molt, i considera que fou fonamental per aconseguir la lleialtat cega per part dels ibers que arribà a assolir, que va saber explotar i utilitzar la profunda fe religiosa i la gran superstició dels ibers. Així, la troballa casual d'una cérvola blanca li fou d'una utilitat extraordinària, o almenys Schulten li atribueix una importància gairebé bàsica, a l'hora de controlar i

---

<sup>818</sup>Íbid. SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 57.

<sup>819</sup>Per a una recopil·lació de la feina de Schulten sobre les Illes Benaventurades o Illes dels Benaventurats, vegeu: SCHULTEN; Adolf, *Las islas de los Bienaventurados*, Ampurias, VII-VIII, pàgs. 5-22, Barcelona 1945-1947.

manipular els seus subordinats ibers, tal i com ho explica l'investigador:

Muy conocedor de la ingenua fe y superstición de los iberos, explicábales Sertorio que la cierva blanca le había sido enviada por la diosa de la caza (que en realitat li havia regalat un caçador), y que le revelaba sus consejos. La noticia de una victoria la hizo anunciar, no por el mensajero que mantuvo oculto, sino por la aparición de la cierva coronada con laurel. Cuando le traían los espías alguna noticia importante anunciábala como una revelación del animal.<sup>820</sup>

En aquest sentit, l'eficàcia de l'animal era doble. Per una banda, els ibers, en la seva ingenuïtat, ja eren supersticiosos i crèduls per naturalesa. De l'altra, jugà a favor de Sertori el fet que antigament hi hagués hagut una població de cultura cèltica a la Península i que, per bé que en aquella època Schulten ja la donava per desapareguda, hagués deixat un cert pòsit cultural entre els celtibers de la Meseta. Els celtes, afirma l'hispanista, tenien tendència a adorar tota mena d'animals blancs però, a més, el cérvol era el reflex terrestre del déu cerviforme Cerunnos, de manera que l'aparició d'una cérvola blanca en poder de Sertori era, per als celtibers, un poderosíssim senyal que era un escollit dels déus i calia seguir-lo.<sup>821</sup> També, en un pla més anecdòtic, Schulten considerava que Sertori esdevingué tan popular entre els ibers pel seu costum de dirigir-se a ells a través de paràboles, al·legories i refranys, tipus de comunicació a la qual els hispans de tots els temps eren, han estat i són molt aficionats.<sup>822</sup> Així, també Viriat es dirigia a les seves tropes amb refranys i paràboles, com un dels que Schulten considera un dels màxims exponents d'espanyolitat de tota la història, el Sancho Panza del *Quixot*.<sup>823</sup>

Sertori, però, no només va ser capaç d'aprofitar les seves extraordinàries capacitats per guanyar-se la confiança dels ibers i per canalitzar-la segons les seves intencions. Així, també va ser capaç d'exploitar i adaptar les característiques pròpies dels ibers, com era el do innat que tenien per a la guerra, i orientar-la, no cap a la disgregació, a la qual tendien de manera genètica, sinó cap a l'objectiu comú que tenien que era enfrontar-se a la República de Roma.

---

820SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 80.

821Íbid. SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 81.

822Íbid. SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 196.

823Com a exemple vegeu l'estudi: HATZFELD; Helmut, *El Quijote como obra del arte del lenguaje*, (1949), Revista de Filología Española, Madrid, 1972, pp. 19-23 i 55-80.



Precisament per això, no organitzà les seves tropes seguint el costum de les legions romanes sinó que aprengué la lliçó dels seus precedents en la lluita dels ibers contra Roma. Així, l'exemple de Numància constituí un avís per a Sertori, de tot allò que els ibers tenien de positiu i de negatiu, però el seu gran exemple i font d'inspiració fou la guerra de guerrilles que havia liderat Viriat i que havia sembrat el terror entre l'administració romana d'Hispania. Alhora, tampoc és d'estranyar que entre els millors soldats de Sertori hi predominessin els lusitans, provinents de la terra de Viriat, ja que portaven la set de sang tan incrustada als gens que hauria perdurat al llarg de la història, tal i com ho mostra el fet que els més importants i sanguinaris dels colonitzadors d'Amèrica, Cortés i Pizarro, també provenien de les antigues terres lusitanes.<sup>824</sup> De la mateixa manera, els lusitans, com la majoria d'ibers, també complien tots els requisits per portar a terme una guerra de guerrilles com la que plantejà Sertori o, almenys, tal i com els descriu Schulten: “Por su pequeña estatura, enjutos y nerviosos, extremadamente ligeros y veloces, habituados desde la juventud a una vida bajo cielo abierto y escasa alimentación, eran los lusitanos, como todos los iberos, guerrilleros natos”.<sup>825</sup>

La genialitat de Sertori, però, anava molt més enllà d'haver sabut maximitzar les virtuts guerreres dels ibers i minimitzar-ne els defectes ja que, amb la seva amplitud de mires, veié que amb això no n'hi hauria prou i decidí portar a terme una campanya global d'adaptació dels ibers a la seva causa. Per començar, aconseguí implementar una instrucció militar per sumar l'aprenentatge de la disciplina i la coordinació a la ferocitat natural de les seves tropes. Schulten, amb paraules que mostren tant l'admiració que sentia per Sertori com el concepte que tenia dels ibers, ho explicava així: “Para endulzar a aquellos bárbaros el adiestramiento militar, que les debía parecer ridículo, regaló a aquellos niños grandes toda clase de adornos de plata y oro para sus cascos y escudos y sobre todo vestidos en colores chillones”.<sup>826</sup>

Més enllà d'aquesta instrucció militar de les seves tropes, Sertori instituí un programa complet de formació dels seus oficials, creant una escola de “romanització” per als fills de les elits i els nobles indígenes. Això, segons Schulten, constituí una innovació que després seguirien els romans amb Flavius, germà d'Armini i el gran aliat de Roma per a la conquesta de Germània. Mentre Armini liderava la confederació de tribus germàniques encapçalada per cats i queruscos, i inflingia una duríssima derrota a les legions de Publi

---

824SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 82.

825Íbid. SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 83.

826Íbid. SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 109.

Quintili Varus a la Batalla del Bosc de Teutoburg, l'any 9 EC, el seu germà sempre s'oposà a la seva política pangermànica i antirromana i, tot i que els romans el contemplaven com un ostatge, ell restà com un fidel aliat seu.<sup>827</sup> Fou la mateixa estratègia que els francesos emprarien a gran escala a les seves colònies africanes amb l'ànim d'inculcar un sentiment nacional als seus colonitzats i convertir-los en "francesos negres". En certa manera, compregué que les ments ingènues dels ibers acabarien adaptant-se millor a la civilització romana per convenciment que per conquesta i que aquesta seria la millor manera d'emmotllar-los a les seves necessitats i interessos ja que: "Sabía que los bárbaros romanizados, orgullosos de su rango, pronto despreciarían a sus compatriotas, transformándose en los mejores servidores de Roma".<sup>828</sup>

Malgrat tot, fins i tot malgrat el fet que hagués pogut convertir-se en rei dels ibers, mai no oblidà que ell era romà i que les seves mires estaven enfocades cap a Roma. Així, en establir la seva república romana independent de la de Roma, no es conformà amb mantenir-se en el seu enclavament ibèric sinó que en el seu pensament tingué sempre la vocació d'estendre els seus dominis cap a la Gàl·lia i Itàlia: "Un imperio nacional hispano, tendente a aislarse frente al exterior, sólo puede tener su capital en el corazón del país, en la meseta; Sertorio, en cambio, da a entender, con la elección de Osca como residencia, que quiere unir España con Italia y las Galias".<sup>829</sup>

De totes maneres, tant responent als seus interessos com per fer una concessió als ibers bàrbars que avorrien tant les grans aglomeracions urbanes com les ciutats marítimes, instal·là la seva capital a Osca, petita ciutat situada entre l'Ebre i els Pirineus, fàcil de defensar i difícil de conquerir. Aquesta maniobra posa de manifest, segons Schulten, tant la genialitat estratègica de Sertori com la política. Per a ell, el fet que durant les guerres carlines (1833-1840 i 1846-1849) el general carlista Ramon Cabrera i Grinyó, *Lo Tigre del Maestrat*, amb el qual Schulten troba moltes similituds, escollís un enclavament similar, com era Morella, demostra que l'elecció era impecable seguint la lògica de la tàctica guerrillera.<sup>830</sup> Alhora, tampoc no oblidà les seves profundes conviccions republicanes i

<sup>827</sup>Per a un estudi sobre la derrota dels romans a la Batalla del Bosc de Teutoburg, les seves conseqüències i les relacions entre romans i pobles germànics a l'època vegeu: WIEGELS; Rainer, *Die Varusschlacht. Wendepunkt der geschichte?*, Theiss, Stuttgart, 2007.

<sup>828</sup>SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 110.

<sup>829</sup>Íbid. SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 111.

<sup>830</sup>Per a una millor comprensió de la figura de Ramon Cabrera vegeu: OYARZUN; Román, *La vida de Ramón Cabrera y las guerras carlistas*, Editorial Aedos, Barcelona, 1961. O també, en format més resumit: RÚJULA; Pedro, *Ramón Cabrera. La senda del Tigre*, IberCaja, Saragossa, 1996. Per a les guerres carlines i el carlisme en general vegeu: CLEMENTE; Josep Carles, *Las guerras carlistas*, Ediciones Península, Barcelona, 1982. També: BULLÓN DE MENDOZA; Alfonso, *La primera guerra carlista*, Actas, Madrid, 1992. I També: ARÓSTEGUI; Julio, CANAL; Jordi i CALLEJA; Eduardo, *El*

democràtiques. Per més que les seves qualitats excel·lents li conferissin, als ulls dels ibers, una àura gairebé divina, no volgué explotar la seva vessant més personalista ni bastir tot el seu edifici polític al voltant de la seva única personalitat. Una mostra més de la seva generositat i habilitats polítiques que Schulten exemplifica amb aquest paràgraf, comparant-lo amb la perfídia dels pompeians:

No posemos moneda alguna de Sertorio. El monetario propio es el primer símbolo del poder y son precisamente usurpadores y caudillos los que suelen acuñarlo para el pago de la soldada y como muestra visible de su poder, como p- ej.[per exemple] en el caso de los hijos de Pompeyo. Quizás, por ello precisamente, desdeñó el democrático Sertorio hacer acuñar monedas con su nombre y hasta con su efigie.<sup>831</sup>

Tanmateix, els ibers oferiren a Sertori una lleialtat fèrria fins al punt que, en començar els sertorians a perdre terreny davant els fidels a la República, a partir del 74 aC sota Metel i Pompeu, el gruix de les defeccions no es produí entre els indígenes, sempre tan volubles en les seves lleialtats, sinó entre els seus propis compatriotes, en els quals Sertori més confiava. Els ibers, per la seva banda, continuaren majoritàriament al seu costat, fins i tot a mesura que anava augmentant la duresa dels càstigs als que l'abandonaven o eren sospitosos de fer-ho. Fet, aquest últim, que encara augmentà més la proporció de tropes romanes que desertaven o es passaven al bàndol enemic mentre els ibers es mantenien al seu costat. Per remarcar encara més la significació d'aquest fet, Schulten no es pot estar de recordar que: “Vemos siempre a los ejércitos ibéricos disolverse después de las primeras derrotas, e inclusive, después de algunas victorias”.<sup>832</sup>

De fet, la derrota de Sertori no s'esdevení arran d'una desfeta militar, la qual no va arribar a produir-se mai, sinó per la traïció d'aquells en qui el romà rebel més confiava. Estava gairebé predestinat, doncs, que els ibers perdessin el seu nou Viriat de la mateixa manera que havien perdut l'anterior: “En definitiva, Sertorio fue asesinado por igual motivo que César: por envidia [pel seu aliat, l'inútil, pèrfid i envejós Perpenna] porque era muy superior a los que le rodeaban, destino de todos los grandes hombres”.<sup>833</sup>

Molt temps després del seu assassinat, però, els ibers seguien guardant un gran record de Sertori i, a la seva manera, continuaven sent-li fidels. Així, Schulten considerava

---

*carlismo y las guerras carlistas. Hechos, hombres e ideas*, La esfera de los libros, Madrid, 2003.

831SCHULTEN, *Sertorio*, pàg.111.

832Ibid. SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 168.

833Ibid. SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 171.

gairebé inevitable que: “Cuando en el año 49 acometió César la empresa de arrancar España de las manos de Pompeyo, fueron Osca y Calagurris, en su día baluartes de Sertorio, las que inmediatamente se pusieron de su lado, demostrando poseer, ya entonces, el rasgo fundamental del carácter aragonés de porfiada lealtad”.<sup>834</sup>

Tanmateix, no tots els ibers tenien la mateixa opinió sobre aquest nou Viriat. De fet, els habitants de l'actual Andalusia, descendents dels pacífics tartessis, l'havien temut sobre manera en tant que truncava el seu estil de vida, de la mateixa manera que ho havia fet Viriat en el seu temps, al qual tant havien odiat i temut. Desitjosos de llei, ordre, tranquil·litat i prosperitat, els andalusos de tots els temps havien menyspreat les aventures guerreres dels bel·licosos habitants de les terres de l'interior peninsular i havien intentat refugiar-se sota el paraigua protector de les estructures estatals més fortes i estables; ço és, la República de Roma. Així: “Metelo fue festejado exageradamente en su provincia. Los andaluces, cuanto más pusilánimes – de siempre habían sido los menos belicosos de los iberos- y cuanto más habían temblado ante Sertorio, tanto más levantaban ahora hasta el cielo a su salvador”.<sup>835</sup>

Al darrer capítol del llibre, Schulten hi analitza la seva personalitat com a estadista, destacant especialment que les seves dots com a cabdill militar combinaven perfectament amb les seves qualitats com a polític en un grau tan alt amb el qual només Juli Cèsar resistiria una comparació. En aquest sentit, tot i ser generals força brillants, tant el mentor de Sertori, el sanguinari Gai Mari, com el principal enemic de Sertori i Cèsar, l'antic triümvir Pompeu, són qualificats per Schulten com autèntiques nul·litats polítiques.<sup>836</sup> Alhora, les proeses de Sertori encara es veurien més magnificades tenint en compte que les condicions en què hagué de lliurar la seva guerra foren especialment penoses per comparació amb altres polítics i militars de l'època: “Los éxitos de Sertorio deben ser todavía más tenidos en cuenta, si se considera que nunca pudo disponer, como Mario y César, de un ejército en el que se pudiera confiar. Los iberos eran una tropa muy esquiva y las formaciones romanas tendían, bajo un Perperna, a la insubordinación”.<sup>837</sup>

De totes maneres, Sertori no pogué ni tan sols començar a realitzar els seus objectius polítics ja que la traïció que portà les seves tropes a la derrota arribà abans que els

---

<sup>834</sup>Ibid. SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 112.

<sup>835</sup>Ibid. SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 164.

<sup>836</sup>Ibid. SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 194.

<sup>837</sup>Ibid. SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 193.

pogués acomplir. Sí que va poder desplegar, en canvi, totes les seves destreses militars, entre les quals destacava el domini increïble de les tàctiques de la guerra de guerrilles. En aquest sentit, Schulten destacava dos altres grans moments de la història de la Península en què la tàctica de guerrilla havia estat la predominant. Eren dos moments en els quals, liderats per un gran cabdill, els indígenes havien aconseguit superar les seves diferències i confiar cegament en ells per tal de posar en alerta i complicar la vida a unes forces molt superiors en nombre, tecnologia i disciplina.

El primer d'aquests moments foren les guerres carlines i el general Cabrera, que ja havien aparegut abans en comparació a la guerra sertoriana: “Seguramente, jamás ha sido conducida la guerra de guerrilla con tanta genialidad como por Sertorio y el joven general carlista Cabrera, que fue a sus veinte años uno de los primeros caudillos militares de España”.<sup>838</sup>

L'altre gran moment, força anterior en el temps, fou la Segona Guerra Púnica, en la que els ibers enrolats a l'exèrcit cartaginès seguiren el gran general Anníbal Barca en la seva aventura i, després de gairebé dues dècades de no perdre una sola batalla en sòl itàlic, el seguiren també a la batalla de Zama, prop de Cartago, cap a la derrota final. Aquesta lleialtat inquebrantable, Anníbal se la guanyà pel seu valor i per la seva habilitat al camp de batalla però, especialment, per la seva genialitat en les emboscades i retirades, enganys, atacs i contraatacs. Així: “Igualmente nos recuerda mucho Sertorio a Aníbal [...] la maestría de Aníbal en el aprovechamiento del terreno, especialmente en la emboscada, equivale ni más ni menos a la táctica de los numidios y de los actuales bereberes [...] Como maestro de las estratagemas ocupa Sertorio un lugar junto a Aníbal en la Historia”.<sup>839</sup>

Així, segons Schulten, l'habilitat d'Anníbal per a la topomàquia li vindria de la sang líbica i numídica que corria per les venes dels cartaginesos i, per tant, seria quelcom que ja vindria escrit als seus gens. Així s'explicaria la facilitat amb què Anníbal s'hauria guanyat la lleialtat dels ibers i la facilitat amb què aquests s'hi adaptaren, ja que hispans i nord-africans estaven tan estretament emparentats que compartien les mateixes característiques tant físiques com espirituals, així com també la manera d'entendre la guerra.

---

<sup>838</sup>Ibid. SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 186.

<sup>839</sup>Ibid. SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 186.

Cal tenir en compte, però, que, si hem de fer cas d'historiadors romans com Polibi o Titus Livi, Anníbal havia marxat de Cartago el 237 aEC amb només 10 anys i no hi hauria tornat mai fins que el Senat cartaginès el cridà per a la batalla de Zama l'any 202. Així, i Schulten no ho menciona, Anníbal, que parlava múltiples dialectes ibèrics, hauria pogut aprendre les tècniques de la topomàquia, no dels seus veïns nòmides, sinó dels ibers mateixos, entre els quals s'havia criat, havia crescut i s'havia format com a cabdill i com a militar. Això, juntament amb la seva habilitat natural i la seva formació hel·lènica, hauria forjat un dels millors generals de la història.<sup>840</sup>

Schulten, rescatant altre cop la seva vessant més poètica, recupera una descripció d'una font clàssica, que tan bé coneixia, per explicar aquesta forma de guerrear tan inserida, identificada i dependent del territori en el qual es combatia en la qual tant havia destacat Sertori: "Salustio lo comparó magistralmente [a Sertori], cuando tan pronto huía solo como atacaba con 150000 hombres, con los ríos del país, secos hoy, convertidos mañana en turbulentas avenidas".<sup>841</sup>

Per acabar el llibre, Schulten fa un salt en el temps, buscant algun paral·lelisme al llarg de la història entre Sertori i algun altre militar i home d'Estat que se li pogués comparar. La conclusió que n'extragué, significativament, fou que l'únic estadista dels temps moderns que podia competir amb la genialitat de Sertori fou Otto von Bismarck que, entre altres coses, era tan dur quan exercia el paper d'home d'Estat com tendre en el tracte personal amb la gent en qui confiava. Comparació, aquesta, que demostra altra vegada que, per a Schulten, el present i el passat són dues realitats perfectament comparables.

## 7.5 INTERPRETACIÓ DE L'OBRA DE SCHULTEN

### 7.5.1 Andalusia i el sud peninsular

Com ja hem vist, la idea que Schulten tenia d'Andalusia era força semblant a la de Bosch Gimpera, en el sentit que considerava els seus habitants els més cultes i pacífics de la Península. Segons l'hispanista alemany, però, aquestes característiques no podien haver sorgit dels indígenes peninsulars ja que als ibers, tan dotats per a la guerra de guerrilles,

---

<sup>840</sup>Per a una biografia força moderna d'Anníbal Barca vegeu: BARCELÓ; Pedro, *Aníbal. Estratega y estadista*, (2004), La esfera de los libros, Madrid, 2010. Per a un estudi força més detallat i des de diferents punts de vista: REMEDIOS; Sergio, PRADOS; Fernando, BERMEJO; Jesús (eds), *Aníbal de Cartago. Historia y mito*, Ediciones Polifemo, Madrid, 2012.

<sup>841</sup>Ibid. SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 183.

no se'ls podia donar pitjor tot allò relacionat amb l'art, la cultura i la política. Així doncs, l'única explicació possible que se li acudia era que els tartèssics no fossin un poble natiu de la Península sinó un poble d'origen forà. Com no podia ser d'una altra manera, aquest poble preparat per a la cultura i la política no podia ser oriünd de les terres de l'Occident europeu sinó que havia de venir de l'Orient. De totes maneres, no fou un poble sencer qui es traslladà des de l'Orient, sinó que només arribaren a la zona d'Andalusia un nombre limitat de persones, que ràpidament assoliren el comandament de la societat perquè la població indígena, pacífica fins al punt de ser dèbil, els ho permeté sense cap mena d'oposició.

Aquesta població primigènia, afirma Schulten, no eren els ibers, que encara no havien arribat a la Península des del seu bressol nord-africà. De fet, Schulten defensava que tot el territori peninsular estava ocupat, abans de l'arribada de la conquesta i expansió dels ibers, per la veritable població europea occidental, com eren els lígurs. Aquests lígurs, que d'estenien per la majoria de les terres occidentals d'Europa, destacaven per la seva afició i habilitat al mar, des dels oestrymnis prehistòrics, que començaren a desenvolupar la navegació atlàntica a l'Edat de Bronze i arribaren a les Canàries, Madeira i les Açores, fins a èpoques força més modernes. Com a exemple, Schulten fins i tot destaca l'ascendència lígur del genovès Cristòfor Colom, com a explicació per a la seva audàcia de llançar-se a la navegació transatlàntica, de la mateixa manera que destaca que la majoria de les talassocràcies i els grans pobles de navegants europeus com els frisís, els saxons, els normands o els hanseàtics s'assentaven en terres que anteriorment havien estat habitades per lígurs i ja havien desenvolupat estretes relacions amb el mar.<sup>842</sup> D'aquest passat lígur en perdurà una afició pel mar que es mantingué al llarg de mil·lennis com ho demostra el fet de la importància del port de Cadis, el més important de la Península durant molt de temps.<sup>843</sup>

El substrat lígur, però, també havia d'aportar, segons Schulten, una altra característica determinant; la capacitat per a la civilització, la qual cosa no significa necessàriament que haguessin d'esdevenir un poble civilitzat, com ho demostra el fet que l'altre poble lígur de la Península, aquest mantingut en un estat més pur, acabà resultant el més endarrerit de tots. Schulten atribueix a la raça lígur, doncs, la possibilitat d'adquirir alts graus de

---

<sup>842</sup>SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 165.

<sup>843</sup>Per a una extensió suggeridora de la teoria lígur de Schulten, que connecta amb el mite de l'Atlàntida, vegeu l'obra del folklorista escocès Lewis Spence, pràcticament contemporani de l'hispanista alemany: SPENCE; Lewis, *History of Atlantis*, (1927), Senate, Guernsey, 1995

civilització i cultura sempre i quan rebin els estímuls adequats, cosa que es donà en el cas d'Andalusia però no a la zona basca. I aquests estímuls exteriors havien de venir, com no, de l'Orient i, concretament, de l'Àsia Menor.

En un primer moment, Schulten cregué que Tartessos sorgí a partir d'una colònia de navegants egeus; concretament, cretencs, els creadors de la civilització minoica.<sup>844</sup> Tanmateix, aviat canvià d'idea, sense descartar del tot aquesta primera hipòtesi, i donà preferència a una altra tesi que apuntava a què els colonitzadors que donaren inici als tartèssics eren els anomenats tirsens, sorgits de Lídia, a l'Àsia Menor, un dels Pobles del Mar dels quals ens parlen les tradicions egípcies. Tesi a la qual, més modernament, s'ha afegit altres investigadors com el lingüista Francisco Villar, que no descarta la hipòtesi, a partir de la lingüística comparada, que el llegendari estat tartèssic fos una fundació de la noblesa hitita exiliada després de la caiguda del seu imperi anatòlic.<sup>845</sup> Així, Schulten emparentava l'antic Tartessos, seguint el seu peculiar mètode filològic barrejat amb patrons de comportament, amb els etruscos que, a la Península Itàlica, aportarien el germen de la civilització i la cultura a la ruda raça romana.<sup>846</sup>

Així doncs, Schulten afirmava que el poble tartèssic, precursor tant dels turdetans com dels andalusos actuals, consistia en una base racial i ètnica lígur matisada i civilitzada per unes aportacions orientals, concretament tirsenes. Aquests matisos s'acabarien d'afirmar amb noves aportacions orientals que ratificarien l'estatus de poble més culte de la península Ibèrica. Aquestes serien les dels fenicis, que hi entaularien profundes relacions comercials en un règim de profunda desigualtat i, sobretot, les dels grecs focesus, que els donarien les pautes per al desenvolupament del seu art; un art que acabaria sent el millor de la Península i faria empal·lidir aquell dels rudes ibers, Dama d'Elx inclosa, que no seria sinó una imitació bàrbara d'aquelles obres més refinades portades a terme pels seus veïns més cultes, hàbils i sensibles que calia encara descobrir.<sup>847</sup>

El poble tartèssic, tant culte i refinat, era totalment contrari a la pràctica guerrera, faceta en la qual sempre havia destacat per la seva incapacitat. Això es traduïa, segons Schulten, en una facilitat per sofrir dominis i invasions estrangeres de manera continuada, que s'havien anat repetint al llarg de la història. Els seus habitants suportaven amb

---

844SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 192.

845VILLAR, *Los indoeuropeos*, pàgs. 441 i 442.

846SCHULTEN, *Cincuenta y cinco años*, pàg. 51.

847SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 169.



estoïcisme tota mena de dominis sense oposar-hi cap mena de resistència oberta. De la mateixa manera, perderen totes les guerres en què es veieren involucrats successivament contra els fenicis tiris, contra els diferents invasors celtibers que se situaven al capdamunt de la societat tartèssia sense cap mena d'esforç, igual com després sucumbiren als romans, als visigots, als musulmans i als cristians en la Reconquesta de manera que: “El carácter más aparente de toda su historia [dels tartèssics] es la falta de sentido bélico”.<sup>848</sup> De fet, Schulten afirma que els tres grans moments andalusos de la història, en què la regió ha estat una de les capitals culturals mundials, és a dir, Tartessos, l'època imperial romana i el Califat, han acabat desapareixent no per la decadència ni els conflictes interns sinó per invasions bàrbares.<sup>849</sup>

A pesar de tot, Andalusia i els andalusos tenen un subtil mecanisme de defensa respecte aquests invasors bàrbars que fan que esdevingui el “crisol” que ho fonia i arrelava tot profundament a aquella terra, en paraules de Bosch Gimpera. Aquesta defensa no era més que la mateixa terra; el clima, la fertilitat de les terres i l'alegria de viure que transmet aquell país. Així, a aquells pobles bàrbars que s'acabaven instal·lant en terres andaluses se'ls anava llimant i polint el seu caràcter, suavitzant-se, fins arribar a inserir-se en l'univers culte, pacífic i refinat andalús. Aquesta afirmació Schulten la convertí en axioma sobre la influència d'un país sobre els pobles que l'habiten que, sense modificar del tot l'esperit del poble, sí que el matisa: “Los pueblos cultos que se ven forzados a retirarse a un país pobre degeneran y viceversa”.<sup>850</sup>

De la mateixa manera, els tartèssics, i els andalusos posteriors, reaccionaven davant les continuades invasions amb submissió i estoïcisme, sense mostrar cap mena de rebel·lió però, igualment, quan aquest nou dominador rebia un atac tampoc no feien res per defensar-lo ni per defensar la seva terra. Confiaven que aquest nou poder superposat acabaria suavitzant-se per efecte del clima i la geografia, acceptant, si no la civilització, la forma de vida pacífica. Schulten ho explica amb aquest símil: “Suponemos que los tartesios fueron conquistadores extranjeros como los indios [mogols] y los espartanos [...] quizá entonces se explicara la fácil victoria de los tirios, por la desertión de los sometidos, que veían en esos extranjeros a sus libertadores”.<sup>851</sup> “En tan largo tiempo pudieron muy bien debilitarse y ablandarse por efecto del clima suave de la nueva patria y de la riqueza

---

848Íbid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 182.

849Íbid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 186.

850Íbid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 185.

851Íbid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 179.

pronto adquirida [...] La analogía más próxima está en los conquistadores bereberes y árabes de España, cuyo ardor bélico se disipó en la Andalucía de los tartesios”.<sup>852</sup> Aquest caràcter pacífic els feia vulnerables a tota mena de dominacions estrangeres però també a ells mateixos, de manera que la situació d'extrema pobresa en la que vivien en temps de Schulten aquells que en una altra època havien estat el poble peninsular més ric i culte era a causa de la seva manca de capacitats per rebel·lar-se davant de situacions adverses.

Un altre dels trets més destacats del suposat caràcter dels tartèssics era l'alegria i el gust pel cant i la dansa, així com la facilitat per la retòrica i la poesia en la seva vessant més barroca i exagerada, amb una marcada tendència a l'ostentació. Així, el codi legal escrit envers sis mil anys abans de la vinguda dels romans, era tant una mostra de la inclinació tartèssica envers la literatura com un exemple de la seva tendència a exagerar tant la seva vàlua com tot allò que els pertanyia. Això hauria ajudat també a l'elaboració de tots els mites grecs que tenien lloc a la Península Ibèrica, com el de Gerió; els grecs convertiren el rei de Tartessos en un malvat gegant que lluitava contra la civilització però els tartèssics s'encarregaren de difondre-la i distorsionar-la per posar de manifest que ells havien estat vençuts per un dels grans herois de l'antiguitat.<sup>853</sup>

També en època romana es mostraria aquesta facilitat per la paraula, tant oral com escrita, en la figura de nombrosos literats i polítics. Entre aquests destacarien el poeta Lucà o el retòric Sèneca el Vell però, especialment, el polític, orador i escriptor Sèneca el Jove i els emperadors Trajà i Adrià; homes justos i hàbils polítics que foren capaços de redreçar el rumb d'un imperi en decadència. Aquesta capacitat de produir grans literats i governants destaca especialment quan es compara amb la resta dels territoris peninsulars que, afirmava Schulten, no havien produït cap altre home de renom per a la civilització romana, a part del poeta Marcial, que no fos un militar pur i dur.<sup>854</sup>

De fet, parlant tant de les llegendes dels turdetans que afirmaven que la civilització tartèssica tenia una antiguitat de sis mil anys com de les obres dels escriptors romans, no es podia resistir a establir la comparació i afirmar: “¿Quién no reconoce en estos rasgos [ampulositat] al andaluz actual, propenso a la fantasía, a la fraseología, a la exageración, pero dotada de gran talento poético y retórico?”<sup>855</sup> Era tant el talent que tenien els antics

---

<sup>852</sup>Íbid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 177.

<sup>853</sup>Íbid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 67.

<sup>854</sup>Íbid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 170.

<sup>855</sup>Íbid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 184.

tartèssics per a la literatura, talent que havien heretat els andalusos de tots els temps posteriors fins a l'actualitat, que Schulten afirmava que la tartèssica era: “la única cultura propia a que el Occidente llegó”.<sup>856</sup> Schulten considerava, doncs, que les cultures clàssiques, tant la grega com la romana, eren d'origen oriental i havien arribat als territoris europeus ja formades. Per contra, la cultura tartèssica era purament autòctona i ja en el moment que arribaven els invasors orientals, primer els tirsens, després els fenicis, tenia tots els ingredients que li permetrien desenvolupar el seu altíssim nivell cultural, fins i tot en la teoria escrita. D'aquesta manera, no tenia cap dubte a afirmar que: “Egipto, Babilonia, China [...] en adelante habrá que considerarla [Tartessos] como la cuarta cuna de las letras”.<sup>857</sup>

Fins i tot a l'hora de divertir-se, els andalusos de principis del segle XX havien heretat dels seus avantpassats els mateixos gustos. Així, ja en època romana, es deia que les millors ballarines eren les de la Turdetània, i que anaven vestides amb vestits de colors vius i llargues cues mentre dansaven un ball extraordinàriament rítmic que la resta dels assistents acompanyaven picant amb les mans. Schulten veia evident que això era l'antecedent de la dansa i la cançó flamenques que ja començaven a posar-se moda en aquells moments. De la mateixa manera, els andalusos, igual que els tartèssics antics, ja tenien una gran afició per la tauromàquia, que es practicava a la regió des de l'arribada dels colonitzadors provinents de l'Àsia Menor o l'egeu, ja fossin tirsens o cretencs. De fet, l'afició als toros era tanta que, ja en el mite grec d'Hèracles, l'heroi havia de robar els toros del gegant Gerió, uns dels mítics reis de Tartessos. Segons Schulten, encara en l'actualitat, els seus contemporanis criaven els millors toros de Lídia i el lloc on aquests eren més valorats i de més qualitat era a la zona de l'actual Coto de Doñana, prop de la desembocadura del Guadalquivir, on l'investigador creia que es trobaven les restes de la mítica ciutat de Tartessos i on les buscà sense èxit.<sup>858</sup>

Aquesta especificitat del caràcter els feia, segons Schulten, el poble més peculiar de la Península Ibèrica ja que la seva filiació ètnica era molt diferent de la majoria dels altres pobles peninsulars. Així, mentre els ibers, que ell creia que eren l'ètnia dominant a l'àmbit peninsular quan van arribar els romans, eren un poble d'arrel africana, profundament emparentat amb els bèrbers, els andalusos eren majoritàriament lígurs amb certes influències egees o minorasiàtiques. Fins i tot, admetia que podien tenir quelcom de celta

---

<sup>856</sup>Ibid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 173.

<sup>857</sup>Ibid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 173.

<sup>858</sup>Ibid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 70.

o d'iber, però que aquest element havia quedat profundament desdibuixat a causa de la bondat del clima i l'influx de les gents autòctones sobre els forasters. De totes maneres, l'element celta es podia observar en els noms dels seus reis mítics com Argantoni, que segons ell demostrava la facilitat que tenien els tartèssics per caure sota dominis estrangers.<sup>859</sup>

Schulten diferenciava els ibers, toscos i indolents, dels tartèssics, sofisticats, alegres i vivaços. De fet, els considerava profundament diferents de la resta dels pobles peninsulars, amb els quals gairebé no hi trobava res en comú. Per contra, encara a principis del segle XX, observava profundes semblances amb altres pobles europeus en zones on hi havia hagut una antiga població lligúrica. Així, de la mateixa manera que qualificava tant els tartèssics com els oestrymnis de lligurs per l'afició al mar, també els caracteritzava com a alegres i vivaços, així com a actius comerciants. Igualment, també destacava el seu caràcter voluble, propens als grans altibaixos i a les mostres exagerades d'afecte i d'odi. En aquest sentit, els compara, i els considera pobles germans, amb els gascons, els provençals, els italians del nord i els irlandesos; tots ells pobles de base ètnica lligur. Veiem, doncs, com Schulten considera que els tartèssics i, per extensió, els andalusos, eren el poble més europeu de tota la Península Ibèrica, per contraposició a la resta de població, principalment ibèrica que, segons ell, vol dir nord-africana.

S'observa també una profunda admiració de Schulten per Andalusia, tant pels tartèssics de les fonts antigues com per l'Andalusia que ell va conèixer. Això es veu en el termes en els quals en parla, amb una connotació certament positiva. Tanmateix, la imatge que transmet no és només positiva sinó que destaca, gairebé per damunt de totes les virtuts, un defecte especialment greu; la debilitat guerrera. Això feia dels habitants de la regió andalusa un poble afable i alegre, amb moltes potencialitats per a l'art i la cultura però que necessitaven imperiosament un poder fort que els governés i els conferís el vigor i l'empenta que els mancava. En aquest sentit, trobaren, ja passada l'època musulmana, els veïns ideals en els antics ibers de la Meseta, que completaren la Reconquesta i unificaren definitivament Espanya sense poder, però, esborrar la profunda personalitat andalusa, que perduraria a llarg del temps.

### **7.5.2 Portugal**

---

<sup>859</sup>Ibid. SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 89.

L'atenció que Schulten dedica a Portugal en la seva *Hispania* es redueix a un sol paràgraf on fa una distribució ètnica dels diferents pobles repartits pel seu territori. La classificació, basada en fonts antigues d'èpoques força allunyades entre elles, situava els lusitans pròpiament dits, d'estirp ibèrica, a la meitat nord del territori portuguès; al sud-est, a l'Alemtejo, hi situava el *Celtici* que citava el *Periple*; al sud-oest, el conis, també en base al *Periple*, descendents dels lígurs, que eren la població originària de la Península Ibèrica; per últim, a les agrestes serres interiors extremenyas hi havia els vetons, estretament emparentats amb els lusitans i els seus aliats més fiables.<sup>860</sup> Tanmateix, tot i aquesta filiació ètnica diferent segons el territori, com a mínim en temps més reculats, Schulten, en els seus llibres on parla més a bastament de la regió, parla sempre que aquesta estava poblada per ibers, amb totes les característiques culturals que l'alemany els atribuïa. De fet, ni al *Viriat* ni al *Sertori*, ni a cap de la resta d'obres acadèmiques, arribà a mostrar un interès real per conèixer els detalls de les diferents cultures sobre les quals parlava. Simplement, li interessava conèixer la seva filiació ètnica i, a partir d'aquí, establia el comportament que aquesta cultura havia de tenir o, fins i tot, a l'inrevés; a partir del seu comportament n'establia la seva filiació ètnica i racial.

Com en la resta de les terres costaneres, Schulten també ressaltava una marcada diferència entre els habitants de les terres baixes; opulents i covards, i els pobres però valents muntanyesos. D'aquí, en part, que considerés que els ibers més purs, els que menys s'havien arribat a desnaturalitzar, eren els de la Meseta, que no havien rebut les influències estrangeres per desenvolupar un comerç i una vida urbana que els convertís en poblacions riques i pacífiques. Aquesta llarga citació, basada en fonts diverses, però especialment en Estrabó, és un bon resum de les característiques culturals que Schulten atribuïa als lusitans:

Aunque es país (en parte) rico, en frutos de campo y en ganado, en oro y plata, la mayoría de sus habitantes preferían el robo al cultivo de la tierra, y vivían en continuas guerras entre sí. [...] Los lusitanos son sacrificadores fervientes y examinan las entrañas pero no las cortan; también examinan y tientan las venas de los costados. [...] Todas las tribus de la montaña viven de manera sencilla, beben agua y duermen sobre el suelo desnudo, llevan el pelo largo como las mujeres, durante la pelea se lo atan con un frontal. Comen, de preferencia, carne de cabra, a su dios de la guerra le sacrifican un macho cabrío y asimismo los prisioneros con sus caballos. [...] Les gustan también los desafíos, tanto gimnásticos como en armas y a caballo y se ejercitan en el pugilato, en el tiro y en la lucha

---

<sup>860</sup>SCHULTEN, *Viriato*, pàg. 128.

en bandos. Dos tercios del año viven de bellotas que secan, machacan, muelen y convierten en pan. [...] También tienen cerveza. [...] En lugar de aceite usan manteca. [...] Su vestido consiste en una capa negra sobre la que duermen en el suelo; pero las mujeres gustan de trajes abigarrados. [...] Tienen una sola mujer como los griegos. A los enfermos los colocan junto a un camino por si pasa alguien que entiende en la enfermedad. [...] Los condenados a muerte son despeñados de lo alto de las rocas.<sup>861</sup>

Una descripció que Schulten aplica als lusitans però que, segons el seu punt de vista, compartien la majoria dels pobles ibers. De totes maneres, aquesta manera de viure, que Schulten comparava amb la que portaven alguns pobles de l'Àfrica central, no havia desaparegut del tot amb la conquesta romana ja que, a les regions on havien estat més forts els lusitans, com la Serra da Estrelha, encara al seu temps n'hi podia apreciar pervivències: “Aún hoy una raza libre y salvaje con sus rebaños de ovejas y cabras habita este país entre privaciones y soledad”.<sup>862</sup> En tot cas, Schulten, un cop feta aquesta descripció, inclou els lusitans per a tot dintre la gran família de pobles ibèrics; culturalment els diferenciava poc o gens dels ibers que ell situava especialment a la Meseta, més que a la costa llewantina. De la mateixa manera, les comparacions també apunten, com en la resta de regions que Schulten considera iberes, cap als bèrbers nord-africans, que deia que estaven estretament emparentats si no és que eren el mateix poble; les variacions culturals que hi trobava eren mínimes.

A una i altra banda de la frontera, ell hi observava el mateix amor per la guerra i la llibertat, el mateix caràcter indòmit, el mateix menyspreu per la riquesa i el luxe i el mateix culte a la personalitat dels cabdills més carismàtics. En aquest sentit, igual que comparava Sertori amb el general carlista Ramon Cabrera i Griñó, Schulten afirmava que Viriat guardava molts punts de similitud amb un altre general carlista del segle XIX, Tomás de Zumalacárregui.<sup>863</sup> Segons ell, aquesta similitud es devia a què, a més de les seves capacitats tàctiques, estratègiques i de lideratge, les seves tropes reunien les condicions adequades per aquest tipus de guerra. Tant uns guerrillers com els altres eren: “hijos de la montaña, que durante todo el día subían y bajaban sin cansancio los abruptos senderos de los montes, saltaban sobre las rocas y abismos, ligeros como gamuzas”.<sup>864</sup> La semblança era tanta que arribà a afirmar que: “Si se sustituye Zumalacárregui por Viriato,

---

<sup>861</sup>Íbid. SCHULTEN, *Viriato*, pàgs. 129-130.

<sup>862</sup>Íbid. SCHULTEN, *Viriato*, pàg. 133.

<sup>863</sup>Per a un resum de la campanya de Zumalacárregui durant la primera guerra carlina vegeu: BULLÓN DE MENDOZA; Alfonso, *La primera guerra carlista*, Actas, Madrid, 1992, pp. 247-268.

<sup>864</sup>SCHULTEN, *Viriato*, pàg. 275.

cristinos por romanos y fusil por lanzas [...] ¡Todas las palabras convienen a las guerrillas antiguas y a su caudillo!”.<sup>865</sup>

De la mateixa manera que el compara amb Zumalacárregui, Schulten també compara Viriat amb Anníbal fins al punt d'afirmar que Viriat és l'Anníbal dels ibers. Diu que són dos dels millors comandants de guerra de guerrilles que hi ha hagut a la història i que això fou, a part de per la seva pròpia genialitat, per la simbiosi perfecta que aconseguiren entre les seves tropes i el mètode de guerrear que empraven. Tant per als ibers com als bèrbers nord-africans, la guerrilla s'adaptava a ells perfectament ja que es trobava en la seva naturalesa racial i és per això, també, que Anníbal recorregué als mercenaris ibers i celtibers sempre que li fou possible i els tenia en més estima, fins i tot, que els elefants de guerra: “La semejanza de la estrategia de Viriato y Sertorio con la de Aníbal es debida al parecido de la táctica ibérica, que aquellos utilizan, con la bereber, que imitó Aníbal”.<sup>866</sup>

Com no podia ser d'altra manera, Schulten defensava que, també entre els lusitans mateixos, havia perviscut aquest gust per la guerra aquesta capacitat per al comandament de tropes poc disciplinades com eren els ibers, per bé que aquest cop els beneficiaris no en foren els portuguesos si no els espanyols: “La capacidad guerrera de las estirpes lusitanas meridionales perdura todavía en la historia posterior, ya que es aquella región patria de tan valerosos como inhumanos conquistadores de América, Cortés y Pizarro”.<sup>867</sup>

Així doncs, Schulten no veia cap mena de diferència racial, ètnica o cultural que justificqués que Portugal fos una entitat política separada d'Espanya ja que afirmava que a banda i banda de les fronteres actuals hi vivien ibers més purs, fins i tot, que els del Llevant i equiparables al paradigma de la raça ibèrica que ell situava a Numància. Tanmateix, tot i que no hi feia cap al·lusió, sí que es podria trobar una certa justificació per part de Schulten de la independència de Portugal i aquesta es trobava, també en la naturalesa mateixa de la raça ibera. Per a ell, l'èxit civilitzatori d'una cultura es mesurava en la capacitat de dominació territorial que li permetia mantenir unificades totes les terres pertanyents a la seva cultura.<sup>868</sup> Així, els ibers, amb la seva incapacitat per arribar a graus alts de desenvolupament cultural i la seva tendència inevitable a la segregació i a l'anarquia, no havien aconseguit mantenir unificat tot el seu territori, que havia quedat

---

<sup>865</sup>Íbid. SCHULTEN, *Viriato*, pàg. 275.

<sup>866</sup>Íbid. SCHULTEN, *Viriato*, pàg. 274.

<sup>867</sup>SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 82.

<sup>868</sup>WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. CLXXI.

partit en dues parts i amenaçava de fraccionar-se en més encara si Espanya no iniciava un procés modernitzador que l'acostés a Europa i l'allunyés d'Àfrica. Aquest procés, però, era pràcticament impossible vista la naturalesa ibèrica, tan propera als bèrbers nord-africans, que, mentre fos l'hegemònica al territori peninsular, no permetria aquesta modernització.

Portugal, per la seva banda, es mantenia unit amb més facilitat perquè l'element ibèric, concretat en els lusitans i els vetons, dominava sense cap mena de problema les poblacions més dèbils i submises de la costa, d'origen lígur i cèltic, per bé que molt iberitzades. De totes maneres, el fet de la independència de Portugal no deixava de ser un indicatiu del fracàs civilitzatori de la raça ibèrica que, seguint les seves tendències ancestrals a la desunió, no havia estat capaç de mantenir units tots els territoris que ocupava.

### **7.5.3 País Basc i Navarra**

Schulten, com Bosch, també defensava que els bascos provenien directament de la població més antiga de l'Europa Occidental, ja des de l'època prehistòrica. Tanmateix, a diferència dels pirinencs de Bosch, que havien quedat constrenyits a la zona pirinenca que s'estenia entre el Cantàbric i la Cerdanya, Schulten considerava que aquesta raça havia mantingut nuclis poblacionals en diferents zones d'Europa, per bé que els bascos, gràcies al seu aïllament, eren els únics que havien mantingut la seva llengua ancestral. La raça basca, doncs, no era, ja en temps històrics, quelcom exclusiu de la zona pirinenca ja que Schulten considerava que s'englobava dins el gran grup de la raça lígur, que era la població primigènia de tot l'occident europeu i continuava present en diverses zones d'Europa. Segons ell, emparentats amb els bascos eren els pobladors de l'oest de la península ibèrica que desenvoluparen la cultura megalítica i l'exportaren a totes les regions europees de població lígur. També hi estaven emparentats els navegants oestrymnis que a l'Edat del Bronze havien desenvolupat la poderosa Cultura del Bronze Atlàntic i havien monopolitzat el comerç de l'estany al llarg de tota la costa atlàntica.

Encara en temps històrics, i fins i tot als seus dies, Schulten afirmava que eren predominantment de raça lígur els bascos però també els andalusos, els irlandesos, els gascons, els aquitans, els provençals i els habitants de la costa lígur italiana i continuava trobant en aquestes poblacions les mateixes característiques i el mateix esperit. Segons



ell, els lígurs també tenien unes característiques força semblants a la raça pirinenca de Bosch, en el sentit que eren pacífics, laboriosos, actius i ben dotats per a l'art i la cultura. De totes maneres, els atribuïa una tendència innata a la navegació que no podia tenir de cap manera la raça pirinenca de Bosch i, en comptes de la fèrria tenacitat de Bosch, Schulten els atorgava un caràcter amigable però voluble i mancat de determinació.<sup>869</sup> Tanmateix, Schulten no aprofundia gaire en el caràcter i la manera de ser dels antics vascons en concret i les referències directes que hi fa a les seves obres són molt escasses. En el seu interès per ressaltar l'element ibèric de la Península, ço és africà, l'autor intentava minimitzar el paper que havien exercit les altres poblacions peninsulars, especialment les d'origen europeu com els lígurs o els celtes o, com a mínim, no esmentava res sobre com vivien ja que no complien les característiques que segons ell havien de tenir els espanyols tal i com ell els entenia.

Els lígurs per sí mateixos, però, no eren capaços de desenvolupar una cultura pròpia, per més que fossin plenament competents per adoptar-la d'altres cultures més avançades i, a partir d'aquí, assolir uns altíssims graus de refinament cultural, tal i com havien fet la majoria de les poblacions lígurs europees. Només havien quedat al marge d'aquest desenvolupament cultural els bascos, que en el seu aïllament no havien tingut contacte ni s'havien interessat per les cultures més desenvolupades que l'envoltaven, igual que els seus parents més propers, els aquitans. Aquests últims, sense acabar de perdre mai el contacte amb els seus parents de l'altra banda dels Pirineus, eren, segons Schulten, una barreja força equitativa entre els lígurs que hi vivien amb anterioritat i els ibers que, després de ser expulsats de la Meseta pels celtes el segle VII aEC, havien conquerit aquelles terres. Això li permetia a Schulten tractar l'Aquitània gairebé com si fos una part integrant de la Península i afirmar que: “La relación de España con Aquitania es doble: ligur e ibérica”.<sup>870</sup>

Així, Aquitània esdevenia una regió gairebé tan iberitzada o més que el País Basc espanyol i inserida dins les dinàmiques ibèriques. Per aquesta afirmació, entre altres fonts, Schulten es basava especialment en els comentaris de Juli Cèsar, que afirmava que, per lluitar contra Cras, els gals aquitans demanaren l'ajut d'oficials hispans de l'altra banda dels Pirineus, amb els quals compartien un idioma molt similar i força trets culturals com, per exemple, el de la *devotio* ibèrica o jurament de lleialtat envers el cabdill o superior. Aquests superiors, molts d'ells veterans de l'exèrcit sertorià, posaren les coses

---

<sup>869</sup>SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 188.

<sup>870</sup>SCHULTEN, *Sertorio*, Nota al peu 414, pàg. 113.

molt complicades al general romà perquè combinaven la tàctica de guerrilla típica dels hispans amb la disciplina romana que havien après sota les ordres de Sertori. Dins els aquitans, a més, Cèsar citava la tribu dels auscos que, etimològicament, es podrien relacionar amb els vascons històrics i els bascos o èuscars posteriors.<sup>871</sup>

Tanmateix, a l'altra banda dels Pirineus, Schulten no hi apreciava aquesta barreja ètnica tan intensa, ja que la matització ibèrica de la població lígur havia estat força menys intensa i molt més progressiva, ja que els ibers mai no arribaren a conquerir la regió. De totes maneres, la comparació exhaustiva, ja esmentada, que l'alemany feia entre Viriat i el general carlista Zumalacárregui, tant dels seus mètodes guerrillers com de la idoneïtat dels seus homes per a la guerra de guerrilles, deixava intuir que, d'alguna manera o altra, hi havia hagut mescla racial fins al punt que els bascos haurien adoptat les característiques bèl·liques dels ibers. Els tous i pacífics lígurs, segons la visió de Schulten, mai no haurien pogut adaptar-se a les dures condicions d'escassetat de menjar, marxades interminables per territoris agrestes, nits al ras només abrigats amb una capa i atacs i retirades constants.

Això podria conduir a pensar que Schulten considerava que quedava poc de l'antiga raça basca més enllà de la llengua i que l'ètnia ibèrica era la dominant; com a mínim pel que feia als trets del caràcter del poble. Tanmateix, no totes les característiques ligúriques ancestrals s'havien extingit i havien estat substituïdes per les ibèriques de manera que el País Basc, juntament amb Catalunya, era la regió espanyola que més punts en comú tenia amb la resta d'Europa i l'únic interlocutor vàlid. La resta d'Espanya, majoritàriament ibèrica, no estava capacitada per tractar amb els cultes europeus i el seu tarannà, derivat de la seva raça emparentada amb els bèrbers, convertia la major part del territori espanyol en un apèndix d'Àfrica més que en una península europea. Això li permetia afirmar que: "El que desee que progrese el mundo debe desear que desaparezca la hegemonía celtibérica y que triunfen los catalanes y vascongados. Y triunfarán o se separarán de Castilla. [...] La conquista y la colonización de la planicie castellana, la separación de África, la anexión a Europa".<sup>872</sup>

Així, si Espanya havia de deixar de ser el país primitiu, gairebé salvatge, que Schulten creia veure, calia que les regions perifèriques, amb una població ètnicament i racial més

---

<sup>871</sup>CÈSAR, *Guerra de las Galias*, pàg. 81.

<sup>872</sup>WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. XCI.

semblant a l'europea, prenguessin el comandament i acabessin d'una vegada per totes amb l'hegemonia celtibèrica de les rudes i primitives gents de la Meseta. Tanmateix, aquesta no era la solució que ell preferia ja que considerava que l'Espanya autèntica havia de ser, per tradició, història i condicionament racial, allò que l'historiador posterior Fernando Wulff catalogava com: "lo exótico, lo inmóvil y, en gran medida, lo inferior".<sup>873</sup> Schulten, de totes maneres, preferia expressar-ho en uns termes més positius, les implicacions dels quals, però, anaven en la mateix direcció i tenien les mateixes connotacions: "España es el país cortés por excelencia y el más agradable por sus costumbres, sus habitantes y su clima".<sup>874</sup> Aquesta cortesia dels seus habitants i la innocència de les seves costums, el que feia Espanya atractiva a ulls de Schulten, desapareixeria tan aviat com desaparegués l'hegemonia celtibèrica de l'Estat i aquesta passés a ser exercida per pobles més similars als europeus com els catalans o els bascos. Aquests iniciarien el camí de la modernització de l'Estat, convertint-lo en un estat europeu de ple dret i amb una cultura avançada i homologable a la dels seus veïns.

Aquesta visió coincideix sorprenentment amb la que tenia Prat de la Riba respecte l'imperialisme català; que Catalunya havia de liderar Espanya econòmicament i política per tal de convertir-la en un Estat modern i plenament europeu que controlés el tarannà semítico-africà dels castellans i andalusos.<sup>875</sup> Schulten, per la seva banda, no desitjava aquest destí per a Espanya ja que: "lo que realmente valoraba en ella era el subdesarrollo en el que estaba sumida, lo que hacía el país diferente. Para Alemania deseaba su continuidad dentro de las corrientes modernas, y para España el más absoluto inmovilismo en su idea de España una y eterna".<sup>876</sup> No només és, doncs, que cregués que Àfrica començava als Pirineus, com era pensament freqüent a l'Europa de l'època sinó que, a més, també defensava que havia de continuar sent així per coherència amb el desenvolupament històric i racial d'Espanya.

#### 7.5.4 Llevant peninsular

Schulten no prestà gens d'atenció a la zona valenciana ja que, per a ell, no era l'àrea nuclear d'una ètnia ibèrica totalment contraposada a la celtibèrica de l'interior sinó una zona perifèrica de l'ètnia ibèrica, que l'investigador alemany considerava més pura com

---

<sup>873</sup>Íbid. WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. XIX.

<sup>874</sup>RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, 7-I-49, pàg. 134.

<sup>875</sup>WULFF, *Las esencias*, pàg. 176.

<sup>876</sup>RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, pàg. 149.

més s'entrava a la Meseta ja que opinava que, a l'època de la conquesta romana, els ibers pràcticament havien esborrat tot rastre dels antics pobladors cèltics.

Creia que, en temps més reculats, com tota la resta de Península, les terres del llevant havien estat ocupades pels lígurs, la població indígena avantpassada dels bascos actuals. De totes maneres, aquests pobladors primigenis, actius i emprenedors però pacífics i de caràcter dèbil, no hi tingueren res a fer arran de l'arribada, a través del Mediterrani, dels ibers. Aquest poble d'origen africà, guerrer, anàrquic i agressiu per vocació, l'últim dels pobles prerromans peninsulars a arribar-hi, fins i tot més tard que els celtes, segons Schulten, s'hauria estès gradualment per tota la Península. Fins i tot, arran de la conquesta de les terres mediterrànies al nord dels Pirineus per part dels gals, els ibers que poblaven aquelles terres costaneres acabaren per envair de nou la Meseta, que ja havien dominat fins que foren foragitats pels celtes, i fer rebrotar l'essència ancestral ibèrica.

Els ibers de la zona llewantina compartien filiació ètnica amb la majoria de les poblacions peninsulars, exceptuant els lígurs de les actuals Andalusia i País Basc i petits reductes cèltics al sud de l'actual Portugal. De totes maneres, aquests pobles ibèrics, tot i ser, racialment, molt refractaris a rebre i adoptar qualsevol tipus d'influència estrangera, entraren en contacte amb la cultura clàssica, que s'anà establint al llarg de tota la costa mediterrània en les petites illes que suposaven els enclavaments comercials grecs. Fruit d'aquests contactes, els ibers acabaren per adoptar els cànons de l'art clàssic d'una manera molt rudimentària, tot i que la seva incapacitat natural per als assumptes artístics els impedí anar més enllà que intentar imitar les produccions i tècniques artístiques gregues però sempre dins els límits de la més estricta barbàrie. Així, les obres cabdals de l'art ibèric, com la dama d'Elx, no eren més que imitacions bastes d'allò que havien fet els grecs o, a tot estirar, el lleu reflex de l'antic art tartèssic, ara perdut, i que sí que havia estat comparable a l'art clàssic en tant que bevia de les mateixes fonts llunyanes; l'art anatoli de l'època minoica i micènica.

Aquest contacte amb les grans civilitzacions clàssiques, doncs, no serví per fer entrar els ibers de la costa per la porta de la civilització però sí que serví, per contra, perquè s'enriquessin i es desnaturalitzessin, perdent la seva virilitat i ferotgia tant característics, de manera que es convertiren en presa fàcil per als conqueridors romans. Fins i tot, acabaren per obrir una mica les seves tancades ments al món exterior i adoptant comptades

característiques culturals com, per exemple, el traçat regular dels carrers que Schulten observava al plànol de Numància, i que l'alemany considerava que hi havia arribat per influència dels pobladors ibers de la costa que ho havien copiat, al seu torn, dels grecs. Mantingueren, això sí, el format de les cases adossades amb envà mitjancer, tan típiques del món ibero-africà.

En coherència amb la seva mentalitat nacionalista i romàntica, tenyida d'orientalisme, Schulten considerava que els ibers que poblaven la Península eren totalment incapaços de civilitzar-se, per més que beguessin de les influències clàssiques i es relacionessin amb pobles més avançats que ells. Fins i tot, creia que aquests intents dels ibers per modernitzar-se i equiparar-se als pobles clàssics, o als europeus moderns, eren un error ja que atemptava contra la seva naturalesa racial ancestral. Així, i també en consonància en la seva creença gairebé dogmàtica en la unitat estatal, l'única solució positiva per a les terres llevantines era la reocupació periòdica per part dels ibers de la Meseta, on mantenien més pur el seu bel·licós caràcter ancestral. Així, aquests ibers purs, amb el seu fanatisme i la seva ruda virilitat, havien de “netejar”, de forma periòdica, els seus parents costaners dels elements foranis que els estovaven i els tornaven fàcils de dominar però, davant la impossibilitat genètica de la raça ibèrica per a la civilització, també els conduïa per un procés de decadència que conduïa a un camí sense sortida més enllà d'una certa prosperitat econòmica.<sup>877</sup>

### **7.5.5 Catalunya**

Schulten, a causa de la seva visió unitària d'Espanya tant a nivell racial com cultural, tampoc no prestà gaire atenció a la zona catalana. Segons ell, la seva població era, igual que la de la majoria del territori peninsular, de raça ibèrica, estretament emparentada amb els bèrbers nord-africans. Per tant, la regió no necessitava un tracte especial dins els seus treballs etnològics, com sí que passava amb les àrees lígurs del nord i el sud peninsular.

Tanmateix, sí que apreciava diferències significatives entre els habitants de l'actual Catalunya i la resta de la costa llevantina i els de l'interior. Aquests últims s'havien mantingut més purs en el seu mode de vida bàrbar i rude mentre que els de la costa, a causa de l'arribada massiva d'influències externes, procedents de pobles més civilitzats, s'havien desnaturalitzat. Dins la seva visió de l'Espanya immòbil i eterna, africana i cortès,

---

<sup>877</sup>WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. CI.

els habitants de la costa s'havien deixat atrapar per aquestes influències estrangeres i havien seguit un camí totalment aliè a la seva naturalesa, dedicant-se al comerç amb altres pobles i adoptant estils de vida que no els eren propis i per als quals la seva raça no estava preparada: “Las tribus de la costa S y E [sic], sometidas a influencias extranjerias, eran activas. En la meseta y el NW [sic] se caracterizaban por su indolencia de igual modo que todavía hoy se distingue el altivo pero indolente castellano del activo habitante de la costa”.<sup>878</sup>

Schulten posava com a exemple de l'indòmit caràcter ibèric tant els exemples antics de Sagunt i Numància com els més moderns de Saragossa i Girona durant les guerres napoleòniques.<sup>879</sup> Eren la prova que els ibers no defallien davant un setge pel seu caràcter orgullós i bel·licós i, alhora, que Schulten considerava una mateixa entitat ètnica els llevantins i els habitants de la Meseta a l'època romana, així com els gironins i saragossans de principis del segle XIX. De totes maneres, sí que hi feia una distinció ja que, els habitants de la costa, en obrir les portes al comerç, s'havien enriquit i havien començat a donar importància a l'aspecte material de les coses, cosa que els seus compatriotes de l'interior mai no havien fet. Això també incidia directament en altres aspectes del seu caràcter: “El amor por la libertad está más desarrollado entre los pobres moradores de las montañas que entre los ricos habitantes de las llanuras pues aquellos en su soledad viven su propia vida y rehúsan toda clase de sumisión”.<sup>880</sup> Això marcava una clara dicotomia, que es repetiria en altres zones perifèriques, especialment de l'actual Portugal, entre els opulents i dèbils habitants de la costa i els pobres i bel·licosos de les muntanyes. Segons Schulten, aquesta situació s'havia donat a totes les terres del sud d'Europa, de la costa portuguesa a les muntanyes sabèl·liques.

Així, per a ell, les pretensions nacionalistes catalanes no eren més que una traïció d'un poble de mercaders pragmàtics envers els seus germans de raça, més forts i amb una visió més romàntica de la vida i la seva llibertat. Es posava, doncs, del costat del caràcter ancestral africà i contra les pretensions de modernització d'aquella Espanya que havia de ser eterna i inamobible. De fet, no s'estava d'expressar clarament que entenia el conflicte en termes de modernització/desnaturalització contra tradició ancestral, com ja hem vist quan afirmava que, per a modernitzar-se, les zones celtibèriques de la Meseta havien de

---

<sup>878</sup>SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 154.

<sup>879</sup>SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (1945), pàg. 7.

<sup>880</sup>Íbid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (1945), pàg. 6.

ser conquerides pels habitants més actius de les costes septentrionals i orientals.<sup>881</sup>

Considerava, però, que això seria un error ja que el que corresponia a la Península, africana i conservadora per vocació, era aquest endarreriment folklòric que necessàriament acompanyava l'ètnia ibèrica. D'aquesta manera, igual que blasrava els intents d'obertura de les poblacions costaneres catalanes encapçalades per Barcelona, també s'oposava a l'existència del poble català en sí i de la seva personalitat cultural, com ho demostra el fet que criticava a Bosch Gimpera el fet d'escriure obres acadèmiques en català; idioma que no considerava apte per aquest tipus de publicacions.<sup>882</sup>

Tanmateix, per a Schulten, aquest tipus de conflicte era inevitable ja que s'inseria en una de les herències més poderoses del caràcter ibèric; el particularisme fanàtic. Els ibers, un dels millors i més temibles pobles guerrers d'Europa, sempre havien tingut aquest defecte de la desunió, que els feia totalment incapaços de consumir la seva unitat nacional, tal i com sí que havien fet les diferents nacions civilitzades del continent. Catalunya n'era el cas extrem ja que, a la desunió pròpia dels ibers, hi sumaven: “la antigua lucha entre el monte y el llano, entre los montañeses pobres y valientes, y los habitantes de las tierras bajas, opulentos y cobardes”.<sup>883</sup> Segons l'hispanista alemany, doncs, l'enfrontament entre Catalunya i la Meseta era tant indesitjable, en el sentit que suposava una renúncia a la naturalesa ibèrica, el desig de girar l'esquena a Àfrica i voler-se decantar cap a Europa per part dels catalans, com inevitable, en tant que aquesta desunió i rivalitat estava profundament ancorada en el caràcter ibèric. L'única solució possible era l'aparició d'un cabdill extraordinari, com Sertori, o Viriat abans que ell, que fos capaç, de manera excepcional, d'esborrar les diferències i els greuges i unir-los tots sota la seva bandera. Potser és per això que Schulten saludà amb tant d'entusiasme l'ascens al poder de Franco.

### 7.5.6 La Meseta

Per a Schulten, la zona de la Meseta, l'antiga Celtibèria, era el nucli dur de la raça ibèrica; allà on els ibers es mantingueren més purs i no reberen les influències desnaturalitzadores de cultures estrangeres. Seguint aproximadament l'esquema de Bosch Gimpera, donava per suposat, tot i que no ho afirmava de manera explícita, que

<sup>881</sup>WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. XCI.

<sup>882</sup>RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, pàg. 149.

<sup>883</sup>SCHULTEN, *Viriato*, pàg. 129.

l'interior de la Península, en els temps més remots, estava poblat per la mateixa raça ligúrica que poblada tot l'Occident europeu i que era l'originària del continent. Aquest patró de poblament es veié alterat cap al 700 aEC, amb l'arribada dels celtes que, amb una capacitat militar molt superior a la dels pacífics lígurs, s'establiren a les esquerpes terres mesetàries i n'esdevingueren amos i senyors durant gairebé quatre segles. Aquest domini cèltic de la Meseta es perllongà, en opinió de Schulten, fins que els moviments gals foragitaren els ibers establerts a la costa de l'actual França, entre el Rosselló i la Provença. Aquests, al seu torn, giraren la vista cap envers la població cèltica de la Meseta, a la qual derrotaren i subjugaren. Així, l'hispanista alemany considerava que els celtibèrics històrics, els que hagueren de combatre els romans, eren una població majoritàriament ibèrica, per bé que amb una breu celtització cultural, romanent dels quatre segles que els celtes havien dominat la Meseta.<sup>884</sup>

Així, a diferència de la majoria dels historiadors i arqueòlegs, tant clàssics com moderns, Schulten afirmava que els celtibers històrics no eren celtes que s'havien establert a Ibèria ni una barreja més o menys equitativa de poblacions cèltiques i ibèriques sinó que, per contra, eren ibers que s'havien establert en terres anteriorment pertanyents als celtes. Per defensar aquest punt, Adolf Schulten no es basava en la cultura material que posaven de manifest les troballes arqueològiques, ni tan sols les que feia ell. De fet, arran de les excavacions que portà a terme a l'antiga Numància, tot i que desenterrà una gran quantitat de ceràmica i altres objectes de cultura material, el retorn dels quals li comportà un dels problemes més greus que patí al llarg de tota la seva carrera, les seves prioritats se centraren en treure a la superfície les infraestructures i restes de construccions, tant de la ciutat celtibèrica com dels campaments romans, quedant així la resta de troballes en un segon terme. Per justificar la condició ibèrica de les gents de la Meseta, doncs, s'aferrava al seu vastíssim coneixement de les fonts escrites, de manera que les seves opinions sobre l'etnicitat de la regió no variaren abans i després de les excavacions de Numància. Així, seguint els seus peculiars mètodes filològics, posava de manifest que els autors grecs oposaven la *Iberikhé*, al sud i est peninsulars, a la *Keltikhé*, que situaven a l'interior. Més tard, a l'antiga *Keltikhé*, Schulten apuntava que els grecs posteriors i els primers romans ja hi trobaven els celtibers, que ells consideraven una mescla de celtes i ibers. Tanmateix, basant-se en comparacions de diferents etnònims i grans topònims de l'antiguitat, ell afirmava, sense cap mena de dubte, que els celtibers no eren la mescla d'ambdós pobles o celtes que haguessin ocupat les terres dels ibers sinó tot el contrari;

---

<sup>884</sup>SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 189.



ibers que havien ocupat el territori dels celtas.<sup>885</sup> Això li permetia fer asseveracions tan contundents com que els habitants de la Meseta, els anomenats celtibers “perteneixien [...] a la raza ibérica pero ya mezclada con los celtas. [...] El elemento ibérico tanto en lo corporal como en lo espiritual parece haber sido el predominante”.<sup>886</sup> Tanmateix, Schulten també observava que, dins aquesta gran majoria de característiques ibèriques, hi havia hagut algunes pervivències de la cultura cèltica que no havien quedat esborrades del tot arran de la invasió ibèrica. Entre aquestes, destacaven certs aspectes del consum com, per exemple, l'elaboració i el consum de cervesa en les festes, fins i tot segles després del descobriment del vi per part dels indígenes, que n'havien adoptat el consum arran de l'establiment de colònies estrangeres de pobles més avançats a nivell de civilització. Altres elements menys anecdòtics eren els antropònims, especialment els de les classes superiors, en tots els quals Schulten observava una arrel cèltica. Era el cas del lusità Viriat però també de celtibers més purs com els casos del cabdill de Segeda, Caros, que s'enfrontà a les tropes romanes el 153 aEC o els numantins Litennon, qui signà la pau amb Marcel el 152 aEC, o Retògenes, que eludí el setge definitiu de Numància el 133 aEC. De la mateixa manera, també havien mantingut el nom cèltic les diferents tribus celtibèriques, així com els déus i certes pràctiques religioses portades a terme pels habitants de la Meseta.

Segons Schulten, l'astut Sertori s'aprofità d'aquestes supervivències cèltiques en la religió, combinades amb la fe supersticiosa dels ibers, per guanyar-se el cor dels indígenes i poder-los utilitzar per als seus propòsits. Concretament, canalitzà la tendència cèltica a adorar animals blancs de tota índole, així com els cérvols, que consideraven l'encarnació del déu cerviforme Cernunnos, en una cérvola blanca que li havia regalat un caçador i que ell deia que la deessa de la caça se li havia aparegut en somnis i li havia dit on trobar-la. L'estranger, interpretant correctament les debilitats d'aquelles gents crèdules i, en bona mesura, infantívoles, féu d'aquesta una de les seves principals bases per dominar les seves díscules tropes: “Muy conocedor de la ingenua fe y superstición de los iberos, explicábales Sertorio que la cierva blanca le había sido enviada por la diosa de la caza ,y que le revelaba sus consejos. La noticia de una victoria la hizo anunciar, no por el mensajero que mantuvo oculto, sino por la aparición de la cierva coronada con laurel. Cuando le traían los espías alguna noticia importante anunciábala como una revelación del animal”<sup>887</sup>.

---

<sup>885</sup>Ibid. SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 140.

<sup>886</sup>SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (1945) pàg. 235.

<sup>887</sup>SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 80.

L'aspecte més important de la cultura cèltica que Schulten observava que romania en l'esperit celtibèric, però, era la capacitat d'aconseguir una certa unitat ètnica i política, cosa de la qual eren totalment incapaços els ibers que no presentaven aquest substrat cèltic. Aquesta característica Schulten l'apreciava en l'estructura política d'aquests pobles de l'interior peninsular, organitzada al voltant de la tribu i amb unes grans capitals on tots els membres d'aquesta es reunien en cas de guerra, com era el cas de Numància. L'organització genuïnament ibèrica, que Schulten veia en la majoria de tribus ibèriques, però també entre els bèrbers de principis del segle XX, era al voltant d'una ciutat-estat, coronada per un castell fortificat, però sense aquest vincle tribal; un cabdill podia governar diferents ciutats, que es regien cadascuna pel seu propi Senat, però aquestes ciutats eren totalment autònomes, i defensaven ferotgement aquesta autonomia, de manera que els llaços entre elles difícilment acabaven mai en una aglutinació tribal o conformant-se com a poble diferenciat. I si les ciutats eren incapaces d'organitzar-se més enllà d'un pacte en un moment puntual, menys encara tots els pobles ibèrics, com havien fet els gals sota el comandament de Vercingetòrix. La seva configuració racial els ho impedia a causa del: "carácter ibero cuyo principal rasgo es la altivez, que rechaza toda sumisión".<sup>888</sup> Els celtes, doncs, havien llegat als ibers que conqueriren la Meseta un subtil element unificador, una certa consciència d'unitat, molt dèbil, que els diferenciava dels seus veïns de la resta de territoris ibèrics amb aquest matís. Aquesta lleu tendència a la unificació havia sobreviscut, en opinió de Schulten, als dominis romà, visigot i àrab, que gairebé no havien modificat en res la població de la Meseta, però no havia modificat prou l'ànima ibèrica com per permetre que desenvolupessin una veritable civilització ja que, al caràcter refractari a tota civilització dels ibers, s'hi sumava el terreny inhòspit: "Pero esta civilización [ibèrica a la Meseta] no adquirió ulterior desarrollo sino que decayó como es frecuente que un pueblo al ocupar un país pobre se empobrezca y embrutezca".<sup>889</sup>

En aquest punt cal recalcar la connotació racista que rau en aquesta afirmació que tota idea d'unitat que es pugui trobar en els habitants prerromans de la Península, ni que sigui simplement tribal, prové dels celtes. Els celtes, que Schulten qualificava d'indogermans, terme que ell usava amb preferència davant d'indoeuropeus, estaven més o menys emparentats amb els pobles clàssics i, per tant, dins l'esperit de la seva raça, com en el dels germànics, s'hi trobava el germen per desenvolupar una cultura i assolir alts graus de civilització. Els ibers, per contra, a causa del seu origen africà, estaven fortament limitats

<sup>888</sup>SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 164.

<sup>889</sup>SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (1945) pàg. 246.

per a la cultura, fent bon el tòpic europeu que afirma que Àfrica comença als Pirineus. Schulten, doncs, no tenia cap pudor a afirmar que: “En general los iberos son un pueblo que resiste toda civilización extranjera y propiamente un pueblo incapaz”.<sup>890</sup> Més enllà encara, per a Schulten els ibers eren totalment incapaços d'arribar a desenvolupar una consciència nacional, ni que fos a nivell tribal, de manera que, ni tan sols la gran epopeia de Numància no fou percebuda, al seu temps, com la lluita en defensa de la pàtria, en sentit ampli sinó que, per als ibers, creia Schulten, no era altra cosa que una més de les seves guerres inacabables: “Estas luchas de los íberos en contra o a favor de Roma fueron más que nada negocio particular de algunos jefes de tribu, sin influencia de ninguna especie sobre la independencia territorial de la meseta”.<sup>891</sup>

Així, els ibers més incapacitats eren per a la cultura com més purs i, per tant, els de la Meseta eren els més incultes de tots, tot i el petit romanent cultural cèltic que es trobava en el seu esperit ètnic. Aquesta incapacitat racial, barrejada amb la influència d'un territori tan agrest, haurien impossibilitat el desenvolupament d'una veritable cultura a la Península Ibèrica ja que, a causa del seu origen africà, eren molt inferiors a la resta de pobles que habitaven el sòl europeu: “Los íberos culturalmente son inferiores a los celtas y germanos; España no debe su cultura a los íberos, la debe a los griegos y romanos”.<sup>892</sup> Tanta era la seva inferioritat que Schulten, recolzant-se en alguns textos clàssics, arribava a posar en dubte la seva condició humana: “En vez de la cultura pacífica, los iberos ostentaban una belicosa incultura con cierto aspecto de animalidad”.<sup>893</sup> I, tot i la influència dels romans, que havien portat la cultura a la Península, els ibers eren tan refractaris a tota influència estrangera que havien continuat sent els menys cultes i més salvatges dels europeus, especialment a la zona de la Meseta ja que: “La antigua rudeza se conservó bajo dominación romana y existe todavía hoy en parte”.<sup>894</sup>

De totes maneres, Schulten no només trobava defectes en els habitants de la Meseta que, per a ell, eren la quinta essència de tots els defectes i virtuts de la resta d'espanyols. A part de la valentia en la lluita, l'hispanista alemany elogiava especialment, en els celtibers de la Meseta, la seva cortesia i el seu caràcter cavalleresc, la seva noblesa completament exempta de malícia fins al punt que acabaven esdevenint ingenus i fàcils d'enganyar. Així, afirmava que aquests guerrers terribles, que eren tan perillosos com a

---

890SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 176.

891SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (1945), pàg. 49.

892Íbid. SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (1945), pàg. 26.

893SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 186.

894SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 176.

adversaris: “No se ganan con nada mejor que con nobleza”.<sup>895</sup> Afirmació que repetiria, de manera totalment literal, en la seva *Historia de Numancia*.<sup>896</sup> Alhora, no s'està d'establir la comparació amb l'actualitat i ressaltar que era el mateix caràcter que trobava, a principis del segle XX, entre els hidalgos i, fins i tot, entre el poble pla.

I un dels que millor sabé entendre aquest caràcter dels ibers fou el romà Sertori, que s'aprofità que els indígenes valoraven l'astúcia militar i el bon tracte per davant de totes les altres virtuts guerreres i que, un cop entregaven la seva lleialtat, aquesta era eterna. Així, buscà una forma d'expressar-se mitjançant dites i refranys, que Schulten trobava molt semblant a la de Viriat, perquè els seus rudes subordinats les entenguessin. Una tendència, aquesta d'expressar-se a través de dites i refranys, que l'hispanista considerava pròpia dels pobles culturalment endarrerits, així com molt del gust dels ibers, ja que també Sancho Panza, a qui creia l'arquetip de l'espanyol de peu, emprava aquesta forma d'expressió.<sup>897</sup>

Sertori, amb la seva genialitat, compregué a la perfecció aquest tret de la manera de ser ibèrica, així com el caràcter infantiloide de les seves tropes, a qui Schulten retratava d'una manera força semblant amb la idea que es tenia dels pobles primitius que s'estaven colonitzant a principis del segle XX. Aquesta virtut de la cortesia i l'agraïment al bon tracte per part dels ibers, doncs, havia estat, segons Schulten, no una virtut sinó un defecte que havia contribuït a la desaparició de Numància i dels celtibers. Tanmateix, Schulten no deixava d'elogiar Sertori per haver sabut guanyar-se la lleialtat ibèrica en la seva guerra civil romana, més del que blasmava els ibers per haver-se deixat enganyar per un estranger que només perseguia els seus propis interessos, més que l'alliberament ibèric respecte els dominadors estrangers. Tot i que apuntava en algun moment que Sertori no tenia sentia cap necessitat ni responsabilitat envers els seus aliats, Schulten mai no criticà als ibers que no haguessin exigint al general romà alguna contraprestació a canvi de la seva aliança.<sup>898</sup>

En aquesta actitud, probablement, Schulten es veia reflectit en el cabdill estranger que comandava els indígenes. Ell, com Sertori, considerava que havia sabut tractar bé els espanyols i guanyar-se la seva confiança per tal que col·laboressin amb els seus

---

<sup>895</sup>Íbid. SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 174.

<sup>896</sup>SCHULTEN, *Historia de Numancia*, (1945), pàg. 107.

<sup>897</sup>SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 196.

<sup>898</sup>SCHULTEN, *Sertorio*, pàg. 111.

objectius.<sup>899</sup> Fins i tot, atribuïa aquesta suposada facilitat per tractar amb els pobles llatins d'Europa a l'origen renà de la seva mare, que el feia més pròxim a ells, per bé que considerés els espanyols més bèrbers nord-africans que no pas llatins.<sup>900</sup> Les seves contínues trifulgues amb els propietaris dels terrenys, tant a Numància com al territori del Coto de Doñana, les polèmiques amb els investigadors locals per la seva actitud de superioritat i l'opinió, generalment negativa, tolerant amb ell com a màxim, que les grans figures de l'arqueologia espanyola de l'època tenien d'ell obliguen, com a mínim, a matisar aquesta percepció.

Tanmateix, Schulten considerava que, per bé que els celtibers havien desaparegut com a poble i, amb ells, la seva llengua i els seus costums, l'esperit del seu poble no s'havia extingit per complet arran de la dominació romana. Tampoc les successives dominacions estrangeres no havien modificat gaire l'essència del poble; ni els visigots ni els àrabs, en opinió de Schulten, no havien alterat la base racial de la població, que continuava sent majoritàriament ibèrica, de manera que, segons la seva manera d'entendre l'etnografia, la seva manera de ser tampoc no havia canviat substancialment des dels temps prerromans. Així, Schulten considerava supervivències ibèriques elements culturals com, per exemple, la capa negra, o sayo, que ja vestien els vacceus, arèvac i altres pobles celtibèrics i que utilitzaven indistintament com a abríc i com a manta i matalàs per dormir al ras quan eren a camp obert pasturant el bestiar o quan estaven lliurant una de les seves inacabables guerres de guerrilles. De la mateixa manera, el gos llebrer, així com la caça de llebres amb gos a les vastes planúries de la Meseta, encara practicada a bastament en època de Schulten, també era considerada pel filòleg i arqueòleg com d'origen celtibèric.<sup>901</sup>

De totes maneres, la majoria d'aquestes supervivències no es detectaven a simple vista, sinó que calia buscar-les en el terreny moral, en la manera de ser de les gents de la Meseta i, per extensió, de la majoria d'espanyols. Així, el seu origen africà es posa de manifest, encara, entre els espanyols actuals: "Todavía el español actual es tan parecido al bereber como distinto a los demás pueblos sudeuropeos".<sup>902</sup> Els habitants de la Meseta del primer terç de segle XX, opinava Schulten, mantenien encara l'antiga rudesia dels seus avantpassats ibèrics i gairebé eren tan poc propensos com ells a la cultura i la civilització. Els vint segles de contacte amb pobles més civilitzats que ells no havien aconseguit polir-

---

899WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. CXXX.

900SCHULTEN, *cincuenta y cinco años*, pàg. 11.

901SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 111.

902Íbid. SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 172.

ne del tot l'aspror; ni els romans no aconseguiren fer-ho.<sup>903</sup>

De la mateixa manera, aquella noblesa, tan accentuada que sovint es convertia en ingenuïtat, també havia estat heretada pels espanyols actuals; noblesa que es posava de manifest en la figura dels orgullosos hidalgos, que menyspreaven tota riquesa material però que tenien en gran estima el seu honor, igual que els seus avantpassats ibèrics.<sup>904</sup> I no només en els hidalgos observava Schulten aquesta característica ja que ho estenia a tota la població de la Meseta, així com gran part de la població espanyola. Per a Schulten, doncs, Espanya era el país de la cavalleriesitat i la cortesia, i no només els hidalgos ja que observava aquestes característiques en tots els estrats de la societat: “Y que agradezco el trato cariñoso que encontré en todos los círculos desde el rey Alfonso XIII hasta los obreros. He ensalzado España llamándolo «el país de la Cortesía»[sic]”.<sup>905</sup>

I, precisament a la Meseta, era on els ibers, que ja eren més purs en època prerromana perquè havien tingut menys mescles racials amb altres pobles i havien tingut menys contacte amb estrangers, havien mantingut més inalterades les característiques del seu esperit ètnic. En la imatge que Schulten tenia, aquests espanyols de la Meseta, que conservaven més pur el llegat iber, s'havien d'encarregar també que això continués així. En aquest punt, l'antic substrat cèltic, que dotava els indígenes de la Meseta d'una certa tendència a la unitat, per bé que ja molt diluït i difuminat entre el corpus principal ibèric, era quan havia de començar a funcionar i, de fet, ho havia fet en diversos moments al llarg de la història.

Així, el paper de la Meseta era determinant a l'hora de mantenir les essències ibèriques més pures cada cop que els habitants de la costa, a causa del millor clima, millors terres i excessiu contacte amb cultures estrangeres, havien caigut en la molície que provoca l'abundància i havien perdut la ferotgia i l'ardor bèl·lic innats de la raça ibèrica. Així, per a Schulten, la civilització més avançada que havia aparegut a la Península Ibèrica, la tartèssia, pràcticament l'única mostra d'alta cultura que hi trobava i que, aparentment, havia d'haver estat l'encarregada de la unificació de tots els territoris peninsulars, de la creació i lideratge de la nació ibèrica. Tanmateix, la seva manca d'energia i la seva debilitat intrínseca feien impossible aquesta empresa, que hagueren de portar a terme els rústecs habitants de la Meseta. Schulten comparava aquest cas amb els de França i

---

903Íbid. SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 176.

904Íbid. SCHULTEN, *Hispania*, pàg. 175.

905RODRÍGUEZ-TAJUELO, *Adolf Schulten*, Carta 18 a Santisteban, Tarragona, 7-I-49, pàg. 139.

Alemanya, en que les regions més avançades culturalment, com eren la Provença i la zona del Rin, respectivament, havien estat incapaces de liderar la unificació de tota la nació, i havien hagut de ser les àrees més salvatges i més vigoroses del nord, els francs en el cas de França, o de l'est, el regne de Prússia en el cas d'Alemanya.<sup>906</sup>

Més endavant, a l'Edat Mitjana, altre cop les essències pàtries dels ibers estaven amenaçades sota la dominació musulmana. Mentre les terres fèrtils i riques del sud i l'est, amb els seus habitants estovats pel bon clima, el comerç i la interacció amb altres cultures s'havien emmotllat perfectament al nou dominador, els pobladors de la Meseta es mostraren igual d'irreductibles com en la seva lluita contra els romans i, aquest cop, fins i tot resultaren victoriosos i acabaren per unificar tots els territoris de l'Espanya actual, tornant-la al camí correcte que determinava la seva naturalesa racial: "La historia de Numancia tocaba a su fin y el nombre de los celtíberos y vacceos se extinguió. No obstante, en su suelo, en tierras de Castilla y León, germinó de nuevo su semilla en



*La distribució ètnica peninsular al segle IIIaEC segons Schulten. Elaboració pròpia* aquellos férreos hombres a los que estaba destinado unificar España y dominarla durante muchos siglos".<sup>907</sup>

<sup>906</sup>SCHULTEN, *Tartessos*, pàg. 178.

<sup>907</sup>SCHULTEN, *Numancia*, (1945), pàg. 259.





## CAPÍTOL 8: RESPOSTES POSITIVES A LES TEORIES DE BOSCH

Lluís Pericot i Miquel Tarradell foren dues figures gairebé contradictòries que, gairebé, en una de les poques coses que coincidien és en el fet de reconèixer el mestratge de Bosch i, fins i tot això, ho entenien de manera poc menys que antagònica. A continuació es referirà una breu nota biogràfica de tots dos prehistoriadors per, després, procedir a la interpretació de les seves principals obres etnològiques, per bé que de manera més resumida del que s'ha fet amb Bosch i Schulten.

### 8.1 PERICOT, EL CONCILIADOR

Lluís Pericot i García nasqué el 5 de setembre de 1899 a Girona. El seu pare, Joan Pericot i Prats, era originari de Torroella de Montgrí, on conegué la família materna de Pere Bosch Gimpera, també afincada, en aquells temps, en aquella localitat. Tot i que la seva professió era la de farmacèutic militar, també exercia com a professor de Ciències Naturals, amb les quals el jove Lluís es familiaritzà des de molt jove. Per la seva banda, la mare de Lluís Pericot, Juana García Sanjuán, era malaguenya.<sup>908</sup>

Després de cursar el batxillerat a l'institut de Girona, Lluís Pericot i García es traslladà a Barcelona on, cosa força estranya per l'època, estudià a la Universitat de Barcelona només la carrera de Filosofia i Lletres, en l'especialitat d'Història, que començà l'any 1914. Fou aquí quan conegué Pere Bosch Gimpera, l'any 1916, després que aquest hagués tornat de la seva estada d'ampliació d'estudis a Berlín arran de l'esclat de la Primera Guerra Mundial. Pericot, juntament amb altres membres destacats de l'Escola de Barcelona, passà a formar part del Seminari de Prehistòria que acabava d'endegar Pere Bosch Gimpera. De fet, es convertí en el seu primer deixeble i fou el primer a treballar seguint la metodologia que el seu mestre havia après durant la seva estada a Alemanya.<sup>909</sup> També des del moment que conegué Bosch, el mateix 1916, passà a col·laborar amb el Servei d'Investigacions Arqueològiques de l'Institut d'Estudis Catalans, que el seu mestre acabava de crear per competir amb la Comisión de Investigaciones Paleontológicas y Prehistóricas i aconseguir excavar els jaciments del territori de parla catalana.<sup>910</sup>

---

<sup>908</sup>ALMAGRO GORBEA; Martín, «Pericot García; Luis» dins: GÓMEZ HIDALGO; Iciar (coord), *Diccionario Biográfico Español*, Real Academia Española, Madrid, 2009, vol. XLI, pàg. 354.

<sup>909</sup>GRACIA, *Pere Bosch- Gimpera*, pàg. 199.

<sup>910</sup>Íbid. GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 113.

Acabada la llicenciatura, Pericot es traslladà a Madrid, durant el curs 1917-1918, per realitzar els seus estudis de doctorat. Allà, entraria en contacte amb l'altre gran mestre d'arqueòlegs de l'època, Hugo Obermaier, amb el qual també mantindria sempre una bona relació i que l'ajudaria amb la les parts referents al Paleolític de la seva tesi doctoral. El tema, que ja apunta clarament la influència de Bosch, esdevindria un dels grans temes de la seva carrera i, potser, la més famosa de les seves teories: *La civilización megalítica catalana y la cultura pirenaica*.<sup>911</sup> Per més que la idea d'una cultura, i d'una raça, pirinenca, diferenciada de la resta de grups humans peninsulars, ja la defensava Bosch, Pericot seria qui hi treballaria més a fons i hi dedicaria més esforços.

Obtingut el títol de doctorat, Pericot tornà a Barcelona i, immediatament, es convertí en la mà dreta d'un Bosch que, des del seu nomenament com a catedràtic d'Història Antiga, s'havia dedicat a repatriar joves investigadors que seguissin una metodologia de treball com la seva. Així, després d'haver estat nomenat auxiliar temporal de la Facultat de Filosofia i Lletres l'any 1922, impartiria algunes de les classes teòriques de l'assignatura de Bosch, de la mateixa manera que dirigiria algunes sessions de seminari.<sup>912</sup> Tanmateix, el 1925, Pericot guanyaria per oposició la càtedra d'Història Antiga i Mitjana d'Espanya a la Universitat de Santiago de Compostel·la, on començaria les seves investigacions sobre les cultures indígenes prehistòriques de Galícia. Aquestes investigacions el portarien a recórrer tota la costa atlàntica, passant per la Bretanya, la Gran Bretanya i Irlanda i, a partir d'aquí, elaboraria la seva teoria que tota la cultura megalítica de l'Europa Occidental, del Garona a Escandinàvia passant per les Illes Britàniques, tenia el seu origen en terres de l'actual Galícia.<sup>913</sup>

Malgrat que l'estada a Santiago, a nivell acadèmic, li resultà prou profitosa, demanà el trasllat a la Universitat de València, més per motius personals que no pas professionals, l'any 1927, a la qual romangué fins al seu trasllat a la Universitat de Barcelona el 1933. Tot i que a Bosch, en primera instància, no li féu cap gràcia i li retragué per carta ja que considerava que Pericot perdria el temps amb la història moderna i contemporània i que a València no hi tenia res a fer, acabà per canviar d'opinió. Així, anys més tard, quan la relació entre l'un i l'altre era només per carta i Bosch ja s'havia tret la màscara i afirmava obertament que l'estudi de la prehistòria servia per interpretar la història moderna, Bosch

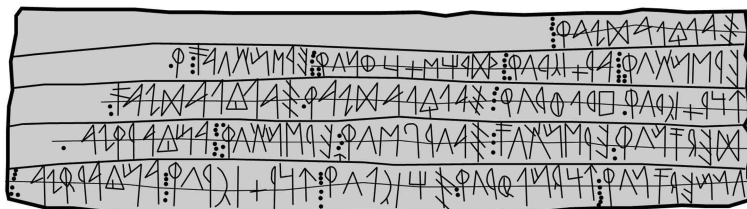
---

911ALMAGRO GORBEA, «Pericot García; Luis», pàg. 354.

912Íbid. ALMAGRO GORBEA, «Pericot García; Luis», pàg. 354.

913 PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 193.

acabaria reconeixent-li l'encert de traslladar-se a València i, especialment, d'associar la prehistòria amb la història més recent: “Supongo que habrá muchas cosas que a algunos historiadores les parecerán muy discutibles y que encontrarán raro que la Prehistoria derive a cosas de Historia Moderna. Comprendo ahora muy bien su interés por ella que le hizo asociar en Valencia la Historia Contemporánea con la Prehistoria”.<sup>914</sup>



Un cop a València, Pericot es posà immediatament a la feina i, a imitació del Servei

*Cara A del plom amb inscripcions ibèriques de La Bastida de Moixent, País Valencià. Font: commons.wikimedia.org.*

d'Investigacions Arqueològiques de l'IEC, fundà, juntament amb el seu col·lega valencià Isidre Ballester Tormo, una institució semblant sota la tutela de la Diputació Provincial de València. L'arqueòleg català en fou subdirector fins l'any 1949, setze anys després del seu trasllat definitiu a Barcelona. Junts, Pericot i Tormo portaren a terme nombroses excavacions de jaciments d'èpoques diferents, però realitzaren troballes de gran ressò tant a nivell estatal com europeu. Així, posaren al descobert la cova paleolítica del Parpalló, que esdevindria un dels referents per a la interpretació de la cultura llewantina.<sup>915</sup> Igualment feren amb els jaciments ibèrics de Sant Miquel de Lliria, amb els seus famosos vasos pintats, en els quals s'especialitzà Ballester, i el jaciment de La Bastida, de Moixent.<sup>916</sup> En aquest últim, hi descobriren una taula de plom amb inscripcions ibèriques que fou mostrat i presentat al món a l'Exposició Universal de Barcelona de l'any 1929, fet que li donà un ampli reconeixement internacional.

Tot i la seva metodologia d'arrel alemanya, apresada de Bosch, l'any 1931 se li concedí una beca de la Junta de Ampliación de Estudios, que ell aprofità per traslladar-se a França, primer, i a Anglaterra i Itàlia després, per tal de continuar les seves investigacions sobre el Paleolític Superior. A París, concretament a l'Institut de Paleonologie Humaine, estudià a fons les troballes de la cova Parpalló amb la col·laboració, evidentment, d'Henri Breuil, un dels més respectats especialistes europeus en l'època juntament amb Obermaier. Alhora, també fou a París on començà a interessar-se per una altra de les grans matèries de la

<sup>914</sup> GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, carta 113, 22-I-1947, pàg. 239.

<sup>915</sup> Per a un catàleg extensiu de les restes trobades la Cova del Parpalló vegeu: VILLAVARDE BONILLA; Valentín, *Arte paleolítico de la Cova del Parpalló. Estudio de la colección de plaquetas y cantos grabados y pintados*, Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València, València, 1994.

<sup>916</sup> BOSCH, *Memòries*, pàg. 111.

seva carrera, l'americanisme, i preparà una obra de síntesi sobre el tema, al més pur estil Bosch, *La América indígena*, que publicaria el 1935.<sup>917</sup> De tornada participaria, l'any 1933, al famós creuer pel Mediterrani, organitzat per Obermaier, i en el qual participà la flor i nata de de la investigació arqueològica i altres ciències humanes espanyoles. Entre altres, també hi assistí Bosch Gimpera, recentment nomenat rector de la Universitat de Barcelona, ara ja Universitat Autònoma de Barcelona. Per influència de Bosch, Pericot es convertí en catedràtic agregat d'Etnologia per, l'any després, ocupar la càtedra d'Història Moderna i Contemporània d'Espanya, que exerciria fins a l'esclat de la Guerra Civil espanyola.<sup>918</sup>

Després de passar el conflicte sense gaires problemes, o amb tan pocs problemes com es podia passar, les complicacions li vingueren un cop acabat aquest, amb l'arribada de les depuracions que portaren a terme els vencedors. Pericot, que fou apartat de la càtedra fins que es determinés el seu grau de responsabilitat, se'n sortí amb relativa facilitat gràcies a les bones referències que en donà Martín Almagro Basch, antic alumne seu a València i el nou home fort de l'arqueologia a Catalunya. Alhora, també el nou degà de la Facultat de Lletres, Antonio de la Torre, parlà en favor del catedràtic que, tot i ser alumne, deixeble i amic d'un separatista confés, en opinió dels nous governants, com era Bosch Gimpera: “ha publicado bastantes obras, frecuentemente en castellano, y no recuerdo que haya hecho ostentación de sus ideales políticos”.<sup>919</sup>

De fet, Josep Serra i Ràfols, amic de joventut de l'arqueòleg gironí, ja havia posat de manifest bastant abans que Pericot no era, precisament un separatista. De fet, en una carta al seu germà del 22 d'abril de 1922, deia respecte la seva posició davant del govern de Miguel Primo de Rivera: “En Pericot entusiasmado con el régimen militarucho i entonando odas a las sevas excel·lències. [...] És fàcil que els renovadors del sabre suprimeixin les Diputacions i Mancomunitat i que sigui nomenat president de Catalunya el rancho mayor de la caserna de «Atarazanas»”.<sup>920</sup> A més, amb una certa ironia, el titllava de “capellanoide”.<sup>921</sup>

Gran part del procés de depuració i de la intervenció del nou catedràtic de la Universitat de Barcelona en substitució de Bosch, Martín Almagro Basch, ja s'ha descrit a la part de la

---

917ALMAGRO GORBEA, «Pericot García; Luis», pàg. 355.

918Íbid. ALMAGRO GORBEA, «Pericot García; Luis», pàg. 355.

919Op. Cit. 7. GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, pàg. 70.

920SERRA, *Josep de C. Serra i Ràfols*, pàg. 15.

921Íbid. SERRA, *Josep de C. Serra i Ràfols*, pàg. 15.

biografia de Bosch. Simplement, cal destacar que Pericot, a més de conservar la càtedra, es convertí en un aliat valuósíssim d'Almagro per a la seva tasca tant acadèmica com institucional, tot i la seva complicada situació ja que era, alhora, subordinat d'Almagro a la Universitat i de Julio Martínez Santa Olalla, Comissari d'Excavacions, en tant que comissari provincial d'excavacions arqueològiques a Girona. Tanmateix, no tothom acceptà amb tanta naturalitat la situació, ni la bona relació entre Pericot i Almagro, de manera que Serra i Ràfols, titllava l'aliança entre un i altre de “somatén pseudo-arqueològic”.<sup>922</sup> També s'hi referia, en les iròniques cartes que escrivia a Bosch, com a “medis oficials almagrescos i pericotescos”.<sup>923</sup> Santa Olalla, per la seva banda, es mofava del caràcter submís de Pericot bo i anomenant-lo “el santón”.<sup>924</sup> Tanmateix, en una carta a Santa Olalla del 26 de juny de 1954, Pericot es refermava en la seva posició de mediador i assegurava, en contra del que es deia, que la seva situació li havia portat més problemes que beneficis, per bé que acceptava el paper que li havia tocat jugar en la pugna entre ell i Almagro:

El mantener mis relaciones con Vd. me ha valido tremendas diatribas de la mayoría de mis amigos; alguien la habrá contado cómo le defendí en la reunión del Consejo Permanente del último Congreso [es refereix al IV Contrés Internacional de Ciències Prehistòriques i Protohistòriques, celebrat al Madrid el 1954, el primer que tenia lloc després de la Segona Guerra Mundial] cuando fue Vd. atacado, creo que injustamente. Por la paz de la Prehistoria española, ya que no tenía otra fuerza que mi moderación, hice todos los esfuerzos posibles. Ya veo que es empresa perdida y que no esperan años difíciles. Esto me pilla ya cansado y con algunos años. [...] Respecto a la presente oposición [a la càtedra d'Història Primitiva de l'Home que havia deixat vacant Obermaier i que es disputaven Almagro i Santa Olalla], quién duda que lo más cómodo para í hubiera sido no figurar en el tribunal. Hace años que lo vengo diciendo. [...] Mi amistad con otros opositores [Almagro] no es razón para eliminarme pues con igual motivo sus contrincantes encontrarían amigos de Vd. en la lista del Tribunal e incluso tal vez me recusarían si pudieran por mi amistad con Vd. y la convicción de que yo pudiera votarle a Vd.<sup>925</sup>

Tan bona esdevingué la relació entre Pericot i Almagro, que el segon nomenà padrí de bateig del seu fill, el futur arqueòleg Martín Almagro Gorbea, nascut el 1946, al primer. Volgué la casualitat que, anys més tard, Martín Almagro fill redactés l'entrada

---

<sup>922</sup>GRACIA, *Arqueología i política*, pàg. 142.

<sup>923</sup>SERRA, *J de C. Serra i Ràfols*, pàg. 31.

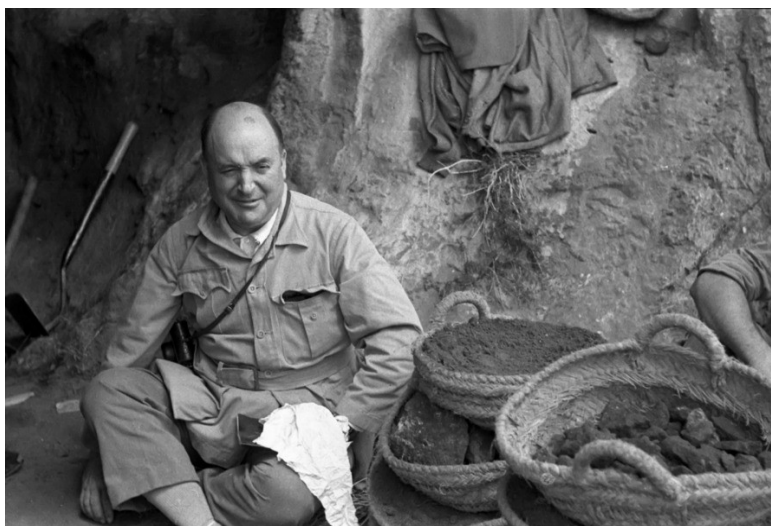
<sup>924</sup>GRACIA, *La arqueología durante el primer franquismo*, pàg. 260.

<sup>925</sup>Íbid. GRACIA, *La arqueología durante el primer franquismo*, pàg. 475.

corresponent a Pericot per al *Diccionario Biográfico Español*. Com Antonio de la Torre, el fill d'Almagro també excusava Pericot de l'acusació de catalanisme i considerava que aquest no havia estat mai catalanista per voluntat pròpia, sinó que la seva relació amb Bosch l'havia induït a ser-ho: “Aunque nacionalista en su juventud, gracias a la relación especial que siempre mantuvo con su maestro Bosch Gimpera, de quien era considerada sucesor, pasó a ser un referente para los arqueólogos nacionalistas catalanes, pero después de la Guerra Civil se desarrolló perfectamente gracias a su inteligencia, carácter adaptable y habilidad negociadora”.<sup>926</sup>

A partir de la guerra, i sense deixar mai de banda la relació amb Bosch, la seva trajectòria quedà ligada a la d'Almagro, almenys fins a la marxa de l'aragonès a Madrid el 1954. Així, a partir de 1946, començaren a col·laborar en l'organització dels cursos d'estiu a Empúries, que comptaren amb la presència de molts dels grans arqueòlegs internacionals del moment. Amb tot, el càrrec de director de les excavacions d'Empúries, que tradicionalment havia anat lligat a la càtedra d'Història Antiga de la Universitat de Barcelona, en marxar Almagro a Madrid, recaigué en mans d'un altre deixeble de l'aragonès, Eduardo Ripoll.<sup>927</sup> Malgrat tot, Pericot sí que heretà la càtedra de Prehistòria d'Almagro de la Universitat de Barcelona, que no era sinó la nova denominació de la càtedra que havia ocupat Bosch des de 1916 fins a 1939.<sup>928</sup>

La seva bona relació amb els nous dominadors de l'arqueologia hispànica li valgué el desenvolupament de gran nombre de càrrecs dins de l'Estat. Alhora, el prestigi que havia assolit al llarg de la seva carrera, així com la seva relació amb Bosch, encara molt influent



*Lluís Pericot durant el transcurs d'una excavació. Font: commons.wikimedia.org.*

en l'esfera internacional, li permeteren participar en un gran nombre de reunions i congressos internacionals, on era força respectat. Especialment, la seva projecció

<sup>926</sup>ALMAGRO GORBEA, «Pericot García; Luis», pàg. 355.

<sup>927</sup>GRACIA, *Arqueología i política*, pàg. 318.

<sup>928</sup>GRACIA, *La arqueología durante el primer franquismo*, pàg. 483.

internacional començà a forjar-se quan, el 1948, arran de la represa dels Congressos Internacionals de Ciències Prehistòriques i Protohistòriques, en els quals Pericot ocupà la vacant de delegat espanyol que havia deixat Bosch. El fet de comptar amb l'aval tant dels nous dominadors de l'arqueologia espanyola com del seu antic mestre, un antifranquista recalcitrant, estengué per tot l'àmbit internacional la fama d'home equànim, just i dialogant que ja tenia a Espanya i que, alguns, consideraven excessivament disposat a canviar de jaqueta.

Alhora, l'amistat que l'unia amb Juan de Contreras y López de Ayala, IX marquès de Lozoya, també monàrquic com ell i un dels homes forts de la intel·lectualitat monàrquica del franquisme, el mantenien a l'ampara de les lluites entre els dos cabdills de l'arqueologia hispànica i de les murmuracions d'aquells que el consideraven massa amic del "rector rojo". Segons Francisco Gracia Alonso, des que Pericot havia coincidit amb el marquès a la Universitat de València, on ambdós exercien de catedràtics, s'havia desenvolupat una forta amistat entre l'un i l'altre que li havia valgut, al primer, esdevenir el protegit del segon. Una protecció que Pericot havia sabut utilitzar sempre al seu favor quan el marquès de Lozoya era director general de Belles Arts, secció de la qual depenia la comissaria general d'excavacions que dirigia Santa Olalla.<sup>929</sup>

Pericot, doncs, fou sempre considerat l'home pont entre el mestre Bosch Gimpera i els prehistoriadors de generacions més joves que havien romàs a Espanya, entre els quals destaca Miquel Tarradell. Així, tot i que Bosch tenia molt clara la tendència de Pericot a quedar sempre bé, la seva relació es mantingué gairebé fins a la mort del mestre, l'any 1974. L'un i l'altre aprofitaven els seus viatges a congressos per veure's i compartir una de les seves aficions; la gastronomia. Tanmateix, tossut, Bosch mai no acceptà la invitació del seu deixeble i amic per visitar-lo a casa seva per menjar-hi una paella d'arròs ja que no volia tornar a posar un peu a Espanya mentre Franco fos al poder. El màxim de prop que va arribar a ser-hi fou quan quedà per dinar, justament amb Pericot, a Cervera de la Marenda.<sup>930</sup>

Aquest caràcter complaent, un punt submís, també es posava de manifest en la seva obra acadèmica i, fins i tot, a l'hora d'elaborar les seves teories. Així, no tan sols es limità a reconèixer la diversitat ètnica i racial de la població peninsular alhora que posava l'accent

---

929GRACIA, *La arqueología durante el primer franquismo*, pàgs. 249 i 250.

930OLIVAR, *Correspondència*, Carta 68 Bosch-Olivar, 20-X-1972, pàg. 148.

als moment històrics d'unitat, més que en els de divergència, sinó que també adoptava postures que no desagradessin ni als arqueòlegs partidaris de la diversitat, com Bosch, ni als partidaris de la unitat, com Almagro. De la mateixa manera, respecte la polèmica sobre la cronologia de l'art lleuantí, defensà una opinió semblant, buscant el punt intermig entre la cronologia alta, defensada per Bosch, i l'extremadament baixa d'Almagro.<sup>931</sup> Alhora, com es veurà a continuació, també procurava, i remarcava, que les seves teories arqueològiques no tenien res a veure amb les seves idees polítiques ni estaven influïdes per elles.

## 8.2 INTERPRETACIÓ DE L'OBRA DE PERICOT

A continuació es procedirà a interpretar en clau ideològica *La España primitiva*, la gran obra etnològica de Lluís Pericot. La seva és una visió que es podria considerar com de compromís entre els nous dominadors de l'arqueologia espanyola després de la Guerra Civil espanyola i el seu respecte envers el seu mestre Bosch i Gimpera.

### 8.2.1 Andalusia

Pericot, en les seves obres generals, es refereix més aviat poc a Andalusia i, a grans trets, coincideix amb la hipòtesi de Bosch que els seus habitants, que s'havien mantingut amb molt poques variacions ètniques de de l'arribada dels almerians, estaven estretament emparentats amb els ibers del Llevant peninsular: "Las gentes de Andalucía, ricas en extremo, son ya entonces la población indígena sobre la que se asentó el reino semilegendario de Tartesos y más o menos estaban ligadas con los iberos del Levante".<sup>932</sup> Tanmateix, a diferència dels lleuantins, que s'havien mantingut més, el que destacava dels meridionals més purs era la seva facilitat per incorporar influències i ètnies forasteres, de manera que, tot i que en el seu origen eren pràcticament indistingibles, cada cop eren més diferents, tal i com anaven ressaltant les successives fonts gregues i llatines:

A nuestro juicio la base de la población tartesia andaluza era indígena, próxima a occidentales y levantinos pero no es imposible que se matizara con alguna leve inmigración de elementos orientales, comerciantes, artesanos, guerreros. A estas gentes se pueden atribuir ya las grandes construcciones megalíticas andaluzas. [...] Aunque en varias ocasiones los autores antiguos incluyan a los primeros dentro del gran pueblo íbero,

---

<sup>931</sup>ALMAGRO GORBEA, «Pericot García; Luis», pàg. 356.

<sup>932</sup>PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 194.



han de existir entre ellos ciertas diferencias. En el Eneolítico notábamos una diversidad cultural y probablemente étnica entre el Sur y el Levante. Esta diversidad dentro de un remoto fondo común creemos que se mantiene hasta los tiempos históricos.<sup>933</sup>

De totes maneres, malgrat les diferències, Pericot s'inclinava per no deslligar completament els ibers dels tartèssics; per bé que aquests segons eren més cultes i refinats, aquesta diferència era més cultural i conseqüència de les influències rebudes, que no pas ètnica i racial: “Ella fue la que recibió las primeras influencias de pueblos civilizados de Oriente. Debido a éstas, desarrolló, especialmente en el Sur y Sudeste, una cultura refinada, con base agrícola y comercial, siendo el tráfico más importante el de los metales. De este modo surgió el poder y el prestigio de Tartesos, que no es sino un componente de la gran Iberia”.<sup>934</sup>

Pericot, d'altra banda, denunciava el menysteniment a què tradicionalment s'havia vist relegat el paper dels cartaginesos al sud de la Península i admetia la influència semítica que havia rebut abans de la conquesta romana i que considerava fonamental per al sorgiment del regne de Tartessos, que considerava llegendari o semillegendari. Tanmateix, tampoc no els concedia tanta importància com se'ls ha donat a posteriori ja que no els considerava generadors de cultura sinó que: “También el impulso cartaginés debió aportar alguna cosa, aunque no fuera muchas veces sino transmisor de impulsos recibidos a su vez del mundo helénico”.<sup>935</sup> Una altra de les poques referències a la zona andalusa que deixà Pericot fou la incapacitat mil·lenària dels seus habitants a l'hora de practicar la guerra i que exemplificà en la derrota abassegadora a mans d'Amílcar Barca que, amb un exèrcit de cinquanta mil guerrers, sofriren els cabdills turdetans Indortes i Istolaci.<sup>936</sup>

En definitiva, Pericot deixava bastant de banda la zona andalusa, convertint-la pràcticament en un satèl·lit de la zona ibèrica llevantina, tot i que amb els seus moments d'esplendor; especialment Tartessos i l'època megalítica, de la qual destacava que: “Nada [a la Península Ibèrica] iguala en grandiosidad a las grandes tumbas megalíticas andaluzas. En ellas tenemos la prueba de la riqueza e incluso de la elevada organización política y social del país y los primeros ejemplares de arquitectura española”.<sup>937</sup>

---

933Íbid. PERICOT, *La España*, pàgs. 239 i 256.

934Íbid. PERICOT, *La España*, pàg. 288.

935Íbid. PERICOT, *La España*, pàg. 310.

936Íbid. PERICOT, *La España*, pàg. 283.

937Íbid. PERICOT, *La España*, pàg. 148.

De totes maneres, la influència d'aquests moments àlgids de la zona andalusa no arribà mai a estendre's més enllà de la seva àrea geogràfica i influí ben poc, per no dir gens, a les altres regions de la Península, a la qual, a diferència dels ibers de la zona llewantina, havia viscut d'esquenes. Així, per a Pericot, l'actual Andalusia era una àrea prescindible de la Península, almenys en temps de l'antiga Tartessos, i tampoc no parla de quan era la Província Baetica, en època romana, ja que, tant poc amic de mullar-se com era, no arribà a fer cap referència a l'actualitat com sí que feren la majoria de la resta d'autors. Tanmateix, es podria inferir, més pel que omet que pel que afirma, que no considerava que Andalusia prengués part activa en l'esdevenidor de la Península sinó que era, pràcticament, una província estrangera, més oriental que europea.

Un altre lleuger suport a aquesta idea el trobaríem a l'esbós biogràfic que en féu el seu nét Josep Maria Fullola i Pericot: *Lluís Pericot: records d'un quart de segle de convivència*. En aquest text, s'afirma que Pericot tenia una profunda visió senequista de la vida que l'havia ajudat a suportar amb enteresa els tràngols que li havia deparat la vida; des dels trasbalsos polítics en què es veié involucrat fins a la mort del seu fill primogènit l'any 1927. Aquesta manera de veure la vida ell l'atribuïa al fet que la seva mare era andalusa.<sup>938</sup> Tot i ser altament especulatiu, es podria considerar que el fet de considerar que aquest estoïcisme amb què Pericot considerava que els andalusos s'enfrontaven a la vida, condemnava Andalusia a ser sempre el vagó de cua de la Península. Podia tenir els seus moments d'esplendor, normalment relacionats amb èpoques de gran desenvolupament cultural, però no es podia enfrontar cara a cara amb els altres pobles peninsulars més vigorosos com ho eren els de la Meseta, els pirinencs o els ibers llewantins.

### 8.2.2 Portugal

Pericot, al contrari que el seu mestre Bosch Gimpera, no establia cap mena de diferenciació entre el que passava a una banda i altra de les fronteres de l'Espanya i Portugal actuals a l'hora de fer les seves anàlisis. Així, quan descrivia un fenomen no esmentava el terme polític actual; Portugal, sinó el geogràfic; costa atlàntica. Així, durant el primer moment en el qual destaquen els territoris portuguesos, l'època megalítica, afirma que: “No podemos hablar de una cultura megalítica, pero sí de un fenómeno

---

<sup>938</sup>GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, pàg. 45.

megalítico, que de todos modos sirvió de lazo de unión entre comarcas muy diversas”.<sup>939</sup>

Ressalta, això sí, i coincidint en això amb el seu mestre, la forta relació que uneix des d'aquesta època tota la façana atlàntica europea per dos camins que fan circular les influències que emanen de la Península, que ell engloba en el terme genèric de “españolas”. Així, per via terrestre, tant el megalitisme com el vas campaniforme s'estengueren cap al nord passant per la Bretanya i fins arribar a Escandinàvia. Per via marítima, aquestes creacions que Pericot anomena espanyoles, no hispàniques ni un altre terme, arribarien a les Illes Britàniques, que quedarien estretament lligades amb l'oest peninsular durant molt de temps. Precisament, en la següent frase, que resumeix aquesta època megalítica, es pot apreciar aquesta generalització de Pericot a l'hora de dir espanyol com a sinònim de peninsular: “Origen español tiene pues la cultura megalítica nórdica [escandinava]. Y también la metalurgia británica deriva de la de Almería y el Algarve”.<sup>940</sup>

Pericot posava especialment de relleu l'audàcia dels navegants atlàntics amb una tecnologia molt rudimentària que havien mantingut aquestes relacions atlàntiques al llarg dels segles i considerava, en part, que això venia donat pel caràcter racial d'aquestes gentes, que hi tenien una predisposició especial. La següent citació fa referència a l'Edat del Bronze, però la raça dels pobladors de la costa atlàntica europea no havia canviat fins als nostres dies, de manera que aquesta audàcia a l'hora de llançar-se a grans aventures marítimes es mantenia vigent:

Produce la impresión de que una unidad étnica o por lo menos cultural abarca todas estas regiones colocadas en un gran arco alrededor de una costa difícil. A pesar de ello, este mar era surcado por esas gentes, verdaderos precursores de los audaces marinos de tiempos modernos, salidos de las mismas costas. ¿Y cómo lo surcaban? En embarcaciones que hoy nos parecerían ridículas y que si hemos de creer a un texto del siglo VI aC se reducirían a botes de piel. [...] En los textos históricos y en las tradiciones irlandesas ha quedado el recuerdo de tales relaciones e intercambios.<sup>941</sup>

De totes maneres, Pericot no considerava que aquesta raça de navegants, els oestrimnis dels quals ens parla la tradició, s'estengués per tot Portugal. Així, mentre els oestrimnis habitaven tota la costa atlàntica europea, des de la desembocadura del Guadalquivir a

<sup>939</sup>PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 144.

<sup>940</sup>Ibid. PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 193.

<sup>941</sup>Ibid. PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 207.

Irlanda passant per Portugal, Galícia, Bretanya i la Gran Bretanya, les terres interiors de Portugal estaven totalment lligades a l'interior de la Península i girades d'esquena al mar. Aquesta condició no canviaria ni amb les invasions cèltiques, que exercirien una profunda influència cultural sobre els indígenes de l'actual Portugal però no afectarien la seva filiació cultural i ètnica; ni dels de la costa ni dels de l'interior. Així, per més que Pericot afirmava que pretenia establir un sistema eclèctic entre les classificacions etnològiques de Bosch Gimpera i les d'Almagro i Santa Olalla, en la majoria d'ocasions es decanta per l'opció que ja havia apuntat el seu mestre. És el cas, per exemple, dels habitants de les terres portugueses, als quals, tot i admetre una gran influència cèltica, considerava plenament indígenes: “Los lusitanos, en la hipótesis de Bosch, son indígenas celtizados [arran de la suposada primera onada cèltica a principis del primer mil·lenni aEC] pero que reaccionan en el siglo II contra los celtas”.<sup>942</sup>

Fins i tot, a l'hora d'associar les tradicions culturals, inclou els lusitans dins de les tribus celtes i celtibèriques; almenys per la seva organització política ja que destaca la seva tendència a què, en temps de guerra, era el Senat qui s'encarregava d'escollir un cabdill o líder militar. Per contra, els pobles ibers preferien una organització més tendent a la monarquia, en què el poder polític i militar es concentrava en una mateixa persona.

Així, per més que racialment els lusitans i la resta d'habitants de l'actual Portugal fossin indígenes, la influència cèltica es deixava notar de tal manera que, especialment els pobladors de les zones interiors, seguien les mateixes dinàmiques que els de la Meseta, sobretot a la part meridional. I, en el moment just que aquests indígenes tan celtitzats iniciaven un moment de recuperació de la seva personalitat pròpia, reaccionant contra els seus veïns celtes, l'arribada dels romans els obligà a reaccionar contra els nous invasors i tornar a caure dins l'òrbita celta poc abans de desaparèixer sota el pes de la romanització. És per això que, tot i el lleuger intent de ressorgiment previ a l'arribada dels romans, Pericot no considerava que el Portugal antic tingués una personalitat pròpia diferenciada de la resta de la Península; ni racialment, ni culturalment, ni, com creia Bosch Gimpera, a nivell de dinàmiques històriques. Així, podia afirmar sense cap problema que: “Viriato simboliza el guerrillero español de todos los tiempos”.<sup>943</sup>

Tot i la poca tendència de Pericot a mullar-se políticament, doncs, es pot inferir que no creia que els pobladors de Portugal fossin un poble diferenciat dels espanyols. Tanmateix,

---

<sup>942</sup>Ibid. PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 268.

<sup>943</sup>Ibid. PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 345.

tampoc no es pot deduir que defensés una unificació política entre Espanya i Portugal en base als seus textos acadèmics però sí que considerava, almenys pel que fa als temps antics, que no hi havia cap fonament per considerar-los unitats separades; i menys encara després de la conquesta romana.

### 8.2.3 País Basc i Navarra

Pericot, tot i que manté el concepte de raça basca del seu mestre Bosch Gimpera, hi afegeix unes modificacions força importants sobre el seu origen. Així, no considerava que fossin la població original de la Península Ibèrica, derivats dels antics franco-cantàbrics que havien realitzat les pintures rupestres paleolítiques. La seva importància no seria, doncs, haver portat a terme l'art, el primer acte de veritable civilització en la història de la humanitat. Tanmateix, la seva aportació hauria estat igual d'important, o més, per a la Península ja que la seva arribada coincidiria amb l'arribada del Neolític:

Al empezar esta época [Neolítico] hallamos a España poblada por unos capsenses-gravetienses con algunas zonas divergentes en el Norte. Las poblaciones que traen el Neolítico desde el Danubio debieron instalarse en esas comarcas septentrionales y contribuirán a matizar en el futuro estas regiones tan peculiares. Ahora entre tal vez el elemento diferenciador del pueblo vasco.<sup>944</sup>

Aquests nouvinguts, dels que la part principal venia de la zona del Danubi però entre els quals Pericot també hi troba certs elements racials alpins i caucàsics, s'instal·laren a la zona septentrional de la Península, als marges de les terres habitades pels indígenes capsians i gravetians. Allà, desenvoluparien una cultura pacífica i molt personal, basada en la ramaderia extensiva i la transhumància. Aquesta raça basca es mantindria gairebé pura des d'aquests temps tan reculats fins gairebé als nostres dies, com resumeix el principal deixeble de Bosch en el següent paràgraf:

Aun con todas las reservas que se pueden hacer a la distribución de culturas peninsulares en los comienzos del uso del metal no vemos manera de negar la existencia en la zona pirenaica de un núcleo étnico formado por pastores que se enterraban en dólmenes y cuya personalidad se ve confirmada por la presencia, unos siglos después, en el mismo territorio, de un pueblo con lengua arcaica propia y de tipo físico semejante al que revelan los restos antropológicos hallados en dichos dólmenes, el pueblo vasco.<sup>945</sup>

944Íbid. PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 194.

945Íbid. PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 164.

Veiem, doncs, que Pericot anava, de manera més explícita, encara més enllà que el seu mestre i assegurava que la raça pirinenca, representada en els nostres dies pels bascos, s'havia mantingut totalment inalterada al llarg del temps i havia conservat tant la llengua com les característiques antropològiques. Alhora, el que sí que desmentia enèrgicament era la teoria de Schulten sobre la filiació lígur dels bascos; teoria que considerava que no tenia cap mena de fonament ni des del punt de vista antropològic ni des del lingüístic, ja que ni la llengua basca ni la raça pirinenca es podia demostrar que tinguessin cap mena de paral·lelisme amb cap altra llengua ni raça europees, com sí que passava amb els lígurs.<sup>946</sup>

Pel que fa als lígurs, en la seva típica indefinició, Pericot no es pronunciava amb claredat i anunciava tant la teoria, defensada en aquella època principalment pel ligurista italià, amic d'Almagro i proper al feixisme, Nino Lamboglia, que fossin el substrat poblacional original d'Europa, com la del celtista gal·lès de finals del segle anterior, Sir John Rhys, i altres, que els consideraven indoeuropeus primitius o una branca lleugerament separada de l'estirp cèltica. Fos com fos, però, Pericot posava de manifest que tant si la correcta era una com l'altra els bascos no es podien considerar lígurs de cap manera ja que aquests havien deixat restes antropològiques i lingüístiques per extenses àrees del sud-oest d'Europa mentre que les característiques d'aquells es limitaven a les zones pirinenques.<sup>947</sup>

Per com ho representava Pericot, podria semblar que defensava l'existència d'una raça pirinenca, exclusivament pirinenca, que havia acabat desembocant directament en els bascos actuals, i que no tenia res a veure ni havia tingut cap contacte amb les resta de pobles espanyols. Traslladat a la interpretació política, es podria entendre que Pericot creia en una independència política dels territoris bascos, separats de la resta d'Espanya però ell mai no havia destacat pel seu separatisme, ans al contrari. Més aviat se'l considerava "*perejil de todas las salsas*", en paraules d'Olivar Bertrand: "home que vol quedar bé amb tothom i acaba quedant-hi malament pel seu «pasteleig»".<sup>948</sup> Afirmació amb la qual Bosch també estava d'acord.

A més, a l'època que Pericot publicà la seva gran obra etnològica, el 1950, hagués estat perillós fer afirmacions d'aquesta mena, ni que fos de manera subtil. De totes maneres,

---

946Íbid. PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 257.

947Íbid. PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 258.

948OLIVAR BERTRAND, *Correspondència*, Carta Bosch Gimpera- Olivar Bertrand, 2-XI-69, pàg. 25.

tampoc abans de l'arribada de Franco al poder s'havia destacat pel seu separatisme, ni a la seva primera obra etnològica, *La Prehistoria de la Península Ibérica*, de 1923, de la qual reconeix que la publicació de 1950 segueix les línies generals i és poc més que una correcció i ampliació. De la mateixa manera, la depuració de la Universitat de Barcelona que tingué lloc després de la Guerra Civil es focalitzà especialment en ell, en qualitat de principal deixeble de l'antic rector de la Universitat, l'anomenat "Rector Rojo". Tanmateix, l'informe, realitzat per Antonio de la Torre, primer degà de la Facultat de Filosofia i Lletres després de la Guerra i a qui, força abans, Bosch havia atorgat el malnom de l'"Íber" pel seu mal caràcter i la seva intolerància, li fou força favorable i no trobà indicis d'un possible separatisme ni en les seves publicacions anteriors al conflicte bèl·lic ni en la seva actuació durant aquest.<sup>949</sup>

De fet, Pericot sortí airós d'aquesta situació bo i afirmant que la veritable unitat de la Península no es concretà fins al domini romà i que abans els diferents pobles feien la seva vida de manera gairebé independent. Malgrat tot, aquesta no era una situació prou satisfactòria ja que conferia una certa aura d'artificialitat a la unitat espanyola així que calia anar una mica més enllà. L'autor, doncs, com en tantes altres teories que defensà, acabà trobant una solució de compromís per respectar tant el concepte de raça pirinenca que havia encunyat el seu mestre Bosch Gimpera com una certa unitat espanyola prèvia a la conquesta romana.

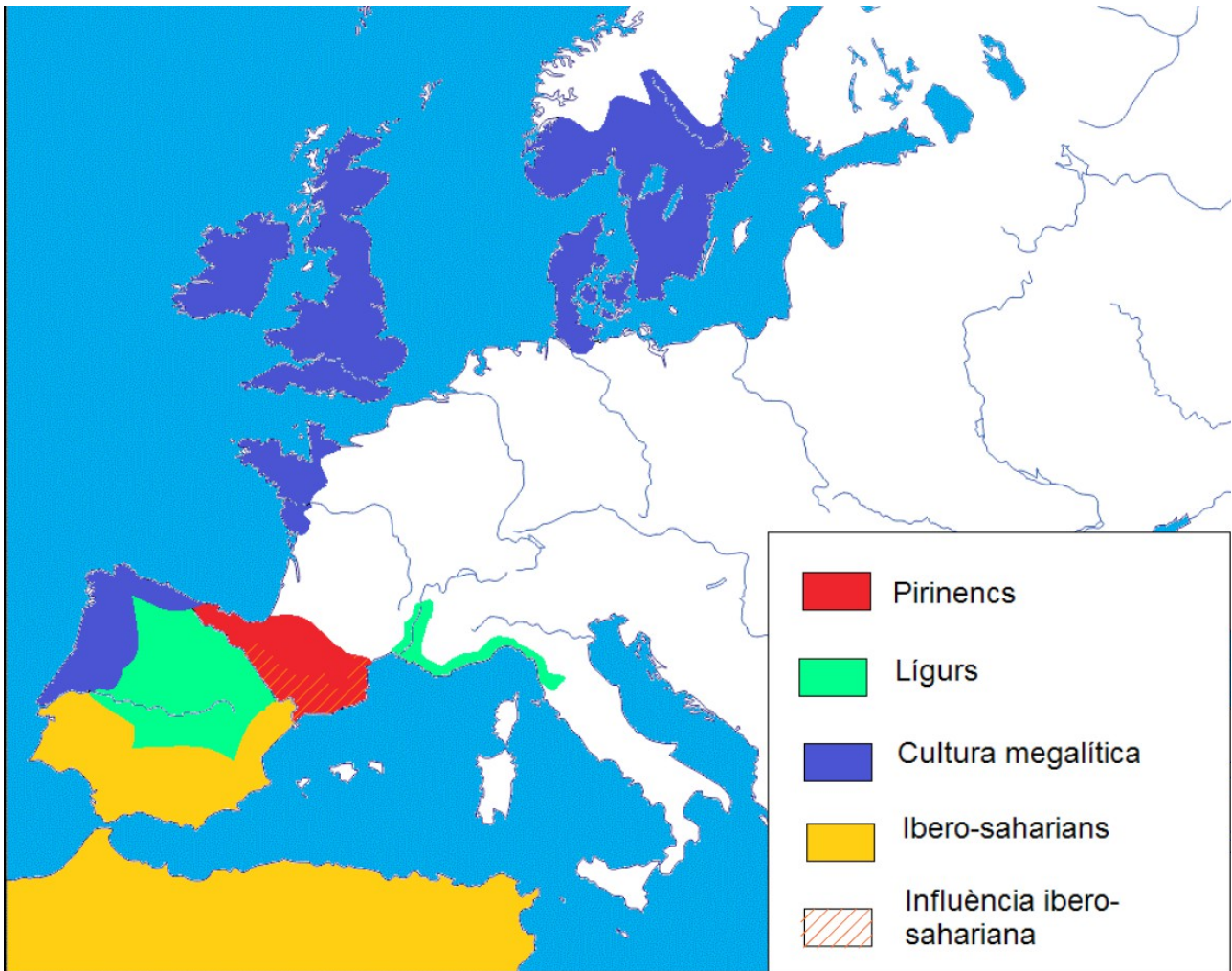
Al final, la seva sortida es concretà en afirmar que, tot i que la raça pirinenca no s'havia barrejat amb la ibèrica ni la cèltica que poblaven la resta de la Península, sí que havien mantingut una relació de veïnatge al llarg de mil·lennis fins al punt que s'havien influït mútuament tant a nivell cultural com lingüístic. Així, ambdós pobles estaven completament habituats a la cohabitació i totalment preparats per a una fructífera convivència conjunta que acabà per formalitzar el domini romà. Per tant la unificació romana fou només l'expressió legal de la culminació d'un procés que s'havia estat forjant al llarg de milers d'anys i acabà per segellar aquesta evolució convergent.

#### **8.2.4 Llevant peninsular**

Pericot, tot i certes contradiccions en les seves afirmacions que no permeten acabar d'establir amb claredat la seva postura, mantenia punts de contacte tant amb les tesis sobre l'art rupestre de Bosch Gimpera com amb les Almagro. Així, defensava, igual que el

---

<sup>949</sup>GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, Carta 7, 29-V-1919, pàg.104.



*Els cercles culturals peninsulars i la seva extensió al Neolític segons Pericot. Elaboració pròpia.*

prehistoriador aragonès, que la cronologia de l'art levantí era més baixa que la de l'art franco-cantàbric o magdalenianà, que ell anomenava nòrdic. Tanmateix, coincidint amb el seu mestre Bosch Gimpera, atorgava els dos estils diferents no a cronologies diferents sinó a pobles diferents. Malgrat això, en certes ocasions dins el mateix llibre, *La España primitiva* (1950), sembla negar aquest extrem, però la següent citació és prou explícita com per prendre-la per una afirmació d'aquesta diferència racial encara que negui, aquest cop, la diferència cronològica:

Resulta que según nuestro modo de ver las cosas, el arte rupestre levantino, una de las manifestaciones o provincias del gran arte cuaternario afroeuropéo (mal conocido todavía en el continente vecino), nace aproximadamente en la misma época que el nórdico, o sea con los cazadores gravetienses y solutrenses. Mientras en el Norte se desarrolla el Magdaleniano, y con él, las fases más brillantes del arte pictórico, en Levante señorean los cazadores epigravetienses, que vienen pintando en sus abrigos y a los que el clima permite una vida más al aire libre, hasta que se extinguen al llegar al Neolítico.<sup>950</sup>

<sup>950</sup>PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 97.



Segons ell, aquests caçadors gravetians ja estaven emparentats amb la raça africana dels capsians, que arribarien a la Península poc temps abans del final del magdalenianà. Aquestes dues poblacions, estretament vinculades a nivell racial i cultural, es barrejarien per conformar la població dominant al centre, est i sud de la Península al llarg de tot el Mesolític i principis del Neolític, quan l'arribada dels almerians, als quals Pericot preferia denominar, seguint la terminologia de Julio Martínez Santa-Olalla, ibero-saharians.

Tot i que a nivell cultural Pericot trobava grans diferències, especialment pel caràcter pacífic dels capsians contraposat a la bel·licositat dels nouvinguts, sobre els seus trets antropològics deia que: “Cierto es que los recién llegados no podían diferir grandemente de estos últimos, que suponemos descendientes a su vez de poblaciones ligadas del Norte de África. La nueva población mezclada [de levantins i almerians] que se forma seguirá bastante unida culturalmente, en un territorio donde mil años después las fuentes escritas nos hablan del pueblo íbero”.<sup>951</sup>

A partir d'aquest moment, la Península, que tan estretament lligada al nord d'Àfrica havia estat, se separa culturalment d'aquest continent i s'orienta de manera decidida cap a Europa, per una banda. Per l'altra, la població del llevant peninsular s'estabilitzà de forma gairebé definitiva fins als nostres dies i les característiques antropològiques i racials quedaren establertes en els següents paràmetres: “el tipo dominante es un dolicocefalo afín al tipo mediterráneo actual (baja estatura, tendencia leptorrínica, capacidad regular, fuerte occipitalización, órbitas bajas), teniendo a su lado una minoría de braquicéfalos”.<sup>952</sup> Aquest tipus humà dominant no quedaria alterat ni després de la conquesta romana ni amb els successius canvis de domini polític soferts per la Península al llarg de tota la història. Així, a pesar dels grans canvis culturals soferts per la població hispana, la seva essència racial era, bàsicament, la mateixa que des dels temps prehistòrics:

Podríamos concluir que dos mil años antes del comienzo de nuestra era [Neolític] la población española no difería gran cosa en su aspecto exterior de la de tiempos históricos. [...] Las invasiones han sido de mucha menos transcendencia étnica de la que pudiera creerse. Esto no hace sino confirmar lo que hemos repetido respecto a la persistencia de tipo físico frente a la mayor facilidad con que se sustituye la lengua y, más fácilmente todavía, la cultura.<sup>953</sup>

951 Íbid. PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 143.

952 Íbid. PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 238.

953 Íbid. PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 187.

Aquesta cultura ibero-sahariana més pura, emparentada tant a nivell cultural com racial amb els seus veïns tartèssics, coneixeria un primer moment d'expansió territorial cap al nord, arribant a dominar políticament la població indígena de l'actual Catalunya, però la seva influència es limitaria a certs elements de la cultura material i poc més, de manera que no arribaria a alterar especialment ni la cultura ni els trets racials dels autòctons.

Com en tants altres debats, Pericot evita totalment posicionar-se sobre quin fou el poble prerromà més important de la Península, si l'ibèric o el cèltic. Evita, també, com era habitual en ell, fer cap mena de projecció de futur en les evolucions d'aquests pobles, i busca una solució intermitja entre els sistemes plantejats pel seu mestre Bosch Gimpera i els seus col·legues Almagro i Santa Olalla. Així, presenta com un fet inqüestionable l'existència del poble ibèric, diferenciat racialment de les poblacions cèltiques de l'interior i emparentat amb altres poblacions mediterrànies, especialment del litoral africà. En aquest sentit, segueix les teories de Bosch. Tanmateix, discrepa del seu mestre en admetre que les influències entre el litoral peninsular i l'interior foren constants fins al punt d'alterar profundament la cultura d'ambdues zones, tant a nivell material com lingüístic, si bé no tant racialment. Alhora, Pericot també admetia la possibilitat, com afirmaven Almagro i Santa Olalla, que: “Es posible que los romanos exalten a los íberos, en cuyos territorios costeros se apoyaron, frente a los celtas rebeldes del interior pero éste es un aspecto mal conocido”.<sup>954</sup>

Tot i aquestes concessions a unes i altres teories, sempre s'escudava rere el fet que les seves afirmacions es movien sempre en el terreny de la hipòtesi, i difícilment arribava a asseverar res de manera categòrica, especialment pel que fa a les èpoques més properes de la història; semblava com si se sentís més segur teoritzant sobre èpoques més reculades, les quals donaven menys peu per a la connotació política. Aquesta negativa a posicionar-se la justificava, a més, de manera explícita, basant-se en la condició exclusivament acadèmica de les seves teories, fet que li permetia mantenir els seus constants equilibris polítics i intentar quedar bé amb tothom; allò que Bosch anomenava “pasteleig”. Així, després d'establir quines regions de la Península acollien pobladors d'estirp cèltica i quines d'estirp ibèrica, sortia del pas amb un lacònic: “Pero no es nuestro objeto valorar ahora las diversas aportaciones a la Historia de España moderna ni desentrañar sus directrices más auténticas, cosa que no puede hacerse sin un cierto

---

954 Íbid. PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 288.

prejuicio político” .<sup>955</sup>

### 8.2.5 Catalunya

Lluís Pericot, per la seva banda, tampoc no prestava una especial atenció a la zona catalana en el seu retrat de l'Espanya primitiva. En primer lloc, la seva focalització sobre aquells moments en què s'accentuava la unitat peninsular dificultava que s'explaiés gaire en les especificitats, fet que no deixa de ser ja una declaració d'intencions. Alhora, la seva posició relativament privilegiada dins l'estament acadèmic no li permetia, a principis dels anys cinquanta del segle passat, en publicar *La España primitiva*, presentar una separació gaire radical de Catalunya respecte la resta de territoris peninsulars; més encara quan, immediatament després de la Guerra Civil espanyola, es va haver d'enfrontar a un expedient de depuració on la principal sospita que requeia sobre ell era la de catalanisme. D'aquest procés en sortí relativament airós tant, com ja s'ha dit anteriorment, per la necessitat d'Almagro de recolzar-se en els antics membres de l'Escola de Barcelona per assentar el seu nou poder com per la seva actitud sempre cauta i indefinida.

De totes maneres, per més suavitzades i diluïdes que estiguessin, les seves tesis no variaven substancialment respecte les formulades, el 1923, a *Prehistoria de la Península Ibérica*, i aquestes tesis no s'apartaven gaire de les sostingudes per Bosch, que presentaven una àrea catalana força heterogènia tant a nivell ètnic com cultural. Així, als territoris més septentrionals de l'actual Catalunya, Pericot, com Bosch, hi observava una continuïtat de l'antiga raça pirinenca, antecedent dels bascos actuals. Aquesta situació perviuria, també com afirmava Bosch, més enllà de la dominació romana, de manera que ell considerava aquests pirinencs com el nucli originari de Catalunya, igual que de la resta de regnes medievals: “quedan incluidos en el territorio de la cultura pirenaica las tierras que formaron los primeros núcleos de la Reconquista y lo que se ha llamado la Vieja Cataluña” .<sup>956</sup>

També creia que, especialment a la zona costanera, s'hi havia instal·lat una població indoeuropea, amb una cultura material d'origen hallstàtic, i recolzava la teoria de Bosch de les diverses onades cèltiques tot i que proposava rebaixar-ne la cronologia, ja que trobava exagerat que aquesta primera onada cèltica de Bosch es produís al segle IX aEC. Tanmateix, aquesta població indoeuropea hauria modificat poc o gens la base ètnica i

<sup>955</sup>Íbid. PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 286.

<sup>956</sup>Íbid. PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 164.

racial catalana, àdhuc la de la costa nord, i la seva influència hauria estat limitada i força efímera, si més no, puntualitzava Pericot, pel que es podia deduir de les restes arqueològiques. Així, deixava una porta oberta a una possible influència major d'aquesta cultura cèltica sobre els indígenes, tot i que no hi entrava més a fons, segons ell, per falta de proves.<sup>957</sup>

Tot i aquestes certes influències indoeuropees, la majoria de la població no es va veure afectada per canvis substancials a nivell ètnic, ja que la distribució ètnica i racial es va mantenir inalterada des de temps molt reculats. Així, mentre al nord de l'actual Catalunya, coincidint amb el que després seria conegut com a Catalunya Vella, s'hi trobava l'antiga raça pirinenca, al sud hi predominava una altra raça que també estava establerta a la zona des d'època prehistòrica; el resultat de la mescla de les poblacions autòctones gravetianes amb les capsianes que havien arribat durant el Neolític. Així, a diferència del seu mestre Bosch Gimpera, Pericot assegurava que les poblacions d'estirp ibèrica no havien arribat a assentar-se al nord de l'Ebre en cap moment: "concretamente en Cataluña, opinamos que se extiende una influencia argárica, pero no un verdadero dominio, sobre una masa de población eneolítica".<sup>958</sup> Aquesta classificació ètnica, però, no li impedia situar, per exemple, els ilergets de la plana de Lleida dins el grup de pobles ibèrics, si més no, pel que fa a tradicions polítiques. Així, els equiparava, almenys culturalment, a altres pobles, tribus en el seu llenguatge, com els edetans de la costa valenciana o els oretans de l'interior de l'actual País Valencià i est de Castella-La Manxa mentre que els oposava als pobles celtas i celtibèrics de les terres centrals i occidentals de la Península.<sup>959</sup>

Malgrat que la visió que Pericot tenia de la composició ètnica de la Península Ibèrica abans de la dominació romana era força semblant a la de Bosch, així com la seva convicció de la pervivència del caràcter de cadascun dels pobles que l'habitaven, les conclusions a les quals arriba difereixen bastant de les del seu mestre. En aquest sentit, s'aproximava més a l'opinió més oficial de l'època, sostinguda, per exemple, per Almagro, que deia que l'Espanya posterior no era hereva directa de les poblacions prerromanes sinó que calia buscar-ne el punt de partida a partir del domini romà.<sup>960</sup> D'aquesta manera, Pericot afirmava de manera força explícita l'existència de diferents pobles a la Península

---

<sup>957</sup>Ibid. PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 266.

<sup>958</sup>Ibid. PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 206.

<sup>959</sup>Ibid. PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 333.

<sup>960</sup>ALMAGRO BASCH; Martín, «La colonia greco-romana de Ampurias», *Destino*, n. 209, Barcelona, 1941, pàg. 11.

Ibèrica, sorgits de diferents bases ètniques prehistòriques i que havien tingut continuïtat, almenys, fins a l'Edat Mitjana. Tanmateix, això no significava, segons el seu punt de vista, que aquests pobles estiguessin legitimats per portar existències separades ni justificava cap forma d'autogovern per a Catalunya. Pericot afirmava que, abans de l'arribada dels romans, no existia cap mena de consciència d'unitat entre els diferents pobles peninsulars però que, en acabar-se el domini romà, aquesta consciència havia aparegut i arrelat amb tal força que havia quedat profundament integrada en el caràcter dels pobles peninsulars. Molt fidel als seus principis, afirmava explícitament que li era totalment impossible sentir-se més identificat amb l'origen racial o amb el cultural d'Espanya.<sup>961</sup>

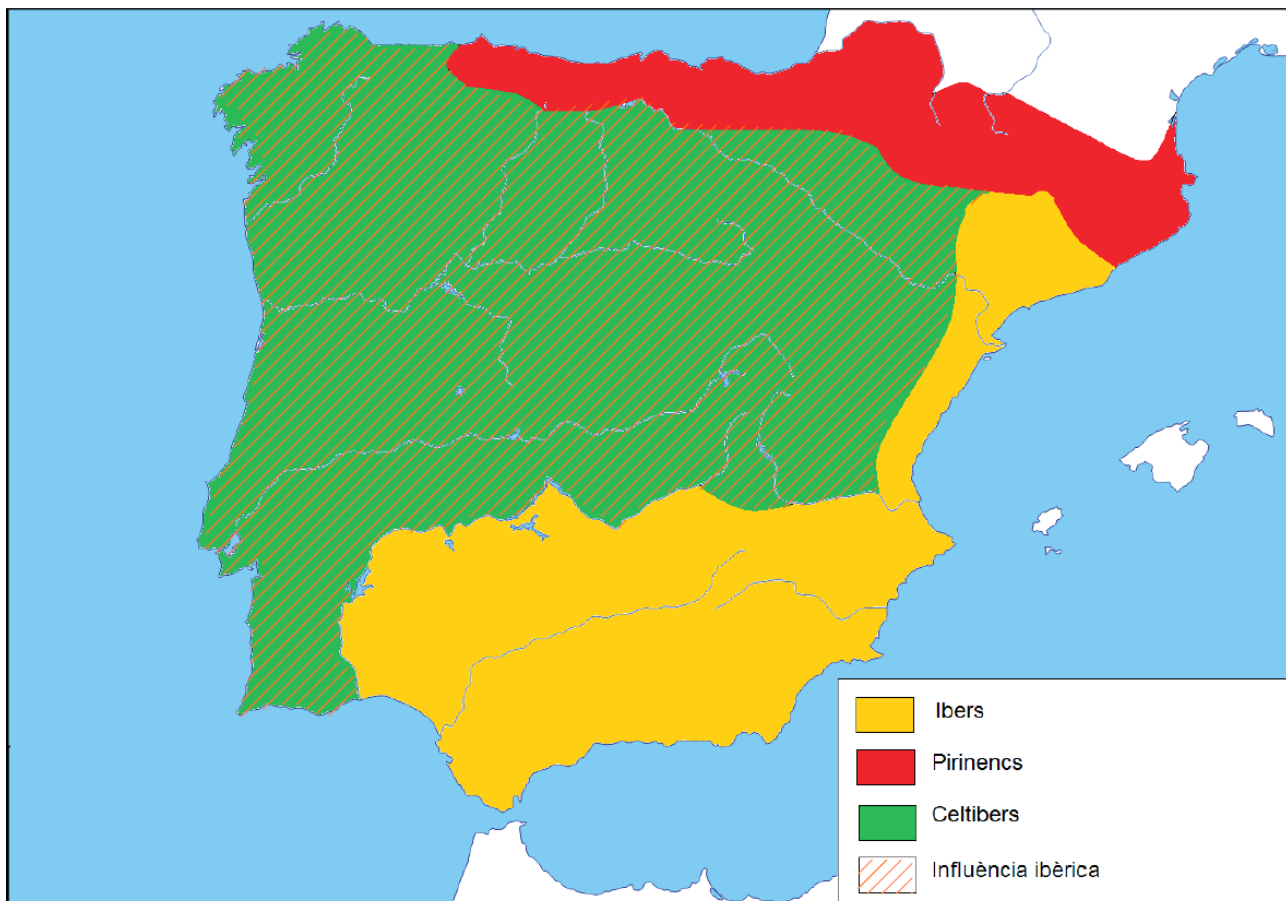
### 8.2.6 La Meseta

El cautelós Pericot es mantingué força circumspecte pel que feia a l'etnologia de la Meseta en època antiga i de les conseqüències que se n'havien derivat; potser més i tot que amb altres regions i sense anar mai més enllà de l'època de la conquesta romana, cosa que sí que havia fet amb altres regions, si més no amb insinuacions força velades. El primer moment en què Pericot observà que la zona de la Meseta representava alguna diferència respecte la resta de la Península fou, ja en ple Neolític, coincidint amb l'anomenada Cultura de les Coves. Respecte aquesta Cultura de les Coves, especialment entre els grups de la Meseta i del nord de la Península, Pericot hi veu força similituds amb altres jaciments pertanyents a la Cultura de les Coves a la zona de l'actual França, especialment al sud-est, i, sobretot, de la Ligúria. En base a això, es permetia identificar una comunitat ètnica més o menys unificada, si més no pel que feia a la cultura material i l'estil de vida.

Pericot afirma que, amb el temps, aquests grups disseminats de la Cultura de les Coves, aïllats els uns dels altres per ibers i pirinencs, acabarien esdevenint els lígurs posteriors.<sup>962</sup> En aquest punt, doncs, contradeia el seu mestre Bosch Gimpera, qui considerava totalment descartada la presència de lígurs a la Península, considerant-ho un invent dels autors grecs antics. Ara calia definir, però, què s'entenia com a lígur i, un cop més, Pericot, en comptes d'exposar la seva teoria, es limitava a presentar les de diversos autors sense decantar-se especialment per cap. Així, en un principi semblava adoptar la hipòtesi de Schulten que considerava que els lígurs eren la població indígena del sud-est europeu, tot i que, a diferència de l'hispanista alemany, exclouïa d'aquesta ètnia lígur tant

<sup>961</sup>Op. Cit. 6, PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 333.

<sup>962</sup>Ibid. PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 191.



*Cercles de cultura a la Península Ibèrica abans de la conquesta romana segons Pericot. Elaboració pròpia.*

els andalusos com els pirinencs, a qui considerava una entitat racial distinta.

Sobre aquests lígurs peninsulars, instal·lats exclusivament a la Meseta i a la façana cantàbrica, Pericot deia que: “No sería descabellado acaso llamar a esta población indígena ligur, tomando a los ligures como indígenas preindoeuropeos del sur de Francia y de Italia. Al fin y al cabo representarían de este modo la antigua unidad epigravetiense de vastos territorios de los tres países”.<sup>963</sup> Eren, doncs, una entitat ètnica que s'havia forjat ja a la prehistòria, de manera més o menys uniforme a tota l'àrea del sud d'Europa tot i que aïllada de la resta dels seus germans de raça pels pirinencs i ibers. Aquesta antiguitat i aquest origen indígena europeu semblaven descartar, doncs, que els lígurs, com havien cregut altres investigadors, fossin indoeuropeus; de fet, més endavant, encara es reafirmaria en aquesta afirmació es parlar de l'origen ètnic dels habitants de la Meseta: “Los [pobladores] centrales [de la Península] pueden ser ligures, tomando esta palabra en sentido de población preindoeuropea de Occidente”.<sup>964</sup>

<sup>963</sup>Íbid. PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 195.

<sup>964</sup>Íbid. PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 239.

Tanmateix, immediatament posava en dubte aquesta afirmació i semblava donar credibilitat a la pertinença dels lígurs dins el gran grup indoeuropeu, ja fos com a grup independent o com a pre-celtes i pre-itàlics, basant-se en les teories d'altres investigadors: “Rhys identificó ligures con goidélicos y les hacía la primera oleada céltica; para otros, en fin, serían ítalo-celtas indivisos”.<sup>965</sup> De totes maneres, tot i no tancar les portes a cap altra hipòtesi, al final semblava inclinar-se, o almenys treballar en base, a les teories de Lamboglia, director de l'Istituto di Studi Liguri, qui, en aquells temps, cal dir-ho, mantenia una estreta amistat amb Martín Almagro Basch i col·laboraven de manera constant a través del Museu Arqueològic de Barcelona, així com de la Universitat de Barcelona, on Pericot era catedràtic.

La decisió de Pericot de basar-se en aquesta teoria a l'hora d'analitzar l'etnologia antiga peninsular, encara que digués de manera oberta que no la prenia com a definitiva, podria obeir a la facilitat de Pericot per adaptar-se a tot tipus de circumstàncies i quedar bé amb tothom. I com que l'opinió de Lamboglia, un dels principals en experts en la matèria, era que els lígurs eren el substrat indígena preindoeuropeu de tota l'àrea europea meridional, probablement Pericot decidí evitar-se problemes i emmotllar-s'hi. Així, sobre el fet lígur, Pericot es posava de banda de Lamboglia, ni que l'adhesió no fos gaire entusiasta sinó, més aviat, purament utilitària ja que necessitava alguna hipòtesi a partir de la qual treballar. Pel que fa a l'arribada dels celtes, en canvi, es posava força decididament de part de Boch Gimpera, acceptant una multiplicitat d'onades, davant l'onada única que defensava Almagro. Li matisava, però, la cronologia massa alta de la primera onada cèltica, la dels Urnenfelder que s'havien instal·lat sobretot a l'àrea costanera catalana, tot i que en uns termes força més respectuosos que els que emprava Almagro per referir-se al mateix assumpte i valent-se d'arguments més o menys acadèmics, no simplement emotius o de lleialtat envers l'antic mestre:

Se ha sostenido por Almagro que hubo una sola oleada hacia el siglo VIII. Para Martínez Santa-Olalla [sic] hubo en cambio varias invasiones. Bosch Gimpera sostuvo primero que hubo dos, la primera en el siglo IX por Cataluña, la segunda hacia el 600 en la Meseta. Ahora propugna una invasión más complicada en 4 [sic] oleadas por lo menos. Nos parece que esta última explicación puede ser más exacta aunque rebajando la cronología de dicho investigador que por lo que hoy sabemos del Hallstatt general y de la arqueología del siglo VI, es demasiado elevada. A inclinarnos, sin ninguna seguridad, por una explicación compleja nos induce el pensar en la complejidad de movimientos de los pueblos bárbaros

---

<sup>965</sup>Ibid. PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 258.

del final de la edad antigua, muchos de los cuales no dejaron huellas perceptibles en la Arqueología.<sup>966</sup>

Els integrants d'aquests moviments cèltics s'establiren principalment al centre de la Península, a la Meseta, on, sense modificar substancialment la composició racial de la població indígena, que romania pràcticament inalterable des dels moviments poblacionals de l'època neolítica, sí que hi exerciren una profunda influència cultural. Així, per a Pericot, els celtibers eren, literalment una barreja de celtes i ibers, per bé que a nivell racial eren ibers mentre que, culturalment, predominaven els trets cèltics. D'aquesta manera, s'inclinava més aviat per la teoria de Bosch, que afirmava que els celtibers eren ibers celtitzats, contra les afirmacions d'Almagro, o de Santa Olalla, que creien que els celtibers eren, simplement, celtes establerts a Ibèria, ja que, fins i tot, negaven l'existència d'un poble ibèric. Tanmateix, Pericot defensava que la importància dels celtes entre la població de la Meseta fou força més destacada de la que creia el seu mestre, i no només en temps prerromans, sino força més enllà, fins arribar a deixar cert rastre en els habitants de la Meseta de mitjan segle XX.

Aquesta influència cultural fou tan profunda que, abans de la conquesta, Pericot detectava una profunda dicotomia entre les diferents àrees peninsulars, especialment, respecte el món ibèric: “Su influencia fue mucho mayor de lo que haría sospechar la ausencia de idiomas célticos en la España moderna. Su rastro podría seguirse, en siglos históricos, en instituciones y mentalidad de las comarcas más afectadas, constituyendo un contrapeso a lo ibérico y africano que informa una buena parte de la Etnología española primitiva”.<sup>967</sup>

Evidentment, en aquesta dicotomia, Pericot evitava decantar-se per cap de les dues parts i intentava mantenir-se en la més estricta neutralitat, sense valorar quina de les dues cultures, la cèltica o la ibèrica, havia fet majors aportacions al món. Al contrari del que feia amb l'art rupestre prehistòric, que no s'estava de lloar durant pàgines com la primera manifestació de geni artístic de la història i de reivindicar la seva espanyolitat, Pericot era conscient que pel que feia a celtes i ibers entrava en un terreny més relliscós i, molt fidel al seu estil, se'n desentenia com bonament podia, solventant el conflicte amb un escuet: “Pero no es nuestro objeto valorar ahora las diversas aportaciones a la Historia de España moderna ni desentrañar sus directrices más auténticas, cosa que no puede hacerse sin un

---

966 Íbid. PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 266.

967Íbid. PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 268.



cierto prejuicio político”.<sup>968</sup>

Sí que s'explaiava més, però, i hi dedicava pràcticament sencer el darrer capítol de la seva *España primitiva*, en la resistència dels hispans contra la conquesta romana i, especialment, en el cas de Numància. És curiós el fet que presenta els arèvacs i vacceus, que resistiren a Numància fins a les darreres conseqüències, com a celtibers, és a dir racialment ibers però culturalment celtes, tot i que amb moltes influències ibèriques, més que la resta dels celtibers. D'aquí es podria deduir que el que donava aquest caràcter tan heroic als numantins era la barreja perfecta entre celtes i ibers; que cadascú hi havia aportat les seves millors virtuts, i aquesta col·laboració entre pobles era la que havia convertit Numància en el mite que havia acabat resultant: “Numancia es el símbolo de la resistencia indígena a los romanos y aunque su ruina, en 133 aC cae fuera del límite que nos hemos marcado, su fundación y cultura radica en ese ambiente que tratamos de describir. En ella se notan ya ciertos rasgos de iberización que han llegado de la costa, que le dan una nota individualizada sobre el conjunto de la cultura de los pueblos celtíberos después del 500”.<sup>969</sup>

De totes maneres, el seu reconegut pragmatisme li impedia identificar-se plenament amb la lluita heroica dels numantins, i més quan lluitaven contra els romans, que havien de conformar la base de la cultura espanyola posterior. Així, per una banda, acceptava l'exaltació romàntica que se n'havia fet i, al pròleg de la *Numancia* de Schulten, afirmava que: “ Los españoles [...] tienen en el heroísmo de hace 2000 años un espejo de todas las virtudes sociales”.<sup>970</sup> Aquesta era l'actitud de Schulten, però també la de Bosch Gimpera, que considerava que l'Espanya actual provenia directament de la Hispània prerromana.

Per contra, Almagro, especialment, afirmava que era un error projectar l'Espanya del moment fins abans de la conquesta romana ja que els romans eren els que havien introduït la civilització a la Península. Pericot, obeint a la seva naturalesa d'home de consens, que intentava evitar els conflictes per damunt de tot i estar bé amb tothom, acabava articulant una afirmació que, en el sentit literal, ja deia molt del seu tarannà i de la seva manera de ser però que adquiria encara més volada si es llegia dins el context en què fou escrita, a finals dels anys quaranta del segle XX, en la postguerra espanyola.

---

<sup>968</sup>Ibid. PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 286.

<sup>969</sup>Ibid. PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 317.

<sup>970</sup>WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, (2004), pàg. VII.

Pericot tenia la mateixa actitud en la dicotomia entre romans i hispans que pel que feia a les dues Espanyes que s'havien enfrontat durant la guerra civil; la vencedora i la que, com el seu mestre Bosch Gimpera, havia hagut de marxar a l'exili. Aquesta afirmació era Pericot en estat pur: “La epopeya es hermosa pero tal vez inútil. Es difícil valorar en la historia estas fases de resistencia cuando se es a la vez hijo de la raza vencida y de la cultura vencedora”.<sup>971</sup>

### 8.3 TARRADELL: EL DEIXEBLE QUE NO VA SER

Miquel Tarradell i Mateu nasqué a Barcelona el 24 de novembre de 1929. Ingressà a la Universitat de Barcelona l'any 1940 per cursar la carrera de Filosofia i Lletres, en la qual es llicenciaria, amb Premi Extraordinari, l'any 1944. Així, Tarradell formà part de la primera promoció d'alumnes de Filosofia i Lletres un cop acabada la Guerra Civil, de manera que inicià els seus estudis de prehistòria de la mà de Martín Almagro Basch i Lluís Pericot, alhora que formà part, també, de la primera generació de prehistoriadors catalans que no reberen el mestratge directe de Pere Bosch Gimpera. Sobre aquest fet, i l'impacte que Bosch havia tingut sobre els seus col·legues una mica anteriors, Tarradell d'expressava, segons Josep Pla, en aquests termes: “quan els xicots de la meva generació, l'any 1940, ingressàrem a la Universitat de Barcelona feia l'efecte de les cases de les quals fa poc que s'han endut el cadàver d'un mort il·lustre”.<sup>972</sup>

Així doncs, tot i no haver estat mai, directament, alumne de Bosch Gimpera, Tarradell sí que col·laborà estretament amb molts dels seus antics deixebles, com eren Lluís Pericot, Josep de Calassanç Serra i Ràfols o Miquel de Palol. De la mateixa manera, sempre reconegué que Bosch era la base de la seva metodologia arqueològica, per més que, amb el temps, acabaren discrepant en moltes de les teories i, fins i tot, també a nivell metodològic. Tanmateix, Tarradell mai no escatimà elogis envers el fundador de l'anomenada Escola de Barcelona i, seguint amb les metàfores hiperbòliques, resumia així el primer cop que es posà en contacte directe amb ell, ja l'any 1950, en una carta que li escrigué: “li vaig poder escriure amb tota llibertat (des de Nova York), li deia en la primera carta que la gent de la meva generació el consideràvem una espècie de personatge mitològic. El judici el degué colpir o li féu gràcia, perquè en converses posterior me l'ha recordat diverses vegades, i sempre amb el seu somriure”.<sup>973</sup>

---

<sup>971</sup>PERICOT, *La España primitiva*, pàg. 347.

<sup>972</sup>PLA, *Homenots*, pàg. 12.

<sup>973</sup>Íbid. PLA, *Homenots*, pàg. 13.

El fet, però, és que Tarradell no es formà, com la generació d'arqueòlegs anterior a ell, sota les directrius de Pere Bosch Gimpera sinó que ho féu sota les del nou catedràtic de la Universitat de Barcelona, Martín Almagro. I, malgrat el que manifestés amb posterioritat, Tarradell sempre mantingué unes bones relacions amb Almagro, alhora que li reconeixia el mestratge i la protecció que en rebia.<sup>974</sup> Arran d'aquestes bones relacions, a més dels seus excel·lents resultats acadèmics, obtingué una beca del Consejo Superior de Investigaciones Científicas per treballar al Museu Arqueològic de Barcelona, una entitat fundada i dirigida per Bosch des de 1932 i que, en aquells moments, també dirigia Martín Almagro. Dins el seu treball al museu s'inclouïa, també, especialment al llarg de 1942, la realització d'excavacions a les restes d'Empúries, que havien esdevingut gairebé el feu privat d'Almagro.<sup>975</sup>

Segons l'autor de la seva nota biogràfica per al *Diccionario Biográfico Español*, Martín Almagro Gorbea, era un nacionalista català confés i aquest fet, en aquells temps, li hagués pogut comportar problemes. Així, per evitar-se'ls, Tarradell decidí marxar de Catalunya i, gràcies a la influència del seu protector, aconseguí la direcció del Servicio Provincial de Excavaciones de Granada. Allà, explicava Tarradell, es trobà amb una situació lamentable que intentà redreçar bo i creant un Servicio de Investigaciones Arqueológicas a imatge i semblança del que havia operat sota la tutela de l'Institut d'Estudis Catalans i que havia dirigit Bosch.<sup>976</sup>

La seva feina a Granada li valgué, l'any 1948, la direcció del Servicio de Arqueología del Protectorado Español en Marruecos, càrrec que ocupà fins a 1956. Allà, es convertí en un dels principals especialistes en arqueologia a la zona sahariana, especialment arran de les seves excavacions a Lixus. Entre els seus temes principals, destaquen les seves investigacions sobre l'època púnica al nord d'Àfrica, que sempre s'esforçà per posar en relació amb la vessant peninsular de l'expansió púnica. Fins i tot, l'any 1952, arribà a excavar a la mateixa ciutat de Cartago i, aquell mateix any, juntament amb Nino Lamboglia, també ho féu a diverses estacions púniques de Sicília.<sup>977</sup>

---

<sup>974</sup>GRACIA, *Arqueologia i política*, pàg. 199.

<sup>975</sup>ALMAGRO GORBEA; Martín, «Tarradell Mateu; Miquel» dins: GÓMEZ HIDALGO; Iciar, *Diccionario Biográfico Español*, XLVIII, Real Academia Española, Madrid, 2009, pàg. 625.

<sup>976</sup>TARRADELL; Miquel, «Investigaciones arqueológicas en la provincia de Granada», *Ampurias*, 9-10, Barcelona, 1947-48, pp. 223-235.

<sup>977</sup>ALMAGRO GORBEA, «Tarradell Mateu; Miquel», pàg. 625.

De la mateixa manera, durant la seva estada al Marroc, l'any 1952, Tarradell es casà amb la seva antiga companya de facultat, i també arqueòloga, Matilde Font Sariols, amb qui



*Miquel Tarradell i Mateu. Font: ojs.uv.es*

col·laboraria al llarg de tota la seva carrera. I encara, tres anys abans, el 1949, s'havia doctorat, a Madrid, amb una tesi que, tanmateix, no girava al voltant de les seves excavacions africanes sinó sobre un tema amb el qual s'havia familiaritzat durant la seva estada a granada, la cultura argàrica. El títol de la seva tesi era *La Cultura de El Argar*, i la dirigí el seu antic mestre Martín Almagro Basch. Durant la seva estada a Madrid per a la defensa de la seva tesi doctoral, Tarradell conegué Blas Taracena i, sobretot, Manuel Gómez Moreno, qui li aconseguí, el 1950, una beca de Relacions Culturals per a l'Institute of Fine Arts de Nova York.

Fou des d'allà, lluny de l'Espanya franquista, quan s'atreví a posar-se en contacte per primera vegada amb Pere Bosch Gimpera, tal i com ja s'ha comentat, cosa que no s'atrevia a fer quan era al seu país per por de les represàlies de posar-se en contacte amb un antic polític republicà.<sup>978</sup>

Un any més tard, el 1951, viatjà a París per tal de col·laborar amb el Musée de l'Homme d'aquesta ciutat. A més, allà conegué personalment, per fi, Pere Bosch Gimpera, que durant aquells anys hi vivia perquè ocupava el càrrec de director de la secció de Filosofia i Humanitats de la UNESCO. Les relacions entre un i l'altre, des d'aquell primerencontre, es mantingueren bones i estables fins a la mort de Bosch. Martín Almagro Gorbea, que adscriu Tarradell a l'escola de paterna, afirma que la relació entre Bosch i Tarradell se sostenia gràcies a les seves afinitats ideològiques, i no de cap altra índole.<sup>979</sup> Tanmateix, el mateix Tarradell no ho expressava així i, tot i no haver estat alumne directe del prehistoriador català, sí que se'n considerava el deixeble i continuador i no s'estava de proclamar-ho, tal i com defensava Marta Prevosti, una de les principals estudioses de la figura de Tarradell: "Tarradell es considerà, arran dels dies passats a París amb Bosch Gimpera el 1951, el continuador de la seva tasca en el camp de la prehistòria, és a dir, com a deixeble del mestre absent abans que del seu professor Almagro".<sup>980</sup>

978Íbid. ALMAGRO GORBEA, «Tarradell Mateu; Miquel», pàg. 625.

979Íbid. ALMAGRO GORBEA, «Tarradell Mateu; Miquel», pàg. 625.

980GRACIA, *Arqueologia i política*, pàg. 204.

De totes maneres, almenys en clau interna, Tarradell mantingué sempre l'estreta col·laboració amb el seu mestre i valedor Martín Almagro, amb el qual sempre es portà bé i, fins i tot, recolzà incondicionalment en la seva dura pugna amb Julio Martínez Santa Olalla. Així, felicitava Almagro després del seu nomenament com a ocupant de la càtedra que havia deixat en marxa a l'exili Hugo Obermaier, en una carta, escrita el 26 de novembre de 1954, amb uns termes força durs i qualificava la derrota de Santa Olalla com: “el principio del hundimiento de un hombre nefasto para la arqueología española”.<sup>981</sup> Tanmateix, la fidelitat que Tarradell guardava al seu antic mestre no fou prou sòlida com per resistir la partida de Barcelona d'aquest últim i, tan bon punt se n'allunyà, començà a proclamar-se deixeble de Bosch i a denunciar que tota col·laboració amb ell havia estat obligada per les circumstàncies. Més encara, després de la mort d'Almagro, es dedicà a desprestigiar el seu antic mestre i valedor: “Fins i tot, en una entrevista concedida el 1987, [Tarradell] va negar qualsevol valor a Almagro com a arqueòleg clàssic o especialista en el món romà tot i els seus treballs a Empúries, Gabii o Segòbriga i indicà que es tractava essencialment d'un prehistoriador”.<sup>982</sup>

L'any 1956, per oposició, aconseguí la càtedra d'Arqueologia, Epigrafia i Numismàtica de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de València i, alhora, fou nomenat delegat a València del Servicio Nacional de Excavaciones. A la Universitat, a més, fou responsable de publicacions de la facultat, encarregat de la publicació *Saitabi* i, fins i tot, arribà a ocupar el càrrec de degà. Una de les seves tasques principals com a docent fou la revitalització del Laboratori d'Arqueologia, que realitzava investigacions que comprenien des de l'època calcolítica fins al període romà. Dins el laboratori es dedicà, especialment, a estudiar el fenomen de la iberització al País Valencià, amb l'anàlisi dels importants jaciments, entre d'altres, de La Serreta d'Alcoi, del Puig o del Tossal de Manises.<sup>983</sup> Sobre aquest nomenament de Tarradell a València, Pere Bosch Gimpera, que no havia estat mai mestre seu, almenys de forma directa, manifestava que: “Realment és un gran triomf de l'escola barcelonina”.<sup>984</sup>

Paral·lelament a la seva tasca investigadora, a la Universitat de València també desenvolupà diverses manifestacions d'activisme polític en la línia del catalanisme de

---

981Íbid. GRACIA, *Arqueologia i política*, pàg. 345.

982Íbid. GRACIA, *Arqueologia i política*, pàg. 204.

983ALMAGRO GORBEA, «Tarradell Mateu; Miquel», pàg. 625.

984GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, Carta 206, 11-III-1958, pàg. 364.

tronc amb el seu amic, l'escriptor pancatalanista Joan Fuster, en un àmbit proper al Partit Socialista del País Valencià.<sup>985</sup> De fet, Martín Almagro Gorbea diu que fins i tot els treballs del Laboratori d'Arqueologia presentaven una clara tendència pancatalanista o "nacionalista excluyente". Fins i tot, aquesta militància catalanista l'obligà a dimitir del seu càrrec de degà de la Facultat de Filosofia i Lletres.<sup>986</sup> També Martínez Santa Olalla, dolgut perquè Tarradell havia estat, el 1956, nomenat delegat de zona de la Junta Consultiva del Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas, l'organisme creat per substituir l'antiga Comissaria General, acusava el prehistoriador català de "separatista" a més de "instrumento de la tribu" i "acaudillado por Pericot".<sup>987</sup>

Arran de la mort del seu fill, l'any 1970 demanà el trasllat de la Universitat de València a la de Barcelona. Un cop allà, el seu radi d'investigació estava conformat per Catalunya i, especialment, les Illes Balears, on centrà gran part de la seva tasca científica. Així, estudià un ampli ventall aspectes de l'antiguitat a les Illes, entre els quals es comprenia la cultura talaiòtica, les ciutats de l'època romana i, com no podia ser d'altra manera, les restes fenícies i púniques de l'illa d'Eivissa. Fins i tot, el seu treball *Eivissa cartaginesa*, portat a terme a quatre mans juntament amb la seva dona, Matilde Font, i publicat el 1975, li valgué el premi Crítica Serra d'Or d'investigació.

Amb el restabliment de la Generalitat, Miquel Tarradell fou nomenat Assessor del Consell d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya l'any 1982, ja sota el govern pujolista. De la mateixa manera, aquesta institució li premià la seva trajectòria catalanista concedintli la Creu de Sant Jordi, el mateix any 1982. Miquel Tarradell morí l'1 de gener de 1995 després d'haver obtingut nombrosos premis i reconeixements, especialment del món acadèmic i intel·lectual català, al qual sempre, des d'un perspectiva pancatalanista, estigué lligat. Era, com deia Martín Almagro Gorbea: "Hombre de gran inteligencia y capacidad de síntesis, aunque siempre al servicio de su visión nacionalista".<sup>988</sup>

#### **8.4 INTERPRETACIÓ IDEOLÒGICA DE *LES ARRELS DE CATALUNYA***

La gran obra etnològica de Miquel Tarradell és *Les arrels de Catalunya*, publicada per

---

<sup>985</sup>Per a una breu ressenya biogràfica de l'escriptor valencià i un resum de les seves idees polítiques, vegeu: DURAN i GRAU; Eulàlia, *Joan Fuster, Semblança biogràfica*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2013.

<sup>986</sup>ALMAGRO GORBEA, «Tarradell Mateu; Miquel», pàg. 625.

<sup>987</sup>GRACIA, *La arqueología durante el primer franquismo*, pàg. 493.

<sup>988</sup>ALMAGRO GORBEA, «Tarradell Mateu; Miquel», pàg. 625.

primera vegada l'any 1962, per bé que ha estat diverses vegades reeditada fins als nostres dies. A diferència de la resta dels autors estudiats, l'anàlisi de Tarradell comprèn només el territori català i el seu àmbit d'influència. Així, tot i el vast coneixement que tenia de les cultures antigues d'altres zones de l'Estat, com el litoral llewantí o Andalusia oriental i, fins i tot, del nord d'Àfrica, només es focalitzava en el que hi passava quan tenia influència sobre el territori català. Com ja s'ha vist, Almagro Gorbea posava de manifest diverses vegades, i de manera insistent, el catalanisme de Tarradell, i no era l'únic.

També Fernando Wulff considera que, en Tarradell, el nacionalista passava per davant del científic i que feia tot allò que podia per demostrar l'especificitat del poble català, ja des de la prehistòria, i justificar-ne així un estatus polític diferenciat. De la mateixa manera que critica a Schulten que el seu racisme el portava a considerar el poble espanyol com a inferior a la resta de pobles europeus a causa del seu origen africà, critica Tarradell per fer a l'inrevés. Segons ell, l'arqueòleg català proposava un origen ètnic indoeuropeu per al poble català, per bé que molt iberitzat. Segons Wulff, aquesta interpretació de Tarradell no era més que l'intent d'europèitzar, mitjançant arguments racials, la població catalana, i marcar distàncies respecte la de la resta de l'Estat.<sup>989</sup> Més enllà encara, Wulff comparava les activitats del Laboratori d'Arqueologia de la Universitat de València i les seves posteriors investigacions a les Illes Balears i la resta territoris de parla catalana, així com la seva relació amb l'Institut d'Estudis Catalans i la Generalitat, amb les de Gustav Kossinna a principis del segle XX, a qui considerava l': "ideólogo por excelencia de la arqueología nazi".<sup>990</sup>

Si més no, a nivell metodològic, sí que Miquel Tarradell segueix, ni que sigui de manera molt més laxa i gairebé irrecognoscible, les directrius de l'arqueologia d'arrel alemanya que havia après dels seus mestres Almagro i Pericot i, probablement, tampoc no hauria estat molt diferent si el seu mestre hagués estat el mateix Pere Bosch Gimpera, que era força més fidel a la identificació entre poble, raça i llengua que no pas Almagro. Els conceptes i les teories, però, per més que Tarradell s'autoproclamés deixeble i continuador de Bosch i renegué del mestratge d'Almagro, eren els del prehistoriador aragonès, passats, això sí, pel filtre del seu catalanisme. Així, l'autor de *Les arrels*, defensava la cronologia neolítica, i bastant tardana, de les pintures rupestres llewantines per davant de la paleolítica, tal i com també creia Almagro. Val a dir, però, que a aquestes alçades, a mitjan segle XX, la teoria de la contemporaneïtat de les pintures franco-

989WULFF, «Adolf Schulten», *Historia de Numancia*, pàg. CCVI.

990WULFF, *Las esencias*, pàg. 208.

cantàbriques i llevantines, que havien defensat amb especial vehemència Obermaier i Bosch, ja estava pràcticament descartada.<sup>991</sup>

De la mateixa manera, també desmentia la suposada existència d'una raça pirinenca específica i, menys encara, que aquesta s'estengués fins al territori de l'actual Catalunya, tal i com defensaven Bosch i Pericot. Segons ell, la composició racial de la Península, tant al Paleolític com al Neolític, era totalment homogènia, per bé que presentava unes característiques antropològiques molt variables. Així doncs, l'existència d'un reducte de població aïllada des del període asturià i amb una continuïtat gairebé inalterada fins als nostres dies no tenia cap mena de sentit.<sup>992</sup> De la mateixa manera, Tarradell admetia les similituds del megalitisme al llarg de tota la serralada pirinenca, així com les diferències amb la resta de cultures megalítiques europees, però no creia que aquest fet s'expliqués per una identitat ètnica i racial diferenciada. Igualment, tampoc no creia que els diferents períodes d'auge que aquesta suposada raça pirinenca havia tingut al llarg de la història haguessin existit realment. La simple limitació geogràfica, que feia gairebé intransitables els Pirineus d'est a oest, havia de ser un impediment prou important per evitar que els diferents territoris pirinencs es mantinguessin prou en contacte com per considerar-los part d'una única cultura. Més enllà, és clar, de l'homogeneïtat racial que imperava a la Península fins a plena Edat del Bronze:

És lícit de lligar el megalitisme basc amb el català, més que no pas amb els grups del planell castellà [...però...] les relacions pirinenques no són fàcils en sentit transversal. La geografia ho imposa: els camins han estat sempre a través de les valls en direcció de nord a sud o a la inversa. Mai d'est a oest ni de ponent a llevant. Tenim tota la història per testimoni i d'una manera esclatant l'Alta Edat Mitjana, quan es constituïren els nuclis dels pobles actuals. No veiem com a l'època que tractem les coses podrien haver anat d'una altra manera.<sup>993</sup>

Al llarg de tot el llibre, Tarradell focalitza la seva mirada especialment en el territori de l'actual Catalunya, deixant de banda la resta de zones peninsulars, sempre i quan la influència d'aquestes no afecti l'àrea catalana. De totes maneres, la comparacions entre Catalunya la resta del sòl peninsular, entès com un tot homogeni, són constants i sempre es ressalta l'especificitat del territori català que constitueix, alhora, una excepció respecte

---

<sup>991</sup>TARRADELL, *Les arrels*, pàg. 37.

<sup>992</sup>Íbid. TARRADELL, *Les arrels*, pàg. 29.

<sup>993</sup>Íbid. TARRADELL, *Les arrels*, pàg. 140.



les diferents àrees hispàniques i un punt de barreja entre els pobles i cultures mediterrànies i europeus. Fins i tot a l'època paleolítica, Tarradell ja trobava aquesta especificitat: "Catalunya manifesta, ja des d'un moment tan remot [Paleolític Superior], la doble tradició europea de terres endins [aurinyaciana] i mediterrània [gravetiana], que és una de les claus per a comprendre el nostre país i el nostre caràcter".<sup>994</sup>



*Mostra de ceràmica incisa amb algun mol·lusc del gènere Cardium, que dona nom a la ceràmica cardial. Font: commons.wikimedia.org*

Alhora, també seguint les teories que havia defensat Almagro, i encara amb més vehemència Santa Olalla, Tarradell desmentia l'existència d'una suposada cultura capsiana a la Península i, encara més, que aquesta cultura anés associada a cap mena d'especificitat racial. Segons l'autor, ni en aquest moment, ni en cap altre de la història, no hi hagué una entrada massiva de poblacions d'origen africà que justifiqués l'existència d'una cultura distintiva que es pogués associar a cap d'africana. Així, en base a criteris antropològics, Tarradell assegurava que el Neolític no havia arribat a la

Península procedent d'Àfrica, ja que no observava cap paral·lel en l'estructura òssia entre les poblacions peninsulars i l'anomenada raça de Mechta, predominant a tot el nord d'Àfrica.<sup>995</sup> Per a ell, el Neolític i totes les seves implicacions en la cultura material, com ara l'agricultura o la ceràmica cardial, no s'havia propagat seguint el camí meridional sinó que, d'Àsia, havia resseguit la costa nord del Mediterrani fins arribar a les nostres terres. D'aquí, per exemple, que existissin més semblances amb la cultura material neolítica de la zona del Danubi que amb la de l'altra banda de l'estret de Gibraltar.<sup>996</sup>

Tanmateix, Tarradell ressaltava que la Cultura dels Sepulcres de Fossa era una especificitat del Neolític català, profundament diferenciat del que es trobava més al sud. Fins i tot, negava que la Cultura de El Argar hagués tingut cap mena d'influència al nord de l'Ebre. Tarradell, que arran de la seva estada a Granada coneixia a bastament la cultura material argàrica, fins i tot n'havia fet la tesi doctoral, no considerava que aquesta hagués sobrepassat el límit del que després seria l'àrea d'extensió purament ibèrica, ço és, amb l'Ebre com a límit nord. Alhora, desmentia la suposada filiació camítica, és a dir

<sup>994</sup>Íbid. TARRADELL, *Les arrels*, pàg. 12.

<sup>995</sup>Íbid. TARRADELL, *Les arrels*, pàg. 65.

<sup>996</sup>Íbid. TARRADELL, *Les arrels*, pàg. 97.

africana, de la Cultura d'Almeria que defensava Bosch. Segons ell, mentre la cultura argàrica era un fenomen cultural plenament indígena i divers, la Cultura dels Sepulcres de Fossa era quelcom adoptat de les terres europees que havia arrelat amb tanta força al territori de l'actual Catalunya que s'hi havia estès de manera homogènia i uniforme.<sup>997</sup>

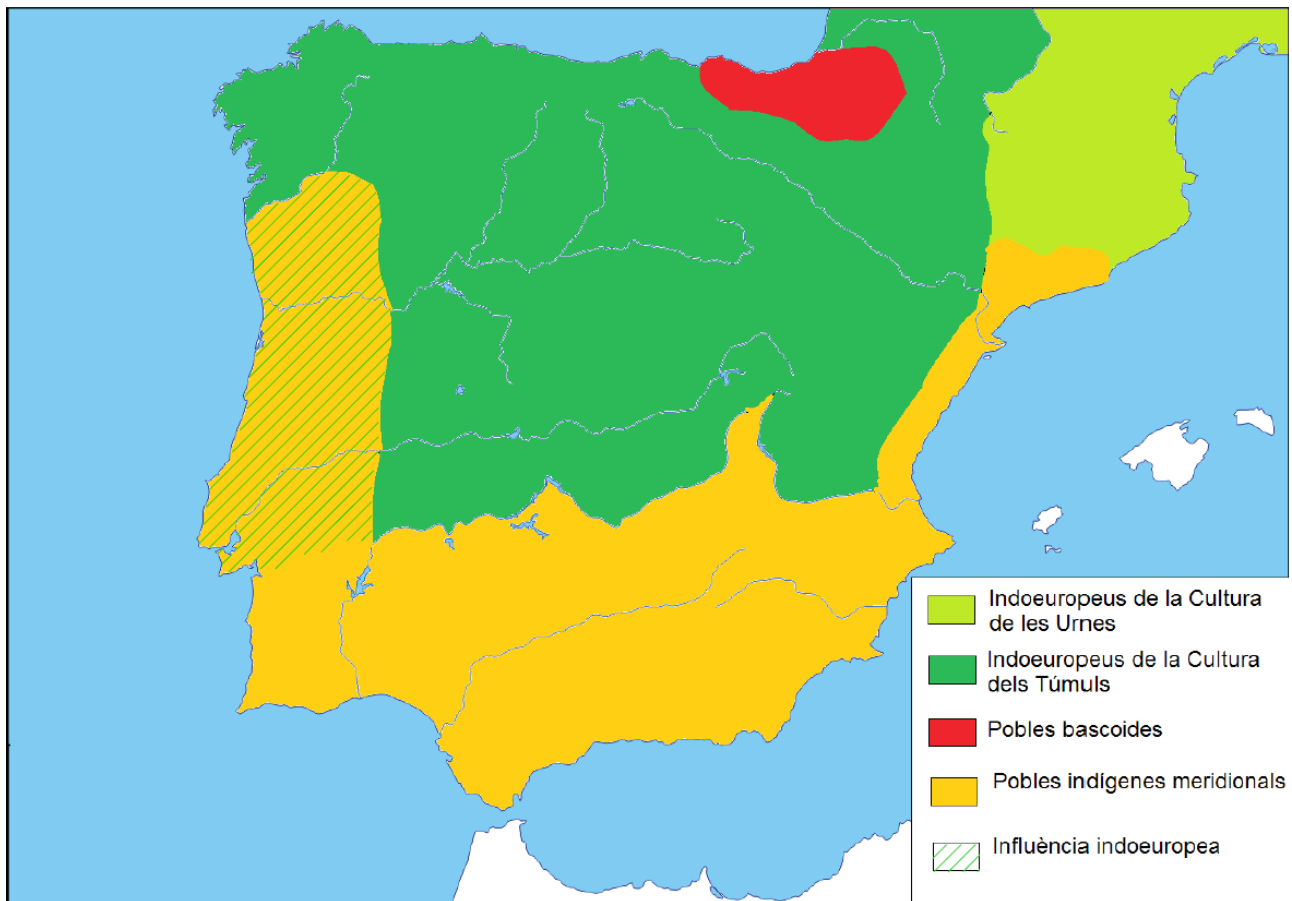
Alhora, l'autor també defensava que la diferenciació existent, tant a nivell racial com cultural, entre la Catalunya Vella i la Catalunya Nova no partia, com s'havia assegurat, de l'Edat Mitjana, sinó de temps molt més reculats. Així, si durant l'època de la Cultura dels Sepulcres de Fossa, el territori de l'actual Catalunya mostrava un perfil molt homogeni, aquesta homogeneïtat es trencà amb el pas al Calcolític. De fet, Tarradell ja apunta que el megalitisme fou un fenomen gairebé exclusiu de la meitat septentrional de Catalunya, mentre que a la meitat sud, durant aquest temps, les restes escassegen molt i és molt difícil identificar el tipus de cultura existent. Segons Tarradell, també és durant aquesta època del megalitisme que a la meitat nord d'allò que actualment és Catalunya s'aprecien les primeres infiltracions de poblacions dolícocefales europees, presumiblement indoeuropeus. Així, utilitzant la terminologia de Bosch, es podria dir que l'autor veia una primera onada indoeuropea a principis de l'Edat del Bronze, abans de la primera onada indoeuropea de l'Edat del Ferro.<sup>998</sup>

Aquesta primera entrada de gentes d'ètnia, i probablement llengua, indoeuropea, però, no transformà radicalment el fons indígena, però sí que introduí certs elements que permeten als investigadors, afirma Tarradell, detectar aquesta primera influència racial, ètnica i cultural indoeuropea a la zona i, sobretot, prepararen el gran canvi que s'hauria de produir a principis de l'Edat del Ferro, cap a l'inici del primer mil·lenni aEC. Tarradell, emprant tant la terminologia com la cronologia de Bosch, veia una entrada massiva de gentes, ara ja sí clarament indoeuropees tant a nivell lingüístic com de cultura material.

Aquesta onada indoeuropea, l'única que arribà a Catalunya segons l'autor, significà una veritable invasió en tota regla i, si bé la població indígena no quedà totalment anihilada, sobretot al sud del territori, sí que la cultura esdevingué profundament indoeuropeïtzada, així com l'aspecte físic dels habitants. Aquests indoeuropeus d'època i cultura material hallstàtiques, que Tarradell, com Bosch, anomenava Cultura dels Camps d'Urnes o, en alemany, Urnenfelder, posaren el porc al centre de la cultura alimentària, fet que Tarradell

<sup>997</sup>Ibid. TARRADELL, *Les arrels*, pàg. 72.

<sup>998</sup>Ibid. TARRADELL, *Les arrels*, pàg. 172.



*La distribució ètnica a la Península Ibèrica a principis de l'Edat del Ferro segons Tarradell. Elaboració pròpia.*

constata com a purament hallstàtic i totalment aliè a la cultura mediterrània dominant fins al moment. De fet, encara a mitjan segle XX ho utilitzava com a referent per identificar aquells pobles amb una base ètnica d'origen hallstàtic.<sup>999</sup> En aquest moment, afirma Tarradell, és quan es produeix el trencament definitiu entre el territori català i la resta de terres peninsulars. No perquè en aquestes es mantingués invariable l'antiga població indígena, fet que només passaria a la zona meridional i a l'àrea històricament bascoparlant, sinó per les diferències culturals dels invasors que travessaren els Pirineus pels passos occidentals. Així, també seguint, en això, la teoria de Bosch, l'autor identificava aquests invasors que s'establiren al centre de la Península amb la Cultura dels Túmuls i els adscriu a una llengua plenament cèltica.

No era aquest el cas de la Cultura dels Camps d'Urnes d'origen hallstàtic que s'havia establert a l'actual Catalunya. Bo i afirmant de manera rotunda la seva condició d'indoeuropeus, Tarradell, com Bosch en la seva primera època, aprofundia encara més la diferència entre les poblacions de l'àrea catalana i la resta, i ho feia al·legant motius lingüístics. A diferència de Bosch, però, Tarradell, que com a bon deixeble d'Almagro

<sup>999</sup>Íbid. TARRADELL, *Les arrels*, pàg. 205.

confiava poc o gens en l'ajuda de les fonts escrites per solucionar problemes arqueològics, es mostrava força prudent a l'hora d'adscriure la llengua que parlaven aquestes gents de cultura hallstàtica. Si Bosch, en un primer moment, en parlava com a llengua il·lirica, Tarradell, simplement es limitava a apuntar que segurament la llengua no era cèltica: “Sembla que la densitat evident de la penetració [dels camps d'urnes] hauria d'haver deixat més vestigis lingüístics. El nombre escàs de celtismes que es troben al nostre país potser caldria que fos interpretat com la possibilitat que els indoeuropeus que hi arribaren tinguessin una altra variant indoeuropea, que no fossin precisament del grup cèltic”.<sup>1000</sup>

Així, per a Tarradell, la invasió hallstàtica tingué un profund impacte en la població autòctona a tots els nivells; ètnic, cultural i lingüístic. De totes maneres, la substitució poblacional no fou total, i entre els indígenes i els nousvinguts acabà fent sorgir un poble amb unes característiques pròpies molt marcades i específiques de l'àrea catalana. Aquestes característiques, afirma l'autor, es mantingueren en el temps fins arribar a conformar el veritable substrat ètnic del poble català: “Encara que els indoeuropeus de l'època hallstàtica pesen més en les nostres arrels ètniques que no pas els qui entraren en invasions posteriors – romans, visigots o alarbs-, no canviaren del tot el to, més aviat mediterrani, del poblament primitiu de Catalunya. Simplement contribuïren a matisar-lo”.<sup>1001</sup>

Aquest matís que havia introduït la invasió indoeuropea, però, depassaria de molt el nivell anecdòtic fins al punt de quedar plenament inserit en tots els trets del poble català. I, fins i tot dins el territori català mateix, aquesta vella influència indoeuropea impactaria amb més força a unes zones, les més septentrionals, que a les altres. Amb tanta força que, encara en dies de Tarradell, li semblava poder-lo observar amb claredat fins al punt que la cultura ibèrica, tant important a nivell cultural i lingüístic, no deixà cap mena de rastre a nivell antropològic:

Es pot discutir el grau que cal donar a l'herència física indoeuropea dins del complex que després ha estat el poble català. Una qüestió, diríem, de tant per cent. Arran que les infiltracions dels grups indoeuropeus representen alguna cosa, no gens marginal ni menyspreable en el nostre passat, no ho podem pas dubtar. Descartada la vella teoria que expressava que els ibers eren un poble «nou», que havia penetrat a Catalunya venint de

---

1000Íbid. TARRADELL, *Les arrels*, pàg. 293.

1001Íbid. TARRADELL, *Les arrels*, pàg. 212.

l'Àfrica, poc abans del moment que a casa nostra florís la civilització ibèrica, la darrera fase, cronològicament, de la formació de la nostra base ètnica és l'entrada de la gent que dugueren el corrent hallstàtic. [...] Tenim prou elements per a sospitar que l'aspecte físic dels catalans, quan s'aproxima al dels individus del nord del Pirineu i perd l'aire mediterrani meridional, fet que es constata sobretot a la Catalunya Vella, ha de venir de l'herència d'aquestes dues èpoques, i sobretot de la darrera [entrades indoeuropees].<sup>1002</sup>

A més, el fet que els invasors indoeuropeus presentessin uns trets ètnics, culturals i lingüístics tan diferenciats dels que s'assentaren a l'altra banda de l'Ebre contribuïa, encara més, a establir un perfil propi per al territori català ja des de principis de l'Edat del Ferro. L'afirmació, a més, conté un missatge molt clar envers el seu antic mestre Almagro:

Tampoc no sembla massa arriscat de creure que dins de les invasions indoeuropees peninsulars pot establir-se un cas català. És a dir que som ben lluny de la retòrica unificadora que aquests darrers anys s'ha fet amb el pretext que les invasions indoeuropees ocupen una part important de la Península. El grup que s'establí a Catalunya, el dels camps d'urnes, té una personalitat diferencial respecte dels altres. A Aragó mateix les coses es presenten altrament. Les necròpolis que hi trobem són de túmuls i delimiten d'una manera ben clara la diversitat dels dos grups, els límits dels quals semblen seguir amb força precisió la frontera administrativa occidental de les actuals «províncies» de Lleida i Tarragona.<sup>1003</sup>

Per explicar el fenomen de la iberització, però, Tarradell recorregué a les idees d'Almagro més que a les de Bosch Gimpera. Segons ell, la iberització, l'època ibèrica, no fou el resultat de cap invasió, com ja hem vist, d'un nou poble arribat d'Àfrica. Ni tan sols no fou, com creia Bosch, fruit d'un moment expansiu de les antigues poblacions almerianes que s'havien establert a la Península durant el període neolític. Creia, per contra, que la civilització ibèrica, mai el poble ibèric, del qual en descartava l'existència, era la reacció de les poblacions indígenes, tant les indoeuropees com les d'origen més antic, a les influències clàssiques; concretament en el cas de Catalunya, les gregues:

Amb els contactes amb els grecs, Catalunya deixà d'ésser un país marginal als grans corrents mundials, com havia estat fins aleshores, amb tots els altres països d'Occident. I encara que la influència grega no penetrà gaire endins, ni des del punt de vista geogràfic – limitada a indrets concrets de la costa- ni des del punt de vista de profunditat de civilització

---

1002Íbid. TARRADELL, *Les arrels*, pàg. 213.

1003Íbid. TARRADELL, *Les arrels*, pàg. 213.

– que no passà d'un vernís-, el cas és que poc després d'haver arribat els primers grups de colonitzadors grecs es començà a dibuixar, d'una manera ràpida un canvi pregon, que afectà molts aspectes diversos de la vida i de la cultura. És l'aparició de la civilització ibèrica.<sup>1004</sup>

Tarradell, de qui Martín Almagro Gorbea destacava la capacitat de síntesi, resumia tot el fenomen de la iberització en una sola pàgina en uns termes prou clars i amb prou matisos com perquè no calgui afegir-hi cap comentari. Cal destacar, especialment, la negació contundent que fa, molt en la línia tant d'Almagro com de Santa Olalla, de l'existència d'un poble, o pobles, ibèrics com a tal. Segons ell, i llevat de l'excepció de la zona de l'actual Catalunya, els ibers eren l'antiga població prehistòrica peninsular, especialment la que s'havia mantingut aliena a la indoeuropeïtzació, que, després de rebre les influències clàssiques de pobles orientals, visqué un floriment cultural i lingüístic, però no una expansió territorial. Així ho expressava l'autor de *Les arrels*:

Ja fa temps que s'ha desfet el concepte dels ibers com un poble que immigrà venint del nord de l'Àfrica duent la seva peculiar civilització ja formada. Més aviat tothom es decanta per la hipòtesi que l'iberisme és un fenomen de civilització. Una creació bàsicament indígena, damunt de l'antic fons de poblament i sense noves aportacions ètniques nascuda de l'estímul derivat dels contactes grecs i fenicio-cartaginesos. Hi ha una civilització ibèrica manifestada per la llengua, l'escriptura, l'art i molts altres aspectes. Però no un poble – o uns pobles- ibèrics. [...] Aquesta civilització no és gaire homogènia. Primer perquè es creà sobre uns pobles amb precedents ètnics i culturals distints. Al País Valencià, per exemple, damunt de les bases de les comunitats de l'Edat del Bronze que es mantingueren pràcticament al marge de les onades indoeuropees. Al Principat, en canvi, sobre uns pobles profundament indoeuropeïtzats. Al costat d'elements comuns, el més destacat dels quals és la llengua, hi ha diferències ben marcades. I cal advertir que, sovint, quan trobem aspectes unificadors és en el període tardà, quan els romans ja dominen el país i fa l'efecte que la política de Roma jugà un paper important en aquesta unificació aparent.<sup>1005</sup>

Fins i tot, discrepa de Bosch en la classificació ètnica d'alguns dels pobles que es consideraven més purament ibèrics al nord de l'Ebre; els ilergets i els ilercavons que habitaven gran part de les actuals províncies de Lleida i Tarragona. Segons ell, per més que la cultura material, i fins i tot la llengua que parlaven, tingués un entroncament ibèric, no era més que el fruit de l'extensió de la civilització ibèrica a mitjan primer mil·lenni aEC:

---

1004Íbid. TARRADELL, *Les arrels*, pàg. 215.

1005Íbid. TARRADELL, *Les arrels*, pàg. 259.

“Els ilergetes [sic], per exemple, que hem considerat com els més «purs» entre els ibers, cada vegada se'ns mostren, segons les noves excavacions, com un poble d'arrel profundament indoeuropeïtzada amb una lleu i tardana capa de civilització ibèrica des del segle V”.<sup>1006</sup> Fins i tot el nom de Mandoni, cabdill dels ilergets, presenta, segons ell, una clara arrel indoeuropea. De fet, Tarradell, tot i no negar en cap moment la influència ibèrica i la presència de la llengua ibèrica al nord de l'Ebre, i admetre que en algun moment, just abans de la conquesta romana, s'havia estès fins al Roine, no descartava que aquesta llengua, aparentment no indoeuropea, pogués tenir més influència indoeuropea del que es podia pensar a primera vista. Hi ajudava, a aquesta confusió, el fet que la llengua dels invasors indoeuropeus no fos de la família cèltica ni, probablement, de cap de la resta de famílies de llengües indoeuropees conegudes:

La llengua ibèrica no és de branca indoeuropea i té una relativa unitat de l'Andalusia oriental fins al Llenguadoc. Però potser ni una cosa ni l'altra no es poden considerar com a definitives. Realment l'ibèric, tal com el podem llegir a les inscripcions, sona com un idioma molt exòtic i sembla que no s'hi troben lligams clars amb cap de les llengües de soca indoeuropea. Malgrat tot, però, en aquests darrers temps ha estat observat que alguns mots considerats ibèrics són realment indoeuropeus, i sovint aquest fet s'esdevé a Catalunya.<sup>1007</sup>

Aquells que etiquetaven Tarradell, alhora, de racista pel fet de voler demostrar l'estirp indoeuropea del poble català i de pancatalanista per comprendre com a àmbit d'investigació de tots els territoris de parla catalana podria ser que no anessin tan desencaminats. Per una banda, el poble català, el del Principat de Catalunya, tenia un origen totalment diferenciat del de la resta de pobles peninsulars. Tanmateix, compartia amb el poble del centre peninsular l'origen ètnic indoeuropeu, per més que, mentre els habitants de la Meseta els considerava d'estirp cèltica, els catalans eren, en opinió de Tarradell, indoeuropeus no cèltics. Alhora, la seva explicació de l'expansió de la cultura i la llengua ibèriques, segons la qual les cultures superiors estenen la seva àrea d'influència a les àrees més endarrerides i amb cultures de menys prestigi sense que fos necessària una expansió territorial, podria emascarar una justificació d'una estreta col·laboració entre tots els territoris de parla catalana, amb l'epicentre a Catalunya. De totes maneres, aquestes conclusions no són extraïbles directament del text ni, molt menys, Tarradell ho formula de manera explícita.

---

<sup>1006</sup>Íbid. TARRADELL, *Les arrels*, pàg. 261.

<sup>1007</sup>Íbid. TARRADELL, *Les arrels*, pàg. 292.



*La distribució ètnica a la Península Ibèrica cap al segle III aEC segons Tarradell. Elaboració pròpia.*

Com a text, *Les arrels de Catalunya* pretén ser força divulgatiu i a l'abast de tots els públics, més que quelcom dirigit a a professionals de l'arqueologia. De fet, el format és molt semblant al que Almagro emprà, quatre anys abans, per al seu *Origen y formación del pueblo hispano*. D'aquesta manera, tot i que la principal intenció és la de divulgar, de manera força planera i resumida, els orígens ètnics de la població catalana, Tarradell no evita atansar-se força vegades a l'assaig. Així, de la mateixa manera que hi intercala diversos comentaris molt crítics envers Schulten, fins i tot a nivell personal, també fa afirmacions en un to força diferent del que utilitzaria si es dirigís a un públic especialitzat. I és en aquest punt quan es posa de manifest que, a més, l'objectiu de Tarradell és posar de manifest, i subratllar tant com calgui, les profundes diferències que separen el poble català de la resta de pobles hispànics.

Tanmateix, no arriba tan enllà com Bosch, que fins i tot afirmava que els diferents orígens ètnics dels pobles peninsulars requerien cadascun una forma de govern adaptada a les seves característiques ni, d'altra banda, tampoc no atribueix característiques positives o negatives als pobles segons la seva raça; atribució, aquesta última, molt més pròpia del



primer terç del segle XX que no pas de les dècades posteriors. La seva explicació, a més, també pretén desmuntar la teoria, gairebé centenària, dels dos pobles peninsulars que s'havien unit per fer el genuí poble hispànic: "Era una tradició que venia del segle XIX i que permet encara als manuals escolars aquella pintoresca i còmoda (i tan simètrica!) [parèntesis en l'original] reconstrucció del poblament pre-romà peninsular: els celtes arriben pel nord, els ibers pel sud, i el centre - el centre destinat a les altes empreses- fa de gressol, i de la barreja neixen els celtibers. Podria semblar ironia si no fos que els nostres infants encara ho estudien tal com diem".<sup>1008</sup> De totes maneres, sí que se li podria criticar que, si bé denosta aquesta opinió, fa servir una explicació molt semblant per explicar l'origen més remot del poble català; una base ètnica indoeuropea que adopta una cultura de base hispànica meridional i que, gràcies a les influències gregues i romanes, que li serveixen d'aglutinant, acabaria convertint-se en un poble profundament diferenciat de la resta i amb una personalitat ben pròpia.

Entre les dues respostes positives envers la figura de Bosch Gimpera, doncs, la de Pericot i la de Tarradell, es podria establir una comparació, si més no, suggerent. Pericot, d'una banda, es mantingué fidel, en la mesura que li fou possible, a les teories i els mètodes del seu mestre; n'adoptà la majoria dels postulats i, fins i tot, de la nomenclatura per als períodes i les cultures de l'antiguitat. Malgrat seguir bastant el peu de la lletra les teories de Bosch, però, Pericot també s'esforçà per mantenir les excel·lents relacions que tenia amb els principals dominadors de l'arqueologia de l'època; Julio Martínez Santa Olalla i, sobretot, Martín Almagro.

Això es traduí, a la pràctica, en alguna petita modificació de les teories; tant per motius purament acadèmics com ideològics. Exemple dels primers seria, per exemple, la fixació d'una cronologia intermèdia per a les pintures llevantines, a mig camí entre la paleolítica de Bosch i la neolítica d'Almagro. Tanmateix, la més important de les diferències teòriques entre Bosch i Pericot fou per omissió. Pericot, per evitar-se problemes i, alhora, mantenir-se fidel a les teories del seu mestre, procurà eliminar tota connotació política o ideològica de les seves investigacions. Així, malgrat defensar la suposada existència d'una raça pirinenca prehistòrica, la desproveí de la capacitat de perduració que li atribuïa Bosch, igual que a la resta de pobles hispànics prerromans; Pericot, alhora que accentuava els moments d'unitat cultural peninsular a l'època prerromana, afirmava que tot el bagatge cultural era herència de Grècia i Roma mentre que els indígenes s'havien limitat a aportar-

---

<sup>1008</sup>Íbid. TARRADELL, *Les arrels*, pàg. 289.

hi la filiació ètnica i racial, però influint molt poc en la cultura posterior.

Tarradell, per la seva banda, optà per una actitud gairebé contrària. Així, adoptà una gran part de les teories d'Almagro o, almenys, era molt més proper al seu mestre que a l'antic rector de la Universitat de Barcelona. Desmentia el suposat origen africà dels ibers, així com de cap altra de les cultures peninsulars més antigues, i, fins i tot, com Almagro, arribà a afirmar que ni tan sols havien existit com a poble. Alhora, reivindicava el pes de tot allò indoeuropeu i accentuava la presència indoeuropea a la Península; donant a les cultures d'aquesta família un pes molt més important del que els atribuïa Bosch.

De totes maneres, aquesta coincidència a nivell teòric es convertia en unes profundes divergències a l'hora de treure conclusions de l'anàlisi de l'antiguitat. Així, mentre Almagro justificava la unitat ètnica de la Península en base a l'element indoeuropeu que no havia fet sinó enfortir-se al llarg de la història i això conduïa, segons ell, a la unitat política, Tarradell se situava més en la línia de Bosch. Així, deixant de banda el cas basc, al qual no fa referència, l'arqueòleg català justificava l'existència de dos nuclis indoeuropeus de famílies molt diferenciades que havien donat lloc als que havien de ser, a grans trets, els pobles català i castellà. Tarradell, fins i tot, delimitava les àrees d'influència que aquests dos pobles tenien respecte els pobles indígenes meridionals; mentre la Meseta, ètnicament cèltica, havia estat històricament vinculada amb la zona central i occidental del que avui dia és Andalusia, la regió catalana s'havia lligat, ja des de l'època ibèrica, amb el que havien acabat resultant els territoris de parla catalana; la costa llewantina peninsular; a més, aquestes dues àrees haurien rebut, respectivament, les influències fenicio-cartaginesa i grega. D'aquesta manera, Tarradell establí dues grans àrees culturals dins la Península o, per dir-ho en la terminologia de Bosch, dos grans cercles de cultura; el primer, que es podria entendre com el fruit de la mescla ètnica i cultural de celtas, tartèssics i púnico-fenícis, correspondria a tota l'extensió de la parla castellana actualment. D'altra banda, el cercle de cultura indoeuropeu-ibèric-grec, aproximadament coincident amb les actuals zones catalano-parlants i extensions fins al Llenguadoc i Provença, hauria estat una regió, amb centre a l'actual Catalunya, que des de molt antic s'hauria regit per unes dinàmiques pròpies i característiques.

## CAPÍTOL 9: RESPOSTES NEGATIVES A LES TEORIES DE BOSCH

Al contrari que Pericot i Tarradell, Martín Almagro Basch i Julio Martínez Santa Olalla atacaren de manera continuada i despietada tant les teories com la figura de Bosch. Tanmateix, ni que fos per atacar-lo, el mantingueren sempre al centre dels seus pensaments, encara que no l'esmentessin de manera directa. Tant l'un com l'altre, als quals podríem considerar “arqueòlegs del règim franquista”, es convertiren en els veritables dominadors de l'arqueologia hispànica després dels exilis de Bosch i Obermaier.

### 9.1 MARTÍN ALMAGRO BASCH: “FÜHRER” DE L'ARQUEOLOGIA ESPANYOLA

No cal fer una gran ressenya biogràfica de la vida de Martín Almagro Basch, ja que ha anat apareixent de manera molt freqüent en les pàgines anteriors i molts detalls de la seva biografia ja són coneguts. De totes maneres, se'n farà un breu resum per destacar-ne els aspectes més rellevants.

Martín Almagro Basch nasqué a la petita localitat de Tramacastilla, prop de la ciutat d'Albarracín, a la província aragonesa de Terol, el 17 d'abril de 1911, fill d'un veterinari de tradició carlista, Doroteo Almagro Sevilla, i de Josefa Basch Zapater.<sup>1009</sup> Després de realitzar els seus estudis primaris a la mateixa Tramacastilla i el batxillerat als escolapis d'Albarracín, es traslladà l'any 1928 a la Universitat de València per estudiar, com era tan habitual a l'època, la doble llicenciatura en Dret i Filosofia i Lletres. Allà, fou alumne de Lluís Pericot qui, paradoxalment, hi exercia de catedràtic d'Història Moderna i Contemporània. Tanmateix, el 1930, Almagro canvià la Universitat de València per la de Madrid on, segons afirma el seu fill i biògraf per al *Diccionario Biográfico de la Real Academia Española*, Martín Almagro Gorbea, la influència d'Hugo Obermaier féu que es decantés decisivament per la prehistòria. Tanmateix, Almagro no tenia gaire clar el seu futur ni a nivell ideològic ni a nivell acadèmic, com ho demostra el fet que militava a la Federación Universitaria Escolar, en aquells temps d'orientació anarco-comunista, i que realitzà la seva tesi doctoral sobre una tema d'història medieval: *Las alteraciones de las comunidades de Teruel y Albarracín durante el siglo XVI*.<sup>1010</sup>

Ja encaminat cap a la prehistòria per Obermaier, obtingué una beca de la Junta de

---

1009 GRACIA, *Arqueología i política*, pàg. 58, nota 17.

1010 ALMAGRO GORBEA; Martín, «Almagro Basch; Martín» dins: GÓMEZ HIDALGO; Iciar, *Diccionario*

Ampliación de Estudios i, com no podia ser d'altra manera, el seu destí fou l'àmbit germànic, punter en l'arqueologia d'aquella època. Així, després d'un pas per Viena, on fou deixeble de l'indoeuropeïsta Oswald Menghin, s'especialitzà, amb Philip Jacobsthal i Ernst Sprockhoff, en arqueologia cèltica. Mentre era a Marburg, rebé les notícies de l'esclat de la Guerra Civil espanyola i, sense dubtar-ho gaire, retornà al seu país per tal d'incorporar-se a les files de l'exèrcit sublevat, del qual arribaria a ostentar el grau d'alferes provisional d'infanteria.<sup>1011</sup> De totes maneres, fins a la seva inscripció a Falange a Salamanca el 31 de juliol de 1936, immediatament després de l'esclat de la Guerra Civil espanyola, la trajectòria política d'Almagro havia estat força confusa, com la de tants altres joves de la seva època, fet que, probablement, ajudaria a entendre les seves actuacions posteriors a la contesa.

Sembla que, en la seva joventut, havia militat o s'havia identificat amb diverses corrents polítiques tant de dretes com d'esquerres; especialment, l'anarcocomunisme i el feixisme més primerenc, però sempre en les seves vessants més extremes i teòricament més violentes, que li permetien anar sempre acompanyat de la seva pistola, fins i tot en un creuer arqueològic pel Mediterrani.<sup>1012</sup> En aquest creuer, l'estiu del 1933, hi assistiren alguns dels més prometedors joves prehistoriadors del moment com Julio Martínez Santa Olalla, Antonio Tovar, Martín Almagro Basch, Antonio García i Bellido o Jaume Vicens Vives, així com alguna de les figures ja consagrades com Lluís Pericot, Manuel Gómez Moreno o Hugo Obermaier; no deixa de resultar anecdòtic que el vaixell amb què es portà a terme aquest creuer, el *Ciudad de Cádiz*, fos el mateix en el qual Bosch Gimpera seria empresonat arran dels fets d'octubre de 1934. L'antic amic d'Almagro, el lingüista Antonio Tovar, també recordava aquest creuer com l'inici de la seva deriva ideològica, al qual trobà molt canviat la següent vegada que el veié:

Estaba en Marburgo estudiando prehistoria de los celtas, y sus ideas habían cambiado mucho desde que en el barco Ciudad de Cádiz formaba parte del grupo de extrema izquierda [anarcocomunista]. Ahora se había dejado influir, como muchos, por la novedad del nacionalsocialismo, y cuando estalló la guerra se acordó de que su viejo padre, allá por tierras de Albaracín, había sido carlista.<sup>1013</sup>

---

*Biográfico Español*, III, Real Academia Española, Madrid, 2009, pàg. 31.

1011 GRACIA, *La arqueología durante el primer franquismo*, pàg. 268.

1012 VELASCO MARTÍNEZ; Luis, *Fascistización y desfacistización de la universidad española: el caso de Carlos Alonso del Real*, grupsderecerca.uab.cat/files/sessio2, Pàg. 2.

1013 TOVAR LLORENTE; Antonio, «De Berlín a Valladolid», *El País*, Madrid, 18-VII-1986, pàg. 14.

Així doncs, des de l'esquerra més extrema, Almagro havia evolucionat cap a les idees nacionalsocialistes per, al principi de la guerra, fer un nou gir cap a posicions més monàrquiques i conservadores, primer identificades amb el carlisme i més tard joanistes. De fet, tot i el seu marcat antisemitisme, que deixà ben patent tant a les seves obres acadèmiques com a les cartes que enviava als seus amics quan estudiava amb Menghin a Viena, la parafernàlia totalitària a Almagro sempre el deixà més aviat fred. Fins i tot, en una carta a qui també havia estat amic seu, i que després de la guerra es convertí en enemic aferrissat, Julio Martínez Santa Olalla, escrita des de Marburg el 2 de març de 1936, li deia que: “Aquí todo el mundo es nazi furibundo y no se puede vivir bien con tanto 'Heil Hitler’”.<sup>1014</sup>

Santa Olalla, que era un falangista furibund des dels inicis, és a dir, un “camisa vieja”, considerava que Almagro no era més que un intrús i, més encara, a partir del seu enfrontament, cada cop més enquistat, i del gir d'aquest últim cap a les posicions monàrquiques. En aquestes paraules s'expressava arran que la signatura d'Almagro aparegués en un manifest d'adhesió al “Rey Don Juan III”, el febrer de 1946 i que Martínez Santa Olalla respongué amb l'article *Las firmas y los firmantes*: “fuísta, excomunista (en Teruel lo recuerdan mucho, verdad!) [sic], luego falangista rabioso, catedrático gracias a los buenos oficios de ciertos ingenuos, intrigantuelo y por último 'apedreado' por este régimen de oprobio con el bonito cargo de director del Museo Arqueológico de Barcelona”.<sup>1015</sup> Gracia Alonso encara anava més enllà en els diferents viratges ideològics d'Almagro i en destacava alguns més que Tovar i Santa Olalla:

Provenint d'una família carlina d'Albarracín [Terol], abraça en la data primerenca de 1931 els ideals de les JONS per passar posteriorment a les idees anarcocomunistes de les quals va fer gala durant la seva participació en el creuer universitari per la Mediterrània l'any 1933; poc temps després va flirtejar breument amb algunes teories nazis arran de les seves estades a Àustria i Alemanya els anys 1935 i 1936 -que abandonà ben aviat sense perdre, però, la seva germanofília- i un cop esclatada la guerra civil va ingressar a Falange i va arribar a assolir un paper destacat dins de l'organització fins a la caiguda d'Hedilla arran del procés d'unificació de l'any 1937; més endavant es va declarar fidel al procés d'unificació impulsat per Franco i s'hi va mantenir fins a final de 1939, i, finalment, va donar un últim viratge a la seva trajectòria quan va abraçar la fe monàrquica en la figura de Joan de Borbó[...] una trajectòria sense dubte espectacular en què va saber fer bons i fidels

---

1014GRACIA, *La arqueología durante el primer franquismo*, pàg. 295.

1015GRACIA, *Arqueología i política*, pàg. 129.

amics que li serviren de gran ajut al llarg de la seva carrera professional.<sup>1016</sup>

Tanmateix, els seus canvis d'ideologia no serien oblidats ràpidament de manera que, encara en plena guerra civil, el 1938, un altre amic seu, el filòleg Pedro Sáinz Rodríguez, en aquell temps Ministre d'Educació Nacional, de tendències monàrquiques, es referia habitualment a ell com a “rojo de la puñeta”.<sup>1017</sup> De totes maneres, la seva antiga militància en l'extrema esquerra no li portà més problemes, o molèsties, que les burles dels seus amics i companys. Els contratemps més importants, però, no li arribarien fins que, ja integrat dins el bàndol sublevat, es veié atrapat emmig de les lluites internes pel poder.<sup>1018</sup>

De fet, Almagro s'havia mostrat força proper al cercle del líder de Falange Española Manuel Hedilla i s'havia significat sent un dels que transportaren el taüt d'Unamuno en el seu enterrament. Tan proper se'l considerava a Hedilla que arribà a ser detingut per compartir les seves idees contràries al Decret d'Unificació de FET y de las JONS, pel qual quedaven fusionades totes les formacions polítiques que s'havien sumat al “Movimiento Nacional”, des dels carlistes tradicionalistes fins als feixistes més purs de Falange i les Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista, i no fou alliberat fins que, en un article a *Destino* el 24 de juliol de 1937, es retractà de la seva oposició i acceptà el lideratge suprem de Franco.<sup>1019</sup>

A Almagro, igual que a la majoria dels intel·lectuals que es van decantar pel bàndol insurrecte, la jugada li va sortir rodona. Així, va “heretar” tots els càrrecs acadèmics que ostentava Bosch Gimpera excepte el rectorat de la Universitat de Barcelona. I, evidentment, la primera tasca fou desmarcar-se, en la mesura del possible, del seu incòmode predecessor. La primera de les actuacions, especialment al capdavant del Museu Arqueològic de Barcelona, fou la de negar la validesa o la utilitat de tot allò que s'havia fet amb anterioritat i, a poder ser, acusar els antics gestors d'alguna cosa pitjor que d'incompetència.<sup>1020</sup> Tanmateix, home més que pragmàtic, aprofitaria totes les antigues

---

1016Íbid. GRACIA, *Arqueologia i política*, pàg. 367.

1017Íbid, GRACIA, *Arqueologia i política*, pàg. 59.

1018Per a una visió de primera mà, molt apassionada, dels conflictes interns dins de Falange i, concretament, de la “sublevació hedillista” vegeu: ALCÁZAR DE VELASCO; Ángel, *Los 7 días de Salamanca*, G. Del Toro. Editor, Madrid, 1976. Per a una perspectiva més ortodoxa sobre el partit polític i la seva història vegeu: RODRÍGUEZ JIMÉNEZ; José Luis, *Historia de Falange Española de las JONS*, Alianza Editorial, Madrid, 2000. Curiosament, tant en una obra com en l'altra a Almagro se li atribueix el segon cognom de Bosch, no Basch.

1019Íbid, GRACIA, *Arqueologia i política*, pàg. 61.

1020Sobre la continuïtat o no de la metodologia i les teories arqueològiques després de la Guerra Civil espanyola vegeu: DÍAZ-ANDREU; Margarita, «Prehistoria y franquismo» dins MORA; Gloria i DÍAZ-ANDREU; Margarita (Eds.), *La cristalización del pasado: Génesis y Desarrollo del Marco Institucional de la Arqueología en España*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Málaga, Málaga, 1997, pp. 547-553.

estructures que havia creat Bosch i que havien funcionat, tant al Museu com a les excavacions d'Empúries.

Així, atacava les actuacions del SIA sota la tutela del Museu Arqueològic i la direcció de Bosch Gimpera per haver posat l'èmfasi de les excavacions en allò purament ibèric, per exaltar-ne la diferència respecte el món cèltic. Per contra, deia que les restes cèltiques, com diversos poblats de la cultura dels camps d'urnes de les terres gironines, havien estat excavats de pressa i corrent i les restes tractades de manera negligent. I aquestes acusacions les feia, no en articles d'opinió, sino en la *Historia de España* que dirigia Ramón Menéndez Pidal: “Tan importante yacimiento se hallaba prácticamente inédito, conservándose sus materiales en el Museo de Barcelona, donde los hemos revisado detenidamente, habiendo vuelto a explorar la cueva, sin poder precisar segura estratigrafía, ya que todo está revuelto en grado sumo”.<sup>1021</sup>

Alhora, també desenterraria la història, ja contada per Miguel Utrillo, segons la qual Bosch, en marxar cap a l'exili, s'havia endut gran part dels materials del Museu, tant aquells objectes de més valor material com altres que només tenien valor per als arqueòlegs simplement per boicotejar les investigacions i els treballs dels representants de la nova Espanya que l'havien de succeir. Aquesta història calà amb tanta força dins la història oficial que, encara en l'actualitat, continua vigent dins de certs cercles acadèmics tal i com ho demostra l'article dedicat a Martín Almagro Basch del *Diccionario Biográfico Español de la Real Academia de Historia*, escrit, significativament, pel seu fill, i fillol de Lluís Pericot, Martín Almagro Gorbea, l'any 2010: “Finalizada la guerra, emprendió la tarea de reactivar la Arqueología Española en las difíciles circunstancias políticas y económicas de aquellos duros años [...] intervino en 1939 en la recuperación de los bienes saqueados y sacados de España por la República”.<sup>1022</sup>

A nivell internacional, Almagro basava el seu prestigi en les excavacions d'Empúries, per a les quals fins i tot aconseguí la cessió d'una companyia d'obrers-soldat pertanyents a la quarta companyia del Batalló de Treballadors Figueras 71; en la seva majoria, presoners de guerra. Això demostra fins a quin punt Almagro tenia influència dins els organismes de l'Estat i com a aquest li interessaven les excavacions d'Empúries per netejar la seva imatge internacional. El discurs de benvinguda al segon contingent de mà d'obra forçada

---

1021ALMAGRO BASCH, «La España de las invasiones célticas y el mundo de las colonizaciones», *La España protohistórica*, pàg. 150.

1022ALMAGRO GORBEA, «Almagro Basch; Martín», pàg. 31.

amb què comptaria Almagro, el març del 1942, també és molt significatiu del moment i de la importància que l'arqueòleg donava a les excavacions emporitanes:

Habéis venido a colaborar en un trabajo para España; más aún, en un trabajo que es España. Con vuestros picos y vuestras palas estáis haciendo historia, estáis reviviendo lo que moría, el alma de nuestra patria. Si vuestro general os trae a este trabajo es porque quiere ayudar a vuestra dignificación. Días de prueba son estos para todos. Vosotros, ahora soldados, como buenos españoles, los sabréis superar a costa del esfuerzo que sea necesario. Si hasta ahora os abéis sentido desvalidos, desde ahora sois soldados, como yo, de este trabajo español. El mismo honor compartimos ante nuestra patria.<sup>1023</sup>

Almagro, per la seva banda, era tan conscient que la seva projecció a l'exterior depenia d'Empúries que entre 1939 i 1955 publicà més de trenta escrits monogràfics sobre l'antiga colònia grega entre l'època de la colonització i l'època visigòtica. De la mateixa manera, hi donava tanta importància que, en traslladar-se a Madrid per ocupar la seva càtedra, no podia assistir a les excavacions però no n'abandonà la direcció i continuà organitzant-hi cursets d'estiu i congressos. Serra Ràfols, en una carta a Santa Olalla el 16 de juny de 1947, ironitzava sobre la posició de privilegi que li donava a Almagro la direcció de les excavacions d'Empúries i com l'ajudava en la seva imatge de cara a l'exterior l'organització dels cursets d'estiu: “no todo el mundo dispone de aquella delicia de los arqueólogos que se llama Ampurias, con excelente casa y playa maravillosa al pie de los trabajos, donde se veranea y de paso se dice que se excava”.<sup>1024</sup>

La gran batalla entre els dos propietaris de l'arqueologia espanyola de l'època, però, es produí l'any 1954 arran de les oposicions per ocupar la càtedra d'història primitiva a la Universitat Complutense de Madrid que quedava vacant des de la marxa d'Hugo Obermaier a l'esclat de la Guerra Civil. Santa Olalla havia estat exercint les funcions de professor de prehistòria i d'història antiga però sense arribar a ser catedràtic i, en convocar-se les oposicions, veié la seva oportunitat. Tanmateix, tot li sortí malament; començant pels temes als quals van haver de respondre els aspirants i acabant per la composició del tribunal d'oposició. Així, els temes que van haver de respondre eren molt més adequats a la manera de veure la prehistòria d'Almagro, lligada al treball de camp i l'anàlisi tecnològica i estratigràfica, que no pas a la de Santa Olalla, que tenia un enfocament molt més teòric i etnogràfic.

---

<sup>1023</sup>GRACIA, *La arqueología durante el primer franquismo*, pàgs 342 i 343.

<sup>1024</sup>GRACIA, *Arqueología i política*, pàg. 356.





*Martín Almagro Basch, gran dominador de l'arqueologia hispanica durant les dècades centrals del segle XX. Font: commons.wikimedia.org*

D'aquesta manera, Almagro acabà guanyant les oposicions per mèrits propis perquè féu un millor exercici, però és innegable que partia amb un cert avantatge. Segons Francisco Gracia Alonso, la tria dels temes dels exercicis no va ser innocent del tot ja que dos dels membres del tribunal, Lluís Pericot i Alberto del Castillo, els havien triat expressament per afavorir Almagro. Alhora, al moment de fer els informes de les oposicions, també haurien estat més benèvols amb Almagro que amb Santa Olalla com quan, per exemple, Del Castillo afirmava que Almagro havia donat continuïtat a la tasca portada a terme per l'Escola de Barcelona quan, de fet, ell no n'era membre, no havia reprès els seminaris, que eren la joia de la corona de la casa, i les excavacions del SIA de Catalunya

pràcticament es limitaven a Empúries, deixant de banda la resta de jaciments.<sup>1025</sup>

Gracia Alonso afirma que aquest favoritisme envers Almagro havia estat una manera per part de Pericot i Del Castillo de passar comptes amb Santa Olalla per com havia tractat el seu mestre, Pere Bosch Gimpera, durant i després de la guerra.<sup>1026</sup> De totes maneres, aquesta hipòtesi és poc plausible. Per començar, Almagro tampoc no s'havia comportat molt millor amb Bosch que el seu rival, ja que l'havia atacat sistemàticament tant per les seves teories arqueològiques com per les seves actuacions al capdavant del museu acusant-lo, fins i tot, d'haver-ne saquejat les col·leccions. A més, Pericot sí que mantenia l'amistat amb Bosch, ni que fos per correspondència, però no era el cas d'Alberto del Castillo, de qui Bosch deia que era l'únic deixeble seu que no s'havia posat en contacte amb ell. En canvi, Pericot s'havia convertit en col·laborador i amic d'Almagro i, junts, dominaven amb mà de ferro tots els estudis sobre prehistòria a Catalunya, cosa que Santa Olalla havia denunciat amb vehemència. Fins i tot, havia enviat una carta a Pericot el 25 de juny de 1954, on intentava intimidar-lo de cara a la decisió de les oposicions i qüestionava el seu dret a formar part del tribunal. Aquest, per la seva banda, li contestà un dia després en el seu to submís habitual:

<sup>1025</sup>GRACIA, *Arqueologia i política*, pàg. 361.

<sup>1026</sup>GRACIA, *Arqueologia i política*, pàg. 337.

Su carta me ha producido una profunda pena. ¿Es que ya no tiene remedio el cisma de nuestra Prehistoria? A los daños que ha recibido por la falta de armonía entre nosotros ¿ha de sumarse ahora una ruptura total? [...] Lo curioso del caso es que desde hace años, y previendo lo que sucedería, he hecho toda la propaganda posible para que se adoptara la única solución: la de que crearan dos cátedras (cuando se quiere es tan fácil inventar ua cátedra nueva) [sic] en Madrid. Yo me ofrecía a encontrar los títulos y la justificación. Con ellas se satisfacían las aspiraciones de los dos prehistoriadores más destacados y los más modestos, menos ambiciosos y menos sabios, nos quedábamos tranquilos.<sup>1027</sup>

Fos com fos, però, al final fou Almagro qui aconseguí la càtedra de Madrid, per alegria dels seus amics i col·laboradors, començant pel diari monàrquic *ABC*, que el felicitava efusivament amb l'article *Nuevo Catedrático de la Central* el 24 d'octubre de 1954 i es congratulava d'aquesta victòria d'un monàrquic per davant d'un falangista "camisa vieja" com Santa Olalla.<sup>1028</sup> De la mateixa manera, Miquel Tarradell, qui, per més que a posteriori ho negués, sempre havia estat deixeble i col·laborador d'Almagro, el felicitava en una carta el 26 d'octubre de 1954 on el felicitava pel resultat i se'n congratulava.<sup>1029</sup>

Fins i tot Bosch, a la seva correspondència amb Pericot, es feia ressò d'aquestes oposicions que havien centrat l'atenció dels ambients arqueològics espanyols i ho resumia, anys després, amb aquesta anàlisi: "En Santa Olalla es veu que està en completa *décheance*. Llàstima que sigui per l'apoteosis [sic] de l'Almagro".<sup>1030</sup> Fins i tot, amb l'àcid sentit de l'humor que destil·lava quan parlava dels seus enemics, comentava que era una veritable llàstima que no poguessin coincidir tots dos a la Universitat Complutense de Madrid: "seria divertit que coincidissin a la universitat de madrid i hi hauria batalles campals. [...] [en Santa Olalla] tothom està d'acord en què és un barra, cosa que a mi ja em constava feia temps".<sup>1031</sup> De fet, si no hi va haver batalles campals poc se'n va faltar ja que Santa Olalla demostrà que tenia mal perdre. Així, s'emportà tots els llibres i el material de la seva assignatura de manera que es donà el cas anecdòtic que Almagro, en ocupar la seva plaça, hagué de demanar els llibres a amics i coneguts mentre esperava que es compressin de nou; fins i tot llibres que havia escrit ell. A més, Santa Olalla també bloquejà la inscripció d'alumnes per al curs 1954-1955 perquè Almagro s'hagués de passar tot el seu primer curs com a catedràtic sense impartir

---

1027GRACIA, *La arqueología durante el primer franquismo*, pàgs. 473 i 474.

1028GRACIA, *Arqueología i política*, 345.

1029Íbid. GRACIA, *Arqueología i política*, pàg. 345.

1030GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, Carta 219, 15-V-62, pàg. 382.

1031Íbid. GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, Carta 192, 23-XII-54, pàg. 349.

docència.<sup>1032</sup>

Malgrat tot el que havia passat anteriorment i els atacs que li havien dedicat, a partir que Almagro aconseguí la càtedra de Madrid, la batalla entre tots dos capitostos arqueològics es traslladà a l'exterior i, especialment, a aconseguir el favor de Bosch. Conscients del prestigi internacional que tenia el prehistoriador exiliat, sabien que una bona paraula seva els podia obrir moltes portes ja que, encara que les tesis de Bosch començaven a estar desfassades, encara se'l llegia arreu i era tingut com una autoritat. Així, tant l'un com l'altre mogueren els fils que van creure adequats per aproximar-se a Bosch, intentant fer oblidar tot el que havien dit d'ell en el passat. Aprofitaven, doncs, sempre que podien per mostrar-se afectuosos amb ell i tots dos intentaven erigir-se com un dels seus deixebles principals.

Santa Olalla reivindicava la seva pertinença a l'Escola de Barcelona i el mestratge de Bosch. Alhora, li enviava llibres constantment i, fins i tot, féu un parell de visites a la sogra de Bosch, que després de l'exili de la seva filla i el seu gendre s'havia quedat a Madrid. En aquestes visites, s'oferí a ella per si necessitava qualsevol cosa i, fins i tot, es brindà per aconseguir-li una paga perquè no hagués de dependre dels diners que li enviaven Bosch i Josefina García des de l'estranger. A més, també li encarregà que transmetés a Bosch i Josefina que ell els podia aconseguir els visats per tornar a Espanya si ho desitjaven, tant si era de forma temporal per fer-hi una visitia, com de forma permanent ja que, opinava Santa Olalla, el millor per a la investigació prehistòrica espanyola seria que el seu membre més conegut i influent treballés dins de l'Estat.<sup>1033</sup> Almagro, per la seva banda, també tractava Bosch de “querido maestro” quan es trobaven als congressos internacionals en els quals participaven, un com a representant espanyol i l'altre mexicà, i intentava quedar-hi bé, tal i com recordava Bosch: “En el mateix pla de sempre, tumultuòs [sic], afectuòs [sic], posant vert [sic] a n'en [sic] Santa Olalla, etc, etc”.<sup>1034</sup>

Tanmateix, Bosch no es reconcilià amb cap dels dos i sempre obvià els seus intents d'acostament. Així, mentre mantenia l'amistat amb gent que no havia tingut cap problema a col·laborar amb les noves autoritats franquistes, com era el cas de Pericot, mà dreta d'Almagro a Catalunya, o de Serra i Ràfols, que era íntim amic de Santa Olalla, mai no donà ni la més mínima oportunitat a aquests dos, per més que ho intentaven, ja que els

---

1032 GRACIA, *Arqueologia i política*, pàg. 350.

1033 GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, Carta 138, París, 15-VI-50, pàg. 279.

1034 Íbid. GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, Carta 149, París, 11-VI-51, pàg. 293.

considerava uns traïdors i que havien avantposat els seus interessos i la seva ideologia política a l'arqueologia. De fet, no perdia ni la més mínima oportunitat de malparlar de tots dos, especialment d'Almagro, i són constants les referències a ell, sobretot a la correspondència amb Pericot, tant a les seves teories arqueològiques com a la seva manera de dirigir la investigació arqueològica a l'Estat espanyol. Així, a Santa Olalla molt sovint l'anomenava Santolla (en el peculiar lèxic personal de Bosch, l'adjectiu olla significava intrigant) i fins arribava a dir d'ell que: “Realment és empipador trobar-se la banda S.O [Santa Olalla i els seus col·laboradors]. És qüestió sobretot de molèstia física”.<sup>1035</sup> O, almenys això és el que deia en la seva correspondència amb Pericot encara que, força temps després de la Guerra Civil espanyola, i després de diverses explicacions per carta de les actuacions de l'un i l'altre, Bosch i Santa Olalla sí que reprengueren l'intercanvi fluid de missives i la col·laboració professional, encara que no l'amistat que els havia unit abans del conflicte.<sup>1036</sup>

D'Almagro, en canvi, a nivell acadèmic es queixava de les seves teories, que potenciaven massa el factor indoeuropeu en detriment de l'indígena i el mediterrani fins al punt de dir que: “Si la prehistòria d'Espanya hagués de ser la de l'Almagro seria cosa de donarse de baixa”.<sup>1037</sup> Alhora, també li retreia el seu comportament fals, ja que es mostrava molt afable amb ell quan se'l trobava però, dins d'Espanya, continuava atacant-lo: “És divertit que l'Almagro digui que jo dirigeixi les oposicions des de Mèxic i que segueixi parlant de separatistes. Aquest individu no té remei”.<sup>1038</sup> De fet, segons l'opinió de Bosch, l'actitud d'Almagro quan es trobaven anava més enllà de l'afabilitat: “L'Almagro, que no ha estat mai deixeble meu, i que quan em troba em fa grans festes dient-me «maestro», i després em posa verd quan comenta teories meves”.<sup>1039</sup> Alhora, Bosch també li criticava a Almagro la manera com dirigia l'arqueologia espanyola, de manera gairebé dictatorial i l'acusava, fins i tot, de voler fer que aquest control esdevingués hereditari: “A Espanya, no parlem de les cabiles, ara novament les arqueològiques, sota el Führer Almagro – i suposo que aviat del seu fill, que ha estat criat com un arqueòleg, sembla que és menys olla que el seu pare”.<sup>1040</sup>

Tot i el conflicte i la mala maror que comportà el nomenament d'Almagro com a catedràtic

---

1035Íbid. GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, Carta 134, París, abril de 1950, pàg. 276.

1036Per a un resum del procés de la represa de relacions entre Bosch i Santa Olalla vegeu: GRACIA, *La arqueologia durante el primer franquismo*, pp. 417- 441

1037GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, Carta 209, 5-II-60, pàg. 368.

1038Íbid. GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, Carta 230, 20-III-65, pàg. 395.

1039OLIVAR, *Correspondència*, carta 4 Bosch Gimpera- Olivar Bertrand, 12-IX-69, pàg. 22.

1040Íbid. OLIVAR, *Correspondència*, Carta 30 Bosch Gimpera- Olivar Bertrand, 29-II-72, pàg. 59.

de la Universitat de Madrid, aquest no durà gaire en el càrrec ja que, l'any 1956, es traslladà al Museo Arqueológico Nacional en qualitat de conservador de la secció de prehistòria, on passà la resta de la seva vida activa. Així, el 1969, fins i tot esdevingué director del museu. La seva actuació s'hi desenvolupà d'una manera molt semblant a la que havia portat a terme a Barcelona, buscant una col·laboració molt estreta entre la Universitat i el Museu, que acabà convertint-se gairebé en el seminari oficial de prehistòria. Aquesta estreta relació s'institucionalitzaria amb la creació, el 1954, de l'Instituto Español de Prehistoria, dependent del Centro Superior de Investigaciones Científicas.<sup>1041</sup>

Martín Almagro Basch, doncs, fou un dels puntals de l'arqueologia espanyola des del final de la Guerra Civil ben bé fins a la seva mort, el 28 d'agost de 1984. Força polifacètic dins el camp de la prehistòria, estudià multitud de temes i formulà gran quantitat de teories que, gràcies a la influència que tenia a nivell institucional i acadèmic, esdevenien gairebé canòniques, almenys a nivell espanyol. Així, defensà aferrissadament, contra l'opinió dominant al principi de la seva carrera, una cronologia molt baixa per a les pintures rupestres llewantines, de la mateixa manera que reinterpretà, i magnificà, la presència dels celtas a la Península, tant com minimitzà el dels ibers. De totes maneres, cara a l'exterior no generà el consens que, de grat o per força, havia generat entre els seus col·legues i deixebles espanyols. Així, Bosch, fins al final de la seva vida, insistí una i altra vegada en l'absurditat de les teories d'Almagro i, sobretot, més en nivell personal, en la seva falsedat i les seves maquinacions polítiques i institucionals. Si per a alguns, com Pericot, fou un gran col·laborador, aliat i, fins i tot, amic, i per a altres, com Tarradell, un mestre que li conferí gran part de la seva base teòrica, per a altres, com Bosch, fou només un falsari i un intrigant i que, en opinió de Breuil, amb qui s'havia enfrontat per la cronologia de les pintures rupestres llewantines: “No tiene otra originalidad que el decir el contrario de todo lo que se sabe y lo que se ha hecho, por distinguirse de los demás”.<sup>1042</sup>

## 9.2 INTERPRETACIÓ DE LES TEORIES ARQUEOLÒGIQUES D'ALMAGRO

Martín Almagro Basch va dedicar una part molt petita de la seva obra acadèmica a l'etnologia peninsular. De fet, a diferència del cas de Bosch, la metodologia d'Almagro posava molt més èmfasi sobre la cultura material, especialment la ceràmica, que no pas

---

1041ALMAGRO GORBEA, «Almagro Basch; Martín», pàg. 33.

1042GRACIA, *Arqueologia i política*, pàg. 214.

sobre la identitat ètnica de les poblacions.<sup>1043</sup> Aquest gir en la concepció de l'arqueologia fou introduït arran de l'amistat entre Almagro i l'arqueòleg italià Nino Lamboglia, que s'havia destacat com a fervorós partidari del feixisme abans de la Segona Guerra Mundial i que, passada la contesa, començà una intensíssima col·laboració i amistat amb Almagro a través de l'Istituto di Studi Liguri.<sup>1044</sup> Aquest nou enfocament, hegemònic entre els arqueòlegs europeus de després de la Segona Guerra Mundial, penetrà amb força a l'arqueologia espanyola a través d'Almagro, que l'adoptà com a mètode de treball i l'inclucà als seus deixebles. Per més que el seu gran rival, Julio Martínez Santa Olalla, que era partidari d'una arqueologia més social, anomenés aquesta metodologia com a “pucherología” o “cacharrología”, aquest sistema de treball acabà imposant-se en l'arqueologia espanyola de tal manera que fins i tot el mateix Lamboglia, el seu introductor, se'n queixava en una carta a Miquel Tarradell: “Estimado Tarradell: yo que vine aquí en 1947 predicando la buena nueva de las cerámicas, ahora me quedo asustado al ver que esta juventud de ahora ya no son arqueólogos, sólo son ceramólogos”.<sup>1045</sup>

A part del prestigi que tenia aquesta metodologia a l'Europa del moment, en opinió de gran part de la historiografia actual, a l'Espanya de Franco aquesta focalització més en la cultura material i l'estratigrafia que en el caràcter ètnic dels pobles de l'antiguitat presentava un doble atractiu. Així, la classificació sistemàtica i massiva d'infininitat d'utensilis quotidians i, especialment de ceràmica, permetia als investigadors la publicació de vastes descripcions sense entrar a fons en temes que impliquessin més reflexió o que continguessin cap mena d'implicació política ni de cap altra índole.<sup>1046</sup> Tanmateix, Almagro no pogué resistir la temptació de publicar una obra, de caràcter molt divulgatiu, on exposava la seva visió de l'etnologia hispànica i on, bo i apartant-se de la seva nova inclinació metodològica, seguia les antigues directrius de la seva època formativa:

Almagro entengué els pobles prerromans des d'una perspectiva racial que tenia encara en la data de publicació del llibre [Origen y formación del pueblo hispano, 1958] el ressò de teories racials anteriors: veia els ibers del Llevant com a societats dèbils i massa

---

1043Per a una síntesi de la visió arqueològica i la metodologia de Martín Almagro vegeu: ALMAGRO BASCH; Martín, *Introducción a la arqueología. Las culturas prehistóricas de Europa*, Editorial Apolo, Barcelona, 1941.

1044Per a un resum de la relació entre Lamboglia i Espanya vegeu: CORTADELLA i MORRAL; Jordi, «El profesor Nino Lamboglia (1912-1977) y la Arqueología Clásica Española» dins MORA; Gloria i DÍAZ-ANDREU; Margarita (Eds.), *La cristalización del pasado: Génesis y Desarrollo del Marco Institucional de la Arqueología en España*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Málaga, Màlaga, 1997, pp. 553-563.

1045Íbid. CORTADELLA, *El profesor Nino Lamboglia*, pàg. 561.

1046WULFF, *Las esencias*, pàg. 241.

influenciades pels comerciants i colons mediterranis, mentre que a l'interior es mantenien les idees més pures derivades d'un sistema de vida més violent i actiu basat en una societat ramadera i rural. Sobre aquesta base, Roma hauria definit els altres dos elements bàsics del discurs ideològic: el concepte d'unitat territorial i administrativa i, essencialment, la unitat lingüística. Sense cap mena de problema, declarava l'existència de la unitat ja en l'edat de bronze final.<sup>1047</sup>

### 9.2.1 Andalusia i el Sud Peninsular

A *Origen y formación del pueblo hispano*, Almagro ja afirmava que des del principi que aquelles terres foren poblades, ja s'observava una forta divisió de la Península en dues meitats: nord i sud. Així, ja des del Paleolític, s'haurien anat produint arribades periòdiques de poblacions europees que s'instal·laven preferentment a la meitat nord peninsular. D'altra banda, les arribades pel sud des d'Àfrica, que tants prehistoriadors i arqueòlegs defensaven, havien estat, creia Almagro, probablement nul·les. Ja des del principi, doncs, en ple Paleolític, s'aprecia a la Península: “La presencia de claros y fuertes fenómenos raciales y culturales de origen europeo, los cuales no matizan igualmente todo el suelo peninsular, pues predomina más en la mitad norte, lo cual se acusa algo diferente de la del sur. A la vez diríamos que se nos ofrece mucho más variada y vital”.<sup>1048</sup> Tanmateix, descartava que la població hispànica originària pertangués a l'ètnia lígur, tal i com afirmava Schulten amb la seva vehemència característica, ja que els considerava un poble de filiació indoeuropea i, per tant, arribat a posteriori, junt amb la resta de pobles indoeuropeus: “Podría explicarse a los ligures andaluces mejor como arrastrados por los movimientos célticos que no como [...] el pueblo aborigen del Occidente”.<sup>1049</sup>

De la mateixa manera, el Neolític no penetraria a la Península a través d'Àfrica per via terrestre, com alguns defensaven, sinó per via insular, saltant a través de les illes mediterrànies i, a més, acompanyades d'una nova onada ètnica procedent de manera directa de l'Egipte predinàstic. Cal assenyalar, en aquest punt, que Almagro era una gran defensor del difusionisme, en major mesura encara que Bosch i la resta dels seus col·legues contemporanis, i utilitzava de manera força habitual el recurs d'explicar un canvi en la cultura material per una arribada d'un poble sencer en migració. Bosch, per la seva banda, també utilitzà aquest recurs en diverses situacions però amb força més

---

1047GRACIA, *Arqueología i política*, pàg. 134.

1048ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 42.

1049ALMAGRO, GARCÍA BELLIDO, *España protohistórica*, pàg. 249.

mesura que el seu col·lega. Com a exemple, serveix aquesta arribada del Neolític a la Península: “Creo que el norte de África recibió, como España, el Neolítico llevado allí desde fuera, tal vez desde Egipto, por colonias étnicas que lo habían recibido del Asia Menor”.<sup>1050</sup>

D'aquesta manera, la relació de la Península amb el nord d'Àfrica, que tant havien ressaltat la majoria dels investigadors, era pràcticament nul·la ja que, des de sempre, el territori havia estat decantat cap al continent europeu, des d'on hi haurien arribat gent i pobles de forma gairebé permanent. Aquests nous, de trets racials marcadament europeus, s'assentaven preferentment a la meitat nord peninsular mentre que al sud pràcticament no hi arribaven i només s'hi instal·laven aquells grups més forts, que se situaven damunt de la població local dominant les explotacions mineres. Així, malgrat que tota la Península patí l'entrada massiva de poblacions d'estirp indoeuropea, les diferències eren evidents: “La media España norte pasa a ser profundamente influida por los invasores, mientras la otra mitad meridional sólo es matizada por la indoeuropeización”.<sup>1051</sup> Tanmateix, que la indoeuropeïtzació, o la celtització, no fossin tan profundes, no vol dir que la regió d'Andalusia quedés aïllada de la massa cèltica espanyola, tal i com s'encarrega de destacar Almagro: “Este nombre [Séneca, d'origen cèltic] como el del legendario rey Argantonios que reinó en Tartessos, un sustrato indoeuropeo en la región bética anterior a la ocupación romana”.<sup>1052</sup>

Aquesta penetració cèltica, però, quedà desdibuixada perquè en aquesta zona, tan procliu a sofrir invasions de tota mena, s'hi anaren superposant noves poblacions mediterrànies de manera successiva. De totes maneres, entre aquests nous components ètnics, i Almagro ho destaca múltiples vegades, no hi predominaven en cap cas elements africans sinó que eren preferentment asiàtics; des dels fenicis i cartaginesos fins als àrabs medievals: “El segundo de los elementos colonizadores lo representan los fenicios. Antropológicamente fueron otro grupo de mediterráneos orientales con no mucho de semitas y con un acusado mestizaje con braquicéfalos asiánicos o armenoides. Es decir, un pueblo como el que nos representan los restos arqueológicos argáricos. [...] El carácter racial de estos colonos fenicio-púnicos no difería gran cosa de la población española del Sur y SE [sic]”.<sup>1053</sup>

---

<sup>1050</sup>ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 48.

<sup>1051</sup>Íbid. ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 95.

<sup>1052</sup>Íbid. ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 115.

<sup>1053</sup>Íbid. ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 107.



D'aquesta manera, el poble original de la Península, el que hi arribà primer, quedà profundament modificat per les massives arribades indoeuropees al nord però al sud, i especialment a Andalusia, tot i les contínues invasions, es mantingué força més pur: “Sumando a los legendarios tartesios, los ya históricos púnicos y griegos, debemos admitir que ambos pueblos colonizadores pocos elementos nuevos debieron introducir con su sangre ante la masa étnica española”.<sup>1054</sup>

Igualment, la invasió àrab a l'Alta Edat Mitjana fou precisament això, àrab, de manera que Almagro posava de manifest especialment l'element àrab asiàtic, molt més que el bèrber africà: “La lengua y cultura hispano-musulmana debe ser considerado como una aportación de las tierras del Asia Menor sobre nuestro suelo y no como algo africano, aunque llegaron por el norte de África. Este influjo oriental produce en ambos países unos claros paralelismos, pero ni estos ni aun la aportación étnica bereber, que vendrá mezclada con la islamización, debe llevarnos a exagerar el valor de lo africano en la formación racial del pueblo de España”.<sup>1055</sup> Aquesta minoria bèrber africana, tanmateix, fou un dels elements distorsionadors del curs natural de l'evolució ètnica, racial i política peninsular ja que hi actuava com un element estrany: “Ellos [els bèrbers, a diferència dels àrabs autèntics] ayudaron a la corrupción y desintegración rápidas del califato, y la mayoría de los estados taifas, sobretudo los primeros, surgen dirigidos por familias bereberes”.<sup>1056</sup>

Amb aquestes reflexions, Almagro pretenia “desafricanitzar” la Península, ancorar-la a Europa. Tant racialment com culturalment, ell veia una claríssima relació amb el món indoeuropeu, dins el qual ell inseria plenament les poblacions peninsulars. Per contra, descartava les relacions intenses i constants que se suposaven amb el nord d'Àfrica i, fins i tot, que hi hagués un alt grau de parentesc entre els pobladors d'una banda i l'altra de l'Estret de Gibraltar. Com a màxim, admetia per a la regió andalusa unes matisacions de poblacions asiàtiques, força més emparentades amb la població originària que no pas les africanes. Alhora, negava als colonitzadors, tant púnics com fenicis, una filiació semítica, o la veia molt matisada i diluïda entre una majoria de trets caucàsics, de manera que gairebé es podia descartar que, abans de l'assentament de les poblacions jueves, hi hagués un fort component semític a la Península. Aquest interès per “netejar” les

---

<sup>1054</sup>Íbid. ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 111.

<sup>1055</sup>Íbid. ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 153.

<sup>1056</sup>Íbid. ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 147.

poblacions hispàniques antigues de tota herència semítica és força característica d'Almagro, com es veurà més endavant, que féu gala d'un fort sentiment antisemític al llarg de tota la seva carrera, accentuat, encara més arran de les seves estades d'ampliació d'estudis a països germànics a principis dels anys trenta del segle passat.

Per la seva manera de ser, la població andalusa mostrava un caràcter dèbil que feia la regió molt propensa a invasions i dominacions de tota mena. Tanmateix, a diferència de la resta d'investigadors, no considerava aquesta debilitat i tendència a la pau un tret característic ni una mostra de la personalitat sinó una mancança i una debilitat. Per això, la regió andalusa no aportava res de significatiu a la personalitat general espanyola i, lluny de ser el crisol que tot ho fonia i integrava, era més aviat la regió on s'assentaven totes aquelles poblacions que rebutjaven els pobles més vigorosos. Aquesta debilitat la convertia, doncs, en un viver per a totes aquelles poblacions que Almagro considerava indesitjables: “Tanto el elemento judío como el elemento gitano han procurado fijarse más en Andalucía y Levante, que siempre han sido las zonas ya más inclinadas a recibir influencias extrañas y las más permeables a los contactos y cruces raciales en todos los tiempos de nuestro pasado” .<sup>1057</sup>

En resum, Andalusia no era, com afirmaven la resta d'investigadors que havíem vist fins ara, una regió amb una forta personalitat que, si bé avorria l'activitat bèl·lica i sofria contínues invasions per aquest motiu, era capaç d'integrar i fusionar tots els elements ètnics i culturals i emmotllar-los a la seva forma de ser característica. Era, en canvi: “permeable a influencias étnicas y culturales, blanda y menos consistente, agraria y urbana” .<sup>1058</sup>

### 9.2.2 Portugal

Martín Almagro Basch era encara més radical a l'hora d'afirmar que no hi havia cap diferència substancial entre Portugal i la resta dels territoris peninsulars que justificués la seva independència política. De fet, al seu *Origen y formación del pueblo hispano*, ja a la introducció, ho recalca de manera explícita. De la mateixa manera, el seu objectiu al llarg de tota l'obra no és altre que afirmar la unitat ètnica, racial i cultural de tota la Península i, alhora, desmentir les diferents particions que establien altres arqueòlegs. Principalment, les seves crítiques van dirigides contra Bosch Gimpera i la seva visió d'una Espanya

<sup>1057</sup>Ibid. ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 163.

<sup>1058</sup>Ibid. ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 98.

federal per naturalesa.

Pel que fa a Portugal, la seva anàlisi comença ja negant el nom de Bosch, *Cultura Portuguesa*, per a la cultura megalítica inicial que, posteriorment, havia d'omplir tota l'Europa Occidental de construccions megalítiques. Segons Bosch, i altres investigadors, especialment portuguesos com l'antropòleg Antonio Mendes Correia, el poble responsable d'aquesta cultura, i iniciador d'aquest tipus de construccions, era el poble indígena de l'actual Portugal. Així, a pesar dels diferents vaivens de la història com una forta celtització o una profundíssima romanització, l'esperit del poble s'havia mantingut intacte i havia derivat en els portuguesos actuals; un poble profundament diferenciat de l'espanyol. Des d'aquest mateix moment, Almagro començava a desmentir el suposat fet diferencial portuguès i a negar que el poble encarregat de les primeres construccions megalítiques hagués sobreviscut fins a l'actualitat, especialment a la invasió cèltica:

Bosch Gimpera, Pericot, el antropólogo portugués Mendes Correa y otros creyeron que se trataba de unos protoportugueses. [...] Este punto de vista fué muy grato al nacionalismo portugués, que, deseoso de hallar razones diferenciales en la unidad peninsular, creyó que la cultura megalítica constituía un substratum prehistórico permanente, que tras los diversos azares históricos acabó creando la independencia política del país occidental hispano, tan respetado por mí, aunque considero este argumento sin valor real.<sup>1059</sup>

De totes maneres, a diferència de Santa Olalla, no nega l'existència d'una cultura esplendorosa amb epicentre a l'actual Portugal en aquesta època precèltica. Alhora, també els considera responsables de l'expansió cap a la façana atlàntica europea on, a més del megalitisme, hi exportaren també la metal·lúrgia i una gran aportació poblacional, especialment a les Illes Britàniques: “Es seguro que, sobre todo, el camino atlántico llevó agentes ibéricos hasta la Bretaña francesa, Inglaterra e Irlanda; siendo el elemento ibérico una de las más acusadas bases étnicas de la población de aquellas islas que con estos emigrantes recibieron desde España la primera metalurgia”.<sup>1060</sup> En aquest sentit, cal remarcar que quan Almagro utilitzava l'adjectiu “ibèric” no feia referència als ibers històrics, ni a cap dels seus avantpassats sino, simplement, era una referència geogràfica i molt més genèrica per a tots aquells elements poblacionals originaris de la Península.

A partir d'aquí, però, aquest element indígena aniria perdent força amb les successives

---

<sup>1059</sup>Ibid, ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 64.

<sup>1060</sup>Ibid. ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 67.

onades indoeuropees, formades per gent que, tot i certs matisos racials, pertanyien gairebé tots al grup que Almagro considerava dolicocefals nòrdics. Així, tant les invasions cèltiques prerromanes com les posteriors, tant de visigots com de sueus, contribuïren a fer reforçar l'element dolicocefàlic nòrdic, que ja era el predominant a la Península des del Paleolític Superior, on els cromanyons pertanyien a aquest mateix grup racial. Així, els dolicocefals nòrdics, que ja eren majoritaris i hegemònics des de la prehistòria més remota, esdevenien cada cop més dominants i conformaven l'ètnia principal de la Península.<sup>1061</sup>

Hi hagué algunes zones, especialment cap al Llevant, on aquesta raça cèltica, o dolicocefala nòrdica en general, havia quedat més matisada i diluïda entre poblacions d'altres orígens racials, però no era precisament el cas de Portugal, on la seva població es podia considerar pràcticament indoeuropea pura, com la resta de la Península nord-occidental. De totes maneres, aquests elements aliens a la sang indoeuropea, majoritàriament cèltica, també s'havien mesclat entre ells al llarg del temps, arribat a un tal punt de fusió que, en l'actualitat, era totalment impossible de destriar i conformava una homogeneïtat racial força més completa que la resta de territoris europeus. Per això, des del títol mateix de l'obra, *Origen y formación del pueblo hispano*, estava negant l'existència de més d'un poble peninsular i, per tant, també que Portugal fos, en essència, un poble distint de l'espanyol. Per corroborar aquesta premissa de sortida, a la justificació de la qual dedicà tot el pròleg, posava com a exemple una citació d'un destacat portuguès, el poeta i dramaturg romàntic João Baptista Almeida Garrett, que considerava que li donava la raó: “Somos Hispanos, e devemos chamar Hispanos a quantos habitamos a península hispánica”.<sup>1062</sup>

De totes maneres, es cuidava molt de criticar la independència de Portugal com a Estat independent d'Espanya. Simplement considerava que no hi havia cap motiu en l'etnologia prerromana que justificqués aquesta separació i que no hi havia cap element en els temps més remots que prefigurés la seva existència separada. De fet, al llarg de tota l'obra, es mostra molt caut a utilitzar termes com ibèric o hispà a l'hora de referir-se a tot allò originari de la Península en general; cautela que, segons ell, no tenien altres investigadors; Pere Bosch Gimpera, per exemple, utilitzava preferentment espanyol en comptes d'ibèric ja que, per a ell, ibèric feia referència només a la cultura que trobaren els

---

<sup>1061</sup>Íbid. ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg 132.

<sup>1062</sup>Íbid. ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 8.

romans a la zona més oriental de la Península.

Potser aquesta reticència a condemnar la independència de Portugal o, com a mínim, a desprestigiar-la o demostrar que era justificada, es devia a la situació en la qual es trobava Espanya en aquell moment i, especialment, durant els anys anteriors. L'Espanya de la postguerra, fins al final de la Segona Guerra Mundial, vivia un aïllament internacional que l'estava ofegant i el Portugal d'Antonio Oliveira Salazar hi mantingué sempre bones relacions diplomàtiques. De la mateixa manera, en un moment molt dur per a l'Espanya franquista a tots els nivells, també les relacions acadèmiques internacionals, molts investigadors portuguesos van continuar col·laborant amb els espanyols, destacant especialment el jesuïta portuguès Eugenio Jalhay, especialista en època neolítica, que es va bolcar de manera entusiasta a les trobades arqueològiques que Almagro organitzava els estius a Empúries.

Un altre factor que potser el portava a respectar aquesta independència de Portugal era la seva afirmació, repetida diverses vegades i de diferents maneres, que: “Yo sé que España no es la Prehistoria, ni los pueblos y tribus que los etnógrafos y prehistoriadores estudiamos”.<sup>1063</sup> Segons Almagro, doncs, la població prerromana, ètnicament homogènia i amb un substrat cultural comú, no era el que determinava la indissolubilitat d'Espanya o de tots els territoris peninsulars. Així, per més que Portugal compartís aquest mateix substrat, no havia de compartir necessàriament el seu destí a partir del final de la dominació romana ja que havia desenvolupat uns valors, costums i cultura, que no base ètnica i racial, diferents dels del seu veí peninsular.

### **9.2.3 País Basc i Navarra**

Almagro adoptà una actitud totalment diferent de la del seu col·lega i rival, Martínez Santa-Olalla, respecte a la filiació ètnica dels bascos. En comptes d'ignorar tots els pobles d'Espanya que no considerava ètnicament i culturalment cèltics, s'esforçava a maximitzar la influència que aquesta cultura i, per extensió, totes aquelles que ell considerava indoeuropees, havia tingut sobre la resta de poblacions peninsulars.

Pel que feia als bascos, no considerava que diferissin en res, a nivell racial, de les poblacions de la resta de la Península Ibèrica. Sí que acceptava, en els pobles que es

---

<sup>1063</sup>GRACIA, *Arqueologia i política*, pàg. 108.

trobaven entre Navarra oriental i la Vall d'Aran, un major percentatge de sang pirinenca que en la resta de pobladors peninsulars. Pel que fa al País Basc en sí, també admetia que, en un principi, l'element racial dominant era el pirinenc occidental, derivat de la població primigènica. Tanmateix, considerava que, ja des de la prehistòria, s'havien mesclat constantment, més intensament com més a l'oest, amb l'element nòrdic europoide Cromanyó que, a més, era l'antecedent racial dels celtes indoeuropeus posteriors que arribaren a la Península per esdevenir-ne els nous amos. D'aquesta manera, ja des de la Prehistòria, Almagro insistia en la falsedat del suposat aïllament mil·lennari basc i remarcava que havia estat estretament lligat amb la resta de la Península des dels temps més remots i al llarg de tota la història: “La prehistoria puede asegurar frente a las supuestas tesis de pureza racial y aislamiento cultural del país vasco, que no ha existido ningún fenómeno cultural ni étnico en la Península que no haya llegado más o menos directamente hasta el país vascongado”.<sup>1064</sup>

De fet, Almagro tampoc no considerava ni tan sols que la llengua eusquèrica fos originària de la Península ni, molt menys, l'ancestral de la població pirinenca. Assegurava que aquesta llengua havia arribat en un moment que no era possible precisar entre el 2000 i el 800 aEC i que la població que la portava s'establí a les agrestes valls del Pirineu central. Allà, en clara inferioritat numèrica respecte els pobladors indígenes pirinencs i nòrdics europoides, aquest poble de llengua bascoide es barrejà amb l'element indígena fins a confondre's plenament amb ells i no deixant cap rastre a nivell racial, per bé que la seva llengua pervisqué entre les poblacions que l'havien rebuda.<sup>1065</sup> Amb aquests arguments Almagro pretenia atacar dos dels principals elements bàsics del nacionalisme basc; la suposada puresa d'una raça diferenciada de la resta de les poblacions peninsulars i el fet que la llengua basca fos originària de la Península i hagués estat, en moments anteriors, molt més estesa del que estava en l'actualitat:

En el estado actual de nuestros conocimientos, podemos asegurar que la Prehistoria nos ha venido a demostrar como el orgullo nacionalista vasco, que jugó un poco alegremente con los datos que aportaba esta ciencia, ha resultado muy dañado en sus argumentos, al querer mantener durante los tiempos sin historia escrita, muy largos en estas regiones, acusadas diferenciaciones raciales e independencias culturales del resto de España que jamás existieron.<sup>1066</sup>

---

1064ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 77.

1065Ibid. ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 77.

1066Ibid. ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 80.

Alhora, en contra del que creien altres investigadors com Bosch, que afirmaven que la llengua basca havia estat estesa per tota l'àrea pirinenca i havia sofert un procés de regressió, Almagro es refermava en l'opinió contrària. Segons ell, el nucli originari de la llengua basca, ja que no creia que els bascos fossin diferents de la resta d'hispanics en res més que en això, es limitava a les valls més aïllades del Pirineu central, entre l'est de Navarra i la Catalunya occidental. La llengua basca antiga havia quedat arraconada en aquestes zones mentre que, a la Navarra occidental i el País Basc pròpiament dit, hi habitaven pobles de llengua indoeuropea i, més concretament, cèltica, que no es diferenciaven en res, ni racialment ni lingüística, de la resta de pobles cèltes que ocupaven la meitat nord peninsular.

Aquesta situació no canviaria fins a l'arribada dels romans i la derrota i submissió dels celtibers a aquests. Les poblacions vascones, que havien estat en conflicte permanent amb els seus veïns celtibers i al moment que els romans començaren la seva conquesta estaven en franc retrocés i ocupaven el territori més petit des de la seva arribada, veieren l'oportunitat de recuperar terreny. Així, des del primer moment de l'arribada dels romans, hi establiren una ferma aliança que els fou àmpliament recompensada ja que reberen, a canvi del seu suport, les terres navarreses de les quals havien estat expulsats pels celtibers i, fins i tot, algunes més: "Estos nombres antiguos de la capital de Navarra que significan ciudad de Pompeyo, vienen a probarnos por este y otros datos como los romanos se apoyan en los vascones a ambos lados del Pirineo, para dominar a los pueblos celtas vecinos que les habían expulsado de las riberas del Arga y del Ebro hasta las cuales les vemos volver ahora".<sup>1067</sup>

Així, la imatge del poble basc que es pot deduir de l'obra de Martín Almagro és força diferent de la que havíem vist en les obres dels autors anteriors. Segons ell, no existia cap diferència racial ni ètnica entre els bascos i la resta de les poblacions peninsulars que justificés de cap manera l'existència d'una raça basca. A part, tampoc no considerava que la llengua fos un argument vàlid per al nacionalisme basc ja que aquesta no era ni una llengua originària de la Península ni la llengua pròpia de cap de les poblacions peninsulars ja que el poble que havia portat la llengua basca s'havia diluït totalment entre les ètnies indígenes. Així, la llengua basca no era més que un romanent històric de quelcom estrany a les dinàmiques peninsulars que no constituïa res més que un matís regional i que no comportava altres diferències respecte de la resta d'Espanya a nivell

---

<sup>1067</sup>Íbid. ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 117.

ètnic i cultural.

De la mateixa manera, els vascons, la població que parlava llengües bascoïdes en aquella època i que, segons Almagro, només ocupava l'Alta Navarra actual, s'havien comportat d'una manera totalment interessada i s'havien aliat amb els invasors romans en comptes de resistir-se a la conquesta colze amb colze amb els seus veïns celtibers. Aquest és l'únic tret del caràcter dels vascons que Almagro exposà en la seva obra, la qual cosa podia conduir a pensar que, a risc de forçar la interpretació, considerava il·legítima la utilització de la llengua basca fora de l'àmbit que, històricament, li corresponia, que no era més enllà del Pirineu navarrès. Com a mínim, aquesta visió seva sí que suposava, com feia pal·lès de forma explícita, que les reivindicacions nacionalistes basques, tant si eren en base a la diferenciació racial com a la lingüística, quedaven totalment deslegitimades; ni la raça basca existia com a tal ni la llengua basca era la pròpia ni originària dels territoris bascos sinó, simplement, d'una àrea pirinenca molt limitada i no havia iniciat la seva expansió fins a l'època altmedieval.

Una visió semblant transmet, encara avui, el seu fill, Martín Almagro Gorbea, fillol de Lluís Pericot i de qui Bosch Gimpera parlava, com ja hem vist, en uns termes menys agressius que quan ho feia d'Almagro pare.<sup>1068</sup> A *Los orígenes de los vascos*, remarca una i altra vegada les arrels cèltiques de la majoria dels territoris bascos, més antigues fins i tot que les celtibèriques ja que ell remunta les influències cèltiques, i indoeuropees en general, de les terres basques a l'època del vas campaniforme.<sup>1069</sup> D'aquesta època, afirma Almagro Gorbea, deriven la majoria dels topònims majors, als quals ell veu una etimologia clarament cèltica, mentre que els menors els considera bascos. Això, segons ell, demostrava plenament que el substrat cèltic hi havia estat més important del que generalment es creia i que hi era des de força més antic que el basc. De la mateixa manera, amb la introducció dels topònims indoeuropeus, o directament cèltics, el fill d'Almagro Basch considera que s'introduïren també certes pràctiques culturals com, per exemple, el culte als roures i alzines, tant estès al llarg de tot el món cèltic. Així, segons ell, la tradició basquíssima del jurament dels furs sota l'arbre de Gernika, no seria una tradició ancestral basca sinó un préstec cultural heradat del costum cèltic de coronar els seus reis i cabdills sota una arbre sagrat.<sup>1070</sup>

---

1068OLIVAR BERTRAND, *Correspondència*, Carta 30, Bosch Gimpera-Olivar Bertrand, 29-II-72, pàg. 59.

1069ALMAGRO GORBEA; Martín, *Los orígenes de los vascos (Lección de Ingreso como Amigo de Número leída el 24 de junio de 2008. Palabras de recepción por D. Vicente Palacio Atard)*, Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País, Euskalerraren Adiskideen Elkarte, Madrid, 2008, pàg. 67.

1070Íbid. ALMAGRO GORBEA, *Los orígenes*, pàg. 79.



Afirmava que aquest substrat cèltic indoeuropeu s'estenia per tota la part nord peninsular, de manera que tant càntabres i asturs com várduls, caristis, autrigons i berons eren plenament cèltics tant pel que fa a la llengua com pel que fa a la cultura. La llengua i la cultura basques, per tant, es reduïen a les valls pirinenques més aïllades que s'estenien entre l'est de Guipúscoa, Jaca i la Vall d'Aran. De totes maneres, a diferència del que deia el seu pare, Almagro Gorbea coincidia amb Schulten a l'hora d'emparentar els bascos amb els aquitans i no considerar-los un element estrany a l'etnologia de l'Europa occidental:

Autrigones, Caristios, Várdulos y Berones son de clara estirpe indoeuropea [...] mientras que Vascones y en buena parte los Aquitanos serían poblaciones de estirpe mayoritariamente éuscara probablemente mantenida gracias al carácter de «isla cultural» de los Pirineos. Sin embargo, resultan diferenciados unos y otros en sus formas culturales y en sus estructuras sociales e ideológicas, por su creciente celtización [a la Baixa Edat del Ferro] y su aculturación.<sup>1071</sup>

El fill d'Almagro Basch admetia la condició indígena dels bascos i els aquitans i no els considerava un poble invasor que havia dut la seva llengua i cultura des de l'exterior. Tanmateix, també criticava la creença que aquesta era l'única raça i cultura originàries de la Península ja que opinava que el País Basc i el Cantàbric havien estat dins de l'òrbita cèltica indoeuropea des de l'època de la cultura del vas campaniforme.<sup>1072</sup> Segons Almagro Gorbea, la llengua i cultura basques no s'estendrien cap a l'actual País Basc fins a l'arribada dels romans, que recompensarien la seva aliança des de la primera hora entregant-los el control del sud de Navarra i les províncies basques.

Tanmateix, tampoc no eren la llengua i la cultura basca tal i com les coneixem actualment ja que ell considerava que, a causa de la fragmentació del territori, no hi havia una única llengua basca sinó una miríada de dialectes, gairebé incomprendibles entre ells. Més aviat, estaven soffrint un procés d'aculturació per la influència cultural que rebien per part de la més potent cultura aquitana, que Almagro fill creia que eren una barreja de bascos iberitzats i gals. Aquesta tendència no es revertiria fins força temps després, quan la intensa cristianització de la zona contribuïria a la unificació dels diferents dialectes i a una certa consciència comuna dels diferents pobles bascos, fet que els aportaria unes forces

---

<sup>1071</sup>Ibid. ALMAGRO GORBEA, *Los orígenes*, pàgs. 94-95.

<sup>1072</sup>Ibid. ALMAGRO GORBEA, *Los orígenes*, pàg. 95.

renovades per iniciar la seva expansió idiomàtica cap a tots els territoris que avui dia coneixem com a bascos.<sup>1073</sup> Arran d'aquest nou impuls, fou quan s'eusqueritzà lingüísticament tota la zona que després acabà sent el País Basc i Navarra però de forma molt tardana, afirmava Almagro Gorbea; ben bé fins avançada l'Edat Mitjana. Aquest fet succeí, segons ell, per la ràpida i intensa romanització a què es veieren sotmesos tots els pobles cèltics de la zona fins al punt que a la província d'Àlaba, reblava, era on s'havien trobar més inscripcions llatines.

Amb força matisos, comprensibles pels canvis metodològics i d'interessos dels arqueòlegs entre que Martín Almagro Basch escrigué *Origen y formación del pueblo hispano* i Martín Almagro Gorbea *Los orígenes de los vascos*, les conclusions a les que arribava un i altre no eren tan diferents. Ambdós posaven l'accent en el substrat cèltic, tant ètnic com cultural, que consideraven gairebé omnipresent a tot el País Basc i part de Navarra. Així, deslegitimaven qualsevol mena de pretensió, per part del nacionalisme basc, de ser el poble i la raça més antics de la Península i haver mantingut la seva puresa evitant les barreges amb altres pobles. Apareixien gairebé, segons les versions d'aquests dos arqueòlegs, com tot el contrari de com els descrivien Bosch Gimpera o Pericot. Segons el pare i fill Almagro, eren gairebé uns nouvinguts que havien baixat de les valls pirinenques a les terres més accessibles en temps relativament recents i s'havien superposat als pobladors més antics; els cèltics que compartien cultura, llengua i filiació ètnica amb els seus veïns i parents de la Meseta, la vall de l'Ebre i el Cantàbric.

#### **9.2.4 El Llevant peninsular**

La concepció que Martín Almagro Basch desenvolupà dels ibers que poblaven la zona llewantina durant l'època de la conquesta romana s'assemblava força a la que tenia el seu col·lega i rival Julio Martínez Santa Olalla, tot i que presentava alguns matisos força rellevants i, fins a un cert punt, era més sofisticada. De totes maneres, la conclusió definitiva era força similar; allò que romans i grecs anomenaven ibers no havia existit mai com a poble culturalment ni racialment diferenciat dels celtes que ocupaven el centre de la Península. De la mateixa manera, en la seva visió la importàcia de qualsevol element d'origen africà quedava totalment disminuïda i, fins i tot, desapareixia. Admetia, fins a un cert punt, l'origen africà de l'anomenada Cultura d'Almeria, però no que haguessin arribat procedents del Sàhara, tal i com afirmava Bosch Gimpera. Per contra, considerava, de

---

<sup>1073</sup>Íbid. ALMAGRO GORBEA, *Los orígenes*, pàg. 106.

manera coherent amb el seu pensament extremadament difusionista, que procedien directament de l'Egipte predinàstic.<sup>1074</sup>

De totes maneres, aquesta penetració africana no era més que un moviment de tornada ja que des de la Prehistòria, opinava Almagro, la zona nordafricana havia rebut considerables masses de població europea i asiàtica fins al punt que els pobles del Sàhara no eren negres, com la resta dels del seu continent, sinó blancs. Aquesta circulació en sentit contrari al que creien la majoria dels investigadors de l'època, havia començat ja al Paleolític i, fins i tot una de les cultures suposadament africanes per excel·lència, la capsiana, no havia tingut el seu origen al continent africà, sinó que havia nascut al sud d'Europa per desenvolupar-se, posteriorment, a l'altra banda del Mediterrani.<sup>1075</sup> Segons Almagro, aquests errors d'apreciació de la majoria dels seus col·legues es devien a: “El espejismo falso de África, que siempre se tiende a supervalorar, al relacionar con España su población y sus fenómenos culturales, creyéndola fuente y origen de nuestra formación. En todo caso hay que pensar en la decisiva penetración del hombre blanco desde Europa y Asia”.<sup>1076</sup> Acceptava, tanmateix, l'existència de la dita cultura capsiana, cosa que no feia Santa Olalla, que la considerava una “pura invenció” per part dels arqueòlegs anteriors a ell i a la difusió de la qual havia contribuït especialment Bosch Gimpera.<sup>1077</sup>

De totes maneres, encara que Almagro reconeixia l'existència de la cultura almeriana i el seu origen africà, no acceptava, com sí que ho feien la majoria dels investigadors de l'època encapçalats per Bosch, que fossin els antecedents directes dels ibers històrics, tant a nivell racial com cultural. Per a ell, les traces culturals d'aquesta cultura almeriana desaparegueren pràcticament del tot tan bon punt arribaren els nous contingents de població europea, molt més semblants als autòctons i amb una cultura molt més viva i potent que les dèbils manifestacions culturals africanes. Opinava per contra, que es podia establir una filiació claríssima entre els *urnenfelder* que havien entrat pel nord peninsular a principis del primer mil·lenni abans de la nostra era. Aquests, si bé els considerava més tardans del que havia dit Bosch, ja que els feia coincidir amb la segona onada de Bosch, cap al segle VII aEC. A diferència d'aquells *Urnenfelder* de Bosch que s'havien aturat a la zona litoral catalana, aquests més tardans d'Almagro s'havien estès per tota la Península i

---

1074ALMAGRO BASCH, *Origen y formación* pàg. 57.

1075Íbid. ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 40.

1076Íbid. ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 42.

1077MARTÍNEZ SANTA OLALLA; Julio, *Esquema Paletnológico de la Península Hispánica*, Publicaciones del Seminario de Historia Primitiva del Hombre, 2ª edició, Madrid, 1946, pàg. 22.

havien ocupat tota la costa lleuantina. Així, les suposades conquestes ibèriques que defensaven tant Bosch com Schulten, amb els ibers pujant de la seva zona originària del sud-est peninsular i conquerint tota l'àrea lleuantina no havien existit mai; ans al contrari, la conquesta havia estat en sentit invers i per part de gentes indoeuropees, ja fossin celtes, lígurs o il·liris.<sup>1078</sup>

Arran de la seva col·laboració amb L'Istituto di Studi Liguri de Nino Lamboglia, inicià una ferotge campanya contra la nomenclatura schulteniana, que anomenava lígur la població preindoeuropea de l'occident europeu; especialment, els bascos. Per a ell, els lígurs no eren més que un dels molts matisos racials i culturals que, junt amb els celtes, germànics i il·liris, conformaven la invasió indoeuropea que havia de donar la seva caracterització definitiva a la Península.<sup>1079</sup> Dins aquesta invasió, la branca ligúrica dels pobles indoeuropeus hauria ocupat tota la ribera mediterrània de l'oest d'Europa, de manera que li permetia afirmar que: "Ciertas zonas mediterráneas ofrecen paralelismos culturales tan estrechos con la Península, que permiten considerarlas como zonas iberizadas. Ello hará que todo el sur de Francia sea una verdadera Galia ibérica al entrar en la historia con los griegos y romanos y mantenga esa personalidad a lo largo de la Edad Media".<sup>1080</sup>

Així, restava tota credibilitat a les suposades conquestes ibèriques de la zona del Rosselló i la Provença, ja que les semblances culturals entre aquestes zones no es devien al superstrat ibèric, sinó al substrat indoeuropeu. Era, igual que en Santa Olalla, aquest substrat indoeuropeu el que, en adoptar les influències clàssiques gregues i romanes, iniciaria un procés d'aculturació que acabaria desembocant en els ibers ibers històrics. Aquesta aculturació, permeté als conqueridors, primer púnics i després romans, recolzar-se en aquests pobles més dèbils, que mantenien menys pura l'herència cèltica, a l'hora d'iniciar la conquesta de l'interior peninsular. I, amb la conquesta, penetrà també la cultura ibèrica cap a les zones més purament cèltiques de la Meseta de manera que, com també defensava Santa Olalla, la iberització real de la Península, ço és les formes clàssiques aplicades a la cultura material ibèrica, no començà fins a l'època de la conquesta romana. De totes maneres, tenint en compte el caràcter cèltic o, més difusament, indoeuropeu, dels pobles de la costa mediterrània, això no significà més que un canvi en les formes. A nivell racial, la població autòctona es mantingué totalment inalterada:

---

1078ALMAGRO, GARCÍA BELLIDO, *España Protohistórica*, pàg. 256.

1079CORTADELLA, *El profesor Nino Lamboglia*, pàg. 554.

1080ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 68.

Su conquista [romana] representó una expansión ibérica a expensas de las gentes mucho más indoeuropizadas de las Mesetas. Pero, a nuestro modo de ver, las diferencias étnicas entre celtas e iberos eran más culturales que raciales; más hijas del medio ambiente y económicas que antropológicas.<sup>1081</sup>

Així, en el debat sobre la importància dels ibers en el context peninsular prerromà, Martín Almagro Basch es posicionava clarament a favor de l'element cèltic. De fet, afirmava clarament que no havien existit mai un poble o una raça ibèrica com a tals, diferenciats dels celtes o celtibers de l'interior. De fet, exceptuant certs reductes del sud i el nord peninsulars, mancats de força i sense una personalitat definida, no trobava en tota la Península altra cosa que poblacions d'origen nòrdic europeu des del Paleolític mateix. Igualment, en temps posteriors, durant els segles previs a la conquesta romana, la situació no havia canviat i les invasions cèltiques, que segons Almagro eren quelcom més complex que simplement invasions de pobles celtes, no havien fet sinó enfortir l'element racial nòrdic europeu que ja era, de llarg, el predominant anteriorment.

Segons aquesta visió, doncs, quedaven totalment deslegitimades les suposades divisions entre l'Espanya Cèltica i l'Espanya Ibèrica, que no eren res més que dues expressions d'una mateixa cultura i dues manifestacions d'una mateixa raça. Per tant, tampoc no tenien cap mena de sentit les divisions que havia establert Bosch Gimpera, entre altres, i sobre les quals volia establir el seu esquema d'organització política federal en base a les diferències racials mil·lenàries. Llevat d'algunes excepcions a les zones més perifèriques, cada cop menys nombroses i mes desdibuixades, la Península havia estat poblada des del Paleolític per poblacions racialment europees. Aquest element racial europeu, a més s'havia vist enfortit per les diferents aportacions que s'havien succeït al llarg de la història, sempre en el mateix sentit, i entre les quals destaca la gran invasió de pobles indoeuropeus del primer mil·lenni aEC. El debat sobre si havien estat més importants els ibers o els celtes, doncs, no tenia cap sentit perquè els ibers, als quals ell sempre es referia com “los llamados iberos” o “la llamada cultura ibérica” ni tan sols havien existit mai. Només eren indoeuropeus que havien adoptat certs elements culturals clàssics i que havien servit als invasors púnics i romans per conquerir els seus compatriotes de l'interior amb més facilitat, en un acte de deslleialtat envers els seus companys de raça.

### 9.2.5 Catalunya

---

1081Íbid. ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 103.

Per a Almagro, a principis de l'Edat del Ferro, l'àrea catalana, igual que la resta de la població de la meitat nord peninsular, havia vist reforçada la presència d'elements racials nòrdics, expressats especialment en la població cèltica indoeuropea que hi havia arribat en grans onades. Tot i que aquesta arribada havia suposat un canvi important a nivell cultural, a nivell racial el canvi no havia estat tan profund ja que la població originària de la Península, segons ell pertanyent a la dollicocèfala mediterrània, ja estava emparentada amb la nouvinguda raça nòrdica ja que ambdues derivaven de la raça cromanyonoide que habitava tot l'occident europeu durant el Paleolític Superior.<sup>1082</sup>

A diferència de Santa Olalla, Almagro no admetia les diferents onades cèltiques ni les diferències regionals entre les diferents cultures cèltiques establertes a la Península. Per a ell, les poblacions ja plenament cèltiques i amb una cultura força unificada forçaren simultàniament tots els passos del Pirineu aproximadament cap al segle VII aEC, rebaixant així gairebé tres-cents anys la cronologia proposada per Bosch Gimpera per a la Cultura dels Camps d'Urnes. Segons ell, l'aspecte arcaïtzant de les seves restes de cultura material no es devia tant a la seva cronologia primerenca com al profund caràcter conservador d'aquesta cultura, que mantindria trets arcaïtzants fins a l'entrada en contacte amb els pobles clàssics.<sup>1083</sup>

Aquesta arribada dels celtes dels camps d'urnes, en opinió d'Almagro, fou el darrer canvi significatiu que sofrí la població de l'àrea catalana a nivell ètnic i racial. Rebutjava, doncs, una suposada conquesta del litoral català i el sud de França per part dels ibers del sud que, com ja s'ha vist amb anterioritat, ni tan sols creia que haguessin existit com a poble diferenciat; no eren res més que celtes amb influències culturals clàssiques fins al punt que feia afirmacions dels tipus: “Nuestro pueblo céltico anterromano, al cual luego llamamos ibérico”.<sup>1084</sup>. De fet, aprofitava aquesta afirmació, com era tan habitual en ell, per carregar contra les teories de Bosch Gimpera però també contra la manera com s'havien portat a terme les excavacions d'Empúries ja que, a més de queixar-se que el treball no havia estat suficientment metòdic i totes les restes havien quedat desordenades, moltes de les quals fins i tot expoliades i emmagatzemades de qualsevol manera al Museu Arqueològic de Barcelona, també formulava acusacions a nivell teòric. Així, també es queixava que: “Ni Gandía [Emili Gandía, director de les excavacions d'Empúries abans de Bosch] ni Bosch Gimpera, que nos precedieron en las excavaciones de Ampurias,

---

<sup>1082</sup>Íbid, ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 93.

<sup>1083</sup>ALMAGRO, GARCÍA BELLIDO, *España Protohistórica*, pàg. 154.

<sup>1084</sup>Íbid. ALMAGRO, GARCÍA BELLIDO, *España Protohistórica*, pàg. 149.

valoraron suficientemente esta cerámica [cèltica]”.<sup>1085</sup> Segons ell, si no haguessin estat massa ocupats desenterrant restes monumentals i escultures gregues i haguessin parat una mica més d'atenció a les produccions locals, s'haurien adonat que, dins la producció ceràmica de la Cultura de les Urnes: “las urnas de tipo anforoide, aunque hechas a mano, por su sección ya nos recuerdan a la cerámica llamada ibérica”.<sup>1086</sup>

Així, Almagro defensava que els indígenes que reberen els grecs emporitans, i totes les seves influències culturals que desembocarien en la iberització, no eren ibers ni pirinencs sinó celtes, purament celtes indoeuropeus que havien arribat no feia gaires segles procedents dels nord: “A través de nuestras metódicas y detenidas observaciones, hemos llegado a la conclusión de que los indigetias y la ciudad que hubo unida a Ampurias son gentes célticas”.<sup>1087</sup> I, de la mateixa manera que els indigets, la resta de pobles històrics que habitaven l'actual Catalunya en temps de l'arribada dels romans, com per exemple els bergistans, seguien un patró semblant: “Los bergistanos históricos [que viven, suposadamente, a la zona de l'actual Alt Berguedà], que sometió Aníbal, no son otra cosa que la población de origen centroeuropeo que trajo la cultura de los campos de urnas hasta España”.<sup>1088</sup>

D'aquesta manera, Almagro considerava que el panorama ètnic que es trobaren els grecs en establir-se a Empúries, la població que envoltava la nova colònia, era força semblant al que s'havien trobat els seus avantpassats foceus quan fundaren la ciutat de Massàlia; una població de raça i cultura cèltica derivada de la Cultura dels Camps d'Urnes majoritària als hinterlands de totes dues ciutats. Alhora, l'enteniment entre els nous colons i els indígenes i l'intercanvi d'influències fou facilitat, com en el cas del sud peninsular, per les afinitats racials entre uns i altres. Així, de la mateixa manera que ni els fenicis ni els cartaginesos, segons Almagro, no eren racialment semites sinó dollicocèfals de tipus mediterrani i les influències orientals eren sobrevingudes, en el cas dels grecs, la situació era la mateixa: “Algunos [cranis del cementiri foceu d'Empúries] son muy semejantes a los excavados en la púnica Cartago y han permitido que podamos tener una idea de aquella minoría étnica que trajo simplemente a nuestra raza surge [sic] del mismo tronco originario de gentes dollicomediterráneas desde la minorasiática ciudad griega de Focea”.<sup>1089</sup>

---

1085Íbid. ALMAGRO, GARCÍA BELLIDO, *España Protohistórica*, pàg. 156.

1086Íbid. ALMAGRO, GARCÍA BELLIDO, *España Protohistórica*, pàg. 147.

1087Íbid. ALMAGRO, GARCÍA BELLIDO, *España Protohistórica*, pàg. 157.

1088Íbid. ALMAGRO, GARCÍA BELLIDO, *España Protohistórica*, pàg. 187.

1089ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 110.

De totes maneres, totes aquestes influències clàssiques que, segons ell, donaren el tret de sortida al procés d'iberització, no s'havien estès més enllà del hinterland d'Empúries, poc més enllà de la franja costanera catalana, fins al moment de la conquesta romana. A partir de la seva arribada, els romans es recolzarien en aquests pobles costaners, ja iberitzats, per combatre els de les terres més interiors, més indòmits i hostils a la romanització en tant que es mantenien més purs tant a nivell racial com cultural. Els romans, per debilitar el potent ancoratge dels indígenes en les seves tradicions i la seva cultura, potenciaren de manera decidida aquells elements ibèrics de les cultures hispàniques, en detriment dels cèltics, de manera que el procés d'iberització, considerava Almagro, començava a partir que un territori era conquerit pels romans. Aquests elements ibèrics, que no eren més que les influències clàssiques passades pel sedàs cultural cèltic, foren de fàcil absorció per tots aquells que els rebien ja que havien estat desenvolupats pels habitants de l'est de la Península que, abans de l'arribada dels grecs i els fenicis, en res es diferenciaven de les gents, també cèltiques, de l'interior ni a nivell racial ni a nivell cultural.<sup>1090</sup>

Els pobles de la costa, igual que els vascons del Pirineu, s'aliaren entusiàsticament amb els romans quan aquests emprengueren la conquesta de l'interior del país, ja que, abans, estaven en guerres constants amb ells i veieren la possibilitat de derrotar-los definitivament. Els romans, per la seva banda, impulsaren l'extensió de la cultura ibèrica a tots aquells territoris que anaven conquerint sense ser del tot conscients, però, que la majoria dels pobles peninsulars eren d'ètnia cèltica, tal i com ho demostren, segons Almagro, totes les restes lingüístiques trobades, així com tot el que se sap de la seva religió i la seva organització política. Així, els pobles cèltics de la costa que s'havien aliat amb els romans, prenent tot el contrari, propiciaren un retrobament de totes les cultures cèltiques peninsulars que, sota el domini romà, quedarien estretament unides. Aquesta unió, basada en la raça cèltica i l'estructura social i política romana, acabaria resultant tan indestructible que sobreviuria a l'ensorrament de l'Imperi Romà i a tots els vaivens que la història tenia reservats a la Península fins arribar als nostres dies.<sup>1091</sup>

Així, de la mateixa manera que havia passat en el cas dels bascos, els pobles que habitaven la zona de l'actual Catalunya s'aliaren amb els invasors per combatre contra els seus germans de raça i cultura. De fet, l'auge de la iberització, proposava Almagro, no vingué propiciat per una conquesta de la Meseta per part dels pobles de la costa, més

<sup>1090</sup>ALMAGRO, GARCÍA BELLIDO, *España Protohistórica*, pàg. 256.

<sup>1091</sup>Íbid. ALMAGRO, GARCÍA BELLIDO, *España Protohistórica*, pàg. 268.



dèbils i menys combatius que els primers. La iberització es produí, per contra, per imposició d'una potència estrangera, igual que la unitat peninsular però, mentre la cultura ibèrica acabà perdent força, provenint d'una cultura menys puixant que aquella sobre la qual es volia imposar, la unitat quedà integrada en el corpus ètnic hispànic. Així, l'autor feia afirmacions del tipus: “Yo sé que España no es la Prehistoria, ni los pueblos y tribus que los etnógrafos y prehistoriadores estudiamos”.<sup>1092</sup> Però, tot i això, sí que es podia intuir un cert recel envers aquests pobles de la costa catalana, igual que envers els bascos, que, tenint en compte la ideologia política d'Almagro, no pot deixar de ser notada. També com en el cas basc, els pobles de la zona catalana, racialment tan cèltics com els de l'interior però força més desnaturalitzats a causa de les influències culturals clàssiques, acabaren fent causa comú amb els invasors i traint els seus germans de raça buscant el seu propi benefici. Costum, aquest, que no haurien perdut amb el pas del temps, segons l'opinió d'Almagro ja que, al llarg de la història, sempre que es produïa una invasió estrangera eren els primers a abandonar la lleialtat que devien a la resta de la Península i posar-se al servei dels invasors. D'aquesta manera, tot i pertànyer indubtablement a la mateixa raça i al mateix cercle de cultura, es dedueix que calia no refiar-se de Catalunya i vigilar-la de prop per evitar, no tant les tendències centrífugues, com la tendència a la defecció.

### 9.2.6 La Meseta

Per a Martín Almagro Basch, la Meseta ha estat sempre el nucli cultural més important de la Península, ja des de l'època paleolítica. Així, segons ell, és lògic que tot l'àmbit cultural hispànic giri al voltant d'aquestes terres centrals, ja que és la geografia mateixa qui ho determina: “Sobre todo en las riberas del Manzanares existe el paradero más importante de España de aquellas culturas y pueblos nómadas [Homo faber]. Son ya, si se quiere, un utópico precedente de Madrid, como ocurre con París y Londres, pues en las terrazas cuaternarias del Sena y del Támesis abundan también extraordinariamente, como en las del Manzanares, los vestigios de aquellos hombres lejanos. Tan abundantes hallazgos del hombre paleolítico en estas regiones parecen indicarnos la fuerza estratégica permanente de algunos lugares”.<sup>1093</sup>

Des del Magdalenià mateix, la població hispànica hauria estat majoritàriament d'estirp

---

<sup>1092</sup>ALMAGRO BASCH; Martín, «Responsabilidad intelectual», *Solidaridad Nacional*, n.60, Barcelona, 31-IV-39, pàg. 14.

<sup>1093</sup>ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 20.

europea, racialment molt emparentada amb el que, més tard, serien les diferents branques del gran tronc idoeuropeu. Així, mentre a certes àrees perifèriques, especialment del sud, l'est i la zona pirinenca, hi arribaven poblacions forànies, com serien els almerians o els pirinencs, els antecedents culturals i lingüístics, que no racials, del bascos actuals, a la zona central hi pervivia encara amb molta força l'ètnia prehistòrica originària d'Europa.

Entre els segles VIII i VII aEC, però, es produïria un canvi climàtic molt accelerat que faria que, en només dos-cents anys, el clima de la Península passés de ser sub-boreal sec a ser atlàntic humit. Aquest canvi, opinava Almagro, afavorí l'extensió de les pastures i convertí una terra freda i inhòspita en la llar ideal per als pobles indoeuropeus, especialment els celtes que, des de sempre, tenien una tendència molt marcada cap a la ramaderia extensiva.<sup>1094</sup> Així, la població autòctona, derivada de la raça prehistòrica de cromanyó, es veuria alterada per altres agents racials que, segons Almagro, arribaren en aquesta única onada cèltica, d'entre els segles VIII i VI aEC. Aquesta única onada cèltica estava formada, en opinió de l'autor, per: “Germanos, que eran dólico-rubios-nórdicos; celtas, también dolicocefalos nórdicos, pero con mezcla de braquicefalos alpinos; también llegan ambro-ilirio-ligures, mezcla de braquicefalos alpinos y dolicocefalos mediterráneos”.<sup>1095</sup>

Tanmateix, en contra del que creia Santa Olalla, la presència d'elements racials germànics i, fins i tot, la presència de grups aïllats de cultura germànica, com els oretans, no esborraven el caràcter predominantment cèltic dels nouvinguts: “Se ve una unidad étnica, además de la cultural, frente al mundo germánico”.<sup>1096</sup> Diferència entre els dos historiadors que es podria deure, a més de qüestions purament científiques, a les clares simpaties que Santa Olalla mostrà sempre envers el nazisme i el pangermanisme. Cal afegir-hi, a més, que, en el moment que Santa Olalla escrivia i publicava la seva gran obra etnològica, el règim nazi estava en el su moment àlgid mentre que, quan ho feia Almagro, ja feia cinc anys de la derrota alemanya a la Segona Guerra Mundial i tots els elements del règim franquista intentaven marcar una certa distància amb la seva germanofília passada en tots els àmbits, també l'arqueològic.

Així, tot i reconèixer una certa heterogeneïtat cultural en aquesta onada cèltica, cal

---

1094ALMAGRO, GARCÍA BELLIDO, *España protohistórica*, pàg. 7.

1095ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 93.

1096ALMAGRO, GARCÍA BELLIDO, *España protohistórica*, pàg. 9.

destacar que els nouvinguts pertanyien tots, tant a nivell racial com lingüístic o cultural, al tronc indoeuropeu. Així era com Almagro justificava, per exemple, la presència de lígurs a la Península, quan Schulten els en considerava autòctons, o l'existència de germànics a Sierra Morena, tal i com posaven de manifest les fonts clàssiques. De totes maneres, aquesta invasió de gents forànies, amb cultures diferenciades però emparentades totes elles, no dislocà l'antiga base racial cromanyonoide, ans al contrari; la reforçà, en tant que fou una nova injecció racial europea en un moment que l'antiga raça indígena començava a mesclar-se amb altres elements, principalment mediterranis orientals: “En resumen, hemos de suponer como principal característica de esta invasión una nueva aportación de una masa de dolicocefalos nórdicos semejantes y continuadores de los cromagnones que ya habían habitado la Península en el Paleolítico Superior”.<sup>1097</sup>

A partir d'aquesta arribada d'una massa de població indoeuropea, Almagro veia encara més accentuada la dualitat entre les zones meridionals i perifèriques, obertes a tot tipus d'influències culturals i racials estrangeres, i la zona septentrional i central, que havia vist confirmat, i fins i tot augmentat, el seu caràcter profundament europeu, d'una marcada rudesia i virilitat, enfront la permeabilitat i tovesa de les gents meridionals: “Una España levantino-meridional, permeable a influencias étnicas y culturales, blanda y menos consistente, agraria y urbana, se opone a una España norte-occidental, más ruda, violenta y activa, de economía más pecuaria y de vida casi rural, sobre todo hacia el Occidente. Esta Hispania interior y norteña acusará su carácter especial, no sólo por el predominio de elementos étnicos cromañonoides de los tiempos anteriores, ya estudiados, sino principalmente por las influencias que la invasión céltica aportó”.<sup>1098</sup> En altres paraules, de forma més concisa, Almagro considerava que la Península quedava dividida en dues meitats gairebé antagòniques, tant a nivell racial com cultural i de valors: “Al norte queda la España celtizada y al sur la mediterráneo-africana”.<sup>1099</sup>

Panorama, aquest, que hagués pogut canviar si els celtes haguessin pogut culminar la conquesta de tot el sòl peninsular però que no arribaren a portar a terme principalment per dos motius; el primer, que no es trobaven còmodes en les terres baixes i caloroses del migdia hispànic, ja que, tant les seves característiques físiques com les seves formes de vida estaven adaptades a les planícies fredes i altes del centre d'Europa, on Almagro considerava que hi havia l'*Urheimat* o pàtria d'origen dels celtes, tant semblants al

---

<sup>1097</sup>ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 93.

<sup>1098</sup>ibid. ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 98.

<sup>1099</sup>ALMAGRO, GARCÍA BELLIDO, *España protohistórica*, pàg. 231.

paisatge de la Meseta. D'altra banda, els pobladors de les costes hispàniques es veieren assistits, en la seva lluita contra els intents de dominació cèltica, per diferents actors estrangers, començant pels fenicis i tartèssics, a qui Almagro considerava d'origen minorasiàtic, continuant pels grecs i cartaginesos i acabant pels romans. De fet, aquests habitants de la costa, des de la visió d'Almagro, sempre havien exercit com a porta d'entrada de tots els invasors estrangers que pretenien dominar la Península, així com a totes les influències culturals que arribaven amb ells.<sup>1100</sup>

Tanmateix, aquests colonitzadors estrangers aportarien molt poc, o res, a la configuració racial hispànica. Sí que havien, en canvi, modificat en gran mesura el corpus cultural dels pobles de la costa, que començaren una deriva classicitzant que arribaria al seu punt culminant amb la conquesta romana i que, per a Almagro, és el que es pot considerar cultura ibèrica; gents cèltiques reproduint les tècniques dels pobles clàssics. Tanmateix, fins i tot a les zones on l'element cèltic estava més diluït entre altres components, mediterranis i africans, Almagro defensava que, en arribar els romans, aquests es trobaren amb substrat cultural amb un fort sabor cèltic, com ho demostra, per exemple, a la zona de l'actual Andalusia, la presència de noms de clara etimologia cèltica com Argantoni o Sèneca.<sup>1101</sup> Més encara, doncs, a la zona de la Meseta, on l'element cromanyonoide havia estat dominant de forma ininterrompuda des de la Prehistòria i no havia fet sinó enriquir-se amb els nous al·luvions indoeuropeus.

Malgrat aquestes desviacions culturals dels pobles costaners, provocats per la influència de les cultures clàssiques, Almagro observava una gran homogeneïtat racial a tot el territori hispà, fins al punt que es permetia afirmar que: "Basta atravesar España en cualquier dirección para convencerse de la homogeneidad de su constitución étnica; pues el tipo moreno dolicocefalo domina en toda la población, de modo más fuerte que en Francia el alpino, que constituye, caracteriza y representa a la nación francesa".<sup>1102</sup>

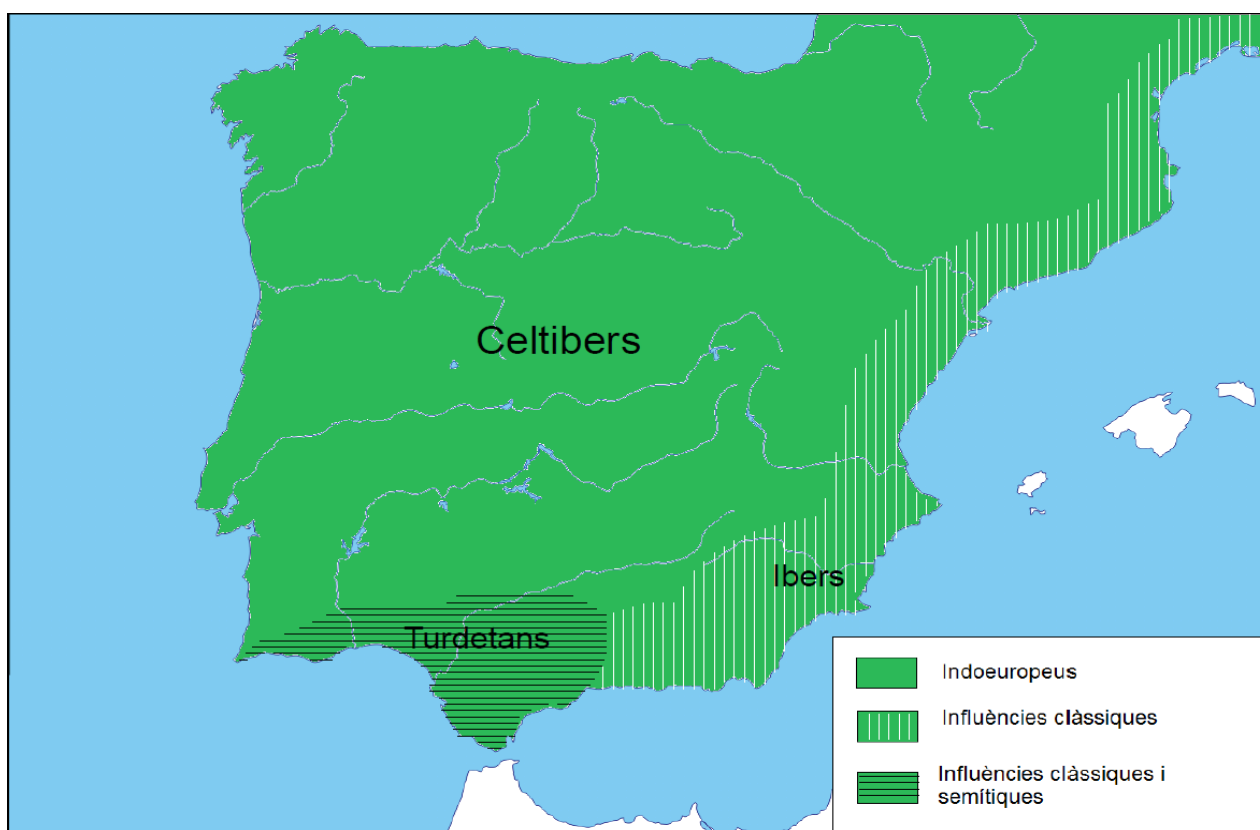
Aquesta unitat racial, malgrat l'arribada de poblacions estrangeres com foren els romans, igual que més tard els visigots i els àrabs, no es veuria perjudicada ja que aquests nous al·luvions poblacionals van ser, proporció, molt poc significatius i quedaren diluïts de seguida dins de la població indígena. Tanmateix, Almagro destacava una excepció dins aquests invasors estrangers, els visigots, que, segons ell, sí que arribaren a

---

1100Íbid. ALMAGRO, GARCÍA BELLIDO, *España protohistórica*, pàg. 247.

1101ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 115.

1102Íbid. ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 164.



*Influències culturals en la població cèltica peninsular cap al segle III aEC segons Almagro. Elaboració pròpia.*

la Península en gran nombre i es mesclaren amb la població local. Malgrat això, aquesta nova aportació racial no disminuï l'element europeu d'origen cromanyonoide, ans al contrari, l'augmentà: “[a la Meseta] Entre suevos y visigodos [...] el antiguo elemento racial cromañonoide nórdico-europeo de la población peninsular se refuerza extraordinariamente con cerca de 200.000 almas [un 5% de la població peninsular]”.<sup>1103</sup>

Amb tot, per a Almagro, a diferència de Bosch, Santa Olalla i la majoria d'arqueòlegs de l'Escola de Barcelona, Espanya no era una hereva directa del seu passat prerromà, celta en aquest cas. Segons ell, els celtes hi havien aportat, això sí, el tipus racial majoritari, de manera que sí que es podia afirmar que l'Espanya actual era de raça cromanyonoide dolicocefala europea, amb una gran presència d'elements nòrdics i una proporció menor d'elements mediterranis. Però, mentre Espanya estava constituïda per gents de raça cèltica, a nivell cultural no podia considerar-s'hi de cap manera ja que l'element més important a l'hora de conformar el corpus cultural espanyol, es podria dir fins i tot el que havia creat Espanya, era l'element romà:

<sup>1103</sup>Íbid. ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 132.

Entre otras cosas, Roma nos legó el idioma e incluso la primera idea de España como unidad aunadora de todas la antiguas diferencias étnicas peninsulares. En este sentido es preciso valorar, a lo largo de los siete siglos de romanización, lo muchísimo que se alcanzó en el campo de la mezcla étnica de todas las diversas poblaciones antiguas del solar patrio. [...]Este sentimiento de unidad étnica, ganado durante la romanización, no se romperá a pesar de las invasiones germánicas y árabes y pasará vivo a lo largo de la Edad Media a los pensadores más preclaros en lo político y espiritual.<sup>1104</sup>

Segons l'autor, doncs, el domini romà havia inculcat en els hispans la primera idea d'unitat i d'hispanitat, fent aparèixer així la consciència de l'Espanya una i indivisible, sentit en el qual s'havia avançat, amb més o menys intensitat, sempre al llarg de la història fins a arribar a conformar un dels pobles més homogenis d'Europa, ja a l'Edat Mitjana: “Podemos señalar que el cruce entre las gentes de las diversas provincias españolas ha ido en aumento y el grado de fusión es tal, que hoy ofrece España uno de los complejos raciales más homogéneos y más fundidos de todas las comunidades nacionales del mundo, representando los problemas de las minorías raciales, que tanto preocupan a otros estados, algo que dejó resuelto para nuestro futuro la clarividente política de la Inquisición, que en ese sentido aportó la paz y sosiego a nuestra España”.<sup>1105</sup>

Fins i tot, es negava a reconèixer que, a tota la Península, àdhuc Portugal, hi hagués una diversitat de pobles ja que, tant la raça cèltica com la cultura romana compartides exercien com a element aglutinador de tots els territoris hispànics tant com d'element diferenciador respecte la resta de països europeus, de tradició també indoeuropea però amb profundes diferències racials i culturals respecte l'àmbit hispà. Nom, aquest, en comptes d'espanyol, que era l'única concessió envers Portugal i la resta de pobles peninsulars: “Sería anticientífico en un tratado, del tipo del que ofrece este libro, aplicado a los Balcanes, hablar del «pueblo balcánico», pues en aquella península habitan varios pueblos. Más también es antihistórico y falso hablar de pueblos hispánicos o ibéricos dentro de una exposición que desea ser rigurosamente científica como la nuestra”.<sup>1106</sup>

Almagro defensava aquesta concepció unitària d'Espanya, en base a una configuració racial cèltica i, sobretot, un corpus cultural i lingüístic plenament romà, i atacava aquells investigadors, especialment de l'Escola de Barcelona, que veien l'origen de la distribució

1104Íbid. ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàgs. 125 i 126.

1105Íbid. ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 164.

1106Íbid. ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 9.

ètnica peninsular actual en els temps prerromans: “Es ésta una verdad que podemos sostener históricamente frente a todo cuanto se haya querido decir en sentido contrario. Conforme es evidente que todo noble ideal humano busca la unión y el contacto entre los pueblos, limando las aristas diferenciadoras, mientras el espíritu de clan y de tribu que aparece cultivado y ensalzado con frecuencia en algunos historiadores es un atavismo malsano y primitivo” .<sup>1107</sup>

Crítica, aquesta, que apuntava directament a Bosch Gimpera, que veia en el mapa ètnic prerromà la base dels diferents pobles que conformaven l'Espanya del segle XX, tal i com ho havia especificat millor, l'any 1939, en uns temps més durs per a tothom qui s'atrevia a negar la unitat d'Espanya en qualsevol de les seves vessants, i ho considerava quelcom tribal i pertanyent a un passat que calia enterrar: “Su texto sugestivo [de Bosch Gimpera] se refuerza con la ciencia fría y prehistórica del sabio que viene a servir, por primera vez, a una concepción tan falsa como demagógica. Simpatía por las tribus de la montaña, por lo que es Prehistoria e incultura, y un consciente odio y desprecio a lo que son los valores auténticos y eternos de la Patria. [...] Yo sé que España no es la Prehistoria, ni los pueblos y tribus que los etnógrafos y prehistoriadores estudiamos. Yo sé que España es los valores espirituales que mi maestro, a pesar de todo, no se atreve a negar” .<sup>1108</sup>

Tanmateix, temps més tard, continuava insistint en denunciar l'important error de base que cometia Bosch Gimpera en veure l'inici dels pobles de l'Espanya actual en els pobles prerromans i en tractar els romans, i tot el que havien aportat a nivell polític i cultural, com una simple superestructura passatgera. En aquest cas, ho feia en el context d'una ressenya del llibre de Bosch, acabat de publicar, *El poblamiento antiguo y la formación de los pueblos de España*: “Llamarles «pueblos españoles» para no llamarles «pueblo español» es tender a recordarles la época en que eran tribus como un honor que no sienten. Por ese camino no se recogen sino desengaños y no se divulgan sino matices verdaderos con la intención de convertirlos en axiomas falsos cuando se les quiere dar vigencia histórica actual, como ha intentado Bosch Gimpera en su libro publicado en México” .<sup>1109</sup>

De totes maneres, aquestes crítiques, per més que no hi fessin referència de manera

---

1107Íbid. ALMAGRO BASCH, *Origen y formación*, pàg. 126.

1108ALMAGRO BASCH, «Responsabilidad intelectual», pàg. 14.

1109ALMAGRO BASCH; Martín, «Nuevas cuestiones científicas sobre la unidad de España», *Arbor*, n. 16, 1950, pàgs. 39-45.

explícita, també podien apuntar contra altres prehistoriadors, especialment aquells de l'Escola de Barcelona, que seguien les teories de Bosch Gimpera pel que feia a la permanència en el temps de "l'esperit dels pobles", fossin els que fossin aquests pobles. Evidentment, no era Pericot l'objectiu de les crítiques, ja que era un dels seus més estrets col·laboradors a Barcelona i, fins i tot, el padrí de bateig del seu fill, Martín Almagro Gorbea qui, amb el temps, també acabaria esdevenint arqueòleg. Potser, els retrets anaven també encaminats, d'una manera més velada, envers el seu gran rival de l'època, l'arqueòleg falangista Julio Martínez Santa Olalla qui, tot i compartir una visió d'Espanya unitària a partir de l'element racial cèltic, també hi basava gran part del corpus cultural, menystenint, en opinió d'Almagro, la influència romana, la qual tractava gairebé com una cultura invasora i perniciosa. Alhora, amb aquesta reivindicació de la cultura romana, Almagro també reivindicava el valor de les seves investigacions a Empúries, centrades sobretot a l'excavació de la ciutat imperial romana.

### **9.3 JULIO MARTÍNEZ SANTA OLALLA: EL CONTRAPÈS D'ALMAGRO**

Julio Martínez Santa Olalla, nascut a Burgos el 23 d'agost de 1905, era fill de Consuelo Santa Olalla Cadiñaños i del militar José Martínez Herrera. Fou precisament la professió del seu pare, amb els successius canvis de destí que comportava, el que provocà que el jove Julio tingués una infància itinerant, amb constants canvis d'escola, que el portà a Ronda, Sevilla, Madrid, Ceuta, Bilbao i El Escorial. De la mateixa manera, els seus estudis universitaris també es portaren a terme de manera itinerant ja que, al llarg de la seva llicenciatura, passà per les universitats de Madrid, Barcelona i Valladolid, on es llicencià l'any 1926. Així, Julio Martínez Santa Olalla és dels pocs arqueòlegs de l'època que podien afirmar que havien estat, alhora, deixebles dels dos grans prehistoriadors de l'Espanya del moment; Hugo Obermaier i Pere Bosch Gimpera.<sup>1110</sup>

De totes maneres, Santa Olalla també fou acusat, per uns i altres, de traïdor als seus antics mestres. Com ja s'ha referit, s'oposà de manera furibunda al retorn d'Hugo Obermaier a la Càtedra d'Història Primitiva de l'Home de la Universitat de Madrid després de la Guerra Civil espanyola, plaça, que, tot cal dir-ho, ocupà ell de manera transitòria entre el 1938 i les polèmiques oposicions de 1954, tot i les protestes de gran part de l'estament universitari. De fet, el nomenament i la seva llarga permanència, a més de la seva filiació política, es degueren també a l'amistat que el seu pare, el general José

---

<sup>1110</sup>MEDEROS MARTÍN; Afredo, «Martínez Santa-Olalla; Julio» dins: GÓMEZ HIDALGO; Iciar, *Diccionario Biográfico Español*, XXXIII, Real Academia Española, Madrid, 2009. pàg. 553.



Martínez Herrera, mantenia amb Franco.<sup>1111</sup> Així, Almagro aprofità l'ocasió per erigir-se en protector i continuador del paleontòleg alemany mentre que Santa Olalla quedava com l'interessat que traïa el seu antic mestre per usurpar la seva plaça acadèmica. Amb Bosch, li fou més fàcil rebutjar-ne la figura, ja que la condició d'antic conseller de la Generalitat aconsellava, per a un dels nous dirigents de l'arqueologia en època franquista, distanciar-se'n com més millor. Tanmateix, a nivell exterior, Santa Olalla buscà sempre el recolzament de Bosch per tal d'aprofitar el prestigi internacional de què gaudia aquest i, alhora, instrumentalitzar-lo en la seva lluita de poder amb Almagro; fet que sempre molestà molt a Bosch, tal i com es posa de manifest a gran part de la seva correspondència, on titlla Santa Olalla de cara, barrut, fals i, fins i tot, de molèstia física<sup>1112</sup>. Tanta era l'animadversió que el prehistoriador català sentia envers el seu antic deixeble que, en la seva correspondència amb amics, li canviava sistemàticament el nom de Santa Olalla pel de Santaolla o Santolla; cal recordar que, en el peculiaríssim lèxic informal de Bosch, l'adjectiu olla, que també aplicava a Almagro, significava, com ja hem vist, intrigant i manipulador.

Fos com fos, Santa Olalla acabà la seva formació universitària en bons termes tant amb Obermaier com amb Bosch i, gràcies a la seva recomanació, aconseguí una plaça de lector d'Espanyol i Cultura Espanyola a la Universitat de Bonn entre 1927 i 1931. Allà, també gràcies a la recomanació de Bosch, entrà en contacte amb Gustav Kossinna, que l'introduí en l'estudi de les poblacions indoeuropees, que l'un i l'altre acabaren identificant amb els celtas i el poble ari que havia de colonitzar tota l'Europa Occidental durant l'Edat del Bronze. Sota la tutela de Kossinna, començà la seva tesi doctoral *Elementos para el estudio de la cultura de los Talayots en Menorca*, que acabaria a Madrid sota la direcció d'Obermaier l'any 1932.<sup>1113</sup>

Al llarg del curs 1931-32, exercí d'ajudant d'Obermaier a la càtedra d'Història Primitiva de l'Home però, el curs següent, per oposició, passà a auxiliar temporal de la càtedra d'Arqueologia, Numismàtica, Epigrafia i Història Primitiva de l'Home i, alhora, s'encarregà també de la càtedra de Geografia. També per oposició, el març de 1936, quatre mesos abans de l'esclat de la Guerra Civil, aconseguí la càtedra d'Història de l'Art, Arqueologia i Numismàtica de la Universitat de Santiago de Compostel·la, on el sorprengué l'inici del conflicte. Tanmateix, Santa Olalla, militant falangista, aconseguí passar a França i

---

1111GRACIA, *La arqueología durante el primer franquismo*, pàg. 508.

1112GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, carta 134, abril de 1950, pàg. 276.

1113MEDEROS, «Martínez Santa-Olalla; Julio», pàg. 553.

incorporar-se al bàndol nacional a Burgos, on fou nomenat subsecretari del Ministeri d'Educació Nacional.<sup>1114</sup>

Fins al moment, la relació amb Bosch havia estat força bona, fins i tot a nivell personal. Així, Santa Olalla intercedí davant el seu pare, José Martínez Herrera, llavors alcalde de Barcelona després de la destitució de Carles Pi i Sunyer arran dels Fets d'Octubre de 1934, perquè Josefina García, dona de Bosch, pogués visitar el seu marit al vaixell-presó Ciudad de Cádiz, on estava empresonat.<sup>1115</sup> De la mateixa manera, Bosch també intercedí pel pare de Santa Olalla que, després de la sublevació de 1936, havia estat condemnat a mort i havia de ser afusellat.<sup>1116</sup> Alhora, també es preocupà pel seu antic deixeble durant tota la contesa, buscant-ne notícies i, fins i tot, allotjant-lo quan era perseguit pels comitès a causa de la seva militància falangista.<sup>1117</sup>

Tanmateix, després d'acabada la Guerra Civil, començà immediatament el distanciament entre tots dos ja que, amb l'ambient de venjança que es respirava en aquell temps, l'amistat d'un dels homes més poderosos de l'arqueologia espanyola amb un antic conseller de la Generalitat republicana hagués pogut resultar totalment contraproduent. Malgrat això, a nivell internacional, Santa Olalla, que ja s'havia enfrontat durament amb Almagro, intentava guanyar-se el favor de Bosch; paradoxa, aquesta, que Bosch s'encarregava de recordar una vegada i una altra a tothom qui volgués escoltar-lo: "malgrat la carta i el que va fer circular per Alemanya sobre el pretès enfonsament del «Uruguay»[claudàtors en l'original] amb 1400 individus a dintre, m'envia les cartes més pintoresques amb «querido maestro»[claudàtors en l'original] i diu que m'estima molt".<sup>1118</sup> Fins i tot, Santa Olalla acusaria Bosch de no utilitzar prou les seves influències polítiques per evitar l'afusellament del seu germà, Antonio, a mans dels republicans.<sup>1119</sup>

També durant la Guerra, en col·laboració amb Almagro, creà la Comissió General de Excavaciones Arqueológicas, que acabaria liderant. Un cop produït el trencament amb Almagro, Santa Olalla utilitzà el seu càrrec per neutralitzar la influència que tenia Almagro des de les seves places a la Universitat de Barcelona, el Museu Arqueològic i les excavacions d'Empúries. Així, arribà a ostentar un poder gairebé absolut sobre les

---

1114Íbid. MEDEROS, «Martínez Santa-Olalla; Julio», pàg. 554.

1115 GRACIA, *Pere Bosch-Gimpera*, pàg. 287.

1116 BOSCH, *Memòries*, pàg. 193.

1117Íbid. BOSCH, *Memòries*, pàg. 224.

1118GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, carta 187, 14-VII-54.

1119SANTA OLALLA, *Esquema*, contraportada.

excavacions arqueològiques a tot l'Estat, les quals dominava gràcies als homes de la seva total confiança que col·locà com a comissaris provincials; malgrat excepcions, com la de Pericot a Girona, el prestigi del qual no féu possible prescindir d'ell, la majoria d'aquests comissaris provincials eren homes totalment lleials al Comissari General. D'aquesta manera, tot i el ferri control que Santa Olalla pretenia exercir sobre les excavacions, el seu pas per la Comissaria General significà una gran descentralització de l'Arqueologia espanyola i, alhora, un major control institucional sobre restes que, fins al moment, depenien exclusivament dels seus excavadors, en moltes ocasions simples antiquaris diletants.<sup>1120</sup>

Arran de la seva estada a Alemanya, Santa Olalla desenvolupà una forta admiració pel règim nazi i les seves teories racistes, cosa que el portà a interessar-se molt pel període visigòtic. Fins i tot, durant els dies 21 i 22 d'octubre de 1940, Santa Olalla fou l'encarregat d'acompanyar, i fer les funcions de traductor, del *Reichführer-SS* Heinrich Himmler, el número dos del règim nazi després de Hitler. L'arqueòleg espanyol li muntà un seguit de visites on destacava especialment tot allò visigòtic, camp en el qual ell era un especialista i que feia servir constantment, en aquella època, per remarcar les estretes relacions històriques entre Alemanya i Espanya. El punt culminant de la visita era un passeig de Himmler pel jaciment visigòtic de Castiltierra, a la província de Segòvia, i al qual donava tanta importància que dirigia ell personalment en comptes del comissari provincial. Malgrat tot, les fortes pluges impediren l'acte quan, fins i tot, s'havia persuadit els veïns més alts i rossos de la localitat que es personessin perquè el dirigent nazi veiés la perduració de la raça ària pels voltants de Castiltierra.<sup>1121</sup>

El mes següent, i amb invitació personal del mateix Himmler, Santa Olalla visità Alemanya on, a més de la programació d'un cicle de conferències a diverses ciutats sota domini nazi com Berlín, Breslau, Praga o Viena per a l'any sobre, 1941, que aniria sent aplaçat i, finalment, anul·lat a causa del context bèl·lic de l'època, es publicaren, a càrrec de Das Ahnenerbe, diverses obres de l'arqueòleg espanyol que tractaven sobre la relació entre Espanya i els gots.<sup>1122</sup> Aquesta institució, pensada com a secció arqueològica de les SS, tenia com a principals objectius la investigació de l'extensió territorial de l'anomenada raça nòrdica indo-germànica, instituir l'estudi de les tradicions del poble alemany i establir una

---

1120MEDEROS, «Martínez Santa-Olalla; Julio», pàg. 554.

1121GRACIA, *La arqueología durante el primer franquismo*, pàg. 297.

1122Íbid. GRACIA, *La arqueología durante el primer franquismo*, pàg. 297.

col·laboració amb tots els “pobles camarades”.<sup>1123</sup> Així, per exemple, l'Ahnenerbe es comprometé a l'intercanvi regular de publicacions amb la Comissaria General d'Excavacions i a l'intercanvi d'experts per compartir coneixements i opinions als jaciments mateix. Igualment, l'arqueòleg espanyol ajudà en el tràmits dels permisos que diversos estudiosos alemanys necessitaven per dur a terme les seves investigacions a les Canàries, on, sota la direcció de l'etnòleg Otto Huth, es pretenia demostrar que la població pre-hispànica podia estar emparentada amb els antics habitants de l'Atlàntida, suposat bressol de la raça ària.<sup>1124</sup> L'expedició, però, no arribà a produir-se a causa de la voràgine del conflicte mundial.<sup>1125</sup> Durant aquesta visita, que s'allargà gairebé un mes, també visità dos antics amics de Bosch, per bé que nazis furibunds, Gerhart Rodenwaldt i Wilhelm Unverzagt, en aquells moments els dos màxims representants de l'arqueologia alemanya.<sup>1126</sup> Santa Olalla, doncs, mantenia una estreta col·laboració i fins i tot, de manera oficiosa, es presentava a sí mateix com a representant a Espanya de Das Ahnenerbe, i del mateix Himmler, amb qui intercanviava correspondència freqüentment.<sup>1127</sup>

De fet, per a Himmler, l'arqueologia era una font de coneixement indispensable per tal de descobrir el passat més remot del poble germànic en totes les seves facetes fins al punt que l'Ahnenerbe, dirigida per l'“Untersturmführer” Wolfram Sievers, que el 1946 seria executat a Nuremberg per per crims contra la humanitat, i presidida per l'holandès Herman Wirs, conegut com “el mag de Himmler”, i molt mal vist des de l'àmbit acadèmic, era una aposta personal seva, igual que la decisió d'adscriure-la al cos de les SS.<sup>1128</sup> Tanmateix, Hitler no compartia la passió que el seu número dos sentia envers les restes antigues que, en opinió seva, no ostentaven cap tipus de mèrit ni ajudaven a demostrar la superioritat del poble alemany, ans al contrari, ja que sostenia la teoria que les grans virtuts del poble ari quallaven millor en climes més temperats, tal i com havia succeït a Grècia i Roma.<sup>1129</sup> Segons ell, cap dels vestigis que els arqueòlegs havien descobert sobre els antics pobles germànics no satisfieia les seves aspiracions:

---

1123PENNICK; Nigel, *Hitler's secret sciences. His quest for the hidden knowledge of the ancients*, Neville Spearman, Suffolk, 1981, pàg. 151. Per a una anàlisi general del paper de Das Ahnenerbe vegeu: PRINGLE; Heather, *El plan maestro. Arqueología fantástica al servicio de régimen nazi*, (2006), Debate, Barcelona, 2007. També, més focalitzat en l'expedició al Tibet: HALE; Christopher, *Himmler's crusade. The nazi expedition to find the origins of the aryan race*, John Wiley & Sons, Hoboken-Nova Jersey, 2003.

1124Per a la relació dels investigadors nazis amb el mite d'Atlantis veieu: Íbid. PENNICK, *Hitler's secret sciences*, pp. 111- 119.

1125PRINGLE, *El plan maestro*, pàg. 253.

1126GRACIA, *La arqueología durante el primer franquismo*, pàg. 298.

1127Íbid. GRACIA, *La arqueología durante el primer franquismo*, pàg. 309.

1128PENNICK, *Hitler's secret sciences*, pàg. 150.

1129PRINGLE, *El plan maestro*, pàg. 73.

¿Por qué llamamos la atención de todo el mundo sobre el hecho de que no tenemos pasado? Ya es suficientemente malo que los romanos estuvieran erigiendo grandes edificios cuando nuestros ancestros estaban todavía viviendo en cabañas de barro: ahora Himmler está empezando a excavar todos estos poblados de cabañas y entusiasmase con cada fragmento cerámico y hacha de piedra que encuentra. Todo lo que podemos probar con ello es que estábamos todavía lanzando armas de piedra y agachándonos junto a una fogata cuando Grecia y Roma habían ya alcanzado el estado cultural más elevado. Deberíamos realmente hacer lo más que pudiéramos para no revelar este pasado. Muy al contrario Himmler lo propaga a los cuatro vientos. Los romanos de hoy en día deben estar riéndose a carcajadas ante estas revelaciones.<sup>1130</sup>

De fet, per al mateix Himmler, el més important no era el coneixement del passat del poble germànic en sí, que també. Per a ell, igual que per al *Führer*, les investigacions havien d'anar encaminades a apuntalar els elements clau de la ideologia nazi: especialment, la superioritat de la raça ària i la instauració del neopaganisme racial germànic, molt influït per l'hinduïsmes i la teosofia, que havia de substituir el cristianisme, considerat una relació d'esclaus i jueus. Aquestes creences, bàsicament, eren les que marcaven les directrius de la investigació de l'"Ahnenerbe".<sup>1131</sup>

Malgrat la suposada intolerància i el falangisme bel·ligerant de Santa Olalla, aquest es recolzà en el més catalanista i esquerranós dels antics deixebles de Bosch, Serra i Ràfols, per intentar neutralitzar la poderosa aliança que conformaven Pericot i Almagro. És el mateix Serra qui descriu, amb un punt d'estranyesa, aquesta relació a Bosch en una carta del 18 d'octubre de 1950, tot i saber les tensions existents entre l'un i l'altre: "Celebro [...] que la qüestió Santa Olalla [l'acusació que feia a Bosch d'haver enfonsat el vaixell Uruguay durant la Guerra] hagi quedat arranjada. Políticament ja se sap que no pot pas haver-hi lligams entre ell i jo, però diria una mentida si digués que mai m'hagi fet cap al·lusió política i ell sap perfectament quina és la meva manera de pensar, abans i ara. Malgrat això, no sé per quina causa, és gairebé l'única persona de la fauna arqueològica

---

1130DÍAZ-ANDREU; Margarita, «Arqueología y dictaduras: Alemania, Italia y España», dins: WULFF ALONSO; Fernando i Álvarez Martí-Aguilar; Manuel (eds), *Antigüedad y franquismo (1936-1975)*, Servicio de Publicaciones, Centro de Ediciones de la Diputación de Málaga, Màlaga, 2003, pàg. 37.

1131Per a una visió de conjunt de la influència de l'ocultisme i la teosofia en l'ideari nacional-socialista vegeu: GOODRICK-CLARKE; Nicholas, *The occult roots of nazism. Secret Aryan cults and their influence on nazi ideology*, (1985), I. B. Tauris, Nova York i Londres, 1992. Per a la relació entre el nazisme i l'hinduïsmes vegeu: GOODRICK-CLARKE; Nicholas, *Hitler's priestess. Savitri Devi, the Hindu-Arian Myth and Neo-Nazism*, New York University Press, Nova York i Londres, 1998. Per a una idea del neopaganisme germànic adoptat per Himmler i, en menor mesura, per Hitler, vegeu: MOYNIHAN; Michael, *The secret king. Karl Maria Willigut: Himmler's lord of the runes*, Dominion Rûna-Raven, Smithville, 2001.

hispana que s'ha portat una mica bé amb mi, incomparablement millor que altres persones amb les que tenia molts més lligams com ara Taracena, en Pericot i no diguem l'Almagro que és el nostre enemic nat".<sup>1132</sup> En canvi, Almagro no perdia l'oportunitat de recordar la filiació política de Serra i Ràfols, per a més inri amic de Santa Olalla. En una carta de Serra a aquest últim, de 1960, se'n reia afirmant que eren quelcom habitual: "sus acusaciones de rojo-separatista-judaico-masónico-demo-liberal".<sup>1133</sup>

Després de les més que polèmiques oposicions de 1955 a la càtedra d'Història Primitiva de l'Home que Bosch, des de l'exili, observà amb un profund divertiment pel fet de veure com s'enfrontaven acarnissadament dos homes que detestava, Santa Olalla fou cessat com a Comissari General d'Excavacions i la Comissaria General fou eliminada, de manera que les excavacions arqueològiques passaren a estar controlades per les jerarquies universitàries i i professionals del ram.<sup>1134</sup>

En opinió de Raquel Castelo Ruano, del departament de prehistòria i arqueologia de la Universitat Autònoma de Madrid, la tasca de Santa Olalla al capdavant de la institució fou molt positiva i opina que: "Su idea [d'incloure no professionals com a comissaris provincials] habría tenido un gran éxito si no hubiera prescindido desde un principio de sus compañeros de Universidad y de todos aquellos que pudieran hacerle sombra al frente de la institución [en referència, principalment, a Almagro]".<sup>1135</sup> Malgrat tot, a Santa Olalla li oferiren el càrrec d'inspector general del Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas (SNEA), el substitut de l'antiga comissaria general. Aquest càrrec, però, es limitava a funcions de supervisió i administratius mentre que el poder real quedava en mans dels delegats de zona. No li acceptaren ni tan sols la proposta que el seu amic Serra i Ràfols ocupés el lloc de delegat provincial de la institució a



*Julio Martínez Santa Olalla. Font: commons.wikimedia.org.*

<sup>1132</sup>SERRA, Josep de C. *Serra i Ràfols*, pàgs. 27 i 28.

<sup>1133</sup>Íbid. SERRA, Josep d C. *Serra i Ràfols*, pàg. 34, nota 93.

<sup>1134</sup>GRACIA, *La arqueología durante el primer franquismo*, pàg. 491.

<sup>1135</sup>CASTELO RUANO; Raquel, et al., «Julio Martínez Santa Olalla. Vinculación a los organismos e instituciones arqueológicas españolas de posguerra» dins: MORA; Gloria i DÍAZ-ANDREU; Margarita (Eds.), *La cristalización del pasado: Génesis y Desarrollo del Marco Institucional de la Arqueología en España*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Málaga, Màlaga, 1997, pàg. 577.

Barcelona; era un afer que competia, exclusivament, al delegat de zona, és a dir, a Pericot.<sup>1136</sup> Derrotat, s'incorporà a la càtedra d'Història de l'Art de la Universitat de Saragossa i, dos anys més tard, el 1957, obtingué la càtedra de Prehistòria i Etnologia a la Universitat de València, on romangué fins a 1969. Aquest any, es traslladà a la Universitat Complutense de Madrid, on ocupà la càtedra d'Història de l'Art Primitiu fins que morí, mentre impartia una classe de la seva càtedra, el 12 de febrer de 1972.<sup>1137</sup>

De cara a l'exterior, Santa Olalla fundà el seu prestigi, especialment a l'Alemanya dels anys trenta, en les seves investigacions sobre l'època visigòtica, que es foren acollides amb bons ulls per l'ambient pangermanista del moment. En la seva visió etnològica, però, l'element dominant eren els celtas o, en la seva terminologia, els celto-germànics, terme que emprava com a sinònim d'aris; cultures que, paradoxalment, ell mai no estudià de forma directa: “Santa-Olalla nunca prestó mucho interés a la arqueología céltica [...] su valoración del componente celta en la Península Ibérica en el *Esquema Paletnológico* [...] no podía estar, en consecuencia, muy fundamentado. [...] Todo sin apenas base documental y siguiendo con matices personales las tesis de Bosch Gimpera”.<sup>1138</sup>

De fet, tot i el seu poder i la seva rellevància, Santa Olalla mantingué una trajectòria acadèmica força erràtica que el portà a publicar sobre diversos temes però sempre de forma força superficial i mostant més interès pel seu currículum i la docència que no pas per la investigació, cosa que permet afirmar a Alfredo Mederos Marín, el seu biògraf per al diccionari biogràfic de la RAE, que: “A pesar de ser uno de los arqueólogos mejor preparados de su época y disponer de una gran concentración de poder y recursos entre 1939 y 1955, no lo materializó en realizaciones concretas o en una obra científica significativa”.<sup>1139</sup> Per contra, Castelo Ruano opina que, les mateixes idees polítiques que el van ajudar a sobreviure en la immediata postguerra foren les que després el van fer caure en desgràcia injustament.<sup>1140</sup>

#### **9.4 INTERPRETACIÓ IDEOLÒGICA DE LES TEORIES DE SANTA OLALLA**

L'any 1941 es publicà l'*Esquema Paletnológico de la Península Hispánica*, que només pel

---

<sup>1136</sup>GRACIA, *La arqueología durante el primer franquismo*, pàg. 497.

<sup>1137</sup>ALMAGRO GORBEA, «Martínez Santa-Olalla; Julio», pàg. 554.

<sup>1138</sup>RUIZ ZAPATERO, Gonzalo, «Historiografía y uso público de los celtas en la España franquista» dins: WULFF, ÁLVAREZ, *Antigüedad y franquismo*, pàg. 226.

<sup>1139</sup>ALMAGRO GORBEA, «Martínez Santa-Olalla; Julio», pàg. 554.

<sup>1140</sup>CASTELO, *Julio Martínez Santa Olalla*, pàg. 579.

títol ja recorda l'obra de Bosch Gimpera. Com l'*Etnologia*, pretén elaborar un mapa ètnic de la Península Ibèrica abans de la conquesta romana i la metodologia seguida és pràcticament la mateixa; no en va havia estat alumne de Bosch. Apareix com a resposta directa a l'*Etnologia* ja que, al prefaci, l'autor escriu: "La inactualidad de nuestras conclusiones en materia paleontológica se ofrecía ya con caracteres acusados en los últimos años, en que por parte de algunos pocos investigadores se retocaba el sistema base de la reconstrucción prehistórica hispana, el de P. [sic] Bosch Gimpera (progresivamente retocado por su propio sistematizador) [sic], sin atreverse nadie a reconocer lo insostenible de ya periclitados criterios".<sup>1141</sup>

Aquest inici del llibre ja significa una declaració d'intencions pel que fa al seu contingut que, sense entrar en detall, pretén desmentir i revertir la majoria de tesis anunciades per Bosch a l'*Etnologia*. L'*Esquema* és una resposta tardana a l'*Etnologia*, concretament nou anys després, tot i que Santa Olalla afirmava que tenia el manuscrit pràcticament enllestit l'estiu de 1938 i que l'ha publicat: "sin añadir o quitar punto ni coma".<sup>1142</sup> Afirma que si no es publicà immediatament fou a causa de la guerra i la revolució, arribant-se fins i tot a perdre el manuscrit.<sup>1143</sup>

Amb tot, aquesta informació, apareguda al pròleg de la segona edició, l'any 1946, ha de ser posada en dubte a causa del rentat d'imatge que el mateix Santa Olalla es féu a sí mateix durant i després de la Guerra Civil espanyola. De totes maneres, no és especialment rellevant si Santa Olalla va redactar la seva resposta a l'*Etnologia* sis o nou anys després de l'obra de Bosch, però sí que adquireix força rellevància el fet que aquesta resposta arribés després de l'esclat del conflicte, quan un i altre ja s'havien decidit i implicat de manera irreversible en un dels dos bàndols enfrontats. Abans, Martínez Santa Olalla difícilment s'hagués atrevit a contradir de manera tan oberta les teories del seu mestre i, encara menys, a llançar una diatriba tan dura i en uns termes tan contundents. Tanmateix, tot i que la metodologia és molt semblant, les conclusions a què arriben un i l'altre no podrien ser més diferents.

#### **9.4.1 Andalusia i el Sud peninsular**

Aquesta no era l'única opinió negativa exposada sobre Andalusia pels arqueòlegs i

---

1141 SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 20.

1142 *ibid.* SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 14.

1143 *ibid.* SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 13.



prehistoriadors de l'època, aproximadament entre 1900 i 1970. Així, l'altre gran nom de l'arqueologia espanyola, i el gran rival d'Almagro, Julio Martínez Santa Olalla, oferia una visió força semblant a la d'Almagro o, almenys, això es dedueix dels escassíssims comentaris que l'autor dedica a la regió en la seva principal obra etnològica; *Esquema Paletnològico de la Península Hispánica*.

Santa Olalla, en el seu intent de ressaltar allò cèltic com a element unificador bàsic de l'ètnia hispana, passava per alt aquells territoris els quals considerava que no estaven tan estretament vinculats amb els celtes. Tot i reconèixer que les primeres poblacions peninsulars provenien del nord d'Àfrica, Santa Olalla afirmava que de seguida s'hi superposaren nous aluvions de població que ell anomenava *Cultura Iberosahariana* però que no havien vingut per via terrestre, sinó insular, portant l'agricultura que marcaria l'inici del Neolític des de l'Egipte predinàstic. Aquesta població arrelaria a Andalusia, on assoliria el seu moment d'esplendor cap a l'inici de l'Edat del Bronze, amb la que ell anomena *Cultura dels sepulcres de cúpula*. Era, afirmava Santa Olalla, una cultura profundament mediterrània, que presentava claríssims paral·lelismes racials i culturals amb la majoria de les illes del Mediterrani així com amb gran part dels territoris d'Àsia Menor i Pròxim Orient. Constituïen una societat que es caracteritzava per la seva: “organización social y económica muy complicada, llena de fuerza y pujanza, regida por una aristocracia guerrera”.<sup>1144</sup>

De totes maneres, aquest moment d'esplendor fou efímer i finalitzà, a finals del segon mil·lenni abans de Crist, arran de l'arribada de les diferents onades cèltiques, que canviaren profundament la distribució racial i cultural de la Península. Des d'aquest moment, el territori peninsular quedà profundament marcat, tant en el terreny racial com en el cultural, per l'element cèltic, que fou el dominant i acabà per configurar l'evolució de l'Espanya futura. Aquest predomini de l'element cèltic en tots els àmbits, segons Martínez Santa Olalla, es podia apreciar encara en els seus dies, durant la primera meitat del segle XX. Els celtes havien estat els que havien unificat la Península en primer lloc i els que havien configurat, en gran mesura, la manera de ser dels espanyols futurs. Així, Andalusia, la zona menys influïda en tots els sentits per l'element cèltic, semblava gairebé un cos estrany a la resta de territoris peninsulars, alhora que oferia una imatge amb una personalitat menys marcada i més difusa que els altres. Alhora, al fet que la influència cèltica ja havia estat molt menor s'hi sumava que la dominació àrab hi havia estat més

---

<sup>1144</sup>Íbid. SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 61.

prolongada i havia influït de manera més profunda en la cultura andalusa de manera que: “Los únicos que son totalmente arrancados al mundo céltico son estas tierras del Sur y algunas de Levante que en la actualidad nos ofrecen un folklore sin color, matización ni fuerza en sentido estricto”.<sup>1145</sup>

Aquesta fou tota l'atenció que Santa Olalla dedicà a la regió andalusa en la seva *Paletnología*. Ell, que considerava que des de l'arribada dels celtes a la Península aquests eren els que havien marcat les directrius racials i culturals dels seus habitants, no perdé més temps a analitzar la zona menys celtitzada de totes que, a més, també havia tingut els seus moments d'esplendor en moments que ell considerava poc gloriosos per a la història de tots els territoris en general; l'Edat del Bronze inicial i l'època del califat, sota la dominació musulmana. És cert que, en la seva voluntat de mantenir una aparença científica i asèptica, tampoc no entrava a valorar la personalitat de les diferents àrees peninsulars. Valoració que, des del seu punt de vista, tampoc no tenia gaire sentit de fer ja que defensava aferrissadament l'existència d'una profunda unitat des de l'època prehistòrica. Tanmateix, sí que es preocupà d'afirmar que el folklore andalús, tan conegut i sovint identificat amb el caràcter espanyol, no era una dels trets característics del caràcter espanyol sinó un element aliè que havia sobreviscut en aquella zona a causa de la poca incidència de la cultura cèltica, origen del veritable folklore espanyol.

En aquest camp, el del folklore, aquest menyspreu de tot allò andalús, que en segons quins àmbits, especialment de fora d'Espanya, havia arribat a representar l'espanyolitat més pura, Santa Olalla tenia un il·lustre precedent. Era el filòsof José Ortega y Gasset, Fundador i director de la *Revista de Occidente*, que ja recollia la majoria dels tòpics i les característiques que els diferents investigadors han anat atribuït a Andalusia i els andalusos, a part d'afirmar que: “La famosa holgazanería del andaluz es precisamente la fórmula de su cultura”.<sup>1146</sup> Ortega s'expressava en un termes força similars i en un to tan brusc com en la citació anterior pel que feia al folklore més típicament andalús: “No hay posibilidad [...] de que nos vuelvan a conmovier el cante jondo, ni el contrabandista ni la presunta alegría del andaluz. Toda esa quincalla meridional nos enoja y fastidia”.<sup>1147</sup>

També un catalanista de finals del segle XIX, l'historiador i humorista Pompeu Gener,

---

<sup>1145</sup>Íbid. SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 110.

<sup>1146</sup>ORTEGA y GASSET; José, *Teoría de Andalucía y otros ensayos*, (1927), Revista de Occidente, Madrid, 1942, pàg. 22.

<sup>1147</sup>Íbid. ORTEGA y GASSET, *Teoría*, pàg. 17.

havia emprat uns termes similars, dins de la seva retòrica racista i la seva terminologia d'arrel darwiniana; fet que demostrava que aquesta visió negativa de la mescla racial i cultural d'Andalusia no era patrimoni exclusiu dels defensors de l'unitarisme racial i cultural hispànic: “El apogeo á [sic] que hoy [finals del segle XIX], después de tanta revolución y tanto liberalismo, ha llegado *lo Flamenco* [sic] acaba de confirmar nuestra opinión: toros, toreros, chulos, majos, cantos guturales monótonos y fúnebres, repiqueteos de pies y contorsiones erótico-epilépticas, bailes dignos de los Cándalas de la India, castañuelas, guitarras, palabras, costumbres y actos de gitanos, he aquí lo que priva, he aquí lo que se oye, se ve y se halla por todas partes, y se aplaude y se apoya desde los más alto; ¡y siempre lo mismo!”<sup>1148</sup>

### 9.4.2 Portugal

Julio Martínez Santa Olalla no parla de Portugal d'una forma explícita en cap moment. Per a ell, doncs, s'intueix que no hi ha cap mena de diferència entre les terres portugueses i les espanyoles limítrofs. A diferència dels autors vistos fins ara, Santa Olalla minimitza l'element indígena de Portugal, com el de tota la Península, en favor de tot allò cèltic o, en els seus termes, celtogermànic. Arriba fins al punt d'ometre gairebé la cultura megalítica, presentant-la com un fenomen que té lloc a tota Europa de manera gairebé simultània però que no pot atorgar-se a cap cultura ni raça en concret. Fins i tot, en un exercici de les seves oposicions a la càtedra de Madrid, el 15 d'octubre de 1954, citava el seu mestre Bosch Gimpera per afirmar que les catalogacions que havia fet, com la de cultura portuguesa per a la megalítica, creaven falses il·lusions de diferència que no existien i que havien donat ales als nacionalistes portuguesos a l'hora de voler-se defensar un suposat fet diferencial respecte la resta d'Espanya quan, en realitat, no existia.

Així, ja a l'Edat del Bronze, tota la Península, especialment la seva meitat occidental, caigué sota l'òrbita indoeuropea arran d'una primera invasió cèltica *avant la lettre* que introduí la metal·lúrgia del bronze; des d'aquell moment, es podia observar una identitat ètnica i cultural similar a tota l'Europa Atlàntica. L'autor ho explicava amb unes paraules plenes d'entusiasme: “En torno al 1200 hasta el 1000 se produce un cambio radical de cultura, mercados y finalmente, en cierto modo, de raza. El mundo pujante del bronce germánico desplaza el centro de gravedad de España hacia su órbita [...] entrando de manera definitiva en el mundo atlántico, perdiendo el interés, hasta ahora primario, el

---

<sup>1148</sup>GENER, *Cosas de España*, pàgs. 228 i 229.

mediterráneo”.<sup>1149</sup>

Destaca especialment aquesta classificació d'aquesta cultura de l'Edat del Bronze com a “germànica”. Cal tenir en compte que Santa Olalla escriví la *Paletnología* en plena guerra civil, pocs anys després de tornar de la seva beca d'ampliació d'estudis a Bonn. Alhora, era profundament germanòfil i estava molt influït per les teories de Kossinna. A diferència de Bosch, la influència de Kossinna no fou només metodològica ja que, a més del mètode, en compartia també les tesis: especialment, la superioritat de la raça ària i la creença que aquesta era predominant a la majoria de les regions occidentals d'Europa. Així, al contrari que la resta dels autors tractats fins ara, Santa Olalla no afirmava que la metal·lúrgia del bronze s'hagués exportat des de l'occident peninsular cap a les regions més septentrionals sinó que n'invertia el sentit. La metal·lúrgia del bronze, juntament amb les grans masses de població indoeuropea que l'havia desenvolupat, encara no cèltica, penetrà i s'establí a la Península tant per via terrestre des de l'actual França com per via marítima directament des de les Illes Britàniques.<sup>1150</sup>

Així, la següent onada indoeuropea, que ja estaria formada per celtes purs, entrà durant el primer terç del primer mil·lenni aEC, aportant també la tecnologia del ferro i iniciant el període que Santa Olalla anomena “Hierro celtico I”. S'establirien especialment a la Meseta, nord i sud, i a tota la façana atlàntica, reforçant encara més l'element celtogermànic que ja hi era predominant i hegemònic durant l'Edat del Bronze. Segons ell eren de filiació clarament goidèlica, ço és d'origen continental, i amb una economia principalment pastorívola que haurien mantingut, especialment a la Meseta, fins als nostres dies. De fet, allà, els celtes goidèlics ja hi trobaren una cultura força semblant a la seva ja que els indoeuropeus del bronze, que havien derivat en la cultura dels castros gallecs i de la façana atlàntica, presentava uns trets força similars ja que estaven estretament relacionats ètnicament i cultural amb els goidels.<sup>1151</sup>

A partir d'aquesta darrera arribada cèltica, la base ètnica dels habitants de la regió quedà plenament configurada i romangué estable fins als nostres dies. Tot l'actual Portugal, com totes les terres limítrofs excepte Andalusia, quedà ancorada per sempre dins l'òrbita cèltica i aquesta ànima cèltica de la població, els “etnons cèltics” en la peculiar terminologia de Santa Olalla, s'aniria expressant al llarg de tota la història. Tanmateix,

---

1149 SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 62.

1150 *Ibid.* SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 65.

1151 *Ibid.* SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 80.

Santa Olalla no troba cap diferència en la configuració ètnica i racial de Portugal com perquè hagi de ser una entitat política separada de la resta de la Península. Com a mínim, en tota la *Paletnologia* no fa cap referència explícita a Portugal i engloba Galícia, la Meseta occidental i els territoris portuguesos dins la mateixa àrea d'estudi.

Malgrat que en cap moment no ho explicita clarament, si hem de fer cas del que es dedueix d'aquesta obra, no hi ha cap raó ètnica ni cultural que justifiqui que Portugal hagués esdevingut un Estat independent separat d'Espanya. El fet que hi sorgís un idioma diferenciat del castellà, doncs, no seria res més que un accident històric i, en cap cas, aquest fet no podia constituir un motiu suficient per justificar una existència separada, tal i com no ho era per als diferents territoris que pertanyien a Espanya tot i tenir una llengua diferent del castellà. Així doncs, es podria afirmar que Santa Olalla era un d'aquells per als quals, com deia Bosch, la independència de Portugal respecte Espanya no es basava en cap mena de diferència racial o cultural sinó que era una simple rebel·lió.

#### **9.4.3 País Basc i Navarra**

Julio Martínez Santa-Olalla, en tot el seu *esquema Paletnològic de la Península Hispànica*, no fa ni una sola menció al País Basc ni a les terres de l'àmbit basc. En la seva fixació per ressaltar l'element cèltic peninsular en detriment de les resta de pobles i ètnies, no contempla en cap moment l'existència d'un poble basc ni, molt menys encara, d'una ètnia o raça basca. Fins i tot admetia que certes àrees del sud i de l'est de la Península havien quedat una mica al marge de la influència celta, tant pel que feia a la cultura com a l'etnologia. Tanmateix, el País Basc, en plena ruta d'entrada dels celtes a la Península, no podia quedar al marge de cap manera d'aquest element ari que havia entrat en diferents onades al llarg de tot el primer mil·lenni abans de la nostra era. Així, ni tan sols la llengua basca, tan diferent de tota la resta de llengües conegudes, evitava que, sota aquesta suposada diferència, bateguessin els mateixos "etnons celtes" que en l'ànima de la resta de compatriotes hispànics.

En la seva negació de l'existència d'altres pobles a la Península que no fossin el poble hispànic, únic possible des de l'arribada dels celtes i la unificació definitiva portada a terme pels romans, no tingué en compte en cap moment que els bascos actuals, a pesar de la seva llengua diferencial, diferissin en res essencial de la resta dels pobladors peninsulars. Com a màxim, es podria deduir que els diferents substrats ètnics que rauen

sota la base cèltica comuna, confereixen certs matisos regionals que, tanmateix, en cap cas bastaven per justificar que hi hagués més d'un poble a la Península. Tot i que no parla explícitament de l'àmbit basc, almenys, això és el que es pot deduir de la cita següent, l'única concessió que Santa Olalla fa al fet diferencial basc: “Nada de lo que racialmente formó nuestra estirpe y culturalmente nuestra civilización se pierde totalmente, antes al contrario se mezcla y con espíritu hondamente conservador y tradicional lo revive periódicamente en las más contradictorias formas”.<sup>1152</sup>

#### 9.4.4 Llevant peninsular

A la seva obra *Esquema paletnológico de la Península Hispánica*, Santa Olalla ja posa de manifest les seves intencions de bon principi, afirmant, al capítol introductori, que el seu objectiu és revaloritzar allò europeu que es troba en el substrat ètnic de la Península, en detriment de l'element africà, que ell considerava sobrevalorat, advertint, però que: “debe evitarse el caer en un paneuropeismo prehistórico nocivo y falso”.<sup>1153</sup> Dins aquest afany per europeïtzar i desafricanitzar els ancestres peninsulars, apuntava especialment a la cultura ibèrica, tradicionalment considerada d'arrel africana, arribant fins i tot a dubtar de la seva existència com a cultura i afirmant que calia, sobretot, distingir què hi havia de precelta, celta i gal en aquesta suposada cultura.<sup>1154</sup>

Sí que admetia un origen africà per a la cultura almeriana però, en comptes de defensar la seva arribada per via terrestre, com creia, entre altres, el “periclitado” Pere Bosch Gimpera, afirmava que havia arribat directament per via marítima procedent de l'Egipte predinàstic a finals del Neolític.<sup>1155</sup> Aquesta cultura, que ell anomenava ibero-sahariana, tot i venir d'Àfrica, ja estava empeltada dels elements essencials de les cultures més avançades, ja que compartia filiació ètnica i bagatge cultural amb la civilització egípcia posterior. A la Península Ibèrica, però, de seguida entrà en contacte amb la poderosa cultura indígena de l'Edat del Bronze que, segons ell, tenia prou força i puixança com per absorbir-la de manera que, des de molt aviat, la influència africana en les cultures indígenes es reduïa a una tendència arcaïtzant i una alta proporció d'elements orientalitzants.<sup>1156</sup>

---

1152Íbid, SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 110.

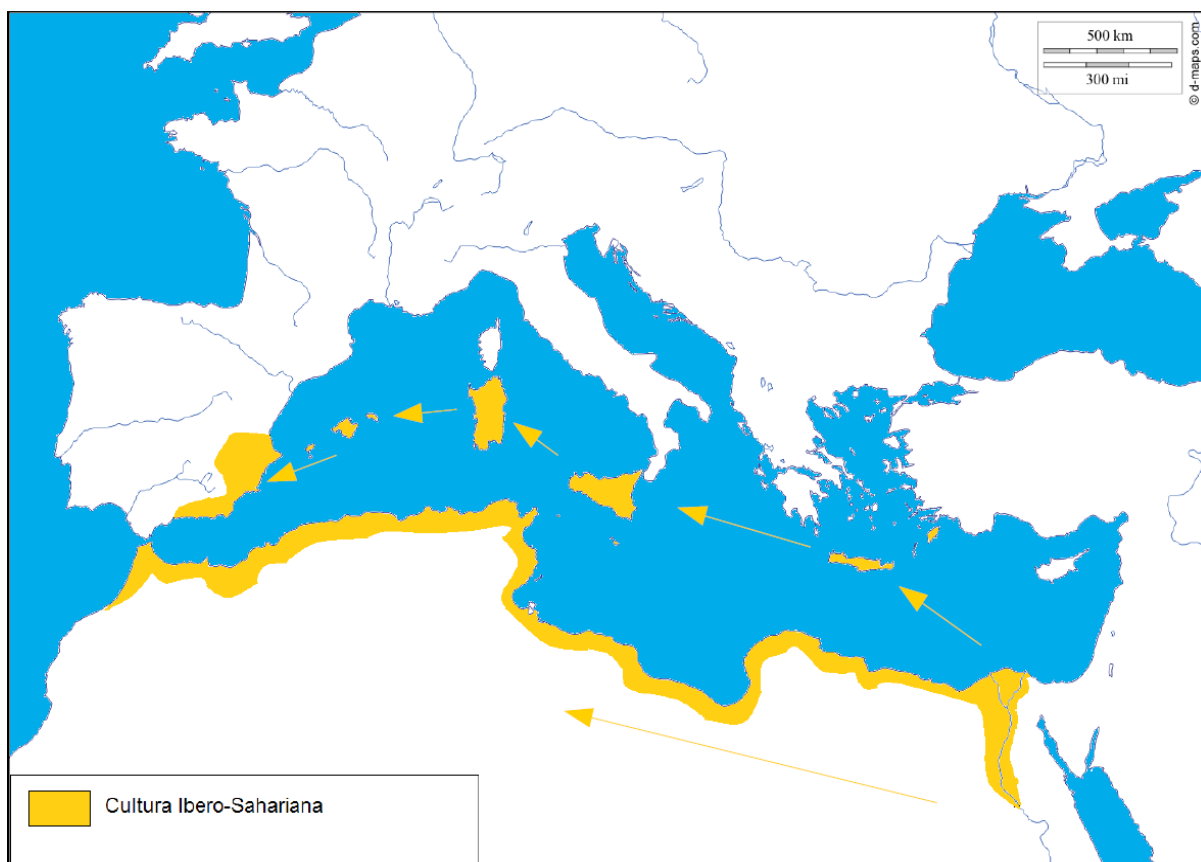
1153Íbid, SANTA OLALLA, *Esquema*, Pàg. 22.

1154Íbid. SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 23.

1155Íbid. SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 56.

1156Íbid. SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 60.

Aquesta primera Edat del Bronze fou, segons Santa Olalla, la darrera aportació africana important a la prehistòria hispànica i, ben aviat, cap al segle XI aEC, quedà supeditada a



*Vies d'expansió de la Cultura Ibero-Sahariana al Neolític segons Santa Olalla. Elaboració pròpia.*

la més poderosa cultura del bronze precèltica o, en la terminologia de l'autor, “celtogermana”, que s'havia introduït a la Península tant per via terrestre com marítima i s'havia establert en dos nuclis diferents, tant a nivell racial com de cultura material, corresponents a les cultures dels túmuls i de les urnes a l'actual Castella-Aragó i l'actual Catalunya respectivament.<sup>1157</sup>

Ja a l'Edat del Ferro, Santa Olalla posava en dubte l'existència, al litoral mediterrani peninsular, d'una cultura autònoma diferent de la cèltica de l'interior. Per això, desestimava la dualitat clàssica entre *Ferro Ibèric* i *Ferro Cèltic*, i proposava l'alternativa de *Ferro Celtibèric* per a aquesta segona.<sup>1158</sup> Les implicacions que aquest canvi de denominació tenien en la manera com Santa Olalla entenia la cultura ibèrica històrica eren vastes i profundes ja que limitava el ferro ibèric a la recepció, per part dels celtes, d'influències clàssiques, tant gregues com fenícies i púniques: “Hierro ibérico I, o mejor,

<sup>1157</sup>Íbid. SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 69.

<sup>1158</sup>Íbid. SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 77.

iberizante, es el que en un ambiente fundamentalmente céltico, y en nada básico distinto del hierro I céltico del resto del país, actúan [...] elementos mediterráneos [...] fenicios y púnicos de la primera hora, clásicos otros”.<sup>1159</sup>

Aquest procés mental el portaria a establir, encara amb més contundència, que: “La tendencia iberizante es el proceso clasicizador del hierro céltico”.<sup>1160</sup> I, per si fos poc, aquestes influències clàssiques, especialment les gregues, no havien estat directament rebudes dels grecs mateixos, el paper dels quals l'autor creia que tradicionalment s'havia magnificat. La majoria d'elements clàssics, argumentava Santa Olalla, havien arribat adoptats de la cultura cèltica de La Tène, de manera que allò que, en un primer moment, podia semblar un procés de desceltització, no era sinó una nova aportació cèltica velada.<sup>1161</sup> De la mateixa manera, la ceràmica anomenada ibèrica no era més que l'expressió de la cultura cèltica autòctona a partir de les tècniques clàssiques. Així, Santa Olalla descartava totalment l'existència dels anomenats ibers, considerant-los una pura invenció ja que, de fet, eren tan celtes, a nivell racial i cultural, com els celtibers que les fonts clàssiques situaven al centre de la Península. L'anomenada cultura ibèrica, per a ell, no era més que l'adopció, per part d'aquests celtes, de les formes clàssiques fins al punt que la iberització de la Península, afirmava, no es produí fins a la romanització, quan els indígenes quedaren del tot supeditats al classicisme que acompanyava els romans. Ell s'expressava en els termes següents:

Esos llamados iberos no existen ni como raza ni como cultura [...] puesto que se trata de la misma etnia hispánica en que todo lo más habrá que reconocer una mayor proporción de elementos prearios. [...] La cultura ibérica no es otra cosa que la reacción del genio español personalísimo bajo el influjo clásico[...] en equivalencia rigurosa o el mismo fenómeno que se realiza en el mundo puramente céltico y que conocemos por cultura de La Tène.<sup>1162</sup>

Cal tenir en compte, també, l'època en què l'autor escrigué aquest text, així com la seva ideologia. Santa Olalla realitzà la investigació per a la *Paletnología*, gairebé durant la guerra civil espanyola, i afirmava que la tenia acabada el 1938 però que el conflicte bèl·lic endarrerí la seva publicació fins a 1941. Aquests eren els anys de més puixança del règim nazi alemany, del qual ell era un fervent admirador, tal i com posava de manifest

---

1159Íbid. SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 87.

1160Íbid. SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 88.

1161Íbid. SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 95.

1162Íbid. SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 98.



l'arqueòleg i membre de *Das Ahnenerbe*, la secció d'investigacions arqueològiques del Partit Nacional-Socialista Alemany (NSDAP), Herbert Jankuhn, en considerar-lo l'únic falangista autèntic de tots els arqueòlegs afins a la nova Espanya franquista mentre que a la resta (Almagro, Tovar o Pericot, per esmentar els més coneguts) els considerava "monàrquics reciclats", opinió que també compartia Oswald Menghin.<sup>1163</sup>

En aquest context, Santa Olalla pretenia, amb les seves anàlisis, purificar Espanya de tot element africà i ressaltar tant com podia els ancestres indoeuropeus de la que ell anomenava "raça hispànica". En aquest sentit, l'existència d'una cultura ibèrica potent, d'arrel africana, l'incomodava profundament, però no podia negar les diferències culturals entre el litoral mediterrani i les terres de la Meseta, que es feien evidents en totes les manifestacions de la cultura material. Acabà per sortir del pas, en primer lloc, minimitzant al màxim allò d'africà que hi pogués haver en el substrat més antic, reduint-lo a un moment passatger que havia estat ràpidament absorbit per la cultura indígena de l'Edat del Bronze més primerenca. A partir d'aquí, l'element cèltic s'hauria imposat tant a nivell cultural com racial de manera que el litoral mediterrani peninsular acabà resultant un nucli de població cèltica que, a més, encara rebria més influències cèltiques en forma de superstrat els darrers segles abans de la nostra era via la cultura de La Tène. Així, la cultura resultant, els ibers històrics, acabarien sent, en opinió de Julio Martínez Santa Olalla, una altra de les moltes cultures indoeuropees que s'estenien per tot l'Occident europeu, totalment equiparable a qualsevol de les altres cultures cèltiques de l'interior peninsular, de les Gàl·lies o de les Illes Britàniques. Fins i tot els elements mediterranis i orientalitzants havien estat d'adopció tardana i agafats, a més, després de passar pel sedàs cèltic de la cultura veïna de La Tène. Amb aquesta visió, molt pròpia del context de l'època, l'autor pretenia presentar-se en pla d'igualtat amb els seus col·legues francesos i, sobretot, alemanys, vegi's el cas de Schulten, sempre tan donats a ignorar la importància d'allò indoeuropeu en el passat hispànic i a ressaltar-ne l'africanitat.

#### **9.4.5 Catalunya**

Pel que fa a Catalunya, Julio Martínez Santa Olalla en la seva *Paletnologia* no s'hi esplaia gaire. De fet, només hi fa un parell de referències explícites al llarg de tota l'obra. En primer lloc, la seva negació de l'anomenat capsità, defensat, entre altres, per un "periclitado" Bosch Gimpera, el porta a afirmar que la població més antiga de la Península

---

<sup>1163</sup>GRACIA, *Arqueologia i política*, pàg. 93.

Ibèrica, tot i ser sorgida d'Àfrica en temps molt remots, coincidents amb les cultures paleolítiques més antigues, el portava a afirmar que, durant mil·lennis, hi havia hagut una sola raça a tota la Península. Aquesta raça, de trets mediterranis, hauria habitat la Península en solitari fins a l'arribada dels que ell anomenava ibero-saharians, els almerians de Bosch. De totes maneres, aquesta població ibero-sahariana no dominaria durant gaire temps la Península i la seva presència a la zona de l'actual Catalunya hi hauria deixat una influència poc més que anecdòtica.

Aquesta antiga població, que només s'hauria mantingut amb més o menys força al sud i sud-est, hauria estat reemplaçada per altres gents, d'origen indoeuropeu, cap a principis del primer mil·lenni aEC. I en aquest punt és quan Santa Olalla destaca la particularitat de Catalunya, just en el moment que es produí, segons ell, la primera onada cèltica; ja plenament indoeuropea per bé que amb una gran barreja de grups ètnics, alguns dels quals presentaven molts elements no cèltics i, sobretot, pre-cèltics, encara no plenament cèltics: “En torno al 1200 hasta el 1000 se produce un cambio radical de cultura, mercados y finalmente, en cierto modo, de raza. El mundo pujante del bronce germánico desplaza el centro de gravedad de España hacia su órbita [...] entrando de manera definitiva en el mundo atlántico, perdiendo el interés, hasta ahora primario, el mediterráneo”.<sup>1164</sup>

Cal aclarir, aquí, que Santa Olalla, seguint la moda de l'època entre els cercles filonazis d'arreu d'Europa, identificava els indoeuropeus amb la raça germànica, de manera que emprava indistintament els adjectius indoeuropeu i germànic, per més que, en aquest cas, els grups que entraren a la Península presentaven una cultura més cèltica que estrictament germànica. Així, segons Santa Olalla, aquesta primera onada cèltica, tan heterogènia, forçà de manera simultània tots els passos del Pirineu, donant lloc a dues cultures diferenciades, per bé que ambdues cèltiques o, en la terminologia de Santa Olalla, “celto-germàniques”. Mentre a la zona de Castella i Aragó l'etnòleg hi situava la Cultura dels túmuls, a la catalana hi trobava la de les urnes; dues cultures diferents per bé que força emparentades: “El bronce español cabe representarlo en dos ramas arqueológicamente y racialmente distintas, aunque dentro de la unidad indoeuropea y correspondiendo a las dos oleadas: Castilla-Aragón y y las provincias catalanas”.<sup>1165</sup>

A partir d'una segona onada cèltica, esdevinguda cap al segle VII aEC, però, aquestes

<sup>1164</sup>SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 62.

<sup>1165</sup>Íbid. SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 69.



*La distribució ètnica de la Península Ibèrica a l'Edat del Bronze segons Santa Olalla. Elaboració pròpia.*

diferències regionals entre les terres septentrionals de la Península quedaren pràcticament esborrades. Aquesta segona onada cèltica, formada ja, segons Santa Olalla, per celtes purs, unificà encara més a nivell cultural i racial tots els territoris que reberen la seva influència i, si es continuen trobant variacions en la cultura material, no és a causa que aquesta fos portada a terme per diversos pobles; les diferències es deuen més a les influències culturals externes, d'arrel clàssica, que no pas a raons intrínseques. D'aquí que Santa Olalla arribés a afirmar que mai no havia existit un poble ibèric com a tal ni, tan sols, una cultura ibèrica. Segons les seves anàlisis, les terres considerades ibèriques, entre les quals ell inclouïa plenament la zona catalana, començaren a produir una cultura material diferent dels seus germans de raça i de cultura de les terres interiors a causa del contacte amb els pobles clàssics; primer amb els fenicis i, després, amb els cartaginesos i grecs.<sup>1166</sup>

Alhora, Santa Olalla insisteix també a rebaixar la importància concedida als grecs en el sorgiment del que ell anomena "Hierro II Ibérico", i que considera que no és altra cosa que el procés de classicització de la cultura material cèltica peninsular. Segons ell, aquest

<sup>1166</sup>íbid. SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 87.

procés classicitzador sí que es portà a terme incorporant influències gregues, més tècniques i formals que culturals o espirituals, però no per via directa, com afirmaven tants altres prehistoriadors coetanis. Així, mentre al sud aquestes influències hel·lèniques entraren passades pel sedàs cartaginès, al nord, moltes d'aquestes característiques heretades de la cultura material grega no entraren per via directa des d'Empúries; la cultura veïna de La Tène ja havia adoptat aquestes influències gregues i les havia adaptat a la seva cultura plenament cèltica i, segons Santa Olalla, aquest fou el conducte per on entraren i, amb elles, el principi del procés d'iberització, que no culminaria fins l'arribada de la classicització a totes les terres peninsulars, ja en època romana.<sup>1167</sup> D'aquesta manera, Santa Olalla minimitzava la influència d'Empúries, a qui, per exemple, Bosch Gimpera concedia una importància crucial a l'hora d'aportar una certa unitat a l'heterogènia barreja racial i cultural que era l'àrea catalana durant el primer mil·lenni aEC.

Així, en la visió de Santa Olalla, Empúries no fou prou influent com per conformar una primera consciència d'unitat als territoris que, en un futur, acabarien sent Catalunya. De fet, aquesta unitat ja s'havia portat a terme durant la primera Edat del Ferro, amb l'arribada de la primera onada cèltica, que havia portat els celtes a ser l'ètnia i la cultura dominants a totes les terres de la meitat nord peninsular. Com a màxim, Santa Olalla observava una lleugera diferència entre la Cultura des Túmuls, que s'havia ensenyorit de l'interior de la Península, i la de les Urnes, assentada a la zona costanera, però sempre dins de la unitat cèltica o, encara, protocèltica. Diferències, a més, que quedarien encara més diluïdes arran de la segona onada cèltica, molt més consolidada i homogènia que la primera. I si, altre cop, es produï una divergència cultural entre l'àrea catalana i l'interior de la Península, no fou per cap mena de diferència racial ni cultural entre els pobles que ocupaven una i altra zona, sinó que fou a causa de l'entrada d'influències externes, clàssiques, que, amb el temps i la dominació romana, havien d'estendre's també a tots els pobles cèltics hispànics. Així, per a Santa Olalla, cap argument racial ni cultural justificava cap mena de diferenciació política entre Catalunya i la resta de l'Estat ja que a tot arreu predominava la raça cèltica, empeltada d'influències clàssiques, especialment romanes, que unificaven Espanya, també a nivell cultural. Alhora, excepte aquelles zones del sud on els celtes no arribaren a esdevenir la població predominant i es podien apreciar més elements prearis, en terminologia seva, tota Espanya se circumscrivia dins el cercle cultural cèltic que abastava tot l'occident europeu tot i que, alhora, se'n diferenciava per la gran quantitat d'influències clàssiques rebudes, sobretot fenícies i púniques, que evitaven

---

<sup>1167</sup>Íbid. SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 98.

el fet de caure en aquell paneuropeïisme que, a més de ser fals seria, també, pernicios, tal i com anunciava al principi de la *Paletnología*.<sup>1168</sup>

#### 9.4.6 La Meseta

Segons Santa Olalla, la Meseta era el territori nuclear de l'antiga Hispania cèltica que, en la seva opinió, no es limitava només a l'altiplà central sinó que s'estenia per gairebé tota la Península; les diferències culturals que es podien apreciar a les diferents regions, afirmava, no eren causades per diferències racials sinó perquè els habitants de les àrees perifèriques, en haver tingut més contacte amb cultures estrangeres, havien alterat el seu corpus cultural, cosa que no havia succeït a la Meseta.

Abans de l'arribada de les onades cèltiques, Santa Olalla ja trobava a la Península una unitat racial que venia dels temps més reculats de la Prehistòria, i que corresponia a la població originària d'Europa. Molt aviat, però, a principis de l'Edat del Bronze, aquest patró poblacional canviaria arran de l'arribada de la considerada primera onada cèltica, cap al 1200aEC, uns dos-cents anys abans del que afirmava Bosch. També coincidia amb Bosch a l'hora d'afirmar que aquests nouvinguts, en temps tan reculats, encara no es podien considerar plenament celtes sinó que Santa Olalla hi observava una gran diversitat ètnica i racial i preferia anomenar-los indoeuropeus o, molt d'acord amb la terminologia de l'època i la ideologia de l'autor, "celtogermánicos".

Dins aquest conglomerat indoeuropeu, Santa Olalla hi distingia dos grans grups que s'establiren a dues zones ben diferenciades: "El bronce español cabe representarlo en dos ramas arqueológicamente y racialmente distintas, aunque dentro de la unidad indoeuropea y correspondiendo a las dos oleadas: Castilla-Aragón y las provincias catalanas".<sup>1169</sup> Així començava, en opinió de Santa Olalla, la indoeuropeïtzació de la Península; un procés que havia d'acabar afectant, en major o menor mesura, gairebé tota la població peninsular. Segons Santa Olalla, aquesta primera onada indoeuropea de l'Edat del Bronze, tot i la seva diversitat, aportà un element unificador a la Península, tant a nivell racial com cultural, que es mantindria fins als nostres dies.

D'aquí en endavant, les diferències regionals no serien més que matisos o petites variacions que, en cap cas, no es podien entendre com a diferències ètniques o

<sup>1168</sup>Íbid. SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 22.

<sup>1169</sup>Íbid. SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 69.

l'emergència de pobles diferents. Més tard, en el seu exercici d'oposicions de 1954, es reafirmaria en aquesta opinió, recalcant que s'havien volgut accentuar aquestes diferències, per part de Bosch Gimpera i altres arqueòlegs, de forma interessada i amb intencions polítiques il·legítimes i perilloses: “La articulación regional del neolítico y bronce hispanos hecho por mi maestro Bosch Gimpera, con su cultura pirenaica, portuguesa, etc., [sic] desembocan en los estatutos que a veces pueden tener mil años de antigüedad. [...] No olvidemos que en el cientifismo moderno se ha llegado a fuerza de Historia primitiva a crear estados en tubo de ensayo: la liquidada Checoslovaquia, o la gran iniquidad de Israel [es refereix a la creació de l'Estat d'Israel el 1948]”.<sup>1170</sup> Tanmateix, tot i ser dins el grup indoeuropeu, aquestes dues cultures, la de les urnes i la dels túmuls, presentaven profundes diferències, que encara s'havien d'accentuar més arran de la segona onada indoeuropea.

Aquesta segona onada indoeuropea, arribada cap al segle VI i ja formada per celtes purs, no afectaria plenament tot el sòl peninsular sinó que es focalitzaria especialment en l'àrea de la Meseta. Com ja havia passat amb la primera onada, que havia introduït el bronze europeu a la Península, aquesta segona onada representaria l'inici de la metal·lúrgia del ferro, a partir de la qual Santa Olalla identificava dues variants; la cultura del ferro plenament cèltic, centralitzat a l'àrea de les actuals Catella i Aragó, on sis-cents anys abans d'havia establert la Cultura dels Túmuls, i la del ferro ibèric, al qual Santa Olalla es nega a dir-ne ibèric i prefereix els termes iberitzant o celtibèric, que ocuparia l'àrea costanera mediterrània, on s'havia establert l'antiga Cultura de les Urnes i que, de seguida, començaria a adoptar influències mediterrànies, distanciant-se encara més de la cultura plenament cèltica de l'interior, per bé que ambdues cultures pertanyien al gran grup indoeuropeu.

Partint del seu centre originari de la Meseta, aquests celtes, als quals Santa Olalla considerava de filiació clarament goidèlica, iniciaren la seva expansió cap a la resta de territoris peninsulars, especialment cap a la façana atlàntica, on trobaren el camí més fàcil per estendre-hi la seva influència i el seu domini. Així, tot i que l'arribada de la segona onada cèltica, en un principi, accentuà de la diversitat peninsular, establint una dualitat molt marcada, de seguida els celtes començaren un procés de reunificació: “Este hierro céltico I se propaga de las mesetas [...] llevando a todos los ámbitos de España ese celtismo hispano”.<sup>1171</sup>

---

1170 GRACIA ALONSO, *Arqueología i política*, pàg. 336.

1171 SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 83.

Poc temps després de la segona onada cèltica, doncs, la major part del territori hispànic ja restava sota domini cèltic, que s'havia propagat des de la Meseta. Era a la Meseta, però, on la cultura cèltica s'havia mantingut més pura i fidel als seus orígens ja que, a les àrees perifèriques, les influències clàssiques, gregues però, sobretot, púniques, havien desnaturalitzat l'art i la cultura material cèltica, donant lloc, així, al que Santa Olalla entenia com a cultura ibèrica. Tot i aquesta entrada d'influències clàssiques, el procés de celtització de la Península no es revertí, ans al contrari, ja que, entre el 350 i el 250 aEC, Santa Olalla detectava una tercera onada cèltica, aquest cop conformada per celtes del grup gal, que reforçarien l'element cèltic ja existent. Amb ells portaven, ja adaptades al personalíssim geni cèltic, més influències clàssiques, que els gals de la Cultura de La Tène havien incorporat a través dels grecs massaliotes.

Això era el que portà alguns investigadors, afirmava Santa Olalla, a cometre l'error de creure que, cap aquesta època, es produí un domini ibèric de la Meseta, arran d'un canvi en la producció ceràmica que deixava intuir influències ibèriques. Segons ell, no es podia entendre de cap manera com una conquesta ibèrica de la Meseta sinó que no era altra cosa que l'adopció de les tècniques gregues passades pel sedàs gal, tot i que aquesta ceràmica no podia ser més adient a la personalitat cèltica: “La cerámica, aunque pintada con una técnica ibérica, se expresa en puro celtismo geometrizable y abstracto”.<sup>1172</sup> I aquest caràcter cèltic de la Península, segons l'autor, hauria quedat inscrit de forma inesborrable en el tarannà dels hispans fins al punt que ni la conquesta i dominació romana no pogueren eliminar ja que, ni substituïren la població cèltica peninsular ni esborraren del tot les característiques culturals, de manera que Santa Olalla afirmava que, tot i la dominació romana: “Racialmente la variación es pequeña y culturalmente gigantesca pero no total”.<sup>1173</sup>

Amb la caiguda de l'Imperi Romà, doncs, Santa Olalla advertia un renaixement de tot aquest món cèltic que predominava en l'ànima hispana, exceptuant, aquelles zones del sud i el llevant peninsulars on, ja a l'antiguitat, l'element cèltic hi havia estat molt més diluït en una major proporció d'elements “prearis”; les zones que l'autor considerava, encara als seus dies, que oferien: “un folklore sin color, matización ni fuerza en sentido estricto”.<sup>1174</sup> A la resta del territori, però, tan bon punt com s'afluixà la dominació romana, es produí una

---

<sup>1172</sup>Íbid. SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 104.

<sup>1173</sup>Íbid. SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 109.

<sup>1174</sup>Íbid. SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 110.

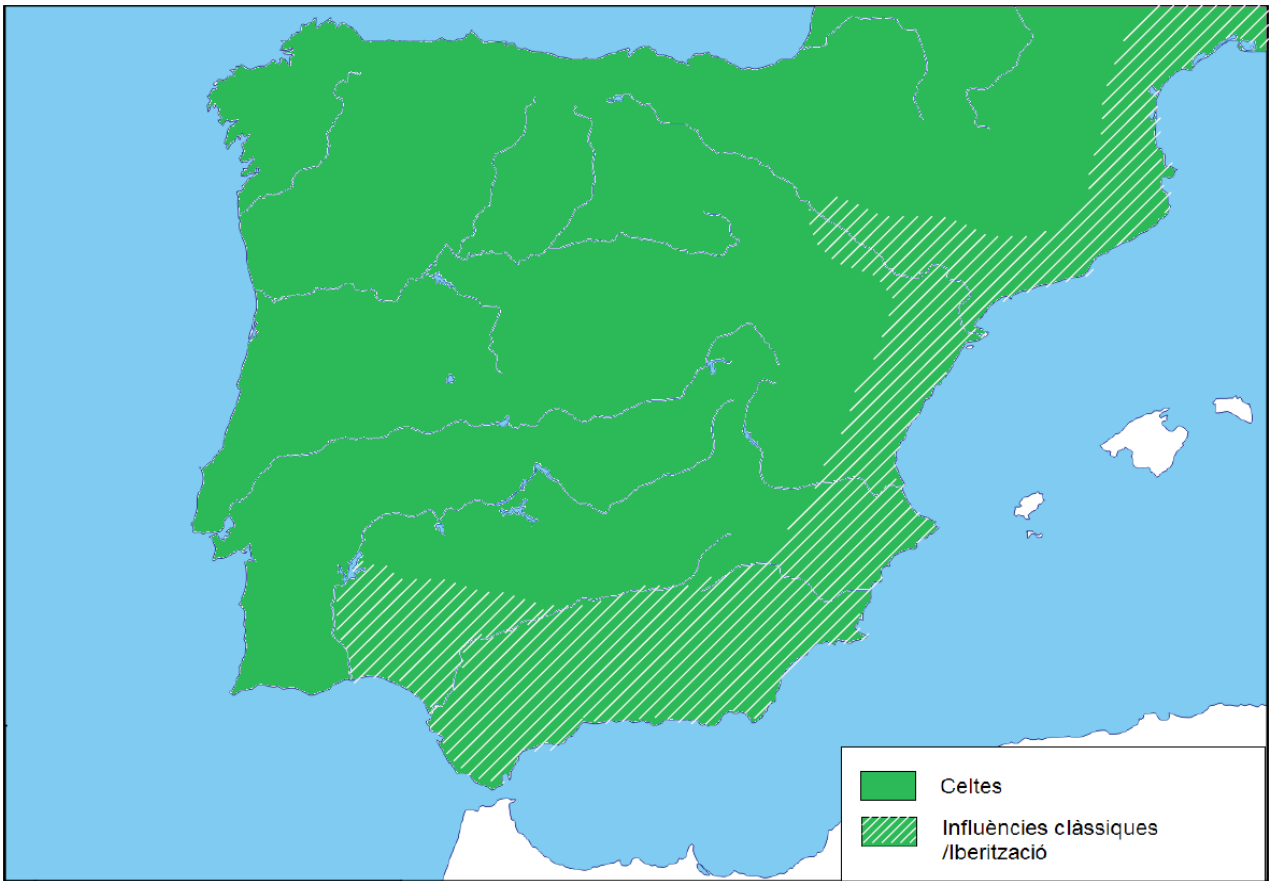
revitalització d'aquesta cultura cèltica subjacent, pròpia de la raça majoritària a la Península que, d'una manera o altra, acabaria resultant la dominant all llarg de tota la resta de la història d'Espanya ja que, a diferència de Bosch, Santa Olalla considerava que la dominació romana havia estat la darrera superestructura que havia dominat la Península i havia evitat el desenvolupament natural dels celtes autòctons.

Acabat aquest domini, l'esperit cèltic que batejava en l'ànima hispànica ja podia expressar-se lliurement: “En España, coincidiendo con este renacer del mundo céltico que se advierte en todo el Imperio romano, hay una vibración de los etnones célticos del país siempre perceptible a lo largo de nuestra historia, que se acusa fuertemente en la edad media y vuelve a tener una serie de reflejos en épocas ulteriores. [...] Nada de lo que racialmente formó nuestra estirpe y culturalmente nuestra civilización se pierde totalmente, antes al contrario se mezcla y con espíritu hondamente conservador y tradicional lo revive periódicamente en las más contradictorias formas”.<sup>1175</sup> Així, més enllà del caràcter plenament cèltic de la Meseta, que l'autor considerava fora de tot dubte, Santa Olalla estenia aquest element cèltic, tant a nivell racial com cultural, que per a ell eren dos àmbits gairebé indestriables, a la major part del territori peninsular. Així, per a ell, excepte alguns petits nuclis residuals, Espanya era profundament cèltica i s'havia d'estructurar en base a aquest element cèltic compartit. Així, considerava que la història d'Espanya, ja unida racialment i cultural, començava feia més de dos mil anys, quan els celtes o, en la seva terminologia, celto-germànics, iniciaren la seva expansió des de la Meseta per fer-se seva la major part del territori.

---

<sup>1175</sup>Íbid. SANTA OLALLA, *Esquema*, pàg. 110.





*Zones cèltiques de cultura ibèrica al segle III aEC segons Santa Olalla. Elaboració pròpia.*



## CAPÍTOL 10: ALTRES ENFOCAMENTS

Antonio Tovar i Julio Caro Baroja, tot i no ser considerats plenament arqueòlegs ni prehistoriadors, tenien una àmplia formació en aquestes matèries i, fins i tot, en compartien el llenguatge, de la mateixa que llurs camps d'estudi mantenien força punts de convergència amb els dels investigadors que han aparegut fins al moment en aquesta tesi. És per això que es considera plenament justificada la seva inclusió en aquesta tesi i que la interpretació de les seves obres pot ajudar a complementar i enriquir el punt de vista.

### 10.1 ANTONIO TOVAR: EL PUNT DE VISTA FILOLÒGIC

Antonio Tovar Llorente nasqué a Valladolid el 17 de maig de 1911. a causa de la feina del seu pare, que era notari, durant la seva infància s'hagué de canviar de lloc de residència diverses vegades i, entre les seves destinacions, figuraren el País Basc i el País Valencià. Així, el jove Antonio aprengué tant el català com el basc des de molt aviat i, especialment, adquirí la noció de bilingüisme, que tant influent esdevindria en les seves teories filològiques. A tot això, estudià el batxillerat en instituts de Valladolid, Alacant i Múrcia alhora que, pel seu compte, aprenia llatí.<sup>1176</sup>

Igualment, després d'haver acabat el batxillerat, cursà, de manera paral·lela, uns estudis oficials i uns de manera autodidacta. Mentre, a estones lliures, es dedicava a estudiar grec i alemany, per indicació dels seus pares es matriculà als estudis de Dret al Col·legi Maria Cristina dels Pares Agustins de El Escorial, dels quals n'obtingué la llicenciatura l'any 1930. Tanmateix, Tovar tenia clar que la seva vocació no passava pel Dret, sinó per la lingüística i la filologia de manera que, immediatament després d'aconseguir el seu primer títol, es matriculà a la llicenciatura de Filosofia i Lletres. Mentre cursava els seus estudis, participà en alguns dels viatges d'estudis i creuers que el seu mestre, Manuel Gómez Moreno, organitzava en aquells temps i als quals assistien la flor i nata dels investigadors espanyols del moment; així fou com Tovar conegué alguna de les principals figures de l'arqueologia espanyola d'aquells temps i de les properes dècades i travà amistat, per exemple, amb Martín Almagro. Alhora, d'aquells viatges, Tovar en tragué, també, un interès pel grec modern, idioma que aprengué i del qual realitzà diverses

---

<sup>1176</sup>TOVAR LARRUCEA; Consuelo, «Tovar Llorente; Antonio» dins: GÓMEZ HIDALGO; Iciar, *Diccionario Biográfico Español*, XLVIII, Real Academia Española, Madrid, 2009, pp. 355-357. pàg. 355.

traduccions.<sup>1177</sup>

L'any 1934 obtingué la llicenciatura en Història i Arqueologia i, per continuar amb la seva formació, aquest cop es matriculà, a Madrid, per estudiar Llengües Clàssiques. Al mateix temps, passà a treballar al Centro de Estudios Históricos que dirigia Ramón Menéndez Pidal i on treballà colze amb colze, entre d'altres, amb el seu antic mestre Manuel Gómez Moreno i amb Américo Castro, que fomentaren el seu interès per les llengües prerromanes de la Península Ibèrica i per la lingüística comparada. A partir d'aquest moment, les seves investigacions s'apartarien de la literatura i Tovar es dedicaria a temes d'aquesta índole. En aquesta línia anà, també, la beca que li fou concedida per la Junta de Ampliación de Estudios i que el portà, primer, a estudiar lingüística indoeuropea a la Sorbona de París i, després, a Berlín. Fou, precisament, a Berlín on li arribaren notícies de l'esclat de la Guerra Civil espanyola i, immeditament, Tovar decidí retornar a Valladolid, on residia la seva família, i afiliar-se a la Falange. Molt proper a Dionisio Ridruejo, amb qui l'unia una relació d'amistat des que eren companys d'estudis a El Escorial i que llavors era el cap provincial de la Falange a Valladolid, fou nomenat cap de Premsa i Propaganda del partit. Tanmateix, aquesta mateixa proximitat a Ridruejo li valgué uns quants dies de presó per rebel·lió militar quan aquest difongué un discurs en què José Antonio Primo de Rivera criticava el líder de la Confederación Española de Derechas Autónomas, José María Gil Robles. De totes maneres, l'arrest no li passà factura i conservà el seu lloc a Radio Nacional.<sup>1178</sup> Mentre Ramón Serrano Suñer, cunyat de Francisco Franco, ocupà el ministeri de l'Interior, Dionisio Ridruejo fou el secretari de Premsa i Propaganda del règim i s'envoltà d'un nodrit grup d'intel·lectuals entre els quals ocupaven un lloc destacat l'escriptor Pedro Laín Entralgo i Antonio Tovar.<sup>1179</sup> Així, Tovar es convertí en l'acompanyant habitual de Serrano Suñer durant els múltiples viatges que "El Cuñadísimo" efectuava pel país de les potències de l'Eix durant els anys de la Segona Guerra Mundial; el poliglòtisme de Tovar, junt amb el coneixement que tenia tant del passat clàssic com de l'indoeuropeu el convertien en l'interpret ideal per les trobades del ministre de l'Interior amb els mandataris nazis i feixistes.<sup>1180</sup>

Tanmateix, tant aviat com acabà el seu doctorat en Filologia Clàssica el 1941, decidí

---

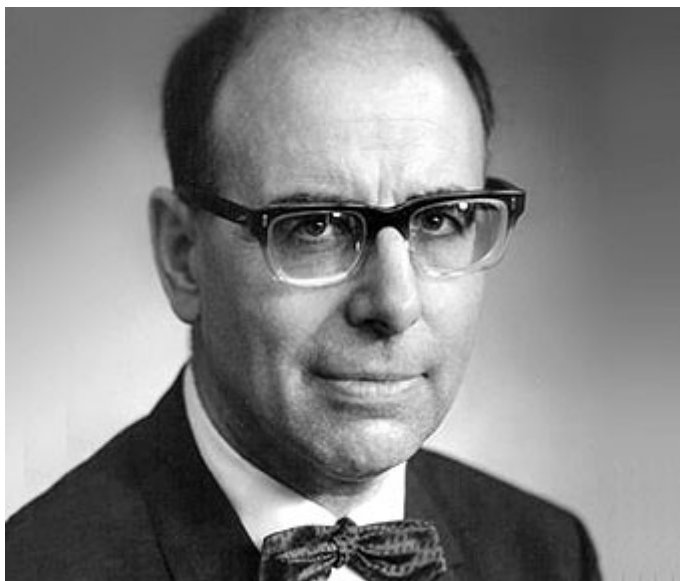
1177Íbid. TOVAR LARRUCEA, «Tovar Llorente; Antonio», pàg. 355.

1178Íbid. TOVAR LARRUCEA, «Tovar Llorente; Antonio», pàg. 355.

1179Per a un estudi dels intel·lectuals que integraven la primera Falange i la relació que mantingueren amb la segona generació, dins la qual s'inclou Tovar, vegeu: CARBAJOSA; Mónica i CARBAJOSA; Pablo, *La corte literaria de José Antonio. La primera generación cultural de la Falange*, Crítica, Barcelona, 2003.

1180TOVAR LARRUCEA, «Tovar Llorente; Antonio», pàg. 355.

abandonar tota implicació política i dedicar-se a la seva carrera així que, el 1942, obtingué la càtedra de Llatí a la Universitat de Salamanca, ciutat on, a més, es casà amb la seva dona, Consuelo Larrucea. Fins i tot, acabaria sent rector de la Universitat de Salamanca entre 1951 i 1956, període durant el qual crearia la primera especialitat en llengües modernes de tot l'Estat, creà una càtedra de Llengua Basca i impulsà els estudis en llengües indoeuropees i prerromanes.



*El lingüista Antonio Tovar. Font: biografiasyvidas.com*

Poc després, l'any 1958, Tovar abandonaria l'Estat de manera definitiva, excepte un breu pas d'un any per la càtedra de Llatí de la Universitat de Madrid l'any 1964. La seva filla, i biògrafa per al *Diccionario Biográfico* de la RAE, Consuelo Tovar Larrucea, afirma que fou un exili voluntari a causa del desengany que el seu pare sentia envers l'Espanya franquista. Fos com fos, Tovar es traslladà a Amèrica, primer a la Universitat de

Tucumán i, després, a la d'Illinois, on romangué fins el 1967. Alhora, aprofità la seva experiència americana per estudiar diverses llengües indígenes, tant de l'Amèrica del Sud com de la Nord, sempre seguint els mètodes de la lingüística comparada que havia après al Centro de Estudios Históricos i durant les seves estades a París i a Berlín.<sup>1181</sup>

A partir de 1967, tornà a Europa, concretament a la universitat alemanya de Tübingen, per ocupar-se de la càtedra de Lingüística. Allà, donà curs a la seva vessant més polifacètica, ja que impartí classes de llengües cèltiques antigues, irlandès antic, llengües ameríndies, basc i germanística, sempre des del punt de vista de la lingüística comparada, fins a la seva jubilació, el 1979. Tanmateix, tot i retornar a Espanya per passar els últims anys de la seva vida, continuà impartint cursos de doctorat com a professor emèrit a la Universitat de Tübingen fins a la seva mort, el 14 de desembre de 1985.

## **10.2 INTERPRETACIÓ DE L'OBRA DE TOVAR: EL PRIMITIVISME LINGÜÍSTIC**

<sup>1181</sup>Íbid. TOVAR LARRUCEA, «Tovar Llorente; Antonio», pàg. 355.

Durant els primers anys de la seva carrera, Antonio Tovar combinà diverses disciplines, com ara la història, l'arqueologia, la literatura i la filologia. Fruit d'aquesta barreja d'interessos, en la qual conflüen la lingüística comparada, la fascinació pel classicisme i una ideologia, en aquells temps, manifestament feixista, nasqué, per exemple, un dels seus primers treballs destacats: *En el primer giro*. En aquest recull miscel·lànic d'escrits sobre l'antiguitat clàssica que l'autor data entre 1931 i 1941, Tovar, a diferència dels indoeuropeïstes purs com Almagro o Santa Olalla, analitza les dues grans civilitzacions clàssiques de l'antiguitat europea, tant la grega com la romana, en clau d'aliança racial.

Així, tal i com postulava José Ortega y Gasset a *Las meditaciones del Quijote*, el 1914, Tovar observava dos principis, especialment en la civilització grega antiga; la suposada claredat mediterrània, que en el fons és obscuredat, misteri i ritual, i la suposada obscuredat germànica, que en realitat resulta claredat, racionalitat i espiritualitat.<sup>1182</sup> Tanmateix, Tovar ho relaciona amb la mescla de races que es produí a la Grècia del segle V aEC, quan la raça nòrdica rossa, arribada amb les invasions de l'anomenada Època Fosca, dominava la raça indígena mediterrània. Segons l'autor, aquesta raça de governants, encara no diluïda entre els autòctons, havia permès el sorgiment d'una cultura tan potent com l'hel·lènica de l'època i aquest fet no es podia tornar a repetir perquè, des de llavors, la raça mediterrània, eternament decadent, s'havia imposat a l'element nòrdic indoeuropeu.<sup>1183</sup> Una idea que pràcticament coincideix amb la que exposa Alfred Rosenberg, considerat el gran teòric del nazisme, a la seva obra de 1931, *Das Wesensgefüge des Nationalsozialismus* (Els fonaments del nacionalsocialisme):

En realidad la cultura griega no nació de la pre-griega sino que en dura lucha la superó y venció. El derecho paterno nórdico triunfó sobre el matriarcado no nórdico; los dioses de la luz y el cielo subyugaron a las diosas de la noche y de la tierra. [...] Y cuando Grecia sucumbió no volvió a sus comienzos sino que se hundió en la confusión de los pueblos del Asia Menor y África. La delgada capa señorial nórdica de los helenos fue absorbida por la supremacía veinte veces mayor de los antiguos sometidos, y con el portador del carácter homérico desapareció para siempre también la imagen anímica del hombre griego.<sup>1184</sup>

---

1182 ORTEGA y GASSET; José, *Meditaciones del Quijote*, (1914), Cátedra, Madrid, 2005, pp. 125-134.

1183 TOVAR; Antonio, *En el primer giro. Estudios sobre la antigüedad*, Espasa-Calpe, Madrid, 1941, pàg. 22.

1184 ROSENBERG; Alfred, *Fundamentos filosóficos del nacionalsocialismo: las bases del Nuevo Orden*, (1931), Editorial Kamerad, [www.editorialkamerad.files.wordpress.com](http://www.editorialkamerad.files.wordpress.com), (consultat el 12-VIII-2014), pàg. 21.

Malgrat això, en un escrit contemporani, *El Imperio de España*, publicat de manera anònima el 1936, afirmava que, a l'Edat Mitjana, aquest procés s'havia tornat a repetir tot i que, amb el classicisme que el caracteritzava a l'època, aquest cop ho considerava un fet positiu:

Los visigodos intentaron en España un Estado racista. Creyeron que la manera de conservar una aristocracia es mantener la sangre pura de mezclas. Y, como en todos los reinos germánicos, de Italia, de África, de Francia, la dualidad se implantó. Los germanos, con sus leyes; los romanos, con las suyas: pero nada de fusión, nada de matrimonios mixtos. La historia de la monarquía visigoda no es más que la historia de la lucha de los germanos por conservarse, por no mezclar su sangre.<sup>1185</sup>

De totes maneres, a mesura que anà avançant la seva carrera, Tovar matisà molt aquests termes en les seves anàlisis i, fins i tot, en escrits de la mateixa època com *El Imperio de España*, que no és una obra acadèmica sinó purament política, publicada per primera vegada de manera anònima el 1936, i malgrat el falangisme abrandat que l'autor mostrava en aquella època, aquest imperi espanyol no es basava en criteris racials ni d'unitat cultural:

Levante y el Sur son iberos de raza. En el Centro y en el Norte domina sobre viejas razas indígenas una capa más o menos de densa de aristocracia celta. Cada región española tiene una mezcla de razas, diversa en proporción y elementos. Por eso la unidad de España no va a ser ya nunca una unidad racista, ni tampoco de lengua o de cultura, sino una unidad de destino, lograda a fuerza de romanidad y viva sólo en los momentos en que España tiene conciencia de su destino universal.<sup>1186</sup>

I, fins i tot, encara més tard, a la Baixa l'Edat Mitjana, considerava que l'Imperi espanyol havia contribuït a eliminar aquesta dualitat entre el món germànic i el mediterrani que tant havia contribuït a alentir el progrés material i cultural europeu: “La conciencia de unidad de Europa – empezada ya a sentir bajo el yugo y las flechas de los Reyes Católicos- gana claridad cuando, con Carlos V, se sobrepone el Imperio español nacional, que había tenido en el siglo XI una aurora románica- el Imperio único, el Imperio de Europa, el Imperio Romano Germánico”.<sup>1187</sup> Igualment, en les seves versions més tardanes de la història de Grècia, deixà de prestar atenció a l'element racial i es focalitzà molt més en les

---

1185 TOVAR; Antonio; *El imperio de España*, (1936), Afrodisio Aguado, Madrid, 1941, pàg. 26.

1186 Íbid. TOVAR, *El imperio*, pàg. 17.

1187 Íbid. TOVAR, *El imperio*, pàg. 65.

condicions socio-econòmiques de l'època. Tanmateix, tampoc no es podia estar de vincular-ho al seu present dels temps de la Guerra Freda, fins i tot de forma explícita, quan assegurava que:

Al terminar de historiar la época helenística [...] no podemos menos que compararla con la época actual. Evidentemente el arecido es mayor que el de cualquier época antigua, si exceptuamos acaso algunos siglos del Imperio romano. La difusión de la cultura y su cosmopolitismo, la unificación de grandes espacios geográficos, la concentració de capital y la proletarización de inmensas masas, la aparición de grandes metrópolis que resumen mundos heterogéneos, los progresos técnicos, el agotamiento de las fuerzas creadoras en arte y literatura, los empeños de crear una economía dirigida, la inarmonía entre las clases sociales...[sic] Si Roma representó un poco el papel de Norteamérica en aquel mundo, Mitridates o los partos eran el poder vengativo y oriental que ofrecía el desquite a explotados y oprimidos.<sup>1188</sup>

L'autor, però, tot i el seu flirteig de joventut amb les idees racials de l'època i el seu interès pels processos formatius dels pobles, no arribà mai a elaborar una obra purament etnològica, per bé que en algunes de les seves obres lingüístiques, com *El euskera y sus parientes*, hi apareixen de manera recurrent referències a teories dels grans arqueòlegs i etnòlegs del moment com, per exemple, Pere Bosch Gimpera o Adolf Schulten. És en aquest sentit que queda plenament justificada en aquesta tesi la inclusió de Tovar, la biografia del qual també està estretament vinculada a molts dels altres autors que apareixen en aquestes pàgines.

De fet, àdhuc en els moments més polititzats de la seva carrera, quan defensava a ultrança la unitat i l'imperialisme hispànic, l'atenció que prestava al fet ètnic era gairebé nul·la. Per a ell, Espanya no tenia, ni havia tingut mai, una raça llengua i cultura homogènies ni estava en la seva naturalesa i cada pas que s'havia fet en aquest sentit no havia estat més que un pas cap a la modernitat, no pas per obeir cap mena d'inclinació genètica o racial: Claro que no negaremos la sangre prerromana, y que no discutiremos que en las razas españolas, ya antes de ser romanizadas, había magníficas virtudes y cualidades. Pero esto apenas es historia, sino más bien prehistoria, es decir, algo entre historia natural e historia universal.<sup>1189</sup>

---

<sup>1188</sup>RUIPÉREZ; Martín i TOVAR; Antonio, *Historia de Grecia*, Ed. Montaner y Simón, Barcelona, pàgs. 344 i 345.

<sup>1189</sup>TOVAR, *El Imperio*, pàg. 118.



Antonio Tovar era un dels grans experts en la filiació ètnica basca o, dit més encertadament, en la filiació ètnica de la llengua basca. Tenia una opinió que recorda força a la que defensava Caro Baroja en la majoria dels casos; almenys en una de les seves principals obres sobre el tema; *El euskera y sus parientes*, un intent de posada en relació de la llengua eusquèrica i els seus veïns, especialment els dialectes ibèrics. Treball, aquest, que empraria com a referència per al llibret *La lucha de lenguas en la Península Ibérica*, de 1968, on exposaria, de manera més teòrica, les seves idees sobre les llengües peninsulars però sense contemplar, en cap cas, més que arguments estrictament lingüístics.<sup>1190</sup>

Tornant al cas de la llengua basca, i sense arribar a afirmar que fos la llengua primigènia de la Península, sí que Tovar remuntava el seu origen a l'època paleolítica i no la circumscribia a l'àmbit peninsular sinó que, en la línia de Bosch Gimpera, estenia aquesta forma primitiva de la llengua basca per gran part de l'Europa antiga fins arribar al Caucas, territori amb les llengües del qual trobava paral·lelismes. No descartava tampoc la hipòtesi, proposada per Oswald Menghin i defensada, entre d'altres, per Almagro, que en un moment posterior s'hagués produït l'entrada d'elements caucàsics a la Península relacionats amb la cultura del vas campaniforme, que ell no considerava una creació autòctona sinó una importació cultural. De totes maneres, aquesta nova aportació cultural no féu sinó reforçar els vincles ja existents i els paral·lelismes lingüístics.<sup>1191</sup> Explicava aquesta hipòtesi amb la imatge metafòrica d'un continent lingüístic que, en èpoques posteriors, entre el Neolític i l'Edat del Bronze, acabaria inundat per l'arribada en onades de llengües indoeuropees que acabarien per tapar aquestes llengües de substrat. Com a conseqüència: “Las lenguas caucásicas, lo mismo que el vascuence, son islas de un antiguo continente lingüístico, que emergen del territorio inundado por otras lenguas”.<sup>1192</sup>

De totes maneres, no acceptava que aquests paral·lelismes lingüístics fossin deguts a què, abans de la “inundació” indoeuropea, es parlés la mateixa llengua des de l'Europa Occidental fins a la Serralada Caucàsica. Recorria a la lingüística comparada per presentar aquest continent lingüístic previ a les llengües indoeuropees com un mosaic de dialectes més o menys diferenciats entre sí però els parlants dels quals no eren del tot conscients de què constituïa o no una llengua: “no tenemos derecho a suponer que el

---

1190 TOVAR; Antonio, *Lo que sabemos de la lucha de lenguas en la Península ibérica*, Gregorio del Toro Editor, Madrid, 1968.

1191 TOVAR, *El euskera*, pàg. 33.

1192 Íbid. TOVAR, *El euskera*, pàg. 33.

continent desaparecido era de grandes lenguas muy diferenciadas [...] sería mejor pensar en un territorio tan variado y sin unificar como el de la América precolombina, en el que por lo demás, entre lenguas de estructuras muy dispares, se generalizan paralelos



*Assaig d'aplicació de les teories lingüístiques de Tovar a la Península Ibèrica del segle III aEC. Elaboració pròpia.*

culturales y se difunden expresiones de un mismo pensamiento lingüístico”.<sup>1193</sup>

Igualment, considerava que aquest fet es tornà a produir amb el sorgiment de les llengües romàniques, a l'Edat Mitjana: “Gallego, asturiano y leonés, castellano, navarro-aragonés, catalán, se suceden a través de formas intermedias, de tal manera que los límites de cada uno de los distintos fenómenos [fonètics i lèxics, les isoglosses] no pasan en haces por los mismos puntos”.<sup>1194</sup> No fou, segons l'autor, fins que aquestes zones de dialectes indefinits es conformaren, o no, en entitats polítiques, que començaren a aparèixer, ja ben diferenciades, les actuals llengües romàniques peninsulars.

Tot i el seu caràcter metafòric, aquesta imatge d'un vast continent arreu del qual es

<sup>1193</sup>Íbid. TOVAR, *El euskera*, pàg. 34.

<sup>1194</sup>TOVAR, *Lo que sabemos*, pàg. 57.

parlava la llengua originària de l'oest d'Europa fins que acabà sent aïllada per altres llengües forànies, recorda força a les tesis de Schulten, que identificava el basc, que per a ell era lligur, amb el poble originari de la regió. Alhora, el mite de l'Atlàntida com a continent enfonsat acabava de completar aquesta metàfora. A continuació, Tovar passava a analitzar la suposada identitat entre la llengua basca i la ibèrica, que havien defensat altres investigadors entre els quals destacaven Gómez-Moreno i Schuchardt de manera explícita. De manera més subtil, Tovar també comptava Caro Baroja entre els bascoiberistes, tot i que afegia que la seva opinió havia anat alternant tant l'afirmació com la negació.<sup>1195</sup>

En la seva original manera de concebre la relació entre ambdues llengües, i continuant amb les seves extrapolacions d'estudis sobre les llengües ameríndies a les de la Península Ibèrica antiga, considerava que el basc i l'ibèric no tenien un origen comú sinó que, partint d'una base diferenciada, havien anat desenvolupant profundes semblances al llarg de segles i mil·lennis de relació i veïnatge. Tovar defensava que aquest era un fet que es donava de forma freqüent entre societats poc desenvolupades, on el bilingüisme, i fins i tot el poliglòtisme, eren quelcom habitual i les separacions entre llengües i dialectes eren tant subtils que sovint els mateixos parlants de territoris veïns no eren conscients si estaven parlant la mateixa llengua o llengües diferents. Així, Tovar no trobava que en el món antic les llengües es poguessin entendre com a quelcom absolut i amb fronteres delimitades; més aviat l'entenia com un fet gradual que es podia estendre per vastíssims territoris: “La relación del vasco y el ibérico se basa en un tipo de cultura en que hablantes plurilingües no tienen una conciencia muy clara de la separación entre los diferentes sistemas de expresión”.<sup>1196</sup>

Desmentia, d'aquesta manera, l'antiga idea positivista que entenia que tot dialecte naixia com a resultat de la diferenciació d'una llengua primitivament unitària. Així, fins i tot dues llengües amb orígens diferents, com eren el basc i l'ibèric, podien arribar a evolucionar de manera convergent fins arribar a coincidir en dos dialectes d'una mateixa llengua i, amb el temps, fondre's fins a esdevenir indistingibles. Especialment aquest fet es donava en societats bàrbares o que no havien aconseguit alts graus de civilització i, per tant, no havien arribat a desenvolupar una consciència unitària de llengua. Especialment els contactes de veïnatge afavorien aquest intercanvi d'influències lingüístiques ja que:

“Las zonas laterales [de les llengües] son por naturaleza conservadoras, pero también

<sup>1195</sup>TOVAR, *El euskera*, pàg. 38.

<sup>1196</sup>Íbid. TOVAR, *El euskera*, pàg. 55.

están expuestas a la penetración de elementos extraños”.<sup>1197</sup> Alhora, aquestes cultures primitives propenses a les transferències lingüístiques no es donaven només en èpoques protohistòriques sinó que també es donaven, en opinió d'Antonio Tovar, en l'actualitat, en zones que, malgrat que no esmenta explícitament el País Basc, hi podien recordar: “Es bilingüe una familia inmigrante en cualquier país de América, como es plurilingüe un pastor del Cáucaso o de los Balkanes o muy a menudo un salvaje de América o de África”.<sup>1198</sup>

De la mateixa manera que fa amb les llengües, Antonio Tovar considerava que podia passar el mateix amb les característiques culturals, especialment amb algunes pràctiques ancestrals dels bascos com eren el fet de dir *gaur*, literalment “aquesta nit” per dir avui, les festes amb foc, que impliquen un antic culte nocturn, la creença en certes divinitats menors i un ésser suprem celestial o la famosa tradició de l'arbre de Gernika. Tovar destacava que la majoria d'aquests trets culturals es podien observar en diversos pobles antics tant celtes com germànics. D'aquest fet, Martín Almagro Gorbea, arqueòleg posterior a tots els esmentats fins ara i fill de Martín Almagro Basch, en deduïria que la cultura basca s'havia superposat a la cèltica que hi havia anteriorment per conquesta, a principis de l'Edat Mitjana. Tovar, per contra, defensava que aquestes característiques compartides no implicaven necessàriament un substrat cultural cèltic sinó, més aviat, un bagatge cultural comú a tots els pobles antics del sud d'Europa, que s'havia anat estenent per contactes de veïnatge i que era impossible atribuir l'origen en exclusiva a una cultura o altra.

Pràcticament es podria dir que, respecte l'època de *En el primer giro*, Tovar havia adoptat la postura contrària a la que defensava llavors. Això no significava, ni molt menys, que s'hagués convertit en un defensor de la diversitat cultural, si bé ara les seves idees es podien considerar força més subtils i, fins i tot, podia semblar que defensava una visió antagònica. Tanmateix, el pensament de fons no havia variat especialment, per més que ho hagués fet el vocabulari; les diferents poblacions d'un territori, que ara Tovar classificava en base a la llengua que parlaven i no a la raça, indefectiblement s'acabaven mesclant de manera que la que havia de resultar dominant adquiria algunes de les característiques de la població, o les poblacions, que absorbia.

Per bé que en aquest cas no formulà la comparació explícita, Tovar està descrivint un

---

<sup>1197</sup>Íbid. TOVAR, *El euskera*, pàg. 171.

<sup>1198</sup>Íbid. TOVAR, *El euskera*, pàg. 169.

procés molt similar al que sofrí, segons ell, el regne bàrbar de Macedònia fins a quedar adscrit plenament al món hel·lènic. Igualment, en opinió seva, en època hel·lenística, la llengua i la cultura hel·lèniques s'estengueren plenament entre les elits dels territoris asiàtics i africans conquerits mentre que les capes més baixes de la població romanien fidels a als seus antics usos lingüístics i culturals. En aquest cas, segons Tovar, la plena assimilació no arribà a produir-se perquè la puixança política, social i econòmica del món hel·lènic decaigué, per causes internes, abans no es culminés el procés.<sup>1199</sup> Si no encertat, almenys és temptador establir la comparació.

Un altre factor a tenir en compte, segons Tovar, a l'hora d'entendre els canvis lingüístics és la facilitat de comunicació. D'aquesta manera, segons ell, el català o el gallec, fàcilment comprensibles per a la cultura dominant castellano-parlant, tenien una esperança de vida més llarga que no pas llengües de més difícil comprensió com, per exemple, el basc o les llengües cèltiques que encara sobreviuen a França i el Regne Unit: "Todo avance cultural, todo movimiento, se traduce en desventaja de una lengua «difícil», es decir, demasiado diferente a las lenguas de la cultura occidental, y poco adaptable".<sup>1200</sup> Així, ressaltà una i altra vegada que aquestes situacions de bilingüisme, i fins i tot de poliglòtisme, es donaven especialment en zones subdesenvolupades que no havien arribat a un nivell de consciència nacional suficient com per distingir clarament entre un dialecte i un altre; entre una llengua i una altra. D'aquesta manera, es podria extreure de les seves tesis, sense forçar gaire la interpretació, que si Espanya volia esdevenir un país modern, no hi havia lloc per a la coexistència de diferents llengües i cultures tal i com havia afirmat, de manera molt explícita, a *El Imperio*:

Hace quince, veinte años [es refereix a la dècada de 1920] el mundo sufría una crisis de barbarización; era la época de los Ismos [sic]. Todos querían más o menos volver a la selva. El desnudismo no era más que la expresión de un afán que se extendía a todas las ramas de la cultura humana. Se hacía poesía dadá y se pintaba como si Velázquez no hubiera existido, y se hacía música sobre sistemas tonales bárbaros y desconocidos para la gran tradición europea que venía desde el Renacimiento. Fue el momento de las pequeñas naciones, de las Checoslovaquias, mientras las grandes dormitaban o rodaban hacia el marxismo y hacia la revolución que tendía a convertir el hombre en un primitivo.<sup>1201</sup>

Tanmateix, això no es podia portar a terme de manera forçada ni obligatòria sinó que

---

1199RUIPÉREZ, TOVAR, *Historia de Grecia*, pp. 221-347.

1200TOVAR, *Lo que sabemos*, pàgs. 39 i 40.

1201TOVAR, *El imperio*, pàg. 108.

s'havia de produir gairebé de manera natural. Al llarg del temps, a força de veïnatge i convivència, les diferències tant lingüístiques com culturals s'anirien atenuant fins a fusionar-se. De fet, insistia que, com més pacífic era un procés de diglòssia, més fàcil era que aquest es produís:

Pero como se comprende, en territorios tan extensos y varios como los del Occidente del Imperio [romà], era natural que las circunstancias sociales y culturales fueran muy diversas. Sin salir de la Península, basta comparar la situación de Bética [sic], tan rápidamente romanizada como hemos dicho, con la tenaz resistencia que les celtíberos, los lusitanos, los galaicos, astures y cántabros opusieron a Roma.

Las poblaciones indígenas del Sur [de la Península Ibèrica], y algunas del Este, recibieron a los romanos como aliados, o al menos, como un poder civilizado que podía defenderlas de la amenazadora presión de los pueblos inestables y guerreros de las mesetas del Noroeste y Norte. En cambio los pueblos de lengua indoeuropea, los pobladores de esas regiones más bárbaras, resistieron durante dos siglos contra la dura opresión de Roma.<sup>1202</sup>

D'aquesta manera, tant l'èuscar com el català, que ell coneixia bé, havien d'anar empeltant-se de trets del castellà, així com el castellà de trets de les seves llengües veïnes. Amb prou temps, aquestes llengües perifèriques, que ell destacava com les més conservadores però també les més receptives a les influències estrangeres, anirien esdevenint dialectes de la llengua principal, com ja havia passat amb certes àrees antigament bascoparlants que en l'actualitat havien esdevingut castellanoparlants. Més endavant encara, aquestes àrees perifèriques es fusionarien plenament i apareixeria una consciència nacional diferenciada de la dels seus veïns, aquest cop ja prou desenvolupats a nivell civilitzatori com per garantir l'estabilitat d'aquestes noves unitats nacionals que havien de consolidar-se fermament en un Estat-nació modern.

### **10.3 JULIO CARO BAROJA: EL PUNT DE VISTA ETNÒGRÀFIC**

Julio Caro Baroja és, potser, l'autor més polifacètic i més difícil de classificar de tots els que figuren en aquesta tesi i, ahora, el que presenta una biografia més diferent i allunyada dels cànons acadèmics de l'època. De fet, ell mateix com un "humanista que ha procurado huir, en cuanto esto es posible, de formalizar su profesión."<sup>1203</sup> De totes maneres, el seu interès per l'etnologia el portà a elaborar una obra etnològica, *Los*

---

<sup>1202</sup>TOVAR; *Lo que sabemos*, pàg. 71.

<sup>1203</sup>CARO BAROJA; Julio, *EL mito del carácter nacional. Meditaciones a contrapelo*, Seminarios y Ediciones S. A., Madrid, 1970, pàg. 7.

*pueblos de España*, que s'insereix plenament dins els paràmetres amb els quals treballaven els arqueòlegs i prehistoriadors a l'Espanya de la seva època i la immediatament anterior. Així, en comparteix tant la metodologia com el vocabulari, de la mateixa manera que es basa en les obres d'aquests arqueòlegs, i també en les dels filòlegs, per elaborar la seva visió de l'Espanya prerromana.

Julio Caro Baroja nasqué a Madrid el 13 de novembre de 1914. Fill de l'editor Rafael Caro Raggio i de Carmen Baroja, formava part d'una família de literats i gent dedicada a la cultura, entre els quals destacava el seu oncle matern, l'escriptor Pío Baroja, que s'adscrivia a l'anomenada Generació del 98. Així, ell mateix afirmava que hagués pogut ser poeta, dramaturg, novel·lista o pintor però que, inevitablement, el seu destí havia estat, des de sempre, lligat al món de la cultura. Al final, la influència del seu pare editor, i la gran memòria, que li permetia retenir amb facilitat tot allò que llegia, acabaren per decantar-lo més per la investigació que no pas per les arts. Tanmateix, mai no abandonà el gust per aquesta faceta més artística, com ho demostra el fet que ell mateix feia les il·lustracions per als seus llibres o la novel·la satírica *Veladas de Santa Eufrosina*.<sup>1204</sup>

Durant la seva joventut, mentre estudiava secundària a l'Instituto Escuela de Madrid, alternava els seus estudis oficials, en els quals destacava en Ciències Naturals i Humanitats, amb les lectures extracurriculars de l'índole més variada. Tanmateix, les seves notes no passaren de ser discretes, tal i com ell mateix reconeixia, com tampoc no foren brillants les que obtingué a la Universitat de Madrid. De totes maneres, sí que destacà en aquelles, poques, assignatures que li interessaven com, per exemple, les de prehistòria que impartia Hugo Obermaier, qui el posà en contacte amb l'etnologia antiga. Finalment, es doctorà, el 1943, amb una tesi sobre les religions antigues de la Península Ibèrica.<sup>1205</sup>

Paral·lelament, al País Basc, on la seva família materna tenia diverses propietats, entrà en contacte amb dos dels grans investigadors del moment sobre la llengua i la cultura basques; Telesforo de Aranzadi i José Miguel de Barandiarán. Ells, especialment Barandiarán, foren qui l'introduïren en l'estudi de temes relacionats amb la filologia i l'etnologia basca i, alhora, li despertaren l'interès per qüestions tingudes per marginals o excessivament populars en aquells moments, així com per les minories; els gitanos, els

---

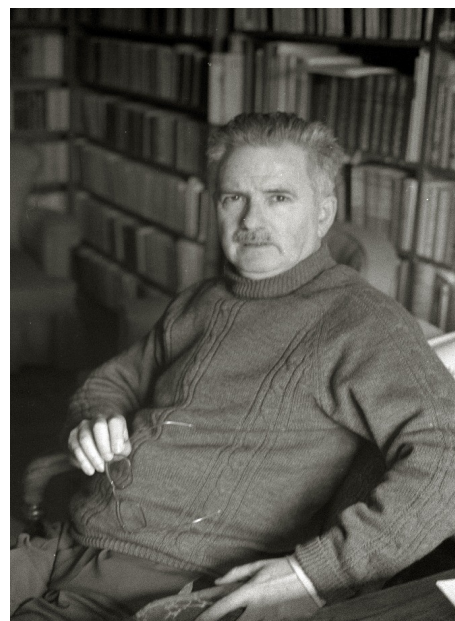
<sup>1204</sup>ÁLVAREZ BARRIENTOS; Joaquín, «Caro Baroja; Julio» dins: GÓMEZ HIDALGO; Iciar, *Diccionario Biográfico Español*, IX, Real Academia Española, Madrid, 2009, pàg. 554.

<sup>1205</sup>Ibid. ÁLVAREZ, «Caro Baroja; Julio», pàg. 554.

jueus, els bandolers o el carnaval. Per contrast, era un assidu de la tertúlia del cafè madrileny La Cacharrería on, entre altres, conegué i es relacionà amb Miguel de Unamuno.<sup>1206</sup>

Igual que durant els seus anys de formació, durant la seva vida professional també alternà la faceta més oficial dins el món universitari amb la més autònoma. Així, no arribà mai a ostentar cap càrrec dins de la universitat, a diferència de la majoria dels autors apareguts fins ara. De fet, la seva trajectòria dins el món universitari fou un seguit de breus i intermitents períodes que comprenen una plaça d'ajudant d'Història Antiga i Dialectologia a la Universitat de Madrid entre 1943 i 1945, una estada de tres cursos a la Universitat de Coimbra, del 1957 al 1960, un pas fugaç per la Universitat de Wisconsin el 1973 i, per acabar, el desenvolupament de la càtedra d'Antropologia Filosòfica a la Universitat del País Basc entre 1981 i 1983.<sup>1207</sup>

Fora del món universitari, treballà a l'École Pratique des Hautes Études de Paris, al Centro Superior de Investigaciones Científicas, on dirigia un grup d'estudi de la dialectologia, al Museo Antropológico de Madrid, o com a corrector i traductor per a l'Institut Britànic. Fins i tot, el 1944 fou nomenat director del Museo del Pueblo Español, càrrec del qual dimití el 1954 però que propicià l'inici del seu interès pel folklore i li permeté posar-se en contacte amb folkloristes tant de l'Estat com estrangers.<sup>1208</sup> Un altre dels punts d'inflexió a la seva carrera es produí entre 1952 i 1953. Comissionat pel llavors director general del Marroc i les colònies, el coronel José Díaz de Villegas, realitzà un viatge a través del Sàhara espanyol per tal d'elaborar un informe etnogràfic que, en forma d'estudi, es publicaria el 1955 amb el títol *Estudios saharianos*. A partir d'aquí, tot i que sempre fou molt polifacètic, Caro podria ser definit com un etnòleg. Aquest fou el principi de la seva vasta producció d'estudis sobre minories que comprèn, com ja s'ha dit, els jueus o els gitanos, però també els moriscos, els bandolers o les



*Julio Caro Baroja a la seva casa de Vera del Bidasoa. Font: Kutxa Fundazioa, kutxateka.com*

<sup>1206</sup>Ibid. ÁLVAREZ, «Caro Baroja; Julio», pàg. 554.

<sup>1207</sup>Ibid. ÁLVAREZ, «Caro Baroja; Julio», pàg. 554.

<sup>1208</sup>Ibid. ÁLVAREZ, «Caro Baroja; Julio», pàg. 555.



bruixes i la bruixeria.<sup>1209</sup>

L'ampli ventall dels seus coneixements li permeté publicar sobre temes molt variats i, alhora, conèixer molts dels investigadors i intel·lectuals del moment, amb molts dels quals treballà colze amb colze i trabà amistat. És el cas, per exemple, de Pío Baroja, oncle seu, però també dels intel·lectuals de la Generació del 98 com eren l'escriptor basc Miguel de Unamuno, o el gallec Ramón María del Valle-Inclán, però també altres de posteriors com José Ortega y Gasset, que afirmava que no tan sols l'Estat espanyol era un ens decadent i moribund sinó que fins i tot la "raça" i la "substància nacional" estaven greument malalts de manera gairebé estructural.<sup>1210</sup> Als seus escrits de caire més polític s'hi pot apreciar, per exemple, la influència orteguiana.

De la mateixa manera, el mestratge d'Obermaier o l'amistat d'Antonio Tovar el familiaritzaren amb la metodologia i la terminologia emprada per a estudis d'aquesta índole. Tot i ser una mica posterior i, en certa manera, un element estrany a la majoria dels autors apareguts fins ara, la seva reflexió sobre els pobles d'Espanya s'insereix plenament dins el corpus principals d'aquesta tesi i permet afirmar que Julio Caro Baroja, mort a la seva casa de Vera del Bidasoa, a Navarra, el 18 d'agost de 1995, fou l'últim representant d'alta volada d'una manera molt característica d'entendre el passat que, d'arrel alemanya, fou dominant en la investigació espanyola durant tota la primera meitat del segle XX.

#### **10.4 LOS PUEBLOS DE ESPAÑA: PLURINACIONALITAT DINS DE LA NACIÓ**

*Los pueblos de España*, de 1946, per estil de redacció, temes que toca i fonts a les quals fa referència, es diferencia molt poc, per no dir gens, d'altres obres similars com *El poblamiento* de Bosch o *l'Origen y formación del pueblo hispano* d'Almagro, publicats amb pocs anys de diferència. Sí que s'observen algunes diferències, però, en el tractament dels conceptes d'ètnia o de raça, de la mateixa manera que s'atenua molt la identificació entre identitat racial, ètnica i lingüística; des de la desfeta alemanya a la Segona Guerra Mundial, el llenguatge heretat de Kossinna, Hubert Schmidt o Rodenwaldt s'havia suavitzat i matisat molt, fins i tot entre aquells, com Bosch o Santa Olalla, que havien estat deixebles directes seus. Tanmateix, els paràmetres en els quals es mou Caro Baroja són

---

<sup>1209</sup>Íbid. ÁLVAREZ, «Caro Baroja; Julio», pàg. 556.

<sup>1210</sup>ORTEGA Y GASSET; José, *Vieja y nueva política*, (1914), Revista de Occidente, Madrid, 1973, pàg. 202.

totalment homologables amb els quals es movien els seus col·legues; fins i tot es fa ressò de la polèmica respecte de les pintures rupestres llevantines i l'origen de la cultura megalítica. Malgrat això, conscient de la facilitat, àdhuc la lleugeresa, amb què sovint s'havia classificat la manera de ser pobles sencers a partir de l'arqueologia o la cultura material, Caro Baroja es mostra molt caut a l'hora de fer servir segons quins termes i segons quines generalitzacions. Fins i tot, en la reedició que es va fer, el 1971, de *Los Vascos*, publicat per primera vegada el 1949, advertia el lector que s'abstingués de fer lectures polítiques dels seus textos acadèmics:

Otra pretensión (acaso no tan fácil de concederle) [sic] será la de que el lector no vea en lo que escribió [l'autor] hace mucho, de modo harto seco y desprovisto de agrado, segundas y terceras intenciones. Para aviso del que pueda sentirse desorientado quiere indicar ahora, en primer término, que siente como el que más los problemas del país; en segundo, que a pesar de ello no ha sido nunca militante de ningún grupo o partido político de los que más han posido influir en él. Por último dirá que, en esencia, fundamentalmente, es, ante todo y por encima de todo, liberal, y que esto no quiere decir hoy, como podría acaso significar en la época de sus abuelos, que sea centralista o algo por el estilo. Si habló de los reyes medievales, de empresas llevadas a cabo bajo su nombre, de linajes y bandos, de concepciones de esta u otra clase, cree que puede y pudo hacerlo sin trasladar al siglo XII, al XIV o al XVI las preocupaciones políticas del XIX o el XX, aunque muchos autores de nuestra época juzgan que en aquellos siglos remotos se encuentra ya determinado lo que es el ser político del país. En esto me aparto de tirios y troyanos. Creo que los pueblos de Europa tienen hoy más conciencia de su ser que en tiempos pasados.<sup>1211</sup>

De la mateixa manera, en una altra obra de maduresa, *El mito del carácter nacional*, l'autor s'encarregava d'aclarir que l'existència d'un suposat caràcter nacional no era més que l'acumulació de tòpics, tant en sentit positiu com negatiu, que s'havien anat forjant al llarg de la història, sovint de forma totalment interessada i amb finalitats propagandístiques. Malgrat tot, bo i renunciant a atribuir als pobles certes característiques que els eren inherents, sí que admetia continuïtats històriques que els connectaven amb els seus predecessors, quelcom que l'autor anomenava “canalizaciones de hechos económicos y sociales dentro de las distintas áreas de la Península”.<sup>1212</sup> La seva concepció de l'etnicitat, almenys en les seves obres més tardanes, diferia força de la dels seus predecessors en matèria d'etnologia peninsular però, ni en els darrers anys de la seva vida, no havia aconseguit desvincular-se'n del tot. Així, tot i aportar molts matisos a la idea

---

1211 CARO BAROJA; Julio, *Los vascos*, (1949), Ediciones Istmo, Madrid, 1971, pàgs. 11 i 12.

1212 CARO, *El mito*, pàg. 113, nota 3.

d'etnicitat que havíem vist fins al moment i, fins i tot, a la que ell mateix sostenia quan elaborà *Los pueblos de España*, l'obra de maduresa de Caro Baroja no nega en cap cas la que havia fet amb anterioritat; l'enriqueix i li aporta més profunditat, però no se'n desvincula del tot. Malgrat tot, difícilment en la seva darrera època hagués escrit una obra d'aquesta índole o, almenys, no en els termes en què ho féu el 1946.

D'aquesta manera, en la definició de la identitat que fa per a *El laberinto vasco*, afirma que aquesta és quelcom dinàmic, en tant que va modificant-se amb el temps, però que és possible establir certes continuïtats amb passats més o menys remots, almenys pel que fa al cas basc, que entronquen amb l'època prerromana.<sup>1213</sup> Una altra cosa és que, almenys en els seus darrers anys, i amb el to irònic que el caracteritzava, afirmés, amb total rotunditat, que els intel·lectuals no s'havien d'immiscir en política i, encara menys, els polítics havien de fer ús d'obres acadèmiques que no entenien, especialment sobre història.<sup>1214</sup> Tenint en compte aquests matisos que el mateix autor afegí amb posterioritat, i que cal tenir molt en compte, però que no invaliden les seves idees anteriors, sinó que les redefeixen, podríem considerar que *Los pueblos de España* és la visió que Julio Caro Baroja tenia d'Espanya a través de les seves poblacions antigues.

#### 10.4.1 Andalusia i el Sud peninsular

Julio Caro Baroja compartia una visió força semblant sobre els pobladors de l'actual Andalusia; els presentava com una població racialment africana, arribada durant el Neolític i que, en essència continuava sent la mateixa: “Es probable también que algunos de los rasgos antropológicos más aparentes entre los propios de los andaluces actuales se hallaran en los turdetanos o tartesios antiguos”.<sup>1215</sup> Tanmateix, Caro Baroja sí que establí una diferenciació clara, tant cultural com ètnica, entre els ibers i els habitants de la regió andalusa, als quals anomena generalment “tartesios”, “turdetanos” o “turdulos”, independentment de l'època. Així, ell descobreix profundes diferències culturals entre una i altra zona, tant en la llengua com en la caracterització ètnica, i s'escuda fins i tot en els autors contemporanis que en donaven notícia: “Que las escrituras del Sur eran distintas a las del resto de la Península es un hecho comprobado de manera comprobable por la Epigrafía y la Numismática y que la lengua tartesia no era la misma de los iberos es cosa que el mismo Estrabón asegura”.<sup>1216</sup>

---

<sup>1213</sup>CARO BAROJA; Julio, *El laberinto vasco*, Editorial Txertoa, Sant Sebastià, 1984, pp. 11-40.

<sup>1214</sup>Íbid. CARO. *El laberinto*, pp. 127-142.

<sup>1215</sup>CARO, *Los pueblos de España*, pàg. 200.

<sup>1216</sup>Íbid. CARO, *Los pueblos*, pàg. 228.

Caro Baroja, especialista en etnografia del nord de la Península i de l'Àfrica colonial espanyola, tampoc no s'estengué gaire en tot allò que feia referència a l'actual Andalusia, que li quedava enmig dels dos territoris en què estava especialitzat; no parlà de les característiques com a poble ni de les supervivències que n'havien quedat. Sí que ressaltà, però, la facilitat amb què aquelles terres eren ocupades per invasors estrangers. Aquests, un cop conquerit el territori, s'aliaven amb altres minories estrangeres per mantenir subjugats els indígenes. Caro Baroja ho exemplifica amb el cas del semillegendari rei Argantoni, el nom del qual era d'arrel cèltica, convidant els foces a establir-se a Tartessos. Així, els foranis s'instal·laven a les capes més altes de la societat constituint una aristocràcia guerrera que dominaria els pacífics autòctons: “Pero éstos [els reis turdetans aliats dels romans] no tienen ya el carácter de los monarcas antiguos: ofrecen más bien el aspecto de los régulos celtibéricos, jefes de guerreros de origen extraño que se hacían dueños del poder y lo ejercían de manera despótica y accidental. Muchos de ellos eran celtíberos o celtas a secas”.<sup>1217</sup>

Així, sense afirmar-ho de manera explícita, Caro Baroja també compartia la idea que els tartèssics i, per extensió, els andalusos de tots els temps, eren gents molt poc dotades per a la guerra, que ni els agradava ni se'ls donava bé. Això els feia víctimes propícies per sofrir contínues invasions i dominis estrangers. Alhora, aquesta manca de capacitat militar es complementava, o venia propiciada, per una societat dèbil, incapaç d'oposar-se als seus atacants més vigorosos, indòmits o amb més determinació. Així, el caràcter andalús, proper al senequisme a què es referia Pericot, també propiciava aquesta situació de submissió permanent en què es trobava Andalusia respecte la resta de la Península: “Sus fuerzas [dels reis] fueron disminuyendo paulatinamente, pero no dejaron de existir en cientos de años jefes considerados reyes que dominaban a una sociedad estratificada, excesivamente pasiva, que recibiría con indiferencia y casi amabilidad a los sucesivos invasores, desde los celtas y fenicios a los romanos”.<sup>1218</sup> Aquesta frase, combinada amb la primera que s'ha citat sobre la pervivència ètnica i racial dels antics tartèssics en els andalusos actuals, serveix per entreveure l'opinió que Andalusia i els seus habitants li mereixien a Caro Baroja. Sense explicar-ne massa coses, sí que dóna la imatge d'una societat dèbil i submisa, que es deixava dominar per qualsevol poder fort que s'hi volgués superposar.

---

<sup>1217</sup>Íbid. CARO, *Los pueblos*, pàg. 212.

<sup>1218</sup>Íbid. CARO, *Los pueblos*, pàg. 210.

De la mateixa manera, tampoc no s'introdueix gaire en el suposat gust per l'oci i la cultura però sí que ho enllaça aquesta poca inclinació bèl·lica amb un nivell elevat per a la cultura i les arts que no podia amagar, però, una societat dèbil que tenia uns gustos dèbils tant pel que fa als seus gustos culturals com amorosos: “En el sur el hombre crearía la poesía, música o arte para una mujer que no deja de tener algo de objeto, de concubina de gineceo o de esclava. Un mundo, pues, de hombres esclavos parece preferir mujeres esclavas, en contraste con las aguerridas gentes del norte presidido quizás por su vetusto y ancestral matriarcado”.<sup>1219</sup>

Aquesta manca de capacitat per a la rebel·lió s'observava no tan sols en la nul·la oposició als invasors estrangers sinó també en l'estructura social mateixa, fortament estratificada i amb moltes desigualtats i amb una tendència als governs omnipotents i despòtics que els dèbils tartèssics no tan sols toleraven sinó que gairebé protegien. Una situació no tan llunyana de la que es donava a l'Andalusia de la primera meitat del segle XX o, almenys, de la visió que generalment se'n tenia ja que, a la realitat, foren continus els alçaments camperols i els conflictes socials al territori andalús al llarg de tot el segle XIX i principi del XX.

#### 10.4.2 Portugal

Caro Baroja, en la seva original interpretació de l'etnologia peninsular prerromana, oferia una visió que, tot i ser diferent en el procediment, arribava a unes conclusions força semblants a les de Bosch Gimpera. Per començar, diferenciava ètnicament les poblacions que ocupaven el litoral portuguès de les que ocupaven les serres de l'interior. A la costa, Caro Baroja hi veia els *turduli veteres* o túrduls antics; un poble estretament emparentat amb els antics tartèssics, i descendent d'aquests. Presentava, segons ell, les mateixes característiques culturals que els tartèssics del sud peninsular: ço és, una estructura social rígidament estratificada que arribava a nivells molt alts de desenvolupament cultural i de riquesa material. Alhora, abominaven de la guerra i eren totalment incapaços en ella; tant o més que els seus ancestres tartèssics.

Per contra, considerava que a les terres muntanyoses de l'interior hi vivia una població cèltica, o molt celtitzada, que, igual que la majoria de pobles cèltics peninsulars, vivia tant del pasturatge i la ramaderia extensiva com del pillatge i les ràtzies que feien als territoris

---

<sup>1219</sup>Íbid. CARO, *Los pueblos*, pàg. 248.

més opulents i incapaços de defensar-se de l'oest i el sud. Això ho dedueix tant dels topònims i antropònims com de la forma de vida que portaven, coincident amb la resta de pobles cèltics peninsulars. Noms com el de Viriat, d'etimologia clarament cèltica, demostren, segons ell, que els pobladors de les serres interiors lusitanes eren d'estirp cèltica.

De totes maneres, per davant del factor ètnic, que també, Caro Baroja interpretava la revolta lusitana encapçalada per Viriat especialment en clau socioeconòmica. Mentre a la costa hi havia una classe terratinent i capitalista que controlava l'explotació agrícola de les fèrtils terres de les planes litorals, a l'interior, de terres pobres i agrestes, predominava l'economia de ramaderia i pillatge perquè l'agricultura intensiva hi era impossible. Així, les guerres lusitanes no podien ser interpretades en clau tribal, com sí que ho havien de ser les guerres constants entre els microestats-ciutat d'altres territoris peninsulars. És per això, també, que cada cop que els romans pretenien apaivagar les tensions a la regió prometien terres fèrtils als insurrectes buscant l'objectiu immediat d'acontentar-los perquè deposessin les armes i l'objectiu a llarg termini de convertir-los en terratinents opulents i desactivar la seva tendència a la revolta i l'acció bèl·lica.<sup>1220</sup> Visió, aquesta, que ja havien sostingut altres historiadors i investigadors anteriors com el regeneracionista Joaquín Costa, qui fou un dels primers a desvincular Viriat de la lluita heroica per la independència dels lusitans contra els invasors i analitzà la seva revolta en clau socioeconòmica; la causa principal eren més les tensions internes que no pas la invasió d'una força estrangera.<sup>1221</sup> De totes maneres, aquesta divisió radical en dues àrees molt diferenciades tant a nivell ètnic com socioeconòmic esdevindria, amb el temps, força més complexa ja que les influències que arribaven des de les regions veïnes exercien de pol d'atracció, matisant aquesta partició i provocant modificacions en el caràcter de les diferents regions portugueses.

Així, tot i diferir en alguns punts del procés que apuntava Bosch Gimpera, les conclusions a les quals arriba Caro Baroja sobre l'evolució històrica de Portugal són força semblants. Creia que la base de la població portuguesa és, en essència, indígena, estretament emparentada tant amb els tartèssics i turdetans, al sud, com amb els galaics, al nord. A l'interior, a més, aquesta població d'estirp indígena estava profundament influïda, com a mínim culturalment, pels celtas de la Meseta. Tanmateix, les dinàmiques no són les

---

<sup>1220</sup>Íbid. CARO, *Los pueblos*, pàg. 335.

<sup>1221</sup>COSTA; Joaquín, *La religión de los celtíberos y su organización política y civil*, (1877), Biblioteca Costa, Madrid, 1917, pàgs. 93 a 95.

mateixes que les dels territoris espanyols ja que a vegades són divergents i a vegades, fins i tot, contraposades: “Podríamos decir de él [el Portugal antic] que participa de ciertos rasgos de los pueblos del Sur, otros le son comunes con los de la Meseta y, por último, muchos son semejantes a los del Norte”.<sup>1222</sup>

Aquests trets, en part coincidents i en part contradictoris, havien sobreviscut a l'època romana i havien perviscut al llarg del temps fins arribar als nostres dies, on aquesta dinàmica continuava i resultava confusa als ulls de la resta dels habitants peninsulars i, fins i tot, n'havien romàs alguns que a l'Espanya actual ja havien desaparegut sota la dominació cèltica: “Hoy día mismo, Portugal, al español que está acostumbrado a las divisiones regionales de su patria, le desorienta un poco porque ve convivir en aquella nación rasgos que él casi siempre ha visto desunidos al lado de bastantes que desconoce”.<sup>1223</sup> Així, Caro Baroja considerava que la base ètnica de la població portuguesa era, en essència, la mateixa que la dels territoris espanyols que la circumval·laven. Tanmateix, a diferència de Bosch, posava una mica més l'accent en les diferències que en les semblances destacant, especialment, que l'element indígena preindoeuropeu era més predominant que en la resta de territoris peninsulars.

Fent l'extrapolació política, de l'obra de l'autor es podria deduir que, a pesar de les coincidències ètniques i culturals, considera plenament fonamentada l'existència de Portugal com a entitat separada de la resta de la Península. Com a mínim pel que fa a la història antiga, que Caro Baroja extrapola també a l'actualitat, Portugal comparteix força trets bàsics amb Espanya però altres no encaixen tan perfectament i les dinàmiques tampoc no són coincidents en cap moment. Això fa que la visió de l'autor coincideixi, en línies generals, amb la de Bosch ja que, tot i la base ètnica compartida, les dinàmiques històriques determinen una clara diferència que ha arribat fins als nostres dies i no permeten una unitat política nacional entre Espanya i Portugal.

### **10.4.3 País Basc i Navarra**

Julio Caro Baroja, tot i el seu sincretisme a l'hora de tocar temes diferents, dedicà una bona part de la seva carrera als estudis bascos, especialment a l'etnologia i el folklore. Aquesta dedicació li valgué un nomenament com a membre de la Real Acadèmia de la Llengua Basca, així com altres reconeixements per diferents institucions públiques i

<sup>1222</sup>CARO, *Los pueblos*, pàg. 342.

<sup>1223</sup>Ibid. CARO, *Los pueblos*, pàg. 342.

privades d'arreu de l'Estat. L'autor no entra en cap moment a descriure les característiques i la forma de vida d'aquests pobles protobascos sinó que la seva mirada és molt més etnològica; se centra especialment, totalment en consonància a les ensenyances de l'escola arqueològica alemanya, a determinar la seva filiació ètnica, cosa que no faria tant amb els altres pobles peninsulars. Mereix una menció especial, també, el fet que en cap moment no parla de llengua o poble protobasc sinó que, fins i tot en les èpoques més remotes, es refereix a llengua basca antiga i bascos de l'antiguitat.

Caro Baroja afirma, tot i que no molt categòricament, que una llengua bascoide o antecedent d'alguna manera del basc modern abans de la revisió i actualització que havia de suposar la creació de l'actual "Batua" o "Unificat", havia estat parlada a la Península des de temps prehistòrics força reculats o, fins i tot, podia ser la llengua primigènia dels caçadors paleolítics peninsulars. De fet, acceptava les tesis del lingüista i antropòleg holandès Christianus Cornelius Uhlenbeck, que posaven en relació de parentiu el basc amb les llengües caucàsiques i gairebé descartava la hipòtesi que les semblances fossin degudes a moviments de població sinó que: "es más probable que desde el Cáucaso al Pirineo, en época anterior a la de las grandes expansiones indoeuropeas, existiera cierta gran familia o entronque al que pertenecerían como últimos vestigios adheridos a la tierra conservadora de las montañas".<sup>1224</sup>

Tanmateix, Caro Baroja no considerava que en aquestes èpoques prehistòriques hi hagués tanta diversitat ètnica com afirmaven altres arqueòlegs com, per exemple, Bosch Gimpera, i ometia l'existència d'altres pobles que s'interposessin entre les poblacions que parlaven aquesta llengua antecedent de la basca i les llengües caucàsiques actuals com els capsians o els lígurs, com a mínim fins a l'Edat de Bronze; no deia que no existissin però sí que aquests no estaven plenament interposats entre les dues entitats lingüístiques emparentades, tallant-los la connexió. Per a aquesta afirmació, es basava en les similituds lèxiques entre les llengües d'una banda i l'altra d'Europa, que feien referència a eines, armes i altres elements característics d'aquesta època, fet que li permetia dir que: "Si el caucásico y el vasco son parientes la separación no ha podido efectuarse ni antes de la Edad del Bronce ni después".<sup>1225</sup>

Caro compartia també que aquests primers pobladors peninsulars, passat el temps i les diferents arribades de pobles d'índole diferent, especialment indoeuropeus, acabarien

---

<sup>1224</sup>Íbid. CARO, *Los pueblos*, pàg. 122.

<sup>1225</sup>Íbid. CARO, *Los pueblos*, pàg. 118.



ocupant, just abans de la conquesta romana, una extensió molt similar a la que ocupaven els pirinencs de Bosch i Pericot. Així, considerava el basc actual una llengua emparentada amb idiomes antics com el dels aquitans i amb la de pobles més orientals del Pirineu, com els ceretans o els ilergets, alhora que opinava que cap de les semblances observades podia ser a causa de les influències cèltiques.<sup>1226</sup> Poble, aquest últim, que cap altre de la resta d'investigadors inclouria dins de l'ètnia basca o pirinenca. Ressaltava, això sí, que el fet de parlar una llengua o altra no implicava necessàriament una filiació ètnica, de manera que no afirmava ni negava l'existència d'una raça basca ni que tots aquests pobles que parlaven una llengua emparentada amb el basc també compartissin filiació ètnica i racial, ni tan sols costums.<sup>1227</sup>

Igualment, també estenia una parla emparentada amb el basc actual per tota la façana cantàbrica, fins a terres de l'actual Galícia. Així, comptava entre aquests parlants d'una llengua del grup bascoide els asturs i els càntabres, contra les opinions dels grans referents de l'etnologia antiga peninsular; mentre Schulten considerava els càntabres una barreja molt primitiva d'elements cèltics, lígurs i ibèrics, per aquest ordre, i els asturs fonamentalment ibers amb alguns trets etruscos, Bosch, en base a la seva manera de fer la guerra, els considerava una illa ibèrica emmig dels seus veïns pirinencs i celtibèrics. Per a aquesta filiació lingüística, Caro descartava tota mena de restes arqueològiques, que no considerava que haguessin d'anar necessàriament lligades a la llengua, i es recolzava en les fonts antigues que parlaven de la conquesta romana de la zona cantàbrica. Així, cita el geògraf hel·lènic Estrabó, una de les grans referències etnològiques escrites de l'antiguitat, per reforçar la seva tesi, més que dubtosa per sí sola: "Al tratar Estrabón de los pueblos del norte de la Península, dice que sus costumbres son iguales y comprende entre ellos desde los galaicos hasta los vascones".<sup>1228</sup>

Alhora, Caro també destacava que els romans s'adonaren d'aquesta diferència dels pobles septentrionals respecte la resta de pobles tant peninsulars com europeus i respectaren molt menys els conquerits que aquells pobles cèltics i ibèrics que havien conquerit amb anterioritat en els quals, encara que els consideressin bàrbars, podien reconèixer alguns elements comuns: "La última guerra [els romans contra els indígenes peninsulars, també coenguda com a Guerres Càntabres, entre el 29 i el 19 aEC], la del Norte [de la Península Ibèrica] tiene todos los caracteres de una lucha de exterminio

---

<sup>1226</sup>Íbid. CARO, *Los pueblos*, pàg. 253.

<sup>1227</sup>Íbid. CARO, *Los pueblos*, pàg. 256.

<sup>1228</sup>Íbid. CARO, *Los pueblos*, pàg. 345.

contra pueblos mucho menos parecidos a los clásicos”.<sup>1229</sup> Fins i tot, en uns termes encara més ambigus, s'atrevia a estendre encara més cap l'oest aquesta àrea d'influència d'una llengua poc o molt emparentada amb la basca afegint-hi, a més, una semblança cultural: “Según Estrabón [...] es posible marcar lo que corresponde a los «montañeses» galaicos, astures y cántabros, hasta los vascones del Pirineo occidental [...] que forma en conjunto un área cultural bastante homogénea”.<sup>1230</sup>

Tornant a la zona més oriental, no considerava que aquestes similituds lingüístiques entre bascos, aquitans i pobles diversos de l'actual Catalunya, es poguessin explicar en clau bascoiberista, com considerava, entre altres, el lingüista alemany, especialitzat en lingüística comparativa, llengües romàniques i basc, Hugo Schuchardt. Aquesta visió venia ja de més antic ja que, per exemple, un dels pares de la lingüística moderna, Wilhelm von Humboldt, germà del descobridor que la Meseta castellana era un gran altiplà, ja afirmava que: “Los antiguos íberos eran vascos que hablaban el idioma actual o uno análogo, y que habitaban en todas las regiones de España, sin limitarse a una sola parte del país”.<sup>1231</sup> Les conclusions a les quals Humboldt arribà foren el desencadenant de la teoria coneguda com a basco-ibèrica, tant admirada com discutida.<sup>1232</sup> Cal dir, també, que l'alemany, per als seus estudis, es basà només en les investigacions d'autors bascos i, sobretot, en les del sacerdot de segle XVIII Manuel de Larramendi.<sup>1233</sup>

De totes maneres, igual que Pericot, Caro remarcava que les influències entre una llengua i l'altra foren constants al llarg dels segles en què durà la seva relació de veïnatge i que aquest fet servia per explicar les similituds que hi havia entre l'una i l'altra, l'origen de les quals era totalment diferent. Igualment, també descartava la possibilitat que el territori ocupat pels antics vascons en temps de l'arribada dels romans es reduís a les terres més remotes de la zona pirinenca i que les terres bascoparlants de temps posteriors haguessin estat poblades per aquests només després de la derrota celtibèrica a mans romanes. Segons ell, les terres on vivien els antics pobles emparentats amb els bascos eren força més extenses abans de la conquesta romana que després, a diferència del que opinaven altres autors. Fins i tot, estenia alguna variant de les llengües eusquèriques a la resta de la zona cantàbrica ja que, contra la majoria dels autors, considerava que també els

---

1229Íbid. CARO, *Los pueblos*, pàg. 181.

1230Íbid. CARO, *Los pueblos*, pàg. 337.

1231ALMAGRO GORBEA, *Los orígenes de los vascos*, pàg. 29.

1232Per a un resum de la teoria basco-ibèrica de Humboldt vegeu: Von HUMBOLDT; Wilhelm, *Los primitivos habitantes de España*, (1821), Ediciones Polifemo, Madrid, 1990, pp. 213-215.

1233TOVAR, *Lo que sabemos de la lucha de lenguas en la Península ibérica*, pàg. 39.

càntabres i àsturs pertanyien a aquesta família lingüística:

Schulten señala entre los cántabros una preponderancia de elementos lingüísticos célticos, tras los que pone algunos ligures, y en tercer lugar sin caracterización alguna coloca los «iberos». Bosch, por una vía psicológica casi desprovista de otras bases, llega a afirmar que los cántabros eran iberos, frente a los pueblos que los rodeaban que no lo eran. Con respecto a los astures, el gran historiador alemán que con tanta frecuencia citamos sostiene que en parte fundamental eran iberos, con influencias célticas e incluso etruscas, como lo revelaría su nombre.

Siento mucho el discrepar de tan eminentes maestros en su caracterización de lo «ibérico», así como en todo lo que se refiere el problema lingüístico del norte de España.<sup>1234</sup>

Malgrat l'abundància de topònims amb etimologies cèltiques que es poden trobar al llarg de tot el País Basc, més que a Navarra i la resta del Pirineu, això no tenia perquè significar, segons Caro, que aquestes terres haguessin estat habitades durant un llarg temps per gentes de parla cèltica. Afirmació, aquesta, que també estenia a d'altres casos i regions: "Hemos de combatir con toda energía la idea de que los residuos de otras lenguas que contenga una actual, incluso en la toponimia, autorizan para que afirmemos que en el área donde hoy se habla dicha lengua, en otra época se hablaban aquéllas. Esto puede ser verdad unas veces; otras no".<sup>1235</sup> Tampoc no recorre, com Bosch, a la tesi que els topònims cèltics del País Basc eren influència d'una dominació militar cèltica que s'hi havia establert com a superestructura de manera passatgera i gairebé anecdòtica i hi havien deixat un reguitzell de topònims que feien referència, especialment, a fortaleses i altres infraestructures militars. Simplement, per a ell, les influències provenien del veïnatge entre ambdós àmbits lingüístics, que havien portat a què els bascoparlants de la zona fronterera amb les llengües cèltiques, desenvolupessin un bilingüisme gairebé perfecte:

Se ha sostenido que recibieron [els vàrduls, caristis i autrigons] la lengua vasca en época postromana. [...] El que en ciertas localidades ocupadas por ellos aparezcan nombres vascos, al parecer, si no celtas o de tipo precéltico europeo, no indica nada desde el momento que sabemos que el bilingüismo ha existido en partes próximas y admitido que el vasco de hoy es idioma con multitud de elementos de origen diverso.<sup>1236</sup>

---

1234CARO, *Los pueblos*, pàg. 369.

1235Ibid. CARO, *Los pueblos*, pàg. 133.

1236Ibid. CARO, *Los pueblos*, pàg. 370.

De tot això es dedueix que Caro Baroja considerava el poble basc, que per a ell era un sinònim de tots aquells que pertanyien a l'àmbit lingüístic basc, com una entitat nacional o, com a mínim, com un poble diferenciat de la resta en el sentit més ampli del terme. Sense entrar a fons en l'existència o no d'una raça basca poc o gens barrejada amb la resta de poblacions peninsulars, sí que defensava l'existència dels bascos com a poble, tal i com ja posava de manifest Fernando Wulff, que pensava en ell, gairebé, com en un dels principals teòrics dels nacionalismes perifèrics:

El joven Caro, sin duda un buen ejemplo de personaje profesionalizador y de unos intereses socioeconómicos inusitados en la época, es clave, tal como vemos, a la hora de reforzar la idea de la existencia de distintos pueblos de España con rasgos específicos y permanentes desde la Antigüedad, lo que apuntaba, con independencia de lo que quisiera o no, el modelo nacionalista vasco y su imagen aborígenista e indigenista, y cualquier otro que partiera de bases similares o lo utilizara como apoyo y paradigma.<sup>1237</sup>

De totes maneres, aquesta imatge aborígenista i indigenista en Caro no significava que entengués el poble basc com quelcom que hagués viscut d'esquena a tot allò que passava més enllà de les fronteres de la seva àrea cultural. Ans al contrari, almenys pel que fa a la llengua i la cultura, ja que no entra a parlar de la raça, afirmà repetides vegades al llarg de l'obra que la cultura basca, igual que la resta cultures, no estava formada per elements d'un sol origen. Així, tant la llengua com els trets culturals havien rebut profundes influències de totes aquelles cultures que l'havien envoltat sense que això significués que havien viscut sota el domini de totes aquelles cultures que l'havien influït. El simple veïnatge havia estat suficient perquè la llengua basca adoptés elements tant cèltics com ibèrics com, més tard, llatins, fins al punt que el basc actual, per més que s'hagués volgut purificar en la seva vessant més arcaïtzant, no deixava de ser una amalgama d'elements procedents de les diferents cultures amb les quals havia conviscut i havia interactuat. Així, forçant un pèl aquesta interpretació de Caro Baroja, es podria considerar que en l'estructura i el lèxic mateix del basc actual s'hi troba l'essència del poble basc però també el rastre innegable de la seva convivència, gairebé vocacional, amb la resta dels pobles peninsulars tant antics com moderns.

#### **10.4.4 Sobre el pes relatiu de celtes i ibers**

---

<sup>1237</sup>WULFF, *Las esencias patrias*, pàg. 249.

Julio Caro Baroja, com Tarradell, comença posant en quarantena alguna de les afirmacions que fins al moment s'havien tingut per certes i intocables com, per exemple, l'origen africà de la successió de cultures que acabarien desembocant en els ibers històrics; si més no, de manera directa: “No existe razón sólida para defender la «africanidad» de la población hispánica más antigua, desde los puntos de vista lingüístico y antropológico, ni desde el punto de vista cultural se puede señalar una dependencia absoluta entre lo argárico y lo «ibérico» de que se nos ha hablado; la dependencia se observa más bien entre la cultura del Neolítico y la Edad del Bronce andaluza y la que llamaremos turdetana o tartesia”.<sup>1238</sup> Caro, doncs, sí que acceptava la filiació netament africana de la cultura argàrica; el que ja no veia tan clar era la relació directa entre la cultura argàrica i la ibèrica pròpiament dita, per a la qual, sense descartar-ne algunes influències argàriques, també en reconeixia moltes altres d'indígenes i, fins i tot, d'indoeuropees.

A més, a partir de l'arribada dels celtes, una i altra cultura, la cèltica i la ibèrica, iniciaren un intercanvi constant d'influències culturals fins a arribar a ser indestriable a qui es devia l'origen dels diferents fenòmens culturals. A nivell lingüístic, segons Caro, i a diferència del que passava entre ibers i turdetans, entre els quals la diferència ell tobava notòria i palpable, es donà la mateixa situació fins al punt que ell veia gairebé impossible establir una separació real entre ambdues cultures: “Es muy difícil dar contenido real a tal separación [entre celtes i ibers], puesto que la cultura «ibérica» está llena de elementos celtas e incluso en las inscripciones tenidas por iberas nos arrojan un tanto por ciento de palabras celtas considerable”.<sup>1239</sup>

El que més insisteix a destacar Caro Baroja del caràcter dels ibers és la seva tendència a l'anarquia i la seva inestabilitat. En aquest sentit, el retrat que en fa és força homologable a la de la resta d'autors i al que en feien la majoria dels autors clàssics, tant grecs com llatins. De totes maneres, Caro baroja també és el primer dels diferents autors estudiats a desautoritzar les informacions extretes de les fonts clàssiques i es permetia, no tan sols de dubtar-ne, sinó també d'acusar-les directament de falses en la seva majoria.<sup>1240</sup> Tanmateix, tampoc no evitava recórrer-hi quan li convenia com, per exemple, a l'hora d'establir les delimitacions territorials de les diferents tribus, ni que fos en sentit negatiu. Així, afirmava que: “Es muy difícil dar contenido antropológico concreto a divisiones

---

<sup>1238</sup>CARO, *Los pueblos*, pàg. 103.

<sup>1239</sup>ibid. CARO, *Los pueblos*, pàg. 248.

<sup>1240</sup>ibid. CARO, *Los pueblos*, pàg. 183.

semejantes [de les tribus ibèriques pròpiament dites] porque su extensión territorial, diversa en distintos autores, obedece en muchos casos a puras alianzas momentáneas de carácter político y esporádico”.<sup>1241</sup>

Així, un cop més, a més de defugir el tema de la filiació ètnica del poble o pobles ibèrics, Caro Baroja insistia en la seva idea de l'anarquia i la incapacitat d'aquests per assolir la unitat recurrent altra vegada a les fonts clàssiques. De totes maneres, ho fa en una citació d'Estrabó que apunta a una comparació amb els grecs cosa que, al seu entendre, li conferia una fiabilitat que no tenien les referides únicament a pobles bàrbars: “Según Estrabón, una de las causas por las que los griegos nunca alcanzaron un cierto bienestar y sosiego político fue su división en pequeños estados, unida a un gran orgullo local, y añade que entre los iberos ambos defectos adquirieron mucha mayor complejidad y provocaron peligros sin cuento. Versátiles y caprichosos, no conseguían ponerse de acuerdo para llevar a cabo grandes empresas: sólo en pequeños golpes de mano y alianzas pasajeras ponían interés”.<sup>1242</sup> És exactament la mateixa descripció del caràcter ibèric que s'havia vingut fent des de l'època grega fins a Schulten i que havia estat la gran rèmora que havia impedit que, tant en l'antiguitat com en l'època moderna, la Península assolís una unitat nacional que li permetés progressar i convertir-se en una gran potència.

Alhora, es remet a altres tipus de fonts per intentar desentranyar la forma de vida dels ibers i assegurava que no hi havia millor eina que l'estudi de les representacions artístiques, especialment de la multitud de vasos pintats ibèrics, entre les quals destacaven els vasos de Lliria. A partir d'aquests, Caro Baroja estableix una mena de retrat robot de la cultura ibèrica, caracteritzant-la com un poble majoritàriament pastorívol, força més que agrari, i que concedia un lloc preeminent a l'art de la guerra. De totes maneres, i desautoritzant altre cop els autors clàssics, desmenteix que la manera de fer la guerra dels ibers fos quelcom brutal i desorganitzat, com també defensava Schulten. Ans al contrari, ell creia que els ibers es dirigien a la guerra regits per un rígid codi ètic, així com estètic, que dictava unes normes força estrictes per a l'art bèl·lica, comparables al codi cavalleresc que emanava de les literatures cèltiques medievals i que els conferia una clara inferioritat militar davant les campanyes perfectament planificades dels romans.<sup>1243</sup>

El que no explica és perquè atribueix més fiabilitat a aquest tipus de fonts que a les

---

<sup>1241</sup>Ibid. CARO, *Los pueblos*, pàg. 239.

<sup>1242</sup>Ibid. CARO, *Los pueblos*, pàg. 240.

<sup>1243</sup>Ibid. CARO, *Los pueblos*, pàg. 260.

escrites pels autors clàssics. Potser sí que els ibers creien en aquesta mena d'ideal cavalleresc però una cosa és l'ideal i, una altra de ben diferent, la realitat pragmàtica davant la qual es trobaven un cop havien començat les hostilitats. També dels vasos grecs clàssics d'estil àtic amb imatges bèl·liques, que representaven sobretot escenes de temes homèrics, dimanava una ètica semblant que, a l'hora de la veritat, poc o res no tenia a veure amb el tipus de guerra practicat pels exèrcits hel·lènics de l'època.

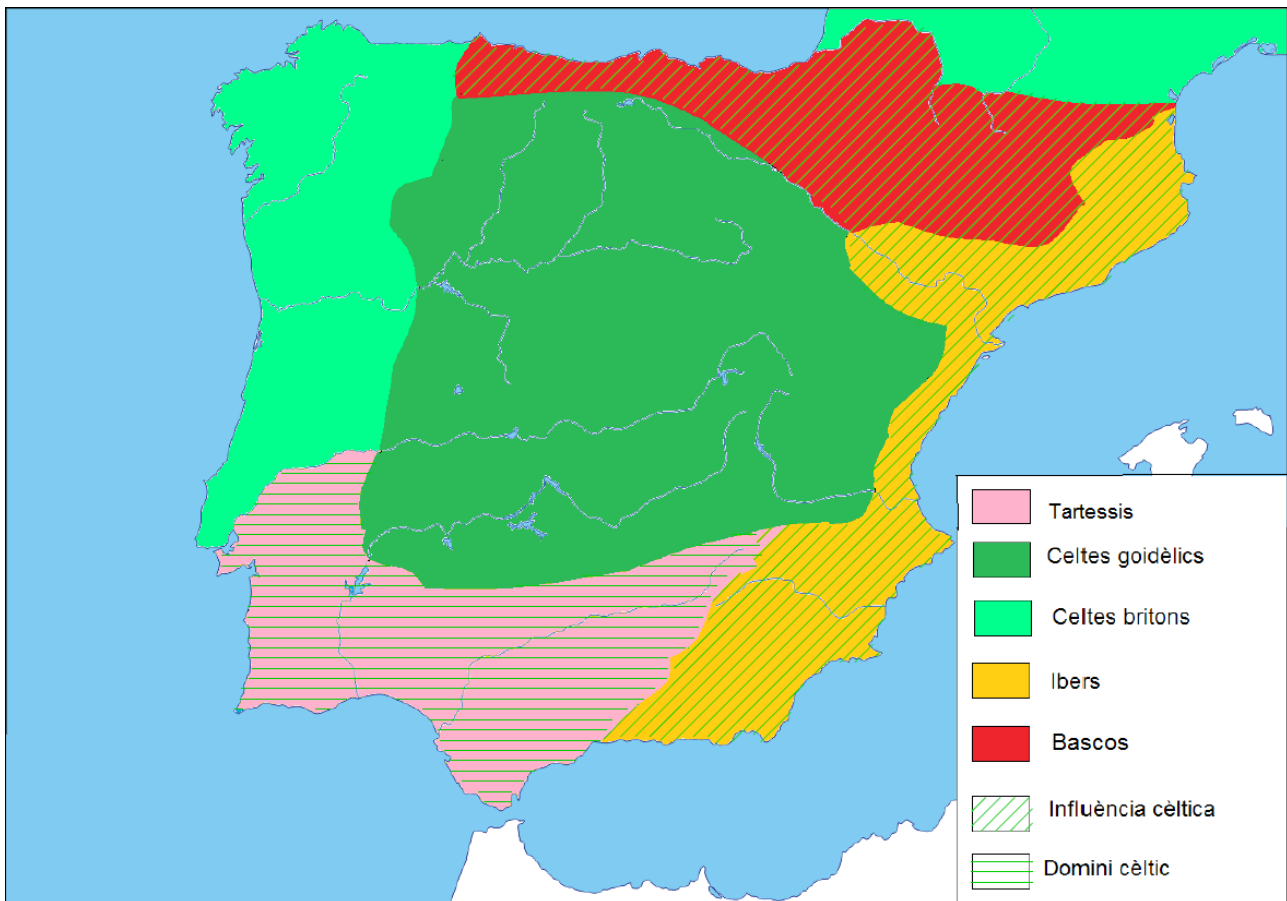
Dels mateixos vasos en treia la conclusió que la cultura ibèrica estava força influïda, també, per l'hel·lènica. Especialment a nivell religiós, destacava que les escenes referents al culte eren formalment i ritualment semblants a les gregues i, fins i tot, els ibers sacrificaven imitant, o adaptant, els rituals grecs. Precisà, a més, que aquestes influències havien arribat arran del comerç dels indígenes amb la colònia grega de Massàlia, l'actual Marsella, de manera que les influències gregues es podien sentir amb més força com més al nord. És per això, també, que els ibers s'havien fet seves les restes del culte nacional massaliota, donant especial preeminència a l'Àrtemis efèsia, la qual havien assimilat a certes divinitats locals.<sup>1244</sup>

Per últim, respecte l'aspecte central de la qüestió ibèrica, la importància relativa que havien tingut els ibers històrics dins de l'etnologia hispànica prerromana, Caro Baroja, al contrari del que féu Pericot, no evita posicionar-se, sinó que ho fa d'una manera clara i explícita. En primer lloc, afirmava que era innegable l'existència d'un poble ibèric a l'orient peninsular, diferenciat dels altres.<sup>1245</sup> Un cop fet això, però, remarcava les fortes influències cèltiques que aquest havia rebut des del moment mateix de l'arribada dels celtes, que l'autor situava a mitjan segle VII aEC. De fet, Caro Baroja destacava aquesta presència cèltica a totes les regions de la Península, si bé només s'havien convertit en l'ètnia dominant al centre i oest de la mateixa. Així, sobre les cultures indígenes tant de la zona meridional com de la septentrional com de la llewantina, ell hi apreciava un fort superstrat cèltic que feia que, a pesar dels seus orígens i les seves cultures tan diferenciades, haguessin compartit una part del llegat cultural ja des d'abans de la conquesta romana. Sense arribar a consolidar unes conquestes i un domini territorial, els celtes havien contribuït, segons Caro, a conformar la cultura ibèrica, igual que la resta de cultures indígenes peninsulars, i a fer-les esdevenir tal i com les van conèixer els autors clàssics. Així doncs, per a Caro, igual que passava en la resta de territoris, al Llevant

---

<sup>1244</sup>Íbid. CARO, *Los pueblos*, pàg. 269.

<sup>1245</sup>Íbid. CARO, *Los pueblos*, pàg. 256.



*La distribució ètnica a la Península Ibèrica cap a principis del segle III aEC segons Caro Baroja. Elaboració pròpia.*

estaven més celtitzats els ibers que iberitzats els celtes.<sup>1246</sup> Sense afirmar-ho obertament, doncs, en aquest debat sobre la importància dels ibers en l'etnologia prerromana, Caro Baroja defensava la preeminència de la cultura cèltica sobre la ibèrica ja que, mentre que la segona quedà aïllada al Llevant i la seva influència s'estengué només, i de manera força limitada, a la Meseta, la primera influí poderosament sobre la resta de cultures peninsulars. És cert que aquesta influència fou limitada i estrictament cultural i lingüística, i en cap cas violenta ni exercint un domini territorial. Tampoc pogué donar un impuls a la unitat peninsular, com sí que havia fet a la Gàl·lia, però fou el primer nexa d'unió comú a tots els pobles peninsulars, a sobre del qual se n'hi anirien superposant altres que l'anirien enfortint fins arribar a l'actualitat.

<sup>1246</sup>Íbid. CARO, *Los pueblos*, pàg. 303.



## CAPÍTOL 11: ELS HISTORIADORS

Els autors que havien aparegut fins al moment, tant si defensaven la unitat ètnica i cultural de tota la població de la Península Ibèrica com la seva multiplicitat, eren, la seva majoria, arqueòlegs o, com a mínim, dins de les seves investigacions concedien un paper preeminent a l'arqueologia. Independentment de si l'interès per l'arqueologia els conduí a situar l'origen dels pobles hispànics en les poblacions protohistòriques, com en el cas de Bosch, o, a l'inrevés, les seves tesis requerien el conreu de l'arqueologia per esdevenir més fonamentades, com en el cas de Schulten, tots situaven l'origen dels pobles hispànics actuals, o del poble hispànic actual, en l'època prerromana.

Els autors que apareixeran a continuació, per contra, es podrien anomenar, en un terme de significat molt ambigu i de difícil definició però operatiu en aquest cas, "historiadors". Aquest qualificatiu, que serveix per establir una contraposició amb els "arqueòlegs" per més que aquests també se servissin de documentació escrita, no ve tan donat perquè no practiquessin l'arqueologia, ni directament ni indirecta, sinó per la manera com valoraven les seves aportacions a la investigació. Així, com ja es veurà més endavant, no concedien gaire fiabilitat a les dades aportades per l'arqueologia de manera que, quan no les obviaven directament, afirmaven que sols servien per donar una visió parcial i esbiaixada de la realitat i ocultar i enfosquir més del que mostraven i aclarien. Sí que aportaven, de tant en tant, la imatge d'alguna obra d'art o d'alguna moneda apareguda en algun jaciment molt determinat, però fugien de les detallades descripcions antropològiques, constructives o de fragments de ceràmica en les quals tant es rabejaven Bosch Gimpera o Martín Almagro. Aquest bandejament de l'arqueologia no tan sols es feia palès per als moments més reculats de la història, quan era l'única font disponible, sinó que també, per a l'època medieval, era sistemàticament ignorada. Al seu lloc, aquests "historiadors", de formació sobretot filològica, centraven les seves anàlisis més minucioses en els documents escrits, que sovint permeten una datació absoluta i, en la seva opinió, eren la font més fiable per establir un relat històric.

L'altra gran diferència entre els autors analitzats fins ara i els que s'analitzaran a continuació és el moment històric en el qual situen l'origen dels pobles que configuren Espanya. Per als arqueòlegs, el substrat ètnic i cultural prerromà havia jugat un paper determinant a l'hora de definir l'esdevenidor de la població peninsular, fins al punt que els pobles actuals, modificats, això sí, per les successives capes ètniques i culturals

posteriors, n'eren els hereus directes. Per contra, aquests autors, situaven el sorgiment del poble espanyol, o dels pobles espanyols, en una època posterior; l'època romana en el cas de Ramón Menéndez Pidal, l'Edat Mitjana en els casos de Claudio Sánchez-Albornoz i Américo Castro. Per a ells, la importància dels pobladors prerromans era la d'un substrat que havia lligat alguns trets ètnics i culturals als seus descendents però que, en cap cas, no van ser prou nombrosos ni influents per determinar el caràcter i les característiques dels espanyols posteriors.

Tot i les divergències, però, també compartien força trets amb els Bosch, Schulten, Almagro i companyia, fet que justifica plenament la seva inclusió en aquest text, per bé que sigui de manera lateral i una mica superficial. En primer lloc, la seva obra es desenvolupà de manera totalment contemporània a la dels autors i, sovint, aquesta es creuà d'alguna o altra manera. Així, per exemple, Almagro, en col·laboració amb Antonio García Bellido, s'encarregà de portar a terme els volums de prehistòria i història antiga per a la col·lecció *Historia de España*, que començaria el 1935 i que, per raons diverses, no es veuria completada fins el 2004. També Bosch, tot i sostenir unes tesis molt diferents de les seves, hi mantingué una fluïda i, si més no, cordial, relació i en la seva correspondència amb el seu amic Rafael Olivar Bertrand deia sobre Menéndez Pidal que: "Jo, a don Ramón [Menéndez Pidal] li tenia molt d'afecte i admiració, i ell em mostrà sempre també afecte i fins pocs mesos abans de la seva mort m'escrivia acusant-me recepció de treballs enviats per mi".<sup>1247</sup>

Alhora, també compartien, excepte amb Schulten, per raons òbvies, alguna mena de relació amb la Institución Libre de Enseñanza, bressol de gran part de les elits tant intel·lectuals com polítiques de l'època. Aquest fet, que potser no determinava la metodologia que seguien els que hi estaven vinculats, sí que establia una mena de lligam entre ells, una mena de vincle difús que, d'alguna manera, els marcava, tal i com posa de manifest, amb la seva prosa tan característica, Josep Maria Ballarín:

Amb perdó de tants que en saben més, jo diria que cal començar a entendre la «Segunda República Española» des de don Hermenegildo Giner de los Ríos i la seva «Institución Libre de Enseñanza».

Don Hermenegildo era un home de molta vàlua, que s'estimava la seva Espanya i en patia pels mals. Un dels mal a la rel: els frares, sobretot el jesuïtes, eren amos de l'ensenyament, la quitxalla no era lliure de triar. D'ací el nom de «Institución Libre»: que, ep,

---

<sup>1247</sup>OLIVAR, *Correspondència*, Carta 83 de Bosch Gimpera a Olivar Bertrand. 27-I-73, pàg. 192.

era laica, potser tenia alguna veta anticlerical ben justificada per [sic] ni era menjacapellans ni era atea.

D'ací en va sortir una gent tesa, amb la corbata ben feta i tan liberal com donava la cosa. Aquests foren els pares de la segona república; fins els que no havien passat per la «Institución» en tenien tirat.<sup>1248</sup>

En aquest cas, mossèn Ballarín parla de don Hermenegildo que, molt més involucrat que el seu germà en la vida política, fou molt proper, durant els principis de segle, al líder del Partit Radical, Alejandro Lerroux. Giner, que abominava del catalanisme pel fet de considerar-lo un instrument de la burgesia catalana per mantenir els seus privilegis, arribà a ser tinent d'alcalde de Barcelona. Tanmateix, fins i tot des del catalanisme polític se'l recorda, a diferència de Lerroux, com algú que lluità en favor dels interessos dels catalans encara que des de postures a priori enfrontades.<sup>1249</sup>

Així doncs, compartien una manera de fer que, sense excloure en cap moment la religió ni la creença en Déu, com era el cas del mateix Bosch, però també, per exemple, de Menéndez Pidal, avantposava la ciència a la creença i permetia el diàleg i la contraposició d'idees, per més que després cadascú es mantingués enrocat en les seves. Es podria dir, doncs, que els investigadors que havien estat vinculats a la ILE eren l'antítesi d'aquell Martiniano Martínez, antic professor d'història de Bosch i sacerdot, que, recordem-ho, afirmava que tot el que se sabia de manera fefaent sobre prehistòria cabia en un paper de fumar i que era una branca del coneixement creada per atemptar contra la religió. Possiblement, també de l'ILE n'heretaren la disposició a no fer simplement una ciència per a la ciència sinó l'afany perquè les seves investigacions resultessin útils per a la societat. En aquest sentit caldria entendre les seves incursions fora del seu camp de treball més estricte i en les quals barrejaven la història amb la seva ideologia política.<sup>1250</sup>

I així, el darrer de punt de contacte és l'interès pel sorgiment d'Espanya, o dels pobles d'Espanya; l'interès per les arrels ètniques de la seva població i pel moment a partir del

---

<sup>1248</sup>BALLARÍN; Josep M., *Més d'un dia de mil anys*, Editorial, any, pàg 77.

<sup>1249</sup>ARCAS CUBERO; Fernando, «Hermenegildo Giner de los Ríos (*Institución Libre de Enseñanza y radicalismo*)» dins MORENO LUZÓN; Javier i MARTÍNEZ LÓPEZ; Fernando (eds.), *La Institución Libre de Enseñanza y Francisco Giner de los Ríos: Nuevas perspectivas. Reformismo liberal La Institución Libre de Enseñanza y la política española*, Fundación Francisco Giner de los Ríos, Madrid, 2012, vol. 1, pp. 116-140.

<sup>1250</sup>Per a l'actitud que fomentava la ILE en els seus deixebles vegeu: MAINER; José-Carlos, «Alrededor de 1915. Nacionalismo y modernidad» dins GARCÍA-VELASCO; José i MORALES MOYA (eds.); Antonio, *La Institución Libre de Enseñanza y Francisco Giner de los Ríos: Nuevas perspectivas. La Institución Libre de Enseñanza y la cultura española*, Fundación Francisco Giner de los Ríos, Madrid, 2015, vol. 2, pp. 68-94.

qual es pot considerar que neix la seva cultura. Fins al moment s'havia centrat especialment l'atenció en les obres d'aquest tipus, podríem dir-ne etnològiques, dels autors apareguts, però sense passar per alt del tot les estrictament arqueològiques, especialment les de Bosch i Schulten. Amb Menéndez Pidal, Sánchez-Albornoz i Castro, només es tindrà en compte la seva gran obra etnològica ja que, temàticament, entronca de ple amb el contingut d'aquesta tesi, mentre que la resta de la seva obra acadèmica, de temàtica específicament filològica i medieval, no hi té gran cosa a veure.

Cal destacar-ne, en primer lloc, que, tant les obres etnològiques dels “arqueòlegs” com les dels “historiadors” són excepcionals dins de les trajectòries dels seus respectius autors; no pretenen ser un treball més, inclòs dins de la seva disciplina acadèmica, sinó superar-la i anar un punt més enllà. D'una banda, fugint del detall i l'estudi de casos concrets, tendeixen a la síntesi, com no podria ser d'altra manera a l'hora de descriure i explicar processos tan llargs i complexos com són el naixement i evolució d'una cultura o cultures fins arribar als nostres dies. De l'altra, la càrrega ideològica en aquestes obres hi és tan forta que, per bé que se segueixin les convencions i la metodologia de les investigacions arqueològiques o històriques, és gairebé inevitable la sensació de trobar-se davant d'un text assagístic que l'autor, en cap cas, havia pretès evitar; ni *Etnologia de la Península Ibèrica* de Bosch vol ser un llibre estrictament arqueològic ni *España. Un enigma histórico* de Sánchez-Albornoz pretén ser simplement un tractat d'història medieval que repassa fonts d'arxiu. En ambdós casos, com en el dels altres autors estudiats, a la reflexió sobre el passat s'hi suma una projecció de futur; només seguint correctament els mecanismes que han conformat el caràcter del poble, del que sigui, aquest poble podrà tenir una vida llarga i exitosa.

És també per aquesta càrrega ideològica, i fins voluntat política si es vol, que les obres d'aquesta índole són les més conegudes, comentades i controvertides dels seus respectius autors, també les que han concitat lloances més abundantades i crítiques més furibundes. Els mateixos autors ho provocaven de forma deliberada, fugint de l'allau de tecnicismes que comportaria una memòria d'excavació o l'anàlisi minuciosa de documentació medieval dirigida als cercles acadèmics, per tal de donar-li un caràcter més divulgatiu i acostar-se a un altre tipus de públic. En aquestes obres, doncs, s'hi condensaven gran part de les investigacions dels seus autors, sí, però només per proveir de fonaments sòlids la seva visió d'Espanya. Una Espanya que, cadascú a la seva manera, tots sentien intensament i a la qual volien aportar el seu granet de sorra per tal de

forjar una convivència sòlida i pròspera.

## 11.1 RAMÓN MENÉNDEZ PIDAL

Ramón Menéndez i Pidal nasqué a La Corunya el 13 de març de 1869, per bé que tota la resta dels seus germans havien nascut a Astúries, d'on era originària la seva família. Com tants altres joves de la seva època que tenien vocació per a les lletres, com el mateix Bosch, compaginà els estudis de Filosofia i Lletres, que era allò que realment li interessava, amb els de Dret, que es veié obligat a cursar per insistència de la seva mare, Ramona María Pidal i Pando, que volia que cursés Enginyeria o, almenys, la mateixa que havia estudiat el seu pare, Juan Menéndez, jutge de professió.<sup>1251</sup>

Tota la seva família professava una ideologia profundament catòlica i conservadora, especialment per la branca materna, on destaquen sobretot els seus oncles, Luis Pidal Mon, segon marquès de Pidal, i Alejandro Pidal Mon, ambdós referències del conservadorisme ultracatòlic del seu temps. Mentre que la seva relació amb el seu oncle Luis, home prudent i assenyat, fou sempre cordial, les vinculacions de Ramón Menéndez Pidal amb l'ILE i la manca de militància catòlica feren que el tracte amb l'altre oncle, Alejandro Pidal, de caràcter més arrauxat i vehement, fos sempre tormentós. Malgrat tot, També fou Alejandro Pidal, a qui l'escriptor asturià, de tendència liberal, Leopoldo Alas, *Clarín*, anomenava "El Zar de Asturias", qui li facilità l'accés als raríssims documents que guardava a la seva casa de Villaviciosa, entre els quals es trobava documentació molt valuosa per als seus estudis sobre *El poema de Mío Cid*.<sup>1252</sup>

De la seva família, també, heretà l'hàbit, força arrelat en aquells anys, d'assistir a les freqüents tertúlies intel·lectuals i polítiques que es portaven a terme als cafès ell, per la seva banda, sempre es mostrà interessat, més que en homes de lletres, polítics i columnistes espanyols del moment, amb molta tendència a la poligrafia diletant, en els filòlegs estrangers, especialment alemanys, dels quals admirava el seu mètode rigorós. D'aquesta admiració en sorgí, des de molt aviat, l'aspiració a introduir en la investigació de la literatura, la llengua o la història espanyoles els procediments científics que el mètode històric-comparatiu havia estès entre els estudiosos de la germanística i la romanística de

---

<sup>1251</sup>PÉREZ PASQUAL; José Ignacio, *Ramón Menéndez Pidal. Ciencia y pasión*, Junta de Castilla y León, Valladolid, 1998, pàg. 22.

<sup>1252</sup>Per a un retrat més a fons dels Pidal i, especialment, del carismàtic i bel·licós cactic asturià Alejandro Pidal i Mon, vegeu: FERNÁNDEZ; Joaquín, *El Zar de Asturias. Alejandro Pidal y Mon (1846-1913)*, Ediciones Trea, Gijón, 2005.

l'Europa Central, especialment, s'emmirallava en el filòleg alemany Wilhelm Meyer Lübke, qui ja havia alguns estudis sobre les antigues llengües de la Península Ibèrica.<sup>1253</sup> En base a això, considerà important, abans de procedir a l'organització i exposició dels fets, la recerca sistemàtica de la documentació, escrita i oral, que encara romangués oculta. A nivell formal, s'esforçà a adequar la seva prosa a la metodologia que emprava i això el portà a intentar imposar en els seus escrits un estil auster i precís, que s'allunyava molt del discurs grandiloqüent i abarrocat que lluïa la intel·lectualitat espanyola de l'època.

Coincidint amb les modes de finals del segle XIX i principis del XX, els seus interessos s'encaminaren especialment a investigar els orígens de la llengua espanyola, identificada amb la castellana, així com, per extensió, els de la nació espanyola, de manera que centrà els seus estudis en l'Edat Mitjana. De seguida començà a destacar pel seu coneixement dels manuscrits medievals, especialment aquells que feien referència a l'èpica, com el *Poema de Mío Cid* o *La leyenda de los infantes de Lara*, que li serviren per refutar la tesi, tan estesa fins llavors, que Espanya no tenia una poesia èpica nacional equivalent a la *Chanson de Roland* francesa o al *Cantar dels nibelungs* alemany, cosa que provocà la crítica de l'intel·lectual basc Miguel de Unamuno, que trobava el *Poema de Mío Cid* quelcom avorrit i il·legible.<sup>1254</sup> Alhora, també seguí el costum, tan habitual en Bosch Gimpera i, de manera molt més accentuada, en Schulten, de portar a terme excursions pels paisatges per on transcorrien els fets narrats als poemes èpics; idea, aquesta, molt pròpia de la investigació històrica hereva del Romanticisme alemany.

El seu intel·lectualisme racionalista provocà que s'allunyés de les orientacions polítiques ultraconservadores que defensava la seva família, així com del catolicisme fervorós que pretenia inculcar-li la seva mare i, fins i tot, de la idea de Déu com a creador de tot l'univers, alhora que fet a imatge i semblança de l'home. Tanmateix, mai no negà, però, la importància de les tres tradicions religioses que havien conviscut a la Península Ibèrica durant l'Edat Mitjana, per bé que atorgà sempre una atenció preferencial als fruits de la civilització cristiana. Aquesta orientació racionalista i liberal provocà una convergència i empatia amb els pedagogs laics de la Institución Libre de Enseñanza. La seva relació amb ells s'intensificà especialment a causa de la seva futura esposa, María Goyri, la primera dona a Espanya a posseir un títol de llicenciatura i a cursar un doctorat.<sup>1255</sup> La relació amb ella, molt vinculada a l'ILE i professora de l'Instituto Escuela, li valgué un

---

1253PÉREZ, *Ramón Menéndez Pidal*, pàg. 33.

1254Ibid. PÉREZ, *Ramón Menéndez Pidal*, pàg. 38.

1255Ibid. PÉREZ, *Ramón Menéndez Pidal*, pàg. 51.

sever enfrontament amb el seu influent oncle, l'ultracatòlic Alejandro Pidal i Mon qui, fins i tot, feia el senyal de la creu per tal d'allunyar el mal quan els trobava junts.<sup>1256</sup>

Després de compartir inquietuds intel·lectuals, tant com acampades i excursions per la Sierra de Guadarrama, amb Francisco Giner de los Ríos, acabà de completar la seva formació romanística a la Universitat de Tolosa de Llenguadoc, l'any 1898 i, un any després, guanyà la plaça de catedràtic de Filologia Comparada del Llatí i el Castellà a la Universitat Central de Madrid.<sup>1257</sup> Un cop aconseguida la càtedra, es dedicà a recórrer amb María Goyri, ara ja la seva esposa, la ruta que, segons el poema, havia seguit Rodrigo Díaz de Vivar, el Cid Campeador, durant el seu desterrament. Arran d'aquest viatge, començà els seus treballs sobre la pervivència del romancer espanyol en la llengua oral a la zona de Castella i de Lleó, on, segons l'opinió general, s'hauria oblidat, i s'inicià el seu interès per aquest tipus de literatura, que acabaria desembocant en la creació del *Archivo del Romancero*, on havia d'acabar acumulant milers de textos recollits al llarg de tota la seva vida.<sup>1258</sup> Aquesta inclinació envers l'estudi dels romanços tradicionals l'havia d'adquirir arran de la relació amb l'historiador i literat santanderí Marcelino Menéndez i Pelayo, professor seu a la universitat. Malgrat tot, el model metodològic no l'adoptà de Menéndez i Pelayo sinó del mestre d'aquest, el filòleg català Manuel Milà i Fontanals. Segons Menéndez Pidal, el mètode del primer es basava excessivament en la intuïció i la sensibilitat estètica mentre que el del primer era "cerradamente científica, minuciosa y voluntariamente rigurosa".<sup>1259</sup>

L'any 1901 fou nomenat membre de la Real Academia de la Lengua i, com a tal, li tocà participar en la comissió encarregada de realitzar un informe per al rei Alfons XIII sobre el litigi que mantenien en aquell temps l'Equador i el Perú. Aquest encàrrec acabà per impulsar-lo a emprendre un viatge per Sud-Amèrica i allà, de nou, percebé la pervivència del romancer en la tradició oral hispano-americana. La conseqüència d'aquesta nova descoberta desembocà en la publicació, l'any 1906, de *Los romances tradicionales en América*, gairebé paral·lela a la del romancer sefardita, que s'havia dedicat a recopilar entre les comunitats sefardites establertes al Marroc (*Catálogo del romancero judeo-español*, 1907).<sup>1260</sup>

---

1256 FERNÁNDEZ; *EL Zar de Asturias*, pàg. 148.

1257 PÉREZ, *Ramón Menéndez Pidal*, pàg. 64.

1258 *ibid.* PÉREZ, *Ramón Menéndez Pidal*, pàg. 69.

1259 *ibid.* PÉREZ, *Ramón Menéndez Pidal*, pàg. 26.

1260 *ibid.* PÉREZ, *Ramón Menéndez Pidal*, pàg. 89.

Arran de la creació, l'any 1907, de la Junta de Ampliación de Estudios, també molt vinculada a l'ILE, comptà amb unes constants ajudes econòmiques a les seves investigacions que li permeteren ampliar els seus estudis sobre lingüística medieval i lingüística comparada en arxius dels antics regnes de Castella, Lleó, Navarra i Aragó. El seu interès se centrava, especialment, a analitzar les diferents varietats lingüístiques i l'evolució que havien sofert a entre els segles IX i XIV. De la mateixa manera, aplicà els mètodes de la lingüística comparada a certes zones on l'aïllament havia permès la subsistència de parlars àstur-lleonesos o aragonesos, per tal de comprendre el desenvolupament històric de les llengües hispàniques medievals. Sempre de manera paral·lela als seus estudis, no aturà mai la seva recerca de noves troballes literàries, o músiques associades, especialment entre les comunitats sefardites del Marroc, Anatòlia o els Balcans. D'aquest primer terç del segle XX, concretament d'entre 1924 i 1926, en destaca, també, una de les seves obres filològiques cabdals; *Orígenes del español. Estudio lingüístico de la Península Ibérica hasta el siglo XI*. En aquesta obra elabora una autèntica història de la llengua castellana, posant un èmfasi especial en la peculiar història social hispànica durant els segles medievals com a motor de l'evolució històrica de la llengua.<sup>1261</sup>

Alhora, també realitzà un treball important per a la difusió de l'hispanisme arreu del món. Amb aquesta finalitat, l'any 1914 impulsà la fundació de la *Revista de Filología Española*, i, sobretot, arran d'uns quants viatges a Amèrica entre 1909 i 1914, concertà la creació de grups de treball en aquell continent, sempre en col·laboració amb investigadors afins a la JAE. Aquesta difusió de l'hispanisme cultural, tant a l'Amèrica del Nord com la del Sud, jugà un paper important especialment arran de la diàspora d'intel·lectuals al continent americà provocada per la guerra civil espanyola.<sup>1262</sup>

El seu liberalisme, que durant la Primera Guerra Mundial l'impulsà a viatjar al front de Verdun per donar suport moral a les potències de l'Entesa, també el portà, durant la dictadura de Primo de Rivera, a abandonar per un temps el seu apoliticisme asèptic. Així, protestà airadament contra l'intervencionisme del govern dins de la universitat, que havia pres la decisió de desterrar Unamuno i, fins i tot, firmà el manifest de 1924 en què alguns nombrosos intel·lectuals d'expressió castellana protestaven davant la prohibició de fer

---

<sup>1261</sup>Per a la teoria sobre el naixement de la llengua castellana de Menéndez Pidal vegeu: MENÉNDEZ PIDAL; Ramón, *El idioma español en sus primeros tiempos*, Espasa Calpe, Buenos Aires, 1942.

<sup>1262</sup>CABALLERO, AZCUÉNAGA, *La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas*, pàg. 76.



servir qualsevol idioma que no fos el castellà en els actes oficials.<sup>1263</sup> Tanmateix, també s'oposà frontalment a alguns dels articles de l'estatut d'autonomia de Catalunya de 1932 com la falta d'una menció a la nació espanyola dins del redactat o per l'ús del català com a llengua vehicular de l'ensenyament, sobre el qual opinava que:

El interés del Estado y el de las variedades lingüísticas es bien conciliable, a costa sólo de que varias regiones sean bilingües, fenómeno necesario para la vida de todos los países del mundo. [...] El Estado, lejos de buscar la muerte del catalán, debe promover su estudio, aunque no el estudio empírico y elemental de la escuela, que es innecesario y no se puede sumar con el preciso de la lengua nacional, sino el estudio más profundo y científico de la Universidad.<sup>1264</sup>

Mantingué la seva col·laboració amb els governs republicans que tractaven de promoure una reforma a fons de l'ensenyament fins ja començada la Guerra Civil espanyola. Tanmateix, el desembre de 1936, aprofitant un cicle de conferències al llarg de tota Amèrica, fugí de Madrid i desobeí l'ordre de reintegrar-se a la seva plaça de director del Centro de Estudios Históricos, de manera que fou destituït del seu càrrec. Mentrestant, el govern de Burgos l'acusava de col·laborar amb els que havien provocat el desastre en què s'havia convertit la República, de manera que s'instal·là a París com a mesura de prevenció. Gairebé immediatament després del triomf de les tropes franquistes, el juliol de 1939, se l'autoritzà a tornar a Espanya però, a causa de la seva antiga col·laboració amb les autoritats republicanes, es veié sotmès a un procés de responsabilitats polítiques i apartat dels seus càrrecs tant al CEH com a la JAE, que fou totalment desmantellada.<sup>1265</sup>

A partir d'aquest punt, en opinió del seu biògraf per al *Diccionario Biográfico Español*, el seu gendre Diego Catalán, el temor al seu bandejament i a un possible silenciament i falta de promoció de les seves obres li impedí dedicar-se a altres treballs de gran envergadura i ocupar el seu temps en encàrrecs especials i compromisos com, per exemple, el pròleg a la *Historia de España*, de l'editorial Espasa Calpe, col·lecció que ell havia dirigit abans de la guerra; pròleg que consistí en una visió panoràmica de *Los españoles en la historia*. D'aquí en endavant, la falta de mitjans institucionals provocà un canvi en la seva trajectòria literària i les seves obres començaren a girar al voltant de moments clau de la història d'Espanya, especialment aquells que havien resultat determinants per a seva

---

<sup>1263</sup>PÉREZ, *Ramón Menéndez Pidal*, pàg. 184.

<sup>1264</sup>Ibid. PÉREZ, *Ramón Menéndez Pidal*, pàg. 79.

<sup>1265</sup>Ibid. PÉREZ, *Ramón Menéndez Pidal*, pp. 267- 295.

unificació. De la mateixa manera, també adaptà el seu estil a aquesta nova temàtica, així que la seva prosa esdevingué més directa i combativa que no li impedí, tanmateix, presidir la Real Academia des de 1948, per bé que certs elements conservadors del franquisme li posaren tants impediments com els fou possible per evitar que reprengués la seva vida acadèmica de forma plena.<sup>1266</sup> La seva llibertat de pensament, durant aquesta època, es veia reflectida en els seus manifestos en favor de diversos moviments activistes i sindicalistes, contra la guerra del Vietnam o en el seu viatge al nou Israel l'any 1948, quan el govern franquista encara no l'havia reconegut.<sup>1267</sup>



*Ramón Menéndez Pidal, un dels grans intel·lectuals espanyols del segle XX. Font: commons.wikimedia.org*

Ramón Menéndez Pidal, en definitiva, fou un dels grans modernitzadors de la filologia espanyola, amb la introducció de la metodologia de la lingüística d'arrel germànica i, més enllà de la seva mort, esdevinguda a Madrid el 14 de novembre de 1968, se li reconegueren els mèrits acadèmics; reconeixement aquest que culminà amb la inauguració, per part de la Reina Sofia, de la Fundación Ramón Menéndez Pidal, un centre per a investigacions lingüístiques i històriques. Tanmateix, el seu biògraf, tot i no posar en dubte el seu liberalisme, no podia deixar de retreure-li certes coses:

Su profesada mesura, su cultivada sobriedad, su preocupación por la objetividad y su pretendido apoliticismo no consiguieron borrar en sus escritos un elemento pasional desestabilizador a la hora de presentar conclusiones: su nacionalismo castellano-céntrico, propio de la llamada «Generació del 98» a la que pertenecía le llevó a la defensa a ultranza de la acción vertebradora de las «tres» Castillas (La Vieja, la Nueva, la Extremeño-Andaluza) respecto a la nación hispánica, así como su acción en el mundo.<sup>1268</sup>

### 11.1.2 Los españoles en la historia

*Los españoles en la historia*, la gran obra etnològica de Ramón Menéndez Pidal, fou

<sup>1266</sup>CATALÁN; Diego, «Menéndez Pidal; Ramón» dins: GÓMEZ HIDALGO; Iciar, *Diccionario Biográfico Español*, XXXIV, Real Academia Española, Madrid, 2009.,, pàg. 655.

<sup>1267</sup>PÉREZ, *Ramón Menéndez Pidal*, pàg. 338.

<sup>1268</sup>CATALÁN, «Menéndez Pidal; Ramón», pàgs. 651- 657.

publicat per primera vegada el 1947. Conceptualment, no difereix gaire de les concepcions sobre els pobles que havien demostrat els autors apareguts fins al moment. Així, defensa clarament l'existència dels pobles més enllà de les divisions legals en estats; “se asume, como hecho indiscutible, la existencia, a lo largo de los tiempos, de un «ser» colectivo: «los españoles»”.<sup>1269</sup> Fins i tot, la defensa més enllà de llengües i costums divergents. Per a ell, allò que defineix l'existència d'un poble, més enllà de la consciència de pertànyer-hi, són uns trets comuns del caràcter que són compartits per la pràctica totalitat dels individus que conformen aquest poble. Aquestes característiques comunes es transmeten, de generació en generació a través del temps, de manera que és possible seguir-ne el rastre fins a l'origen.

Tanmateix, Menéndez Pidal, que a diferència de Bosch i la resta d'arqueòlegs de l'època no havia estat deixeble de Kossinna ni es regia per la seva identificació entre cultura, raça i llengua, no concedia a aquests trets del caràcter del poble una condició eterna i immutable, ni els vinculava d'una manera determinant a la raça sinó, més aviat, a un cúmul de circumstàncies polítiques, socials i culturals força difús i no gaire ben explicat que ell expressava amb aquestes paraules: “No se trata de ningún determinismo somático o racial, sino de aptitudes y hábitos históricos que pueden y habrán de variar con el cambio de sus fundamentos, con las mudanzas sobrevenidas en las ocupaciones y preocupaciones de la vida en el tipo de educación, en las relaciones y en las demás circunstancias ambientales”.<sup>1270</sup> Aquest fet li permetia fer que les característiques dels pobles, lluny de partir dels temps més reculats i mantenir-se al llarg de mil·lennis mentre durés l'existència d'un poble, fossin mutables i, sobretot, acumulatives; a les més antigues s'hi anaven superposant i emmotllant les més noves en un procés que permetia que el poble esdevingués cada cop més complex i sofisticat.

Sobre els pobles prerromans de la Península, Menéndez Pidal es mostra força escèptic al respecte dels coneixements que se'n té, especialment pel que fa a l'etnologia, la cultura de cadascun d'ells i les formes d'organització interna i entre ells que adoptaven.<sup>1271</sup> De totes maneres, sí que és capaç de trobar-hi unes característiques comunes que deriven en una visió dels indígenes de l'època amb tints força schultenians; visió lògica si s'entén, per una banda, que no concedia gaire credibilitat al coneixement arqueològic més enllà de

---

<sup>1269</sup>MENÉNDEZ PIDAL; Ramón, *Los españoles en la historia*, (1947), Colección Austral, Espasa Calpe, Madrid, 1982, pàg. 10.

<sup>1270</sup>Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 80.

<sup>1271</sup>Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 194.

confirmar el que deien els documents i, per l'altra, que la documentació escrita a la qual va tenir accés per determinar el caràcter dels antics hispans fou la mateixa que Schulten; els autors grecs i romans. Així, els antics pobles peninsulars apareixen en l'escrit de Menéndez Pidal com orgullosos, austers, insolidaris, bel·licosos i hostils a tota forma d'autoritat imposada i, també com defensava Schulten, aquests trets del caràcter s'haurien transmès fins als nostres dies.

Pel que fa a l'austeritat i la morigeració de costums, Menéndez Pidal va més enllà encara que l'hispanista alemany i en fa característica de tots els habitants peninsulars, no un tret determinat per les dures condicions de la Meseta que haguessin conservat i potenciat aquesta frugalitat a la qual, de manera racial, ja estaven encaminats els ibers que hi vivien. Segons el filòleg i historiador espanyol: “El hispano tiene el cuerpo dispuesto para la abstinencia y el trabajo, para la dura y recia sobriedad en todo. [...]La sobriedad física se halla igualmente en la risueña y fértil Andalucía y, para mí, la sobriedad es la cualidad básica del carácter español, que no depende de un determinismo geográfico castellano”.<sup>1272</sup> Veiem, doncs, una mateixa concepció que en Schulten, fins i tot un cert paral·lelisme d'estil, per bé que els matisos geogràfics hi siguin importants. En allò que sí que no hi ha discrepàncies entre l'un i l'altre és en l'encarnació de totes les virtuts dels antics hispans; cúmul de les virtuts i superació dels defectes ibèrics per a Schulten, primer paradigma d'espanyol per a Menéndez Pidal, que emprava indistintament el terme hispà i espanyol mentre evitava el d'iber o ibèric més enllà de la denominació de les obres d'art. Viriat era, per a tots dos, aquest primer referent del caràcter espanyol a tenir en compte, pel que fa a l'austeritat, en aquest cas, i pel que fa a la resta de característiques psicològiques hispàniques. Un altre espanyol de soca-rel, Trajà, faria d'aquesta austeritat la seva major virtut; virtut que es mantindria fins als nostres dies com a definitòria de tot allò espanyol: “Trogo Pompeyo nota que Viriato, a pesar de sus famosas hazañas, varias veces vencedor de los ejércitos consulares, no mudó sus primeros hábitos en vestidos, armas y comidas, de modo que cualquier soldado raso parecía más rico que el general. Trajano es, en su modestia y moderación, mil veces alabado por Plinio. [...] Y esa modesta sobriedad se continúa invariablemente típica”.<sup>1273</sup>

Fins i tot un dels grans herois nacionals espanyols, Rodrigo Díaz de Vivar, El Cid, compartia aquestes qualitats intrínseques amb els seus avantpassats romans. Qualitats, aquestes, tan inherents al caràcter espanyol com alienes al francès: “Es [el Cid] antes que

<sup>1272</sup>Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàgs. 81 i 82.

<sup>1273</sup>Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 97.

el Campeador invicto, el singular héroe de la medida, en quien se repite la característica que Plinio admiraba en otro hispano, aquella *modestia principis moderatioque* [sic] de Trajano. Roland no sabe de esta moderación; es grandioso por arrogante”.<sup>1274</sup> Derivada d'aquesta sobrietat, que permet que l'espanyol no anhelés més que allò imprescindible per sobreviure, Menéndez Pidal en reconeix una altra de les característiques seculares del caràcter hispànic; l'estoïcisme. Aquí, però, la divergència amb Schulten, que ho considerava simplement indolència, sí que és notòria. Mentre l'alemany ho veia com un simple desinterès alienant, que convertia els espanyols en incapaçs per al treball i cap mena d'empresa que no fos la simple supervivència, Menéndez Pidal ho revertia o, com a mínim, en veia les dues cares de la moneda:

Los españoles, para las decisiones en las que ponen gran empeño, despliegan vigor inagotable, mientras en las actividades cotidianas no ponen interés. Resisten en ardua y prolongada aventura las mayores fatigas, pero no aguantan la monotonía de la labor diaria. Animosos frente a los trabajos, «no importa», desanimados ante el trabajo, «no importa» [...] la *apathia* estoica para unas cosas y la vulgar apatía para las otras.<sup>1275</sup>

D'aquesta manera, l'estoïcisme formava part intrínseca del caràcter espanyol fins al punt que el pensador més influent de l'estoïcisme romà, l'escriptor, filòsof i pedagog Luci Anneu Sèneca, preceptor del futur emperador Neró, era nat a la ciutat de Corduba, capital de la província hispànica de la Bètica. Menéndez Pidal donava per suposat que Sèneca no havia fet altra cosa que donar forma escrita i divulgar per l'Imperi una manera d'entendre la vida que tot aquell que havia nascut en sòl hispànic ja seguia de forma instintiva.<sup>1276</sup>

D'aquesta vena estoica, doncs, en sorgia un profund desinterès per tots els aspectes material de la vida. Desinterès, però, que no es traslladava a l'àmbit d'allò espiritual: “Siempre fue una gran cualidad, a la vez que gran defecto del español, el atender a los móviles ideales más que a los provechos económicos”.<sup>1277</sup> El desinterès per la vida, estoic si es vol, juntament amb una altra de les característiques intrínseques de l'ànima espanyola, la profunda inclinació envers la creença de Déu, predisposava Espanya, els espanyols, a ser la terra on més profundament havia d'arrelar la fe cristiana. Tanmateix, com també destacava Schulten amb vehemència, abans fins i tot de l'aparició del

---

<sup>1274</sup>MENÉNDEZ PIDAL; Ramón, «La cultura de la Edad Media española. Particularmente Castilla y León desde el siglo XI inclusive hasta Fernando III el Santo» dins: LEVENE; Ricardo, *Historia de la nación argentina*, Academia Nacional de la Historia, Buenos Aires, 1939, pàg. 126.

<sup>1275</sup>MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 94.

<sup>1276</sup>Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 83.

<sup>1277</sup>Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 85.

cristianisme, els hispans no tenien cap escrúpol a sacrificar la pròpia vida en benefici d'ideals més elevats: “La vida no es el supremo bien. El antiguo hispano pierde la vida con entusiasmo patriótico, como los cántabros en la cruz y los numantinos en suicidio colectivo; la pierde por cumplir los altos deberes de fidelidad, no sólo individual, sino también ciudadana e internacional, como en el sacrificio de Sagunto”.<sup>1278</sup> Aquest esperit religiós, combinat amb el profund desinterès per la pròpia vida, seria clau, segons Menéndez Pidal, a l'hora de portar a terme l'anomenada Reconquesta. Sense aquestes dues qualitats, continua l'autor, Espanya hauria seguit el camí de la resta d'antigues províncies romanes cristianitzades que havien caigut sota domini musulmà, on mai no hi havia hagut tendències tan marcades envers l'estoïcisme i la fe profunda:

El libre y puro espíritu religioso [el mateix que portava els hispans a immolar-se a Numància i Sagunt buscant la fama i la vida eterna] salvado en el Norte fue el que dio aliento y sentido nacional a la Reconquista. Sin él, sin su poderosa firmeza, España hubiera desesperado de la resistencia y se habría desnacionalizado y habría llegado a islamizarse como todas las otras provincias del Imperio romano al este y al sur del Mediterráneo.<sup>1279</sup>

Aquestes qualitats, afirmava Menéndez Pidal, s'havien mantingut inalterades al llarg dels segles i, per demostrar-ne la seva excepcionalitat, oferia un contrapunt exterior des del punt de vista italià, més cínic i aferrat a la vida material i, si es vol, menys innocent. L'autor referia l'estranyesa de Braccio de Montone, senyor de Perusa que es trobava al servei del rei d'Aragó Alfons el Magnànim i que no entenia l'actitud dels soldats espanyols que anaven amb ell: “tenéis por más honroso dejaros despedazar por los enemigos que escapar con vida y reservaros para el desquite”.<sup>1280</sup>

Alhora, malgrat aquesta indiferència davant la vida, Menéndez Pidal destaca l'orgull desmesurat de l'espanyol; tant a nivell col·lectiu, la qual cosa el fa un poble molt difícil de governar i de conquerir, com a nivell individual, de manera que Espanya genera homes individualistes i hostils a tota forma d'autoritat. Com a mostra d'aquest orgull individual, l'autor ofereix una dita, segons ell, d'ús comú en temps del rei Carles I d'Espanya i V d'Alemanya, quan qualsevol escuder mort de gana afirmava que: “Soy tan hidalgo como el Rey, y aun más, porque él es medio flamenco”.<sup>1281</sup> A aquest orgull, afirmava Menéndez

---

1278Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 107.

1279Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 114.

1280Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 108.

1281Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 98.

Pidal, se sumava un gust gairebé morbós per l'aventura i la conquesta, també per les gestes bèl·liques, que contrastava poderosament amb la indolència que els espanyols demostraven davant del treball diari i rutinari. Així, els exèrcits hispans, des de sempre, no havien destacat per la disciplina, pel nombre ni per la capacitat dels seus comandants sinó, sobretot, per la capacitat dels seus soldats rasos, que no se sotmetien a la disciplina d'un superior si no consideraven que les seves qualitats estaven en consonància amb el seu rang. Així, Espanya havia donat a l'art de la guerra dos tipus molt diferenciats de soldats, amb unes característiques compartides molt marcades:

Fijándonos esta vez también en la acción bélica que exige más rigurosamente el mando, España ha dado modelo de dos tipos especiales, el *guerrillero* y el *conquistador*. Ambos representan la organización del individualismo frente a un adversario muy superior en número: el guerrillero, contra unos ejércitos superiores también en recursos y en técnica; el conquistador, contra un enemigo muy superior en número, pero inferior en armas.<sup>1282</sup>

Totes aquestes característiques, comunes, segons Menéndez Pidal, a tots i cadascun dels pobles peninsulars abans de la conquesta romana, eren el substrat primitiu del poble espanyol posterior. Per més que es trobessin a l'arrel de totes les virtuts i vicis dels espanyols i formessin part inevitable del seu caràcter, no podien romandre inalterades al llarg de segles i mil·lennis si Espanya no volia quedar encallada en la barbàrie. Un cop enumerats i desglossats aquests trets indelebles del caràcter hispànic, l'autor prosseguia amb una anàlisi dels trets culturals posteriors, que s'hi havien anat afegint per tal de configurar l'Espanya moderna. De totes formes, cal destacar que el filòleg i historiador ja trobava una unitat de caràcter, més enllà de les divergències lingüístiques o racials a les quals tampoc no donava massa transcendència, en tots els habitants peninsulars ja abans de l'arribada dels romans. Segons ell, els mateixos hispans eren plenament conscients de la unitat, podríem dir-ne, espiritual, ja que no cultural, de la Península. I, afegia, també eren conscients que aquestes característiques es trobaven representades en tota la seva puresa i esplendor a la part central de la mateixa i s'anaven diluint a mesura que s'avançava cap a la perifèria: "También en la antigüedad la parte central, lo mismo que después Castilla, representa el núcleo cohesivo, *Celtiberia robur Hispaniae*; también entonces ese centro celtibérico y la Bética dan todos los hombres representativos y gloriosos en las letras y en la política".<sup>1283</sup>

---

<sup>1282</sup>Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 152.

<sup>1283</sup>Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 164.

Així i tot, malgrat aquesta unitat de caràcter i la consciència de pertànyer a una mateixa entitat espiritual, els hispans anteriors als romans no aconseguiren traslladar aquesta unitat al terreny de la cultura ni constituir-se en una sola entitat política, precisament, per una de les seves característiques innates, l'orgull individualista que, a nivell col·lectiu, es convertia en orgull localista. El mateix tret del caràcter que, com ja destacava Schulten, els féu caure en la paradoxa d'oposar-se tots a la conquesta romana però, alhora, ser incapaços de coordinar-se entre ells per plantejar una oposició efectiva. Altre cop, Menéndez Pidal se servia de la contraposició amb els territoris veïns per exemplificar el valor guerrer dels hispans i les seves febleses internes:

[Trogo Pompeyo] nota que, en los varios siglos de lucha, los hispanos sólo tuvieron un magno capitán, Viriato. Pero a esto cabe observar que los galos sólo tuvieron otro, menos estrategia y menos victorioso, Vercingetórix, con el cual cae vencido todo su pueblo de un solo golpe; mientras los hispanos, antes y después de Viriato, prolongan una guerra de doscientos años, guiada por muchos caudillos, anónimos o casi anónimos, débiles más que nada por su falta de cohesión, pero que mantienen vivo durante dos siglos el anhelo de independencia patria, cosa que ninguna otra provincia del Imperio romano hizo.<sup>1284</sup>

Tanmateix, al final els sempre rebels hispans acabarien caient sota el poder romà i emmollant-s'hi, no per la força de les seves armes, a la qual els indígenes de la Península no es dobleguen mai, sinó per la mateixa inclinació del seu esperit. Roma, per una banda, aportà al futur territori espanyol el catolicisme, al qual, com ja hem vist, Menéndez Pidal considerava que els hispans estaven inclinats per naturalesa abans, fins i tot, que aparegués la religió mateixa; per bé que la doctrina fos nova, els valors que encarnava havien estat observats pels habitants de la Península des dels temps més reculats. De la mateixa manera, la dominació romana havia aportat l'impuls definitiu perquè els hispans poguessin vèncer la seva tendència al localisme i sotmetre's a una unitat a la qual, sense saber-ho, també estaven gairebé predestinats: "Las causas del localismo [hispànic] no son las diversidades étnicas, psicológicas y lingüísticas, sino justamente lo contrario: la uniformidad del carácter en todas partes individualista, el iberismo que describe Estrabón como poco apto para concebir la solidaridad".<sup>1285</sup>

Els romans, doncs, com després els gots, no havien imposat mai una unitat artificial i aliena als pobles peninsulars; simplement havien excitat i afermat aquelles pulsions

---

<sup>1284</sup>Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 154.

<sup>1285</sup>Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 188.



unificadores que ja bategaven dins els seus esperits i havien suavitzat les pulsions disgregadores que havien estat les dominants fins al moment. Fos com fos, un cop assolida la unitat, aquesta hauria estat una aspiració constant dins del pobles espanyol: “Después de unida a la vencedora fortaleza romúlea, ha celebrado nuevo feliz desposorio con el florentísimo y glorioso pueblo de los godos. El concepto de esta España romano-goda, unitaria, tan altamente iniciado por Orosio, tan elocuentemente exaltado por San Isidoro, nunca dejó de estar presente en los espíritus durante los siglos siguientes”.<sup>1286</sup>

Tanmateix, l'esperit localista, com a tret inherent al caràcter espanyol, no s'hauria de perdre mai, segons Menéndez Pidal, i havia de seguir manifestant-se en les més diverses formes. En època romana, per exemple, els hispans, per bé que profundament implicats amb el projecte romà, sempre mantingueren la consciència, i l'orgull, de ser quelcom diferent de la metròpoli. Tota la província hispana en ple, per bé que mai no fos, administrativament parlant, una única província, era conscient d'allò que els diferenciava de la resta de compatriotes romans i ho potenciava.<sup>1287</sup>

Així doncs, ambdues tendències, la unitària i la centrífuga, es trobaven íntimament vinculades a l'ànima hispànica i no podien sinó manifestar-se contínuament; ja fos de manera alternativa o simultània. Malgrat això, en opinió de Menéndez Pidal, era en els moments d'unitat quan Espanya havia arribat al seu apogeu i havia assolit els seus moments més gloriosos; especialment, durant la unificació, re-unificació segons el seu punt de vista, portada a terme pels Reis Catòlics. Des del domini romà, doncs, als trets unitaris del caràcter peninsular s'hi afegí també la idea unitària, a la qual no es renuncià de manera generalitzada ni en els moments de més perill de disgregació:

Semejante es el principio unitario hispano: si Roma lo perfeccionó y lo afirmó, así perfeccionado se incorporó sustancialmente al espíritu ibérico, una vez que lo confirmaron los siglos de monarquía goda, los del califato y los de la monarquía unitaria desde el siglo XV. La fragmentación medieval y los breves episodios modernos contra la unidad estatal perdurable, pertenecen a la infraestructura fraccionante que en la Edad Media obró como salvadora de un desastre, y después obró como destructora de manera inconsciente y pasajera.<sup>1288</sup>

Malgrat que a *Los españoles en la historia* no ho refereix de forma tan explícita, sí que

<sup>1286</sup>Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 168.

<sup>1287</sup>Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 245.

<sup>1288</sup>Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 194.

abans Menéndez Pidal havia trobat encara un lligam més profund entre l'Imperi Romà i aquesta Espanya que ell considerava que n'era l'hereva directa. Publicat per primera vegada en una data tan significativa com 1937, l'estudi *Idea imperial de Carlos V* perfectament es podria entendre com una al·legoria dels temps en què va ser escrit. Si el mateix Imperi Romà, en opinió de l'autor, ja havia estat profundament hispanitzat per alguns dels emperadors i pensadors més influents de l'antiguitat i s'havia fet seus els valors hispànics, era lògic que l'Espanya de l'època de Carles V encara conservés aquests valors que, cal recordar-ho, eren innats en les gents peninsulars.

Segons Menéndez, tot i ser flamenc, Carles V havia heretat un marcadíssim caràcter espanyol de la seva àvia Isabel la Catòlica, i encarnava, malgrat el seu naixement, les millors virtuts hispàniques, tals com un profund fervor religiós o un despreniment i altruïsmes extraordinaris.<sup>1289</sup> Carles V, continua l'autor, no aspirava a una “monarquia universal”, és a dir, a la incorporació jurídica de tot el planeta sota els seus dominis. Per contra, la seva intenció era assolir la “universitas cristiana”, el lideratge moral de tots els països cristians en defensa de l'autèntica religió; la catòlica.<sup>1290</sup> I, per tal d'aconseguir aquest objectiu tan elevat, si calia, era capaç de passar per damunt fins i tot del mateix Papa de Roma, tal com no dubtà gens de fer en veure que el Summe Pontífex es preocupava més de la política terrenal, de la “ciutat terrenal”, que no pas de l'espiritual, la “ciutat celestial”.<sup>1291</sup> Era aquesta, segons Menéndez Pidal, una actitud molt pròpia dels romans hispans més cèlebres, com Trajà o Sèneca, i que, alhora, encaixava perfectament amb el discurs que el bàndol sublevat utilitzava el 1937, en plena Guerra Civil espanyola; la croada era necessària per defensar la fe catòlica davant l'ateïsmes i l'heretgia, l'Imperi no era un privilegi sinó un deure moral i Espanya tenia com a missió el lideratge moral de tots els pobles cristians d'Occident. Curiosament, o potser no tant, aquest entroncament tan explícit entre els imperis romà i espanyol va quedar força desdibuixat als posteriors treballs de Menéndez Pidal.

Tornant a una altra dels trets característics de l'ésser hispànic, l'esperit de fragmentació, l'autor no renegava en absolut del principi disgregador i individualista, en tant que el considerava connatural a l'ànima hispànica des dels temps més remots. De fet, encara que defensés que havia d'estar subordinat al principi d'unitat, ja que aquest segon era més modern i convenient als nous temps que el primer, més antic però més primari, sí que

---

1289MENÉNDEZ PIDAL; Ramón, *Idea imperial de Carlos V*, (1937), Espasa-Calpe, Madrid, 1940, pàg. 17.

1290MENÉNDEZ PIDAL, *Idea imperial*, pàg. 18.

1291Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Idea imperial*, pàg. 23.

li concedia el mèrit d'haver contribuït a salvar Espanya en un dels seus moments més delicats, el domini musulmà. Davant l'aclaparadora superioritat musulmana, la viciada monarquia goda no podia fer-hi front i els hispans optaren per la fragmentació i la dispersió com a mitjà de resistència i, en condicions tan extremes, de supervivència, tal i com havien fet sempre, però, aquest cop, amb el punt de mira posat en la reunificació, herència de l'època romana:

Los reinos medievales no vinieron a romper la unidad gótica de un modo arbitrario, sino a remediar la ruina de esa unidad. [...] Todos nacieron como una primera forma de reintegración, única que podía producirse ante el tan superior poderío musulmán; y por eso la larga vida de tales reinos no borró la idea de unidad hispánica que se sobreponía a la fortuita división.<sup>1292</sup>

I aquesta estratègia, que Menéndez Pidal considerava totalment natural i instintiva, no la veia simplement en els petits regnes cristians que sorgiren al nord peninsular sinó que la feia extensiva a tot el territori. Fins i tot aquells hispans que s'havien islamitzat i arabitat, en el fons, més enllà de llengües i costums, no podien deixar de comportar-se a la seva manera ancestral: “A la caída del califato cordobés, el iberismo islamizado hace surgir más de veinte reinecitos. [...] En vano los grandes imperios africanos de los almorávides y los almohades pasaron sucesivamente el Estrecho y reislamizaron el Andalus, restableciendo en él la unidad política; en cuanto se debilitaba la invasión africana, las taifas resurgían inevitablemente”.<sup>1293</sup>

És difícil no reconèixer, en aquesta actitud, aquell orgull, aquell menspreu per la vida i aquella hostilitat envers l'autoritat que havien mostrat els hispans al llarg dels segles. De la mateixa manera que havien fet Viriat i la resta de cabdills gairebé anònims que s'havien oposat als romans, davant un poder superior, la reacció natural hispànica era la del guerriller, que, segons Menéndez Pidal, era el prototip de soldat espanyol. Així doncs, com els guerrillers que s'oculten a les muntanyes, els diferents regnes peninsulars medievals, igual que les taifes musulmanes, es feren forts a les zones de més difícil accés i, des d'allà, fustigaren constantment aquella autoritat que sempre consideraren imposada. Fins i tot quan, amb el pas del temps, el poder musulmà s'anava debilitant alhora que els regnes cristians s'enfortien, aquestes unitats estatals que, per la seva fragilitat, havien de comportar-se com a guerrillers, anaren adoptant les actituds de l'altre tipus de soldat

---

<sup>1292</sup>Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 172.

<sup>1293</sup>Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 171.

prototípic espanyol; el conqueridor. Si bé encara el seu poder era massa limitat per enfrontar-se al domini musulmà i la seva debilitat s'accentuava a causa de la manca d'unitat, les primeres pràctiques com a conqueridors les portaren a terme fora de la Península; com si se sabessin predestinats, primer, a reconquerir tota Espanya i, després, Amèrica:

Si no hubo [a la Península] una multitud de estados feudales hubo una variedad de reinos que más libremente pudieron desarrollar su personalidad y desparramarse en las actividades más dispersas por el Mediterráneo, por África y por el Atlántico, como aprendizaje y ensayo para la grandeza a que llegaron cuando se reunieron en el siglo XVI. [...] La división en reinos retrasó la principal empresa, la Reconquista, pero en cambio trajo la diversidad de acción expansiva fuera de la Península.<sup>1294</sup>

De totes formes, aquesta dispersió havia estat simplement conjuntural i estratègica, no el mal endèmic que havia suposat en l'època prerromana i que la dominació dels romans havia acabat per domesticar i dirigir cap a un objectiu comú; des del punt de vista de l'autor, el principi unitari s'havia emmotllat de tal manera a la forma de ser dels indígenes hispànics, que aquest no es perdia de vista ni en els moments que el curs de la història exigia un replegament i una dispersió tàctics. A pesar de la divisió conjuntural, la unitat de destí es mantenia sempre present i aquesta unitat de destí, evidentment, havia d'estar encapçalada per aquella Castella que encarnava amb més força i puresa totes les virtuts i defectes dels espanyols:

Los varios reinos surgidos después [de la dominación musulmana] todos pregonan el mismo propósito, que implica unidad de origen y de destino [...] los varios reinos reconocían también hasta el siglo XII cierta *unidad política* en cuanto los continuadores de los reyes godos asturianos, los reyes de León tomaban el título de emperador, o más ampliamente dicho: emperador de toda España, *Imperatior totius Hispaniae*, y como tal eran reconocidos por el rey de Navarra, por el de Aragón, por el conde de Barcelona, lo mismo que por muchos reyes de taifas.<sup>1295</sup>

El principi de dispersió, doncs, era necessari, i fins i tot havia resultat providencial per a la supervivència de l'ésser hispànic en moments de màxim perill. De totes maneres, en termes generals, el principi d'unitat, més modern, més complex, més civilitzat, havia de regir per damunt del més instintiu i primari principi de dispersió, al qual una nació moderna

<sup>1294</sup>Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 169.

<sup>1295</sup>Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 174.

no es podía agafar més que de forma extraordinària. En cas contrari, es corria el perill de sofrir una regressió cap a unes formes de vida tribal, que havien estat pròpies de l'època prerromana però que, a mitjan segle XX, no tenien cap sentit. L'existència de parts d'Espanya separades del tot hispànic, que potser havia estat natural i lògica en altres èpoques, era inconcebible des que els romans havien fet arrelar profundament a Hispània la llavor de la unitat nacional. Es podia dir més alt, però no més clar: "Federalismo, cantonalismo y nacionalismo modernos vienen ellos por sí a destruir la unidad multiseular y no logran estabilizarse; lejos de representar la España auténtica, no responden sino a un momento anormal y transitorio, desmayo de las fuerzas vitales que no puede prolongarse sin grave peligro".<sup>1296</sup>

D'aquesta manera, per la naturalesa acumulativa de les característiques en el bagatge històric dels pobles, el principi d'unitat del poble espanyol se superposà de manera gairebé permanent a les pulsions disgregadores, també totalment inserides dins el més profund del seu ésser. Els únics moments en què aquestes tensions centrífugues recuperaven el seu antic vigor eren aquells en què l'impuls centrípet actuava contra l'existència mateixa del poble.<sup>1297</sup> Era gairebé inevitable, en aquest punt, la referència a Bosch Gimpera i la seva teoria de les superestructures com a element repressor de les tendències innates dels pobles hispànics, naturalment centrífugues, per bé que inclinades a la col·laboració en un pla d'igualtat. No sense afegir-hi un dard enverinat, en forma d'acusació velada, o no tan velada, de marxisme. Acusació aquella que, a l'Espanya de 1947, any en què Menéndez Pidal escrivia el text, equivalia pràcticament a una invalidació total de la teoria:

Ese término «superestructura» (que por cierto lo hallamos en Carlos Marx) [sic], nos pide su complemento obligado; en el fondo indígena, reacio a la organización superior, será una «infraestructura», que no puede representar lo perfectamente natural y auténtico; siempre algo inferior a la superestructura, la cual, aunque en su origen haya sido artificial o impuesta (no lo fue casi nunca) [sic], el transcurso de los siglos la convirtió en lo esencial, auténtico y nativo. [...] Se supone ahora que toda acción contra la superestructura es un brote de fuerzas indígenas primitivas, rebeldes a la deformación artificial que les es impuesta; así los reinos medievales son resurgimiento incoercible de antiguos núcleos prerromanos. Pero la realidad es que la estructura de España prerromana nos es poco menos que desconocida, y cuando la conocemos un poco, la tenemos que dejar a un lado

---

<sup>1296</sup>Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 197.

<sup>1297</sup>Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 171.

para inclinarnos a lo romano y visigodo, es decir, a la superestructura.<sup>1298</sup>

En una dura diatriba contra les teories de Bosch, al qual cita constantment, es dedica a desmuntar la pràctica totalitat de la seva concepció de l'Espanya inclinada naturalment, per la seva configuració racial, al federalisme des de la prehistòria mateix. Intenta desmentir, gairebé punt per punt, tots els arguments de Bosch a favor de la seva teoria de les superestructures i a retreure-li que obvia la pràctica totalitat de la història transcorreguda entre el final de l'època republicana romana i la caiguda del califat de Còrdova, tal i com apuntava Jordi Cortadella a l'estudi previ a l'edició de 2003 de *Etnologia*.<sup>1299</sup> A la majoria de fenòmens que Bosch atribuïa a la composició ètnica prerromana, Menéndez Pidal els donava origen en fets polítics, no racials, ocorreguts després de la conquesta romana i al llarg de l'Edat Mitjana. Valgui, com a exemple, l'explicació de la divisió lingüística del País Valencià:

La fácil castellanización de Valencia reside en su reconquista medio aragonesa medio catalana, y la razón remota debe ir a buscarse, no en la etnografía, de la cual apenas sabemos nada, sino en la vida administrativa del Imperio romano, en la visigoda y en la musulmana. [...] la castellanización de Valencia remonta, pues, a la superestructura de siempre; no al contacto de los celtas con los edetanos primitivos.<sup>1300</sup>

Finalment, dedicava l'últim capítol en el qual es dedicava a analitzar el fenomen de les dues Espanyes que, a grans trets, resumia en la tradicionalista aïllacionista i la revolucionària europeïsta. Per bé que Menéndez Pidal destacava que aquestes dues tendències es trobaven en lluita constant a tots els pobles europeus, les particularitats del caràcter hispànic provocaven que obressin en un sentit contrari que a la resta d'Europa. Així, mentre a Europa les tensions havien contribuït al procés material, cultural i polític, a Espanya havien actuat en sentit contrari; pel mateix sentit desmesurat de l'orgull i el caràcter irreductible dels hispans, en comptes d'intentar arribar a consensos, una i altra banda es negaven en rodó a negociar o, simplement, a escoltar-se l'una a l'altra. Mentre a Europa la dualitat s'havia traduït en el parlamentarisme normalitzat, a Espanya totes dues tendències simplement perseguïen l'aniquilació completa de l'altra, ja fos al parlament o, directament, en guerra civil, tal i com havia passat al llarg de tot el segle XIX i com havia començat el XX.<sup>1301</sup> De totes maneres, no s'havia oblidat completament de Bosch i la

1298Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 194.

1299BOSCH, *Etnologia*, pàg. CXXXI.

1300MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 195.

1301Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 244.

seves teories, ja que el llibre era pràcticament una resposta i un desmentit a tota l'obra que el prehistoriador, ara exiliat, havia anat bastint des de l'*Etnografia*. Repetia que s'havia prestat massa atenció als moments en els quals predominava la tendència disgregadora i s'havia passat per alt aquells, la majoria, en els quals l'impuls unitari del poble hispà s'havia imposat:

La Historia debe esmerarse en estudiar los aspectos unitarios o antilocalistas, completamente desatendidos, tales como el sentimiento provincial hispánico que, frente a la urbe, surge en el seno del Imperio romano, representando el comienzo de una conciencia nacional; o la institución del Imperio hispano-leonés, ignorada ya desde la Baja Edad Media; o la agrupación de los cinco reinos concebidos bajo su unidad dinástica.<sup>1302</sup>

Molts historiadors i prehistoriadors seguien les indicacions de Menéndez Pidal, que en aquells moments era un dels grans dominadors dels estudis històrics a l'Estat espanyol. Uns, com Almagro o Santa Olalla, per convicció; de fet, per a ells, aquesta tendència cap a la unitat del caràcter espanyol ja era la dominant, si no l'única, fins i tot abans de la conquesta romana. El sempre submís i ambigu Pericot, per convicció o per necessitat, es limità simplement a estudiar i posar l'accent en els moments d'unitat, com la cultura megalítica, més que en els de dispersió, com el divers mosaic ètnic i cultural amb què es trobaren en la seva arribada a la Península. Tanmateix, Bosch, amb la comoditat que li conferia l'exili, ja que no s'havia de sotmetre a les directrius històriques del franquisme, i amb el ressentiment que conreava contra els seus col·legues submisos al dictador o, directament, partidaris fervents, es mantingué irreductible en les seves tesis.

De totes maneres, com ja s'ha vist en la introducció del capítol, les divergències entre les teories de Menéndez Pidal i les de Bosch Gimpera que, per la mateixa concepció de la història i dels pobles que ambdós investigadors sostenien, també eren divergències sobre l'organització política d'Espanya, no s'havien de traduir necessàriament en animadversió personal. Fins i tot, Bosch comentava aquestes desavinances teòriques amb un to força desimbolt i despreocupat; molt diferent de com ho feia, per exemple, amb Almagro o, fins i tot, amb els seus antics deixebles Julio Martínez Santa Olalla o Alberto Del Castillo. En la seva correspondència amb Olivar Bertrand, immediatament després de referir l'afecte que es tenien i la seva relació epistolar força assídua, apuntava les diferències principals entre les seves teories: "En diverses publicacions jo he manifestat la meva divergència en certs casos: que el basc és l'antic ibèric, que l'Espanya romana prefiguri la Ulterior, l'imperi i els

<sup>1302</sup>Íbid. MENÉNDEZ PIDAL, *Los españoles*, pàg. 248.

cinc regnes, el Cid símbol de Castella i d'Espanya, Castella formadora d'Espanya".<sup>1303</sup>

Es pot veure, doncs, que aquestes divergències, lluny de ser simples anècdotes, apuntaven directament als nuclis de les tesis de l'un i de l'altre així com a llur contingut polític. El fet que els antics ibers parlessin una llengua basca desmentiria l'existència dels múltiples pobles peninsulars, de la mateixa manera que el fet que l'Espanya romana fos el preludi de l'Espanya posterior invalidaria la suposada naturalesa federal dels pobles hispànics. Pel que fa al paper director de Castella i la seva posició naturalment superior envers la resta de territoris, Bosch opinava tot el contrari; que la zona de la Meseta havia estat sempre una àrea endarrerida, les manifestacions culturals de la qual no eren sinó el reflex conservador d'aquelles pautes que els arribaven des de les més dinàmiques zones costaneres. Com a resposta, també en la correspondència amb Olivar Bertrand, feia una anàlisi alternativa a la de Menéndez Pidal i el suposat paper directriu de la Meseta i dels moments en què l'impuls centrípet havia dominat per damunt del centrífug:

Efectivament, la «desgraciada Espanya» ho ha estat sempre, i les seves glòries tradicionals són molt fules. Tant els visigots com el Cid i els Reis Catòlics són molt discutibles. El Cid és el contrari del que deien en Menéndez Pidal i altres: en lloc de personificar Castella era un «separatista» que per l'atzar del desterrament hauria, si hagués viscut la seva filla, estat un factor per facilitar la Gran Catalunya, si també no haguessin aparegut els almoràvits per culpa d'Alfons VI, que era un perfecte animal. I no diguem res de les famosíssimes teories del Duc d'Alba i de Felip II. El bo d'Espanya és la seva varietat de pobles ofegats per la «superestructura» [sic], com jo dic.<sup>1304</sup>

Fins i tot, Bosch fa referència al llibre de *Los españoles en la Historia* que, inicialment, s'havia publicat com a pròleg a la col·lecció de volums sobre la història d'Espanya de l'editorial Espasa Calpe. Cal recordar que, en aquesta col·lecció, hi col·laboraren Antonio García i Bellido i Martín Almagro Basch, així com també Alberto del Castillo, als quals Bosch menyspreava profundament tant a nivell personal com professional. Tanmateix, amb aquell llenguatge tan seu, mescla d'ironia i condescendència, afirmava que; "En Menéndez Pidal la comenta [la conferència de València de 1937 sobre les superestructures en la història d'Espanya] en un pròleg de la Història d'Espanya de la casa Espasa, i em fa l'honor de considerar-me el més modern representant del federalisme que, naturalment, rebutja i que troba cosa de primitius".<sup>1305</sup> Vistes les teories

<sup>1303</sup>OLIVAR, *Correspondència*, Carta 83 de Bosch Gimpera a Olivar Bertrand. 27-I-73, pàg. 192.

<sup>1304</sup>ibid. OLIVAR, *Correspondència*, Carta 41 de Bosch Gimpera a Olivar Bertrand. 1-VI-72, pàg. 84.

<sup>1305</sup>ibid. OLIVAR, *Correspondència*, Carta 52 de Bosch Gimpera a Olivar Bertrand. 22-VII-72, pàg. 113.



de Menéndez Pidal, l'apreciació de Bosch era totalment certa; el “federalisme” o, directament, la desunió entre els diferents pobles de la Península era quelcom que es trobava entre els instints més primitius de les gents hispàniques, però també era quelcom de feliçment superat des de la dominació romana. Amb tot, com ja s'ha dit, les dissensions teòriques mai no es traslladaren al terreny personal i, sempre tan clar a l'hora d'identificar els seus enemics, els seus odis i els seus afectes, Bosch considerava que la contraposició radical entre ell i Menéndez Pidal, totalment artificial, era quelcom ordit per Almagro que: “Volia contraposar-nos presentant-me a mi com el verb del separatisme perillós perquè no creia en la prefiguració romana d'Espanya i que en els pobles medievals trobava el ressorgiment dels pre-romans”.<sup>1306</sup>

## 11.2 AMÉRICO CASTRO

Américo Castro i Quesada nasqué el 4 de maig del 1885 a la ciutat Brasileira de Cantagalo, prop de Rio de Janeiro, on els seus pares s'havien traslladat, transitòriament, per qüestió de negocis.<sup>1307</sup> De família granadina, retornà a Granada, on cursà els estudis secundaris i la primera part dels universitaris, que va acabar a la Universitat Central de Madrid després d'algunes estades, també a diverses universitats europees. Com era tan habitual en l'època, compaginà els estudis de dues titulacions; la de Dret i la de Filosofia i Lletres. Per ampliar els seus estudis de la segona carrera, es traslladà el 1905 a la Sorbona de París, on romangué fins a 1908.<sup>1308</sup>

També com la gran majoria dels investigadors de l'època, mantingué una estreta relació amb la Institución Libre de Enseñanza, fins al punt que es considerava amic personal de Francisco Giner de los Ríos, de qui havia dit que pretenia fer: “más grata inteligente la vida en este mundo”.<sup>1309</sup> De la mateixa manera, també tingué una relació d'amistat amb Ramón Menéndez Pidal, qui va encaminar-lo vers l'estudi de la gramàtica històrica del castellà. A Menéndez Pidal, a més de reconèixer-lo com el seu gran mestre, el considerava “un historiador i lingüista de primer rango en el mundo de hoy”.<sup>1310</sup>

Tingué una trajectòria acadèmica brillant que començà, l'any 1910, quan es convertí en el

---

<sup>1306</sup>Íbid. OLIVAR, *Correspondència*, Carta 3 de Bosch Gimpera a Olivar Bertrand. 12-IX-69, pàg. 22.

<sup>1307</sup>PEÑA; Aniano, *Américo Castro y su visión de España y de Cervantes*, Editorial Gredos, Madrid, 1975, pàg. 11.

<sup>1308</sup>Íbid. PEÑA, *Américo Castro*, pàg. 14.

<sup>1309</sup>Íbid. PEÑA, *Américo Castro*, pàg. 16.

<sup>1310</sup>Íbid. PEÑA, *Américo Castro*, pàg. 24.



*Américo Castro a mitjan segle XX. Font: biografiasyvidas.com*

primer encarregat de la secció lexicogràfica del Centro de Estudios Históricos. Un any més tard es doctorava en Filosofia i Lletres per la Universitat de Madrid i dos anys després, el 1913, entrava com a auxiliar a la Facultat de Lletres de la mateixa universitat, on també aconseguiria una càtedra el 1915 en la recentment creada Història de la Llengua Espanyola. Des d'allà, compaginà sempre la docència universitària amb el seu gran interès, la investigació.<sup>1311</sup> Les seves principals publicacions en aquesta època

giren especialment al voltant de l'estudi de la llengua espanyola medieval i del dialecte lleonès, tot i que ja s'hi nota un marcat interès per les diferents religions que es coexistien a la Península Ibèrica de l'Edat Mitjana. Alhora, també traduï obres lingüístiques importants a l'Europa de l'època, entre les quals destaca *Introducción al estudio de la lingüística romance*, del filòleg alemany Wilhelm Meyer-Lübke. També durant aquest període de temps, foren molt freqüents els seus viatges, especialment per visitar les comunitats sefardites establertes al Marroc, així com diversos països sudamericans i els Estats Units, on portà a terme una sèrie de conferències.<sup>1312</sup>

Políticament, Castro sempre afirmà que els dos pilars bàsics del seu pensament eren el laïcisme i el liberalisme, en consonància amb els valors que compartien molts dels principals dirigents de la Segona República espanyola. Així, es mantingué força implicat amb la política republicana i ocupà diversos càrrecs, el primer dels quals, l'any 1931 i durant un any, fou el d'ambaixador espanyol a l'Alemanya de Weimar.<sup>1313</sup> També durant l'etapa republicana, li arribaren els primers reconeixements internacionals a la seva trajectòria; la Universitat de Poitiers el nomenà doctor honoris causa l'any 1935 i el següent, el mateix any de l'esclat de la guerra civil espanyola, ho féu la Sorbona de París. Immediatament després d'esclatar el conflicte, Castro partí cap a l'exili; primer a Argentina i, un any després, als Estats Units, on passà per les universitat de Wisconsin i Princeton fins que es jubilà l'any, 1953. Tanmateix, el seu retorn a Espanya no es produí fins força

<sup>1311</sup>Íbid. PEÑA, *Américo Castro*, pàg. 29.

<sup>1312</sup>VALDEÓN BARUQUE; Julio, «Castro Quesada; Américo», dins: GÓMEZ HIDALGO; Iciar, *Diccionario Biográfico Español*, IX, Real Academia Española, Madrid, 2009, pàgs. 692-696

<sup>1313</sup>PEÑA; *Américo Castro*, pàg. 33.

anys després, el 1968 quan s'instal·là a Madrid de manera definitiva.<sup>1314</sup>

Fou durant aquest exili quan, per intentar entendre què havia portat a la Guerra Civil, començà a preguntar-se per l'origen d'Espanya i per la seva forma de ser i a investigar al respecte. Fruit d'aquest interès publicà, a Buenos Aires l'any 1948, la primera de les seves obres sobre el tema; *España en su historia: cristianos, moros y judíos*.<sup>1315</sup> Aquí ja hi esbossava les seves idees principals sobre l'ésser hispànic; res del que es trobava abans de la invasió musulmana del 711 no es podia considerar espanyol i la manera de ser hispànica s'havia forjat arran dels contactes, tant amistosos com hostils, entre les tres religions que coexistien a la Península Ibèrica a l'Edat Mitjana, i que Castro considerava com a castes. Al voltant d'aquesta idea principal, Castro anà reformulant les seves teories, alhora que reafirmant-s'hi, tal i com féu també Bosch Gimpera amb les seves successives explicacions etnològiques, en obres que ampliaven la primera. Així, l'any 1954, aparegué a Mèxic *La realidad histórica de España*, que aprofundia en l'anàlisi i l'ampliava.<sup>1316</sup> Més tard, el 1959, publicaria *Origen ser y existir de los españoles* i, com a punt culminant, *Los españoles: cómo llegaron a serlo*, ja el 1965, que ell considerava dues versions d'un mateix treball on, a part d'altres esmenes, hi havia canviat el títol perquè li semblava excessiu i poc clar.<sup>1317</sup>

Paral·lelament a les seves publicacions estrictament acadèmiques, centrades especialment, en aquesta època, en les biografies de diversos autors medievals, dedicà els últims anys de la seva vida acadèmica i els posteriors a la jubilació a fer conèixer la seva visió de la història d'Espanya. Les reaccions a les seves teories es produïren immediatament després de la publicació de la seva primera obra sobre el tema, *España en su historia*, un títol que recorda força al de la gran obra etnològica de Menéndez Pidal, per bé que les teories que hi apareixen siguin totalment diferents. El principal negador de les idees de Castro, però, fou Claudio Sánchez-Albornoz, que s'erigí en portaveu dels historiadors més clàssics, hereus de l'escola historiogràfica alemanya, que, fins i tot, reconegué que havia publicat la seva gran obra etnològica, *España: un enigma histórico*, com a resposta a les, per a ell, errònies afirmacions de Castro. La polèmica, començada en uns termes estrictament acadèmics, s'anà enverinant fins assolir uns termes molt agres i d'acusacion personals que derivaren en una enemistat entre els dos autors que

---

1314VALDEÓN, «Castro Quesada; Américo», pàg. 694.

1315CASTRO; Américo, *España en su historia. Cristianos, moros y judíos*, (1948), Crística, Barcelona, 2001.

1316CASTRO; Américo, *La realidad histórica de España*, (1954), Editorial Porrúa, Mèxic D. F., 1962

1317CASTRO; Américo, *Los españoles: cómo llegaron a serlo*, Taurus, Madrid, 1965, pàg. 7.

durà fins a la mort d'Américo Castro, a causa d'un atac de cor sobrevingut a Lloret de Mar el 25 de juliol del 1972.<sup>1318</sup>

### 11.2.1 Los españoles: cómo llegaron a serlo

Entre tots els autors estudiats, Américo Castro en resulta la veu més dissonant de totes. És cert que compartia, amb tots els altres, l'interès per l'origen del poble hispà, com ja s'especifica, de manera totalment explícita, en el títol mateix de la seva gran obra etnològica. Tanmateix, tot i el tema comú, la metodologia i els conceptes emprats són totalment oposats als de la resta. De fet, gran part de l'obra està dedicada a criticar i desmentir la majoria dels conceptes amb els quals treballaven els autors vistos fins ara. Així, Castro defensava que era totalment impossible rastrejar trets culturals i de caràcter que haguessin perdurat entre els habitants peninsulars des de l'època prerromana fins als nostres dies i, fins i tot, negava que aquest fet s'hagués produït en l'època romana. Admetia, fins a un cert punt, la perduració de formes jurídiques, administratives i toponímiques, com el nom mateix d'Espanya, derivat de la Hispania romana. Amb tot, aquestes pervivències es mantenien en el terreny estrictament legal i nominal i no penetraven, com sí que creien tots els autors estudiats fins al moment, en el del caràcter del poble. Fins a tal punt anava la negació que Castro feia de la metodologia i les teories dels seus col·legues, que evitava explícitament emprar el terme cultura ja que, entenia, era excessivament imprecís i s'endinsava en el terreny d'una psicologia col·lectiva que, per a temps tan reculats, era impossible de discernir.<sup>1319</sup>

De totes maneres, la inclusió, per més que sigui de manera molt superficial, de la seva obra etnològica, es considera totalment justificada. Per començar, per la temàtica comuna amb la resta d'obres etnològiques; la preocupació per l'origen del poble, o pobles, hispànic, la seva definició i la seva forma de ser. D'altra banda, la publicació de la seva obra provocà la reacció vehement de Claudio Sánchez-Albornoz, que publicà, en resposta, la seva extensíssima *España. Un enigma histórico*, en uns paràmetres, una metodologia i una terminologia molt més recognoscibles i equiparables als investigadors que podríem adscriure, de manera molt vaga, a "l'escola alemanya". Cal tenir en compte, però, que l'any de la primera publicació d'aquesta obra de Castro, sota el títol *Origen, ser y existir de los españoles*, el 1959, les teories etnogràfiques de Kossinna, que identificaven cultura, raça i llengua, ja estaven força desprestigiades i, fins i tot a Espanya,

<sup>1318</sup>VALDEÓN, «Castro Quesada; Américo», pàg. 694.

<sup>1319</sup>CASTRO, *Los españoles*, pàg. 151.

ja havien començat a ser discutides i substituïdes. Així, per més que encara fossin d'ús corrent entre els investigadors espanyols, l'ús de teories i metodologies alternatives no era un fet tan estrany com ho hauria estat abans de la Segona Guerra Mundial.

Per acabar, la seva inclusió dins de la tesi cobra encara més interès quan s'hi espigolen aquelles idees que rebaten, explícitament o no però sempre de forma molt directa, les tesis de Bosch Gimpera. Fet i fet, a favor o en contra, Bosch encara era, i continuaria sent fins al final de la seva vida, l'eix al voltant del qual giraven la pràctica totalitat dels treballs etnològics sobre l'origen d'Espanya. Fos per acceptar-les o per rebatre-les, les idees i les tesis de Bosch apareixien en gairebé totes les etnologies hispàniques i en compartien la metodologia, els conceptes i la terminologia. Fins i tot Castro, ni que fos per desacreditar totalment tota l'obra de Bosch, cita de forma constant algunes de les seves teories més assenyalades.

A *Los españoles*, Américo Castro justificava el fet d'haver escrit aquesta obra per la necessitat d'explicar quina era la causa de la manera de ser del poble espanyol. Tot i les dures condemnes a la metodologia dels seus col·legues, la imatge que l'autor donava de la manera de ser hispànica no distava gaire de la que oferia, per exemple, Adolf Schulten que, d'altra banda, era la visió predominant sobre Espanya i la seva història a l'estranger: "Era necesario explicar en forma plausible la peculiar situación de nuestro pueblo dentro de la vida y de la cultura de Occidente, su crónico descontento, sus luchas fratricidas, el ciego estallido de sus furias".<sup>1320</sup>

Des del principi mateix de l'obra, Castro carrega una i altra vegada contra tots aquells que defensaven que les arrels del poble espanyol es clavaven fins a la prehistòria i, ja en aquella època, els trets del caràcter espanyol es podien distingir clarament i se'n podia traçar l'evolució fins arribar als nostres dies. Segons l'autor, l'existència d'un poble no venia determinada per una identitat racial, cultural, paraula que Castro evitava a tota costa, o, fins i tot, lingüística. Per a ell, aquesta existència era quelcom subjectivament col·lectiu; és a dir, un poble existia en tant que es percebia com a tal. Així doncs, no tenia sentit cap de les identifications, tant de l'època, de pobles contemporanis europeus amb pobles de l'antiguitat: "Ya no hay ligures, ni etruscos, ni romanos, ni celtíberos, ni galos, porque serlo no se funda en ninguna característica biológica o psíquica, sino en saberse estar perteneciendo a un grupo de gentes que se llaman como uno".<sup>1321</sup>

<sup>1320</sup>Íbid. CASTRO, *Los españoles*, pàg. 17.

<sup>1321</sup>Íbid. CASTRO, *Los españoles*, pàg. 36.

Castro denunciava, doncs, aquesta identificació constant amb pobles del passat com una conseqüència lògica, i indesitjable, de les tendències científiques predominants a finals del segle XIX i principis del XX, arribades a Espanya, especialment, per obra de Schulten i Bosch Gimpera, i on havien arrelat amb força: “El racionalismo, el romanticismo y el positivismo se amalgamaban en la mente de ciertos historiadores y de tan confusa mezcla surgieron algunas de las visiones históricas todavía vigentes en el mundo hispánico”.<sup>1322</sup> Era un atac directe a la línia de flotació de les teories de la majoria dels autors estudiats fins al moment.

La principal tesi de Castro en aquesta obra és que tots i cadascun dels pobles peninsulars havien nascut, ço és havien pres consciència diferenciada de la seva pròpia existència, a l'Edat Mitjana, emmig del context de la Reconquesta i de la coexistència, ja fos pacífica o bèl·lica, entre cristians, musulmans i jueus dins el territori peninsular. Ell ho resumia amb una frase força contundent i que exclouïa gairebé tot allò que havia passat abans: “Demos el nombre de «cultura española» sólo a la que nace y se constituye después de Covadonga”.<sup>1323</sup> Segons ell, l'aparició de tots els pobles peninsulars s'explica de manera completa pel context de la Reconquesta. Context que explicava, fins i tot, el sorgiment de diferents pobles i no un de sol: “Cada grupo colectivo-nacional en la península debe su conciencia colectiva a motivos ocasionales, surgidos después de iniciarse la Reconquista”.<sup>1324</sup>

Evidentment, Castro reconeixia la influència romana en molts dels aspectes de la cultura dels diferents pobles peninsulars; començant per la llengua i passant pel dret romà, el catolicisme o la mateixa ordenació territorial, hereva de les antigues diòcesis paleocristianes. És quelcom innegable i ell no ho defugia. Més aviat ho esgrimia amb una certa virulència davant d'aquells que l'acusaven d'ignorar tot allò anterior a la Reconquesta: “Con gran machaconería he escrito que los españoles hablan castellano porque en Roma se hablaba latín; que su cristianismo se originó en el de Roma; que los límites de sus diócesis coinciden a veces con los de los conventos jurídicos romanos, etc”.<sup>1325</sup> Tanmateix, això no era suficient, des del punt de vista de l'autor, per identificar aquests romans, que havien ocupat el territori peninsular abans que els espanyols

---

<sup>1322</sup>Íbid. CASTRO, *Los españoles*, pàg. 53.

<sup>1323</sup>Íbid. CASTRO, *Los españoles*, pàg. 18.

<sup>1324</sup>Íbid. CASTRO, *Los españoles*, pàg. 45.

<sup>1325</sup>Íbid. CASTRO, *Los españoles*, pàg. 245.

actuals, com a compatriotes. Potser ho hauria estat per a la resta d'investigadors estudiats fins ara, però no per a Castro, que es basava, per negar-ho, en el fet que aquests s'identifiquessin com a tals:

Ya pusimos bien en claro que el nombre de la Península fue en latín «Hispania», que coincide con el de «España» en tanto que territorio, pero no en cuanto a la realidad de sus habitantes. Éstos nunca constituyeron una entidad unida y organizada antes de la dominación romana, y entonces la tuvieron como romanos, dentro de unas de las provincias del Imperio romano en donde se hablaba y se escribía en latín. Pero por motivos patrióticos, y por falta de precisión historiográfica, hay quienes creen que Séneca, Lucano y Marcial eran «españoles».<sup>1326</sup>

Castro, doncs, no desconeixia l'existència de les suposades veleïtats localistes dels romans Marcial, Sèneca o Orosi que, segons altres investigadors, es podien considerar proto-espanyols o, fins i tot, com en el cas de Menéndez Pidal, gairebé espanyols de ple dret. De fet, era gairebé impossible que desconegués aquests escrits romans que manifestaven particularitats hispàniques perquè havien estat repetits una i altra vegada des de feia dècades per aquells que pretenien demostrar l'espanyolitat d'aquests autors antics. De fet, utilitzava l'ús d'aquestes referències com a mostra de la falta d'escrúpols per part dels seus col·legues: “Sorprende el contraste entre el rigor con que se persigue la variante de un manuscrito y la laxitud mental de quienes fraguan la imagen de un «carácter nacional» inmutable sobre cuatro frases de un geógrafo o historiador antiguo”.<sup>1327</sup> Tot i no dir noms, es podia identificar clarament la metodologia d'aquells investigadors que havien introduït la filologia clàssica dins els seus estudis etnològics com Menéndez Pidal o, en un lloc molt destacat, Adolf Schulten, de qui es deia que “torturava” els textos per tal que diguessin allò que a ell li interessava perquè coincidissin amb les seves tesis.

Tanmateix, les seves idees afirmatives es limitaven a la tesi que Espanya i els seus pobles naixien, tots a l'ensem, arran de la conquesta musulmana i la cohabitació a la Península entre cristians, musulmans i jueus. La resta de les seves afirmacions anaven encaminades en un sentit de negació; insistia una i altra vegada a negar la majoria de les idees establertes entre els investigadors de l'època i, fins i tot, entre la població. Ell considerava que, a més de ser un fruit estrany de la confluència de diferents tendències culturals i

---

<sup>1326</sup>Íbid. CASTRO, *Los españoles*, pàg. 150.

<sup>1327</sup>Íbid. CASTRO, *Los españoles*, pàg. 52.

científiques del segle XIX, aquesta identificació insana amb la cultura romana o amb els pobles prerromans era conseqüència d'un oblit conscient i voluntari: “La creencia en la españolidad de los iberos y de los visigodos evitaba tener que motivar el advenimiento de los futuros españoles en la convivencia de ciertos cristianos con moros y judíos para ellos indispensables”.<sup>1328</sup>

Per una banda, carregava contra aquells que atorgaven una antiguitat de dos mil·lennis, o més, a la unitat d'Espanya i consideraven que eren un sol poble. A aquests els acusava de voler donar un aire de superioritat a la seva nació per davant de totes les altres quan en realitat, apuntava Castro, el concepte mateix d'Espanya era un estrangerisme. Mentre els habitants de la Península Ibèrica es veien a sí mateixos com a cristians, per un banda, i lleonesos, aragonesos, o el que fos, per l'altra, foren els estrangers de més enllà dels Pirineus els que començaren a designar com a espanyols aquells pobles peninsulars cristians en lluita constant contra els sarraïns; els estrangers adquiriren consciència de l'espanyolitat abans que els espanyols mateixos.<sup>1329</sup> La contínua identificació amb alguns dels grans polítics o intel·lectuals romans nascuts a la Península era una manera d'amagar aquesta incòmode realitat darrere una brillant cortina de fum, cosa que feien de manera totalment conscient i malintencionada:

Quienes mantienen en circulación el absurdo de la españolidad de los visigodos, y de Trajano, y de Séneca, y de Viriato, y de Indívil [sic] y Mandonio, etc., trastornan en absoluto el proceso del sano discurrir. Por otra parte, el obstinarse en no reconocer que el nombre *español* es, como palabra, un extranjerismo puesto como rótulo a los habitantes de los reinos cristianos entre los siglos XII y XIII, revela que no es inteligencia ni cultura lo que falta a quienes continúan machacando en frío sobre la «españolidad» de Trajano, Teodosio y compañía.<sup>1330</sup>

Dins aquest orgull nacionalista, hi entraven també alguns dels tòpics més recurrents a l'hora de definir el caràcter més genuïnament espanyol com era, per exemple, la ferotge resistència que els hispans haurien oposat des de sempre a tota invasió estrangera. Així, el fet d'apel·lar a la condició d'espanyol de Sèneca per explicar el seu estoïcisme o a la tradicional irreductibilitat hispànica per justificar les resistències a ultrança de Sagunt o Numància esdevenia, per a Castro quelcom gairebé ridícul; ni Sèneca s'havia considerat a

---

<sup>1328</sup>Íbid. CASTRO, *Los españoles*, pàg. 21.

<sup>1329</sup>ASENSIO; Eugenio, *La España imaginada de Américo Castro*, Ediciones El Albir, Barcelona, 1976, pp. 11-14.

<sup>1330</sup>CASTRO, *Los españoles*, pàg. 45.



sí mateix altra cosa que romà nascut a Corduba ni els numantins, de qui deia que tenien un grau de civilització molt elemental, tenien res en comú, per sort en opinió seva, amb els habitants de la Girona o la Saragossa que molts segles després serien assetjades per les tropes napoleòniques.<sup>1331</sup> Precisament, afirmava Castro, havia estat tot el contrari; les successives dominacions que havien conegut els hispans havien fet que les noves cultures, normalment arribades mitjançant invasions, esborressin la pràctica totalitat del substrat cultural existent amb anterioritat. L'acumulació de trets del caràcter al llarg de la història, o la pervivència d'aquests des de la Prehistòria era, en opinió de l'autor quelcom totalment contrari al progrés fins al punt que ja gairebé no quedava res dels antics pobles prerromans:

Los habitantes de la antigua Iberia habían sido sucesivamente moldeados por gente que, en cada caso, superaban en energía o civilización a los invadidos y conquistados. Pero la historia al uso no tiene presente esta palmaria realidad, y se habla entonces de unas personas imaginarias, latentes bajo la «romanitas» de la Península, y a las cuales se les confiere arbitrariamente el título de «españoles». Lo mismo que a quienes, por primera vez en el tiempo, se construyeron una existencia y una personalidad manifiesta suya, independiente y firme después del siglo VIII.<sup>1332</sup>

Américo Castro apuntava clarament, a l'hora d'interpretar aquests biaixos interessats en l'anàlisi de la història d'Espanya, cap aquells investigadors nostàlgics de l'antic imperi espanyol, que havien tingut la seva apoteosi durant els anys trenta i quaranta del segle XX i dels quals ja hem vist algun exemple. La retòrica de l'època, segons l'autor, havia exaltat la imaginació dels seus col·legues més nacionalistes, que veien en l'esplendor de l'època imperial romana la prefiguració del que havia de ser l'Espanya posterior. Segons Castro, aquests nostàlgics de l'imperi on mai no es ponía el sol creien que la conjunció entre la irreductibilitat celtibèrica i l'antiga pertinença a l'Imperi Romà no eren altra cosa que la manifestació del destí que esperava a l'Espanya posterior; la unitat territorial, la superioritat respecte la resta dels pobles europeus i la possessió d'un imperi. Tanmateix, no era més que una enlluernadora ficció:

Lo único real en todo ello es que el español insatisfecho con su presente [...] fue llevado por su vividura a sentirse imperando como Trajano o Teodosio. Con posterioridad a esto, algunos creyeron, en 1937 y 1938, que el Imperio se hallaba a la vuelta de la esquina, e incluso soñaban que Alemania e Italia le iban a regalar uno a España. He ahí el motivo vital

<sup>1331</sup>Íbid. CASTRO, *Los españoles*, pàg. 239.

<sup>1332</sup>Íbid. CASTRO, *Los españoles*, pàg. 150.

y secularmente arraigado de imaginarse los historiadores españoles que la *nostra Hispania* de Marcial es la de ellos, la de hoy, la eterna.<sup>1333</sup>

Amb una certa ironia, Castro afirmava que aquests espanyols necessitaven envoltar-se de l'aura heroica dels ibers o del passat imperial romà ja que la realitat, que eren descendents dels petits regnes del nord de la península apareguts arran de la invasió musulmana, era molt poc falaguera. Tot el que hi havia abans, a nivell racial o ètnic, no comptava, segons ell, perquè no aportava res a l'entitat nacional que, com hem vist, es determinava exclusivament per la consciència de pertànyer a la nació: “A los españoles les cuesta trabajo reconocer que sus auténticos antepasados fueron unas muy rudas gentes del norte de la Península; y que cuantos vivieron antes de eso en el suelo hoy suyo (según he fundamentado en páginas anteriores) [sic] habían sido simple materia para la forma que quisieron darles invasores venidos del sur, del este o del norte”.<sup>1334</sup> Així doncs, Castro desmuntava aquelles teories que apuntaven que Espanya estava destinada des de temps molt remots a ser una única unitat i a gaudir d'un imperi de forma gairebé natural. Segons ell, les circumstàncies viscudes a l'època medieval havien portat a consolidar unes autoconsciències grupals que en uns regnes o entitats havien esdevingut més fortes que altres. Així, aquesta autoconsciència nacional havia esdevingut especialment potent a Castella, una mica més difusa entre els bascos o els catalans i gairebé inexistents a Lleó o part de Navarra i Aragó, que es van veure superats per l'extensió del seu territori i la diversitat de la seva població abans de la consolidació d'una consciència nacional.<sup>1335</sup>

Tanmateix, sí que admet la preeminència de Castella per davant de totes les altres entitats peninsulars; no per un suposat rebrot de l'antiga tenacitat i ferocitat celtibèriques, sinó per la voluntat definida d'existir, d'expandir-se i d'imperar als territoris peninsulars, i després extrapeninsulars. En opinió de Castro, Castella acabà configurant Espanya, i després conquerint un imperi perquè tenia l'objectiu conscient de fer-ho, de la mateixa manera que, al llarg de la història, ho havien fet altres pobles que havien acabat formant un imperi a causa de la seva voluntat imperial: “El «nosotros» español comenzó como un «nosotros» castellano, que fue ampliando su radio vital hasta magnificarse como un «nosotros» español. [...] Otros «nosotros» también se constituyeron imperialmente- los romanos, los españoles, los ingleses”.<sup>1336</sup>

<sup>1333</sup>Ibid. CASTRO, *Los españoles*, pàg. 220.

<sup>1334</sup>Ibid. CASTRO, *Los españoles*, pàg. 152.

<sup>1335</sup>Ibid. CASTRO, *Los españoles*, pàg. 73.

<sup>1336</sup>Ibid. CASTRO, *Los españoles*, pàg. 66.

Aquesta idea de Castro, però, no era totalment innovadora ja que, als anys vint, José Ortega y Gasset ja s'havia expressat en termes molt similars: “Desde un principio se advierte que Castilla sabe mandar. [...] Castilla se afana por superar en su propio corazón la tendencia al hermetismo aldeano a la visión angosta de los intereses inmediatos que reina en los demás pueblos ibéricos. [...] La continuada lucha fronteriza que mantienen los castellanos con la Media Luna [sic], con otra civilización, permite a éstos descubrir su histórica afinidad con las demás monarquías ibéricas, a despecho de las diferencias sensibles: rostro, acento, humor, paisaje, la «España una» nace así en la mente de Castilla, no como una intuición de algo real[...] sino como un ideal esquema de algo *realizable* [sic]”.<sup>1337</sup> De totes maneres, el sorgiment totalment independent de diferents entitats i la formació d'altres consciències nacionals, altres “nosaltres”, en la terminologia d'Américo Castro, impedí una total assimilació i identificació amb el projecte espanyol impulsat i liderat per Castella: “Incluso en el momento de su mayor grandeza imperial, sentían los españoles que su unidad se fundaba más en su coincidente devoción hacia el rey, que en sus horizontales armonías”.<sup>1338</sup>

Amb els mateixos arguments que emprava per desmentir la unitat i la predestinació imperial d'Espanya des de l'època romana, o abans, Castro també arremetia contra les teories que afirmaven el contrari. Igual que ell no considerava que la idea i la voluntat d'unió del poble espanyol anés més lluny de l'Edat Mitjana, també negava les teories de Bosch, i alguns dels seus deixebles, sobre els pobles d'Espanya. Els bascos com a “nosaltres”, igual que els catalans o els gallecs, no eren pas més antics que els castellans, ja que havien aparegut en el mateix context medieval de la Reconquesta. Considerava gairebé al·lucinacions aquelles idees, defensades per Bosch, per exemple, que retrotreien l'existència del poble basc, ja investit amb tots els trets del caràcter nacional que presentava encara avui dia, al Paleolític Superior. I com que no havien existit fins a l'Edat Mitjana, era impossible que a l'Edat Mitjana hi hagués cap mena de renaixement dels pobles prerromans ofegats sota les successives superestructures. Així, atacava directament a la línia de flotació la teoria de les superestructures de Bosch, però també totes aquelles que partien de la identificació entre cultura, raça i llengua heretada de l'“escola alemanya”:

---

1337ORTEGA y GASSET; José, *La España invertebrada*, (1921), Revista de Occidente, Madrid, 1959, pàgs. 43 i 44.

1338CASTRO, *Los españoles*, pàg. 96.

Se maneja extrañas ideas para explicar la Edad Media. En ella brotó «a nueva vida el particularismo ibero», desaparecido tras nueve siglos de dominación romano-visigoda. Durante la Reconquista los españoles se sacrificaban como «mártires» a fin de proteger a Europa del peligro musulmán. Con lo cual resultaba que, como los españoles *siempre* habían existido en la Península, de agentes de historia se convertían en objeto de la que les hacían padecer los romanos, los godos, los musulmanes.<sup>1339</sup>

La discrepància, doncs, no era simplement pel fet d'estar més o menys d'acord amb les teories, com passava amb altres investigadors, que podien divergir a l'hora d'etiquetar la filiació ètnica d'un o altre poble o les característiques d'un altre, però en cap cas no qüestionaven la base metodològica. Castro, amb la seva manera d'entendre l'anàlisi històrica, negava la validesa de totes les teories dels autors apareguts fins ara. Amb tot, potser no negava del tot la teoria de les superestructures de Bosch ja que, tot i negar la pervivència dels pobles prerromans, sí que considerava que la caiguda de l'imperi romà havia propiciat l'aparició de consciències grupals diferenciades de la romana; els pobles llatins: "La historia de los pueblos derivados de Roma, la formación de su nueva conciencia no romana, surgió en el vacío dejado por la ruina de Roma".<sup>1340</sup>

Tanmateix, que no acceptés la metodologia dels altres autors no significava que no tingués les seves opinions respecte el tipus de convivència que havien de mantenir els diferents pobles d'Espanya. Segons Castro, aquesta Espanya castellana, en el sentit que tenia Castella com a pal de paller i eix vertebrador de la seva consciència nacional i objectiu vital, era l'única Espanya possible; la resta de pobles hispànics, en opinió de l'autor, no tenien la força ni el vigor necessaris per encapçalar el seu propi projecte nacional: "Diria que los «nosotros» locales [els pobles no castellans d'Espanya] no sólo son más reducidos en su extensión sino que carecen de interna dinamicidad, son algo como la quieta superficie de un lago íntimo, denso, tal vez de posibilidades líricas, pero carente de tensión épica y de angustia dramática".<sup>1341</sup>

Amb tot, la importància de *Los españoles* no rau tant en les opinions que Castro sostenia sobre l'ordenació territorial d'Espanya com en la metodologia. Almenys, la controvèrsia que va generar no se centrà especialment en termes nacionalistes, com sí que havia passat, ni que fos de forma interessada, amb les teories etnològiques d'aquells investigadors que eren considerats més arqueòlegs que no pas historiadors, en aquesta

<sup>1339</sup>Íbid. CASTRO, *Los españoles*, pàg. 31.

<sup>1340</sup>Íbid. CASTRO, *Los españoles*, pàg. 240.

<sup>1341</sup>Íbid. CASTRO, *Los españoles*, pàg. 76.

classificació professional tan imprecisa com arbitrària; només cal recordar les afirmacions de Julio Martínez Santa Olalla a les seves oposicions dient que les teories de Bosch eren errònies perquè portaven a la redacció d'estatuts d'autonomia.<sup>1342</sup> La resposta publicada més famosa, per polèmica, fou la de Claudio Sánchez-Albornoz amb *España: Un enigma histórico*, que no fou una contestació en termes polítics, com havien estat l'*Esquema paleontológico* de Santa Olalla o l'*Origen y formación del pueblo hispano* d'Almagro respecte l'*Etnología* de Bosch, sinó metodològica. La resposta de Sánchez-Albornoz, tanmateix, hagués pogut ser subscripta per molts dels arqueòlegs i historiadors estudiats fins ara ja que es mantenia en els termes més convencionals per a l'Espanya de l'època; pervivència dels trets del caràcter dels pobles, importants reminiscències de l'època prerromana i romana i, sobretot, origen dels pobles hispànics en l'Edat Antiga, per més que la medieval hi afegís un important pòsit cultural. Sánchez-Albornoz negava, doncs, aquest caràcter subjectiu de l'existència dels pobles i el tornava al terreny de l'objectivitat, cosa que Castro denunciava com un mal que afectava tant els historiadors en particular com la majoria dels nacionalismes peninsulars en general; "l'existencialitis".<sup>1343</sup>

### 11.3 CLAUDIO SÁNCHEZ-ALBORNOZ

Claudio Sánchez-Albornoz i Menduïña nasqué a Madrid l'abril de 1893 dins una família procedent d'Àvila.<sup>1344</sup> Des de molt jove, s'interessà pels estudis històrics i hi dirigí la seva atenció. Fou un dels seus mestres, el jurista i historiador del dret medieval Eduardo de Hinojosa, qui l'encaminà cap a la història medieval, camp dins el qual reconeixia que també prenia com un dels seus grans referents Ramón Menéndez Pidal.<sup>1345</sup>

Tot i començar la seva carrera professional com a arxiver, ben aviat, el 1918, obtingué la Càtedra d'Història Antiga i Medieval a la Universitat de Barcelona tot i que, després d'un pas molt breu per la Universitat de Valladolid, acabà, l'any 1920, a la Universitat Central de Madrid, la mateixa que havia ocupat el seu mestre Hinojosa.<sup>1346</sup> A més, els seus mèrits acadèmics li suposaren l'elecció com a membre numerari de la Real Academia de la Historia el 1925. Després d'un breu parèntesi, al llarg dels anys 1927 i 1928, en què efectuà un viatge d'estudis a Viena, on col·laborà estretament amb el medievalista austríac Alfons Dopsch, que negava la periodització clàssica de les èpoques clàssica i

---

<sup>1342</sup>GRACIA, FULLOLA, VILANOVA, *58 anys i 7 dies*, carta 192, 23-XII-54, pàg. 349.

<sup>1343</sup>CASTRO, *Los españoles*, pàg. 213.

<sup>1344</sup>MARTÍN, *Claudio Sánchez-Albornoz*, pàg. 9.

<sup>1345</sup>Ibid. MARTÍN, *Claudio Sánchez-Albornoz*, pàg. 16.

<sup>1346</sup>Ibid. MARTÍN, *Claudio Sánchez-Albornoz*, pàg. 9.

medieval i defensava que l'Imperi carolingi i el Sacre Imperi Romano-Germànic no eren sino una continuació germanitzada de la romanitat, retornà a la Universitat de Madrid, d'on fou nomenat rector el 1932. Poc temps després ingressà, també, com tants altres dels seus col·legues, al Centro de Estudios Históricos.<sup>1347</sup>

Autoproclamat liberal, s'oposava frontalment a la dictadura de Primo de Rivera i ingressà al partit Acció Republicana, de Manuel Azaña, partit pel qual fou escollit diputat a les Corts republicanes per la província d'Àvila el 1931. La seva ideologia liberal i republicana el portà, com a Bosch Gimpera, a col·laborar estretament amb les institucions de la República i així, per exemple, arribà a presidir la Comissió d'Instrucció Pública. Més tard, ocuparia altres càrrecs com el de ministre d'Estat durant els gabinets de Lerroux i Martínez Barrio, el 1933, ambaixador espanyol a Portugal i, fins i tot, ostentà la vicepresidència de les Corts espanyoles.<sup>1348</sup>



*Claudio Sánchez Albornoz durant els últims anys de la seva vida. Font: biografiasyvidas.com*

Aquesta implicació amb la política republicana el portà a emigrar tan bon punt com esclatà la guerra civil espanyola i, primerament, s'instal·là a Bordeus, on ocupà una càtedra, ni que fos de manera fugaç però, arran de la invasió de França per part dels nazis, el temor a una detenció el portà a emigrar de nou, aquest cop a Amèrica. Concretament, el seu periple el conduí, a partir de 1940, a

ocupar una càtedra a la Universitat de Mendoza, a l'Argentina, per bé que poc després, el 1942, es traslladà a la Universitat de Buenos Aires. Tot i l'exili, però, no es desentengué gens ni mica de l'activitat política fins al punt que ell, que s'autodefinia com a “catòlic, liberal, demòcrata i republicà”, ostentà la presidència del govern republicà a l'exili entre 1959 i 1970.<sup>1349</sup>

La seva extensa obra publicada, que inicià a amb la segona dècada del segle XX,

<sup>1347</sup>Íbid. MARTÍN, *Claudio Sánchez-Albornoz*, pàg. 27.

<sup>1348</sup>Íbid. MARTÍN, *Claudio Sánchez-Albornoz*, pàg. 11.

<sup>1349</sup>Íbid. MARTÍN, *Claudio Sánchez-Albornoz*, pàg. 14.

versava, en un principi, de temes d'història local d'Àvila, no necessàriament medieval. Tanmateix, molt aviat es començà a interessa per dues temàtiques que es veuen clarament reflectides dins de les seves obres etnogràfiques; la importància de la Reconquesta per a la futura configuració d'Espanya, i l'important llegat que Roma havia deixat en la manera de fer hispànica, gran part del qual es podia apreciar encara en els espanyols actuals. Més concretament, s'ocupà, en diverses publicacions, de temes que resultarien importants per a la seva obra etnològica posterior com, per exemple, la divisió tribal a Astúries durant l'època romana (1929), la repoblació posterior a la "Reconquesta" o els orígens i les característiques del feudalisme hispà, que ell considerava que arrencava a l'època visigòtica prèvia a la conquesta musulmana. De fet, aquest interès fluctuant entre l'època romana, la visigòtica i la de la Reconquesta fou una constant al llarg de la seva carrera i els seus treballs tractaven d'una, de l'altra o de l'altra sense que mai n'abandonés cap de les tres o hi donés preferència. Pel seu profund coneixement de l'època, col·laborà amb la *Historia de España* que dirigia Ramón Menéndez Pidal, concretament amb el volum primer del tom VII que es titulava *El reino asturleonés (722 a 1037). Sociedad, economía, gobierno, cultura y vida*.

Fins i tot després de la mort del general Franco, l'any 1975, Sánchez-Albornoz es resistí a tornar a Espanya, i les seves visites a la seva terra natal es reduïren a alguns viatges esporàdics per fer turisme i visitar alguns amics, especialment a Madrid, Valladolid i Astúries. Tanmateix, després d'una greu malaltia, els seus fills decidiren portar-lo a Àvila, on morí el 1984 i fou enterrat al claustre de la catedral d'aquella ciutat, a pesar de les reticències d'alguns elements catòlics, que no admetien que un eminent republicà fos enterrat en un lloc sagrat.<sup>1350</sup>

### 11.3.1 España. Un enigma histórico

Sánchez-Albornoz afirma, al prefaci de la seva *España. Un enigma histórico*, que la seva motivació directa per escriure aquesta obra fou l'aparició de *Los españoles* d'Américo Castro on, considerava l'autor, s'interpretava malament la seva teoria sobre la influència de l'Edat Mitjana per a l'esdevenidor espanyol i s'obviava, per a ell de forma totalment errònia, tot allò succeït abans del 711, cosa que Castro afirmava sense cap rubor.<sup>1351</sup> De

---

<sup>1350</sup>Íbid. MARTÍN, Claudio Sánchez-Albornoz, pàg. 15 i VALDEÓN, «Sánchez-Albornoz Mendiña; Claudio», pàgs. 590-594.

<sup>1351</sup>SÁNCHEZ-ALBORNOZ; Claudio, *España. Un enigma histórico*, Editorial Sudamericana, Buenos Aires, 1956, pàg. 12.

fet, les crítiques a l'obra de Castro hi són constants al llarg dels dos volums i hi van dirigides, sobretot, en dos sentits; en primer lloc, Sánchez-Albornoz creia que era un error obviar, com feia Castro, el paper dels romans i els pobles prerromans en la conformació del caràcter espanyol i, després, també s'equivocava en considerar la influència de la cultura àrabo-musulmana en la cultura espanyola posterior ja que, a diferència del que creia Castro, Don Claudio defensava que cristians i musulmans havien viscut sempre d'esquenes els uns als altres i els intercanvis culturals havien estat pràcticament nuls. Valgui la següent citació com a exemple del to que té tota l'obra, tant pel retret envers Castro com per la intenció de Sánchez-Albornoz de trobar en èpoques més reculades l'origen de trets culturals que l'autor de *Los españoles*, situava arran de la interacció medieval entre cristians i musulmans:

Castro llega a imaginar el frecuente auscultar del porvenir mediante la observación del vuelo de las aves por los caballeros castellanos, resultado de la imitación de prácticas análogas de los guerreros musulmanes. Olvida que Estrabón atribuye a los lusitanos una especial devoción por los escudriños del mañana y que en la *Historia Augusta* [sic] se presenta a Alejandro Severo como tan hábil intérprete del volar de las aves que superaba a los vascones y a los otros españoles.<sup>1352</sup>

Sánchez-Albornoz, amb la contínua comparació amb Castro, exposava, abans de començar a entrar específicament en matèria, la seva manera d'entendre l'evolució històrica i el naixement dels pobles. Per a ell, era evident que: “La España anterior a la invasión árabe actúa para mí en el nacer de la estructura hispánica de vida”.<sup>1353</sup> Aquesta perduració dels elements més antics, explica l'autor, no fou quelcom deliberadament buscat en la seva investigació, sinó que li aparegué a mesura que avançava en aquesta: “Al avanzar así hacia sus fuentes por el río de la historia española, me he encontrado sorprendido por la perduración en la España posterior al año 700 de muchos rasgos de la España anterior a Cristo”.<sup>1354</sup>

Tanmateix, Sánchez-Albornoz era totalment conscient que la teoria del *Volkgeist*, a la que s'havia arribat, segons Castro, a finals del segle XIX per causa d'una estranya amalgama de teories romàntiques, racionalistes i positivistes, ja no estava tant de moda com havia estat durant el primer terç del segle i començava a estar força desprestigiada, tal i com ell mateix posava de manifest i s'encarregava de matisar: “Francisco Ayala me presentó

<sup>1352</sup>Ibid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, pàg. 109.

<sup>1353</sup>Ibid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, pàg. 12.

<sup>1354</sup>Ibid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, pàg. 104.



gratuitamente no hace mucho como defensor del *Volkgeist* de los románticos para acusarme de ignorante. [...] ¿Perduración de España como entidad fija desde antes de Cristo hasta nuestros días? ¿Espíritu nacional inalterable al paso de los siglos? No. [...] Ningún historiador puede creer ni cree hoy en la eternidad de nada cisceleste”.<sup>1355</sup> Tanmateix, al *Diccionario Biográfico Español*, el seu biògraf, Julio Valdeón Baruque, defineix la seva historiografia com a: “germanista y germanizante, antimusulmana y proeuropeísta”.<sup>1356</sup> Per a ell, més que la raça, la llengua o la cultura primigènies d'un poble, que també, allò que determinava les característiques i els trets del caràcter d'aquest poble era la terra on els havia tocat viure. Ell ho explicava en uns termes gairebé darwinians, en què els pobles desenvolupaven mecanismes d'adaptació al seu territori per tal de sobreviure-hi. És cert que cadascun tenia les seves pròpies particularitats culturals i la seva manera d'emmotllar-se al seu entorn, però si no s'adaptaven al seu context físic i climàtic, aquests acabaven per extingir-se:

El estilo de vida de los pueblos es hijo de la cópula entre la tierra y la historia [...] cópula iniciada en la remota y misteriosa prehistoria y repetida en un multimilenario proceso biológico de transformación y selección de especies históricas en el que, naturalmente, se ha entrecruzado y activado recíproca y continuamente vida y cultura.<sup>1357</sup>

A efectes pràctics, però, aquesta incidència del territori no aportava unes conclusions molt diferents de les que havien arribat altres investigadors que sí que seguien la teoria de la pervivència gairebé eterna del *Volkgeist*, o esperit dels pobles, des d'èpoques prehistòriques. Al cap i a la fi, acabava enumerant els trets del caràcter dels diferents pobles peninsulars, independentment de si els havien heretat per via racial o, simplement, era un tret adquirit durant el procés d'ambientació al seu context ambiental. En opinió de Sánchez-Albornoz, que tot i no ser arqueòleg de professió estava força familiaritzat amb les teories sobre la població hispànica prerromana, la gran massa de la població hispànica, en el terreny racial, presentava una sorprenent uniformitat. En aquest sentit, l'autor recorria a la teoria de les superestructures de Bosch Gimpera per explicar la suposada diversitat ètnica, cultural i lingüística que es trobaren grecs i romans en arribar a la Península. Discrepava, però, de Bosch en moltes de les altres afirmacions seves i, sense anomenar-lo, parlava així d'ell i les seves teories en un text que, afirmava, havia escrit el 1941 però havia romàs inèdit fins a 1984:<sup>1358</sup>

<sup>1355</sup>Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, pàg. 112.

<sup>1356</sup>VALDEÓN, «Sánchez-Albornoz Menduïña; Claudio», pàg. 594.

<sup>1357</sup>SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, pàg. 93.

<sup>1358</sup>SÁNCHEZ-ALBORNOZ; Claudio, *Dípticos de Historia de España*, (1982) Espasa-Calpe, Madrid, 1984,

Los prehistoriadores nos hablan de las muchas culturas y de las muchas razas diferentes que se mezclaron en Hispania en los comienzos de la Historia. Yo tengo el máximo respeto por esta nueva ciencia de la pala que es la prehistoria, pero no puedo ocultar una sonrisa ante las conclusiones etnográficas demasiado tajantes y en ocasiones un mucho políticas de los prehistoriadores. Se me antojan a las veces como genealogistas de los pueblos, que en ciertos momentos sucumben a la misma tentación que lleva a los genealogistas de los hombres a ennoblecer oscuros orígenes y a encontrar para ellos abuelos ilustres. Y viene esto a cuento de las novísimas afirmaciones sobre la existencia de una viejísima raza pirenaica de la que serían nobles vástagos algunos pueblos que hoy aspiran a su independencia.<sup>1359</sup>

Aquestes diferències racials, segons Albornoz, eren totalment enganyoses i, fins i tot, falses o, almenys, no es podien demostrar perquè els coneixements que es tenien de les èpoques anteriors a celtes i ibers eren gairebé nuls. Per cert, cal remarcar, en aquest punt, que l'autor considerava a celtes i ibers com: “los germanos y los árabes de tiempos prehistóricos”.<sup>1360</sup> Amb això, reproduïa aquell concepte, que tanta gràcia feia a Tarradell, de les dues onades invasores, des del nord i el sud respectivament, i que acabaven confluint al centre.<sup>1361</sup> Per a Sánchez-Albornoz, doncs, no hi havia diferències racials ni temperamentals i les contínues querelles ocultaven una idèntica predisposició del caràcter on ja es podien distingir nítidament les principals característiques de la manera hispànica de ser, de la mateixa manera que les diferències culturals i lingüístiques s'explicaven pels diferents pobles que s'havien establert com a dominadors sobre els indígenes:

Hoy es ya seguro que desde el Paleolítico la Península estuvo, étnica y culturalmente, mucho más unificada de lo que venía suponiéndose. [...]La Hispania pre-romana estaba, por tanto, interpretada por pueblos íntimamente hermanados por lazos de cultura y de sangre. Hablaban lenguas distintas porque, según la proporción desigual de las mezclas de que todos habían nacido, cada uno había conservado el idioma de sus clases dirigentes continuadores de las clases vencedoras en cada región, más que la tajante oposición racial de las masas.<sup>1362</sup>

Les característiques que Sánchez-Albornoz atribuïa als espanyols, fossin de l'època que

---

pàg. 27.

1359Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *Dípticos*, pàg. 50.

1360Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *Dípticos*, pàg. 52.

1361TARRADELL, *Les arrels*, 1962, pàg. 289.

1362SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, vol. 2, pàg. 351.

fossin, no eren gaire diferents de les que els atribuïen les visions més tòpiques, començant per Schulten. En definitiva, les que referien els autors grecs i romans a les seves descripcions dels pobles hispans. Així, en opinió seva, els espanyols de tots els temps podien quedar retratats amb la següent imatge: “ávido de aventuras, amator de la libertad, sufridor de dolores y fatigas, gustador del caudillaje, nada razonador, xenófobo, acerado, orgulloso, arriscado, bravo, impulsivo y vehemente”.<sup>1363</sup> I aquesta manera de ser, tot i els matisos regionals, era comuna en tots els espanyols: “Espíritu aventurero, ambición de riquezas, heroísmo, crueldad, caudillismo, apetitos de mando, sañudas discordias civiles, curiosidad humana, orgullo, devoción, señorío. [...] Castilla y Cataluña hermanadas por una comunidad de temperamento, por un apareja estructura vital, por un idéntico hispanismo irrenunciable”.<sup>1364</sup> Una visió, doncs, repetida una i mil vegades per investigadors, polítics i altres cronistes, ja fossin espanyols o estrangers.

Així, com també havia apuntat Menéndez Pidal, Sánchez-Albornoz considerava que els impulsos secessionistes que sacsejarien Espanya al llarg de tota la història, lluny de ser distintius de trets diferencials entre unes zones i altres, no eren altra cosa que la comuna passió disgregadora que atacava tots els espanyols; era només un més dels trets comuns del caràcter que compartien tots els hispans. Així, com ja havia afirmat l'esmentat Menéndez Pidal, però també defensava Schulten, l'amor per la llibertat, el particularisme i l'oposició a tota dominació aliena era un dels més clars marcadors d'espanyolitat, tal i com ja havien hagut de sofrir els romans en les seves pròpies carns tot i que, d'altra banda, també els havia facilitat la conquesta el fet que els hispans fossin incapaços d'unir-se ni davant d'un enemic comú: “La insolidaridad, el orgullo secesionista, la falta de sensibilidad política y el ultraindividualismo de los españoles a un tiempo facilitaron y dificultaron la conquista [romana]”.<sup>1365</sup>

Amb tot, com ja havia assenyalat al principi de l'obra, Sánchez-Albornoz, a diferència de Schulten o Bosch Gimpera, malgrat creure que aquestes característiques eren inalterables, també creia en l'acumulació d'aquestes característiques. Així, la dominació romana deixà una profunda empremta en els espanyols en molts àmbits, començant per la llengua, però el més important de tots, segons l'autor, era el fet d'haver imposat una unitat a la qual els habitants de la Península aspirarien per sempre més. Amb tot, no seria un camí de roses perquè, a l'aspiració unitària inspirada pels romans, s'hi havia de sumar

---

<sup>1363</sup>Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, pàg. 114.

<sup>1364</sup>Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, vol. 2, pàg. 439.

<sup>1365</sup>Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, pàg. 115.

el substrat indígena i les seves eternes i inflamades passions disgregadores:

Y claro está que esa innegable acción de Roma en el hacer de Hispania como unidad histórica no puede subestimarse en la justipreciación de los cauces hispánicos de vida y de la vida de España en la Historia. Tal vez el largo señorío de Roma sobre España no fué tan eficaz en el alterar la herencia temperamental de los españoles primitivos.<sup>1366</sup>

Malgrat la conquesta romana i la posterior dominació, malgrat la romanització aparentment tan profunda, almenys a les zones costaneres i urbanes, els hispans no podien deixar de ser hispans, ergo espanyols, en opinió de Sánchez-Albornoz. I aquest era un fet que l'autor puntualitza que, ja a l'època, es tenia ben present; tant els romans llatins com els romans d'Hispania tenien sempre present les marcades diferències que els separaven els uns dels altres. Així, com a exemple, tant els romans hispans com els metropolitans es mostraven conscients de la fanàtica passió religiosa dels hispans, per comparació amb la resta de romans. De pas, aprofitava per desautoritzar altra vegada Castro, que atribuïa el típic fanatisme religiós hispànic a la secular lluita, en bona part religiosa, que havien mantingut cristians i musulmans a l'Edat Mitjana:

Castro no ha reparado tampoco en la enorme cantidad de exvotos de piedra y de bronce que aparecen en los santuarios ibéricos de España. Ni en que fué un andaluz, Trajano, el primero que, rompiendo con la tradición romana, definió como delito la disidencia religiosa, en una carta a Plinio. Ni en la fecunda invención por el castellano Teodosio de la idea del Estado-Iglesia. Ni en una constitución de Arcadio y de Honorio dirigida a impedir que los cristianos españoles, arrastrados por el fervor hacia su nueva fe, destruyeran los templos de los viejos dioses.<sup>1367</sup>

Un clar exemple de la llarga trajectòria que Sánchez-Albornoz atribuïa al poble espanyol és la facilitat amb què adjudicava l'adjectiu espanyol, de manera totalment desacomplexada, a totes aquelles manifestacions culturals i personatges fins i tot dels temps prerromans. Així, trobava un enllaç directe entre la Dama d'Elx i les dones de la façana mediterrània peninsular que li permetia comparar-les gairebé sense tenir en compte el lapse de més de dos mil·lennis que les separava.<sup>1368</sup> En aquesta obra d'art, a més, hi trobava reflectides dues de les principals característiques del caràcter hispànic;

---

<sup>1366</sup>Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, pàg. 117.

<sup>1367</sup>Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, pàg. 109.

<sup>1368</sup>No han faltat, des del seu descobriment, escèptics sobre l'autenticitat de la *Dama d'Elx*, que la veuen com una falsificació de finals del segle XIX. Com a exemple actual, vegeu: MOFFIT; John F., *El caso de la Dama de Elche. Crónica de una leyenda*, Destino, Barcelona, 1996.

l'estoïcisme pessimista, que ell considerava tan distintiu d'espanyolitat, i el gust, eternament barroc, per les joies i els ornaments recarregats:

La dama de Elche representa una princesa o sacerdotisa ibèrica y es obra de un español educado por maestros griegos. Una tenue melancolía hispánica reemplaza en ella la serenidad helénica. Sus collares, rodetes y mantilla prefiguran los típicos de las murcianas y valencianas de hoy y descubren lo antiquísimo del gusto por las joyas de nuestras abuelas primigenias.<sup>1369</sup>

Així, veiem com l'autor ja considerava espanyols, si no de manera conscient sí pel que fa al temperament, els habitants de la Península en època ibèrica. I la superposició, damunt del substrat ibèric, de la superestructura romana, no va suposar, per a Sánchez-Albornoz, una minva dels trets diferencials del caràcter ibèric, per més que el procés de romanització els aportés la idea i l'aspiració de la unitat hispànica i en llimés una mica l'aspror, si més no a les zones urbanes i on la romanització fou més profunda. Ans al contrari; sense aclarir si era per la sang celtibèrica o a causa de la transformació que havien sofert els colons romans establerts a la Península, l'autor trobava entre els romans el primer espanyol de ple dret, ço és, amb consciència de ser-ne: “También la lectura de los ingeniosos y picantes epigramas de Marcial permite llegar a las mismas conclusiones. El español auténtico que fué el poeta bilbilitano – espero probar que Marcial fué el primer español en el sentido estricto del vocablo- está inmerso y presente de continuo en su obra y “con todo su ser”[cometes en l'original]”.<sup>1370</sup>



*La Dama d'Elx, considerada tradicionalment la millor manifestació de l'art ibèric. Font: commons.wikimedia.org*

A diferència dels espanyols d'època ibèrica que, engegats pel seu orgull particularista i el seu ferotge individualisme, no eren capaços de percebre's a sí mateixos com a espanyols, els espanyols d'època romana sí. Així, la dominació romana, en comptes de “desespanyolitzar” els indígenes, contribuï a “espanyolitzar-los” encara més en base a

<sup>1369</sup>SÁNCHEZ-ALBORNOS, *España*, pàg. 53.

<sup>1370</sup>Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOS, *España*, pàg. 110.

sentir la solidaritat amb la totalitat de la Península i no només en l'àmbit de la ciutat, de la tribu o del cabdill. El poeta Marcial, que es definia a sí mateix com a celtiber, a més de com a romà, marcà, segons Sánchez-Albornoz, el camí a seguir: "Marcial fué el primer español; se halló a sí mismo en Roma, pensó y escribió como persona y como escribieron después muchos españoles y sintió a Hispania como unidad en su corazón, desbordante de nostálgico amor; no sólo hacia su patria celtibérica, sino hacia toda la Península".<sup>1371</sup>

I fins i tot, Sánchez-Albornoz considerava que aquests espanyols de nacionalitat romana, en accedir als llocs més alts de l'Imperi, ja fos a nivell polític o intel·lectual, deixaren una profunda empremta d'hispanitat o, per a l'autor no hi havia diferència, d'espanyolitat. Tanmateix, aquesta hispanització de l'Imperi no arribà a produir-se per la peculiar idiosincràcia del caràcter hispànic, que impedia una extensió de la manera de fer hispànica per les altres regions de l'Imperi, tan diferent a tots els nivells. Malgrat tot, insistia Sánchez-Albornoz, aquests espanyols romans no podien evitar ser-ho i comportar-se com a tals, per més que haguessin arribat al cim de l'administració romana: "Trajano tenía un fuerte acento andaluz. Muchos estudiosos modernos han señalado la proyección del hispanismo racial y por ende temperamental de estos españoles [hispano-romans] en sus creaciones literarias y filosóficas y en sus gestas políticas y humanas".<sup>1372</sup> Segons l'autor, doncs, Trajà fins i tot parlava llatí amb accent andalús, i és estrany que no aprofundís en l'anàlisi de l'austeritat gairebé espartana de l'emperador i les seves virtuts com a cabdill militar i la comparació amb Viriat i altres cabdills espanyols de tots els temps; potser, a diferència de Menéndez Pidal o Schulten, li semblava tan evident que considerava que no calia insistir en la demostració.

Com ja havien fet altres investigadors, Claudio Sánchez-Albornoz també indaga en el sorgiment dels diferents pobles hispànics i intenta donar una explicació històrica a aquesta diversitat cultural. A diferència del que consideraven altres arqueòlegs i historiadors, segons aquest autor les diferències no havien sorgit durant la prehistòria sinó en dos moments molt concrets; l'Edat del Ferro, amb el mosaic de pobles ibèrics i cèltics amb el qual es van trobar els autors grecs i romans que en parlaren, i l'Alta Edat Mitjana, quan les invasions germàniques modelaren a la seva manera l'herència romana i prerromana per donar la imatge definitiva a tots els pobles peninsulars, la que arribaria fins als nostres dies. A aquesta equació, però, segons Sánchez-Albornoz, és imprescindible afegir-hi la influència del territori, tant o més important que la cultura dels

<sup>1371</sup>Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, vol. 2, pàg. 357.

<sup>1372</sup>Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, pàg. 122.

pobles que l'habiten a l'hora de forjar el caràcter i la manera de ser dels seus habitants.

Segons la seva opinió, fins al Neolític no hi havia hagut a tota la Península Ibèrica més que una sola raça, una sola llengua i una sola cultura, que es trobava a la base de tots els pobles històrics, i fins dels actuals. Moltes de les característiques d'aquest poble primigeni de la Península es mantingueren al llarg de tota la història i eren compartides per tots els pobles posteriors, de manera que els diferents estrats que s'hi havien anat superposant havien matisat la manera de ser i la cultura dels indígenes però no havien arribat a modificar-la profundament. Així, Sánchez-Albornoz, a diferència del que deia Bosch, col·locava una sola base racial a tota la Península i tractava totes les diferències culturals com a superestructures. Com ja hem vist, afirmava que el gran nombre de pobles i la gran diversitat lingüística amb què es trobaren grecs i romans era, simplement, el reflex de les invasions i dominacions que havien sofert diverses parts del territori hispànic durant el darrer mil·lenni. Segons ell, tots aquests pobles compartien estrets llaços racials i culturals, encara que parlessin llengües molt diferents perquè havien adoptat la dels seus dominadors, juntament amb algunes característiques culturals però, en cap cas, la manera de ser i el temperament, que es mantenien invariables. En aquest sentit, per a l'autor, la unitat, i unicitat, es podria considerar l'estat "natural" dels habitants de la Península, per bé que dins d'aquesta unicitat de caràcter s'hi trobi la tendència a la disgregació i l'orgull secessionista. La idea d'unitat implantada per la dominació romana, doncs, no aparegué del no-res sinó que entroncava profundament amb el substrat indígena; fins i tot era més antiga que la diferenciació i fragmentació prerromana que, com hem vist, era força més moderna, ja que arrencava de l'Edat del Ferro.

En el cas d'Andalusia, l'autor obvia qualsevol referència a les seves particularitats i a la seva història i, més enllà de l'al·lusió, un pèl folklòrica, a l'accent andalús de Trajà, no s'esmenta cap mena de singularitat regional. A *España. Un enigma histórico*, no hi apareix ni la Cultura Almeriana de Bosch, ni els lígurs que havien donat origen a Tartessos, com deia Schulten, ni la zona de gran permeabilitat racial i cultural que, en opinió d'Almagro, havia propiciat la formació d'una cultura tova i sense vigor. Tampoc no es fa esment d'una suposada manera de viure, típicament andalusa, basada en l'oci, la indolència i l'alegria; tot allò que havien destacat la majoria dels autors i que àdhuc Ortega i Gasset considerava "holgazanería" i "quincalla meridional".<sup>1373</sup> Aquest estil de vida, que resultaria fàcilment explicable pel clima assolellat i la terra fèrtil i rica en minerals, collites i ramats

---

1373ORTEGA y GASSET, *Teoría de Andalucía*, 1942, pàg. 22.

d'Andalusia, coincidint amb la idea base de Sánchez-Albornoz que les característiques del territori resultaven determinants a l'hora de configurar la manera de ser d'un poble, no és tingut en compte. En tota l'obra no es posa de manifest cap diferència del caràcter andalús respecte la resta de pobles hispànics; l'autor atribueix als andalusos el mateix temperament que als seus compatriotes en base a què tenien la mateixa base racial i cultural i no havien estat dominats per cap poble germànic diferent dels que havien dominat el nord de la Península.

La dominació àrab, segons ell, tampoc no havia contribuït en res al caràcter andalús ja que els musulmans havien viscut sempre d'esquenes als cristians, i en relacions hostils amb ells de manera que, en concloure la Reconquesta, havia desaparegut tot rastre de cultura musulmana, més enllà de les restes físiques que havien deixat en l'arquitectura. Fins i tot, l'autor dedica un capítol sencer, el IV, a justificar aquesta migrada influència de la cultura àrabo-musulmana en els pobles peninsulars, amb el títol *No se arabiza la contextura vital hispànica*.<sup>1374</sup>

Pel que fa a Galícia, Sánchez-Albornoz no en situava l'origen ni en la llunyana cultura megalítica que Bosch anomenava, amb un anacronisme, Cultura Portuguesa ni, com es feia més habitualment, en una suposada celtització cultural i lingüística més intensa que la resta del sòl peninsular. Per a ell, el poble gallec no era tant un fruit de les gents que havien habitat Galícia al llarg de la història com de les característiques tant idiosincràtiques del seu territori. La condició de "Finis terrae" on havien anat quedant embotellats una gran quantitat de pobles, que havien exercit successivament de dominadors i de dominats, havien modelat el caràcter gallec, el tret més important del qual era una relació molt idiosincràtica amb el poder:

El estilo de vida galaico no es sólo hijo de la tierra de Galicia y del grupo humano que sobre esa tierra habita. [...] El carácter gallego debe mucho a la sucesiva acumulación de numerosas capas de dominadores, desde los días lejanos del neolítico, en aquel rincón extremo del mundo antiguo, del que no era posible ni retroceder ni avanzar. [...] Los pueblos que iban quedando prisioneros en ese *Finis Terrae* hubieron de habituarse a soportar a los nuevos señores y tuvieron que aprender a defenderse de ellos mediante la astucia, la intriga, el ingenio, el tacto de codos y la inteligente evocación de la norma jurídica.<sup>1375</sup>

---

1374 SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, pp. 189- 240.

1375 Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, pàg. 94.



I tot i les similituds que unien Galícia amb Portugal, especialment a nivell lingüístic, Sánchez-Albornoz no hi veia cap mena de vincle especial, de la mateixa manera que no creia que les diferències que separaven els portuguesos de la resta de pobles hispànics fossin prou marcades com per justificar l'existència de dos estats separats. Com ja s'ha vist, per a l'autor el fet lingüístic era poc més que una anècdota o, com a màxim, una més de les moltes característiques d'un poble i en cap cas podia servir per establir separacions gaire radicals. Així, la independència de Portugal, en la seva opinió, no es podia recolzar en la diferència lingüística entre portuguesos i espanyols, de la mateixa manera que no ho podia fer per motius culturals: “Pese a los esfuerzos de los arqueólogos y de los eruditos portugueses de hoy es imposible vincular el nacimiento de Portugal con ninguna singularidad racial o cultural de la Hispania primitiva, de la España romana o del temprano medioevo”.<sup>1376</sup> I, fins i tot, no considerava que la pervivència multiseular de l'Estat portuguès, tot i els seus esfoços per diferenciar-se el seu veí hispànic, haguessin reeixit a crear una identitat prou definida: “En verdad no separan hoy a portuguesas de castellanos diferencias psíquicas y temperamentales ni mayores ni menores que a aragoneses de andaluces, por ejemplo”.<sup>1377</sup>

Malgrat expressar-se en uns termes lleugerament menys agressius dels que ho feia Bosch Gimpera quan deia que la majoria d'historiadors espanyols consideraven l'existència separada de Portugal com una rebel·lió, la conclusió de Sánchez-Albornoz no se n'allunyava gaire a nivell conceptual. Sense aprofundir gens ni mica en l'anàlisi històrica i cultural, i tractant el tema com de passada en les comptades ocasions en que hi fa referència, l'autor acaba tancant l'assumpte amb un lacònic: “Fué Portugal un claro azar histórico”.<sup>1378</sup>

En relació a Catalunya, l'autor atribueix l'origen del seu “Volkgeist” a la seva posició geogràfica, de la qual destaca especialment el fet d'estar situada a la riba del Mediterrani i, alhora, ser el canal de comunicació natural entre la Península Ibèrica i Europa. Així, per a Sánchez-Albornoz, tot i que els habitants de la zona catalana no poden evitar reunir les mateixes característiques temperamentals que els seus pobles germans peninsulars, han vist aquestes matisades per la seva funció de cruïlla i de punt de penetració d'influències europees. Aquesta condició de creuament de camins, junt amb l'orografia i el fet de ser un

---

<sup>1376</sup>Ibid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, vol. 2, pàg. 418.

<sup>1377</sup>Ibid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, vol. 2, pàg. 429.

<sup>1378</sup>Ibid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, vol. 2, pàg. 387.

territori costaner, haurien donat lloc a un poble , tot i que hispànic, amb uns certs trets diferencials: “La historia de Cataluña como puerto y puerta de España, en alianza con la tierra y el paisaje catalanes, señoreados por los soles y luces y transparencias del Mediterráneo, han ido creando un estilo de vida diferente, dominado por la inquietud dinámica de un pueblo orgulloso, alegre, ágil, artista, amante de novedades y menos hábil para la intriga política que para la ofensiva histórica”.<sup>1379</sup>

D'aquesta manera, en una desacreditació de les tesis de Bosch Gimpera, desmentia la suposada diferenciació prehistòrica, tant a nivell racial com cultural, de l'àrea catalana respecte la resta de la Península. Segons ell, l'única particularitat que es podia distingir en la història catalana era aquesta condició de zona de contacte entre Espanya i Europa i, per tant, regió de comerç i de fusió cultural: “Las raíces [prehistóricas] de Cataluña no remontan por tanto a ninguna singularidad racial o espiritual de las misteriosas edades prehistóricas; como no se quiera ver una singularidad en ese resumir, mezclar y aunar las culturas y las razas todas de Hispania”.<sup>1380</sup> Aquesta influència europea Sánchez-Albornoz l'entén en uns termes positius, especialment a l'Edat Mitjana, durant l'època de la Reconquesta ja que, mentre els seus veïns peninsulars es veien obligats a lluitar de forma permanent contra els musulmans i gastaven en la lluita la pràctica totalitat de les seves forces, Catalunya podia desenvolupar-se en altres ocupacions. Especialment al nord del Principat, on la dominació musulmana fou tan dèbil com efímera, la proximitat amb Europa i l'absència del conflicte religiós permeté als primitius comtats catalans rebre les influències culturals europees i viure una primera edat d'or; no per les seves peculiaritats racials i culturals sinó per les circumstàncies favorables amb què es van trobar: “Fué menor el aporte humano que recibió Cataluña de la mozarabía y fueron mayores sus frutos culturales, porque detrás estaba la cristiandad europea, alejada y libre de la gran hoguera hispana y ansiosa de saber”.<sup>1381</sup>

D'altra banda, però, aquesta influència dels corrents culturals europeus, que impactaven amb més força a la zona de l'actual Catalunya que a la resta de la Península, també podia tenir, en opinió de l'autor, una connotació negativa. De la mateixa manera que hi entraven les idees i tendències que afavorien l'avenç intel·lectual i el progrés material, també hi podien arribar influències negatives de les quals quedaven preservades altres àrees peninsulars més aïllades. Aquest fou el cas, per exemple, de diverses heretgies, entre les

---

<sup>1379</sup>Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, pàg. 97.

<sup>1380</sup>Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, vol. 2, pàg. 430.

<sup>1381</sup>Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, pàg. 250.

quals destaca el catarisme. Aquestes, procedents d'Europa, tingueren un cert arrelament a la Catalunya més o menys pacífica i il·lustrada però no pogueren implantar-se a la resta del territori, força més protegit d'aquestes temptacions pel fanatisme religiós que comportava el context de la Reconquesta: “Con excepción de Cataluña, fácil al contagio de allende el Pirineo, la España cristiana tan sólo conoció en fecha tardía algunos pocos errores personales que no trascendieron a las masas”.<sup>1382</sup>

Alhora, també dedicava unes pàgines a desballestar aquella idea, tan pròpia del Noucentisme català i la seva vocació classicista, que Catalunya havia heretat gran part del seu corpus cultural de la colònia grega d'Empúries. Sánchez-Albornoz rebaixava força la influència grega dins la cultura catalana, tant la històrica com l'actual i, menys encara, donava peu a creure que la cultura grega emporitana fos a la base de la cultura catalana. Bosch, entre altres arqueòlegs i historiadors catalans vinculats al catalanisme com Antoni Rovira i Virgili, donaren una importància cabdal a aquesta cultura grega fins al punt que un dels polítics catalanistes més importants de principis del segle passat, Enric Prat de la Riba, considerava que Empúries era la “capital moral de todos los pueblos que a un lado y otro del Pirineo son de nuestra raza”.<sup>1383</sup> Sánchez-Albornoz, en canvi, considerava aquestes pretensions irrisòries i gairebé s'en mofava ja que considerava que la influència grega no era més que una altra, i no precisament la més important, de totes les irradiacions culturals que havia rebut la regió catalana al llarg de tota la seva història: “Grecia matizó, sí, las creaciones artísticas de unos y de otros, pero sólo el nobilísimo amor a su tierra ha podido hacer exclamar a Rovira y Virgili que «una centella de la Hélade prendió en el alma de Cataluña»”.<sup>1384</sup>

De totes maneres, per més que la situació geogràfica i les circumstàncies haguessin conferit a Catalunya alguns trets diferencials que els acostaven a Europa, els catalans no podien evitar mantenir-se fidels al seu esperit hispànic tradicional i mantenir-ne totes les característiques. Segons Sánchez-Albornoz, aquest caràcter més emprenedor, laboriós i comercial del poble català havia estat propiciat pel seu paper com a punt de trobada de diferents cultures al llarg de la història i s'havia potenciat encara més arran de la conquesta romana, quan la província tarraconense es convertí en punt de pas obligat de tot allò que provenia de Roma, ja fossin mercaderies o idees.<sup>1385</sup> De totes maneres, per

---

<sup>1382</sup>Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOS, *España*, pàg. 345.

<sup>1383</sup>WULFF, *Las esencias*, pàg. 175.

<sup>1384</sup>SÁNCHEZ-ALBORNOS, *España*, pàg. 430.

<sup>1385</sup>Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOS, *España*, vol. 2, pàg. 432.

sota d'aquest trets diferencials de caràcter circumstancial, Sánchez-Albornoz hi veia aflorar la mateixa manera de ser de tots els hispans i, fins i tot, un dels seus exemples més paradigmàtics:

¡Cuántas semejanzas acercan a los almogávares de Cataluña [a Grècia] con los conquistadores [d'Amèrica] de Castilla! ¡Y cuántas aproximan las dos aventuras! [...] Igual arrojo, bravura, audacia y heroísmo y la misma fe del hombre en el hombre mostraron los catalanes en Oriente y los castellanos en América. [...] Espíritu aventurero, ambición de riquezas, heroísmo, crueldad, caudillismo, apetitos de mando, sañudas discordias civiles, curiosidad humana, orgullo, devoción, señorío... [sic] Castilla y Cataluña hermanadas por una comunidad de temperamento, por un apareja estructura vital, por un idéntico hispanismo irrenunciable.<sup>1386</sup>

Tan espanyols trobava Sánchez-Albornoz els catalans, que els considerava els veritables ideòlegs de l'Espanya unida, centralista i expansiva, amb voluntat de forjar-se un imperi. Segons l'autor, aquesta idea havia estat formulada per part dels primers comtes catalans, en especial per Ramon Berenguer IV i els seus descendents, s'havia estès a la resta d'Espanya arran del matrimoni dels Reis Catòlics i la unificació de tots els regnes peninsulars sota la mateixa Corona. En contra del que deia Bosch sobre la superestructura dels reis Habsburg i, encara més, sobre la dinastia borbònica, Sánchez-Albornoz considerava que la seva política imperial i unificadora, més que estar pensada contra Catalunya o ser contrària als seus interessos, considerava que no feien altra cosa que seguir les pautes que li havien marcat els monarques catalans del regne d'Aragó: “Carlos V y Felipe II fueron los legítimos continuadores de la política de los grandes reyes catalanes, Pedro III y sus hijos; no de los soberanos de Castilla”.<sup>1387</sup>

Fins i tot, considerava l'autor, es podia retreure a les dues dinasties que havien regit l'Espanya unida que no havien fet prou per tal d'aconseguir que aquesta convivència fos plenament harmoniosa i desitjada en comptes de ser, com havia passat sempre, un constant estira-i-arrotonsa. Sánchez-Albornoz, que al llarg de tota l'obra tingué molt present les teories de Bosch sobre les superestructures en la història d'Espanya, rebutjava tota responsabilitat de les monarquies en una suposada alienació i repressió de les veritables essències dels diferents pobles d'Espanya que, fet i fet, no deixaven de ser la mateixa:

---

<sup>1386</sup>Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, vol. 2, pàg. 439.

<sup>1387</sup>Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, vol. 2, pàg. 418.

Políticos y hasta historiadores de algunas regiones hispanas suelen hoy ensañarse contra lo que llaman superestructura unitaria de la monarquía austríaca. Dan lanzadas, como Don Quijote, contra fantasmas hijos de su fantasía. No existió ni el intento de imponerla. Es enorme la responsabilidad de Carlos V y Felipe II por su negligencia en el unir de España.<sup>1388</sup>

De fet, segons l'autor, l'única cosa que sostenia el particularisme disgregador contra tota lògica a Catalunya, igual que a la resta de pobles no castellans de Península, era una de les coses que els unien; el seu caràcter turbulent. En opinió seva, no era la història ni les suposades injustícies que Castella havia infringit a la resta de pobles hispànics a l'hora d'unificar Espanya allò que impedia la convivència pacífica, sinó la manera de ser de tots els espanyols, àdhuc els catalans, de manera que els diferents nacionalismes que amenaçaven la unitat espanyola no eren altra cosa que la marca d'una profunda hispanitat: “Y sólo enardecidos por una soñada emulación, hijo de la hispana pasión y del hispano orgullo que torturan por igual a todos los peninsulares, pueden hablar de su sojuzgamiento por Castilla, catalanes, vascos y gallegos”.<sup>1389</sup> Fins i tot, molt temps després, quan ja havia complert els noranta anys, continuava afirmant-ho amb els mateixos arguments: “Trogo Pompeyo, un hombre de hace dos mil años y que conocía a Hispania, dijo de nuestros remotísimos abuelos: «Prefieren la guerra al descanso y cuando no tienen enemigo exterior lo buscan en casa»”.<sup>1390</sup> Visió, aquesta, que compartia l'historiador i hispanista portuguès Fidelino de Figueiredo, per bé que remuntava aquesta tendència a la guerra civil perpètua només fins als temps de Felip II i l'analitzava en clau de conservadorisme contra progressisme, als quals identificava amb les figures de Sancho Panza i Don Quixot, respectivament.<sup>1391</sup>

Com tants altres historiadors i arqueòlegs, entre els quals destacaven dues visions tant contraposades com la de Bosch Gimpera i la de Julio Martínez Santa Olalla, Claudio Sánchez-Albornoz també establí una diferència força radical entre Aragó i la resta de regnes de la Corona d'Aragó medieval. Segons ell, com també defensaven els dos autors esmentats anteriorment, la base racial de la població aragonesa obeïa a un patró molt semblant al navarrès; vascona a les zones muntanyoses del nord i celtibèrica indoeuropea

---

1388Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, vol. 2, pàg. 480.

1389Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, vol. 2, pàg. 417.

1390SÁNCHEZ-ALBORNOZ; Claudio, *Aún. Del pasado y del presente*, Espasa-Calpe, Madrid, 1984, pàg. 118.

1391FIGUEIREDO; Fidelino, *Las dos Españas*, Instituto de Estudios Portugueses, Universidad de Santiago de Compostela, 1933.

a la depressió de l'Ebre i les zones més planes del sud. Aquest fet acostava els aragonesos als navarresos i als castellans, que també eren una barreja entre les ètnies vascona i celtibèrica, tant com els allunyava dels catalans, fruit, segons Bosch, de la mescla entre els antiquíssims remanents de la Cultura Pirinenca i dels ibers hereus de la Cultura Almeriana.

A més de la diferència ètnica i lingüística, per a Sánchez-Albornoz, calia afegir-hi les diferències físiques i climàtiques; mentre el territori de l'actual Catalunya era una terra de pas bressolada per les aigües del Mediterrani, el de l'Aragó estava encaixonat per les aspres valls pirinenques i la depressió de l'Ebre patia els mateixos rigors climàtics, tant a l'estiu com a l'hivern, de la Meseta. Per tot això, l'autor considerava que la unió dinàstica medieval entre Catalunya i Aragó era poc més que un atzar històric i estava destinada a desfer-se i, tard o d'hora, el reialme aragonès havia d'haver girat els ulls envers el centre de la Península;

Vascón y celtíbero, encerrado entre montañas y sin salida al mar, con una vivaz tradición reconquistadora, sin otro posible campo de expansión que la España musulmana, psíquica y vitalmente más hermanado con sus vecinos de poniente que con sus vecinos de levante y con un habla muy afín del habla castellana, la comunidad de historia y de destino más acercaba Aragón a Castilla que a Cataluña.<sup>1392</sup>

Pel que fa a la zona basca, Sánchez-Albornoz la tractava conjuntament amb Castella, ja que entenia que el germen que donaria origen a Castella seria el poble basc en barrejar-se amb altres elements ètnics peninsulars. Els bascos, o vascons, juntament amb altres pobles molt afins ètnicament, cultural i lingüística com els àsturs o els càntabres, en opinió de l'autor, no eren altra cosa que els descendents directes dels indígenes prerromans, que s'havien resistit a la romanització i havien arribat a l'Edat Mitjana sense veure el seu corpus cultural i temperamental gaire alterat per la dominació romana. Era en aquest sentit que l'autor es permetia afirmar que: "Ellos [els bascos actuals] mantienen aún viva y vivaz la lucha iniciada contra Roma por Indíbil y Mandonio".<sup>1393</sup>

Així, segons Sánchez-Albornoz, el fet mateix de la "Reconquesta", aquella Reconquesta portada a terme per la Castella destinada a liderar la futura Espanya, no la realitzaren les classes més cultes i romanitzades, més acomodades a viure sota tota mena de

---

<sup>1392</sup>SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, vol. 2, pàg. 441.

<sup>1393</sup>Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, vol. 2, pàg. 446.

disciplines. Ans al contrari, ho van fer aquelles gents rústiques del nord, que havien lluitat tan ferotgement contra els romans i contra els gots com ho feren contra els musulmans i que estengueren de nou a tota la Península la manera de fer i de ser dels antics hispans. Això portava l'autor a dir que la Reconquesta suposà una vasconització de la Península: “De esa España sin romanizar – que nadie se escandalice de las dos afirmaciones- surgió el intento de vasconización de la Península por obra de Castilla, histórica prolongación – no por poco conocida menos auténtica- de la Vasconia no romanizada, o, lo que es igual, no occidentalizada aún cuando el pueblo castellano nació de la matriz vasco-cantábrica”.<sup>1394</sup>

Li quedava per lligar, a l'autor, el fet de la diferència lingüística entre els bascos i els castellans però, com ja s'ha vist, per a ell era un tema secundari que no tenia res a veure amb la perduració dels trets del caràcter que, en opinió seva, eren un indicador molt més fonamental a l'hora de definir un poble que no pas la llengua. De la mateixa manera que, com ja hem vist, els indígenes prerromans havien adoptat la llengua dels seus primers dominadors, ja fossin celtes o ibers, en base a què eren pobles més dinàmics i avançats, aquests indígenes ara parlants de llengües ibèriques o cèltiques adoptaren el llatí. Més endavant, doncs, era lògic, per a Sánchez-Albornoz, que els diferents pobles hispànics acabessin adoptant la llengua del poble que els havia de liderar, i al que consideraven superior, per elecció pròpia: “Nadie discute hoy que la lengua de Castilla triunfó de las otras hablas peninsulares, no por imposición oficial alguna sino por el peso específico de los ingenios que en ella escribieron”.<sup>1395</sup>

L'autor insistia, doncs, en donar una importància relativa, si no nul·la, a la diferència lingüística entre bascos i castellans i a ressaltar la importància del parentesc ètnic. Per fer-ho, insistia en l'analogia amb l'època de la romanització. Així, segons ell, mentre les classes urbanes i més cultes havien adoptat ràpidament el llatí com a llengua d'expressió, les gents més rústiques dels àmbits rurals s'havien mantingut fidels durant centúries a les seves antigues parles. “Es seguro que en algunos rincones abruptos de la Península se mantendrían en uso, entre los rústicos, algunas viejas hablas. Lo atestigua la actual supervivencia del vascuence. [...] Sí, las clases cultas y las masas urbanas de Hispania vivían, hablaban, sentían y pensaban en forma pareja tras la romanización”.<sup>1396</sup> De la mateixa manera, mentre els castellans, en tant que conformaven la part del poble més

---

<sup>1394</sup>Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, vol. 2, pàg. 446.

<sup>1395</sup>Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, vol. 2, pàg. 417.

<sup>1396</sup>Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, vol. 2, pàg. 356.

dinàmic i avançat, havien adoptat una llengua romànica com el castellà, els bascos, reclosos en el seu aïllament entre el mar i la muntanya, havien conservat la seva antiga llengua rústica. Tanmateix, les característiques temperamentals del poble es mantenien idèntiques en uns i altres, de manera que Sánchez-Albornoz els considerava un mateix poble i la coexistència de les dues llengües només significava, per a ell, diferents estats d'evolució:

Nunca el éuscaro separaría a los vascos de los españoles. [...] Es una lengua hablada en la remotísima España neolítica [...] al escucharla oímos aún como un eco de las voces milenarias de nuestros abuelos de la Edad de piedra. [...] Es la misma lengua o es hermana de la que hablaron los pueblos cántabro-pirenaicos y varios otros viejos pueblos de Hispania, y está íntimamente emparentada con la que empleaban los iberos levantinos antes de su romanización o está inundada y saturada de iberismos.<sup>1397</sup>

És aquesta una teoria que Sánchez-Albornoz no acaba de formular de manera explícita en aquesta obra, però que va apareixent de manera reiterada en diverses parts i referent a diverses zones i diversos moments de la història; les llengües emprades pels pobles no són distintives d'un o altre poble, sinó que són quelcom electiu. D'altra banda, aquestes entren per les capes superiors de la societat, les classes urbanes més cultes, que la trien pel seu prestigi i les possibilitats d'ascens polític i literari que ofereix, i es van estenent en sentit descendent fins que el poble sencer l'adopta com a vehicle normal d'expressió. Així, es podria entendre que es pot saber el grau d'evolució d'un poble per la llengua que ha decidit parlar i per com aquesta es distribueix entre la societat o, dit en les paraules més contundents d'Antonio Tovar: "El poliglotismo, o si no se quiere exagerar, el bilingüismo, es una situación propia de las culturas menos desarrolladas".<sup>1398</sup> La zona celtibèrica, doncs, era per a Sánchez-Albornoz el nucli essencial de la hispanitat ja que era on més pures s'havien mantingut les característiques temperamentals dels indígenes i on, en comptes de quedar atenuades, n'havien sortit potenciades per les circumstàncies històriques. Així, l'autor, tot i reconèixer la importància que havia tingut la dominació romana, especialment a nivell lingüístic i en la difusió de la consciència i el desig d'unitat hispànics, considerava que:

La reaparición en los siglos medievales de muchas de las viejas características temperamentales de los españoles anteriores a Cristo [...] permiten conjeturar que la

<sup>1397</sup> Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, vol. 2, pàg. 458.

<sup>1398</sup> TOVAR, *El euskera*, pàg. 18.



acción del señorío romano sobre la personalidad arriscada y vehemente de los peninsulares no debió de ser sino un sedante pasajero, que no logró cambiar esencialmente el carácter y el destino de los hispanos.<sup>1399</sup>

I en aquest nou despertar dels antics trets del caràcter hispànic, Sánchez-Albornoz hi veia l'arribada a la Península d'un poble nou que compartia gran part d'aquests trets i, a més, mantenia aquests en el seu punt més àlgid, ja que no havien estat atenuats per la influència romana. Aquestes noves gents eren els diferents pobles germànics i, en especial, els visigots, que havien dominat la Península i n'havien fet, per primer cop, una entitat unificada i independent. La manera de ser dels visigots, que se situaren com a superestructura al capdamunt de la piràmide social, congenià perfectament amb la dels indígenes, amb els quals compartia molts característiques. D'aquesta manera, amb la dominació visigòtica, l'autor considerava que el poble hispànic, els espanyols en els seus termes, tornaven a ser, excepte per les llengües romàniques i alguna altra reminiscència romana, el mateix que havia estat abans de la conquesta llatina. Alhora, fou en aquest moment quan Espanya començà a distanciar-se notablement d'Europa ja que, tot i haver-se establert altres superestructures similars a la visigòtica, com els ostrogots i longobards a la Península Itàlica, o els francs a la Gàl·lia, les diferències temperamentals entre nousvinguts i indígenes no permeteren aquesta simbiosi tan perfecta:

[la dominació dels indígenes per part dels visigots]Se tradujo en una exaltación desbordante de los apetitos, los sentimientos, los impulsos, las emociones, las pasiones y los instintos – de defensa y de ofensa, de poderío y de venganza-. [...] Y este retroceso a los estilos ancestrales de vida de los primitivos españoles se acentuó en las zonas norteñas, donde había sido menos eficaz que en el resto de Hispania la simbiosis sanguínea y espiritual hispano-romana. [...] El extraño proceso de retrogradación al estilo vital de los españoles anteriores a Cristo, sufrido por los pueblos norteños que iban a hacer a España, no tuvo paralelo en las vecinas Galias ni en Italia.<sup>1400</sup>

Així, l'autor defensa que a la zona que més tard seria el regne de Castella es donaren les condicions idònies, en tots els sentits, perquè s'alcés el nucli poblacional més vigorós de tota la Península i que, per tant, l'havia de liderar. Allà s'hi produí l'unió més perfecta del poble visigot, en un estat de romanització encara molt primari, amb les antigues poblacions indígenes vasco-càntabres que, de totes les del territori peninsular, eren les que havien sofert una romanització més lleu, o fins i tot inexistent, i, per tant, conservaven

<sup>1399</sup>SÁNCHEZ-ALBORNOS, *España*, pàg. 121.

<sup>1400</sup>Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOS, *España*, vol. 2, pàg. 140.

més vives les antigues característiques del caràcter ibèric, tan similars a les del visigot. Alhora, les circumstàncies històriques forniren a aquestes gents orgulloses, bel·licosos i més preocupades per l'honor que pel profit material un mòbil ideal per accentuar encara més tots aquests trets tan primaris del seu caràcter; la Reconquesta de les terres dominades pels musulmans: “Las notas de esta nueva sinfonía del orgullo, la dignidad y el honor se afirmaron en un *crescendo* [sic] sostenido cuando los nietos de la gente gótica se asomaron a la historia de la reconquista. Se mezclaron los godos en proyección horizontal – no señorial- con los bisnietos de los cántabros y vascones en el solar de la más vieja Castilla”.<sup>1401</sup>

La unió d'aquests dos pobles amb un temperament tan explosiu i massa orgullosos com per sotmetre's l'un a l'altre o viceversa, acabà per forjar un nou poble, el castellà, amb totes les virtuts dels antics hispans rejuenides per la nova aportació germànica. A més, la proporció més o menys equilibrada d'elements entre uns i altres propicià una societat molt igualitària i individualista, on cap individu no se sotmetia a l'altre si no en reconeixia, de forma objectiva, la superioritat. També en això, es revivia l'antiga tendència hispànica envers el cabdillisme, que havia estat un dels elements definitoris dels indígenes prerromans.<sup>1402</sup>

Alhora, l'objectiu ideal de la Reconquesta exacerbà les ànsies d'aventura d'aquest nou poble i li proporcionà un objectiu comú en el qual desplegar les seves immenses energies. De la mateixa manera, com ja hem vist, havien estat els monarques catalans del regne d'Aragó els que primer havien imaginat una unitat hispànica, però foren els castellans els que ho adoptaren com a ideal i, més tard, desviaren encara la seva desbordant energia, un cop unificada Espanya sota els Reis Catòlics, envers la consecució d'un imperi. Alhora, el seu paper de líder peninsular es veié afavorit també per la seva capacitat de formar-se un ideal vital propi, a diferència de la resta de regnes peninsulars, que vivien amb el pensament posat en ideal estrangers o enyorant passats ideals: “Castilla, fruto del ayuntamiento [...] de una explosiva mezcla de cántabros, godos y vascos, nunca o mal romanizados y sólo tibiamente seducidos por la cultura de Occidente que renacía allende el Pirineo, superó la adscripción leonesa hacia un añorado pretérito y rompió con el tradicional mirar hispano hacia metas ideales extrapeninsulares”.<sup>1403</sup>

---

1401Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, pàg. 618.

1402Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, pàg. 708.

1403Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, vol. 2, pàg. 409.

D'aquesta manera, Castella es diferencià de la resta de regnes hispànics en força aspectes clau; en comptes de desnaturalitzar-se, en major o menor mesura, augmentà les seves característiques temperamentals gràcies a la seva fructífera unió amb el poble got. A més, la seva condició de poble totalment nou, alhora que profundament arrelat en la idiosincràcia peninsular, el deslliurà, segons l'autor, del desavantatge de ser presoner de l'enyorament de passats millors o de l'enlluernament de models estrangers que difícilment podien encaixar amb les particularitats peninsulars. Per acabar, l'existència del domini musulmà a tota la meitat meridional de la Península proporcionà un objectiu clar i idealment elevat que serviria per canalitzar les energies del poble castellà i el prepararia per a les empreses encara més extraordinàries de la unificació peninsular sota una sola corona i el forjament d'un imperi. Segons Sánchez-Albornoz, tots els elements racials, temperamentals, geogràfics i històrics s'aliaren per donar a Castella aquest avantatge respecte els altres pobles hispànics i per donar-li, de forma lògica, natural i necessària, el lideratge dels seu destí en comú:

Cataluña fué engendrada por el imperio carolingio en la matriz de la española Tarraconense. Navarra y Aragón prolongaron históricamente a los remotísimos vascones. Asturias y León se alzaron con la herencia de la monarquía neogótica. Galicia, dormida en el tiempo, conservó viva la tradición de la vieja provincia romana de su nombre. Fué Portugal un claro azar histórico. Castilla no fué Cantabria ni Vasconia. No proyectó ningún ayer remoto. Ni Roma, ni los godos, ni el imperio franco le dieron aliento. Nació en una encrucijada de climas, de caminos y de razas y en una encrucijada histórica.<sup>1404</sup>

Així, com a colofó a la seva gran obra etnològica, Sánchez-Albornoz aventurava que l'Espanya del futur havia de viure en l'eterna contradicció en la qual havia viscut sempre; el mateix que la unia era allò que amenaçava de disgregar-la. José Ortega y Gasset havia dit que “Cuando una sociedad se consume víctima del particularismo, puede siempre afirmarse que el primero en mostrarse particularista fué precisamente el Poder central. Y esto es lo que ha pasado en España. Castilla ha hecho a España y Castilla la ha deshecho”.<sup>1405</sup> Sánchez-Albornoz, per la seva banda, hi oposava una teoria alternativa, ja que considerava que el caràcter mateix dels hispans impossibilitava una España fraternalment unida. Fins i tot parafrasejava el filòsif de manera explícita bo i dient que: “Castilla hizo a España y España deshizo a Castilla”.<sup>1406</sup> Al llarg dels seus segles

---

1404Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, vol. 2, pàg. 387.

1405ORTEGA y GASSET, *La España invertebrada*, pàg. 55.

1406SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *Aún*, pàg. 144.

d'existència en comú, els pobles que conformaven Espanya havien mantingut constants estira-i-arronses, fruit del seu caràcter sempre aspre i individualista, però Espanya mai no havia arribat a disgregar-se perquè, per sota de les diferències, potser inconscientment, la unitat del caràcter acabava imposant-se, especialment en moments d'invasions estrangeres.<sup>1407</sup> Si s'havien mantingut aquestes diferències i l'orgull particularista, tan inevitable, fou perquè les superestructures que havien regit l'Espanya unida no havien estat capaces, com sí que havien fet els romans, de fer que tots els hispans adoptessin com a pròpia, i de gust, la idea de la seva convivència conjunta i la fusió, sota el lideratge castellà, de tots els pobles espanyols en un sol poble espanyol:

Los errores de las dinastías que rigieron a España en la Edad Moderna y también los errores de los catalanes, sería injusto negarlo, han mantenido en pie el particularismo medieval de Cataluña, no más antiguo ni distinto ni más firme ni más acusado que el particularismo, de estirpe medieval, de Galicia, León, Castilla, Navarra, Aragón, Valencia, Murcia, Andalucía... [sic]<sup>1408</sup>

Així, segons ell, no hi havia cap mena de dubte que Espanya era una unitat racial i de caràcter que, tard o d'hora, acabaria consolidant-se i convertint-se en una única nació tal i com havien aconseguit altres nacions europees ja a l'època medieval, quan els pobles hispànics havien efectuat la seva regressió temperamental als valors prerromans: "Por bajo de sus múltiples diferencias menores aproximaban a los pueblos cristianos de la España medieval muchos rasgos temperamentales esenciales. Todos se sentían torturados por la soberbia, la pasión, la audacia, el espíritu aventurero, todos mostraron áspera rudeza, análoga aceptación de un arriscado y anárquico yo y pareja sensibilidad religiosa; todos anteponían el fuero al huevo y sabían enfrentar a la muerte con coraje".<sup>1409</sup>

Aquesta, i no una altra, era la manera com Don Claudio interpretava aquest enigma històric que ell considerava que era Espanya. Ell afirmava que la història havia projectat per a Espanya un destí unificat i que la seva missió com a historiador era divulgar-la per contribuir a la formació de la consciència nacional.<sup>1410</sup> I no perdia l'ocasió, tot i que amb un cert respecte cap al mestre i pioner que considerava que era Bosch Gimpera, per retreure-li les seves teories respecte la història d'Espanya; especialment el fet que el prehistoriador català no aprofundia en l'anàlisi després de l'arribada dels romans i que

---

1407 SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, vol. 2, pàg. 595.

1408 *ibid.* SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, vol. 2, pàg. 445.

1409 *ibid.* SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, vol. 2, pàg. 464.

1410 *ibid.* SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, pàg. 19.

elaborava les seves teories de manera interessada per tal de reforçar les seves idees polítiques. Segons l'autor aquests oblits intencionats per part de Bosch eren fàcilment reparables en base a un anàlisi complet de la història d'Espanya, tal i com feia a *España. Un enigma històric*, en comptes de destacar només aquells períodes que interessaven per confirmar les seves teories. Potser oblidava que ell havia repetit, per activa i per passiva, que el domini àrabo-musulmà no havia influït gens ni mica en la manera de ser del poble hispànic:

Temo que [a Bosch Gimpera] le hayan inducido a error su devoción hacia el estudio de la España prerromana, al que ha consagrado su fecunda y magnífica actividad científica, en alianza con su nobilísima pasión por un tipo de organización de nuestra común patria española, que le lleva a calificar de pasajeras superestructuras señoriales las sucesivas, repetidas, multiseculares y decisivas etapas de unificación de la Península.<sup>1411</sup>

---

1411Íbid. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *España*, vol. 2, pàg. 362.



## 12: CONCLUSIONS

### 12.1 “L'escola alemanya”, dominant a Espanya durant més de mig segle.

Com ja s'ha vist, especialment en els primers capítols d'aquesta tesi, la metodologia arqueològica d'arrel alemanya, basada en els anomenats *Kulturkreise*, literalment, cercles de cultura, fou el paradigma dominant en la investigació espanyola des de principis del segle XX fins, ben bé, el darrer terç d'aquest període. La penetració d'aquesta metodologia fou per tres vies diferents: la primera, l'anomenada escola madrilenya d'Hugo Obermaier. Tot i que les seves aportacions principals, les que fa a *El hombre fósil* (1925), fan referència a les èpoques més reculades i no van més enllà del primer neolític, posà els fonaments i el vocabulari per a les futures generacions d'arqueòlegs i prehistoriadors.

Obermaier, per exemple, posà les bases per a la interpretació del paleolític hispànic i, especialment, per a la divisió de la Península en dues grans províncies artístiques, les de l'anomenat art franco-cantàbric i art llewantí, respectivament. Tanmateix, no creia que les diferències entre una i altra tipologia artística fossin causades per cap diferència racial entre els artistes franco-cantàbrics i llewantins, o capsians, sinó que, a partir d'uns orígens molt similars, una cultura i l'altra havien sofert una evolució diferent a causa de les diferències ambientals i climàtiques, així com l'aïllament que comportava l'agresta orografia peninsular. Més enllà del nivell teòric, Obermaier tingué a Madrid una sèrie d'alumnes, entre els quals destacaven Julio Martínez Santa Olalla, Martín Almagro Basch o Antonio García Bellido, als quals transmeté els rudiments de la investigació arqueològica, especialment del Paleolític, per més que aquests, anys més tard, discrepessin de les tesis del seu antic mestre.

Una segona via d'entrada del model arqueològic d'arrel alemanya, per bé que amb una metodologia molt diferent que la d'Obermaier, fou l'arribada d'Adolf Schulten a Espanya, a principis del segle XX. Amb una formació més filològica que no pas arqueològica, la figura de l'investigador d'Elberfeld fou tan controvertida a Espanya com ignorada a la seva Alemanya natal. De totes maneres, malgrat que fou àmpliament discutit, primer, i desacreditat, després, la seva contribució al debat ètnic espanyol fou cabdal en molts aspectes. Així, els seus treballs a Numància, per més que l'emplaçament de la ciutat celtibèrica que havia resistit el setge romà fos conegut des de feia força temps, contribuïren a fer ressorgir l'interès de les institucions per les restes arqueològiques, que fins al moment es portaven a terme a través del mecenatge privat.

Més important, però, fou el debat que generà l'hispanista alemany sobre la condició racial dels antics hispans i els trets del seu caràcter. Schulten posà en qüestió l'explicació tradicional que considerava que, a l'època prerromana, la Península Ibèrica estava habitada per celtas a l'oest i per ibers a l'est mentre que al centre, a la Meseta, s'havia produït una mescla racial i cultural que havia donat lloc als celtibers. Per contra, ell defensava que, al període immediatament anterior a la conquesta romana, els ibers, d'origen africà, eren el grup racial i cultural predominant a gairebé tot el sòl peninsular mentre que els celtas, que segles enrere sí que hi havien tingut una presència significativa, havien estat absorbits pels primers fins al punt que només en quedaven algunes restes culturals i lingüístiques molt concretes. Aquests ibers, hegemònics a la Península, eren, segons Schulten, un poble primitiu, visceral i indolent que presentava unes característiques molt similars a les de molts altres pobles africans que en aquells moments, principis del segle XX, estaven sent conquerits i colonitzats pels europeus. De fet, insistia una vegada i una altra que les poblacions d'una banda i l'altra de l'estret de Gibraltar, ibers i bèrbers, eren pobles germans i amb moltes característiques racials i culturals compartides, tant a l'antiguitat com en l'actualitat, o, dit de manera col·loquial, que "Àfrica comença als Pirineus".

Aquesta visió que l'autoproclamat descobridor de Numància tenia dels antics hispans provocà reaccions de tota mena que, amb el temps, acabaren adoptant un caire unànimement negatiu, tant per part dels nacionalistes espanyols com dels nacionalistes perifèrics. Tanmateix, alguns dels arguments de la seva explicació foren reaprofitats com, per exemple, la suposada superior puresa ètnica i cultural dels habitants de la Meseta respecte els de la costa, més desnaturalitzats per la influència estrangera. Així, per a Schulten, els pobladors de terra endins tenien, per dir-ho d'alguna manera, la missió de vetllar pel manteniment del caràcter ibèric. Tal com havia passat a Alemanya amb Prússia o al món hel·lènic en temps d'Alexandre el Gran, havien de liderar, amb el seu vigor i la seva puixança, la creació d'una nació espanyola, en perill de disgregació ja abans de néixer a causa de la debilitat de les poblacions costaneres, culturalment més avançades però també més pusilànimes.

Òbviament, els partidaris d'un espanyolisme centralista com, per exemple, un José Ortega i Gasset, es trobaven còmodes amb aquesta idea d'una Castella com a part més vigorosa i garant de la unitat i la puixança d'Espanya. Per contra, els molestava que Schulten



considerés el poble espanyol, fins i tot el de principis del segle XX, com a quelcom estàtic i que havia evolucionat poc des de l'època prerromana de la mateixa manera que, en ple auge a Europa de l'exaltació dels pobles indoeuropeus, ja fossin cèltics o germànics, tampoc no agradà que l'hispanista alemany recalqués el caràcter profundament africà dels hispans. Fou el cas, per exemple, de dos nacionalistes espanyols com Almagro o Santa Olalla, però també d'un nacionalista català com Tarradell, que blasmaven la interpretació de Schulten i potenciaven molt més el caràcter cèltic de la Península fins al punt, en el cas dels dos primers, de negar totalment l'element ètnic africà i atribuir, a tota la població hispànica, un origen indoeuropeu. Així doncs, les desavinences teòriques amb els seus col·legues i les profundes implicacions ideològiques subjacents foren un dels motius de la caiguda en desgràcia de Schulten qui, a partir del final de la Guerra Civil espanyola, fou àmpliament desacreditat i ridiculitzat. Alhora, la mateixa consideració negativa que Schulten tenia dels espanyols, de qui opinava que eren nobles, cortesos i valents però indolents i totalment incapacitats per a la investigació i qualsevol forma de civilització, li impedí tenir deixebles hispànics i formar una escola d'investigadors que seguissin la seva metodologia i defensessin tant les seves teories com la seva persona.

Bosch, per la seva banda, fou la tercera via de penetració de la influència alemanya a l'arqueologia espanyola. Format, durant la seva estada a Berlín, amb Gustav Kossinna, un dels grans teòrics del pangermanisme arqueològic, introduí el seu mètode de treball, basat en els cercles de cultura, de manera molt més ortodoxa que Obermaier i Schulten. Excepte la necessitat d'expansió territorial de les races més fortes, Bosch mantingué la identificació total entre poble, raça, llengua i cultura material que havia après de Gustav Kossinna, Gerhart Rodenwaldt o Hubert Schmidt i mantingué aquesta forma de treball al llarg de tota la seva carrera. A més, a diferència de Schulten, Bosch sí que formà nombrosos deixebles, a qui ell es referia col·lectivament com "Escola de Barcelona", i els transmeté la seva forma d'entendre l'arqueologia. Alhora, fins i tot els seus suposats adversaris com Almagro o Santa Olalla, antic alumne de Bosch, empraren la mateixa metodologia que el prehistoriador català per rebatre les seves teories; per més que les conclusions fossin antagòniques, el concepte que tenien sobre la naturalesa de les cultures era idèntic i basat en el paradigma predominant al món germànic abans de la Segona Guerra Mundial.

Acabada la contesa global, a nivell internacional l'arqueologia experimentà un gir radical i el centre de gravetat, que fins al moment s'havia situat al món germànic de manera

gairebé absoluta, es desplaçà envers el món anglo-saxó; Gran Bretanya i els Estats Units. Aquests canvis, òbviament, implicaren també una variació metodològica i conceptual que, juntament amb el desprestigi que havien adquirit les referències a la raça després de l'experiència nazi, provocaren que la investigació arqueològica anés, a partir de llavors, per uns altres camins. A Espanya, tanmateix, aquesta situació no es produí de manera tan accentuada i les grans figures de l'arqueologia hispànica continuaren portant a cap les seves investigacions de la manera que ho havien fet fins al moment. Fins i tot Bosch, a l'exili, es mantingué fidel a l'antiga metodologia germànica; fet que comportà que les seves obres de maduresa ja estiguessin totalment desfassades respecte el paradigma dominant en aquell temps. De totes maneres, la figura de Bosch, que es movia a la perfecció en àmbits burocràtics, mereixia més respecte, a nivell internacional, que no pas les seves teories, de manera que continuà ocupant càrrecs importants i mantenint viu el seu prestigi tant fora d'Espanya com a dins, on els arqueòlegs es barallaven per aixoplugar-se sota la seva influència; fins i tot aquells que tant el blasraven mentre eren en sòl hispànic, com Almagro o Santa Olalla, el reconeixien com a mestre tant bon punt traspassaven les fronteres.

Paradoxalment, qui donà el cop de gràcia a l'arqueologia d'arrel alemanya dins de l'àmbit hispànic no fou un dels adversaris més aferrissats de Bosch sinó qui se'n considerava el continuador; Miquel Tarradell. De fet, la figura de Tarradell apareix una mica a contrapèl de tota la resta d'investigadors sobre el passat més remot que figuren en aquesta tesi, però, tot i ser força més jove, la constant referència que hi feien tots els protagonistes gairebé obligava a incloure-li. Així, l'arqueòleg català es considerava deixeble de Bosch quan, directament, aquest no li havia fet mai classe; de fet, els seus veritables mestres en arqueologia havien estat Pericot i, sobretot, Almagro. De la mateixa manera, Tarradell, que s'autoproclamava continuador l'anomenada Escola de Barcelona, s'apartà definitivament de molts dels preceptes d'herència germànica que Bosch defensà fins a la mort. Com a exemple, i potser per influència d'Almagro, en les seves investigacions ignorà del tot les fonts escrites gregues i romanes, de les quals Schulten tant depenia i que Bosch, en menor mesura, també emprava com una eina de treball totalment vàlida. Igualment, desvinculà del tot elements que el seu predecessor hagués considerat pràcticament indestriables, com eren l'ètnia, la llengua i la cultura material, que passaven a ser conceptes que havien d'entendre's de forma totalment independent en comptes de deduir-los un de l'altre. I sobretot, cosa que hagués estat totalment inconcebible per a Bosch, introduí el concepte de civilització, entès com a grup de pobles que compartien certes

característiques culturals o lingüístiques, independentment dels seus orígens ètnics o racials. És la introducció d'aquesta distinció, doncs, el que ens porta a considerar Tarradell com el punt final d'una manera d'entendre l'arqueologia i els pobles que havia estat hegemònica a Espanya al llarg de diverses dècades.

## **12.2 Etnicitat i ideologia**

Definitivament, com es plantejava al principi d'aquesta tesi, la ideologia dels diferents autors estudiats condicionava les seves investigacions i les conclusions que en treien. La poca informació fiable que tenien a la seva disposició sobre èpoques tan reculades facilitava, segurament, que aquestes interpretacions interessades es mostressin de manera tan descarada però, com s'ha vist al darrer capítol, aquest no era un tret exclusiu dels arqueòlegs i especialistes en l'època prerromana sinó que els medievalistes, amb moltes més fonts al seu abast, també acabaven per fer coincidir les seves teories amb la seva visió d'allò que havia de ser Espanya. La legitimació de projectes polítics en base a períodes històrics de molts segles enrere, doncs, era quelcom compartit per molts dels estudiosos del passat, fos quina fos la seva disciplina.

Fins i tot Schulten, alemany de naixement, que tant deslligat estava de la realitat social i política espanyola, a més de proposar una descripció de l'ètnia hispànica i del seu caràcter, es permetia proposar la seva solució ideal per al futur d'Espanya. Segons ell, s'havia d'evitar fos com fos que el poble hispànic o, segons la seva denominació, iber, perdés el caràcter que li determinava la seva raça. Així, l'hispanista, hereu del Romanticisme alemany, afirmava els espanyols havien de romandre en un estat d'endarreriment cultural i econòmic respecte la resta d'Europa; una reserva de salvatgisme folclòric com a contrast exòtic a la civilització dominant al Vell Continent. Per millor garantir que es mantingués aquesta estabilitat, Schulten considerava que s'havia d'evitar a tota costa la penetració d'influències estrangeres, a les quals ell ja creia que els indígenes eren refractaris per naturalesa però, de totes maneres, era necessari mantenir aquest aïllament. Sobretot les zones costaneres, on els habitants estaven més exposats a aspectes culturals aliens a la seva manera de ser a causa del fons ètnic lligur, eren les que més perill corrien de perdre la seva puresa. Així doncs, per al filòleg i arqueòleg, els més purs dels ibers, els habitants de la Meseta, amb la seva rudesia i la seva energia, havien de ser els encarregats de mantenir els hispans ancorats al passat de manera perpètua.

És per això que, en esclatar la Guerra Civil espanyola, Schulten mostrà immediatament les seves simpaties envers els sublevats. La retòrica fanàticament catòlica i reaccionària del bàndol nacional, profundament nostàlgica del passat, li féu creure que el nou règim corregiria les veleïtats modernitzadores de l'etapa republicana, que posaven en greu perill les característiques ètniques ancestrals dels ibers. Alhora, la seva fascinació envers els cabdills de l'antiguitat, que aglutinaven els sempre disgregats hispans en base al seu carisma i la seva genialitat militar, el portà a veure en Franco, "El Caudillo", que exercia el lideratge de manera molt més personalista que no pas les autoritats republicanes, una reencarnació dels cabdills del passat, a l'estil d'Indíbil, Viriat o Sertori.

Tanmateix, tot i la recompensa que li suposà la concessió del doctorat honoris causa de la Universitat de Barcelona tot just acabada la contesa, el 1940, la visió que tenia d'Espanya també suposà el principi de la fi del seu prestigi. Independentment de la seva metodologia sempre controvertida i el seu caràcter difícil, les idees de Schulten tampoc no eren còmodes per als vencedors i la imatge que tenien d'Espanya. Per més que els complagués la primacia que Schulten donava a la Meseta, l'afirmació de la unitat racial i cultural de tota la Península i l'admiració que professava al "Caudillo", hi havia altres aspectes que no estaven disposats a tolerar. Per començar, l'alemany donava una imatge força negativa del caràcter hispànic o, almenys, amb molts trets negatius, cosa que la retòrica triomfalista del moment no es podia permetre. Alhora, en vigílies de la Segona Guerra Mundial i en ple auge del racisme a Europa, les contínues afirmacions sobre l'africanitat dels espanyols, a qui equiparava amb els bèrbers de les possessions saharianes espanyoles, resultaven completament inadmissibles per a la nova Espanya franquista. A la Península Ibèrica uniformement africana i endarrerida de Schulten s'hi oposarien la resta de les teories dels historiadors contemporanis seus.

La imatge ètnica de la Península Ibèrica que tenia Bosch Gimpera, per la seva banda, s'emmotllava com un guant a la seva concepció política. A grans trets, considerava Espanya, terme dins el qual ell també incloïa l'actual Portugal, un feix de pobles diferents que arrencaven des de l'època prerromana i que s'havien mantingut, pel que feia a caràcter ètnic, fins a l'actualitat. Aquesta diversitat ètnica i cultural implicava, segons Bosch, que fos impossible governar-los tots de manera unificada de manera que tots els intents que hi havia hagut al llarg de la història d'englobar-los tots sota una única administració havien fracassat estrepitosament. Per contra, els moments de màxima esplendor, considerava l'autor, havien estat aquells que cadascun d'aquests pobles havia

pogut desenvolupar llur personalitat de manera autònoma. De fet, en plena Guerra Civil, Bosch donà a conèixer la seva teoria sobre les superestructures, que repetiria una i altra vegada al llarg de la seva carrera, i que afirmava que la història d'Espanya havia consistit en una successió de superestructures estrangeres (celtes, romans, visigots, àrabs, monarquia dels Habsburg i dels Borbó) que s'havien superposat als pobles indígenes amb l'intent de governar-los i unificar-los. Tanmateix, la seva dominació, des de la més efímera a la més extensa, havia acabat per desaparèixer i, un cop desapareguda, els diferents pobles hispànics ressorgien, pràcticament sense canvis respecte el darrer període de llibertat.

Així doncs, Bosch afirmava que l'única manera d'assegurar el benestar de les diferents unitats ètniques peninsulars era sota una organització política que els permetés desenvolupar-se en llibertat i, sobretot, que respectés les característiques que els eren inherents a causa de la seva herència racial. Tanmateix, Bosch no era un separatista i, fins i tot, s'havia pronunciat en diverses ocasions contra aquells sectors del catalanisme que propugnaven un distanciament excessiu envers la resta d'Espanya o la secessió directa.

Des de la seva concepció etnicista, totes les zones d'Espanya, excepte Guipúscoa, Biscaia i el nord de Navarra, compartien en diferents proporcions un element ètnic comú que resultava determinant a l'hora d'establir una divisió territorial i una forma de govern. Vinguts del nord d'Àfrica durant el Neolític, els ibers s'havien establert a la Península i s'havien barrejat amb els indígenes, igual com amb els celtes que havien arribat més tard, i els havien conferit conferit unes característiques racials i culturals que exercien com a element unificador de tots els pobles hispànics. Aquests trets ètnics compartits, segons Bosch, impossibilitaven el trencament total entre poblacions emparentades en major o menor grau i que havien compartit dinàmiques durant mil·lennis. Així, per a l'arqueòleg català, l'organització política ideal per als pobles peninsulars era una federació, o una confederació, que respectés àmpliament la manera de ser de cadascun però que mantingués els lligams seculars que existien entre ells. Bosch, doncs, subscriuria el concepte expressat per Francesc Macià durant la proclamació de la República Catalana de "Federació de Repúbliques Ibèriques" o, més en consonància amb la seva manera d'entendre-ho, Federació de Repúbliques Hispàniques, per englobar-hi els pobles de raça pirinenca.

A més, com a bon republicà, Bosch també preferia aquesta forma de govern per damunt de la monarquia i, evidentment, ho justificava amb arguments històrics i ètnics. Fins a l'esclat de la Guerra Civil espanyola, tot i mostrar-se partidari d'un règim republicà, l'arqueòleg no havia inclòs aquesta justificació a les seves obres acadèmiques com *Etnologia*; almenys de manera explícita. Fou durant el conflicte i, especialment, arran de la seva relació, ja a l'exili, amb Anselmo Carretero, quan aquest concepte de la república com a forma de govern connatural a l'ésser hispànic s'introduí a les seves publicacions, àdhuc les arqueològiques, gairebé com un dogma. Així, les crítiques furibundes contra la monarquia de la casa Habsburg i, en menor mesura, la de la casa de Borbó que havia expressat en les seves obres més polítiques, també es poden veure reflectides a les arqueològiques com ara *El poblamiento*.

Segons ell, un dels moments de més esplendor dels pobles hispànics fou durant l'època dels regnes medievals a causa que les seves respectives dinasties eren autòctones i, per tant, governaven llurs pobles d'acord amb les característiques ètniques i temperamentals de cadascun. Aquesta època daurada s'hauria acabat, suposadament, amb la imposició d'una dinastia estrangera, d'arrel germànica, que s'hauria establert com a superestructura i hauria impulsat processos i formes de govern totalment alienes a l'ésser hispànic; principalment, la possessió d'un imperi, quan els hispanos eren contraris per naturalesa a l'expansió i el domini territorial, i la unificació política i cultural. Respecte aquest últim element, Bosch es referia contínuament a les paraules de Lluís Nicolau d'Olwer quan deia que les diferents poblacions d'Espanya, estaven dominades pel “desig d'unió i la impossibilitat d'amalgama” i naturalment inclinades a la comunitat de pobles.

Pel que fa a la monarquia borbònica, tot i considerar-la més propera al caràcter hispànic, Bosch també la veia en un sentit negatiu. Els Borbó, d'origen francès, celto-germànic, per més que compartissin una petita part del bagatge ètnic amb algun dels pobles peninsulars, també eren una dinastia estrangera que, de cap manera, no podia entendre ni governar com cal els seus súbdits espanyols. De la mateixa manera, per més que això no queda formulat de manera explícita, per a Bosch tampoc no seria desitjable una monarquia indígena de caràcter panhispànic ja que, tot i la presència d'un element ibèric compartit amb la resta de pobles de la Península, el component ètnic diferent seria un obstacle per al desenvolupament ideal de les potencialitats de cadascun dels pobles. Cadascuna de les unitats ètniques havia de ser governada per dirigents autòctons mentre que el govern central, amb competències molt limitades, si no simbòliques, havia de tenir

participació de tots els pobles que formaven Espanya, fet que no era possible amb un règim personalista com era la monarquia.

Pel que fa a Julio Martínez Santa Olalla, defensa una visió radicalment diferent a la de Bosch. Per a ell, hi ha un abans i un després de l'arribada dels primers indoeuropeus a la Península, cap a finals del segon mil·lenni abans de la nostra era. Abans d'aquesta data, les poblacions peninsulars estaven estretament lligades amb el món mediterrani, tant a nivell cultural com racial. A partir d'aquell moment, l'arribada dels celtes que, en la seva opinió, havia estat en forma d'invasió, significà un canvi dràstic en la composició ètnica de tota la Península Ibèrica. Des de llavors, la futura Espanya, hereva d'aquells primers indoeuropeus, quedava, segons ell, integrada plenament dins el marc europeu.

L'admiració que Santa Olalla sentia per les idees del nacionalsocialisme alemany es podia rastrejar al llarg de moltes de les seves afirmacions respecte l'etnologia de les poblacions hispàniques prerromanes. En primer lloc, per referir-se a totes les poblacions d'ètnia indoeuropea emprava sovint el terme germànic com a sinònim; per a ell, els celtes no eren més que una ramificació de la gran família racial germànica de manera que, en la seva visió, Espanya era una país germà de raça i de cultura d'Alemanya i la resta de països del nord d'Europa. Afirmació, aquesta, especialment significativa a finals dels anys trenta i principis dels quaranta del segle passat, just abans i durant la Segona Guerra Mundial, just el moment que Santa Olalla formulava les seves teories etnològiques.

En segon lloc, presentava aquest moment de canvi poblacional en uns termes molt d'acord amb les teories nazis. Així, l'onada cèltica, terme que Santa Olalla havia manllevat de Bosch, s'havia imposat a les poblacions indígenes a causa de la seva superioritat racial i cultural i la substitució havia estat total; des del moment que els primers indoeuropeus s'instal·laren a la Península, havien esborrat tot rastre dels pobles anteriors, malgrat que l'autor no afirmava, de manera explícita, que hi hagués hagut cap neteja ètnica sistemàtica ni un extermini en massa dels pobladors anteriors. Tanmateix, l'arribada dels indoeuropeus al sòl peninsular, segons ell, havia estat tan contundent que, des del mateix moment que s'hi assentaren, es perdé el rastre de qualsevol altra condició ètnica o cultural. Tanmateix, per a Santa Olalla, l'element indoeuropeu o, en la seva terminologia, germànic, havia esdevingut l'únic identificable a la Península però això no significava una unificació completa ja que, entre aquesta base indoeuropeu, s'hi podien distingir dues tradicions culturals diferents; la dels Camps d'Urnes al territori de l'actual Catalunya i la

dels Túmuls a la resta de l'àrea peninsular. Això no volia dir, però, que Santa Olalla reconegués cap mena d'estatus especial per a Catalunya ja que mancava, encara, l'esdeveniment històric que havia de significar la unificació definitiva, i aquest havia de ser la conquesta i el domini romans.

La propagació de la cultura romana, que l'arqueòleg identificava amb la iberització, és a dir, la penetració d'influències artístiques i culturals d'arrel clàssica dins de la tradició indígena, introduí dos elements clau per a la configuració definitiva d'Espanya. Per a Santa Olalla, els romans unificaren políticament i administrativa per primera vegada tots els territoris peninsulars i, des de llavors, els pobladors hispànics anhelaven la preservació d'aquesta unitat a la qual estaven destinats. En segon lloc, el cristianisme, també arribat per influència romana, quedà imprès de forma permanent en el caràcter hispànic, en els "etnons" de la raça germànica instal·lada a la Península Ibèrica. Malgrat aquests canvis culturals tan decisius, però, el domini romà no alterà pràcticament gens el fons racial indoeuropeu que, segons Santa Olalla, continuava sent, a principis del segle XX, l'únic element ètnic distingible.

En resum, doncs, Santa Olalla sostenia una idea d'Espanya que barrejava la terminologia emprada per Bosch Gimpera amb la seva ideologia, molt influïda pel nazisme alemany. Així, la base de la configuració racial hispànic, per a ell, era la primera onada cèltica però, a diferència del que afirmava el seu mestre, la superioritat dels nouvinguts havia estat tan abassegadora que s'havien convertit en amos i senyors de la Península per dret de conquesta fins al punt d'esborrar tota pista de qualsevol element ètnic anterior. Els romans, per la seva banda, hi havien aportat la idea d'unitat i el cristianisme que havien arrelat tan fortament que, en aquells moments, vigílies de la Segona Guerra Mundial, l'Espanya unida, cristiana i profundament celtogermànica apareixia com el soci ideal de la, en aquell temps, aparentment totpoderosa Alemanya de Hitler.

Acabada la Segona Guerra Mundial, però, aquesta explicació tan propera al nazisme no era acceptable o, almenys, no en els mateixos termes que abans. Potser en aquest sentit es podria entendre que Santa Olalla fos l'introduïdor a Espanya de les tesis de Gordon Childe. A pesar de les profundes diferències que els separaven, metodològiques, teòriques i ideològiques, certs punts de les teories del prehistoriador britànic oferien a les de l'espanyol el maquillatge idoni per aquests nous temps. Així, el difusionisme progressista que es desprèn de la visió que Childe tenia sobre la prehistòria, igual que la



idea que la multiplicitat cultural era pròpia dels estats més primitius de la civilització mentre que, en els més avançats i moderns, es tendia a la unitat, oferia l'argument ideal per rebatre els seus adversaris sense abandonar, però, el discurs racial. Al federalisme d'arrel prehistòrica que proposava Bosch i l'indoeuropeïsmes conservador d'Almagro, que l'aragonès plantejava com un retorn als orígens, Santa Olalla s'escudava, ara, de manera molt *sui generis*, en Childe; Espanya era una sola unitat de base celto-germànica perquè aquesta raça indoeuropea, amb la seva cultura i organització superiors, havia iniciat el seu camí cap a la modernitat.

Tot i que, a primer cop d'ull, la idea de Martín Almagro Basch d'una Espanya unificada en base a l'element ètnic indoeuropeu podria semblar coincident amb la de Santa Olalla, presenta diversos matisos respecte el segon que cal destacar. A grans trets, es podria afirmar que la visió d'Almagro és força més complexa i matisada que la del seu col·lega i rival. Alhora, també cal destacar el marcat caràcter indigenista de les teories de l'aragonès, davant l'invasionisme que defensava Santa Olalla, així com el caient força més conservador; els canvis no s'expliquen com a resultat de revolucions dràstiques sinó com el fruit de processos més dilatats en el temps. La diferència entre l'aragonès i el castellà, doncs, era la que hi havia entre un monàrquic de tendència conservadora i un falangista "camisa vieja" enlluernat pel nazisme. Tanmateix, la conclusió final era la mateixa en l'un i l'altre; Espanya havia d'estar unida ja que l'element ètnic dominant de la població, d'estirp indoeuropea, era el mateix i, des que els romans havien inculcat en els indígenes la idea de la unitat hispànica, aquests hi aspiraven indefectiblement. De totes maneres, encara que la conclusió fos molt similar, els matisos que presenta són remarcables i el procés per arribar-hi força diferent. Per a Almagro, a la Península no hi havia hagut mai, al llarg de tota la història, una completa uniformitat indoeuropea ja que a moltes zones, especialment meridionals i llevantines, s'hi havia produït la constant infiltració d'elements ètnics estranys, especialment mediterranis orientals. De totes maneres, el factor racial indoeuropeu, que Almagro anomenava nòrdic o, directament, europeu, havia estat predominant a gran part del territori peninsular des del temps més reculats, especialment a la zona de la Meseta.

Així el prehistoriador d'Albarracín considerava que, ja al Paleolític, dins la gran mescla racial del període, el component ètnic europeu, en la seva varietat dolicocefàlica morena mediterrània però amb altres varietats més típiques de terres més septentrionals també presents, hi havia estat el dominant. El seu caràcter rude, bel·licós i amb voluntat de

domini li havia permès imposar-se per damunt de la resta d'ètnies peninsulars, no per la simple força de les seves armes sinó per l'atracció que la resta d'elements ètnics, més tous i amb una idiosincràcia menys marcada, sentien envers una personalitat tan forta. Igualment, les successives arribades de poblacions racialment no indoeuropees, amb bagatges culturals aliens a la tradició indígena, havien estat, en opinió d'Almagro, contrarrestades per les de nous aluvions poblacionals indoeuropeus que reforçaven el substrat autòcton; l'element ètnic africà i oriental prehistòric havia estat corregit per la gran onada cèltica de la mateixa manera que l'arribada dels visigots havia contribuït a augmentar la solidesa del factor indoeuropeu i minimitzar els efectes de la desnaturalització que podria haver suposat la dominació musulmana i els aluvions de població asiàtica i nord-africana. Tanmateix, malgrat el clar predomini indoeuropeu a nivell racial, Almagro considerava que la unitat definitiva d'Espanya no havia estat una conseqüència directa de la condició ètnica de la població, sinó que havia estat decisiva la contribució dels dominadors romans. Aquests, per primera vegada, havien dotat de forma política i administrativa allò que, de facto, ja estava establert des de feia molt temps; totes les poblacions peninsulars, que sempre havien conformat un sol poble però que es mantenien dividides per culpa del seu mateix caràcter bel·licós i l'esperit tribal, havien quedat destinades a viure sota el paraigua d'un mateix Estat.

Per Almagro, doncs, Espanya estava conformada per un sol poble; fins i tot, creia ell, no hi havia cap motiu per creure que l'existència de Portugal tingués cap mena de justificació ètnica. Així doncs, com Santa Olalla, creia que la composició ètnica peninsular, en la qual l'element indoeuropeu era el dominant, juntament amb la idea romana de la unitat i la introducció, per part dels romans, del cristianisme, prefiguraven la futura unitat d'Espanya, que havia de ser duradora i perpètua. Tanmateix, a diferència de Santa Olalla, Almagro no defensava que aquesta unitat hagués estat imposada simplement per la força de les armes indoeuropees, ni que els indoeuropeus haguessin dominat la resta d'ètnies peninsulars amb mà de ferro o, fins i tot, les haguessin exterminat. Per a ell, l'element indoeuropeu s'havia imposat per damunt de la resta, a més de per la contínua arribada de noves poblacions nòrdiques, pel caràcter dominant de la seva personalitat.

La unitat d'Espanya no es legitimava, doncs, pel dret de conquesta sinó per la integració de races i cultures que, per l'atracció exercida per la influència indoeuropea, s'hi havien anat sumant de manera tant voluntària com indefectible; els components ètnics i culturals de base no indoeuropea, més dèbils i amb menys personalitat, s'havien anat amalgamant

entorn de de l'ètnia dominant, que tenia al centre gravitacional a l'interior de la Península, per afegir-hi els matisos que havien de fer d'Espanya, segons l'autor, un dels països d'Europa amb una idiosincràcia més marcada i, alhora, amb una composició racial més homogènia, i tot sense haver de recórrer a la força sinó de manera gradual i natural. Aquesta era, clarament, una visió discordant amb els plantejament més estridents i bel·licosos dels falangistes més abrandats com era el cas de Santa Olalla. Per contra, sí que coincidia, en general, amb les posicions més moderades dels conservadors i monàrquics, partidaris de mètodes, i ideologies, més subtils.

El cas de Pericot, per la seva banda, també resulta força interessant. La seva visió d'Espanya era particularment reveladora del seu caràcter conciliador i, alhora, del seu instint de supervivència. En cap moment no negava l'existència dels diferents pobles hispànics, ni en l'època prerromana ni en l'actualitat, cosa totalment comprensible en algú nascut a Catalunya, i catalanoparlant, però de mare andalusa; a diferència d'Almagro o de Santa Olalla, algú que havia nascut i crescut en un ambient multicultural difícilment podria considerar la varietat ètnica, cultural i lingüística com una anomalia.

Això, però, no significava que considerés que els diferents pobles hispànics haguessin de viure separats o tenir un règim especial, ans al contrari, i això es veia reflectit a les seves obres acadèmiques. De fet, un cop afirmada la diferència racial i cultural present a la Península, Pericot passava de puntetes pels moments de la història prerromana en què els pobles peninsulars havien viscut d'esquenes els uns als altres i actuat de manera autònoma. Per contra, ressaltava aquells moments en què, sense esborrar-se les diferències ètniques, els fenòmens culturals s'estenien per tota la Península i, per tant, el registre arqueològic posava de manifest que els lligams entre els diferents territoris eren més estrets. Alhora, recalcava que era precisament en aquests moments de més interconnexió quan s'havien donat els períodes de màxima esplendor de les cultures peninsulars, tal i com havia passat, per exemple, durant l'època megalítica, quan les diferents ètnies hispàniques havien construït megàlits però cadascuna els havia adaptat al seu geni característic; una autèntica declaració d'intencions.

Igualment, Pericot posava de manifest la seva prudència i les seves teories sobre la col·laboració cultural pel que feia a la relació entre indígenes i romans, entre conquerits i conqueridors. Segons ell, les poblacions hispàniques prerromanes havien aportat el substrat ètnic i moltes característiques racials i culturals a l'Espanya posterior. Tanmateix,

de la dominació romana en derivaven alguns dels trets més definidors del que havia de ser Espanya com eren el catolicisme, la unitat administrativa o la llengua. Per a l'autor, tan imprescindibles eren uns com els altres, tant lloable era l'heroïsmes de Viriat o dels numantins com el d'Escipió Emilià perquè, si Espanya havia arribat a ser el que era havia estat gràcies als uns i als altres per igual. Gairebé es podria prendre l'afirmació com una metàfora de les relacions entre els diferents territoris espanyols; potser en algun moment hi havia hagut conflictes i s'havien enfrontat entre ells, potser Castella havia dominat les altres regions amb l'arrogància del conqueridor però, passat el conflicte, en retornar la pau i reestablir-se la normalitat en les relacions, el resultat obtingut del fet d'anar tots a l'una havia estat millor del que s'havia obtingut per separat.

A nivell més personal, l'afirmació de Pericot sobre la igual importància relativa dels indígenes i dels romans per a l'Espanya posterior podria encobrir una altra metàfora. Davant la distinció radical entre vencedors i vençuts que s'establí després de la Guerra Civil espanyola, el prehistoriador gironí es presentà sempre com un home equànim capaç de superar aquesta divisió; la mateixa actitud que havia pres davant la dominació romana. Per a ell, els nous dominadors de l'Espanya franquista, lluny de ser vistos com a destructors de tot allò fet amb anterioritat o com a salvadors de la pàtria, s'havien de considerar com a quelcom tan útil, aprofitable i potencialment beneficiós com l'antic règim republicà.

A nivell més personal encara, pel que feia a la prehistòria, es podria interpretar de la mateixa manera. Pericot sempre reivindicà la feina feta per Bosch i, fins i tot en uns moments tan delicats com la postguerra civil, mai no renegà de la seva amistat amb el seu antic mestre. De la mateixa manera, treballà colze amb colze amb els nous dominadors de la prehistòria a Espanya; amb Almagro a la Universitat i amb Santa Olalla, comissari general d'excavacions arqueològiques, pel que feia a la gestió dels jaciments. Fins i tot, formulava de manera explícita que la seva intenció era portar a terme una síntesi entre les teories de Bosch Gimpera i les dels seus rivals en temes tan contrvertits com la cronologia de les pintures rupestres llewantines, l'origen de la Cultura d'Almeria o la iberització. Pericot, doncs, buscava reconciliar les dues espanyes, profundament dividides durant molt de temps, i més encara després de la Guerra Civil, ja que pensava que el millor per al seu país era que els diferents pobles que l'integraven remessin tots en la mateixa direcció i visquesin en harmonia; el seu tarannà conciliador es deixava notar en tots els aspectes de la seva vida.

Tarradell, per més que es reivindicés com el veritable successor de Bosch, oferia una interpretació dels temps prerromans molt més d'acord amb el catalanisme de finals de segle XX que no pas amb el dels temps de la Segona República espanyola. Per començar, tot i conèixer a bastament l'arqueologia de diversos indrets de la Península, especialment de l'àrea andalusa, en la seva gran obra etnològica, *Les arrels de Catalunya*, obvia tot allò que no té influència per al territori català. Enfocament, aquest, molt diferent del que mantenia el vell catalanisme republicà, que defensava majoritàriament una organització federal d'Espanya que implicava una estreta col·laboració, a nivell d'igualtat, entre tots els pobles que conformaven l'Estat.

De fet, l'arqueòleg barceloní trobava, i ressaltava, especificitats constants, al llarg de la història, de Catalunya respecte la resta de territoris peninsulars. Des del Neolític mateix, les diferències a nivell de cultura material havien estat, segons ell, la tònica general i, a partir de l'arribada de les poblacions indoeuropees, aquestes diferències es traslladaven fins i tot al terreny racial. Així, segons Tarradell, mentre l'ètnia dominant a la major part del territori espanyol fou la indoeuropea cèltica, a l'àrea de la futura Catalunya havia estat una altra branca del tronc indoeuropeu, molt diferenciada de la cèltica tant a nivell lingüístic com cultural. Seria relativament senzill, en aquest moment, establir un possible paral·lelisme amb l'actualitat segons el qual Tarradell defensava que Catalunya, tot i ser un poble llatí i, per tant, emparentat amb l'espanyol, posseïa una llengua i unes tradicions culturals molt diferents que la separaven dels seus veïns de ponent.

Un altre dels trets distintius de la interpretació de Tarradell és la introducció del concepte de civilització, que preferia per davant de la classificació ètnica. Per a ell, l'important no era descobrir a quina raça pertanyien les poblacions prehistòriques sinó quina llengua parlaven i quines pràctiques culturals portaven a terme. Aquest podria ser un mecanisme de l'autor per justificar el seu pensament pancatalanista; de la mateixa manera que unes poblacions d'origen ètnic tan divers havien adoptat la llengua i la cultura material ibèriques en època prerromana sense arribar a constituir mai un mateix poble unificat, en l'actualitat, àrees amb elements ètnics dominants molt diferents havien adoptat la llengua i la cultura catalanes. Evidentment, els territoris que conformaven l'àrea de parla catalana no es podien considerar com un tot homogeni, però compartien, a més d'una llengua, unes dinàmiques i unes pràctiques culturals diferents de les dels seus veïns i que entren dins el concepte de civilització que proposava Tarradell.

Igualment, el fet de la llengua adquireix, per a l'autor, un paper cabdal en la seva interpretació de les cultures del passat i es podrien establir paral·lelismes amb la situació del darrer terç de finals del segle XX. Per a ell, malgrat que no n'hi havia prou amb la llengua per classificar quelcom com a poble, sí que un poble havia de compartir una mateixa llengua. Així, es podria deduir que, de la mateixa manera que en l'antiguitat els pobladors del territori de la Catalunya actual, tot i pertànyer a ètnies diferents, havien adoptat una llengua ibèrica i s'havien constituït en un poble englobat dins el grup de pobles que conformaven la civilització ibèrica, en els temps de Tarradell podia tornar a passar i era desitjable que passés. Cal recordar que, un dels temes més candents del catalanisme del moment era com integrar el gran flux de població castellanoparlant que havia arribat a Catalunya durant les darreres dècades. D'aquesta manera, la interpretació de l'arqueòleg barceloní apareix molt en consonància amb el moment; un dels requisits per formar part d'un poble, independentment de l'origen de cadascú, és adoptar-ne la llengua. Posició, aquesta, que mai no havia defensat, per exemple, Bosch Gimpera, que considerava els pobles en funció a la seva filiació ètnica prehistòrica fins i tot quan aquests ja feia mil·lennis que havien perdut la seva llengua originària i parlaven llengües derivades del llatí.

El darrer dels trets destacables de la interpretació de Tarradell era la marcada diferenciació que feia entre les conegudes com Catalunya Nova i Catalunya Vella. Tot i comprendre Catalunya com un tot, l'autor considerava que les profundes diferències ètniques i culturals entre el nord i el sud del país no arrencaven de l'Edat Mitjana sinó des de temps molt antics; el nord, de base indoeuropea, sempre havia estat més encarat cap a Europa mentre que les terres meridionals, al sud del Llobregat, sempre havien mostrat més afinitat amb el món mediterrani. Sense concedir preeminència a cap de les dues, Tarradell sí que considerava que eren dues cares d'un mateix poble que havia de mantenir el paper que havia tingut sempre al llarg de la història, el de frontissa i terra de pas entre l'Europa continental i la mediterrània.

Pel que fa a Julio Caro Baroja, la interpretació que feia de les connexions entre els diferents pobladors hispànics s'assemblava força, encara que amb matisos, a la que defensava Pere Bosch Gimpera. Partia de la base que era innegable l'existència de diferents pobles a la Península Ibèrica, tant en època prerromana com en l'actualitat. Segons ell, tot i que al llarg de mil·lennis havien canviat molt, els actuals pobles

peninsulars eren el fruit de l'evolució de les unitats ètniques que havien trobat els romans quan arribaren a la Península i encara se'n podia reconèixer molts trets. Això es posava de manifest, per exemple, en l'ús que Caro feia del qualificatiu basc per fer referència als pobles que habitaven la zona occidental del Pirineu des de l'Edat de Bronze. De la mateixa manera, en la seva visió, cadascun dels actuals pobles peninsulars provenia gairebé directament d'alguna de les entitats ètniques prerromanes; els bascos i navarresos actuals, dels bascos antics, els catalans i valencians, dels ibers, els andalusos i portuguesos meridionals, dels tartessis, els gallecs i portuguesos septentrionals, dels celtas britònics i, per últim, els habitants de la Meseta suposadament descendien dels celtas goidèlics.

De totes maneres, que Caro reconegués l'existència de diversos pobles a la Península Ibèrica no significava que recolzés la secessió d'aquests territoris en base al seu caràcter ètnic. És més, un dels seus deixebles, Emilio Temprano el definia com a antinacionalista furibund i afirmava que denunciava, especialment, els tòpics del nacionalisme racial i antiliberal.<sup>1412</sup> Malgrat tot, segons Caro, al llarg dels mil·lennis de convivència aquests pobles tan diferents s'havien habituat a viure junts i havien intercanviat influències de manera que, hores d'ara, els era molt més pràctic i familiar mantenir-se units que no pas separats. Així, es podria interpretar que, mentre l'organització política ideal per a Bosch era de base confederal, Caro s'inclinava més per una estructura menys descentralitzada i amb vincles més intensos entre tots els territoris que es podria qualificar de federal.

Segons l'autor, els lligams entre tots els pobles peninsulars no s'havien establert en una relació d'igualtat ni multidireccional sinó que, en la major part dels casos, s'irradiaven des de la Meseta cap als territoris perifèrics. Fins i tot, respecte les terres meridionals, els pobladors de les quals suposadament tenien un caràcter dèbil i submís, la Meseta hi hauria exercit tradicionalment una relació de domini. Per contra, envers les terres basques i llewantines, amb una personalitat molt més marcada, les influències cèltiques se circumscrivien, en opinió de Caro, al terreny estrictament cultural i material però no en el polític. En conclusió, es podria considerar que Caro proposava que, d'acord amb la naturalesa ètnica d'Espanya, aquesta s'havia d'organitzar de manera més o menys federal però assegurant que es preservessin els estrets vincles culturals, ja que no ètnics i racials, que unien els diferents territoris peninsulars.

---

1412TEMPRANO; Emilio, *La selva de los tópicos*, Mondadori, Madrid, 1988, pàg. 224.

Així, l'autor reconeixia una lleugera preeminència de la Meseta respecte la resta de territoris peninsulars, als quals havia influït, d'una manera o altra, molt profundament. Igualment, es podria entendre que, per la diferent naturalesa dels diversos pobles peninsulars i pels tipus de relació diferents que havien tingut entre ells, calia estudiar cas per cas i establir la manera adequada sobre com cadascun s'havia de vincular amb els altres, bo i fent-li un model adient a les seves característiques culturals i socio-econòmiques. Potser no seria massa arriscat afirmar que Julio Caro Baroja estava proposant una solució molt semblant, a nivell formal, amb la de l'actual Estat de les autonomies que, malgrat tot, retratava de manera força àcida i pessimista en les seves velleses.

Després de l'enlluernament feixista de la seva joventut, en la seva maduresa, Antonio Tovar acabà desenvolupant una visió molt personal del fet etnològic o, més concretament, de la lingüística. Tot i que en cap moment no ho arriba a afirmar de manera explícita dins les seves obres acadèmiques, per algunes de les afirmacions que hi fa se'n poden deduir algunes de les idees que tenia respecte els pobles d'Espanya. Segons ell, era innegable l'existència de pobles molt diversos a la Península des de temps molt antics o, almenys, l'existència de famílies lingüístiques molt diferents. Ara bé, això no significava que la preservació d'aquesta diversitat lingüística hagués de ser quelcom prioritari ni desitjable.

Potser forçant un pèl la interpretació, es podria considerar que Tovar plantejava una tria als pobles que integraven Espanya; el salvatgisme o la modernitat. En opinió seva, la diversitat lingüística, que forçava la majoria dels parlants a ser bilingües o políglotes, era un tret característic de les societats més endarrerides. Fins i tot, la varietat era tan gran que resultava molt complicat establir uns límits clars entre allò que podia ser considerat llengua i dialecte, àdhuc entre llengües de famílies tan diferents com podien ser el basc i l'iber. A mesura que les societats anaven evolucionant, pel veïnatge i les relacions d'intercanvi, les zones perifèriques de les llengües anaven adquirint trets lingüístics de les llengües veïnes, o passant-los-hi, de manera que la llengua dominant anava eixamplant la seva àrea d'influència i adquiria uns límits més clars. Per contra, les llengües menys poderoses s'empetien progressivament i incorporaven més i més influències de la llengua dominant fins que, en l'últim grau d'evolució, desapareixien per convertir-se en un dialecte d'aquest idioma més influent.

En aquest sentit, es podria considerar que la interpretació de Tovar s'assemblava a la de Tarradell, en tant que la raça deixava de ser un element clau per a la classificació dels



pobles i la llengua era allò que ho determinava. Segons el pensament del lingüista, doncs, es podria considerar que el fet que a Espanya es continuessin parlant llengües diferents i hi existissin pobles diferents era un signe de l'endarreriment que el país sofria respecte altres estats-nació europeus. Allò desitjable, doncs, si es pogués aplicar l'esquema de Tovar a l'Espanya actual, seria que les llengües minoritàries de la Península s'anessin acostant progressivament al castellà fins al punt de convertir-se'n en dialectes. Aquest procés, però, no es podria forçar sinó que seria una conseqüència directa de l'evolució natural del país cap a la modernitat. Per tant, es podria considerar que, per a Tovar, els parlants de les llengües peninsulars no dominants havien de decidir si volien ser fidels als seus parlars vernaculars, i per tant romandre ancorats en l'endarreriment, o avançar cap a la modernitat per tal de crear un únic poble amb una única llengua tal com passava als estats-nació moderns.

Pel que fa als historiadors medievalistes, la seva inclusió en aquesta tesi serveix per mostrar que el debat sobre l'origen del poble, o pobles, hispànics depassava l'àmbit estrictament arqueològic. Alhora, també contribueix a evidenciar que les tesis dels arqueòlegs, especialment el federalisme essencialista proposat per Bosch Gimpera, adquiriren una gran rellevància entre els investigadors interessats pel tema, ni que fos per desmentir-les. A més, alguns d'aquests historiadors presenten una imatge del caràcter indígena força semblant a la que oferia Schulten, ja que era una imatge força corrent i derivada de les fonts dels autors antics, grecs i romans.

Ramón Menéndez Pidal, per una banda, gairebé repetia amb les mateixes paraules, sorgides de la mateixes fonts, la imatge que Schulten tenia dels antics habitants de la Península amb la diferència que, mentre l'alemany els anomenava ibers, el galleg els atribuïa directament el nom d'espanyols. Així, per a ell, els antics hispans conformaven, en època prerromana, un sol poble i compartien uns mateixos trets de caràcter entre els quals en destacaven dos d'especialment rellevants; l'orgull particularista, que suposava un obstacle per a la unitat d'acció, i la inclinació gairebé genètica envers el catolicisme. La dominació romana, però, serví per inculcar per primera vegada en els espanyols antics i corregir aquest impuls centrífug innat. En opinió seva, doncs, des de llavors la història d'Espanya havia estat una pugna constant entre la tendència centrífuga dels indígenes i la centrípeta inculcada pels romans i aquesta tensió s'havia traduït en clima de guerra civil perpètua; les dues Espanyes.

Segons aquesta interpretació, es podria deduir que la idea que Menéndez Pidal tenia de com havia de ser Espanya s'assemblava, en molts aspectes amb la de Tovar. Deixant a part la condició irremissiblement catòlica del poble espanyol, les dues tendències que dominaven l'ànima espanyola, la d'unitat i la de disgregació, representaven també una lluita entre la modernitat i l'endarreriment. Així, segons aquest filòleg i historiador, si les diferents regions d'Espanya no aconseguien superar l'orgull particularista i es mantenien tossudes en l'exaltació d'allò que les separava, que no eren indicatiu de cap origen ètnic diferent sinó d'una mateixa inclinació del caràcter, no deixaren mai enrere el clima de guerra civil permanent, que ell trobava propi de les societats tribals. Per a ell, les propostes de Bosch conduïen inexorablement a aquest panorama devastador. En canvi, allò que seria desitjable seria que els espanyols, bo i mantenint les virtuts que havien heretat dels seus avantpassats prerromans, abracessin plenament les ensenyances que els havien transmès els romans; el catolicisme i la idea de la unitat peninsular. Òbviament, la pulsó disgregadora, tan connatural a l'ànima hispànica, no desapareixeria, però seria canalitzada, tal i com s'havia fet en altres estats europeus, per contribuir al progrés de tot el país. Per a Menéndez Pidal, doncs, aquesta era la tria correcta, la que comportava l'ingrés d'Espanya a la plena modernitat i la superació del tribalisme del passat.

Américo Castro, en canvi, negava, i gairebé ridiculitzava, la idea que els espanyols actuals conservessin cap de les característiques dels seus ancestres prerromans i ben poques, i limitades al camp jurídic, administratiu i lingüístic, dels romans hispans. Per a ell, no es podia començar a parlar de cap dels pobles d'Espanya abans de l'arribada dels musulmans a la Península l'any 711. Fou en aquell moment, i en aquell context de contrastos culturals i religiosos, quan sorgiren els diferents pobles hispànics, no per cap predisposició racial sinó perquè, senzillament, prengueren consciència de la seva pròpia existència, diferenciada de la dels seus veïns.

L'explicació que Castro dona al fet que Espanya sigui com és resulta ben simple; vistes les circumstàncies, no podia ser d'una altra manera. Segons ell, els habitants dels diferents territoris peninsulars havien anat adquirint la seva personalitat característica al llarg de l'Edat Mitjana i l'únic lligam que els unia era la consciència de ser cristians, per contraposició als seus veïns musulmans. El sorgiment d'aquests pobles, doncs, venia marcat per la presa de consciència i el sentiment de pertinença dels seus habitants, que es mantenien units per la voluntat de ser i, en aquest moment, és quan es posaren les bases de la futura Espanya. D'entre tots els pobles que aparegueren en aquell context

medieval, fou el poble castellà aquell que mostrava una personalitat més marcada, una consciència més definida i una voluntat més forta d'existir de manera que la seva preeminència per damunt dels altres pobles peninsulars era quelcom gairebé inevitable. Per a Castro, això no era una explicació teleològica, simplement la constatació que, mentre la resta de pobles que havien aparegut al mateix moment mantenien consciències difuses i uns objectius vitals molt vagues, Castella tenia ben clara la seva vocació expansiva i la seva voluntat imperial, que era un dels elements essencials de la seva existència com a poble. Segons ell, doncs, Castella havia de ser el pal de paller d'Espanya, el garant de la seva unitat i el director que en determinés el rumb a prendre en cada moment; almenys mentre la voluntat dels castellans es mantingués tan ferma com ho havia fet fins al moment.

Per a Claudio Sánchez Albornoz l'existència dels pobles d'Espanya també era una realitat innegable però, a diferència del que creia Bosc Gimpera, no eren quelcom inevitable sinó gairebé un simple accident històric. Segons ell, en essència, tots els espanyols pertanyien a una mateixa raça i compartien uns mateixos trets del caràcter, per bé que amb alguns matisos regionals que venien condicionats per la geografia del lloc on vivien. Fins i tot, la llengua que parlaven no tenia tant a veure amb els orígens ètnics sinó amb la dels diferents pobles que havien dominat cada zona i, pel seu prestigi i les possibilitats d'ascens econòmic i social que comportava, havien acabat adoptant els indígenes.

El projecte polític de Claudio Sánchez Albornoz no cal interpretar-lo de les seves afirmacions ja que l'exposa de manera explícita. Malgrat les seves diferències, que molts s'entesten a inflar exageradament a causa de l'instint de dispersió innat, l'herència ancestral dels espanyols els destina a la unitat. Segons ell, qui havia de liderar aquest projecte unificador era Castella ja que, al contrari de la resta de territoris, que s'havien desnaturalitzat i havien perdut vigor, la fusió entre els visigots i els bascos havia intensificat el seu tarannà ètnic ja que s'havia produït la unió de dos pobles amb unes característiques compartides i molt poc alterats per la romanització. A més, continuava don Claudio, el millor que podien fer la resta de pobles espanyols era deixar-se absorbir, progressivament, per aquests germans de raça que tenien més puixança, alhora que es deixaven seduir per la seva llengua i la seva cultura fins a adoptar-la definitivament i constituïen, per fi, un sol poble espanyol plenament unificat. De fet, segons la seva visió, aquest no era un projecte polític de futur amb l'objectiu de subjugar sota el jou castellà la resta de pobladors peninsulars sinó, simplement, un retorn als orígens; la culminació d'un

procés a la qual els hispans estaven destinats i, pels atzars de la història i les complicacions mateixes del seu caràcter, havien anat posposant.

### 12.3 De la ideologia a la política

Les interpretacions ideològiques del passat que portaren a terme els arqueòlegs i historiadors tractats fins al moment no eren simplement exercicis acadèmics d'intel·lectuals que es restringien al seu àmbit professional. De fet, malgrat que cap d'ells no arribà a poder impulsar exactament el seu projecte polític, sí que molts d'ells comptaren amb el suport de les autoritats del moment per poder divulgar-lo, fins i tot des de càrrecs força rellevants i que comportaven un cert poder. Alhora, alguns d'aquests arqueòlegs es poden identificar amb algun dels períodes de la història d'Espanya que els tocà viure ja que, en certa manera, n'encarnen l'esperit.

El cas més rellevant és, evidentment, el de Pere Bosch Gimpera, que quadrà a la perfecció el seu federalisme amb el del catalanisme dominant durant l'època de la Generalitat republicana. La identificació de Bosch amb el règim republicà instaurat el 1931 fou gairebé total, així com amb les institucions republicanes. Aquest fet el portà, per mèrits tant polítics com acadèmics, a ser nomenat rector de la Universitat de Barcelona l'any 1933 i, com a colofó a aquesta plena implicació entre el prehistoriador i el règim vigent, Conseller de Justícia del govern de la Generalitat presidit per Lluís Companys, en plena Guerra Civil espanyola. De la mateixa manera, la seva idea federalista, que comportava una plena autonomia per a tots els pobles d'Espanya però, en cap cas, la possibilitat de la secessió, sinó la col·laboració fraternal i generosa entre ells, encaixava perfectament amb la del catalanisme del moment, majoritàriament federalista, més que no pas independentista. És per tot això que Bosch es podria considerar l'arqueòleg de la República i, sobretot, de la Generalitat republicana.

Julio Martínez Santa Olalla, per contra, es podria considerar plenament l'home del primer franquisme, que situaríem, aproximadament, entre 1939, any del final de la Guerra Civil espanyola, i 1956, quan la influència dels falangistes començà a decaure en favor de la dels monàrquics.<sup>1413</sup> Abrandat militant falangista, dels coneguts com a "camisas viejas", Santa Olalla no amagava la seva admiració pel nazisme alemany, el qual considerava que

---

<sup>1413</sup>Per a una síntesi, molt clàssica, del primer franquisme vegeu: PRESTON; Paul, *Franco. "Caudillo de España"*, (1993), Grijalbo, Barcelona, 1994, pp. 404- 741 o també: PAYNE; Stanley i PALACIOS; Jesús, *Franco. Una biografía personal y política*, Espasa, Barcelona, 2014, pp. 295- 361.

era el model a seguir per a Espanya, alhora que el seu soci ideal per als conflictes que havien de venir. Per a Santa Olalla, aquesta afinitat entre ambdós països no era casual ja que defensava que un i altre compartien una mateixa base ètnica celto-germànica ben bé des de l'Edat de Bronze i que això els convertia en països germans. Precisament, l'època de major influència i poder d'aquest etnòleg i arqueòleg coincidí amb els moments que el règim, dominat en aquells moments per falangistes com ell, estava més vinculat al totalitarisme alemany. Les seves relacions amb Das Ahnenerbe, la secció arqueològica de les SS i el fet de ser el protegit de Ramón Serrano Súñer, cunyat de Franco i un dels homes forts del moment, li donaren una posició dominant.<sup>1414</sup> De fet, el començament de seu declivi s'allargà fins un temps després de la caiguda en desgràcia del "Cuñadísimo" i vingué marcat per la pèrdua de les oposicions a la Càtedra d'Història Primitiva de l'Home davant el seu rival Almagro i la destitució com a comissari general d'excavacions, ambdues el 1955, coincideix amb el canvi d'orientació dels governs franquistes, que passen d'estar governats per falangistes a estar-ho per catòlics conservadors i tecnòcrates. Julio Martínez Santa Olalla, doncs, es pot identificar com a representant del primer franquisme.

A diferència de Santa Olalla, Martín Almagro Basch, que també era obertament favorable al règim franquista, no compartia la seva militància falangista sinó que era de tarannà més conservador i d'inclinació monàrquica. Acabada la Guerra Civil, dominà amb mà de ferro l'arqueologia catalana des dels seus càrrecs a la Universitat de Barcelona, el Museu Arqueològic Provincial i les excavacions d'Empúries. Tanmateix, el punt culminant del seu poder a nivell estatal arribà a partir de 1955, quan guanyà les oposicions al seu antic amic i rival i, malgrat perdre el seu feu català, aconseguí convertir-se en el centre gravitacional de la prehistòria espanyola. Tot i abandonar molt aviat la seva càtedra, esdevingué director del Museo Arqueológico Nacional i el vinculà a la Universitat fins al punt que gairebé es convertí en el seu seminari oficial. Fins i tot la premsa de l'època destacava, i se'n congratulava, que l'obtenció de la plaça de catedràtic per part d'Almagro significava la victòria d'un monàrquic per sobre d'un falangista. A més, la seva visió indigenista i autoctonista del passat espanyol, malgrat que indoeuropeu molt més desvinculat de la dependència d'Alemanya que la que sostenia Santa Olalla, encaixava a la perfecció amb el lema *Spain is different* amb què el govern de l'època pretenia promocionar-se de cara a l'estranger. D'aquesta manera, podríem afirmar que Almagro Basch es convertí en l'arqueòleg oficial de la segona meitat del període franquista, comprès, a grans trets, entre

<sup>1414</sup>GRACIA ALONSO; Francisco, *La arqueología durante el primer franquismo (1939-1956)*, Bellaterra, Barcelona, 2009, pàg. 330.

1956 i la mort del dictador, l'any 1975.<sup>1415</sup>

Per últim, la visió que Miquel Tarradell tenia del passat més remot de Catalunya, casava a la perfecció amb el projecte polític de la Generalitat restaurada que capitanejava Jordi Pujol. El desinterès per tot allò que succeïa a la resta de l'Estat sempre i quan no afectés l'àmbit d'influència català, la preeminència de la llengua per davant de l'origen o la filiació ètnica a l'hora de determinar la nacionalitat o el reconeixement dels Països Catalans com a pertanyents a un únic cercle de cultura però no a un únic poble i una única entitat política coincidien amb la idea pujolista del catalanisme i la catalanitat. Càrrecs com el d'Assessor del Consell d'Arqueologia de la Generalitat o reconeixements com la Creu de Sant Jordi que li concediren el 1982, ens poden portar a considerar Miquel Tarradell com l'arqueòleg de la Catalunya pujolista.

En resum, l'arqueologia hispànica d'aproximadament la primera meitat del segle XX fou dominada per una metodologia i una concepció de conceptes com poble, raça o cultura, fonamentalment d'arrel alemanya, que compartien la gran majoria dels investigadors que en aquell moment prestaven atenció a l'etnologia hispànica. Tanmateix, la trajectòria vital d'uns i altres i, especialment, la seva ideologia i la seva concepció d'Espanya o els pobles d'Espanya contribuïren a forjar la seva idea del passat prerromà, molt sovint amb clares lectures de cara al present. Igual com passa en la història, i en la resta de les ciències, especialment les ciències socials, l'arqueologia no es deslliura d'aquest biaix ideològic que en pot amenaçar la credibilitat però que, tanmateix, és inevitable i inherent a aquest tipus d'investigacions. De totes maneres, potser per les dècades tan convulses que va viure l'Espanya de l'època, aquestes connotacions ideològiques i polítiques en els treballs acadèmics esdevingueren especialment manifestes i, fins i tot, serviren per premiar-ne o castigar-ne els seus autors. Aquestes mateixes obres ens serveixen, avui dia, per prendre el pols a un dels períodes més agitats i variables de la història d'Espanya.

---

<sup>1415</sup>Per a millor comprensió d'aquesta segona meitat del període franquista vegeu: PRESTON; Paul, *Franco. "Caudillo de España"*, (1993), Grijalbo, Barcelona, 1994, pp. 741- 923, o: PAYNE; Stanley i PALACIOS; Jesús, *Franco. Una biografía personal y política*, Espasa, Barcelona, 2014, pp. 361- 549.

## BIBLIOGRAFIA

### FONTS PRIMÀRIES

#### Llibres i publicacions monogràfiques

- ALMAGRO BASCH; Martín, *El Paleolítico español* dins: MENÉNDEZ PIDAL; Ramón, *Historia de España*, vol. I, Espasa-Calpe, Madrid, 1947, pàgs. 244 i següents.
- —, *Introducción a la arqueología. Las culturas prehistóricas de Europa*, Editorial Apolo, Barcelona, 1941.
- —, *Origen y formación del pueblo hispano*, Vergara Editorial, Barcelona, 1958.
- ALMAGRO BASCH; Martín i GARCÍA BELLIDO; Antonio, “España protohistórica”, dins: MENÉNDEZ PIDAL; Ramón (coord.), *La España de las invasiones célticas y el mundo de las colonizaciones, tom I, vol. II*, Espasa Calpe, Madrid, 1952.
- ALMAGRO-GORBEA; Martín, *Los orígenes de los vascos (Lección de Ingreso como Amigo de Número leída el 24 de junio de 2008. Palabras de recepción por D. Vicente Palacio Atard)*, Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País, Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte, Madrid, 2008.
- ALMIRALL; Valentí, *España tal como es*, (1886), Seminarios y ediciones SA, Madrid, 1972.
- ARANZADI; Telesforo, BARANDIARÁN; José Miguel i ETCHEVERRY; Miguel Ángel, *La raza vasca*, Editorial Auñamendi, Sant Sebastià, 1959.
- BOAS; Franz, *La mentalidad del hombre primitivo*, (1911), Editorial Almagesto, Buenos Aires, 1992.
- BOSCH-GIMPERA; Pere, *Espanya*, (1937), Edicions 62, Barcelona, 1978.
- —, «La arqueología prerromana hispánica», dins: SCHULTEN; Adolf, *Hispania*, (1920), Biblioteca Histórica, Renacimiento, Sevilla, 2004.
- —, *Assaig de reconstrucció de la etnologia de Catalunya*, Discurs de l'Academia de Bones Lletres, Barcelona, 1922.
- —, *Cataluña, Castilla, España*, Ediciones de “las Españas”, Mèxic, 1960.
- —, *Diario de excavación. Calaceite San Antonio*, Borgihera, Barcelona, 1965.
- —, *El poblamiento y la formación de los pueblos de España*, Universidad Nacional Autónoma de México, Mèxic, 1945.
- —, *El problema indoeuropeo*, Universidad Nacional Autónoma de México, Mèxic, 1960.
- —, *Etnologia de la Península Ibèrica*, (1932), Urgoiti, Pamplona, 2003.
- —, *Historia de la Antigüedad. Historia de Oriente*, I-II, (1928), UNAM, Mèxic DF, 1971.
- —, *La América prehistórica*, Ariel-Historia, Barcelona, 1975.
- —, *La España de todos*, Seminarios y ediciones SA, Madrid, 1976.

- —, *La significación del neolítico circunmediterráneo* dins *Pyrenae*, pàgs. 21-30, Barcelona, 1965.
- —, *La Universitat i Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1971.
- —, *Les indo-européens. Problèmes archeologiques*, Payot, París, 1961.
- —, *Memòries*, Edicions 62, Barcelona, 1980.
- —, *Prehistòria Catalana*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1919.
- —, *Prehistoria de Europa. Las raíces prehistóricas de las culturas de Europa*, Ediciones Istmo, Madrid, 1975.
- —, *Two Celtic Waves in Spain*, (1939) Sir John Rhys Memorial Lecture in Celtic Archaeology, Proceedings of the British Academy, Londres, 1942.
- —, *L'art grec a Catalunya*, Monografies d'art hispànic, A.D.A.C, Barcelona, 1938.
- BOSCH GIMPERA; Pere i CARRETERO Y JIMÉNEZ; Anselmo, *Cataluña, Castilla, España i La personalidad de Castilla en el conjunto de los pueblos hispánicos*, Ediciones de "Las Españas", Mèxic D.F., 1960.
- BREUIL; Henri, *Quarante ans de préhistoire*, Bulletin de la Société Préhistorique Française, 1937.
- CÁNOVAS del CASTILLO; Antonio, *Discurso sobre la nación*, (1882) Biblioteca Nueva, Madrid, 1997.
- CARO BAROJA; Julio, *El laberinto vasco*, Editorial Txertoa, Sant Sebastià, 1984.
- —, *EL mito del carácter nacional. Meditaciones a contrapelo*, Seminarios y Ediciones S. A., Madrid, 1970.
- —, *Estudios saharianos*, (1955), Ediciones Júcar, Madrid, 1990.
- —, *Los pueblos de España*, (1946), Ediciones Istmo, Madrid, 1987.
- —, *Los pueblos de España. Ensayo de etnología*. Editorial Barna, Barcelona, 1946.
- —, *Los vascos*, (1949), Ediciones Istmo, Madrid, 1971.
- —, *Vasconiana*, Minotauro, Madrid, 1957.
- CARRETERO JIMÉNEZ; Anselmo, *La personalidad de Castilla en el conjunto de los pueblos hispánicos*, Fomento de Cultura Ediciones, València, 1968.
- CASTRO; Américo, *España en su historia. Cristianos, moros y judíos*, (1948), Crítica, Barcelona, 2001.
- —, *La realidad histórica de España*, (1954), Editorial Porrúa, Mèxic D. F., 1962.
- —, *Los españoles: cómo llegaron a serlo*, Taurus, Madrid, 1965.
- CHILDE; Vere Gordon, *El progrés de la història*, (1942), Edicions 62, Barcelona, 1971.
- —, *L'Orient préhistorique*, Payot, París, 1935.
- —, *Los orígenes de la civilización*, (1936), Fondo de Cultura Económica, Mèxic DF, 1954.



- —, *Prehistoric migrations in Europe*, Aschehough Oslo, 1950.
- —, *What happened in History*, Penguin Books, Harmondsworth, 1942.
- CORTI; Egon Caesar, *Vie, mort et résurrection d'Herculanum et de Pompéi*, Union Générale d'Éditions, París, 1940.
- COSTA; Joaquín, *La religión de los celtíberos y su organización política y civil*, (1877), Biblioteca Costa, Madrid, 1917.
- d'ABADAL i de VINYALS; Ramon, *Dels visigots als catalans. La Hispània visigòtica i la Catalunya carolíngia*, (1969), Edicions 62, Barcelona, 1986.
- DÉCHELETTE; Joseph, *Manuel d'Archéologie préhistorique, protohistorique et gallo-romaine* (4 volums), (1908-1914), Alphonse Picard et fils, París, 1927.
- DEL CASTILLO; Alberto, *La cultura del vaso campaniforme y su expansión en Europa*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1928.
- ENGEL; Arthur i PARIS; Pierre, *Una fortaleza ibérica en Osuna*, (1906), Editorial Universidad de Granada, Granada, 1999.
- FIGUEIREDO; Fidelino, *Las dos Españas*, Instituto de Estudios Portugueses, Universidad de Santiago de Compostela, 1933.
- GARCÍA BELLIDO; Antonio, *Numancia. Homenaje a los héroes numantinos en el XXI centenario de su gesta*, Publicaciones de la Caja General de Ahorros y Préstamos de Soria, Saragossa, 1969.
- GENER; Pompeu, *Cosas de España*, Juan Llordachs Librero, Barcelona, 1903.
- GIBBON; Edmund, *The Decline and Fall of Roman Empire*, (1778), Pelican Books, Bungay, 1960.
- GIMBUTAS; Marija, *The Prehistory of Eastern Europe*, Peabody Museum, Harvard University, Cambridge, 1956.
- GÓMEZ- MORENO; Manuel, *La Novela de España*, (1926), Ed. Júcar, Madrid, 1974.
- INFANTE; Blas, *El ideal andaluz*, (1915), Tucar Ediciones, Madrid, 1975.
- JACOBSTHAL; Paul, *Early Celtic Art*, Clarendon Press, Oxford, 1944.
- JÓNASSON; Björn (trad), *Hávamál. The sayings of the Vikings*, Gudrun, Reikjavick, 2001.
- LANTIER; Raymond, *La religion celtique*, Histoire Générale des religions, vol. I, Quillet, Paris, 1948.
- —, *La vie préhistorique*, Révues Universitaires de France, París, 1952.
- —, *Les religions de la Préhistoire*, Presses Universitaires de France, París, 1964.
- MARAGALL; Pasqual, *Espíritu federalista. Escritos políticos*, RBA, Barcelona, 2010.
- MARTÍNEZ SANTA OLALLA; Julio, *Esquema paletnológico de la Península hispánica*,

- (1940), Seminario de Historia Primitiva del Hombre, Madrid, 1946.
- MAUSS; Marcel, *The gift. The form and reason for exchange in archaic societies* (1950), Editorial Routledge, Londres, 1990.
  - MENÉNDEZ PIDAL; Ramón, *El idioma español en sus primeros tiempos*, (1927), Espasa Calpe, Buenos Aires, 1942.
  - —, *Idea imperial de Carlos V*, (1937), Espasa-Calpe, Madrid, 1940.
  - —, *Los romances de América*, (1960), Espasa-Calpe, Buenos Aires, 1939.
  - MEREJKOVSKY; Dimitri, *Atlántida-Europa. El misterio de las dos humanidades*, (1930), Círculo Latino, Barcelona, 2005.
  - MILÀ i FONTANALS; Manuel, *Romancerillo catalán*, (1882), Editorial Altafulla, Barcelona, 1999.
  - MOMMSEN, Theodor, *Historia de Roma I*, (1876), RBA, Barcelona, 2005.
  - —, *Historia de Roma II*, (1876), Aguilar, Madrid, 1955.
  - OBERMAIER; Hugo, *El hombre fósil*, (1925) Madrid, Ediciones Istmo, Gijón, 1985.
  - ORTEGA y GASSET; José, *La España invertebrada*, (1921), Revista de Occidente, Madrid, 1959.
  - —, *Meditaciones del Quijote*, (1914), Cátedra, Madrid, 2005.
  - —, *Teoría de Andalucía y otros ensayos*, (1927), Revista de Occidente, Madrid, 1942.
  - —; José, *Vieja y nueva política*, (1914), Revista de Occidente, Madrid, 1973.
  - PERICOT; Lluís i MALUQUER DE MOTES; Joan, *La humanidad prehistórica*, Biblioteca Básica Salvat, Barcelona, 1969.
  - PERICOT; Lluís, *Adolfo Schulten. Su vida y sus obras*. Ed. Camí, Barcelona, 1940.
  - —, *La España primitiva*, Editorial Barna, Barcelona, 1950.
  - —, *Las raíces de España*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1952.
  - PI i MARGALL; Francesc, *Las nacionalidades*, (1877), Edicusa, Madrid, 1967.
  - PI i SUNYER; Carles, *L'aptitud econòmica de Catalunya*, (1927), Biblioteca dels Clàssics del Nacionalisme Català, Edicions de la Magrana, Barcelona, 1983.
  - PLA; Josep, *La Segunda República Española. Una crónica 1931-1936*, Destino, Barcelona, 2006.
  - PRAT DE LA RIBA; Enric, *La nacionalitat catalana*, (1910), Columna, Barcelona, 1999.
  - PUJOL, Jordi, *Pujol i la qüestió nacional (conferència pronunciada pel president de la Generalitat de Catalunya, M. H. Sr. Jordi Pujol i Soley, amb motiu de la presentació del llibre, Catalunya: cent intel·lectuals i la qüestió nacional*, Fundació Acta, Barcelona, 1988.
  - ROSENBERG; Alfred, *Fundamentos filosóficos del nacionalsocialismo: las bases del Nuevo Orden*, (1931), Editorial Kamerad, [www.editorialkamerad.files.wordpress.com](http://www.editorialkamerad.files.wordpress.com),

(consultat el 12-VIII-2014).

- ROVIRA I VIRGILI; Antoni, *Història Nacional de Catalunya*, Edicions Pàtria, Barcelona, 1922-1934.
- RUIPÉREZ; Martín i TOVAR; Antonio, *Historia de Grecia*, (1960), Montaner y Simón S. A., Barcelona, 1979.
- SÁNCHEZ DRAGÓ; Fernando, *Gárgoris y Habidis. Una historia mágica de España*, (1985), Planeta, Barcelona, 2001.
- SÁNCHEZ-ALBORNOZ; Claudio, *Aún. Del pasado y del presente*, Espasa-Calpe, Madrid, 1984.
- —, *Confidencias*, Espasa-Calpe, Madrid, 1979.
- —, *Dípticos de Historia de España*, (1982), Espasa-Calpe, Madrid, 1984.
- —, *España, un enigma histórico*, Editorial Sudamericana, Buenos Aires, 1956.
- SCHULTEN, Adolf, *Tartessos. Contribución a la historia más antigua de Occidente*, (1924), Biblioteca Histórica, Renacimiento, Sevilla, 2006.
- —, *Cántabros y astures y su guerra con Roma*, Espasa-Calpe, Madrid, 1943.
- —, *Cincuenta y cinco años de investigación en España*, Edicions Rosa dels Vents, Reus, 1953.
- —, *Hispania. Geografía, Etnología e Historia*, (1920), Biblioteca Histórica, Renacimiento, 2004.
- —, *Historia de Numancia*, (1933), Ed. Barna, Barcelona, 1945.
- —, *Historia de Numancia*, (1933), Urgoiti, Pamplona, 2004.
- —, *La batalla de Munda*, Boletín de la Academia de Ciencias, Bellas Letras y Nobles Artes de Córdoba, 1924.
- —, *Sertorio*, Bosch Editor, Barcelona, 1949.
- SERRA-RÀFOLS; Josep de Calassanç, *El poblament prehistòric de Catalunya*, Barcino, Barcelona 1930.
- SIRET; Louis, *Orientales y Occidentales en España en los tiempos prehistóricos*, (1907), Arráez Editores, Almería, 1994.
- SOLDEVILA; Ferran i VALLS I TABERNER; Ferran, *Història de Catalunya*, Ed. Selecta Catalònia, Barcelona, 1989.
- SPENCE; Lewis, *History of Atlantis*, (1927), Senate, Guernsey, 1995.
- TARRADELL; Miquel, *Les arrels de Catalunya*, Editorial Vicens Vives, Barcelona, 1962.
- TOVAR; Antonio, *El euskera y sus parientes*, Minotauro, Madrid, 1959.
- —, *El Imperio de España*, Ediciones Afrodisio Aguado-Banquillo, Madrid, 1941.
- —, *En el primer giro. Estudios sobre la antigüedad*, Espasa-Calpe, Madrid, 1941.

- —, *Historia del Antiguo Oriente*, (1960), Montaner y Simón S. A., Barcelona, 1973.
- —, *Lo que sabemos de la lucha de lenguas en la Península ibérica*, Gregorio del Toro-Editor, Madrid, 1968.
- —, *the ancient languages of Spain and Portugal*, SF Vanni, Nova York, 1961.
- —; *El imperio de España*, (1936), Afrodisio Aguado, Madrid, 1941.
- VALLS i TABERNER; Ferran, *Privilegis i ordinacions de la Vall d'Aran*, Promociones y Publicaciones Universitarias, Barcelona, 1987.
- VASCONCELOS; José, *La raza cósmica. Misión de la raza iberoamericana. Notas de viajes al América del Sur*, (1925), Agencia Mundial de Librería, Barcelona, 1930.
- VON HUMBOLDT; Wilhelm, *Los primitivos habitantes de España*, (1821), Ediciones Polifemo, Madrid, 1990.
- VON WILAMOWITZ-MOELLENDORFF; Ulrich, *Staat und Gesellschaft der Griechen und Römer*, (1910), Nachdruck, Berlín-Leipzig, 1979.
- WEGENER; Alfred, *El origen de los continentes y océanos*, (1920), Crítica, Barcelona, 2009.
- WUNDT; Wilhelm, *Elementos de psicología de los pueblos*, (1913), ed. Alta Fulla, Barcelona, 1990.

## Articles

- «In Memoriam Adolf Schulten», *Madriдер Mitteilungen*, F. H. Kerle Verlag, Heidelberg, n. 1, 1960, pp. 225-227.
- ALMAGRO BASCH; Martín, «El arte cuaternario en España», dins: MENÉNDEZ PIDAL; Ramón, *Capítulos de Historia de España*, Espasa-Calpe, vol. I, Madrid, 1947, pp. 337-387.
- —, «El arte rupestre naturalista del Levante español y el arte rupestre esquemático», dins: MENÉNDEZ PIDAL; Ramón, *Capítulos de Historia de España*, Espasa-Calpe, vol. I, Madrid, 1947, pp. 443- 485.
- —, «La colonia greco-romana de Ampurias», *Destino*, n. 209, Barcelona, 1941, pàg. 11.
- —, «La cultura megalítica en el Alto Aragón», *Ampurias*, IV, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1942, pp. 155-169.
- —, «Los problemas del Epipaleolítico y Mesolítico en España», *Ampurias*, VI, Diputació de Barcelona, 1944, pp. 1-38.
- —, «La invasión céltica en España» dins: MENÉNDEZ PIDAL; Ramón *Historia de España*, Espasa-Calpe, Madrid, 1952, pp. 141-240.

- —, «La primera fecha absoluta para la cultura de Los Millares a base de Carbono 14», *Ampurias*, XXI, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1959, pàgs. 250 i 251.
- —, «Los campos de urnas en España» dins: MENÉNDEZ PIDAL; Ramón (ed.), *Historia de España*, Espasa-Calpe, Madrid, 1952, pp. 147- 153.
- —, «Nuevas cuestiones científicas sobre la unidad de España», *Arbor*, 16, Madrid, 1950, pp. 39-45.
- —, «Responsabilidad intelectual», *Solidaridad Nacional*, n.60, Barcelona, 31-IV-39, pàg. 14.
- —, «Una discusión sobre la prehistoria de Malta», *Ampurias*, XXII-XXIII, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1960-1961, pp. 141- 158.
- AMADES; Joan, «Mitología megalítica», *Ampurias*, III, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1941, pp. 113-134.
- BALLESTER TORMO; Isidro, «Notas sobre las cerámicas de San Miguel de Liria: Las barbas de los iberos», *Ampurias*, V, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1943, pp. 109-116.
- BATISTA i ROCA; Josep Maria, «Contribució a l'estudi antropològic dels pobles prehistòrics de Catalunya», *Butlletí de l'Associació Catalana d'Antropologia, Etnologia i Prehistòria*, núm. I, Barcelona, 1923, pp. 104-134.
- BOSCH GIMPERA; Pere, «La cultura de las cuevas en África y en España y sus relaciones» dins *Actas del I Congreso arqueológico del Marruecos español*, Tetuan, 1953, pàgs. 139-153.
- —, «Nuevos aspectos del Paleolítico asiático en relación con el origen de los cazadores americanos», *Anales de Antropología*, V, pàgs. 163-179, Mèxic, 1968.
- —, «Arqueología y lingüística en el problema de los orígenes vascos», *Homenaje a don José Miguel de Barandiarán*, Bilbao, 1964, pp. 94-120.
- —, «Campanya arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans al límit de Catalunya i Aragó (Caseres, Calaceit i Maçalió)», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, V, Barcelona, 1913, pp. 819-839.
- —, «Celtas e ilirios», *Zephyrus*, II, Salamanca, 1951, pp. 111-114.
- —, «De la España primitiva a la España medieval», *Estudios dedicados a Menéndez Pidal*, II, Editorial CSIC, Madrid, 1951, pp. 533-549.
- —, «El pas del Pirineu per Aníbal», *Homenatge a J. Vicens Vives*, Barcelona, 1965, pàgs. 136-141.
- —, «Infiltrações germánicas entre os ceitas peninsulares», *Revista de Guimaraes*, LX, Guimaraes, 1950, pp. 339-349.

- —, «La catapulta d'Empúries», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, 1913-1914, pp. 841-846.
- —, «La cultura de Almería», *Pyrene*, V, Barcelona, 1946, pp. 47-93.
- —, «La investigació de la cultura ibèrica del Baix Aragó», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, 1915-1920, pp. 606-612.
- —, «Le relazioni mediterranee postmicenee ed il problema etrusco», *Studi Etruschi*, III, Florència, 1926, pp. 9-41.
- —, «Les Celtes et la civilisation des urnes en Espagne», *Préhistoire*, VII, París, 1941, I, pp. 121- 148.
- —, «Lingüística i etnologia primitiva a Catalunya» dins: COROMINAS; Joan (ed.), *Miscel·lània Fabra*, Buenos Aires, 1943, pp. 102-107.
- —, «Los celtas y la cultura de las urnas en España», *Homenaje a José Ramón Mélida*, Anuario del cuerpo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos, III, Madrid, 1935, pp. 1-91.
- —, «Los griegos y los iberos. Los soldados ibéricos agentes de romanización», *Anuarios de Historia*, V, Mèxic DF, 1965, pp. 145-166.
- —, «Los substratos lingüísticos en los territorios circunmediterráneos», *Homenaje al profesor Pablo Martínez del Río*, Mèxic, 1961, pp. 57-61.
- —, «Mouvements celtiques. Essai de reconstitution», *Études Celtiques*, V, París, 1950, pp. 352-500.
- —, «Mouvements celtiques. Essai de reconstitution», *Études Celtiques*, VI, París, 1953, pp. 71-126 i 328-355.
- —, «Mouvements celtiques. Essai de reconstitution», *Études Celtiques*, VII, París, 1956, pp. 147-177.
- —, «Mouvements lusaciens et migration pontique», *Homenatge a Antoniewicz Swiatowit*, XXIII, Varsòvia, 1960, pp 427-477.
- —, «Problemas de la Segunda Guerra Púnica. Los dos Ebro de Carcopino», *Homenatge a Elies Serra-Ràfols*, Universidad de La Laguna, 1970, pp. 303-313.
- —, «Réflexions sur le problème des Étrusques», *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire offerts a André Piganiol*, Civilisations, París, 1969, pàgs. 637-653.
- —, «Una guerra entre cartagineses y griegos en España: la ignorada batalla de Artemision», *Cuadernos de Historia Primitiva*, V, Madrid, 1950, pp. 43-55.
- —, «Una primera invasión céltica en España hacia 900 aC comprobada por la arqueología», *Investigación y progreso*, VII, Madrid, 1933, pp 345-350.
- BOVINI; Giuseppe, «La pintura etrusca del período orientalizante», *Ampurias*, XI, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1950, pp. 63-90.

- CABRÉ; Juan, «Esteles ibèriques ornamentades del Baix Aragó», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, 1915-1920, pp. 629-641.
- CID PRIEGO; Carlos, «El sepulcro de torre mediterráneo y sus relaciones con la tipología monumental», *Ampurias*, XI, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1949, pp. 91-126.
- COLOMINAS; Josep, «El poblado ibérico del Turó de la Rovira (Barcelona)», *Ampurias*, VII-VIII, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1945-1946, pp. 202-214.
- DANIEL; G. F., *Who are the Welsh?*, Sir John Rhys Memorial Lecture, Proceedings of the British Academy, XL, Londres, 1954, pp. 145-167.
- GARCÍA y BELLIDO; Antonio, «La colonización griega en España. El período massaliota desde Alalia, 535, hasta las guerras púnicas, 218», *Ampurias*, IV, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1942, pp. 111-138.
- HAWKES; Christopher, «Ensayo de cronología hallstática: Italia, Europa central y occidental», *Ampurias*, IX-X, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1947- 1948, pp. 21-33.
- LAMBOGLIA; Nino, «La estratigrafía de Albintimilium y la cronología de la cerámica romana», *Ampurias*, XI, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1949, pp. 47-61.
- LANTIER; Raymond, *Celtas e Íberos: contribución al estado de la relación de sus culturas*, Archivo español de Arqueología, núm 47, Madrid, 1941, pp. 142- 151.
- LOUIS; Maurice, «El neolítico del Languedoc mediterráneo», *Ampurias*, IX-X, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1947- 1948, pp. 4-15.
- MALUQUER DE MOTES; Joan, «La cerámica con asas de apéndice de botón», *Ampurias*, IV, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1944, pp. 171-188.
- —, «Las culturas hallstáticas en Cataluña», *Ampurias*, VII-VIII, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1946, pp. 117-184.
- —, «Los pueblos celtas» dins: MENÉNDEZ PIDAL; Ramón, *Historia de España*, vol I, 3a part, Espasa-Calpe, Madrid, 1950.
- MENÉNDEZ PIDAL; Ramón, «Sobre el substrato mediterráneo occidental», *Ampurias*, II, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1940, pp. 3-16.
- MENGHIN; Oswald, «El origen del pueblo del antiguo Egipto», *Ampurias*, IV, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1942, pp. 25-41.
- MONTENEGRO DUQUE; A., «Estudio sobre el vocalismo mediterráneo», *Ampurias*, IX-X, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1947-48, pp. 171-211.
- PERICAY FERRIOL; Pedro, «Cuestiones lingüísticas sobre fuentes antiguas hispanas», *Ampurias*, IX-X, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1947-48, pp. 117-136.
- PERICOT; Lluís, «Exploraciones dolménicas en el Ampurdán», *Ampurias*, V, Diputació

- de Barcelona, Barcelona, 1943, pp. 133-165.
- —, «Memoria de las actividades del Servicio de Investigaciones arqueológicas en el año 1960», *Ampurias*, XXII, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1960, pp. 5-11.
  - —, «Una representació de dansa ibèrica», *Revista musical catalana*, Orfeó Català, Barcelona, 1936, pp. 3-8.
  - PUIG I CADAFALCH; «La casa catalana», *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona, 1913, pp. 1041-1060.
  - RIPOLL PERELLÓ; Eduardo i LLONGUERAS CAMPAÑÁ; Miquel, «La cultura neolítica de los sepulcros de fosa en Cataluña», *Ampurias*, XXV, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1963, pp. 1-82.
  - SANCHIS GUARNER; Manuel, «Factores históricos de los dialectos catalanes», dins: AAVV, *Estudios dedicados a Menéndez Pidal*, vol. I, Patronato Marcelino Menéndez y Pelayo, Madrid, 1950, pp. 151-186.
  - SANGMEISTER; Edward, «Die Kelten in Spanien», *Madridrer Mitteilungen*, I, F. H. Kerle Verlag, Heidelberg, 1960, pp. 75-100.
  - SCHULTEN; Adolf, «Atlantis», *Ampurias*, I, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1939, pp. 82-112.
  - —, «Las islas de los Bienaventurados», *Ampurias*, VII-VIII, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1945-1947, pp. 5-22.
  - —, «Las referencias a los vascones hasta el año 800 después de J.C», *Revista Internacional de Estudios Vascos*, XVIII, Donostia, 1927, pp. 225-250.
  - —, «Otra vez el foro romano de Tarragona», *Destino*, 540, Barcelona, 11-XII-1947, pàg. 5.
  - —, «Tarragona y su foro romano», *Destino*, 501, Barcelona, 22-II-1947, pàg. 5.
  - —, «Viriato», *Boletín de la biblioteca Menéndez Pelayo*, n. 3, 1920, pp. 126-149.
  - SERRA-RÀFOLS; Josep de Calassanç, «El poblado ibérico del Castellet de Banyoles», *Ampurias*, II, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1941I, pp. 15-34.
  - —, «El poblado indiketa de Ullastret», *Ampurias*, VII-VIII, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1945-46, pp. 359- 365.
  - —, «El poblamiento de la Maresma o Costa de Levante en la época anterromana», *Ampurias*, IX, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1942, pp. 69-110.
  - —, «La Villa Fortunatus de Fraga», *Ampurias*, V, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1943, pp. 5-35.
  - TARACENA; Blas, «Cabezas-trofeo en la España céltica», *Archivo Español de Arqueología*, núm 51, Madrid, 1943, pp. 157-171.



- TARRADELL; Miquel, «Hipogeos de tipo púnico en Lixus (Marruecos)», *Ampurias*, XIII, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1951, pp. 250-256.
- — , «Investigaciones arqueológicas en la provincia de Granada», *Ampurias*, IX-X, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1948, pàgs. 223-235.
- — , «Las excavaciones de Lixus (Marruecos)», *Ampurias*, XIII, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1951, pp. 186-190.
- UTRILLO VIDAL; Miguel, «Perot lo lladre», dins la sèrie Fantasmones Rojos, *Solidaridad Nacional*, Barcelona, 19-VII-39.
- VILASECA ANGUERA; Salvador, «La cueva III de Les Quimeres, término municipal de Pradell (Tarragona)», *Ampurias*, VII-VIII, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1945-1946, pp. 83-90.

### **Epistolaris**

- GRACIA; Francisco, FULLOLA; J.M., VILANOVA; Francesc, *58 anys i 7 dies. Correspondència de Pere Bosch Gimpera a Lluís Pericot (1914-1974)*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2002.
- OLIVAR BERTRAND; Rafel, *Correspondència 1969-1974. P. Bosch-Gimpera i R. Olivar-Bertrand*, Ed. Proa, Barcelona, 1978.
- SOBREQUÉS i CALLICÓ; Jaume, PELÁEZ i ALBENDEA; Manuel J., VILANOVA I VILA-ABADAL; Francesc i SORIANO i MARÍN; María (eds.), *Epistolari de Francesc Martorell i Trabal i de Pere Bosch i Gimpera amb Ramon d'abadal i de Vinyals i amb Ferran Valls i Taberner: 1908-1931*, Promocions Publicacions Universitàries (PPU), Barcelona 1991.
- TAJUELO AMENEDO; R. *Adolf Schulten. Epistolario y referencias historiográficas*. Egatorre Libros, Madrid, 2008.
- VILANOVA I VILA-ABADAL; Francesc (editor), *Viure el primer exili: Cartes britàniques de Pere Bosch Gimpera a Carles Pi i Sunyer, 1939-1940*, (1998), Fundació Carles Pi i Sunyer d'Estudis Autonòmics i locals, Barcelona, 2004.

### **Autors Clàssics**

- APIÀ, *Historia romana*, (s. II EC), vol.I, Editorial Gredos, Madrid, 1980.
- AVIÈ; Ruf Fest, «*Ora Marítima*», (s. IV EC) dins: GAVALA; Juan, *Geología de la costa y Bahía de Cádiz. El poema Ora Marítima de Avieno*, Servicio de Publicaciones de la Diputación de Cádiz, Cadis, 1992.

- CÈSAR; Gai Juli, *Guerra de las Galias*, (s. I aEC), Editorial Gredos, Madrid, 2000.
- LIVI; Titus, *Historia de Roma desde su fundación*, (s. I aEC), Llibres XXI-XXV, Editorial Gredos, Madrid, 1993.
- PLATÓ, *Diàlegs*, (vol. XVIII, *Timeu, Crítias*), Fundació Bernat Metge, Barcelona, 2000.
- PLUTARC, *Vides paral·leles*, (s. II EC), Fundació Bernat Metge, Barcelona, 1927.
- POLIBI; *Historias*, (s. II aEC), Llibre III, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1989.
- SUETONI, *Los doce césares*, (s. II EC), Librería el Ateneo Editorial, Buenos Aires, 1959.
- TÀCIT, *Anales*, (s. I-II EC), Llibres I-VI, Editorial Gredos, Madrid, 2001.

## FONTS SECUNDÀRIES

### Llibres i publicacions monogràfiques

- MARTÍN RAMOS; José Luis (ed.), *Els Fets de Maig*, El Viejo Topo, Barcelona, 2010.
- ALCÁZAR DE VELASCO; Ángel, *Los 7 días de Salamanca*, G. Del Toro. Editor, Madrid, 1976.
- ANDERSON; Ken, *Hitler and the occult*, Prometheus Books, Nova York, 1995.
- ANDERSSON; Axel, *A hero for the atomic age. Thor Heyerdahl and the Kon-Tiki Expedition*. Peter Long Oxford, Oxford, 2010.
- ARÓSTEGUI; Julio, CANAL; Jordi i CALLEJA; Eduardo, *El carlismo y las guerras carlistas. Hechos, hombres e ideas*, La esfera de los libros, Madrid, 2003.
- ASENSIO; Eugenio, *La España imaginada de Américo Castro*, Ediciones El Albir, Barcelona, 1976.
- BABIC; Stasa, DÍAZ-ANDREU; Margarita, EDWARDS; David i LUCY; Sam, *The archaeology of Identity. Approaches to gender, age, ethnicity and religion*, Routledge, Nova York, 2005.
- BARCELÓ; Pedro, *Aníbal. Estratega y estadista*, (2004), La esfera de los libros, Madrid, 2010.
- BENDALA GALÁN; Manuel, *Tartessos, iberos y celtas. Pueblos, culturas y colonizadores de la Hispania antigua*, Temas de Hoy, Madrid, 2000.
- BULLÓN DE MENDOZA; Alfonso, *La primera guerra carlista*, Actas, Madrid, 1992.
- CABALLERO; Ernesto i AZCUÉNAGA; M. Carmen, *La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas. Historia de sus centros y protagonistas (1907-*

1939), Ediciones Trea, Gijón.

- CACHO VIU; Vicente, *La Institución Libre de Enseñanza*, Editorial Rialp, Madrid, 1962.
- CARBAJOSA; Mónica i CARBAJOSA; Pablo, *La corte literaria de José Antonio. La primera generación cultural de la Falange*, Crítica, Barcelona, 2003.
- CEBRIÁN; Juan Antonio, *La aventura de los godos*, Círculo de Lectores, Barcelona, 2002.
- CLEMENTE; Josep Carles, *Las guerras carlistas*, Ediciones Península, Barcelona, 1982.
- COLMENAR; Carmen, RABAZAS; Teresa i RAMOS; Sara, *Francisco Giner de los Ríos y su legado pedagógico*, Universidad Complutense de Madrid, Madrid, 2015.
- CRUZ ANDREOTTI; Gonzalo (coord.), *Estrabón e Iberia: Nuevas Perspectivas de Estudio*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Málaga, Màlaga, 1997.
- CRUZ ANDREOTTI; Gonzalo i MORA SERRANO; Bartolomé, *Identidades étnicas-Identidades políticas en el mundo prerromano hispano*, Servicio de publicaciones de la Universidad de Málaga, Màlaga, 2004.
- CUNLIFFE; Barry, *The Ancient Celts*, Oxford University Press, Oxford 1997.
- DÍAZ-ANDREU; Margarita, *Historia de la Arqueología*, Ediciones clásicas, Madrid, 2000.
- DURAN i GRAU; Eulàlia, *Joan Fuster, Semblança biogràfica*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2013.
- FERNÁNDEZ; Joaquín, *El Zar de Asturias. Alejandro Pidal y Mon (1846-1913)*, Ediciones Trea, Gijón, 2005.
- FORSYTH; Katherine, *The Glasgow Ancient Celtic Reader*, University of Glasgow, Department of Celtic and Gaelic, Glasgow, 2006.
- FOSTER MCCARTER; Susan, *Neolithic*, Routledge, Nova York i Londres, 2007.
- GAMBLE; Clive, *El poblamiento paleolítico de Europa*, (1986), Crítica, Barcelona, 1990.
- GARCÍA MORÁ; Félix, *Un episodio de la Hispania republicana: la guerra de Sertorio*, Universidad de Granada, Granada, 1991.
- GARCÍA-VELASCO; José i MORALES MOYA; Antonio (eds.), *La Institución Libre de Enseñanza y Francisco Giner de los Ríos: Nuevas perspectivas. La Institución Libre de Enseñanza y la cultura española*, vol. 2, Fundación Francisco Giner de los Ríos, Madrid, 2015.
- GODWIN; Jocelyn, *Arktos. The polar myth in science, symbolism and nazi survival*, Thames and Hudson, Londres, 1993.
- GOODRICK-CLARKE; Nicholas, *Black Sun. Aryan cults, esoteric nazism and the politics of identity*, New York University Press, Nova York i Londres, 2002.
- —, *Hitler's priestess. Savitri Devi, the Hindu-Arian Myth and Neo-Nazism*, New York

University Press, Nova York i Londres, 1998.

- —, *The occult roots of nazism. Secret Aryan cults and their influence on nazi ideology*, (1985), I. B. Tauris, Nova York i Londres, 1992.

- GRACIA ALONSO; Francisco (Coord.), *De Iberia a Hispania*, Ariel, Barcelona, 2008.

- —, *Arqueologia i política. La gestió de Martín Almagro Basch al capdavant del Museu Arqueològic Provincial de Barcelona (1939-1962)*, Publicacions i Edicions UB, Barcelona, 2012.

- —, *La arqueología durante el primer franquismo (1939-1956)*, Bellaterra, Barcelona, 2009.

- —, *Pere Bosch-Gimpera. Universidad, política, exilio*, Marcial Pons Historia, Madrid, 2011.

- GUILAINE; Jean i ZAMMIT; Jean, *El camino de la guerra. La violencia en la prehistoria*, (2001), Ariel Prehistoria, Barcelona, 2002.

- HALE; Christopher, *Himmler's crusade. The nazi expedition to find the origins of the aryan race*, John Wiley & Sons, Hoboken-Nova Jersey, 2003.

- HATZFELD; Helmut, *El Quijote como obra del arte del lenguaje*, (1949), Revista de Filología Española, Madrid, 1972.

- IZQUIERDO; Santiago, *El doctor Robert (1842-1902). Medicina i compromís polític*, Editorial Proa, Barcelona, 2002.

- JARDÍ; Enric, *El Doctor Robert i el seu temps*, Editorial Aedos, Barcelona, 1969.

- LATA CZ; Joachim, *Troy and Homer. Towards a solution of an old mystery*, Oxford University Press, Oxford, 2004.

- MACGILLIVRAY; Joseph Alexander, *El laberinto del Minotauro. Sir Arthur Evans, el arqueólogo del mito*, Edhasa, Barcelona, 2006.

- MAIER; Bernhard, *The Celts. A history from the earliest times to the present*, (2000), Edinburgh University Press, Edimburg, 2003.

- MAÑAS MARTÍNEZ; José, *Eduardo Saavedra. Ingeniero y humanista*, Colegio de ingenieros de caminos, canales, y puertos, Ediciones Turner, Madrid, 1983.

- MARTIN; José Luis, *Claudio Sánchez-Albornoz*, Junta de Castilla y León, Valladolid, 1986.

- MC NAIRN; Barbara; *The Method and Theory of V. Gordon Childe*, Edinburgh University Press, Edimburg, 1980.

- MOFFIT; John F., *El caso de la Dama de Elche. Crónica de una leyenda*, Destino, Barcelona, 1996.

- MORA; Gloria i DÍAZ-ANDREU; Margarita (Eds.), *La cristalización del pasado: Génesis y*

*Desarrollo del Marco Institucional de la Arqueología en España*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Málaga, Málaga, 1997.

- MORENO LUZÓN; Javier i MARTÍNEZ LÓPEZ; Fernando (eds.), *La Institución Libre de Enseñanza y Francisco Giner de los Ríos: Nuevas perspectivas. Reformismo liberal La Institución Libre de Enseñanza y la política española*, vol. 1, Fundación Francisco Giner de los Ríos, Madrid, 2012.

- MOYNIHAN; Michael, *The secret king. Karl Maria Willigut: Himmler's lord of the runes*, Dominion Rûna-Raven, Smithville, 2001.

- OYARZUN; Román, *La vida de Ramón Cabrera y las guerras carlistas*, Editorial Aedos, Barcelona, 1961.

- PAYNE; Stanley i PALACIOS; Jesús, *Franco. Una biografía personal y política*, Espasa, Barcelona, 2014.

- PENNICK; Nigel, *Hitler's secret sciencies. His quest for the hidden knowledge of the ancients*, Neville Spearman, Suffolk, 1981.

- PEÑA; Aniano, *Américo Castro y su visión de España y de Cervantes*, Editorial Gredos, Madrid, 1975.

- PÉREZ i VALLVERDÚ; Eulàlia, *Fantasmones rojos. La venjança falangista contra Catalunya (1939-1940)*, A Contra Vent Editors, Barcelona, 2009.

- PÉREZ PASQUAL; José Ignacio, *Ramón Menéndez Pidal. Ciencia y pasión*, Junta de Castilla y León, Valladolid, 1998.

- PICH i MITJANA; Josep, *Valentí Almirall i el federalisme intransigent*, Afers, Barcelona, 2006.

- PLA; Josep, *Homenots*, (1970), Destino, Barcelona, 1981.

- PRESAS I PUIG; Albert, *"Germania docet": On a lecture trip to Spain. The scientific relations between Germany and Spain during the Entente Boycott (1919-1926)*, Max-Planck-Institut für Wissenschaftsgeschichte, Berlín, 2005.

- PRESTON; Paul, *Franco. "Caudillo de España"*, (1993), Grijalbo, Barcelona, 1994.

- PRIMO DE RIVERA; Rocío, *Los Primo de Rivera. Historia de una familia*, La esfera de los libros, Madrid, 2003.

- PRINGLE; Heather, *El plan maestro. Arqueología fantástica al servicio de régimen nazi*, (2006), Debate, Barcelona, 2007.

- RAGUER; Hilari, *El cristià Carrasco i Formiguera*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1989.

- REMEDIOS; Sergio, PRADOS; Fernando, BERMEJO; Jesús (eds), *Aníbal de Cartago. Historia y mito*, Ediciones Polifemo, Madrid, 2012.

- REVENTÓS; Joan, *Bosch Gimpera: Un catalán abierto al mundo*, Fundación Españoles en el mundo, Madrid, 1994.
- RODRÍGUEZ JIMÉNEZ; José Luis, *Historia de Falange Española de las JONS*, Alianza Editorial, Madrid, 2000.
- RÚJULA; Pedro, *Ramón Cabrera. La senda del Tigre*, IberCaja, Saragossa, 1996.
- SANDARS; N. K., *Los Pueblos del Mar. Invasores del Mediterráneo*, (1985), Oberon, Madrid, 2005.
- SERRA i PUIG; Eva, *Josep de C. Serra i Ràfols. Semblança biogràfica*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2013.
- SMITH; Anthony D., *Els orígens ètnics de les nacions*, Editorial Afers, Universitat de València, Catarroja-València, 2008.
- SPRAGUE DE CAMP; Lyon i LEY; Willy, *De la Atlántida a El Dorado*, (1952), Luis de Caralt, Barcelona, 1960.
- —, *De la Atlántida a El Dorado*, Luis de Caralt, Barcelona, 1960.
- SPRAGUE DE CAMP; Lyon, *Lost Continents. The Atlantis Theme in History, Science and Literature*, (1945), Dover Publications, Nova York, 1970.
- STRAUSS; Barry, *La guerra de Troya*, (2006), Traducció d'Ignacio Alonso Blanco, , Ensayo Histórico, Edhasa, Barcelona, 2008.
- TARÍN IGLESIAS; Manuel, *Los años rojos*, Planeta, Barcelona, 1985.
- TEMPRANO; Emilio, *La selva de los tópicos*, Mondadori, Madrid, 1988.
- UCELAY DA CAL; Enric, *El imperialismo catalán. Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España*, Edhasa, Barcelona, 2003.
- —, *La Catalunya populista: imatge, cultura i política en l'etapa republicana (1931-1939)*, La Magrana, Barcelona, 1982.
- VILLAR; Francisco, *Los indoeuropeos y los orígenes de Europa*, Gredos, Madrid, 1991.
- VILLAVERDE BONILLA; Valentín, *Arte paleolítico de la Cova del Parpalló. Estudio de la colección de plaquetas y cantos grabados y pintados*, Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València, València, 1994.
- VON SEE; Klaus, *Mythos und Theologie Im Skandinavischen Hochmittelalter*, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1988.
- WIEGELS; Rainer, *Die Varusschlacht. Wendepunkt der geschichte?*, Theiss, Stuttgart, 2007.
- WILLIAMS; Stephen, *Fantastic archaeology. The wild side of North American Prehistory*, University of Pennsylvania Press, Filadèlfia, 1991.
- WOOD; Michael, *In search for the Trojan War*, BBC Books, Londres, 1985.

- WULFF ALONSO; Fernando i ÁLVAREZ MARTÍ-AGUILAR; Manuel (eds), *Antigüedad y franquismo (1936-1975)*, Centro de Ediciones de la Diputación de Málaga, Málaga, 2003.
- —, *Identidades, culturas y territorios en la Andalucía prerromana*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Málaga y de la Universidad de Sevilla, Sevilla, 2009.
- WULFF ALONSO; Fernando, *Las esencias patrias. Historiografía e Historia Antigua en la construcción de la identidad española (siglos XVI-XX)*, Crítica, Barcelona, 2003.

## Articles

- ALVAR; Jaime, «Tarteso y la construcción de la Historia de España. Del imaginario griego al esencialismo nacional», *Revista Andalucía en la historia*, Centro de Estudios Andaluces. n. 51, gener-març 2016, pp. 7-11.
- ÁLVAREZ MARTÍ-AGUILAR; Manuel. «La cuestión del componente étnico de Tarteso», *Revista Andalucía en la historia*, Centro de Estudios Andaluces. n. 51, gener-març 2016, pp. 17-20.
- BENDALA GALÁN; Manuel, «La brumosa etapa precolonial del segundo milenio», *Revista Andalucía en la historia*, Centro de Estudios Andaluces. n. 51, gener-març 2016, pp. 12-15.
- CAMPOS CARRASCO; Juan M., (coord) «Tartessos. Nuevas interpretaciones», *Revista Andalucía en la historia*, Centro de Estudios Andaluces. n. 51, gener-març 2016, pp 6-33.
- CASTELO RUANO; Raquel, et al., «Julio Martínez Santa Olalla. Vinculación a los organismos e instituciones arqueológicas españolas de posguerra» dins MORA; Gloria i DÍAZ-ANDREU; Margarita (Eds.), *La cristalización del pasado: Génesis y Desarrollo del Marco Institucional de la Arqueología en España*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Málaga, Málaga, 1997, pp. 573-580.
- CELESTINO PÉREZ; Sebastián, «Tartessos» dins: GRACIA ALONSO; Francisco (Coord.), *De Iberia a Hispania*, Ariel, Barcelona, 2008, pp. 93-345.
- CORTADELLA MORRAL; Jordi, «Anticuarismo, historiografía y reflexiones sobre el mundo clásico», [www.academia.edu](http://www.academia.edu). (consultat el 7-IV-2016).
- —, «L'Empúries imaginada: músics, erudits i lletraferits», *Faventia*, 31, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 2009, pp. 253-262.
- —, «La apropiación del pasado. Leyendas y crítica histórica en la tradición», *Storiografia, Rivista Annuale di Storia*, any VII, Pisa-Roma, 2003, pp. 102-115.
- —, «M. Almagro Basch y la idea de la unidad de España», *Studia Historica. Historia*

*Antigua*, 6, Ediciones Universidad de Salamanca, 1988, pp. 16-25.

- —, «Pere Bosch Gimpera: el més jove, vital i escandalós de la “Colla de l'Ateneu”», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, Barcelona, 2011, pp. 201- 234.
- DELGADO; Ana, «Fenicios en Iberia» dins: GRACIA ALONSO; Francisco (Coord.), *De Iberia a Hispania*, Ariel, Barcelona, 2008, pp. 347-474.
- DÍAZ ANDREU; Margarita, «Arqueólogos españoles en Alemania en el primer tercio del siglo XX. Los becarios de la Junta de Ampliación de Estudios», *Madridrer Mitteilungen*, 37, Kerle Verlag, Heidelberg, 1996, pp. 204-244.
- —, «Arqueología y dictaduras: Alemania, Italia y España», dins: WULFF ALONSO; Fernando i Álvarez Martí-Aguilar; Manuel (eds), *Antigüedad y franquismo (1936-1975)*, Servicio de Publicaciones, Centro de Ediciones de la Diputación de Málaga, Màlaga, 2003, pp. 33-74.
- FERRER ALBELDA; Eduardo, «¿Ciudad? ¿Imperio? ¿Cultura? Tarteso, uno y trino», *Revista Andalucía en la historia*, Centro de Estudios Andaluces. n. 51, gener-març 2016, pp. 23-25.
- GÓMEZ TOSCANO; Francisco, «El final de Tarteso. De la explicación mítica a la realidad arqueológica», *Revista Andalucía en la historia*, Centro de Estudios Andaluces. n. 51, gener-març 2016, pp. 30-34.
- GONZÁLEZ RUIBAL; Alfredo «Los pueblos de noroeste» dins: GRACIA ALONSO; Francisco (Coord.), *De Iberia a Hispania*, Ariel, Barcelona, 2008, pp. 899-930.
- GRACIA ALONSO; Francisco, «Colonización y comercio púnico en la península Ibérica» dins: GRACIA ALONSO; Francisco (Coord.), *De Iberia a Hispania*, Ariel, Barcelona, 2008, pp. 845-897.
- —, «Comercio, colonización e interacción griega en la p. Ibérica entre los s. VIII y II aC» dins: GRACIA ALONSO; Francisco (Coord.), *De Iberia a Hispania*, Ariel, Barcelona, 2008, pp. 475-451.
- —, «Las investigaciones de Leo Frobenius y el Forschungsinstitut für Kulturmorphologie sobre arte rupestre en España (1934-1936)» dins: *Pyrenae. Revista de prehistòria i antiguitat de la Mediterrània Occidental*, 40-1, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2009, pp. 175-221.
- LORRIO; Alberto José, «Los celtíberos» dins: GRACIA ALONSO; Francisco (Coord.), *De Iberia a Hispania*, Ariel, Barcelona, 2008 pp. 553-647.
- MEDEROS MARTÍN; Alfredo, «El Bronce Final» dins: GRACIA ALONSO; Francisco (Coord.), *De Iberia a Hispania*, Ariel, Barcelona, 2008, pp. 19-91.
- ROMERO CARNICERO; Fernando, SANZ MÍNGUEZ; Carlos i ÁLVAREZ-SANCHÍS;



- Jesús R., «Primer milenio aC en las tierras del interior peninsular» dins: GRACIA ALONSO; Francisco (Coord.), *De Iberia a Hispania*, Ariel, Barcelona, 2008, pp. 649-731.
- RUIZ; Arturo, «Iberos» dins: GRACIA ALONSO; Francisco (Coord.), *De Iberia a Hispania*, Col. Prehistoria, Ariel, Barcelona, 2008, pp. 733-844.
  - RUIZ ZAPATERO, Gonzalo, «Historiografía y uso público de los celtas en la España franquista» dins: WULFF ALONSO; Fernando i ÁLVAREZ MARTÍ-AGUILAR; Manuel (eds), *Antigüedad y franquismo (1936-1975)*, Centro de Ediciones de la Diputación de Málaga, Màlaga, 2003, pp. 217-240.
  - TEJERO GASPARG; Antonio, «La civilización tartesia. Economía, política, religión y sociedad», *Revista Andalucía en la historia*, Centro de Estudios Andaluces. n. 51, gener-març 2016, pp. 26-29.
  - UCELAY DA CAL; Enric, «La Diputació durant la Dictadura» dins RIQUER; Borja de (dir.), *Història de la Diputació de Barcelona*, vol. II, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1987, pp. 178- 243.
  - —, «La Diputació i la Mancomunitat: 1914- 1923» dins RIQUER; Borja de (dir.), *Història de la Diputació de Barcelona*, vol. II Diputació de Barcelona, Barcelona, 1987, pp. 36-139.
  - UREÑA; Enrique, «Krause y los krausistas alemanes y españoles» dins GARCÍA-VELASCO; José i MORALES MOYA (eds.); Antonio, *La Institución Libre de Enseñanza y Francisco Giner de los Ríos: Nuevas perspectivas*, vol. 2, Fundación Francisco Giner de los Ríos, Madrid, 2015, pp. 236- 258.
  - VELASCO MARTÍNEZ; Luis, «Fascistización y defascistización de la universidad española: el caso de Carlos Alonso del Real», [www.grupsderecerca.uab.cat/files/sessio2](http://www.grupsderecerca.uab.cat/files/sessio2), (consultat del 5-V-2017).
  - VIDAL; Jordi, «Alberto de Castillo y la arqueología medieval», *Revista de Historiografía*, número 24, Instituto de Historiografía Julio Caro Baroja, Madrid, 2016, pp. 291- 307.
  - WULFF; Fernando, «Adolf Schulten. Historia antigua, arqueología y racismo en medio siglo de la historia europea» dins: SCHULTEN; Adolf, *Historia de Numancia*, Urgoiti, Pamplona, 2004.

## Diccionaris i Enciclopèdies

- ALMAGRO GORBEA; Martín, «Almagro Basch; Martín» dins: GÓMEZ HIDALGO; Iciar, *Diccionario Biográfico Español*, III, Real Academia Española, Madrid, 2009, pp. 31-35.

- — , «Bosch Gimpera; Pere» dins: GÓMEZ HIDALGO; Icíar, *Diccionario Biográfico Español*, IX, Real Academia Española, Madrid, 2009, pp. 241-246.
- — , «Obermaier; Hugo» dins: GÓMEZ HIDALGO; Icíar, *Diccionario Biográfico Español*, XXXVIII, Real Academia Española, Madrid, 2009, pp. 171-175.
- — , «Pericot García; Luis» dins: GÓMEZ HIDALGO; Icíar, *Diccionario Biográfico Español*, XLI, Real Academia Española, Madrid, 2009, pp. 354-356.
- — , «Tarradell Mateu; Miquel» dins: GÓMEZ HIDALGO; Icíar, *Diccionario Biográfico Español*, XLVIII, Real Academia Española, Madrid, 2009, pp.525-527.
- ÁLVAREZ BARRIENTOS; Joaquín, «Caro Baroja; Julio» dins: GÓMEZ HIDALGO; Icíar, *Diccionario Biográfico Español*, IX, Real Academia Española, Madrid, 2009, pp. 553-557.
- CATALÁN; Diego, «Menéndez Pidal; Ramón» dins: GÓMEZ HIDALGO; Icíar, *Diccionario Biográfico Español*, XXXIV, Real Academia Española, Madrid, 2009, pp. 651-657.
- GÓMEZ HIDALGO; Icíar, *Diccionario Biográfico Español*, RAE, Madrid, 2009.
- MEDEROS MARTÍN; Alfredo, «Gómez-Moreno Martínez; Manuel», dins: GÓMEZ HIDALGO; Icíar, *Diccionario Biográfico Español*, XXIII, Real Academia Española, Madrid, 2009, pp. 483-486.
- — , «Martínez Santa-Olalla; Julio» dins: GÓMEZ HIDALGO; Icíar, *Diccionario Biográfico Español*, XXXIII, Real Academia Española, Madrid, 2009, pp. 553-555.
- MOLAS; Isidre (ed.), *Diccionari dels Partits Polítics de Catalunya*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2000.
- TOVAR LARRUCEA; Consuelo, « Tovar Llorente; Antonio» dins: GÓMEZ HIDALGO; Icíar, *Diccionario Biográfico Español*, XLVIII, Real Academia Española, Madrid, 2009, pp. 355-357.
- VALDEÓN BARUQUE; Julio, «Castro Quesada; Américo», dins: GÓMEZ HIDALGO; Icíar, *Diccionario Biográfico Español*, IX, Real Academia Española, Madrid, 2009, pp. 692-696.
- — , «Sánchez-Albornoz Menduiña; Claudio» dins: GÓMEZ HIDALGO; Icíar, *Diccionario Biográfico Español*, XLV, Real Academia Española, Madrid, 2009, pp. 590-594.